

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

*До 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки
і техніки України, доктора філологічних наук, професора
Сергія Івановича ДОРОШЕНКА*

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

Випуск 60

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2024

Редакційна колегія: **Піддубна Н. В.** – гол. ред., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Осіпова Т. Ф.** – заст. гол. ред., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д. ф. н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к. ф. н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу фак-ту іноз. мов Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д. п. н., проф., зав. каф. теорії і практ. англ. мови ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Маленко О. О.** – д. ф. н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ім. О. Г. Муромцевої ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д. ф. н., проф., проф. каф. мови та прикл. лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Папін В. А.** – к. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»; **Петрова Т. О.** – к. ф. н., доц., доц. каф. мовної підгот. Держ. біотехнологіч. ун-ту; **Попов С. Л.** – д. ф. н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д. ф. н., доц., зав. каф. загал. мовознавства і романо-германської філології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Халіман О. В.** – д. ф. н., доц., викл. Відокремл. структурн. підрозд. «Полтав. фаховий коледж Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого»; **Щербакова Н. В.** – к. ф. н., доц., зав. каф. укр. мови ім. професора Л. А. Лисиченко ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: **Космеда Тетяна Анатоліївна** – докт. філол. наук, професор (Україна), професор титularний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса, Україна

Степаненко Микола Іванович – докт. філол. наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Затверджено вченою радою

*Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 25.04.2024)*

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: мовознавство, українська мова).

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIN PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scillit, fatcat!, OUCI, Sherpa Romeo.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідчення про державну реєстрацію: KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572)680236

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

E-mail: lingvodoshid60@gmail.com

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). 464 с.

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, лексикології, термінознавства, лінгвоаксіології, дискурсолгії, психолінгвістики, лінгвоперсоналогії, соціолінгвістики, лінгводидактики), рецензія, хроніка.

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. Н. В. Піддубна

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

До 100-річчя від дня народження
заслуженого діяча науки і техніки України,
доктора філологічних наук, професора

СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА

СЛОВО ПРО МАЙСТРА

УДК 811.161.2'42

Т. А. Космеда

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ С. І. ДОРОШЕНКА В МОДЕЛЮВАННІ ЕГО-ТЕКСТІВ: ЖАНР ДАРЧИХ НАПИСІВ (з нагоди 100-літнього ювілею вченого)

Наукова розвідка виконана у фокусі теорії Я-лінгвістики, або теорії еґо-тексту. Розглянуто персональний дискурс – дарчий напис (інскрипт), виокремлено підходи до його дослідження як міждисциплінарного предмета, комплексно схарактеризовано його статус та класифікаційні типи, запропоновано авторську дефініцію цього мовленнєвого жанру. Фрагментарно проаналізовано дискурсивний простір дарчих написів С. І. Дорошенка як вишуканої лінгвоперсона. Доведено, що вчений продемонстрував високий рівень лінгвокреативності в моделюванні розглядуваного дискурсу, своєрідність вербалізації емотивності, інтимізації, прагматики.

Ключові слова: дискурс, еґо-текст, емотивність, інтимізація, лінгвокреативність, мовленнєвий жанр, лінгвоперсона, оцінка, прагматика.

Kosmeda T. Linguistic Creativity of S. I. Doroshenko in Modeling Ego-Texts: The Genre of Gift Inscriptions (on the Occasion of the Scholar's 100th Anniversary). *This study characterizes the status of one genre of personal memorial discourse (ego-text) – gift inscriptions (inscripts) – within the linguistic creativity of S. I. Doroshenko. Approaches to interdisciplinary research on this genre are identified, and its general characteristics and classifications are comprehensively described. The linguistic aspect of the genre is defined, and the pragmatics of modelling are outlined. Gift inscriptions are considered a phenomenon in the sociology of creativity and the psychology of human relationships. The discourse space of gift inscriptions from the renowned Ukrainian linguist Serhiy Ivanovych Doroshenko is fragmentarily analyzed as an exquisite Ukrainian language personality. It is demonstrated that the scholar exhibited a high level of linguistic creativity in modelling the discourse under consideration. The source base consists of a collection of gift inscriptions addressed to students and colleagues of the scholar on the occasion of the release of his publications or compilations dedicated to his research. Distinctive syncretic genres of the scholar's inscriptions are identified, such as compliments, wishes, thanks, memories, hopes, expressions of friendship, special affection, love, testimonies of respect, gratitude, and instructions regarding the reasons or events explaining why the gift is presented to a particular individual. The features of their modelling include*

individual means of verbalizing categories of intimacy, evaluation, and emotion expressed through vivid figurative devices: epithets, possessive pronouns, appropriate verb and adverbial forms, exclamatory constructions, the nature of addresses to the addressee, and the designation of the giver's signatures, predominantly indicating warm friendly relations, respect, fondness, or affection. The study traces the actualization of special authorial discursive words in Doroshenko's inscriptions. His inscripts have a pronounced emotional-expressive and evaluative richness. This discourse type presents the author's point of view, intentions, and ideas, conveying what the author wanted to communicate to the information recipient.

Keywords: *discourse, ego-text, emotiveness, intimacy, linguistic creativity, speech genre, language personality, evaluation, pragmatics.*

Все красиве навколо Сергія Івановича. Красивий одяг.

Красиві букви його почерку. Красиві дарчі написи, неповторні із усіх боків. *Красиві поштові конверти. Красивий папір для нотаток, на якому Сергій Іванович завжди напише декілька рядків у супроводі до рецензій чи друкованих видань. Красиві листівки і вітальні слова. Красиві... (журн. шрифт автор. – Т. К.) (Заборна 2014: 401)*

Вступ

Сьогодні активно розвивається Я-лінгвістика, чи лінгвістика еґо-тексту, предметом дослідження якої є персональний дискурс, до якого вналежнюють такі жанри дискурсу приватності, як мемуари, щоденники, листи, афоризми, епіграми та інші. Цей дискурс вирізняється своєю вербалізацією категорії інтимізації та виразною презентацією суб'єктивної оцінки. «Еґо-текст, як і будь-який інший текст, – це складний згусток смислів, “текст у тексті”, оскільки в ньому поєднуються буденне, розмовне мовлення з професійним, художнім, публіцистичним, філософським і под., своєю виявляється інтертекстуальність, феномен прецедентності, аксіологічність» (Космеда, 2023: 55). Серед жанрів персонального дискурсу й *дарчі написи*, або *інскрипти*, що в українському мовознавстві належно не вивчено, хоча цей жанр привертає увагу літературознавців, зокрема М. Стріхи, який наголошує, що аналіз дарчих написів дає змогу глибше усвідомити сутність людини, яка їх моделює, її характер, світогляд, інтенції, бажання, мрії (Стріха, 2017). Л. Бондар до еґо-текстів відносить не лише дарчі написи, але й присвяти-послання та присвяти-назви, розглядаючи їх як різновиди одного жанру, що дослідниця

здійснює в процесі аналізу різних видів Шевченкових присвят як *позатекстових компонентів*, простежуючи історію їх моделювання та зосереджуючи увагу на адресатах цих текстів і даті їх написання (Бондар, 2009), Н. Горська фокусує увагу на дослідженні авторських інскриптів, що презентовані на книгах М. Берлінського та М. Максимовича (Горська, 2014). Як наголошують Н. Мусієнко та Н. Казакова, у дарчих написах «не тільки “офіціоз”, але щирість і приязнь до людини, якій подаровано видання» (Мусієнко, 2014: 34), що й привертає увагу до цього типу дискурсу. Досліджуються дарчі написи окремої особистості (Петренко) та різних лінгвоперсон, які дарували свої книжки певним установам (Бібліотеці...). У процесі вивчення інскриптів Т. Сидорчук зацікавили, власне, автографи українських письменників у бібліотечній та архівній колекціях наукової бібліотеки Національного університету «Кієво-Могилянська академія» (Сидорчук, 2015). Як бачимо, дарчі написи приваблюють передусім увагу літературознавців, мистецтвознавців, джерелознавців та бібліографів.

Отже, *об'єкт* дослідження – дарчі написи як різновид персонального дискурсу, а його *предмет* – інскрипти як наслідок лінгвокреативної діяльності С. Дорошенка. Цей дискурс описуємо вперше.

Мета наукової розвідки – фрагментарно схарактеризувати дискурсивний простір дарчих написів відомого українського мовознавця Сергія Івановича Дорошенка. З метою співвідносяться такі завдання: (1) надати стислу характеристику жанру дарчих написів та презентувати їх класифікаційні типи й (2) виокремити характерні риси інскриптів С. Дорошенка.

Джерельною базою цієї студії є сукупність зібраних дарчих написів, адресованих учням і колегам ученого з нагоди виходу у світ його видань або збірників праць, присвячених досліднику. Серед адресатів дарчих написів авторка цієї статті Т. Космеда (3), а також М. Заборна (1), О. Олексенко (3), М. Степаненко (2), І. Тимченко (2), І. Павлова (2), Т. Осіпова (1), Н. Піддубна (1), С. Стасевський (1), Н. Щербакова (1).

Методи дослідження

Вивчення дискурсивного простору інскриптів окремої мовної особистості вимагає залучення системи дослідницьких методів, серед

яких нараторологічний аналіз у поєднанні з контент-аналізом та аналізом дискурсивним, оскільки важливо з'ясувати мотивацію дарчих написів, що пов'язано з екстралінгвальними чинниками, зокрема й соціальною характеристикою адресатів дарчих написів, урахування своєрідності контексту спілкування, а також зв'язку із соціальним контекстом, у межах якого здійснювалося моделювання інскриптів. Інтерпретативний метод дає змогу виокремити особливості дарчих написів С. Дорошенка, їх прагматичне навантаження, а описовий метод спроектовано на презентацію особливостей жанру дарчих написів загалом та в проєкції на лінгвокреативну діяльність ученого.

Виклад основного матеріалу

У збірниках статей на пошану вченого містяться прозові тексти – спогади, шанувальні, побажально-вітальні послання, презентовано етимологічно-пошуковий аналіз його ініціалів та прізвища (Космеда, 2009), в окремих наукових працях аналізується й еґо-текстовий простір ученого, що проєктується на синкретичний жанр, створений С. Дорошенком, – *віншування-привітання-присвята* (Космеда, 2019), зразки якого містяться в його книзі «Моя душа і серце з Вами» (Моя душа...), що можна вважати першим кроком у дослідженні персонального дискурсу вченого. Другий крок у вивченні цього індивідуального дискурсу для презентації його цілісного простору – дарчі написи.

1. Інтерпретація поняття *дарчий напис*, чи *інскрипт*, та багатаспектна класифікація цього жанрового різновиду персонального дискурсу

В «Українській бібліотечній енциклопедії» зазначено, що «Інскрипт (від пізньолат. *inscriptum* [*inscribo*]) – напис, заголовок, зроблений рукою; (автографічний) дарчий напис на книжці, відбитку, портреті, фотографії, плакаті, буклеті, грамплатівці чи її конверті, антикварному предметі тощо; автографічна присвята» (Українська...). Зауважується, що цей писемний жанр з'явився давно, коли такі дарчі написи робили насамперед високим покровителям. Він пройшов певний еволюційний шлях: виокремлюють кілька етапів його становлення. Порівн.: *перший етап* – епоха Середньовіччя: «За часів середньовіччя рукописні книги мали дуже високу вартість і у випадках їх дарування високопоставленим особам на них інколи робились

I.[нскрипти] як **писемно зафіксований вияв пошани, вдячності та водночас нагадування про персону дарувальника** [жирний шрифт автор. – Т. К.]» (Там само). *Другий етап* сягає XV ст., коли почали з'являтися друковані книги: тоді «вважалося, що дарчий напис є не лише нагадуванням про особу дарувальника, а й гарантією того, що ніхто інший книгу не привласнить, тобто **він був своєрідним оберегом**. [...] Твори духовного змісту часто дарувалися “за обіцянкою” або “надавалися” церквам патріархами і членами сімей монархів, тому такі книжки з I.[нскрипти] вважали особливо цінними [жирний шрифт автор. – Т. К.]» (Там само). *Третій етап* – XVI–XVIII ст., коли було вироблену певну композиційну структуру цього жанру, порівн.: «I.[нскрипти] мали здебільшого офіційний характер і фіксували переважно позиції автора книги / дарувальника і адресата в соціальній ієрархії. Тому в той час **виробилась усталена форма дарчих написів**, що у своєму складі мали **чотири обов'язкові елементи**: власне I.[нскрипти] (зовнішнього адресата, зазначення особи, якій дарують книгу, часто з перерахуванням титулів, рангів, посад); прескрипту (заголовку напису, початку звернення); семантеми (основної текстової частини), клаузули (заключної частини з формулою ввічливості і підписом) [жирний шрифт автор. – Т. К.]» (Там само). *Четвертий етап* – XIX ст., коли «спостерігався поступовий відхід у використанні I.[нскриптів] від суто соціальних, службових взаємин до відносин у сфері літератури, внутрішньолітературних ієрархічних позицій, особистих взаємин авторів із колегами по літературному ремеслу, видавцями, редакторами, критиками, шанувальниками творчості тощо. <...> традиція розсилання авторами своїх книжок-новинок з I.[нскриптами] <...>. Редакції журналів, отримуючи такі дарунки, мали можливість поповнювати свої невеликі бібліотеки або ж передавати книжки в публічні книгозбірні, а автори – інформувати читачів про свої твори. У радянські часи така традиція поступово зникла, і розсиланням новинок у журнали вже займалися видавництва» (Там само). *П'ятий етап* – XX – поч. XXI ст., тобто сучасний період, коли дарчі написи набули активного поширення в дискурсивній практиці мовних лінгвоперсон: вони характеризують «особисті взаємини дарувальника і адресата – службові, колегіальні, товариські, родинні і навіть випадкові. До останніх належать, наприклад, поширені в останні десятиліття зустрічі письменників і читачів, зокрема, у книгарнях,

бібліотеках, на книжкових виставках, форумах, ярмарках, фестивалях (часто у форматі презентації нових видань), які завершуються автограф-сесіями» (Там само).

Пропонуємо кілька класифікаційних типів дарчих написів відповідно до принципів, що лежать у їх основі.

1. *Залежно від місця розташування на джерелі* дарчі написи поділяються на ті, що розміщені на (1) форзацах, (2) титульній сторінці, (3) звороті титульної сторінки, (4) перших і останніх сторінках, (5) внутрішніх сторінках палітурки, а також на (6) берегах сторінок.

II. *Залежно від кількості інскриптів на одному джерелі* можна виокремити: (1) зроблені однією особою і (2) колективні – з двома-трьома й більше написами та, відповідно, кількома підписами співавторів.

III. *Залежно від вияву лінгвокреативності*: (1) *шаблонні*, що мотивовані спонтанною ситуацією, коли за браком часу написи роблять поспіхом, формально, у вигляді короткого й банального тексту, тому цінність їх загалом невисока; (2) *нестандартні, оригінальні, продумані*, що засвідчують особливий характер стосунків між дарувальником й адресатом: дарчий напис у цьому разі – знак особливого ставлення, а характер дискурсу залежить від конкретних обставин, ситуацій спілкування, зокрема (а) ступеня близькості, типу стосунків (виключно офіційні чи інтимізовані, що мають певний ступінь вияву), (б) характеру знайомства (добре знайома, малознайома чи незнайома людина), (в) інтерперсональних зв'язків – товаришування, співпраця, ділові, дружні стосунки тощо.

IV. *Основою класифікації є і функція інскриптів*, що дає змогу виокремити їх синкретичні типи, оскільки функції можуть аплікуватися: у цьому разі розглядуваний персональний дискурс є поліфункційним, зокрема: (1) написи-вітання, (2) написи-спогади, (3) написи-зізнання в дружбі, особливій прихильності, любові, (4) написи-свідчення пошани, вдячності й поваги, (5) написи як відгуки на певні події, (6) написи-побажання; (7) написи як засвідчення заслуг, чеснот адресата, (8) написи – указівки на причини чи події, що пояснюють, чому дарунок презентується саме цій людині, (9) жартівливі написи, що вказують на особливі стосунки між дарувальником та одержувачем, (10) написи-натяки, що не всім зрозумілі (імпліцитні), і вказують на особливі (камерні) стосунки та прозорі написи (експліцитні). Типологія цих написів презентує відкритий (незавершений) ряд видів.

V. Відповідно до типу творчості: (1) прозові й (2) поетичні.

VI. Залежно від текстового обсягу: (1) лапідарні (складаються з кількох слів) і (2) розгорнуті (написи-фрази, написи-висловлювання, написи-мікротексти).

VII. Як різновид культурного явища – це феномен: (1) лінгвокультури етносу, культури його спілкування (діалог у дискурсивній діяльності), (2) книжкової (факти дарування бібліотекам) і (3) побутової культур (характеризує суспільний побут певної епохи, відтворює її колорит, розкриває характер відносин між різними представниками того чи того покоління, ілюструє соціальну взаємодію, професійні та приватні контакти особи); (4) наукового чи літературного життя певної особи; (5) історико-літературний факт, що відображає соціальні зв'язки певної особи на певній території і в певну епоху, окреслює коло знайомств автора, характер взаємодії з адресатом напису, (6) джерело вивчення творчої лабораторії особистості чи (7) біографії, зокрема й психобіографії автора.

Сформулюємо визначення та ознаки інскрипта з огляду на лінгвістичну парадигму знань. Дарчий напис – це синкретичний мовленнєвий (комунікативний) писемний жанр, тип висловлювання, меморіальний дискурс, що засвідчує факт дарування; спонтанне або заздалегідь продумане висловлювання з нагоди дарування, що має автографічний характер (зроблений рукою автора), відображає інтерперсональний характер стосунків між адресантом і адресатом (дарувальником і отримувачем), що є наслідком коротко- чи довготривалого діалогу, співпраці, контактів, у якому презентовано інтенції автора, його лінгвокреативність, ідіостильові ознаки, лінгвокультурну, комунікативну компетенцію і жанрову спроможність, відповідний вияв інтелекту та емоцій. До речі, дефініція цього поняття не зафіксована в сучасних українських словниках лінгвістичних термінів, зокрема укладених О. Селівановою (2006) та А. Загнітком (2012).

Цей вид персонального тексту має такі основні ознаки: (1) цілісність, що визначається предметно-смісловою завершеністю, (2) задум, що презентує прагнення адресанта, (3) зв'язність, (4) типову композиційно-жанрову форму (обов'язкове звертання до одержувача, мотивація дарування, інколи побажання, та підпис дарувальника).

2. Характеристика дарчих написів Сергія Дорошенка

А. Євграфова звернула увагу на особливу креативність С. Дорошенка в моделюванні дарчих написів, указавши на жанрову синкретичну своєрідність цього типу авторського персонального дискурсу, порівн.: *І апогеєм наших віртуальних стосунків став подарунок від Сергія Івановича, коли він передав мені свою книгу і там написав таке: "Дорогий моїй колишній студентці Аллі Олександрівні, яку пам'ятаю як відмінницю навчання, а тепер знаю як відомого науковця і знаного вихователя студентської молоді, – дарую цю книгу"*. 11.01.2011. С. Дорошенко (Євграфова, 2014: 412). Наведений дискурс А. Євграфова кваліфікує як комплімент, порівн.: *Компліменти завжди сприймаються позитивно. І мені було радісно, що Сергій Іванович мене запам'ятав, і його слова свідчать, що ми зараз разом у філологічній спільноті* [жирний шрифт автор. – Т. К.] (Там само). Дослідниця вказує на меморіальний характер наведеного напису й на те, що дарувальник спочатку засвідчив їхні стосунки в субординаційній дихотомії *учитель – учениця*, високо оцінивши її діяльність раніше й наголосивши на її теперішньому вищому статусі, зауваживши, що тепер їхні стосунки переросли в статус колегіальних, рівних.

Для стилю дарчих написів Сергія Івановича характерний синкретизм: це напис-комплімент, інскрипт як засвідчення поваги, любові, доброго ставлення, виокремлення чеснот адресата зі значною кількістю вишуканих епітетів, порівн. напис, присвячений Т. Космеді: *Прийміть цю книгу, дорога Тетяно Анатоліївно, від шанувальника Вашого таланту вченого, різноаспектного дослідника, поцінувача Вашого творчого, влучного, наукового пера – С. Дорошенка*. Цікаво, що дата в цьому інскрипті, як і в деяких інших, не вказана: це свідчить, що напис був підготовлений раніше, оскільки дарувальник не знав, коли буде мати змогу подарувати книгу: зустрічі були нерегулярними, ситуативними, що простежуємо й в іншому написі: *З приємністю дарую Вам, вельмишановна Тетяно Анатоліївно, цю книгу з надією побачитися, відчувати в спілкуванні тепло дружньої душі, якій хочеться відповісти любов'ю. Незмінно Ваш Сергій Іванович. У цьому дискурсі йдеться про сподівання дарувальника (напис-сподівання). І більш розлогий напис, у якому перераховуються ситуації спілкування між дарувальником й отримувачем: *Вельмишановна Тетяно Анатоліївно, радію з того, що ось уже кілька років знаю Вас як доброго генія**

і у виступах на захисті дисертацій, і в дружньому ставленні до своїх аспірантів, і в доброзичливому спілкуванні будь з ким. Крім того, Ви для мене відомий учений, праці якого стали настільними книгами мовознавців, аспірантів, студентів. Пишаюсь тим, що потоваришував з Вами. Цю книгу дарую на знак високої поваги, приязні, любові. Завжди Ваш Сергій Іванович. Простежуємо глибоко інтимізований дискурс, у якому звертання *дорога й вельмишановна*, функціують фрази, що вербалізують, власне, любов, шану й симпатію: *відчутти [...] тепло дружньої душі, якій хочеться відповісти любов'ю; дружнє ставлення; доброзичливе спілкування*. Себе дарувальник номінує шанувальником, поцінувачем таланту адресата. Названо характер стосунків, порівн.: *Пишаюсь тим, що потоваришував з Вами...* У дарчих написів С. Дорошенка простежуємо типовий дискурсивний вислів на знак з відповідними доповненнями *високої поваги, приязні, любові*. Про теплі стосунки й доброзичливість та щирість автора напису свідчать і різноманітні авторські підписи: *Завжди Ваш Сергій Іванович; Незмінно Ваш Сергій Іванович; від ... С. Дорошенка*. Звернімо увагу на використання в означенні дарувальника присвійного займенник *Ваш* як вияв інтимізованого смислу, про що писав Л. Булаховський (Булаховський, 1977). Жанр наведених написів кваліфікуємо як компліментарно-шанувальний.

У дарчих написах Миколі Степаненкові також простежуємо розлогі, уточнювальні звертання: *Дорогому Миколі Івановичу, моему давньому науковому побратимові або Вельмишановному Миколі Івановичу, поважному і досвідченому вищівському керівникові, побратимові у викладанні курсу загального мовознавства, доброзичливому опонентові на захисті дисертацій моїми аспірантами*. І щире зізнання: *Миколо Івановичу, я Вас поважаю і люблю*. Простежуємо набір лексем, що вербалізують інтимізовані значення: *щира приязнь, щиро, доброзичливий*. Жанр написів М. Степаненкові можна схарактеризувати і як компліментарно-шанувально-побажальний, оскільки простежуємо й вербалізацію емоційно-експресивного побажання, що презентовано окличною вигуквою конструкцією – *побажанням досягнень 0-20-20!* Наведімо повні тексти проаналізованих інскриптів: (1) *Дорогому Миколі Івановичу, моему давньому науковому побратимові – зі щирою приязню і побажанням досягнень 0-20-20! Миколо Івановичу, я Вас поважаю і люблю. Ваш С. Дорошенко*; (2) *Вельмишановному*

Миколі Івановичу, поважному і досвідченому вишівському керівникові, побратимові у викладанні курсу загального мовознавства, доброзичливому опонентові на захисті дисертацій моїми аспірантами – з побажанням досягнень наміченого. Щиро – С. Дорошенко. 5.09.2009. Бачимо інтимізовані окреслення дарувальника: *Ваш С. Дорошенко; Щиро – С. Дорошенко*. Це зразки написів-зізнань у дружбі, особливій прихильності, любові, написів-свідчень пошани, вдячності й поваги, написів як відгуку на певні події, що залишилися в пам'яті дарувальника (написи-спогади), інскриптів, що засвідчують заслуги, чесноти адресата, написів-вказівок на причини чи події, що пояснюють, чому дарунок презентується саме цій людині, тобто кожний напис глибоко індивідуалізований. Зазначені синкретичні жанрові різновиди характерні тією чи тією мірою усім інскриптам С. Дорошенка, які наводимо далі.

Дарчий дискурс, який презентує причинно-наслідкові зв'язки, пояснення того, що викликає повагу дарувальника до отримувача інскрипта, констатація чеснот адресата, окреслених зміною статусу й епітетними характеристиками, (*сумлінна студентка, старанна аспірантка, мудрий викладач*) наявні в дарчому написі Н. Піддубній, порівн.: *Дорога Наталіє Віталіївно, у мене є підстави з повагою ставитися до Вас, бо знаю Вас як сумлінну студентку, старанну аспірантку, мудрого викладача. Крім цього, Ви чарівна, завжди усміхнена, що й приваблює осіб чоловічої статі, мила жінка. Дарую цю книгу як вираження поваги і приязні. Ваш Сергій Іванович*. Простежуємо актуалізацію гендерного чинника: є вказівка на жіночі принади, ознаки внутрішнього й зовнішнього портрета – *чарівна, завжди усміхнена, що й приваблює осіб чоловічої статі, мила жінка*. Заключна частина містить пояснення причин дарування: *Дарую цю книгу як вираження поваги і приязні*.

Подібну вказівку на давні контакти, статусні стосунки, довготривале спілкування та окреслення компліментарних ознак простежуємо й у дарчому написі, що присвячений Т. Осіповій та І. Павловій (колишнім студенткам і нинішнім колегам), порівн.: *Вельмишановній Тетяні Федорівні, моїй давній студентці, милому членові кафедри, з яким приємно працювати, – дарую цю книгу на знак щирої поваги. 6.10.2009. Ваш Сергій Іванович; Дорогий Інні Андріївні, моїй сумлінній студентці, колезі по кафедрі, доброзичливій у стосунках*

з викладачами і студентами, – дарую цю книгу на знак високої поваги. Ваш Сергій Іванович.

Інскрипти, змодельовані для І. Тимченко, вирізняються поєднанням офіційної (*високоповажній*) та інтимізованої (*любій, дорогий*) тональностей, ураховується статус колеги, яка виконувала функції декана факультету, де працював Сергій Іванович. Ці дарчі написи більш лаконічні й мають також побажальну інтенцію: (1) *Високоповажній, любій Ірині Вікторівні – з побажанням успіху в адміністративній, навчальній і науковій роботі. 6.06.2002. С. Дорошенко*; (2) *Дорогий Ірині Вікторівні – на знак високої поваги і найкращими побажаннями. 19.10.2005. С. Дорошенко*.

Водночас дарчі написи О. Олексенко також досить лаконічні, але містять імпліцитні, інтимізовані смисли, камерні означення, що пов'язані з гендерними характеристиками отримувача інскрипта: Олена Андріївна – гарна жінка, і Сергій Іванович відзначив її особливу привабливість, зовнішню подібність із відомою польською акторкою Барбарою Брильською, якою всі захоплювалися, – головною героїнею популярного радянського телевізійного фільму «Іронія долі, або з легкою парою»: для характеристики колеги використано прецедентне ім'я. Порівн.: *Високоповажній Олені Андріївні, відомій серед нас як чарівна пані Брильська, – з повагою і щирою приязню. 5.06.2002 р. С. Дорошенко*. Інший дарчий напис презентує жанр присвяти-подяки: *Щиро вдячний Вам, дорога Олено Андріївно, за участь у відзначенні мого дня народження. 10.03.09. С. Дорошенко*. Крім того, дарувальник присвятив зазначеному адресату й компліментарний дискурс, у якому згадано типи статусних стосунків, їх видозміну впродовж тривалого спілкування, порівн.: *Дорогий, милий, світлій Олені Андріївні, моїй учениці, колезі, керівникові, – дарую цю книжку з почиттям поваги і любові. Сергій Іванович*.

Зразком лаконічного дарчого напису є звернення до Н. Щербакової: *Дорогий, милий Наталії Володимирівні з побажанням успіхів у всьому. 30.06.2002. С. Дорошенко*. Простежуємо, що зазвичай у підписі С. Дорошенко переважно не дає ініціального позначення по батькові, що, очевидно, також указує на неофіційність та інтимізувальний характер послання.

Указівкою на дружні стосунки є вживаний прислівник *дружньо*, що презентований у дарчому написі, присвяченому І. Павловій,

порівн.: *Дорогий, милій Інні Андріївні – з побажанням успіхів у навчальній роботі. Дружньо – С. Дорошенко.*

Яскравим презентантом дарчого напису-спогадів є інскрипт, адресований С. Стасевському, із яким С. Дорошенко працював на керівних посадах, порівн.: *Дорогому колезі на проректорській ниві Станіславові Борисовичу – на згадку про наше тривале й плідне товаришування. Щиро Ваш С. Дорошенко.*

Отже, дарчий напис – це дискурс лінгвоперсони, який дає змогу виразно схарактеризувати людські якості дарувальника, адже загальновідомим є твердження, що людина – це дискурс (текст), який вона пише все життя і залишає після себе, що насамперед виявляється саме в персональному дискурсі, де послідовно відображено мовну особистість як транслятора особистісних смислів, світогляду, інтелекту, зокрема й інтелекту емоційного.

Висновки

У статті всебічно схарактеризовано статус одного із жанрових різновидів персонального меморіального дискурсу (еґо-тексту) – дарчого напису (інскрипта). Запропоновано авторську дефініцію цього мовленнєвого жанру в лінгвістичному аспекті та подано його загальну семантико-прагматичну й структурну характеристику, указано на своєрідність моделювання його різновидів. Виокремлено аспекти вивчення інскриптів і підходи до їх дослідження як міждисциплінарного предмета (літературознавчий, бібліотекознавчий, джерелознавчий, історико-культурологічний і, власне, лінгвістичний). Комплексно описано загальну характеристику цього типу персонального дискурсу й запропоновано класифікаційні типи дарчих написів з огляду на різні принципи, покладені в основу цих класифікацій: залежно від (1) місця розташування на джерелі; (2) кількості інскриптів на одному джерелі; (3) вияву лінгвокреативності; (4) функційного навантаження; (5) типу творчості; (6) текстового обсягу; (7) належності до різновиду культурного явища.

Відповідно до виокремлених типів класифікації дарчі написи С. Дорошенка кваліфікуємо як (1) одноосібні, (2) з наявністю одного інскрипта, (3) високим рівнем вияву лінгвокреативності та презентацією вишуканого ідіостилу з характерними лінгвістичними ознаками та потужною дискурсивною індивідуалізацією,

урахуванням своєрідності стосунків дарувальника й одержувача: інскрипти С. Дорошенка нестандартні, оригінальні, продумані й індивідуалізовані, не містять повторів; вони вирізняються (4) високим рівнем функційного навантаження та презентують систему синкретичних різновидів основного жанру, (5) презентованих у прозі (6) відповідними мікротекстами, що виражені однією чи кількома розлогими фразами, мають відповідну жанрову структуру та характеризуються (7) належністю до української лінгвокультури початку ХХІ ст., містять інформацію про характер стосунків між представниками наукової інтелігенції, ілюструють вектор соціальної взаємодії, зокрема у фокусі професійних і приватних контактів, а також рівень інтелекту та своєрідність вияву емоцій дарувальника.

Інскрипти С. Дорошенка вирізняються окресленою предметно-сисловою та індивідуалізованою композиційно-жанровою завершеністю, що базується на авторському замислі, який презентує прагнення адресанта, його налаштованість виключно на позитив, що моделює зв'язність дискурсивних компонентів: вони містять шанобливо-інтимізовані звертання до отримувача, мотивацію дарунка, компліментарну характеристику адресата, акцентування на типах стосунків між дарувальником та отримувачем (інколи в динаміці, великому часовому проміжку) і окресленням підпису дарувальника, у якому також відображається індивідуалізоване ставлення адресанта до одержувача інформації. Виокремлено систему характерних синкретичних жанрів розглянутих інскриптів ученого: (1) написи-компліменти; (2) написи-побажання; (3) написи-подяки; (4) написи-спогади; (5) написи-сподівання; (6) написи-зізнання в дружбі, особливій прихильності, любові; (7) написи-свідчення пошани, вдячності й поваги; (8) написи як відгуки на певні події; (9) написи як засвідчення заслуг, чеснот адресата; (10) написи-вказівки на причини чи події, що пояснюють, чому дарунок презентується саме цій людині. Наголошено, що названі види можуть аплікуватися та виступати в кількох різновидах одночасно. Обґрунтовано особливості їх моделювання: індивідуальні засоби вербалізації категорії інтимізації, оцінки та емотивності, а також системи образних засобів. Проаналізований дискурс С. Дорошенка засвідчує такі позитивні якості його особистості, як щирість, доброзичливість, любов і повага до людей, які його оточували, намагання зробити приємність своїм дарунком, указати людині виключно на її

чесноти й досягнення, згадати гарні події, що виникали під час спільної співпраці, спілкування, зокрема в навчальному процесі, науковій діяльності, професійних контактах, різних типах побутової комунікації між дарувальником й отримувачем інскрипта.

Дискурсивний простір дарчих написів С. Дорошенка як вишуканої української мовної особистості проаналізовано фрагментарно, оскільки залучено порівняно невеликий за обсягом дискурсивний простір: майже 20 інскриптів. Водночас доведено, що вчений продемонстрував високий рівень лінгвокреативності в моделюванні розглядуваного дискурсу.

Перспектива дослідження полягає у виокремленні й аналізі більш повного дискурсивного простору дарчих написів С. Дорошенка та інших українських вишуканих українських лінгвоперсон.

ЛІТЕРАТУРА

1. «**Бібліотеці з любов'ю**» (Книги з автографами та дарчими написами з фондів бібліотеки УДПУ імені Павла Тичини). Узято з https://library.udpu.edu.ua/library_files/virtual_vust/pdf/bibliotek_z_lub.pdf.
2. **Бондар**, Л. (2009). Шевченкові присвяти. *Слово і час*, 3, 19–25.
3. **Горська**, Н. (2014). Авторські інскрипти на книгах М. Ф. Берлинського та М. О. Максимовича (з колекції Національної історичної бібліотеки України). *Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти* (с. 35–39). Київ: Фоліант.
4. **Євграфова**, А. (2014). Спогади. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею* (с. 411–413). Харків: Харків. істор.-філол. товариство.
5. **Заборна**, М. (2014). Людина в мереживі життя. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею* (с. 399–402). Харків: Харків. істор.-філол. товариство.
6. **Космеда**, Т. А. (2019). Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні еґо-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження*, 50, 7–17.
7. **Космеда**, Т. А. (2009). Прагматична наповненість власної назви: Сергій Іванович Дорошенко. *Філологічні студії* (с. 116–128). Харків: б. в.
8. **Космеда**, Т. А. (2023). Українська Я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*, 58, 53–78.
9. **Моя душа і серце з Вами**. Дорошенко С. І. (2016). Харків: ТОВ «Планета – Принт».
10. **Петренко**, Н. Дарчий напис Станіслава Шушкевича. Узято з https://zn.ua/ukr/SOCIUM/darchiy_napis_stanislava_shushkevicha.html.
11. **Сидорчук**, Т. (2015). Автографи українських письменників у бібліотечній та архівній колекціях наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія». *Бібліотечний вісник*, 4, 23–28.
12. **Стріха**, М. (2017). Про що розповідають книжкові дарчі написи? (Деякі нових штрихів до портрету Григорія Кочура). *Світогляд*, 5 (67), 72–77.
13. **Українська бібліотечна енциклопедія**. Узято з <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82>.

REFERENCES

1. «**Bibliotetsi z liuboviu**» (*Knyhy z avtohrافamy ta darchymy napysamy z fondiv biblioteki UDPU imeni Pavla Tychyny*) [«*To Libraries with love*» (*Books with autographs and gift inscriptions from the collections of the Pavlo Tychyna UDPU library*)]. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/virtual_vust/pdf/bibliotek_z_lub.pdf [in Ukrainian].
2. **Bondar, L.** (2009). Shevchenkovi prysviaty [Shevchenko dedications]. *Slovo i chas – Word and time*, 3, 19–25 [in Ukrainian].
3. **Horska, N.** (2014). Avtorski inskrypty na knyhakh M. F. Berlynskoho ta M. O. Maksymovycha (z koleksii Natsionalnoi istorichnoi biblioteki Ukrainy) [Author's inscriptions on the books of M. F. Berlynskyi and M. O. Maksymovych (from the collection of the National Historical Library of Ukraine)]. *Kyievoznavchi chytannia: istorichni ta etnokulturni aspekty – Kyiv studies readings: historical and ethnocultural aspects* (pp. 35–39). Kyiv: Foliant [in Ukrainian].
4. **Yevhrafova, A.** (2014). Spohady [Memoirs]. *Linhvistychni studii: na poshanu koryfeiu – Linguistic studies: in honor of the luminary* (pp. 411–413). Kharkiv: Kharkiv. istor.-filol. tovarystvo [in Ukrainian].
5. **Zaoborna, M.** (2014). Liudyna v merezhvyi zhyttia [Man in the lace of life]. *Linhvistychni studii: na poshanu koryfeiu – Linguistic studies: in honor of the luminary* (pp. 399–402). Kharkiv: Kharkiv. istor.-filol. tovarystvo [in Ukrainian].
6. **Kosmeda, T. A.** (2019). Linhvokreatyvnist S. I. Doroshenka v modeliuvanni ego-tekstiv: zhanr vinshuvannia-pryvittannia-prysviaty [Linguistic creativity of S. I. Doroshenko in the modeling of ego-texts: the genre of tributes-congratulations-dedication]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 50, 7–17 [in Ukrainian].
7. **Kosmeda, T. A.** (2009). Prahmatychna napovnenist vlasnoi nazvy: Serhii Ivanovych Doroshenko [Pragmatic fullness of the proper name: Serhii Ivanovich Doroshenko]. *Filolohichni studii – Philological studies* (pp. 116–128). Kharkiv: b. v. [in Ukrainian].
8. **Kosmeda, T. A.** (2023). Ukrainska Ya-linhvistyka: movna osobystist L. A. Lysychenko v personalnomu dyskursi (na materialy memuariv «I na tim rushnykovi...») [Ukrainian I-linguistics: linguistic identity of L. A. Lysychenko in personal discourse (based on the material of the memoir «And on that towel...»)]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 58, 53–78 [in Ukrainian].
9. **Moia dusha i sertse z Vamy. Doroshenko S. I.** [*My soul and heart are with you. Doroshenko S. I.*] (2016). Kharkiv: TOV «Planeta – Prynt» [in Ukrainian].
10. **Petrenko, N.** Darchyi napys Stanislava Shushkevycha [The gift inscription of Stanislav Shushkevich]. Retrieved from https://zn.ua/ukr/SOCIUM/darchyi_napis_stanislava_shushkevicha.html [in Ukrainian].
11. **Sydorchuk, T.** (2015). Avtohrify ukrainskykh pysmennykiv u bibliotekhnii ta arkhivnii koleksiiakh naukovoï biblioteki Natsionalnogo universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» [Autographs of Ukrainian writers in the library and archival collections of the scientific library of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»]. *Bibliotekhnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 23–28 [in Ukrainian].
12. **Strikha, M.** (2017). Pro shcho rozpovidaiut knyzhkovi darchi napysy? (Dekilka novykh shtrykhiv do portretu Hryhoriia Kochura) [What do book gift inscriptions tell about? (A few new touches to the portrait of Hryhoriy Kochur)]. *Svitohliad*, 5 (67), 72–77 [in Ukrainian].
13. **Ukrainska bibliotekna entsyklopediia** [Ukrainian library encyclopedia]. Retrieved from <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82> [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana – Doctor of Philological Sciences, Professor (Ukraine) Full Professor (Poland), Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні его-текстів: жанр дарчих написів (з нагоди 100-літнього ювілею вченого). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 4–19. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.01>

APA: Космеда, Т. А. (2024). Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні его-текстів: жанр дарчих написів (з нагоди 100-літнього ювілею вченого). *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 4–19. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.01>

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАЦЯХ С. І. ДОРОШЕНКА НА ТЛІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ

У статті проаналізовано можливості застосування методів лінгвістичних досліджень у руслі сучасної еволюційно-інформаційно-феноменологічної парадигми, з'ясовано актуальність традиційних підходів для наукових пошуків у цій парадигмі. Доведено, що класифікація методів, розроблена С. І. Дорошенком на початку ХХІ століття, виявляється актуальною для новітніх наукових досліджень. На прикладі дефініції зіставного методу, сформульованого С. І. Дорошенком, простежено, що система поглядів ученого на лінгвістичні методи мала певною мірою випереджувальний характер для вітчизняної науки.

Ключові слова: парадигма, еволюція, інформація, феноменологія, антропоцентризм, зіставний метод, синхронія, діахронія, технологічний статус мови.

Luchyk A., Nadutenko M. Scientific Research Methods Classification in S. I. Doroshenko Works in Modern Linguistics Context. *The paper analyzes the possibilities of applying linguistic research methods in the modern evolutionary-informational-phenomenological paradigm, and determines the relevance of traditional approaches for scientific research in this paradigm. The concept of evolutionary linguistics includes the comparative and historical, genealogical linguistics and language evolution. Natural language processing through the prism of artificial information systems falls under the “umbrella” of the information field, and the creation of lexicographic systems and linguistic corpora is a part of the phenomenological field. This approach to the modern linguistic paradigm ensures further development of both the humanitarian tradition in linguistics and the technological status of language. At the same time, a new awareness of the modern paradigm of linguistic research requires some clarification of methods and approaches to the object of one’s study. This is the topicality of this study.*

The purpose of the proposed study is to identify and describe the methods of linguistic research classified by S. I. Doroshenko, that are suitable for scientific investigation in the modern scientific paradigm. The objectives of the work are: to establish the system of linguistic research methods proposed by S. I. Doroshenko, to clarify the role and possibilities of these methods for language research at a new stage of linguistics development, to determine the role of the comparative method described by S. I. Doroshenko for the further development of national linguistic comparativistics.

The article establishes that the classification of methods developed by S. I. Doroshenko at the beginning of our century is still relevant for the latest scientific research. On the example of the comparative method definition formulated by S. I. Doroshenko, it is proved that the system of views of the scientist on the linguistic methods was to some extent anticipatory for the national science. S. I. Doroshenko's works, performed in the spirit of the Kharkiv School of Linguistics, enable us to assert that, to a certain extent, thanks to them, national linguistics is equipped with the necessary tools, in particular, modern research methods that help to carry out comprehensive surveys of its object, which is the language as the perfect information system.

We see the perspective of the study in constructing a holistic picture of linguistic research methods, taking into account traditional approaches for scientific research in the modern evolutionary, informational and phenomenological paradigm.

Keywords: *paradigm, evolution, information, phenomenology, anthropocentrism, comparative method, synchrony, diachrony, technological status of language.*

Вступ

Пошуковій думці від кінця XIX й до середини XX століть був власний аналітичний підхід у пізнанні навколишньої дійсності, що посприяло появі понад 15 тисяч наукових дисциплін. З другої половини XX століття формується протилежна тенденція, у якій простежується взаємозв'язок процесів диференціації та внутрішньої інтеграції, зумовлені природним прагненням людини скласти цілісну картину світобудови. Із цього часового проміжку в лінгвістичних колах поширеними стають думки про зміну структурно-семантичної парадигми на антропоцентричну. Проте в сучасному світі бурхливих інформаційних технологій, зокрема й перших передтренованих трансформерів, так званих чат-ботів GPT, робочим тілом яких є природна мова, лінгвістика мусить виходити за межі гуманітарності на рівень більших абстракцій. Постійне збільшення обсягів накопиченої лінгвістичної інформації та висока швидкість надходження нових даних зумовлюють потребу у використанні високоефективних цифрових технологій та інтелектуальних систем автоматичної обробки мови. В основу цифрових технологій проведення лінгвістичних досліджень покладено перехід до цифрової інформації, трансформацію різноманітного контенту у відповідний цифровий ресурс (Надутенко, & Надутенко, Семенов, 2022: 9).

Синтез уявлень про мову й місце лінгвістики в загальнонауковій проблематиці дозволило В. А. Широкову та А. А. Лучик кваліфікувати

сучасну парадигму як еволюційно-інформаційно-феноменологічну (Широков, & Лучик, 2021: 3–16). Під поняття еволюційної лінгвістики зазвичай підпадають такі галузі, як порівняльно-історичне мовознавство, генеалогічне мовознавство, мовна еволюція. Інформаційний напрям досліджень спрямований на обробку природномовних об'єктів, часто крізь призму штучних інформаційних систем. Третій компонент тріади – феноменологічний – маніфестує галузі, зосереджені на створенні лексикографічних систем і лінгвістичних корпусів. Запропонований підхід до визначення сучасної лінгвістичної парадигми, на нашу думку, забезпечує і подальший розвиток гуманітарної традиції в мовознавстві, і технологічний статус мови. Основними трендами мережевого світу, які визначають розвиток лінгвістичних технологій, є віртуалізація мовного середовища, інтелектуалізація, робота з Великими даними (Big Data). Однак постає питання про методологію, інструментарій сучасних досліджень, адже наукова парадигма, будучи “найузагальненішою теорією”, охоплює, зокрема, й те, як потрібно займатися певною проблемою.

Мета запропонованої студії – виявити й описати класифіковані С. І. Дорошенком методи лінгвістичних досліджень, придатні для пошукової діяльності в сучасній науковій парадигмі.

Методи дослідження

У статті застосовано такі дослідницькі методи, як спостереження, що використовується для огляду загальнонаукових і власне-лінгвістичних тенденцій розвитку пошукової діяльності. Методи систематизації й зіставлення сприяють узагальненням стосовно наявних класифікацій лінгвістичних підходів до обстеження мовного матеріалу, а методи індукції й дедукції наближають вихідні припущення дослідження до істинних висновків.

Виклад основного матеріалу

Очевидним є залежність методів від теоретичних посилок та наявності чи відсутності інструментарію для обстеження, на думку В. А. Широкова, найскладнішого інформаційного об'єкта, яким є мова. На сучасному етапі мовознавчих досліджень метод штучного інтелекту вважаємо одним з основних та найбільш перспективних. Водночас інноваційні методи дослідження не суперечать уже відомим класичним методам, тому вони мають бути використані в комплексі.

В українському мовознавстві наукові пошуки в галузі методології особливо активізувалися з минулого століття. Так, дискусії щодо поділу наукових методів на власне-лінгвістичні та загальнофілософські тривають досі. Зокрема сучасні погляди вчених на методологію й незгодженість стосовно певних використовуваних методів ґрунтовно висвітлено в статті В. А. Глуценка «Лінгвістичний метод і його структура». Дослідник вважає, що «усі методи, що застосовуються в лінгвістиці, є лінгвістичними методами, бо вони залишаються в межах об'єкта та предмета мовознавства» (Глуценко, 2010: 39). Протилежні погляди щодо складу методів висвітлено у вагомих академічних виданнях, зокрема таких, як «Українська мова. Енциклопедія», де до спеціальнонаукових методів зараховано лише «експериментально-фонетичний метод, трансформаційний метод, дистрибутивний аналіз, метод безпосередніх складників та деякі ін.» (Українська мова. Енциклопедія, 2007: 355). Чи можна лише за допомогою цих власне-лінгвістичних методів працювати в сучасній парадигмі наукових знань? Окреме запитання викликає формулювання “та деякі ін.”

Із цієї скрутної ситуації часом дозволяють вийти спостереження за працями фахівців у галузі освіти і науки, зокрема С. І. Дорошенка, який уже 1974 року заклав основи поділу наукових методів (Дорошенко, & Дудик, 1974), а 2006 року в посібнику для вищих навчальних закладів «Загальне мовознавство» логічно, максимально аргументовано виклав власні підходи до методології лінгвістичних досліджень. Автор пояснює важливість філософських методів та відмежує від них дослідні методи мовознавства, які «становлять часткову методологію» (Дорошенко, 2006: 15). Прагнення до всеохопної характеристики об'єкта свого дослідження спонукає лінгвістів до урізноманітнення аспектів його пізнання, які С. І. Дорошенко називає “зрізами” мови – синхронія й діахронія.

Зазвичай діахронічним називають лише порівняльно-історичний метод. Наслідуючи ж традиції Харківської лінгвістичної школи, очільник якої наш видатний земляк О. О. Потебня ґрунтовно розробив і представив принцип історизму в описі фонетичних та синтаксичних явищ конкретної мови, С. І. Дорошенко визнав особливим історичний метод дослідження мови, що допомагає встановити закони її розвитку й динаміки. За допомогою цього методу (за термінологією О. О. Потебні, принципу) студіюються «звуки, словниковий склад,

морфологічна система, синтаксична будова конкретної мови, які розглядаються в процесі їх історичних змін» (Дорошенко, 2006: 18).

З-поміж методів синхронічного обстеження мови С. І. Дорошенко виокремив такі, як описовий, зіставний, статистичний, або метод обчислень. Особливо важливим був опис зіставного методу, навколо якого ще на початку ХХІ століття у вітчизняному мовознавстві тривали численні дискусії, починаючи з того, чи взагалі потрібна така галузь, як зіставне мовознавство. Свідченням останнього є «нерозсекречення» дисертацій із власне-зіставного мовознавства, що й досі приховуються за спеціальністю 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство», принаймні докторські дисертації, проте дисертації доктора філософії вже мають шифр 035 «Філологія». Очевидно, варто було б спеціальність 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» кваліфікувати як «порівняльно-історичне, типологічне і зіставне мовознавство». Надання «зіставному мовознавству» статусу окремої спеціальності активізувало б синхронічні порівняльні дослідження структурних і функційних властивостей мов незалежно від характеру генетичних зв'язків між ними, а також сприяло б розв'язанню питання доцільності зіставних студій близькоспоріднених мов.

Нерозв'язаним лишається й методологічне питання щодо кількості зіставлюваних мов у конкретному дослідженні. І хоча один із засновників зазначеного напрямку в українському мовознавстві М. П. Кочерган вважає, що зіставний метод спрямований на опис мови шляхом її «системного порівняння з іншою мовою» (Кочерган, 2006: 77), очевидно, йдеться лише про дві мови – вихідну й цільову, проте за здійсненими нами обстеженнями авторефератів захищених в Україні дисертацій з 2000 по 2014 роки виявилось, що для зіставного аналізу часом брали факти трьох, чотирьох і навіть п'яти мов. Так, у дисертаційних дослідженнях були зіставлені такі мови: українська, англійська й російська; українська, англійська й німецька; українська, польська й німецька; українська, англійська й новогрецька; українська, англійська й португальська; російська, англійська й корейська, а також: українська, російська, англійська й німецька; українська, російська, англійська і японська; українська, російська, англійська й іспанська тощо (див. Лучик, 2014: 31–33). Отже, варто зазначити, що в цей період стосовно кількісного складу мов, що підпадали під

аналіз, методологічних напрацювань, крім зазначеної праці С. І. Дорошенка, у вітчизняному мовознавстві практично не було. Таку ситуацію дуже влучно свого часу описав Ю. О. Карпенко. Учений констатував: «Якщо не помиляюся, це Бертран Рассел, відомий англійський наукознавець, сказав, що вчені спочатку відкривуть щось, а потім думають, як правило – безуспішно, як їм вдалося це зробити. Методологія і методика науки розвиваються зі значним відставанням від цієї науки, яка розвивається методом проб і помилок, на базі чого поступово й будуються методологічні засади. Виникнення розмов про ці засади є доказом, що відповідна наука вже сформувалася, вже досягла певних результатів (і наробила певну кількість помилок): прийшла пора те узагальнити, розібратися в методології та методиці й визначити подальші шляхи розвитку» (Карпенко, 2009: 282). Однак вітчизняному зіставному мовознавству значною мірою вдалося уникнути цих негараздів завдяки вчасному опрацюванню методів лінгвістичних досліджень С. І. Дорошенком.

У потрактуванні ж зіставного методу С. І. Дорошенком знаходимо й відповіді на поставлені дискусійні запитання. Мовознавець уважає, що зіставний метод «уводить в орбіту свого вивчення <...> історично споріднені і не споріднені за своїм походженням мови. Зіставляються дві або кілька мов певного етапу розвитку, переважно в стані сучасного їх існування» (Дорошенко, 2006: 16). Із цього випливає важливий висновок, що галузь зіставного мовознавства має право на самостійне існування, оскільки вона володіє власним методом досліджень. Крім того, це визначення дає відповідь на два важливих досі питання: які за ступенем спорідненості мови можуть бути зіставлені і яка має бути їх кількість. На думку С. І. Дорошенка, на синхронному “зрізі” можна зіставляти як неспоріднені, так і споріднені мови, у кількісному ж складі таких мов може бути дві чи більше.

Висновки

Отже, погляди С. І. Дорошенка стосовно методів дослідження значною мірою посприяли розвиткові у вітчизняній лінгвістиці компаративних студій, передусім на синхронічному “зрізі” мови. Загалом же спостереження за методологічними розробками українських мовознавців ХХ–ХХІ століть, зокрема за працями С. І. Дорошенка, виконаними в душі Харківської лінгвістичної школи, дозволяють

стверджувати, що на сьогодні вітчизняна лінгвістика, разом із сучасними методами дослідження, озброєна необхідним інструментарієм, який дає змогу здійснювати всебічні обстеження свого об'єкта – мови як найдосконалішої інформаційної системи. За допомогою розроблених методів, сучасних лінгвістичних теорій, у межах еволюційно-інформаційно-феноменологічної парадигми українські мовознавці сьогодні вже здійснюють вагомий внесок у пізнання цілісної картини як мови, так і світобудови загалом.

Перспективу дослідження вбачаємо в побудові цілісної картини методів лінгвістичних досліджень з урахуванням традиційних підходів для наукових пошуків у сучасній еволюційно-інформаційно-феноменологічній парадигмі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко, В. А. (2010). Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*, 6, 32–44. 2. Дорошенко, С. І., & Дудик, П. С. (1974). *Вступ до мовознавства*. Київ: Вища школа. 3. Дорошенко, С. І. (2006). *Загальне мовознавство*. Київ: Центр навчальної літератури. 4. Карпенко, Ю. О. (2009). Про методологію та методіку ономастики як науки. *Записки з українського мовознавства = Opera in linguistica ukrainiana*, 18, 282–289. 5. Кочерган, М. П. (2006). *Основи зіставного мовознавства*. Київ: Видавничий центр «Академія». 6. Лучик, А. А. (2014). Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи. *Мовознавство*, 6, 31–39. 7. *Українська мова. Енциклопедія*. (2007). Київ: Українська енциклопедія. 8. Широков, В. А., & Лучик, А. А. (2021). Парадигмальні засади лінгвістики першої половини ХХІ століття. *Мовознавство*, 5, 3–16. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-320-2021-5-001>. 9. Надутенко, М., & Надутенко, М., Семенов, О. (2022). Застосування цифрового методу у викладанні філологічних дисциплін (на прикладі віртуальної лексикографічної лабораторії). *Волинь філологічна: текст і контекст*, 34, 7–26.

REFERENCES

1. Hlushchenko, V. A. (2010). Lnhvistychnyi metod i yoho struktura [The linguistic method and its structure]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 32–44 [in Ukrainian]. 2. Doroshenko, S. I., & Dudyk, P. S. (1974). *Vstup do movoznavstva [Introduction to linguistics]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 3. Doroshenko, S. I. (2006). *Zahalne movoznavstvo [General linguistics]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian]. 4. Karpenko, Yu. O. (2009). Pro metodolohiiu ta metodyku onomastyky yak nauky [About the methodology and methods of onomastics as a science]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva = Opera in linguistica ukrainiana – Notes on Ukrainian linguistics*, 18, 282–289 [in Ukrainian]. 5. Kocherhan, M. P. (2006). *Osnovy zistavnoho movoznavstva [Basics of comparative linguistics]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian]. 6. Luchyk, A. A. (2014). Ukrainian zistavne movoznavstvo: stan i perspektyvy [Ukrainian contrastive linguistics: status and prospects]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 31–39 [in Ukrainian]. 7. *Ukrainska mova*.

Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]. (2007). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian]. 8. **Shyrokov**, V. A., & Luchyk, A. A. (2021). Paradyhmalni zasady linhvistyky pershoi polovyny XXI stolittia [Paradigmatic foundations of the linguistics of the first half of the 21st century]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 5, 3–16 [in Ukrainian]. 9. **Nadutenko**, M., & Nadutenko, M., Semenoh, O. (2022). Zastosuvannia tsyfrovoho metodu u vykladanni filolohichnykh dystsyplin (na prykladi virtualnoi leksykohrafichnoi laboratorii) [Application of the digital method in teaching philological disciplines (on the example of a virtual lexicographic laboratory)]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn philological: text and context*, 34, 7–26 [in Ukrainian].

Лучик Алла Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства, Національний університет «Києво-Могилянська академія»; вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна.

E-mail: allal@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

Luchyk Alla – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of General and Slavic Linguistics, National University of Kyiv-Mohyla Academy; 2 G. Skovorody Str., Kyiv, 04070, Ukraine.

Надутенко Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України; Голосіївський просп., 3, Київ, 01601, Україна.

E-mail: margo.nadutenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3215-0970>

Nadutenko Marharyta – Candidate of Philological Sciences (Ph.D), Senior Researcher of National Academy of Sciences of Ukraine, 3 Holosiivsky avenue, Kyiv, 01601, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Лучик А. А., Надутенко М. В. Класифікація методів наукових досліджень у працях С. І. Дорошенка на тлі сучасної лінгвістичної науки. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.02>

АРА: Лучик, А. А., Надутенко, М. В. (2024). Класифікація методів наукових досліджень у працях С. І. Дорошенка на тлі сучасної лінгвістичної науки. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 20–27. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.02>

СПОГАДИ ПРО МАЙЖЕ ПІВСТОЛІТНЮ БУКОВИНСЬКО-СЛОБОЖАНСЬКУ СПІВПРАЦЮ

Автор статті висловлює сподівання, що цим подячним виступом про глибокого й різнобічного вченого, мудрого й вправного наставника молоді, шляхетну й щиру людину хоча б частково ліквідує прогалину у взаємному спілкуванні, якого бракувало за життя Сергія Івановича Дорошенка.

Ключові слова: спогади, учений, наставник молоді, шляхетна людина, Сергій Іванович Дорошенко.

Skab Marian. Memories of Almost Half a Century of Bukovyna-Slobozhan Cooperation. *The author of the article expresses his hope that with this appreciative speech about a profound and versatile scientist, a wise and skillful mentor of youth, a noble and sincere person, he will at least partially eliminate the gap in mutual communication, which he lacked during Serhii Ivanovych Doroshenko's lifetime.*

Key words: memories, scientist, youth mentor, noble person, Serhii Ivanovych Doroshenko.

Життя загалом і наукове життя зокрема являють собою химерний візерунок нібито випадкових зустрічей, зв'язків та контактів, які врешті-решт починаєш усвідомлювати як важливі, часом вирішальні та етапні складники існування.

Війна, що триває, суттєво змінила й змінює пріоритети, погляди та потреби – починаєш частіше задумуватися над засадничими проблемами, зокрема усвідомлюєш необхідність вчасно згадати тих, хто нібито випадково, але системно і глибоко закономірно прийшов у твоє буття, залишивши в душі помітний слід.

1974 року побачив світ перший перший український підручник зі «Вступу до мовознавства» Сергія Івановича Дорошенка і Петра Семеновича Дудика і цілком закономірно Сергій Іванович став одним із перших учених, про яких дізналися спрагли до знань першокурсники Чернівецького університету 1975 року, з-поміж яких були й Марія Андрюк та Мар'ян Скаб.

Потрапивши за п'ять років на роботу до Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (а тут рукою долі теж водив представник харківської лінгвістичної школи М. Ф. Алефіренко), я із задоволенням взявся вести практичні заняття зі вступу

до мовознавства, а підручник Дорошенка-Дудика став на тривалий час моєю настільною книгою. З подивом для себе дізнавався, що найефективніші та найефектніші прийоми пояснення вчорашнім школярам складного й досі абсолютно невідомого матеріалу колеги часто пов'язують з ім'ям Сергія Івановича.

Через кілька років до Полтави для читання курсу «Загальне мовознавство» упродовж семестру приїздила Л. А. Лисиченко. Ми були зачаровані глибиною знань, мудрістю та харизматичністю Лідії Андріївни. На все життя запам'ятали цікаві лекції, розмови й чаювання на кафедрі під час перерв та вікон, теплі розповіді про своїх харківських кафедралів, передусім Сергія Івановича Дорошенка.

Справжніми реліквіями в нашому родинному архіві є конспекти лекцій Лідії Андріївни і розлогий лист з доброзичливими та дуже цінними рекомендаціями щодо моєї майбутньої роботи над кандидатською дисертацією, над якою я розпочав роботу під керівництвом І. Р. Вихованця як аспірант-заочник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.

Не менш важливим і пам'ятним документом нашого архіву став і відгук Сергія Івановича Дорошенка на мою дисертацію «Семантико-синтаксична структура українського вокатива» 1988 року. Особливо приємно і дещо несподівано було почути схвалення незвичних і для викладацького, і вчительського загалу ідей щодо відмінковості вокатива та підметовості так званого звертання від авторитетного ученого, що представляв знаний педагогічний виш.

Із новою силою наша (тепер уже насправді буковинсько-слобожанська) співпраця продовжилася після повернення до альма-матері – Чернівецького університету. Багато років ми вважали за честь опублікувати свої дослідження і розвідки наших учнів у харківських виданнях, взяти участь у ваших цікавих та представницьких конференціях.

Сергій Іванович Дорошенко та Лідія Андріївна Лисиченко щиро й прихильно підтримували нас у нашому науковому поступі. Зі свого боку ми з радістю погоджувалися на опонування чи написання відгуків на дисертації харківських колег. Як експерт ВАКу я впевнено брав на експертизу граматичні праці, написані під керівництвом С. І. Дорошенка, бо знав, що всі вони відповідали найсуворішим вимогам.

Особливо престижними й відповідальними для нас і наших вихованців були публікації в «Лінгвістичних дослідженнях». Саме в цьому авторитетному виданні ми намагалися опублікувати статті, у яких порушували незвичні, часто контраверсійні проблеми. Була впевненість, що, з одного боку, шановні редактори не пропустять чогось недопрацьованого, хибного, а, з іншого боку, не побоятися підтримати нетрадиційні, незвичні, але злободенні ідеї. Дуже часто у своїх наукових та методичних пошуках ми спиралися на цікаві роздуми С. І. Дорошенка, які стосувалися найрізноманітніших сфер нашої науки: граматики, граматичної стилістики, фонетики й фонології української мови, діалектології, культури й техніки усного мовлення, реформування «Українського правопису» тощо. Наважившись, наприклад, на дослідження закономірностей розвитку системи приголосних української мови, я виявив, що багато цікавого та далекоглядного в цій царині написав нібито «чистий граматист» С. І. Дорошенко.

Окрасою чернівецьких конференцій «Українська мова і сфера сакрального» стали виступи харківських дослідників і дослідниць, зокрема упродовж таких відповідальних апробацій викристалізувалася авторські лінгвістичні концепції Наталії Піддубної та Романа Міняйла. З великою приємністю ми брали участь у процедурах захисту цікавих дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук уже згаданої Наталії Піддубної, Оксани Халіман та Тетяни Осипової (науковий консультант – проф. Тетяна Космеда) та Романа Міняйла (науковий консультант – проф. Костянтин Голобородько), які зростали у благодатному й живильному середовищі вашої кафедри.

Ще одним цікавим аспектом діяльності С. І. Дорошенка були його спроби методичного осмислення проблем викладання лінгвістичних дисциплін у вищій школі. Саме глибоким лінгводидактичним спрямуванням з-поміж інших україномовних підручників та посібників до курсу «Вступ до мовознавства» вирізняється його підручник «Загальне мовознавство», дуже цінними є уваги до вивчення початкового курсу загального мовознавства. Не менш важливим й активно використовуваним нами джерелом для викладання основ студентських наукових досліджень є численні праці С. І. Дорошенка, уміщені зокрема в подарованій свого часу із щирим дарчим підписом підсумкової книзі «Наукові простори».

Так уже склалося, що попри доволі активну й різнобічну наукову взаємодію мені не довелося доскочу поспілкуватися з дорогим Сергієм Івановичем (мої добрі думки про нього кілька разів ословлювала в стінах вашого поважного університету Марія Василівна Скаб).

Вірю у нашу Перемогу, у те, що багатотраждальний Харків, ваш шанований авторитетний у світі вищ, усупереч зазіханням окупанта, кон'юнктурному реформаторству та невігластву, гідно здолають усі негаразди, продовжать свою місію – бути непохитним форпостом українськості на східних теренах нашої Держави.

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; вул. М. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, Україна.

E-mail: skabm1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9303-6154>

Skab Marian – Doctor of Philology, Professor, Professor of the History and Culture of the Ukrainian Language Department, Yurii Fedkovych Chernivtsi National University; 2 M. Kotsiubynskyi Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Скаб М. С. Спогади про майже півстолітню буковинсько-слобожанську співпрацю. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 28–31. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.03>

АРА: Скаб, М. С. (2024). Спогади про майже півстолітню буковинсько-слобожанську співпрацю. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 28–31. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.03>

ВІРНИЙ ОБЕРІГАЧ РІДНОГО СЛОВА, ЦІКАВА Й СЛАВНА ЛЮДИНА

Мовлю ці наповнені теплом та щирістю слова і згадую багатьох: тих, до кого прислухався, у кого просив поради, з ким ділився сокровенним; тих, хто у хвилину многотрудну подавав руку, підставляв плече. З-поміж них – Сергій Іванович Дорошенко, якого знав і з яким постійно підтримував зв'язки понад три десятки літ.

Ключові слова: спогади, наставники, Сергій Іванович Дорошенко.

Stepanenko Mykola. A Faithful Guardian of the Mother Language, an Interesting and Glorious Personality. *Saying these words filled with warmth and sincerity, I remember many people: those who I listened to, whom I asked for advice, who I shared my secrets with; those who, in a difficult moment, offered a hand of support. Among them is Serhii Ivanovych Doroshenko, whom I knew and constantly maintained ties for more than three decades.*

Key words: memories, mentor, Serhii Ivanovych Doroshenko.

Пам'ять людська чітко береже сповнені радості й огорнені журбою перебулі сторінки життєпису, гортає їх час від часу, вслухається у відшумілі тихі та гучні мелодії, з приємністю повертається до тих незабутніх хвилин і днів, які гріли душу й бентежили серце, прагне вкрити мороком забуття все, що сприкрювало, завдавало болю колись. Кожному на земних дорогах трапляються гарні люди, їм ми завдячуємо. Є з-поміж них ті, які незалежно від передбачуваних і непередбачуваних обставин викликають подив, захоплення, а ще – гордість, що наші стежки перетнулися з їхніми величними шляхами. Споглядаєш цих достойників зблизу й здалік – і усвідомлюєш, якою милосердною була доля, подарувавши тобі таке щастя. Заочне знайомство із Сергієм Івановичем почалося з першого дня навчання в інституті, коли слухав першу лекцію зі «Вступу до мовознавства» – дисципліни цікавої і непростой для тих, хто починав осягати науку із наук – лінгвістику. Двоє чоловіків – П. С. Дудик і С. І. Дорошенко, автори щойно згаданого підручника для студентів-філологів, – видавалися мені земними богами, які знають усе і вміють передавати свій інтелектуальний скарб іншим. Істини, почуті з віртуальних уст тоді доцентів, а згодом професорів Дудика й Дорошенка, стали надійним підмурком для майбутнього фаху. І сам ось уже понад 30 років викладаю «Вступ до мовознавства», пропоную майбутнім словесникам

різні джерела, але з особливим пієтетом рекомендую книгу моїх учителів, у якій складне викладено доступно й цікаво.

Філологи, що стежили за плином лінгвістичної думки в Україні, пам'ятають, якою неординарною подією став вихід у світ монографії Сергія Івановича про безсполучникові складні речення. Його граматичну концепцію добре знають і ті, з ким невтомний дослідник свого часу дискутував або солідаризувався, і ті, хто поділяв його погляди або заперечував їх. Авторитет науковця не змілів у лабіринтах модерних лінгвістичних напрямів і шкіл, у вирі кардинальних змін в українській та зарубіжній науці про мову. Могографія С. І. Дорошенка про поширений в українській мові тип складних речень залишатиметься настільною книгою для багатьох або слугуватиме переконливою альтернативною версією. Цінними, винятково актуальними є стилістичні та ортологічні студії харківського знавця краси й сили рідного слова.

До деталей відтворюю реальне знайомство мене, молодого кандидата наук, і досвідченого професора. Відбулося воно в Полтаві на поважній науковій конференції. Сергій Іванович виголосив доповідь про секрети викладання української мови в початковій школі. Присутніх на дійстві колег-мовознавців, лінгводидактів, учителів він захопив ерудицією, інтелігентністю, виваженістю, причарував залюбленістю у справу, якій присвятив життя. Я ж тоді аналізував засадничі положення нового правопису, емоційно взоруєчи на ортографічні пристрасі, які вирували. Говорити спокійно про кардинальні зміни в мовній конституції було неможливо. Сергій Іванович поділяв мої погляди, радив не зважати на дрібну, непрофесійну критику. Коли ж ми залишилися наодинці, учений виклав мені маловідому через ідеологічні заборони історію української ортографії. Знав він багато, однак не про все виповів, залишив окремі ще недавно заборонені сюжети на потім. Наша розмова про розвій української мови і становлення літературних норм, про видатних учених, яких винищила сталінщина, розтяглася на десятиліття.

Я постійно радився із Сергієм Івановичем, обираючи теми дисертацій моїх аспірантів, завжди одержував конструктивну пораду. Доводилося виступати офіційним опонентом на захисті дисертацій, якими керував старший колега і вчитель, і завжди закримічав його граматичний і стилістичний почерк. Професор підтримував полтавську наукову школу. Траплялося частенько говорити на інші теми, але, як за Шевченком, співали про веселе, однак на журбу звертали,

тобто з мирських висот неодмінно опускалися в лінгвістичні заглиби й смакували словом. Ця розкіш спілкування осіла, за образним висловленням П. Тичини, «десь на дні мого серця».

Не забудуться засідання спеціалізованої вченої ради з присутніми патріархами – Л. А. Лисиченко і С. І. Дорошенком. Вони завжди були на боці дисертанта, не зловживали запитаннями, підтримували його. Усі з нетерпінням чекали на соковиті стилістичні коментарі Сергія Івановича. Це був, як тепер узвичаєно називати, «майстер-клас від креативної особистості». Говорив професор спокійно, з усім нібито зголошувався, якимось грав дискурсивними крапельками й переінакшував-переформатовував офіційний текст, що втрачав свою заклішованість, сухість і набував нового звучання, яке, проте, не виходило за береги офіційно-ділового стилю.

Сергій Іванович – зіткана з доброти людина, яка сіяла знання, повсякчас дбала про ближнього. Мабуть, тому Господь довгенько тримав мудрого й талановитого професора на цьому світі. За земні діяння йому судилося в небесах місце серед праведників. Інакше й бути не може... Жаль огортає, що не почуємо до щему рідного голосу Сергія Івановича, не побачимо його нових праць. Доробок, який залишив після себе видатний учений, – на дні грядущі, його з незрадливою любов'ю і з невідомим інтересом пізнаватимуть ті, кого Всевишній сподобить тримати на своїх плечах макрокосм Рідної Мови.

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та масової комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України; вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola – Doctor of Philological Science, Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ **8302:2015**: Степаненко М. І. Вірний оберігач рідного слова, цікава й славна людина. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 32–34. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.04>

APA: Степаненко, М. І. (2024). Вірний оберігач рідного слова, цікава й славна людина. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 32–34. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.04>

СТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА С. І. ДОРОШЕНКА

У статті систематизовано й описано праці С. І. Дорошенка в галузі лінгвостилістики, акцентовано увагу на методах і прийомах мовознавця, використовуваних у процесі розгляду стилістичних засобів мови в практиці викладання стилістики; висвітлено змістове наповнення посібника «Грамматична стилістика української мови» (1985); здійснено аналіз статей, присвячених проблемам функціонування граматичних засобів мови в різностильових текстах. Розкрито шляхи творення образності мовлення, схарактеризовано стилістичні засоби зображення мовної характеристики персонажів, широту наукових пошуків, багатство представленого лінгвостилістичного матеріалу в наукових працях ученого.

Ключові слова: С. І. Дорошенко, лінгвостилістика, граматична стилістика, стилі сучасної української літературної мови, стилістичні явища, стилістичні функції граматичних одиниць.

Cheremska O., Khodarieva I. Stylistic Studies of Professor S. I. Doroshenko. *This article is dedicated to the 100th anniversary of the outstanding Ukrainian linguist, Professor Serhiy Ivanovych Doroshenko, whose works occupy an important place in modern Ukrainian linguistics. The study of the heritage of famous Ukrainian linguists, in particular of the 20th century, is undoubtedly important and relevant, since modern linguistics is based on many previous scientific achievements. The purpose of this article is to analyze the works of S. I. Doroshenko in the field of linguistic stylistics and linguistic didactics, on the problems of the functioning of grammatical means in texts of various styles.*

The main tasks of our publication are to reveal the breadth of scientific research, the wealth of linguistic and stylistic material presented in the scientific works of the scientist, to emphasize the methods and techniques used by S. I. Doroshenko in the process of considering the stylistic means of language in the practice of teaching stylistics, and to show the importance of such approaches for their time and their relevance to the current stage of the Ukrainian linguistics development.

The article systematizes and describes S. I. Doroshenko's scientific heritage of S. I. Doroshenko in the field of grammatical stylistics with a focus on a certain historical aspect and the achievements of Ukrainian researchers within the analyzed issues. The attention focuses on a wide range of scientific-theoretical and scientific-methodological problems that have become the object of the scientist's interests. The contents of the manual «Grammatic Stylistics of the Ukrainian Language» (1985) – the first thorough textbook edition, which aimed to acquaint students to master

expressive means of Ukrainian morphology and syntax, as well as to clarify the stylistic functions of such language units in texts of various styles – are highlighted.

In conclusion, it is noted that the systematicity and ingenuity of the presentation, the persuasiveness of the arguments, the wealth of illustrative material, the logically motivated and balanced conclusions, always supported by the clarity of intonation and the expressiveness of the statement, are characteristic features of Professor Serhiy Ivanovych Doroshenko language portrait.

Keywords: *S. I. Doroshenko, linguistic stylistics, grammatical stylistics, styles of modern Ukrainian literary language, stylistic phenomena, stylistic functions of grammatical units.*

Вступ

Стилістичні студії Сергія Івановича Дорошенка припадають на другу половину ХХ ст. Цю добу визначають як період становлення стилістики – окремої наукової галузі та повноправного й повноцінного навчального курсу. До цього часу стилістичні явища здебільшого розглядали в складі наукових студій інших галузей мовознавства (праці О. Білецького, Л. Булаховського, М. Гладкого, І. Завадовського, О. Курило, О. Синявського, С. Смеречинського, М. Сулими, Б. Ткаченка) (Черемська, 2019, 2022). Характеризуючи важливість стилістичних досліджень, В. Ващенко зауважував, що «праці, далекі від стилістичного спрямування, суто граматичні, також не можуть обійти стилістичних явищ... Можна вказати на визнану вже необхідність враховувати стилістичні властивості мови при формулюванні закономірностей орфографії і пунктуації» (Ващенко, 1958: 5).

Отож початок вивчення мовостилю як певної структурної цілісності С. Єрмоленко цілком обґрунтовано відносить до періоду 50–60-х рр. ХХ ст. Наприкінці 50-х видано монографічні дослідження Л. Скрипник «Особливості мови і стилю української радянської художньої-історичної прози» (1958) та В. Ващенка «Стилістичні явища в українській мові» для студентів філологічних факультетів (1958). Останнє, зокрема, стало спробою створити систематичний курс стилістики. Коментуючи стилістичні явища та з'ясовуючи їхні генетичні основи, В. Ващенко зауважує, що цю працю не можна розглядати інакше, «як перший ступінь до дійсно наукового з'ясування тонких і важливих деталей нашого мовлення» (Ващенко, 1958: 8).

Згодом розпочинається розмежування загальної (теоретичної) та практичної стилістики: виходить у світ академічне видання

зі стилістики української мови (Д. Баранник, І. Білодід, В. Ващенко, С. Єрмоленко, Г. Їжакевич, В. Коптілов, А. Лагутіна, В. Перебийніс, Л. Скрипник, М. Пилинський), з'являються фундаментальні наукові праці, підручники і навчальні посібники для закладів вищої освіти (автори – Д. Баранник, В. Ващенко, С. Дорошенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, Г. Їжакевич, А. Коваль, Л. Мацько, та ін.); активно друкують наукові студії, які презентують різнорівневі стилістичні дослідження (праці Д. Баранника, І. Білодіда, В. Ващенка, П. Дудика, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, А. Поповського, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, В. Чабаненка та ін.), навчальні, навчально-методичні посібники й збірники вправ (Н. Бабич, С. Дорошенко, В. Дроздовський, А. Коваль та ін.), довідкові видання, словники-показчики, хрестоматії (В. Ващенко, Г. Колесник, К. Ленець, А. Марахова, М. Пилинський) тощо.

У 1960–1962 рр. вийшли друком посібники А. Коваль «Практична стилістика української мови. Вип. 1. Використання лексичних і фразеологічних засобів мови» та «Практична стилістика української мови (Курс лекцій для слухачів відділу газетних працівників)», що містили теоретичні відомості й стилістичні вправи. Ці студії заклали підґрунтя до видання підручника «Практична стилістика сучасної української мови», який актуалізує переважання функційно-стильового підходу до вивчення стилістики над мовно-рівневим. Доповнює його книга «Культура української мови» (1966) із роздумами про функціонування термінів, іншомовних і професійних слів, застарілих і діалектних слів, жаргону, просторіччя, граматичних засобів української мови.

Отож 60–70 рр. ХХ ст. прикметні системними дослідженнями стилістики української мови: «Нариси з загальної стилістики сучасної української мови» І. Чередниченка (1962), «Практична стилістика української мови» Т. Ярмоленко (1962), «Практична стилістика української літературної мови. Лексика і фразеологія» (1968), «Практична стилістика української літературної мови. Синтаксис. Лекції і практичні завдання» (1965) І. Ощипко, «Мовностилістичний аналіз художнього твору» (1968) В. Дроздовського, «Стилістика речення в українській мові» (1968) та «Стилістична морфологія української мови» (1970) В. Ващенка.

Упродовж 1969–1973 рр. виходить п'ятитомне видання «Сучасна українська літературна мова» (за загальною редакцією І. Білодіда),

один із томів якого – «Стилістика» (автори – І. Білодід, Д. Баранник, В. Ващенко, С. Єрмоленко, Г. Їжакевич, В. Коптілов, А. Лагутіна, В. Перебийніс, М. Пилинський) подає всеохопний опис стилістичних засобів української літературної мови з глибоким теоретичним осмисленням матеріалу, презентує основи стилістичного аналізу на лексичному, фразеологічному, фонетичному, морфологічному, словотвірному й синтаксичному рівнях із урахуванням специфіки функціонування основних категорій мови і мовлення в художньо-белетристичному, науковому, публіцистичному та офіційно-діловому стилях української літературної мови (Сучасна українська літературна мова. Стилістика, 1973: 3).

Методи дослідження

У пропонованому дослідженні з метою увиразнення значущості наукової спадщини професора С. І. Дорошенка використано методи, які ґрунтуються на уявленнях про системність мови та взаємодію інтралінгвальних і екстралінгвальних чинників, що забезпечило належну повноту створення мовного портрета Ученого-лінгвіста, узагальнення його внеску у вітчизняне мовознавство. Застосовано низку загальнонаукових та лінгвістичних методів наукового пошуку, зокрема: метод історіографічного аналізу й синтезу (для вивчення наукової спадщини С. І. Дорошенка в царині граматичної стилістики, а також з метою резюмування здобутків українських дослідників у межах аналізованої проблематики та з фокусуванням на визначений історичний відтинок); описовий метод (з метою надання загальної характеристики зібраного ілюстративного матеріалу); зіставний метод (для порівняння теоретичних позицій науковців у галузі сучасної української стилістики); інтерпретаційний метод та метод дискурсивного аналізу використано для розгляду наукового дослідницького тексту.

Виклад основного матеріалу

Для сучасної лінгвістики актуальними є праці з поетичної та граматичної стилістики, присвячені виявленню стилістичного компонента в семантиці синтаксичних і морфологічних одиниць. Питанням теорії та практики поетичного синтаксису присвячені наукові студії Д. Баранника, П. Дудика, І. Вихованця, С. Єрмоленко, Н. Дзюбишиної-Мельник, А. Загнітка, В. Кононенка, В. Чабаненка. Професор

С. Дорошенко залишив нам свій багатий ужинок у цій галузі мовознавства, як науково-теоретичний (Дорошенко, 1952; 1955; 1976; 1982; 2006; 2007; 2009; 2009 а; 2009 с; 2009 d; 2011; 2012), так і науково-методичний (Дорошенко, 1965; 1967; 1969; 1971; 1985; 2009 б).

Важко сказати, який саме напрям досліджень у галузі стилістики переважає. Однак знаємо, що від започаткування курсу «Стилістики української мови» студенти педагогічних факультетів педінститутів навчалися, зокрема, і за посібником для студентів-заочників молодого науковця «Практикум з курсу стилістики української мови» (1967). А відома широкому науковому загалу «Грамматична стилістика української мови» для позакласної роботи з учнями (1985) С. Дорошенка, яка вражає доступністю і довершеністю викладу та майстерністю стилю, і сьогодні є важливою для педагогів і викладачів у розкритті стилістичних особливостей тексту.

Стилістика як об'єкт наукових студій увійшла до наукового засягання С. Дорошенка в перші роки викладання в Сумському педінституті. За спогадами вченого, кореспонденти районної газети звернулися з проханням друкувати в обласній газеті аналітичні огляди стилю та правопису матеріалів районних газет. «Кілька років, – згадує Сергій Іванович, – я друкував статті на тему «Мова і стиль районної газети»... Це й визначило потяг до культури мови і стилістики» (Беляєва, 2014: 28). Згодом у видавництві «Радянська школа» з'явилися друком програми для філологічних факультетів педінститутів «Стилістика української мови» (1965, 1971).

Викладаючи стилістику, проф. С. Дорошенко надавав курсу практичного спрямування. Такий підхід був зумовлений розумінням, що теоретичні засади стилістики студенти засвоюють легко, однак більш важливим для викладача є завдання «виробити в студентів стильове і стилістичне відчуття сказаного чи написаного й уміння оформити текст відповідно до мети і завдань його створення» (Беляєва, 2014: 30). Учений був переконаний, що осягнення стилістики можливе лише на власному досвіді. На основі ґрунтовного аналізу на практичних заняттях різножанрових текстів, написаних студентами самостійно, у них формувалося відчуття індивідуального стилю. Це практичне спрямування курсу поглиблювалося залученням тематичних уривків текстів майстрів слова із використанням відповідних до жанру твору лексичних засобів та індивідуально-авторських

стилістичних прийомів. За доцільне вчений вважав застосовувати стилістичний експеримент на зразок: аудиторії пропонувалося замінити окремі слова синонімічними варіантами й з'ясувати, чи така заміна впливає на збереження стилістичної тональності тексту (прикладом, чи стилістичне наповнення тексту П. Тичини «Я єсть народ...» припускає заміну дієслівної зв'язки *єсть* на *є*). У процесі комунікації з викладачем студенти доходили висновку, що вживання архаїзму *єсть* є стилістично виправданим, оскільки використовується для передання урочистості, дієслівна форма *є* не має в собі такого стилістичного навантаження. Саме розмова, діалог з аудиторією, на думку проф. С. Дорошенка, активізує на лекції думку і студента, і викладача, сприяє осмисленню матеріалу.

Таке спрямування характерне для посібника «Граматична стилістика української мови» (1985). Видання містить основні відомості про стилістичні засоби сучасної української літературної мови, а навчальний матеріал подано за такими розділами: «Вступ», «Стилістичні засоби словотвору», «Стилістичні засоби морфології», «Синтаксична стилістика», «Стилістика простого речення», «Стилістика складного речення», «Стилістичні особливості синтаксичного цілого». Це давало змогу вчителю, з одного боку, розширити діапазон завдань, передбачених основним підручником, а з іншого – урізноманітнити навчальний матеріал для уроків з розвитку мовлення в 9–10 класах, а також для роботи з тими учнями, які вивчають українську мову поглиблено на факультативних заняттях.

С. Дорошенко послідовно розкриває сутність творчого підходу до учня: як саме маємо прищеплювати переконання, що мова – народне добро, найважливіший засіб комунікації, передавання думок, досвіду, культурного розвитку, вираження почуттів, емоцій. «Мова – життя духовного основа» – так названо перший параграф посібника і таким є лейтмотив видання. Учений висловлює концептуальну й актуальну на сьогодні думку про те, що, оскільки мова з'єднує покоління в єдине ціле – народ, то формування високої культури мовлення, у якій відображаються якість і чіткість мислення, є основним завданням учителя. Цього вміння досягають засвоєнням усього арсеналу мовних засобів – слів, фразеологізмів, різних за будовою структур: словосполучень і речень (Дорошенко, 1985: 4)

Окреслюючи широке коло питань, які розв'язує граматики як наука, С. І. Дорошенко зазначає, що вона розкриває механізм зміни слів і поєднання їх у речення, але не дає жодних рекомендацій щодо того, де, у яких життєвих ситуаціях слід користуватися тими чи тими мовними одиницями; які слова, фразеологізми, речення є більш до- речними, наприклад, у викладі наукових доведень, а які – у публі- цистичному виступі чи офіційному документі. І саме граматична стилістика окреслює напрями в опрацюванні стилістичних ознак граматики – з'ясування виразових, емоційно-експресивних мож- ливостей морфологічних і синтаксичних засобів, їхньої належності до певної сфери мовленнєвої діяльності людей, а також визначення стилістичної ролі, яку виконують мовні одиниці в різних функціо- нальних стилях.

Зважаючи на те, що кожна ділянка суспільного життя потребує неоднакових засобів мовлення, мовознавець визначає завдання гра- матичної стилістики: розкрити, які саме засоби морфології та син- таксису слід використовувати в різних ситуаціях мовлення і які з них найбільш доцільно вживати для реалізації задуму, для розкриття теми розмови (Дорошенко, 1985: 9). Такий підхід зумовлює визна- чення двох напрямів опрацювання стилістичних ознак граматики на факультативних заняттях з української мови – 1) ознайомлення з виразовими засобами морфології та синтаксису української мови, а також з'ясування стилістичної функції таких мовних одиниць у різ- ностильових текстах; 2) набуття практичних навичок у використанні засобів граматичної стилістики в певних ситуаціях мовлення.

Особливе значення в стилістичному оформленні твору, на думку С. І. Дорошенка, має текст, який є літературно опрацьованим пись- мовим чи усним повідомленням, що складається з ланцюга речень- висловлювань, поєднаних в єдине ціле задумом, ідеєю, та має ознаки певного стилю. Стилістично досконалим учений вважає текст лише за умови відповідності його задуму, ідеї твору, а введення іншости- льових одиниць без достатньої мотивації, або надмірне їх викори- стання – порушенням стилю, стилістичним огріхом. Текст визначає стилістичну спрямовність твору і саме в тексті виявляються стилі- стичні неточності, невмотивоване використання слів.

Учений акцентує на тому, що стилістичної забарвленості текст набуває не лише завдяки мовним одиницям, що мають стилістичні

відтінки, а й за допомогою різних прийомів, які сприймаються як стилістичні виразово-зображувальні засоби (повтори, однотипний початок речень, типи речень, риторичні питання) (Дорошенко, 1985: 20).

Засобами стилістичного оформлення тексту є і різні за структурою речення. Зокрема, зазначає С. І. Дорошенко, непоширені, а також односкладні речення, здатні надавати викладу динамічності, як-от у поемі М. Бажана «Данило Галицький»: **Мовчало військо. Гул зростає. Ще мить – і Дрогичинська битва загриміла. Хропіння коней. Вигук. Гуп копит** (виділення – С. І. Дорошенка). На думку вченого, майстерність художника слова виявляється в тому, як він «уміє використовувати мовні засоби для відтворення відповідного задуму» (Дорошенко, 1985: 21).

Професор Дорошенко майстерно розкриває стилістичні властивості засобів українського словотвору, описуючи стилістичні функції суфіксів, стилістичні властивості префіксації, стилістичні можливості безафікських утворень, стилістичні функції словоскладання і основокладання, стилістичні функції субстантивованих слів, а також характеризує словотворчі засоби української мови у зіставному аспекті. Науковець констатує, що такі мовні засоби, як суфікси, не лише утворюють слово, а й надають йому нового стилістичного відтінку (зменшеності, пестливості, згрублості, збільшеної міри якості тощо): суфікси суб'єктивної оцінки *-ичк-* (*водичка*), *-оньк-* (*сестронька*), *-еньк-* (*маленька*), *-есеньк-* (*дрібнесенька*), що мають зменшено-пестливе значення та *-ищ-* (*свекрушище*), *-енн-* (*силенний*) на означення збільшеності, згрублості, широко використовуються в іменниках, прикметниках, прислівниках, вживаються переважно в розмовному мовленні, художній літературі та в народній творчості (Дорошенко, 1985: 24).

Суфікси суб'єктивної оцінки *-н-* (*брехня*), *-ан-* (*політикан*) та суфікси книжного походження *-цтв-* (*керівництво*), *-ість* (*ефективність*) властиві й публіцистичному стилю мовлення. Правомірність використання таких мовних засобів, наголошує мовознавець, можна пояснити тим, що жанри публіцистики припускають введення мовних елементів експресивного характеру. А от використання суфіксів *-анн-*, *-енн-*, що називають дієслівну ознаку абстрактного узагальнювального значення, (*проводити – проведення, виникати – виникання* і под.), у художньому чи публіцистичному стилі небажане, оскільки

вони, на думку С. Дорошенка, «засушують» жвавість і образність викладу». Натомість уживання їх у науковому стилі є доречним і виправданим (Дорошенко, 1985: 27).

Розглядаючи стилістичні особливості префіксації, професор С. І. Дорошенко наголошує, що основна роль префіксів – створювати нові слова. За твердженням ученого, найбільшою поширеністю відзначаються префіксальні творення дієслів, внаслідок чого дієслово максимально влучно і виразно передає зміст дії, наприклад: *іти – дійти, підійти, відійти; бігти – добігти, підбігти, забігти*. При цьому кожне зі слів префіксального творення передає інший відтінок дії. Досить часто цю властивість використовують майстри художнього слова у своїх творах, а вдало дібрані дієслова стають компонентами влучних метафор для змалювання картин природи: *Страшенне дуб'я гордо повиганяло свої голови вгору, широко розпросторило гілки на всі боки; гілка бугилова та широколисті лопухи примостилися коло їх у холодочку – розкошують* (Панас Мирний). Завдяки префіксам, вдало дібрані дієслова передають найтонші відтінки дії: примоститися – знайти непоказне місце для розташування, розпросторити – надто широко розвести гілля тощо (Дорошенко, 1985: 29).

Властивість префіксів чітко передавати лексичне значення всього слова, антонімічні, синонімічні значення часто використовують майстри слова у своїх художніх творах: протиставлення *недо- / пере-* (*Недошивко – Перешивко*), зіставлення *по- / за-* (*покликати – закликати*), *на- / зі-* (*нарвати – зірвати*), *на- / за-* (*насушити – засушити*), *ви- / о-* (*вибирати – обирати*). Як приклади, С. І. Дорошенко наводить контексти з творів Т. Шевченка, П. Тичини, Остапа Вишні, Г. Тютюнника, М. Нагнибіді, А. Головка та інших митців. Окремі з наведених префіксів припускають взаємозаміну (як префікси *по- / за-*), що урізноманітнює виклад, деякі мають значеннєві відтінки різної інтенсивності і не завжди можуть бути взаємозамінними (як префікси *ви- / о-, на- / за-*).

Стилістично закріпленими (переважно за розмовним мовленням) є також дієслова з префіксами *пона-* (*понасходитись*), *попри-* (*попривозити*), *пороз-* (*порозростатись*), *попо-* (*попомучитись, попоходити*); прикметники і прислівники з префіксами *пре-* (*прегарний, пречудовий, швидко-прешвидко*). У науковому, офіційно-діловому стилях такі форми не використовуються.

Стилістичні можливості безафікських утворень в українській мові С. І. Дорошенко вважає особливо активними, оскільки окремі групи слів такого творення закріплені за певними сферами мовлення, а отже, мають відповідне стилістичне забарвлення, наприклад: *ранок – рань, юність – юнь, широта – шир, висота – вись* та ін. Серед них можуть бути мовні одиниці типово розмовного характеру (*рань, ляк, присмерк* і под.), що в науковому та офіційно-діловому стилі є недоречними, а також ті, що набули ознак поетичності (*юнь, синь, блакить* і под.).

Спосіб поєднання кількох слів в одне складне з метою надання новому слову експресивності, посилення, підкреслення дії чи ознаки – поширений у художній літературі і розмовному мовленні прийом. За словами С. І. Дорошенка, це може бути повтор того самого слова (*тихо-тихо – дуже тихо, далеко-далеко – надто далеко*), повторення дієслів (*снилось-говорилось*), позначення відтінків кольору (*білосніжний, темно-зелений*), вираження негативної оцінки людини (*білоручка, пустомеля, самохвал* і под.). Значна кількість поетичних неологізмів – це саме складні слова (*ясночолоий, сідоглавий, яблунець-вітно, березолистий* та ін.). Використання різнотипного поєднання основ слів властиве також і науковому, публіцистичному та офіційно-діловому мовленню, оскільки значна кількість термінологічних одиниць утворена саме в такий спосіб, наприклад: *водомір, лісовод, восьмикутник, морозостійкий, металозварювальний, хіміко-біологічний* тощо (Дорошенко, 1985: 40).

Як досвідчений синтаксист і глибокий знавець стилістики, Сергій Іванович досліджує стилістичні особливості словосполучення (синтаксичного та фразеологічного), речення (простого та складного), а також синтаксичного цілого. Зокрема розглядає здатність синтаксичних словосполучень вступати в синонімічні зв'язки, характеризує відмінності керування при синонімічних словах, звертає увагу на варіанти словосполучень із синонімічними прийменниками. Характеризуючи стилістичні особливості простого та складного речення, учений указує на роль різних типів простого речення в конструюванні тексту, особливості вживання односкладних і двоскладних речень, стилістичне використання неповних речень, стилістичну виправданість способів вираження головних членів речення, різні типи складних речень у стилях мовлення, стилістичні функції сполучників

і сполучних слів, надфразні єдності як синтаксично-стилістичні одиниці літературного мовлення тощо.

Підсумовуючи аналіз праці, можемо констатувати, що навчальний посібник «Граматична стилістика» (1985) – перше ґрунтовне видання на допомогу вчителю, яке мало на меті ознайомити учнів із виразовими засобами морфології та синтаксису української мови, а також з'ясувати стилістичні функції таких мовних одиниць у різностильових текстах. Уважаємо, що значний обсяг матеріалу для практичного опрацювання сприяв формуванню навичок осмисленого й доцільного використання засобів граматичної стилістики для реалізації задуму, розкриття теми розмови в певних ситуаціях мовлення.

Глибоке науково-теоретичне обґрунтування проблем стилістики нерозривно пов'язане з основним напрямом досліджень ученого – вивченням безсполучникових складних речень у сучасній українській мові. Тут маємо низку статей, що розкривають стилістичні особливості безсполучникових речень у художньому, публіцистичному та розмовному стилях мови: «Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів» (1978), «Безсполучникові складні речення в стилях мови» (1982), «Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі» (2007), «Безсполучникові складні речення в ролі заголовків газетних статей» (2011), «До питання про розмовний характер складних безсполучникових речень в сучасній українській мові» (2012).

Варто зауважити, що синтаксичний рівень мови охоплює складні за структурою і важливі за комунікативними, естетичними та ідіостилістичними властивостями мовні одиниці, які виражають стилістичне явище «завдяки своїм внутрішнім формально-семантичним відношенням» (Кононенко, 1975: 28). Праці професора С. І. Дорошенка демонструють уміння вдумливого підходу до авторського тексту крізь призму граматичної стилістики. Так, у статті «Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів» поставлено за мету розкрити як безсполучникові складні речення, «позначені специфічним змістом, оригінальною формою і своєрідним стилістичним забарвленням» (Дорошенко, 2009а: 171) вступають у синонімічні зв'язки з іншими складними конструкціями, зокрема складнопідрядними і складносурядними реченнями. З огляду на здатність цих структур виражати різні семантичні та стилістичні відтінки, учений

систематизує їх, розподіляючи розглядувані синтаксичні синоніми на семантичні, стилістичні та семантико-стилістичні. Із залученням яскравих прикладів художніх текстів послідовно доводить, що дво- і багатоконпонентні безсполучникові утворення із значенням одночасності дій, фактів, явищ, будучи семантично близькими зі складносурядними реченнями з повторювальними перед кожною частиною єднальними сполучниками, мають властивість виражати відмінні смислові відтінки. Перші, зокрема зі значенням одночасності, об'єднують перелічувані деталі в одне ціле без виділення явищ чи дій кожної складової частини. Така структурна й семантична своєрідність, зауважує дослідник, зробила їх активними стилістичними одиницями в художніх описах, що сприяє створенню ефекту нерозривності компонентів описуваних подій чи явищ, як-от у М. Рильського: *Автомобілі бігли по мосту: сміялись люди, цокотіли коні*. Складносурядні речення з повторюваними при кожному предикативному компонентів єднальними сполучниками, за спостереженнями науковця, навпаки фокусують увагу на чомусь одному: на особах, предметах чи станах (*І добре синові: в нього є мати, і добре матері: в неї є син* (А. Малишко)). Повторювані сполучники тут відіграють акцентну роль, наголошуючи на рівноцінності явищ. Такі конструкції, на думку вченого, доречні при характеристиці внутрішнього стану героїв, явищ чи подій (Дорошенко, 2009а: 171–172).

Проаналізувавши синонімію безсполучникових складних конструкцій та складносурядних речень із різними сполучниками, мовознавець доходить висновку про належність безсполучникових складних речень до активних стилістичних засобів української мови: відсутність сполучників, подовжена пауза між складовими частинами, зокрема в тих, які мають протиставні, причинно-наслідкові, умовно-наслідкові й пояснювальні значення, специфічна для кожного виду інтонація – надають їм експресивного відтінку. Останні, з огляду на емоційну маркованість, є конструкціями розмовного і народно-поетичного мовлення, яке використовує і художня література. Досить ввести в таке речення сполучник, зауважує вчений, як втрачається динаміка і жвавість викладу та цілком правомірно стверджує: виразність, афористичність цих типів конструкцій використовує публіцистика, вживаючи їх у ролі заголовків статей, кореспонденцій: *Нова програма – нові завдання* (Дорошенко, 2009а: 173).

Останню тезу мовознавець розкриває глибше у статті «Безполучникові складні речення в ролі заголовків газетних статей». Учений наголошує на важливій стилістично-прагматичній функції газетних заголовків: мінімумом мовного матеріалу передати максимум змісту, що дає змогу читачеві одержати значну за обсягом інформацію і скласти загальне враження про надруковані матеріали.

Важливим є спостереження дослідника про те, що започатковане в середині ХХ ст. використання речень з відношенням предикативних частин номінативна + еліптична активізувалося, про що свідчить підібраний ілюстративний ряд: *Харківщина аграрна: цифри і факти*; *«Трудова Україна»: друге дихання*; *Приїзд прем'єра в Харків: висновки і перспективи*. Цілком логічним є твердження, що номінативний компонент почасти виконує в таких реченнях функцію «зачинателя» багатокomпонентної структури. Автор статті відзначає той факт, що в останні десятиліття вони набули активного використання не тільки як газетні заголовки, а й як назви публікацій у наукових часописах: *Сковорода та Україна: варіації на тему Дмитра Чижевського*; *Шевченко: пошуки інтертексту* (Дорошенко, 2011: 323).

Наукові спостереження дослідника узагальнено в статті, присвяченій використанню безполучникових речень у різних стилях мови. С. І. Дорошенко виявив стійку тенденцію: у розмовному, художньому і публіцистичному стилях представлена вся різноманітність безполучникових складних утворень, а в науковому і офіційно-діловому – функціонують лише окремі з них.

Така тенденція, на думку дослідника, зумовлена своєрідною будовою предикативних частин і специфічним використанням дієслівних форм у ролі головного члена. До синтаксичних структур з обмеженим вживанням у стилях мови вчений відносить такі, у яких стрижневу основу структури всього речення визначає слово препозитивної частини – предикат своєрідного лексичного наповнення із значенням вираження дії, що підводить до сприймання інформації, висловленої у постпозитивному компоненті («*Прислухайся: в ній безліч шелестів*» (Л. Дмитерко)); конструкції умовно-наслідкової семантики, головний член зумовлюючої частини яких виражений формою наказового способу, а зумовленої – дієсловом дійсного способу («*Послухай Корнія – він тобі наплачеться*» (А. Головка)); безполучникові утворення умовно-наслідкової семантики з інфінітивом: «*Силою колодязь*

копати – води не пити» (приказка); безсполучникові складні речення, специфічною структурною прикметою яких є наявність заперечення у постпозитивному компоненті: *«Спробував відчинити дверцята – не відчиняються (: замело!)»* (О. Гончар) (Дорошенко, 1982: 78).

І хоч наведеним реченням властивий уснорозмовний характер, перенесення таких конструкцій у твори художньої літератури і в деякі газетні жанри, як зауважує вчений, збагатило художній і публіцистичний стилі новим стилістичним прийомом, а писемну форму мови – своєрідною структурою. Цей різновид безсполучникових речень сприймається як елемент експресивного синтаксису, як один із стилістичних засобів динамічного відтворення подій.

Окрім складних синтаксичних структур, учений привертає увагу до синтаксичних одиниць, притаманних стилям мови, серед яких виокремлює одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти, що можуть виконувати різні стилістичні функції залежно від смислового наповнення. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти стали предметом розгляду статей *«Функціонування дієприслівника в нормативно-правових актах»* (2006) та *«Одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти як елементи образної системи мови»* (2006). У цих статтях систематизовано відмінні види та різні стилістичні функції розглядуваних одиниць в офіційно-діловому й художньому стилях мови. Так, у законодавчих актах виявлено значне переважання вставних словосполучень над дієприслівниковими зворотами, відсутність одиничних дієприслівників у значенні прислівника чи в межах фразеологізму. Характерними для мови права відзначено дієприслівникові звороти, у яких дієприслівник трансформується у фінітну форму, однорідну з дієсловом-присудком, і ті, які перетворюються в складнопідрядні речення. Завданням перших – є виділити рекомендацію, яка посідає важливе місце у виконанні пропонуваного, а поєднання звороту з інфінітивом як головним членом речення виконує функцію конкретизації імперативності. У складі вставних словосполучень зауважено переважання дієприслівників *ураховуючи, включаючи, не виключаючи, не рахуючи, починаючи* зі значенням позитивного уточнення або ж необхідності вилучення, неврахування, виключення.

У художньому ж стилі, на відміну від офіційно-ділового, наукового та публіцистичного, як наголошує С. І. Дорошенко, проявляє

себе властивість дієприслівника сприяти створенню емоційного настрою, естетики зображення. Така його властивість, за спостереженнями дослідників, виявляється найяскравіше в реченнях з прямою мовою: дієприслівниковий зворот у словах автора характеризує стан героя в момент мовлення, дію того, хто запитує; стає виразним компонентом у змалюванні образів чи життєвих картин, оскільки «важко уявити замість цього звороту якийсь інший мовний засіб, який би так лаконічно, влучно й образно змалював настрій героїв» (Дорошенко, & Лисак, 2009: 168). Схарактеризовано образність одиничних дієприслівників у ролі прислівника, сформованих на основі зворотів фразеологізмів, крилатих висловів.

У працях Сергія Івановича знаходимо обґрунтування нових свіжих ідей: в останній статті, зокрема, запропоновано виділити з офіційно-ділового стилю мову права (розгляд мови нормативно-правових актів) в окремий функціонально-стильовий різновид української літературної мови на підставі правової норми і відповідної системної специфіки її мовних маніфестацій у межах конкретно зорієнтованого тексту. Учений також настійливо рекомендував виокремити дієприслівник як самостійну незмінну частину мови віддієслівного утворення, яка функціонує із значенням процесуальної обставини або виступає граматичним центром обставинного звороту чи вставного словосполучення та переконливо аргументував свою позицію (Дорошенко, 2009d: 38–39).

С. І. Дорошенко глибоко відчував сучасні тенденції розвитку мови, зокрема характерне для сучасного періоду зближення літературної мови з розмовним мовленням, здатне спричинювати зміни в мовній системі. Категорично застерігав від неправильної позиції державних інституцій пускати на самоплив цю проблему (Дорошенко, 2009b: 10). Вболіваючи за чистоту і красу рідного слова, щораз активніше порушував важливі питання культури мовлення, нерозривно пов'язані зі стилістикою.

Так, зауваживши в текстах ЗМІ неправомірну заміну усталеного в сучасній українській літературній мові сполучника *щоб* сполучником *аби* в публіцистичному, а подекуди й науковому стилі, мовознавець наполягав звертати увагу на основне функціонально-стильове призначення цих мовних одиниць. Сполучник *щоб* надає складнопідрядним реченням своєрідного значення мети, сполучник

аби – обмежувального значення реченням умови. З огляду на різні функції останній не може вживатися в офіційно-діловому, науковому та публіцистичному стилях. Неврахування їхньої специфіки, стверджує мовознавець, розхитує граматичні підвалини української мови. Учений закликає нас плекати мову, а не руйнувати, дбати про її усну й писемну форми (Дорошенко, 2009с: 42).

Висновки

Як переконуємося, довершені «стилістичні етюди» С. І. Дорошенка прищеплюють вдумливе ставлення до слова, учать виявляти та інтерпретувати стилістичні функції мовних одиниць, спонукають до творчості, відкривають наукові горизонти молодим ученим. Аналізуючи стилістичні праці професора Дорошенка, хочемо відзначити його неперевшений мовостиль, який проявляється в ясності думок та чіткості формулювань. Системність і дохідливість викладу, переконливість аргументів, багатство ілюстративного матеріалу, логічно вмотивовані та виважені висновки, завжди підкріплені інтонаційною чіткістю та виразністю висловлювання, – характерні риси мовного портрета Ученого-лінгвіста, які й сьогодні випромінює кожен рядок наукової спадщини цього талановитого дослідника скарбів рідної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Беляєва**, Т. В. (2014). *У мереживі життя: професор С. І. Дорошенко*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
2. **Ващенко**, В. С. (1958). *Стилістичні явища в українській мові*. (Ч. 1). Харків: Вид-во Харк. ордена Трудового червоного прапора держ. ун-ту імені О. М. Горького.
3. **Єрмоленко**, С. Я. (1982). *Синтаксис і стилістична семантика*. Київ: Наук. думка.
4. **Дорошенко**, С. І. (2011). Безсполучникові складні речення в ролі заголовків газетних статей. *Незгасимий словосвіт: Збірник наукових праць на пошану професора В. С. Калашиника* (с. 319–325). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
5. **Дорошенко**, С. І. (2009а). Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів. *У Наукові простори* (с. 171–174). Харків: Новое слово.
6. **Дорошенко**, С. І. (1982) Безсполучникові складні речення в стилях мови. *Культура слова*, 23, 77–80.
7. **Дорошенко**, С. І. (1976). Взаємодія наукового стилю з іншими функціональними стилями української мови. *У Науково-технічний прогрес і мова* (с. 76–78). Київ: Наукова думка.
8. **Дорошенко**, С. І. (1985). *Граматична стилістика української мови*. Київ: Рад. школа.
9. **Дорошенко**, С. І. (2012). До питання про розмовний характер складних безсполучникових речень в сучасній українській мові. *Мова. Культура. Взаєморозуміння, II*, 152–159.
10. **Дорошенко**, С. І., & Лисак, Л. К. (2009). Функціонування дієприслівника в нормативно-правових актах. *У Наукові простори* (с. 163–168). Харків: Новое слово.
11. **Дорошенко**, С. І. (1955). *Мова і стиль*

районної газети *На допомогу редакторів*, 7, 37–41. 12. **Дорошенко**, С. І. (2006). Оди-ничні дієприслівники і дієприслівникові звороти як елементи образної системи мови. *Філологія*, 1, 20–25. 13. **Дорошенко**, С. І. (1967). *Практикум з курсу стилістики української мови*: Посібник для студентів-заочників педагогічних інститутів зі спеціальності «Українська мова і література». Київ: Рад. школа. 14. **Дорошенко**, С. І. (1969). Робота над стилістикою української мови в середній школі. *Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Харківського державного педагогічного інституту* (с. 115–116). Харків: Вид-во Харк. ун-т. 15. **Дорошенко**, С. І. (1971). *Стилістика української мови*: Програма для філологічних факультетів педінститутів. Київ: Вища школа. 16. **Дорошенко**, С. І. (1965). *Стилістика української мови*: Програма для філологічних факультетів педінститутів. Київ: Рад. школа. 17. **Дорошенко**, С. І. (1952). Стиль і мова районної газети. *На допомогу редакторів*, 6, 29–31. 18. **Дорошенко**, С. І., (2009b) Мову треба плекати, а не руйнувати. У *Наукові простори* (с. 7–10). Харків: Новое слово. 19. **Дорошенко**, С. І. (2007) Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі. У *Ритми сучасної філології (до 50-річчя професора Т. А. Космеди)* (с. 298–303). Львів: ПАІС. 20. **Дорошенко**, С. І. (2009с). Функціонування сполучників *щоб* і *аби* в складнопідрядних реченнях мети. У *Наукові простори* (с. 39–42). Харків: Новое слово. 21. **Дорошенко**, С. І. (2009d) До питання про граматичний статус дієприслівника. У *Наукові простори* (с. 36–39). Харків: Новое слово. 22. **Кононенко**, В. І. (1975) Проблеми стилістичного синтаксису. *Українська мова і література в школі*, 4, 25–36. 23. **Білодід**, І. К. (Ред.). (1973). *Сучасна українська літературна мова. Стилістика*. Київ: Наукова думка. 24. **Черемська**, О. (2019) Стилістичні студії мовознавців харківської філологічної школи 20–30 рр. XX ст. *Stylistyk, Tom: Pamięć i styl* (с. 375–394). Узято з <https://10.25167/Stylistyka28.2019.24>. 25. **Черемська**, О. С. (2022) Стилістична термінологія у працях мовознавців Харківської філологічної школи 20–30-х рр. XX ст. *Культура слова*, 97, 140–151.

REFERENCES

1. **Bieliaieva**, T. V. (2014). *U merezhyvi zhyttia: profesor S. I. Doroshenko [In the lace of life: Professor S. I. Doroshenko]*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 2. **Vashchenko**, V. S. (1958). *Stylistychni yavysycha v ukrainskii movi [Stylistic phenomena in the Ukrainian language]*. (Ch. 1). Kharkiv: Vyd-vo Khark. ordena Trudovoho chervonoho prapora derzh. un-tu imeni O. M. Horkoho [in Ukrainian]. 3. **Yermolenko**, S. Ya. (1982). *Syntaksys i stylistychna semantyka [Syntax and stylistic semantics]*. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian]. 4. **Doroshenko**, S. I. (2011). Bezspoluchnykovi skladni rechennia v roli zaholovkiv hazetnykh statei [Complex sentences without conjunctions as headlines of newspaper articles]. *Nezghasymyi slovosvit: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora V. S. Kalashnyka – The inextinguishable realm of worlds: a collection of scientific papers in honor of Professor V. S. Kalashnyk* (pp. 319–325). Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 5. **Doroshenko**, S. I. (2009 a). Bezspoluchnykovi skladni rechennia v systemi syntaksychnykh synonimiv [Conjunctive complex sentences in the system of syntactic synonyms]. In *Naukovi prostory – Scientific spaces* (pp. 171–174). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 6. **Doroshenko**, S. I. (1982) Bezspoluchnykovi skladni rechennia v styliakh movy [Conjunctive complex sentences in speech styles]. *Kultura slova – The culture of the word*, 23, 77–80 [in Ukrainian]. 7. **Doroshenko**, S. I. (1976). Vzaiemodiia naukovooho styliu

z inshymy funktsionalnymy styliamy ukraïnskoi movy [The interaction of the scientific style with other functional styles of the Ukrainian language]. In *Naukovo-tekhnichnyi prohres i mova* (pp. 76–78). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 8. **Doroshenko**, S. I. (1985). *Hramatychna stylistyka ukraïnskoi movy* [Grammatical stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian]. 9. **Doroshenko**, S. I. (2012). Do pytannia pro rozmovnyi kharakter skladnykh bezspoluchnykovykh rechen v suchasniï ukraïnskii movi [On the question of the colloquial nature of complex non-conjunctive sentences in the modern Ukrainian language]. In *Mova. Kultura. Vzaiemorozuminnia, II*, 152–159 [in Ukrainian]. 10. **Doroshenko**, S. I., & Lysak, L. K. (2009). Funktsionuvannia diiepryslivnyka v normatyvno-pravovykh aktakh [Functioning of the adverb in legal acts]. In *Naukovi prostory* (pp. 163–168). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 11. **Doroshenko**, S. I. (1955). Mova i styl raionnoi hazety [Language and style of the district newspaper]. *Na dopomohu redaktorovi*, 7, 37–41 [in Ukrainian]. 12. **Doroshenko**, S. I. (2006). Odynychni diiepryslivnyky i diiepryslivnykovi zvoroty yak elementy obraznoi systemy movy [Singular adverbs and adverbial inflections as elements of the figurative system of language]. *Filolohiia*, 1, 20–25 [in Ukrainian]. 13. **Doroshenko**, S. I. (1967). *Praktykum z kursu stylistyky ukraïnskoi movy* [Workshop on the course of stylistics of the Ukrainian language]: Posibnyk dlia studentiv-zaochnykyv pedahohichnykh instytutiv zi spetsialnosti «Ukraïnska mova i literatura». Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian]. 14. **Doroshenko**, S. I. (1969). Robota nad stylistykoï ukraïnskoi movy v seredniï shkoli [Work on the stylistics of the Ukrainian language in secondary school]. *Materialy naukovi sesii, prysviachenoï 50-richchiu Kharkivskoho derzhavnogo pedahohichnogo instytutu – Materials of the scientific session dedicated to the 50th anniversary of the Kharkiv State Pedagogical Institute* (pp. 115–116). Kharkiv: Vyd-vo Khark. un-t [in Ukrainian]. 15. **Doroshenko**, S. I. (1965). *Stylistyka ukraïnskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]: Prohrama dlia filolohichnykh fakultetiv pedinstytutiv. Kyiv: Rad. shkola. 16. **Doroshenko**, S. I. (1971). *Stylistyka ukraïnskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]: Prohrama dlia filolohichnykh fakultetiv pedinstytutiv. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 17. **Doroshenko**, S. I. (1952). Styl i mova raionnoi hazety [Style and language of the district newspaper]. *Na dopomohu redaktorovi*, 6, 29–31 [in Ukrainian]. 18. **Doroshenko**, S. I. (2009 b) Movu treba plekaty, a ne ruinuvaty [Language should be nurtured, not destroyed]. In *Naukovi prostory* (pp. 7–10). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 19. **Doroshenko**, S. I. (2007) Funktsionuvannia bezspoluchnykovykh skladnykh rechen u khudozhnomu styli [Functioning of non-conjunctive complex sentences in an artistic style]. In *Rytmy suchasnoi filolohii (do 50-richchia profesora T. A. Kosmedy) – Rhythms of modern philology (to the 50 th anniversary of Professor T. A. Kosmeda)* (pp. 298–303). Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 20. **Doroshenko**, S. I. (2009 c). Funktsionuvannia spoluchnykyv *shchob* i *aby* v skladnopidriadnykh rechenniakh mety [Functioning of the conjunctions *so* and *so* in compound sentences of purpose]. In *Naukovi prostory* (pp. 39–42). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 21. **Doroshenko**, S. I. (2009 d) Do pytannia pro hramatychnyi status diiepryslivnyka [To the question of the grammatical status of the adverb]. In *Naukovi prostory* (pp. 36–39). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 22. **Kononenko**, V. I. (1975) Problemy stylistychnoho syntaksysu [Problems of stylistic syntax]. *Ukraïnska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 4, 25–36 [in Ukrainian]. 23. **Bilodid**, I. K. (Red.). (1973). *Suchasna ukraïnska literaturna mova. Stylistyka* [Modern Ukrainian literary language. Stylistics]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 24. **Cheremska**, O. (2019) Stylistychni studii movoznavstvï kharkivskoi filolohichnoi

shkoly 20 – 30 rr. XX st. [Stylistic studies of linguists of the Kharkiv Philological School in the 20 s and 30 s of the 20 th century]. *Stylistyk, Tom: Pamięć i styl* (pp. 375–394). Retrieved from <https://10.25167/Stylistyka28.2019.24>. [in Ukrainian]. 25. **Черемська, О. С.** (2022) Stylistyczna terminologia u praciakh movoznavtsiv Kharkivskoi filolohichnoi shkoly 20–30 rr. XX st. [Stylistic terminology in the works of linguists of the Kharkiv Philological School of the 20 s–30 s of the 20 th century]. *Kultura slova*, 97, 140–151 [in Ukrainian].

Черемська Ольга Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9А, м. Харків, 61166, Україна.

E-mail: olha.cheremska@hneu.net

<https://orcid.org/0000-0002-3360-8421>

Cheremska Olga – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9A Nauka Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine.

Ходарева Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9А, м. Харків, 61166, Україна.

E-mail: iryna.khodarieva@hneu.net

<https://orcid.org/0000-0002-6280-3429>

Khodarieva Iryna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9A Nauka Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Черемська О. С., Ходарева І. М. Стилiстичнi студii професора С. І. Дорошенка. *Лiнгвiстичнi дослiдження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту iмeнi Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Пiддубна. Харкiв, 2024. Вип. 60 (до 100-рiччя вiд дня народження заслуженого дiяча науки i технiки України, доктора фiлологiчних наук, професора Сергiя Iвановича Дорошенка). С. 35–53. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.05>

АРА: Черемська, О. С., Ходарева, І. М. (2024). Стилiстичнi студii професора С. І. Дорошенка. *Лiнгвiстичнi дослiдження*, 60 (до 100-рiччя вiд дня народження заслуженого дiяча науки i технiки України, доктора фiлологiчних наук, професора Сергiя Iвановича Дорошенка), 35–53. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.05>

ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ І МОВОЗНАВЕЦЬ СЛОБОЖАНЩИНИ (до 100-річчя від дня народження проф. С. І. Дорошенка)

Стаття присвячена 100-літньому ювілею доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди), містить інформацію про сторінки життя видатного педагога та філолога, зокрема окреслено основні напрями дослідницької та педагогічної діяльності С. І. Дорошенка та його учнів у царині української лінгводидактики кін. ХХ – поч. ХХІ століття.

У статті описано діяльність ученого-педагога на посаді завідувача кафедри методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах (80-ті – 90-ті роки ХХ ст.) ХНПУ імені Г. С. Сковороди, короткий огляд досліджень аспірантів видатного мовознавця, де стисло репрезентовано основні напрацювання в галузі лінгводидактики початкової освіти.

Ключові слова: С. І. Дорошенко, філолог, лінгводидактика, мовознавство, Слобожанщина, Харків, факультет початкового навчання, сучасна українська мова, культура мови, методика викладання.

Chernushenko N., Tkach O. The Great Slobozhan Educator and Linguist (to the 100th Anniversary of Prof. S. I. Doroshenko). *The article is dedicated to the 100-year anniversary of Doctor of Philological Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine Serhii Ivanovich Doroshenko (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). It contains information about the pages of the outstanding teacher and philologist's life, in particular, it outlines the main directions of the research and pedagogical activity of S. I. Doroshenko and his students in the field of Ukrainian linguistic didactics of the XXth – the beginning of the XXIst century. The work describes the activity of a the scientist-pedagogue in the position of the Head of the Department of Teaching Methods of Philological Disciplines in Primary Grades (the 80s-90s of the XXnd century) in H. S. Skovoroda KhNPU, and gives a brief overview of the research of the outstanding linguist's graduate students, which presents the main developments in the field of linguistic didactics of primary education. Serhiy Ivanovych is an outstanding scientist-Ukrainist who devoted more than 65 years of his life to scientific and pedagogical activities in higher education. His works on the modern Ukrainian language, language culture and teaching methods are known throughout Ukraine and beyond.*

Keywords: S. I. Doroshenko, philologist, linguistics, Slobozhanshchyna, Kharkiv, Faculty of Primary Education, modern Ukrainian language, language culture and teaching methods.

*У творчості висот – земна основа.
Вас чесний труд привів до верховин.
І нині Ви, України вірний син,
Між корифеїв на Олімпі слова*

(В. С. Калашник).

Сьогодні, святкуючи 100-літній ювілей видатного мовознавця й освітянина, нашого учителя, наставника, прогресивного діяча науки і техніки України, професора, доктора філологічних наук Сергія Івановича Дорошенка, звертаємось до життєвих сторінок його педагогічної діяльності.

Формування особистості майбутнього Педагога розпочиналося з раннього дитинства. Професор у своїх спогадах зазначав: «Підвалини мого пізнавального і морального багатства закладали мої дідусь Улас Григорович і бабуся Орина Михайлівна, мама Домна Дмитрівна й тато Іван Уласович, які вводили мене в казковий світ, що сприймався як реальність. Він став першим кроком у моєму вихованні на принципах добра і справедливості, адже немає в літературі жанру більш гуманного, ніж казка. Моє дитяче виховання засноване також на приятному ставленні моїх рідних до мене і доброзичливих взаєминах з ближніми, що, як тепер оцінюю, були уроками поваги до однолітків і дорослих. З часом на це багатство засвоєних з дитинства рис людяності накладалося усвідомлення себе членом колективу, суспільства. Закладатися воно почало в школі, міцніло в студентські роки, а у Першій світовій війні сформувалося розуміння прав й обов'язків громадянина країни» (Дорошенко, 2009). Сергій Іванович народився в селі Обухівка Кореневського району Курської області в україномовній родині. Дитинство та юність пройшли в невеличкому селищі Занки, куди переїхала його родина в 1931 році. Мама – жінка-трудівниця, батько – каменяр. Середню школу він закінчив у місті Змієві Харківської області. За шкільною партою майбутній професор філології добре відчував непохитну логіку математичних дій, захоплюючу багатобарвність ботаніки, не розгаданої до кінця таємничості хімії. Здобуті на уроках цих навчальних предметів знання не просто розширювали пізнання світу, а стали незамінним багатством у повсякденному його житті. Окремо згадував відомий мовознавець уроки української і російської літератур, які проводили вчителі Марія Павлівна Осадча й Онуфрій Павлович Маслеев. Години цих учителів наповнювали його не лише до того

не усвідомлюваним розумінням значущості слова, у якому збережена давнина і яке відгукується на зміни в суспільстві, а й відчуттям його як засобу, здатного малювати пейзаж, зовнішність і характер персонажів твору, втілювати художній образ. З уроків літератури допитливий юнак виносив музику поетичного слова, прочитані поетичні й прозові твори змушували задумуватися. Це спонукало до читання з метою осягти значеннєву й естетичну властивість мовних одиниць. Паралельно з цим на уроках словесності діяла довершена манера викладання вчителів, яка запалила в учневі бажання бути схожим на них і так само доносити до свідомості школярів багатofункціональність рідної мови, здатної до естетичного впливу на слухача й читача. Бажання це здійснилося в 1948 році, під час роботи вчителем української мови та літератури в Мереф'янській середній школі № 1 Харківської області (Дорошенко, 2009).

Учительській роботі передувало навчання на філологічному факультеті Харківського державного педагогічного інституту, студентом якого Сергій Іванович став у 1940 році в 16 років. На першому курсі почалося систематичне освоєння теоретичних основ філологічних навчальних предметів і наукових засад української мови. Їх першокурсник пізнавав і засвоював на заняттях зі вступу до мовознавства, які вела доцент В. П. Невзорова, переконуючи аудиторію в науковій обґрунтованості кожного мовного явища; на лекціях зі вступу до літературознавства, що їх блискуче читав доцент Г. М. Гай; на лекціях і практичних заняттях з сучасної української мови під керівництвом вимогливого викладача Ф. П. Медведєва. Вони відкривали студентам філологію, нероздільними частинами якої є мовознавство й літературознавство.

Війна перервала навчання юнака. Воював Сергій Іванович у складі 3-го Українського фронту. Із визвольними боями пройшов частину України, Молдову, Румунію, Болгарію, Югославію, Угорщину й завершив війну в Австрії, у передгір'ї Альп. Він служив у 187 стрілецькому полку помічником командира взводу. Повернувся з війни у званні старшого сержанта і з двома медалями «За відвагу». Одразу після демобілізації в грудні 1945 року С. І. Дорошенко поновлюється студентом педагогічного інституту. Молодий фронтовик заглиблюється в навчання. На старших курсах його вчителями були учні видатних продовжувачів традицій Харківської філологічної школи професорів,

а пізніше академіків Академії наук України Л. А. Булаховського і О. І. Білецького, доценти О. Я. Петренко, Н. Я. Дніпровська, Є. Г. Пономаренко, А. М. Ніженець. Їхнє самовіддане служіння філологічній науці і прагнення віддати свої знання майбутнім учителям були взірцем для Сергія Івановича в науковопедагогічній діяльності, розпочатій 1949 року в Сумському державному педагогічному інституті імені А. С. Макаренка.

На його становлення як викладача вищої школи істотно вплинула творча атмосфера, що панувала на кафедрі української мови, якою керував відомий у наукових колах українознавців Є. М. Марковський. Її створювали в п'ятдесяті роки ХХ століття автори розділів «Курсу сучасної української літературної мови» (виданого за редакцією Л. А. Булаховського) «Фонетика» – М. Ф. Наконечний, «Складне речення» – О. Є. Вержбицький, автор опублікованої в ті роки книги «Числівник української мови» М. П. Івченко. Це був період перших успіхів молодого мовознавця в науковому зростанні. С. І. Дорошенко закінчив аспірантуру при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, де й захистив кандидатську дисертацію «Українські говори Буринського й Путивльського районів Сумської області», науковим керівником якої був старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН України П. С. Лисенко. Набуттю досвіду науковця й вищівського викладача сприяли щасливі миті спілкування й листування з видатними вченими: членом-кореспондентом АН України П. М. Поповим, старшими науковими співробітниками Інституту мовознавства АН України В. М. Брахновим, І. О. Варченком, Ф. Р. Жилком, К. К. Цілуйком, доцентами вищих навчальних закладів України І. Є. Грицютенком, Б. М. Куликом, В. І. Масальським, А. А. Москаленком, П. П. Плющем, С. П. Самійленком, П. Д. Тимошенком. Їхню підтримку в 50–60-ті роки він відчував у підготовці й надрукуванні статей в республіканських та академічних виданнях. Упродовж багаторічної науково-педагогічної діяльності в Сумському педінституті і в Харківському педінституті (педуніверситеті) багатством теоретичних ідей його наповнювали виступи на наукових конференціях, на захистах дисертацій (у ряді випадків спілкування й листування) видатних українських та вітчизняних учених Л. А. Булаховського, І. К. Білодіда, М. А. Жовтобрюха, О. С. Мельничука, О. Б. Ткаченка та ін. (Дорошенко, 2009).

Після переїзду в 1967 році разом із сім'єю до Харкова Сергій Іванович був призначений на посаду проректора з навчальної роботи Харківського державного педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди. Сергій Іванович мав великий авторитет серед колег-однодумців. Досвідченим викладачам подобалися такі його риси, як організованість, почуття відповідальності, намагання навести в навчальній роботі зразковий порядок. Хоч адміністративна робота не сприяла поглибленій і цілеспрямованій науковій роботі, проте Сергій Іванович знаходив сили й час плідно працювати і в цій галузі – він розпочав роботу над докторською дисертацією. Знаний мовознавець й активний організатор науково-практичних мовознавчих конференцій у 60–80-ті роки М. А. Жовтобрюх надихнув С. І. Дорошенка на написання докторської дисертації «Безсполучникові складні синтаксичні конструкції в сучасній українській мові», яку він захистив в Інституті мовознавства АН України на початку 80-х років. Комунікабельний педагог-науковець завжди відчував потребу й корисність спілкування з талановитими дослідниками української мови молодшої генерації: І. Р. Вихованцем, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудиком, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітком, В. С. Калашником, Т. А. Космедою, Л. А. Лисиченко, С. В. Ломакович, Л. І. Мацько, О. А. Олексенко, М. І. Степаненком, В. Д. Ужченком, К. Ф. Шульжуком. Таку співпрацю однозначно можна назвати дружбою. Одержане від батьків, учителів, учених і набуте самостійно багатство знань й умінь Сергій Іванович прагнув утілити в науковій праці, передати учням, студентам, аспірантам, учителям. Настав новий етап у житті відомого в Україні педагога, коли наукова робота, підготовка молодих науковців стали провідними в його діяльності. Хочеться також відзначити той вагомий вклад, який вніс Сергій Іванович у формування когорти педагогів-початківців Слобожанщини та України в цілому.

У вересні 1979 року в ХДПІ імені Г. С. Сковороди на факультеті початкового навчання було створено кафедру методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах. Варто звернути увагу на те, що саме Сергій Іванович був першим завідувачем цієї кафедри (тепер вона називається кафедра теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті). Власне, багато в чому саме завдяки його зусиллям вона й була сформована. Кістяк колективу складався з високоосвічених фахівців. Імена

окремих із них уже тоді відомі були далеко за межами Харкова і навіть України. За роки існування кафедри навчальні дисципліни філологічного й методичного спрямування читали відомі науковці: кандидат філологічних наук, професор Артур Петрович Ярещенко (перший декан факультету початкового навчання ХДПУ імені Г. С. Сковороди), кандидат педагогічних наук, професор Наталія Остапівна Воскресенська (друга завідувачка цієї кафедри), кандидат психологічних наук, доцент Поліна Соломонівна Жедек, кандидат психологічних наук, доцент Вадим Олександрович Левін, кандидати філологічних наук, доценти Емілія Абрамівна Обухова і Людмила Володимирівна Войнич, кандидат педагогічних наук (пізніше професор і завідувач науководослідної лабораторії методичного забезпечення безперервної системної освіти) Ольга Валентинівна Джежелей, кандидат філологічних наук, доцент (пізніше професор) Анатолій Олександрович Новиков, викладачі Лариса Миколаївна Миронова і Ольга Яківна Хребто (Харченко), перші аспірантки Сергія Івановича – Ганна Іванівна Шапоренко (Гамова) та Ніна Миколаївна Чернушенко (захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук і стали провідними викладачами сучасної української мови на факультеті початкового навчання). Ганна Іванівна кілька років очолювала кафедру теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі. У цьому контексті слід згадати також завідувачку кабінетом Ванду Йосипівну Слюсареву, яка володіла якимось особливим даром створювати на кафедрі атмосферу затишку й комфорту.

Як український лінгвіст за своїм основним науковим спрямуванням, Сергій Іванович водночас активно і предметно опікувався методичними проблемами. Одна з найактуальніших серед них полягала в створенні нового підручника з методики навчання української мови для факультетів, які готували вчителів початкових класів з вищою освітою. Такі факультети функціонують в Україні з 1956 р., однак підручника з методики навчання української мови для них на той час не було. Використовувався в педагогічних інститутах підручник, створений для педагогічних училищ, що готували вчителів із середньою спеціальною освітою. Сергій Іванович охоче відгукнувся на пропозицію Міністерства освіти очолити авторський колектив для створення нового підручника, який відповідав би потребам тогочасної початкової школи. У його написанні брали участь відомі вчителям

початкових класів українські вчені Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, Н. О. Воскресенська, О. І. Мельничайко, А. О. Свашенко, О. Н. Хорошковська. Насамперед авторам потрібно було сформулювати нові лінгводидактичні засади створення методики навчання рідної мови в початковій школі нової структури з урахуванням досягнень нової на той час наукової галузі – психолінгвістики. За участі Сергія Івановича частина і за його редакцією ця книга двома виданнями (Дорошенко, 1989, 1992) виходила у видавництві «Вища школа». Дотепер посібник залишається настільною книгою не одного покоління студентів педуніверситетів, педінститутів і педколеджів. У 1997 році Сергій Іванович відгукнувся на введення в навчальні плани педагогічних факультетів педуніверситетів, інститутів і педагогічних училищ навчальної дисципліни «Основи культури і техніки усного мовлення» і створив посібник з такою ж назвою. Посібник витримав два видання (Дорошенко, 1997, 2002) й успішно задовольняє потреби викладачів цього курсу й майбутніх учителів Нової української школи. Теоретичні засади курсу, які супроводжуються вправами для практичного освоєння дикції і вироблення навичок правильного, чистого, логічного, дохідливого усного мовлення, визначили те, що посібником послуговуються викладачі й студенти інших факультетів педуніверситетів.

Керуючи кафедрою методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі, С. І. Дорошенко дбав про зростання наукового потенціалу своїх підлеглих, аспірантів, прикріплених до кафедри здобувачів наукового ступеня. На факультеті початкового навчання здобували освіту майбутні класоводи з усіх куточків України. У той час на державному замовленні навчалися потоки студентів, що склалися з 4–5 груп. Крім відділення стаціонару, на факультеті початкового навчання діяло заочне відділення, на якому навчалися майбутні спеціалісти зі значним життєвим і трудовим досвідом. Сергій Іванович завжди шанобливо ставився не лише до колег, але й до кожного студента або студентки. На засіданнях кафедри завжди звертав увагу однодумців на ті життєві проблеми й ситуації, які торкалися навчання юних і дорослих студентів-початківців. Професор С. І. Дорошенко блискуче володів мовно-комунікативними компетенціями, був яскравим лектором, захоплюючи слухачів не лише формою й змістом сказаного, а й своєю гордою поставою, загальною культурою,

енциклопедичністю знань, інтелектом. Відомий мовознавець завжди стояв на сторожі нормованого українського слова, брав активну участь в обговореннях нового українського правопису та внесення до нього змін, диктованих часом.

На початку 90-х років при кафедрі методики викладання філологічних дисциплін нашого університету, було відкрито аспірантуру зі спеціальності «методика викладання української мови». Однією з перших аспіранток із цієї спеціальності стала директорка середньої школи № 23 м. Харкова Черновол-Ткаченко Раїса Іванівна. Її робота була присвячена формуванню орфографічної грамотності з української мови в російськомовних першокласників. У дисертації була розроблена система формування орфографічних й орфоепічних умінь і навичок української мови в російськомовних учнів початкової школи. У результаті проведеного експерименту було доведено, що ефективно розв'язання проблеми формування орфографічних навичок у російськомовних першокласників, які вивчають українську мову як першу, має, по-перше, спиратися на навчальну програму, яка передбачає вивчення відомостей з фонетики, орфоепії й орфографії паралельно з опрацюванням інших розділів курсу української мови, а, по-друге, формувати орфографічні навички здійснювати не шляхом заучування розрізнених правил, а на ґрунті засвоєння фонетичних знань і орфоепічних умінь, тобто через усвідомлене освоєння правописних норм на основі правильної літературної вимови. Крім того, у роботі поставлено питання про правомірність уведення в навчальний процес поряд із освоєнням орфограм, що ґрунтуються на літературній вимові, роботи з орфограмами, розпізнавальні ознаки яких зумовлені усним мовленням російськомовних учнів. Наведені дані засвідчили позитивні результати застосування експериментальної методики навчання першокласників. Ця робота, якою з натхненням керував С. І. Дорошенко, була захищена в Києві в Інституті педагогіки Академії педагогічних наук України в 1995 році. Після захисту кандидатської дисертації Раїса Іванівна перейшла працювати до ХДПУ імені Г. С. Сковороди в Інститут післядипломної освіти, який нині очолює (Чернушенко, 2019: 30). Розширюючи проблематику методики викладання української мови в початковій школі, аспірантка з Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка Олійник Світлана Петрівна працювала над темою «Осмілене

письмо за зразком як засіб формування правописних навичок у першокласників». Узагальнення й висновки дисертаційного дослідження, здійснені на основі проведеного експерименту, дозволили визнати правомірність і доцільність уведення в систему навчання грамоти осмисленого письма за зразком як початкового етапу в розвитку орфографічних і пунктуаційних дій молодших школярів і як засобу формування в них правописних навичок. Застосування осмисленого письма за зразком здійснюється паралельно з роботою над каліграфією й бере свій початок зі списування складів і слів, передбаченого зошитами з друкованою основою. Його мета – задовольнити потребу в активізації орфографічних і пунктуаційних дій, виробленні навичок правописної пильності з перших кроків виконання письмових вправ, побудованих на списуванні слів, словосполучень, речень і тексту. Специфіка методики полягає в тому, що навички грамотного письма формуються без заучування орфографічних та пунктуаційних правил. Розкриття лінгвістичної природи орфографічних явищ з урахуванням графіки української мови зумовило потребу введення узагальненого поняття орфограми на етапі навчання грамоти, а також окремих правил уживання розділових знаків. Практично досягти цього можна лише за умови вироблення навичок виконання послідовних вимог до ознайомлення зі зразком, який підлягає списуванню. Розроблена методика ґрунтується на засадах психологічних теорій про засвоєння знань і вироблення навичок у процесі активної діяльності, поетапне формування розумових дій, урахування вікових й індивідуальних особливостей школярів. Ця дисертація також була успішно завершена й захищена в 1995 році в м. Києві в Інституті педагогіки Академії педагогічних наук України. Досвідчені педагоги втілили у свої дослідження лінгводидактичні погляди свого учителя щодо особливостей навчання молодших школярів української мови в умовах двомовності і в школах із російською мовою навчання (Чернушенко, 2019: 30, 31).

Логічним продовженням розпочатих пошуків у методичній царині став критичний аналіз лінгводидактом шкільних підручників для перших-четвертих класів, що пропонувались у той час для середньої загальноосвітньої школи. У результаті цих переосмислень у журналі «Мовознавство» (Дорошенко, 1990) вийшла стаття під назвою «Звуки чи фонемі вивчають учні?». У ній учений наголошував

на неправомірності ототожнення фонем і звука, а також наполягав на необґрунтованості застосування терміна «напівпом'якшені звуки», що широко використовувалися в шкільних підручниках з української мови, аргументуючи свою думку, по-перше, неможливістю розрізнити на слух м'якість і напівм'якість приголосних і, по-друге, недоцільністю введення самого терміна «напівпом'якшені приголосні» до кола знань учнів загалом, а першокласників і поготив. Самий факт залучення цього поняття до шкільних програм є порушенням методичного критерію доцільності в застосуванні наукової термінології в процесі навчання дітей, що посилюється з друком альтернативних підручників. Сергій Іванович неодноразово у своїх публікаціях на сторінках періодичних видань звертався до проблем початкової школи, відгукувався на позитивні та негативні явища в освітньому процесі нашої країни.

Заслуговують на детальне вивчення й роботи професора, які стосуються проблеми підготовки вчителів для початкової школи. У статті «Про зміст лінгвістичних дисциплін у вузівській підготовці вчителів початкових класів», у якій автор проаналізував ситуацію зі змінами навчальних програм для студентів факультетів початкового навчання (педагогічних), зазначено, що збільшення кількості навчальних дисциплін виправдане, бо майбутній учитель початкових класів покликаний не тільки засвоїти науковий курс сучасної української мови, але й оволодіти технікою мовлення, прийомами виразного читання, бути зразком логічного й образного оформлення думки. На жаль, введення нових дисциплін супроводжувалося зменшенням годин на вивчення основного мовознавчого курсу – сучасної української літературної мови, за минулі роки час на його опрацювання зменшився на третину. Такий стан, коли, з одного боку, розширювалася номенклатура навчальних предметів, а з іншого, – урізаються години і при цьому посилюються вимоги до рівня підготовки вчителя, викликає потребу проаналізувати змістове наповнення навчальних програм з тим, щоб знайти оптимальне розв'язання проблеми фахової озброєності завітрасного вчителя-класовода. Сергій Іванович закликав поставити перед укладачами програм з дисциплін мовознавчого циклу принаймні два завдання: 1) усунути дублювання і 2) поповнити програми матеріалом, вивчення якого забезпечить належну підготовку студентів до викладання рідної мови в початковій школі (Дорошенко, 1993).

У статті «Шляхи підвищення рівня усного і писемного мовлення майбутніх класоводів» завідувач кафедри, професор С. І. Дорошенко розмірковує про мовознавчий цикл предметів, які значилися на той час у вишівських навчальних планах зі спеціальності «Педагогіка і методика початкової освіти», який посідав провідне місце в навчальному процесі. Він зазначав, що вивчення курсів сучасної української мови, основ культури й техніки мовлення, практикуму з української мови дає випускникам факультетів початкових класів міцний ґрунт для успішного ведення мовного і мовленнєвого навчання молодших школярів. Кафедра методики викладання філологічних дисциплін у початкових класах Харківського педуніверситету розпочала поліпшення мовної та мовленнєвої підготовки студентів з окреслення завдань, а саме змісту й обсягу передусім основ культури і техніки усного мовлення і практикуму з української мови, а також обґрунтування послідовності їх вивчення. Освоєння мовознавчого циклу дисциплін було вирішено розпочати з курсу «Основи культури і техніки усного мовлення». Сама його назва вказує на зміст, а відтак і на досягнення навчальної мети. Опанування техніки усного мовлення передбачає вправи над виробленням стійких навичок дикції й орфоєпії (одна частина курсу), формування культури мовлення – набуття навичок правильного, чистого, логічного, дохідливого висловлення думок (друга його частина). Обидві частини пов'язані з усною формою мовлення, що відображено в назві курсу. Ці частини взаємозумовлені, їх слід сприймати як два ступені підготовки майбутнього вчителя, фаховим інструментом якого є особисте мовлення, яке має бути виразним, тобто з чітким проговорюванням кожного звука і слова, і водночас правильним, чистим, точним, логічним і дохідливим. З цих ступенів підготовчим є перший, який зосереджується на виробленні дикції і роботі над дотриманням орфоєпічних норм, без чого другий, а саме ступінь майстерності розповіді або читання, неможливий. Це й визначило будову курсу: спочатку йде набуття навичок артикулювання звуків і дотримання вимог орфоєпії, а далі – досягнення правильного й дохідливого оформлення проговорюваного чи прочитуваного. Зрозуміло, вироблення цих навичок має ґрунтуватися на нормативній українській мові: її звуковому і словниковому складі, граматичній будові. Це означає, що набути вміння літературного виразного мовлення неможливо без знань фонетики, лексикології,

граматики української мови (Дорошенко, 2002).

Автор звертає нашу увагу на дикцію, орфоепію та на правильне й чисте усне мовлення вже з перших днів перебування студентів у виші. Це, з одного боку, допоможе в подоланні діалектного й розмовно-побутового впливу на їхнє усне мовлення і, з іншого, – сприятиме усвідомленню відповідальності завтрашніх класоводів за своє мовлення, яке має бути еталоном для учнів. Освоєння курсу потрібно вкласти в один семестр: позитивні результати може дати тільки активна щотижнева робота над формуванням артикуляційної бази української літературної мови і точного та чистого, логічного й дохідливого мовлення. Набуті за семестр навички надалі будуть закріплюватися, уточнюються й доповнюються в процесі вивчення курсу сучасної української літературної мови (Дорошенко, 2002).

Ішов час, виходили друком монографії, навчальні посібники, успішно захищали дисертації аспіранти. Сформувалася наукова школа професора С. І. Дорошенка, яка отримала визнання не лише в Україні, але й за її межами. Упродовж усієї наукової діяльності Сергій Іванович Дорошенко перебував на вістрі наукової думки, утілюючи здобуте багатство знань у наукові праці й спонукаючи сучасних дослідників до дискусій сучасного впорядкування нашої мови. Учений постійно перебував у дослідницькому русі, долучався до багатьох наукових проєктів, був членом спеціалізованої вченої ради із захисту лінгвістичних дисертацій, виступав з доповідями, писав посібники для студентів, статті з нагальних мовознавчих питань, ламаючи стереотипи про вікові обмеження інтелектуального потенціалу людини.

У рік 100-літнього ювілею учні та колеги, випускники педуніверситету різних років із вдячністю згадують знаного науковця, великого Педагога Слобожанщини й наставника студентської молоді Сергія Івановича Дорошенка. Переосмислення його наукового доробку в галузі мовознавства та лінгводидактики можуть стати достойними розвідками молодішої генерації науковців України.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко**, С. І. (1990). Звуки чи фонемі вивчають учні? *Мовознавство*, 2, 46–50.
2. **Дорошенко**, С. І. (1993). Про зміст лінгвістичних дисциплін у вузівській підготовці вчителів початкових класів. *Розбудова національної початкової школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 112–114). Полтава.
3. **Дорошенко**, С. І. (2002). Шляхи підвищення усного і писемного мовлення

майбутніх класоводів. *Початкова школа*, 7, 58–59. 4. **Дорошенко**, С. І., & Вашуленко, М. С., Мельничайко, О. І. (1992). *Методика викладання української мови*. Київ: Вища школа. 5. **Дорошенко**, С. І. (2002). *Основи культури і техніки усного мовлення*. Харків: «ОВС». 6. **Дорошенко**, С. І. (2009). *Наукові простори*. Харків: Новое слово. 7. **Чернушенко**, Н. М. (2019). Лінгвістична школа доктора філологічних наук, професора С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження*, 50, 30–31.

REFERENCES

1. **Doroshenko**, S. I. (1990). Zvuky chy fonemy vvychaiut uchni? [Are students learning sounds or phonemes?]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2, 46–50. 2. **Doroshenko**, S. I. (1993). Pro zmist linhvistychnykh dystsyplin u vuzivskii pidhotovtsi vchyteliv pochatkovykh klasis [About the content of linguistic disciplines in the university training of primary school teachers]. *Rozbudova natsionalnoi pochatkovoї shkoly: Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii – Development of a national primary school: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 112–114). Poltava. 3. **Doroshenko**, S. I. (2002). Shliakhy pidvyshchennia usnogo i pysemnogo movlennia maibutnikh klasovodiv [Ways to improve oral and written communication of future teachers]. *Pochatkova shkola – Primary school*, 7, 58–59. 4. **Doroshenko**, S. I., & Vashulenko, M. S., Melnychaiko, O. I. (1992). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy [Methods of teaching the Ukrainian language: Teaching. Manual]*. Kyiv: Vyshcha shkola. 5. **Doroshenko**, S. I. (2002). *Osnovy kultury i tekhniky usnogo movlennia [Fundamentals of culture and speech technique]*. Kharkiv: «OVS». 6. **Doroshenko**, S. I. (2009). *Naukovi prostory [Scientific spaces]*. Kharkiv: Novoe slovo. 7. **Chernushenko**, N. M. (2019). Linhvistychna shkola doktora filolohichnykh nauk, profesora S. I. Doroshenka [Linguistic School of Doctor of Philological Sciences, Professor S. I. Doroshenko]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 50, 30–31.

Чернушенко Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій школі і спеціальній освіті; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: nina.chernushenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5231-4349>

Chernushenko Nina – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Teaching Philological Disciplines in Preschool, Primary School and Special Education, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Ткач Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: olga-korelyat@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5489-0657>

Tkach Olga – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics named after Professor O. G. Muromtseva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Чернушенко Н. М., Ткач О. В. Великий педагог і мовознавець Слобожанщини (до 100-річчя від дня народження проф. С. І. Дорошенка). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 54–67. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.06>

APA: Чернушенко, Н. М., Ткач, О. В. (2024). Великий педагог і мовознавець Слобожанщини (до 100-річчя від дня народження проф. С. І. Дорошенка). *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 54–67. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.06>

ГРАМАТИКА

УДК 81'367.51=161.2

М. С. Заборна

ЗДОБУТКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО РЕЧЕННЯ

Стаття увиразнює синтаксичний статус складнопідрядного порівняльного речення, осмислення якого як самостійного типу в системі синтаксичних конструкцій української мови припадає на кінець ХХ століття. На цьому тлі відстежуються основні тенденції в дослідженні складних порівняльних конструкцій упродовж першої чверті ХХІ століття; систематизуються здобутки українського синтаксису в усвідомленні складнопідрядного порівняльного речення як формально-семантичної єдності; накреслюються перспективи щодо вивчення складних порівнянь як одиниць синтаксичного рівня мови в стосунку до мови як цілісного феномена.

Ключові слова: складнопідрядне порівняльне речення, складна порівняльна конструкція, формально-семантична єдність, асоціація, лінгвокогнітивна модель, ідіолект, модус мови.

Zaborna M. Achievements and Prospects of Studying Complex Subordinate Comparative Sentences. *The article clarifies the syntactic status of the complex subordinate comparative sentence, considered as an independent type in the system of syntactic constructions of the Ukrainian language towards the end of the 20th century. Against this background, the main trends in the study of complex comparative constructions during the first quarter of the 21st century are traced; achievements in Ukrainian syntax in recognizing the complex subordinate comparative sentence as a formal-semantic unity are systematized; perspectives regarding the study of complex comparisons as units of the syntactic level in relation to the language as a holistic phenomenon are outlined. The relevance of the presented exploration is connected with the understanding of language as a medium for expressing one of the possible types of human knowledge, with the realization of syntactic structures as means of objectifying various ways of world perception, and on this basis – with the declared thesis «the very process of cognition is a process of comparison» (O. Potebnia) by the constant interest of linguistics in comparative constructions. The article's goal is to justify the relevance of contemporary research in the system of complex subordinate comparative sentences for highlighting the differential characteristics of this type of syntactic structures. Accordingly, the set tasks include the following: defining a new round of understanding the complex subordinate comparative sentence as*

a formal-semantic unity in the coordinates of the language itself; setting parameters for studying complex comparative constructions in projection to speech, communication, and text as dynamic modes of language expression. The study of complex subordinate comparative sentences in the syntax of the first quarter of the 21st century accentuates the following: tracking purely syntactic, semantic-syntactic, and purely semantic characteristics of complex comparative constructions in specific idiolects; applying the principle of functional-semantic field to describe complex comparisons; defining a linguo-cognitive model of comparison grounded on associative impressions. Concurrently, observations that lead to assumptions about the communicative conditionality of linguo-cognitive activity, which relies on the structure of the complex subordinative comparative sentence, prompt the search for explanations of the essential characteristics of the complex comparative construction as a purely linguistic sentence unit within the dimensions of other modes of language expression as a holistic phenomenon.

Keywords: *complex subordinate comparative sentence, complex comparative construction, formal-semantic unity, association, linguo-cognitive model, idiolect, mode of language.*

Дні святкування столітнього ювілею Сергія Івановича Дорошенка нагадали про широкий спектр його наукової думки. Осердям цієї авторитетної багатогранності можна вважати безсполучникове складне речення. У свій 90-літній ювілей Сергій Іванович в окремій розвідці вшанував об'єкт дослідження, який утвердив його як науковця й дав поштовх до фундації власної наукової школи (Дорошенко, 2014).

Вшановуючи в подібний спосіб складнопідрядне порівняльне речення, якому завдячую першу зустріч з професором Дорошенком як рецензентом мого дисертаційного дослідження, віддаю шану людині світлого розуму й високої душі, біля якої розкошувала переживаннями “карлика на плечах у велетнів”...

Вступ

Складнопідрядні порівняльні речення постають як реченнєві структури, у яких зміст головної частини розкривається в процесі порівняння зі змістом підрядної частини, що репрезентує ситуацію, котра по відношенню до представленої в головній частині виступає як еталонна, типова, узагальнена або ж усвідомлюється як її суб'єктивний образ. Наприклад: *Від ніжності народжується ніжність, як виростає із зерна стебло* (В. Буденний); *Наді мною журно шуміли ясени, наче в їхні зелені душі увійшла людська печаль* (М. Стельмах).

Їх виокремлення й теоретичне обґрунтування як самостійного типу в системі синтаксичних конструкцій сучасної української мови було здійснене в межах структурно-семантичної парадигми наукових досліджень, що панувала в синтаксисі впродовж другої половини ХХ століття.

Антропоцентрична наукова парадигма, осмислюючи мовні явища в діаді “мова – людина”, зацентрувала увагу на порівнянні як одному з типів змісту, що своєрідно експлікують сприйняття й пропускання людиною світу крізь себе, породжуючись у процесі мисленневої та мовленневої діяльності людини та співвідносячись із синтаксичними структурами, у системі яких складнопідрядне порівняльне речення визначається як прототипна конструкція.

Актуальність представленої розвідки пов’язана з розумінням мови як середовища вияву одного з можливих типів знань людини, з усвідомленням синтаксичних структур як засобів об’єктивації тих чи інших способів світосприйняття, а на цій основі – із задекларованим у тезі «самий процес пізнання є процес порівняння» (О. Потєбня) постійним інтересом лінгвістики до порівняльних конструкцій.

Сучасний етап розвитку наукової лінгвістичної думки передбачає осмислення мовної одиниці в силовому полі різних способів вияву мови, що корелює з розумінням мови як феномена, яка виявляє себе в чотирьох модусах – власне мові, мовленні, комунікації, тексті. Такий виток дослідження складнопідрядного порівняльного речення передбачає, з одного боку, систематизацію аспектів його вивчення як одиниці статичного модусу мови (власне мови) упродовж першої чверті ХХІ століття, з іншого – окреслення параметрів його бачення в проєкції на одиниці динамічних модусів вияву мови.

Усталене розуміння складнопідрядного порівняльного речення як формально-семантичної єдності сягає в дисертаційне дослідження М. С. Заборної «Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові» (1996). Приблизно в той самий час складні порівняльні конструкції актуалізуються як компаративеми з експліцитним показником порівняння в дисертації Н. П. Шаповалової «Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій в сучасній українській мові» (1998). Упродовж наступної чверті століття увага до складнопідрядного порівняльного речення обмежиться переважно його баченням як аспекту парадигматики компаративного змісту

в окремих художніх текстах та ідіолекті письменника. Безпосереднім об'єктом дослідження воно залишиться в розвідках М. С. Заборної й частково потрапить у поле зору Л. Прокопчук (2017).

Дослідження 00-их рр. ХХІ увиразнюють складнопідрядні реченнєві структури як сегмент мовної матерії тексту: зокрема під радикалом маркерів ідіостилю письменника відстежуються порівняльні засоби вираження підрядного зв'язку в складнопідрядному реченні як різновиді сполучникових порівняльних конструкцій (Марчук, 2003). Водночас праці цього періоду актуалізують семантико-синтаксичне відношення порівняння в системі змістових відношень, що реалізуються як у структурі складнопідрядного порівняльного речення, так й інших типів синтаксичних конструкцій (Заборна, 2003; 2007). Ці розвідки узгоджуються з осмисленням складних порівнянь під радикалом функціонально-семантичного поля компаративності (Щепка, 2008).

У працях 10-их рр. ХХІ ст. окреслюється когнітивний вектор дослідження складнопідрядного порівняльного речення як аспекту асоціативного мовомислення суб'єкта (Заборна, 2012а; 2012б; 2014а; 2014б; 2016) та маркера мовомислення індивіда в процесі образно-художньої інтерпретації дійсності засобом порівняння (Заборна, 2017а); з'ясовується його релевантність для увиразнення світосприйняття та світорозуміння як рівнів світогляду особистості (Заборна, 2018). У той самий час у площині художніх ідіолектів відстежуються індивідуально-авторські преференції та інновації у використанні порівняльних засобів підрядного зв'язку та виявляються можливі способи модифікації синтаксичної структури складнопідрядного порівняльного речення (Заборна, 2017а; 2017б; Марчук, 2011; Прокопчук, 2017).

На етапі 20-их рр. ХХІ ст. вивчення складнопідрядного порівняльного речення позначене увагою до його лексико-семантичної організації під радикалом вияву своєрідності мовомислення письменника, що з опорою на лінгвокогнітивну модель порівняння засвідчує власний спосіб бачення й творення дійсності (Заборна, 2022; Жадлун & Саржинська, 2023).

Мета статті – обґрунтувати релевантність сучасних досліджень у системі складнопідрядного порівняльного речення для увиразнення диференційних ознак цього типу синтаксичних структур. Відповідно

до мети ставляться завдання: окреслити новий виток осмислення складнопідрядного порівняльного речення як формально-семантичної єдності в координатах власне мови; задати параметри для вивчення складних порівняльних конструкцій у проекції на одиниці мовлення, комунікації й тексту.

Методи дослідження

Відстеження й опис диференційних ознак складнопідрядних порівняльних речень передбачає звернення до методу семіотичного аналізу. Структурування парадигми складних порівняльних конструкцій синхронізує із застосуванням методу польового моделювання. Осмислення системних відношень в межах парадигми складних порівнянь здійснюється з опорою на метод трансформаційного аналізу. При цьому вагомою методологічною засадою дослідження виступає розрізнення двох підходів до вивчення реченневої одиниці – ономасіологічного, що усвідомлюється як шлях “від змісту до форми” й узгоджується з позицією мовця, того, хто породжує мовну одиницю, та семасіологічного, що передбачає аналіз “від форми до змісту” й відсилає до позиції слухача (читача), який мовну одиницю сприймає й інтерпретує.

Виклад основного матеріалу

Семасіологічна площина сучасних досліджень складнопідрядного порівняльного речення актуалізує узагальнення:

1. Власне синтаксичні ознаки складних порівняльних конструкцій, – детермінантний підрядний зв'язок між предикативними частинами, сполучники та сполучникові єдності як засоби вираження цього зв'язку, гнучкість структури, – об'єднують їх в один формально-синтаксичний тип реченневих структур. Випрацьовані в конкретних ідіолектах, зокрема художніх, ці ознаки узгоджуються з варіантами модифікації синтаксичної структури складнопідрядного порівняльного речення, що увиразнюють особливості синтаксичного ладу автора як мовної особистості. Наприклад, еліпсис головної частини в порівняннях Б. Лепкого: **Нараз**, ніби щось пригадав собі: [- *Мая в 16 день, в неділю Пятидесятниці, фортецю заложили...*]; **А тій знов**, ніби давно не бачилися з ним: – *Як поживаєте?*

2. Семантико-синтаксична ознака складнопідрядних порівняльних речень корелює з семантичними порівняльними сполучниками

як, наче, неначе, мов, немов, ніби, мовби, немовби, начеб, неначеб, начебто, нібито, мовбито, немовбито, ніби як (неначе як і под.), як ніби (як наче і под.) та сполучниковими єдностями так як, так само як, так ніби (так наче і под.), подібно до того як, подібно як, як коли би, наче щоб (ніби щоб і под.), що конкретизують загальне значення порівняння, увиразнюючи опозицію семантико-синтаксичних класів складних порівняльних конструкцій – складнопідрядних речень реального порівняння та складнопідрядних речень ірреального порівняння: *Вітрець на верхівках дерев перебирав листя, як поштарка перебирає листи* (В. Підмогильний); *Зелений острів завітчався рясними жовтими квітками кульбаби, неначе хто посіяв по траві зорі* (І. Нечуй-Левицький). Екстраполяція цієї системної національномовної ознаки складних порівняльних реченневих структур на конкретні ідіолекти дозволяє “схопити” індивідуально-авторські компаративні техніки, зокрема: а) преференції щодо вживання узуальних порівняльних засобів вираження підрядного зв’язку (пріоритетність сполучника *наче* в ідіостилі Марка Вовчка та М. Коцюбинського; сполучник *ніби як* виразна індивідуально-акторська преференція Б. Лепкого; домінування порівняльних конструкцій зі сполучником *як* в ідіолекті М. Стельмаха; яскрава тенденція до використання сполучникових єдностей на зразок *так наче, так ніби, так мовби* в складних порівняльних структурах П. Загребельного); б) застосування архаїчних та народно-розмовних сполучників, наприклад: *помісь* у знач. ‘неначе’; *місто* в знач. ‘ніби, наче, неначе, мов’; *місто б* у знач. ‘наче щоб’ (Марко Вовчок); *якби* в знач. ‘ніби’; *немовто* в знач. ‘немовбито’ (Б. Лепкий); *як би, як коли би* (В. Стефаник).

3. Власне семантичні ознаки складнопідрядних порівняльних речень апелюють до лексико-семантичного наповнення головної та підрядної частин: його подібність у предикатних позиціях узгоджується з подібністю порівнюваних ситуацій, натомість компаративні контрасти в симетричних непредикатних позиціях увиразнюють ступінь їх відмінності. На цьому тлі відносна самостійність форми та змісту речення веде до актуалізації асиметричних складних порівняльних конструкцій, де порівняння взаємодіє з іншими змістовими відношеннями. Увиразнення семантики порівняння під радикалом асиметричного в мові корелює з постулатами “теорії перехідності” (Христіанінова, 2012; Шитик, 2014) та концепції “формально-змістової

асиметрії” (Полозова, 2017). “Теорія перехідності” апелює до «зон синкретизму, сформованих периферійними та проміжними утвореннями між типовими одиницями мови» (Шитик, 2014: 408) та виокремлює синкретичні конструкції, що реалізують три типи синкретизму: 1) внутрішньоранговий спільнокатегорійний; 2) внутрішньоранговий різнокатегорійний; 3) різноранговий. Концепція “формально-змістової асиметрії” конкретизує феномен формально-змістової невідповідності в якісній та кількісній асиметрії реченневих структур.

У результаті парадигму складнопідрядних порівняльних речень можна структурувати за принципом поля:

а) ядерна зона - симетричні складнопідрядні речення реального порівняння та складнопідрядні порівняльні речення ірреального порівняння: *В моїй душі все перемліло, як перетліває в занадто нагтопленій печі борщ* (Ю. Мушкетик); *[По подвір'ю розтеклись гуси;] гусенята коливаються з ноги на ногу, наче вітер моріжком гонить жовті пушинки* (М. Коцюбинський);

б) напівпериферія - реченнєві одиниці, у структурі яких простежується контамінація семантики реального та ірреального порівняння, що є специфічним способом реалізації внутрішньорівневої якісної асиметрії: *Глуха тривога ходила по народіві, **мов** ($\approx$ **як**) гаряча вітрова хвиля ходить по дозрівалим житі* (І. Франко);

в) периферія - якісно асиметричні та кількісно асиметричні складнопідрядні порівняльні речення, а саме:

(1) якісно асиметричними виступають так звані порівняльні конструкції ускладненої семантики, де базова семантика порівняння ускладнюється семантико-синтаксичними відношеннями, релевантними для актуалізації інших типів складних речень; так, наприклад, семантика допустовості накладається на семантико-синтаксичне відношення порівняння в складнопідрядному реченні, порівн.: *[Коли звечоріло,] він не заблимав до них вогником, **як** блимав тут у морі до рибалок протягом багатьох літ* (О. Гончар) $\approx$ *[Коли звечоріло,] він не заблимав до них вогником, **хоча** блимав тут у морі до рибалок протягом багатьох літ;*

(2) кількісно асиметричні реченнєві структури організовані, з одного боку, як формально елементарні складнопідрядні порівняльні речення, що в змістовому плані виступають аналогами

багатокомпонентних (формально неелементарних) конструкцій, – зокрема, речення *Скрегоче ключ у замку, як ото вітер уночі ворота відчиняє* (Гр. Тютюнник) містить імпліцитні компоненти змісту, що дозволяють трансформувати його в конструкцію з послідовною підрядністю на зразок *Скрегоче ключ у замку, як чути скрегіт, коли вітер уночі ворота відчиняє*; з іншого боку, кількісно асиметричними вважаються складні порівняльні конструкції, семантика яких узгоджується зі структурою простого речення, порівн.: *[Він починав вірити, що Галина не розлюбила його, що] жде його, як і ждала* (В. Кулаковський) $\approx$ *Галина постійно жде його*;

г) віддалена периферія – фразеологізовані конструкції, де на тлі нейтралізації протиставлення відношень реального й ірреального порівняння та руйнування порівняльної семантики загалом реалізується феномен якісно-кількісної різнорангової асиметрії, порівн.: *Засумує, задумається, і діло робить, як ($\approx$ ніби) мокро горить* (І. Нечуй-Левицький) $\approx$ *Засумує, задумається, і ледве-ледве діло робить*.

4. Відстеження парадигми складнопідрядних порівняльних речень в окремому ідіолекті та її ієрархічне структурування за принципом польової організації дозволяє вивести механізм індивідуально-авторського переживання дійсності засобом порівняння.

Ономасіологічний підхід до вивчення складних порівнянь продукує узагальнення, пов'язані з проблемою актуалізації структури складнопідрядного порівняльного речення в процесі породження семантики порівняння:

1. Порівняння здійснюється мовомисленням індивіда на ґрунті асоціативного світосприйняття, у якому враження від феноменів дійсності переплавляються в образи, що виникають в рамках асоціативної діади “актуалізатор ~ асоціат”.

2. Асоціативна модель психічної діяльності суб'єкта вивщується до рівня когніції з опорою на структуру порівняльної конструкції, що формує манеру плину думки з огляду на еквівалентність кодованих нею компонентів когнітивної схеми “суб'єкт пізнання ~ об'єкт пізнання” та складників кореляції “актуалізатор ~ асоціат”.

3. Характер опори індивіда на лінгвокогнітивну модель порівняння забезпечує своєрідність його асоціативно-порівняльного мовомислення, що виявляється в актуалізації особистісних конструктів – феноменів на зразок “людина ~ людина”; “довкілля ~

авторизований уявний світ”; “людина – тварина” тощо як ментальних прообразів складнопідрядного порівняльного речення.

Увиразнення в рамках ономасіологічних орієнтирів когнітивних та психолінгвальних параметрів складнопідрядного порівняльного речення корелює з «проблемою пошуку системоцентричним синтаксисом “контексту відкриття” антропоцентричної наукової парадигми» (Заборна, 2018: 271). Ідеться, зокрема, про засадничі орієнтири для відстеження складної порівняльної конструкції як власне мовної реченневої одиниці у вимірах інших модусів вияву мови як цілісного феномена: 1. Мовлення увиразнює складнопідрядне порівняльне речення як структуру, що виформовує манеру плину думки в процесі породження порівняльного висловлення. 2. Модус комунікації фокусує такі сутнісні аспекти складної порівняльної конструкції: а) форма, у якій реалізуються мовленнєві акти; б) модель, формально-семантичні репрезентації якої в мовленнєвих актах виформовують мовленнєвий жанр; в) конструкція, у якій лексико-семантичне наповнення компаративеми породжується системою дискурсивних механізмів. 3. Текст забезпечує усвідомлення складного порівняльного речення як конститутивного сегмента, підпорядкованого трансляції текстових смислів.

На цій основі пропонується комплексний підхід до осмислення складнопідрядного порівняльного речення *І щомить тягне кудись, ніби осінь всмоктує, затагує тебе у свої простори* (І. Жиленко).

Модус власне мова окреслює системні ознаки порівняльної конструкції: а) власне синтаксичні: детермінантний підрядний зв'язок, що приєднує підрядну частину до головної в цілому; підрядний порівняльний сполучник *ніби* як засіб вираження синтаксичного зв'язку; гнучкість структури, що передбачає вільне розташування предикативних частин; б) семантико-синтаксична: порівняльний сполучник конкретизує загальну семантику порівняння й визначає приналежність реченневої структури до складнопідрядних речень ірреального порівняння, у яких зміст головної частини розкривається в процесі порівняння з втіленою в підрядній частині ситуацією-образом, де функціонують ті ж учасники, що й у реальній ситуації, – зокрема обидві предикативні частини позначені одним і тим самим об'єктним компонентом змісту, позиція якого в головній частині не заміщена, порівн.: *І щомить [тебе] тягне кудись, ніби осінь*

всмоктує, затуляє тебе у свої простори; в) власне семантичні: семантично координовані лексеми *тягне ~ всмоктує, затуляє* зі спільною семою “переміщення” в предикатних позиціях головної й підрядної частин як лінгвальні сигнали подібності порівнюваних ситуацій; контрастування симетричних локативних лексем *кудись ~ (у) простори* як маркер відмінності.

Модус мовлення актуалізує висловлення *І щомить тягне кудись, ніби осінь всмоктує, затуляє тебе у свої простори*, по відношенню до якого мовна реченнева порівняльна структура виступає інваріантом, формою, у межах якої це висловлення породжується. Як лінгвальний аспект ментального досвіду, вона підтримується особистісним конструктом “его-стан ~ фікційна дійсність з персоналіфікованим довкіллям”, що корелює з асоціативним зв’язком між феноменами свідомості.

Модус комунікації увиразнює, як складна порівняльна конструкція, з опорою на яку здійснюється лінгвокогнітивна асоціативно-порівняльна діяльність при породженні висловлення, репрезентуючись у мовленневих актах, використовується для оформлення репрезентативно-експресивного мовленнєвого жанру. У ньому актуалізується мовленнєвий акт, що транслює повідомлення про певний стан справ та за своїм втіленням збігається зі структурою *і щомить тягне кудись*. Щодо мовленнєвого акту, у якому репрезентується структура *ніби осінь всмоктує, затуляє тебе у свої простори*, то він слугує реалізації експресивних інтенцій мовця, що позиціює себе як людину, якій притаманне асоціативно-образне бачення світу. Водночас мовленнєві акти та мовленнєві жанри не існують поза дискурсивно-текстовим втіленням. Тим самим розгляд мовленнєвого жанру, на який проектується складнопідрядне порівняльне речення, у процесі розгортання дискурсу дозволить “схопити” механізми формування лексико-семантичної організації компаративного компонента: *Осінь встоялася і перестоялася до очамріння душі на своїх прив’ялих травах, пахучих і прекрасних туманах, останніх обпалених айстрах, вогняних диких виноградах. А які калини, горобини, обліпихи – крізь туман, печаль і задимлене золото світанків та присмерків. Яка гармонія! Яка колосальна симфонія бабиного літа з його павутинням (не можна пройти садком), з пташиними ключами, холодним синім блиском Дніпра, копанням картоплі, вогнищами і всім іншим. І щомить кудись тягне,*

ніби **осінь** всмоктує, затагує тебе у свої простори... (І. Жиленко). Відстеження взаємодії лексичного складу підрядної порівняльної частини зі словесною матерією дискурсивного фрагмента показує аспекти підтримки компаративними суміжним контекстом: а) лексичне дублювання суб'єктної синтаксеми *осінь*; б) актуалізація лексико-тематичної групи "топос осені" (*трави, айстри, виногради, калини, горобини, обліпихи, бабине літо, садок, пташині ключі, картоплі, вогнища*), з якою локативна синтаксема *простори* вступає в родо-видові відношення.

Текст як "застиглий дискурс" втягує механізми розгортання лексико-семантичного наповнення складнопідрядного порівняльного речення як конститутивного сегмента складного синтаксичного цілого в процес трансляції текстових смислів. У цьому плані реченнєва конструкція *І щомить тягне кудись, ніби осінь всмоктує, затагує тебе у свої простори* корелює з текстовими смислами "приватність", "суб'єктивність", "осібне існування", що виводяться з огляду на її асоціативні зв'язки зі складними порівняннями тексту книги спогадів І. Жиленко «Ното feriens» на зразок *Бувають дні світлих очей, коли йдеш містом, немов летиш над ним, усе тішиш і радує, всьому дивуєшся, мов диву // Я аж засміялася. Вийшла на балкон і дихала, дихала, немовби випірнула з якихось смертельних глибин*. Будучи спорадичними лінгвальними сигналами текстових смислів, ці складнопідрядні порівняльні речення у своїй змістовій організації узгоджуються з маніфестацією усвідомлених смислів світоглядних позицій письменниці в текстових висловленнях-відрізках та складних синтаксичних цілих, як-от, наприклад: *Людина цікава, коли вона вирвана чотирма стінами з людського загалу, з натовпу // Життя людини - мов айсберг. На суспільство витинається лише примітивний гостряк, а все інше - приватне, житейське-містичне, звабливе, бо скільки на світі людей - стільки і найрізноманітніших привабностей // Для мене людське "я" завжди було більшим за натовп, народ і навіть людство*. Детальніше про порівняльну семантику як еманачію текстових смислів див. у статті автора (Заборна, 2018).

Імовірно, що саме в тексті звершується асоціативно-порівняльне мовомислення, обтяжене реченнєвою моделлю складного порівняння, яка стає формою реалізації мовленнєвих актів та мовленнєвих жанрів у процесі розгортання дискурсу.

Висновки

Складна порівняльна конструкція як конститутивний сегмент тексту залишається незмінним пріоритетом у підходах до вивчення цієї синтаксичної одиниці, позаяк саме в тексті здійснюється остаточна стабілізація мовленнєвих порівняльних висловлень та фіксація складнопідрядних порівняльних речень, що згодом входять у систему мови. При цьому окреслюються узагальнення:

1. Складнопідрядне порівняльне речення, корелюючи зі способом мислення носіїв кожної ідіоетнічної мови, своїми граматичними та лексико-семантичними особливостями конкретизує мовну модель світу українського етносу. Відповідно вивчення його в художніх ідіолектах огранює неповторність погляду на світ як окремої мовної особистості, так етносу й дозволяє “схопити” в динаміці ідіоетнічне бачення світу засобом порівняння.

2. Вивчення складних порівнянь у художніх ідіолектах як одиниць, скоординованих з текстовими смислами, потребує систематизації цих смислів та обґрунтування складнопідрядного порівняльного речення як одиниці, зануреної в культуру.

3. Зміщення уваги в бік ономасіологічного підходу до осмислення складнопідрядного порівняльного речення не тільки увиразнює його як модель, що діє на підсвідомому рівні, а й передбачає відстеження аспектів вияву цієї моделі в процесі породження висловлення.

4. Усвідомлення того, що дослідженню системи мови повинен передувати опис ідіолектів, мало би вивести синтаксичні студії над складнопідрядним порівняльним реченням у площину усного мовлення.

Загалом же вивчення складних порівняльних конструкцій, пов'язане з виходом за межі категорійно-понятійного апарату власне мови, передбачає побудову нової синтаксичної теорії під радикалом стосунку речення до різних аспектів функціонування мови та органічної єдності модусів її вияву.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко, С.** (2014). Здобутки і перспективи вивчення безсполучникових складних речень. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею. Збірник наукових праць і вітань із нагоди 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка* (с. 3-9). Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

2. **Жадлун, М., & Саржинська, К.** (2023). Експлікація порівнянь у повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку». *Актуальні питання гуманітарних наук*, 60, Т. 2, 122–128. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-18> 3. **Заоборна, М. С.** (1996). *Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові*. (Дис. ... канд. філол. наук). Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний інститут. 4. **Заоборна, М. С.** (2003). Контамінація змісту в структурі складнопідрядного порівняльного речення. *На ниві української філології* (с. 78–86). Дніпропетровськ: Пороги. 5. **Заоборна, М. С.** (2007). Порівняння в системі семантико-синтаксичних відношень у складному реченні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*, 1(16), 346–357. 6. **Заоборна, М. С.** (2012а). Асоціативний аспект художньої картини світу Бориса Харчука. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*, 2(21)–1(22), 6–15. 7. **Заоборна, М. С.** (2012б). Асоціація як основа порівняння в дискурсі Михайла Стельмаха. *Слов'янський збірник*, 17, Ч. 2, 364–369. 8. **Заоборна, М. С.** (2014а). Асоціативне осягнення світу в екстраполяції на синтаксичну структуру. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи. Матеріали Міжнар. наук. читань, присвячених пам'яті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови ЧНУ Ніни Василівни Гуйванюк* (с. 280–281). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 9. **Заоборна, М. С.** (2014б). Взаємодія синтаксичної та лексичної семантики в синтаксичних конструкціях на позначення асоціативного сприйняття дійсності. *Тенденції розвитку української лексики та граматики. Ч. 1* (с. 279–292). Варшава – Івано-Франківськ: Sowa Sp. z o.o. 10. **Заоборна, М. С.** (2016). Порівняльні конструкції як мовні маркери асоціативності поетичного тексту Лесі Українки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство, II* (26), 45–51. 11. **Заоборна, М. С.** (2017а). Складнопідрядне порівняльне речення як елемент ідіолекту та мовомислення Богдана Лепкого в тексті історичної повісті «Мотря». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Літературознавство*, 47, 321–337. <https://doi.org/10.5281/zenodo.814061> 12. **Заоборна, М. С.** (2017б). Структурно-семантичні параметри складнопідрядних порівняльних речень в ідіолекті Марка Вовчка. *Лінгвістичні дослідження*, 45, 60–69. 13. **Заоборна, М.** (2018). Лінгвокогнітивні параметри складнопідрядного порівняльного речення в аспекті світогляду особистості (на матеріалі тексту книги спогадів Ірини Жиленко «Номо feriens»). *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*, 68, 270–280. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.68.8964> 14. **Заоборна, М. С.** (2022). Модель складнопідрядного порівняльного речення як форма індивідуально-авторського художнього освоєння дійсності в тексті історичної повісті Богдана Лепкого «Не вбивай». «*Колисаю мою колиску вітер рідного Поділля*»: творчий феномен Богдана Лепкого (до 150-річчя від дня народження українського митця). *Збірник тез міжнародної наукової конференції* (с. 92–99). Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Узято з http://catalog.library.tnpu.edu.ua/konferencii/2022/zbirnyk_tez_Lepkuj_2022.pdf 15. **Марчук, О. І.** (2003). Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. 16. **Марчук, О.** (2011).

Структурно-типологічні параметри сполучникових порівняльних конструкцій у романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Лінгвістичні студії*, 22, 182-187. 17. **Полозова**, О. О. (2017). Складні сполучникові речення асиметричної будови в сучасній українській мові. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 18. **Прокопчук**, Л. В. (2017). Функційні вияви складнопідрядних порівняльних речень у художній прозі Михайла Стельмаха. *Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народження письменника* (с. 152-156). Вінниця: Нілан-ЛТД. 19. **Христіанінова**, Р. О. (2012). *Складнопідрядне речення в сучасній українській літературній мові*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 20. **Шаповалова**, Н. П. (1998). Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет. 21. **Шитик**, Л. (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові*. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А. 22. **Щепка**, О. А. (2008). Функціонально-семантичне поле компаративності. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського.

REFERENCES

1. **Doroshenko**, S. (2014). Zdobutky i perspektyvy vyvchennia bezspoluchnykovykh skladnykh rechen [Achievements and perspectives of studying asyndetic complex sentences]. *Linhvistychni studii: na poshanu koryfeyu. Zbirnyk naukovykh prats i vitan iz nahody 90-littia vid dnia narodzhennia doktora filolohichnykh nauk, profesora, zasluženoho diiacha nauky i tekhniky Ukrainy Serhiia Ivanovycha Doroshenka – Linguistic studies: to commemorate the coryphaeus. Collection of scientific papers and congratulations on the occasion of the 90th anniversary of the Doctor of sciences, Professor, Distinguished man in the sphere of science and technologies of Ukraine, S. I. Doroshenko* (pp. 3-9). Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
2. **Zhadlun**, M., & Sarzhynska, K. (2023). Eksplikatsiia porivnian u povisti Oksany Zabuzhko «Kazka pro kalynovu sopilku» [Explication of comparisons in the novel «The Tale of the Guilder-Rose Flute» by Oksana Zabuzhko]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues of the Humanities*, 60, Vol. 2, 122-128. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-18> [in Ukrainian].
3. **Zaoborna**, M. S. (1996). Skladnopidriadni porivnialni rechennia v suchasni ukrainskii movi [Complex comparative sentence in Modern Ukrainian]. *Candidate's thesis*. Ternopil: Ternopilskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut [in Ukrainian].
4. **Zaoborna**, M. S. (2003). Kontaminatsiia zmistu v strukturі skladnopidriadnogo porivnialnogo rechennia [Content contamination in the structure of a comparative sentence]. *Na nyvi ukrainskoi filolohii – In the field of Ukrainian philology* (pp. 78-86). Dnipropetrovsk: Porohy[in Ukrainian].
5. **Zaoborna**, M. S. (2007). Porivniania v systemi semantyko-syntaksychnykh vidnoshen u skladnomu rechenni [Comparison in the system of semantic-syntactic relations in a complex sentence]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu. Serii: Movoznavstvo – Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University: Linguistics Studies*, 1(16), 346-357 [in Ukrainian].
6. **Zaoborna**, M. S. (2012a). Asotsiatyvnyi aspekt khudozhnoi kartyny svitu Borysa Kharchuka [Associative aspect of Borys Kharchuk's artistic

worldview]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo – Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University: Linguistics Studies*, 2(21)–1(22), 6–15 [in Ukrainian]. 7. **Zaoborna**, M. S. (2012b). Asotsiatsiia yak osnova porivniannia v dyskursi Mykhaila Stelmakha [Association as the basis for comparison in the discourse by Mykhailo Stelmah]. *Slovianskyi zbirnyk – Slavic collection*, 17, Vol. 2, 364–369 [in Ukrainian]. 8. **Zaoborna**, M. S. (2014a). Asotsiatyvne osiahnennia svitu v ekstrapoliatsii na syntaksychnu strukturu [Associative comprehension of the world in extrapolation to syntactic structure]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy. Materialy Mizhnar. nauk. chytn, prysviachenykh pamiati doktora filolohichnykh nauk, profesora, zaviduvacha kafedry suchasnoi ukrainskoi movy ChNU Niny Vasylivny Huivaniuk – Current Problems of Syntax: Contemporary State and Perspectives. Materials of International Scholarly Readings Dedicated to the Memory of Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Modern Ukrainian Language at Chernivtsi National University, Nina Vasylivna Huivaniuk* (pp. 280–281). Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian]. 9. **Zaoborna**, M. S. (2014b). Vzaiemodiia syntaksychnoi ta leksychnoi semantyky v syntaksychnykh konstruktssiakh na poznachennia asotsiatyvnoho spryiniattia diisnosti [The Interaction of syntactic and lexical semantics in sentence structures defining associative comprehension of reality]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky – Trends in the Development of Ukrainian Lexicon and Grammar. Vol. 1* (pp. 279–292). Varshava – Ivano-Frankivsk: Sowa Sp. z.o.o. [in Polish]. 10. **Zaoborna**, M. S. (2016). Porivniialni konstruktssii yak movni markery asotsiatyvnosti poetychnoho tekstu Lesi Ukrainky [Comparative structures as language markers of Lesia Ukrainka's poetic text]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Movoznavstvo – Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University: Linguistics Studies*, II (26), 45–51 [in Ukrainian]. 11. **Zaoborna**, M. S. (2017a). Skladnopidriadne porivniialne rechennia yak element idiolektu ta movomyslennia Bohdana Lepkoho v teksti istorychnoi povisti «Motria» [Complex comparative sentence as an aspect of idiolect and language-thinking of Bohdan Lepki in the text of his historical novel «Motria»]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturyznavstvo – Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University: Literature Studies*, 47, 321–337. <https://doi.org/10.5281/zenodo.814061> [in Ukrainian]. 12. **Zaoborna**, M. S. (2017b). Strukturno-semantychni parametry skladnopidriadnykh porivniialnykh rechen v idiolekti Marka Vovchka [Structural and semantic parameters of subordinate comparative clauses in idiolect of Marko Vovchok]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 45, 60–69 [in Ukrainian]. 13. **Zaoborna**, M. (2018). Linhvokohnytni parametry skladnopidriadnoho porivniialnoho rechennia v aspekti svitohliadu osobystosti (na materialy tekstu knyhy spohady Iryny Zhylenko «Homo feriens») [Lingo-cognitive parameters of complex comparative sentence in the context of a person's outlook (as evidenced by the reminiscences of Iryna Zhylenko's «Homo feriens»)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Filolohichna – Visnyk of the Lviv University. Series Philology*, 68, 270–280. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.68.8964> [in Ukrainian]. 14. **Zaoborna**, M. S. (2022). Model skladnopidriadnoho porivniialnoho rechennia yak forma indyvidualno-avtorskoho khudozhnioho osvoinnna diisnosti v teksti istorychnoi povisti Bohdana Lepkoho «Ne vbyvai» [The

model of a complex subordinate comparative sentence as a form of individual-author artistic grasp of reality in the text of the historical narrative «Do not kill» by Bohdan Lepky]. *«Kolysav moiu kolysku viter ridnoho Podillia»: tvorchiy fenomen Bohdana Lepkoho (do 150-richchia vid dnia narodzhennia ukrainskoho myttsia)*. Zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovoi konferentsii – «The Wind that Rocked My Cradle in Native Podillya»: *The Creative Phenomenon of Bohdan Lepky (on the 150th Anniversary of the Birth of the Ukrainian Artist)*. *Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 92–99). Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. Retrieved from http://catalog.library.tnpu.edu.ua/konferencii/2022/zbirnyk_tez_Lepkuj_2022.pdf [in Ukrainian].

15. **Marchuk**, O. I. (2003). Strukturno-typolohichni parametry porivnialnykh konstruksii v idiostyli M. M. Kotsiubynskoho [Structural-typological parameters of comparative constructions in the idiolect of M. M. Kotsiubynskyi]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: Odeskiy natsionalnyi universytet im. I.I. Mechnykova [in Ukrainian].

16. **Marchuk**, O. (2011). Strukturno-typolohichni parametry spoluchnykovykh porivnialnykh konstruksii u romani Marii Matios «Solodka Darusia» [Structural typological parameters of syndetic comparative constructions in Marya Matios' novel «Sweet Darusia»]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 22, 182–187 [in Ukrainian].

17. **Polozo**, O. O. (2017). Skladni spoluchnykovi rechennia asymetrychnoi budovy v suchasniy ukrainskii movi [Complex syndetic sentences of asymmetric structure in the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

18. **Prokopchuk**, L. V. (2017). Funktsiini vyjavy skladnopidriadnykh porivnialnykh rechen u khudozhnii prozi Mykhaila Stelmakha [Functional expressions of complex comparative sentences in Mykhaylo Stelmakh's works]. *Mykhailo Stelmakh u novitnikh paradyhmakh naukovoho znannia: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviach. 105-richchuu vid dnia narodzhennia pismennyka – Mykhailo Stelmakh in the latest paradigms of scientific knowledge: Proceedings of the all-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 105th anniversary of the writer's birth* (pp. 152–156). Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].

19. **Khrystianinova**, R. O. (2012). *Skladnopidriadne rechennia v suchasniy ukrainskii literaturnii movi* [Complex Sentences in Modern Literary Ukrainian Language]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

20. **Shapovalova**, N. P. (1998). Funktsionalno-semantychnyi status porivnialnykh konstruksii u suchasniy ukrainskii movi [The functional-semantic status of comparative constructions in Modern Ukrainian Language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

21. **Shytyk**, L. (2014). *Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi* [Synchronous transitivity of syntactic units in the Ukrainian literary language]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

22. **Shchepka**, O. A. (2008). Funktsionalno-semantychne pole komparatyvnosti [Functional-semantic field of comparison]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Simferopol: Tavriiskiy natsionalnyi universytet im. V. I. Vernadskoho [in Ukrainian].

Заборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України; вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна.

E-mail: maria_ternopil@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-6299-0060>

Zaoborna Maria – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Senior Researcher of the Department of Grammar and Scientific Terminology, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine; 4 M. Hrushevskiy Str., Kyiv, 01001, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Заоборна М. С. Здобутки й перспективи вивчення складно-підрядного порівняльного речення. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка).* С. 68–84. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.07>

APA: Заоборна, М. С. (2024). Здобутки й перспективи вивчення складно-підрядного порівняльного речення. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 68–84. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.07>

ТРАНСПОЗИЦІЙНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню проблеми переносного вживання часових форм дієслова на різних етапах розвитку граматичної системи української мови. Виявлено граматичні форми, які в писемних пам'ятках української мови могли вживатися у невластивій їм часовій функції. З'ясовано, що найчастіше транспозиції зазнавали форми теперішнього часу, які могли використовуватися мовцями на позначення минулих або майбутніх дій, та синтетичні форми майбутнього часу доконаного виду. Такі форми активно використовували в текстах, що представляють різні стилі та жанри.

Ключові слова: часові форми, транспозиція, теперішній час, теперішній історичний, майбутній час, українська мова.

Marchylo L. Dudko I. Transpositional Realisation of Verb Tenses in the Ukrainian Language: the Diachronic Aspect. *The article focuses on the study of the problem of transposition of verb tenses at different stages of the development of the grammatical system of the Ukrainian language. The aim of the study is to find out the specific features of intralinguistic transposition of verb tenses on the basis of written texts of the Ukrainian language of the XIVth – the XVIIIth centuries. The objectives of the research are to identify language facts representing the relevant phenomenon in diachrony, projection on the current state of the development of the grammatical system of the Ukrainian language.*

The grammatical forms that could be used in ancient manuscripts in the Ukrainian language in an unusual temporal function are identified. It has been found out that the most frequently transposed forms were the present tense, which could be used to denote past or future actions, and the synthetic future perfect tense, used to denote actions that have occurred in the past or are occurring in the present (from the narrator's point of view). Cases of transposition of tense forms are recorded in chronicle texts, business language, epistolary, advice books, and folklore sources. The forms of the future imperfect (synthetic and analytical) and past tense in metaphorical use have not been found in the studied texts. Particularly noteworthy are the forms of the historical present, which are fixed in the oldest Slavic written texts. The corresponding forms were actively used in texts representing different styles and genres. The language facts presented in ancient manuscripts of different periods indicate that the Ukrainian language has long used means for enriching and expressing speech related to transpositional processes in the verb tense system. The modern Ukrainian language

also has a great potential of transpositional tense meanings, which verb tense forms acquire when they get into a sphere of a non-characteristic meaning.

Under such conditions, each of the tense forms can express the semantics of other tense forms related to it, in addition to its own categorical semantics. The functioning of the grammatical category of tense in synchronicity and diachronicity in the whole variety of meanings of tense verb forms, including figurative ones, reflects the general tendencies of the development of the grammatical system of both Ukrainian and other Slavic languages.

Keywords: *tense forms, transposition, present tense, historical present, future tense, Ukrainian language.*

Вступ

Дослідження транспозиційних процесів у мові, зокрема в граматиці, дали підстави для виділення транспозитології як окремого напрямку науки про мову. (Мельник, 1996: 1). Транспозиційні зміни дієслівних форм як мовної універсалії стали об'єктом наукового аналізу на матеріалі багатьох слов'янських мов. В україністиці їх досліджували В. М. Русанівський (Русанівський, 1971), М. О. Луценко (Луценко, 1987), С. С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1987), Ю. В. Мельник (Мельник, 1996), А. П. Загнітко (Загнітко, 1996), О. І. Бондар (Бондар, 2000а; Бондар, 2000b), І. В. Піддубська (Піддубська, 2001), І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська (Вихованець, & Городенська, 2004), Л. Б. Наконечна (Наконечна, 2008), В. М. Барчук (Барчук, 2011), С. А. Романюк (Романюк, 2012), І. В. Дудко (Дудко, 2013) та ін. Фокус уваги був зосереджений переважно на синхронічному аспекті вивчення. Проте проблеми переносного вживання граматичних форм дієслова на різних етапах розвитку граматичної системи української мови, тобто в діяхронічному плані, на жаль, не приділяли достатньої уваги, що зумовило актуальність обраної теми. У пропонованій статті зроблено спробу заповнення цієї прогалини, зокрема висвітлення транспозиційних явищ у системі дієслівних форм в історії мови, що дасть змогу комплексно й системно осягнути сутність цих явищ у сучасній граматиці української мови.

Мета розвідки – з'ясувати особливості внутрішньомовної транспозиції часових форм дієслова на матеріалі писемних текстів української мови XIV – XVIII ст. Завдання полягають у виявленні мовних фактів, що репрезентують відповідне явище в діяхронії, проєкції на сучасний стан розвитку граматичної системи.

Методи та прийоми дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки слугували фундаментальні праці з історичної та сучасної граматики української мови, зокрема присвячені дослідженню транспозиційних процесів у граматичній системі українського дієслова. Основоположними постулатами дослідження є зв'язок мови і мовлення, мови і мислення, об'єктивного та суб'єктивного, форми й змісту в мові. Комплексне застосування різноманітних лінгвістичних методів і прийомів уможливорює всебічне й глибоке розкриття порушеної проблеми. У дослідженні графемної транспозиції використано описовий метод, що ґрунтується на зовнішній (логіко-психологічні прийоми, міжрівнева інтерпретація) та внутрішній інтерпретації (парадигматична і синтагматична методика з застосуванням опозиційного аналізу). Застосовувалися також прийоми дистрибутивного, компонентного, контекстологічного та трансформаційного аналізу, а також порівняльно-історичний метод дослідження мовних одиниць та явищ.

Виклад основного матеріалу

Час як універсальний феномен є предметом дослідження у різних наукових галузях – природничих і гуманітарних. На відміну від природничих наук, де досліджують об'єктивні характеристики часу, у гуманітарних науках дослідження цього поняття пов'язане із суб'єктивними чинниками, адже пізнання часу проходить через свідомість людини чи певного колективу. Граматична система є інтерпретацією поняттєво-світоглядних складників модельованого світу, які лише певним чином орієнтовані на об'єктивну реальність (Барчук, 2011: 5–6). Час у мові може бути виражений морфологічними, синтаксичними, лексичними, комбінованими засобами. Центральне місце серед них, безумовно, посідає категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки (дії, стану, відношення) до моменту мовлення. Треба розрізняти момент мовлення, що постійно рухається, як елемент об'єктивного часу і відображення поняття про цей момент, зафіксоване в системі граматичних форм дієслова. У мовленні, у конкретному висловленні мовець, встановлюючи час дії, орієнтується на момент свого висловлення або на який-небудь інший момент позамовного часу. Але для вираження часової віднесеності дії в конкретному випадку

використовуються граматичні форми мови, у яких уже закладене граматичне значення часу, встановлене не мовцем, а граматичною мовною системою (Дудко, 2013: 49).

Кожна часова форма, крім своєї категорійної семантики, може виражати семантику своїх суміжних часових форм. Вживання часових форм у невластній значеннєвій сфері називають транспозицією граем часу (Вихованець, & Городенська, 2004: 255). Транспозиція (від лат. *transpositio* – перестановка) – використання однієї мовної форми у функції іншої. В основі транспозиції лежить семантичне чи функціональне зіставлення мовних одиниць (Русанівський, & Тараненко, 2000: 638). Часова транспозиція є результатом обміну формально-семантичних характеристик суміжних граем категорії часу: граматична часова форма, функціонуючи у не властивих для неї умовах, набуває нового темпорального значення – значення іншої граматичної форми, а семантична сфера, відповідно, отримує додатковий засіб вираження – граматичну форму іншої граеми (Наконечна, 2008: 4).

Хоча такі трансформаційні процеси переважно вивчають на матеріалі сучасних мов, проте численні випадки вживання часових форм у вторинному значенні виявлені в мові текстів, створених на ще початку історичного періоду, що засвідчує давність відповідного явища. На початкових етапах розвитку літературних слов'янських мов можливість вияву такого різновиду транспозиції, зокрема переносного вживання часових форм, реалізувалася обмежено. Один із найдавніших прикладів часової транспозиції, зафіксованих у слов'янських писемних пам'ятках, був виявлений дослідниками в текстах Зографського та Маріїнського Євангелій. У Євангелії від Матвія (глава XXII) старогрецька дієслівна форма ἀποστέλλουσιν перекладена формою теперішнього часу *посылаѡтъ*, тобто старогрецькому *praesens historicum* відповідає форма теперішнього історичного: **15 тогда шедъше фарисей съвѣтъ створиша на нѣ да и областятъ словом 16 и посылаѡтъ к нему оученикы своя съ Иродитѣны глаже** (Мутафчиев, 1964: 22–23).

У писемних пам'ятках української мови також зафіксовано випадки вживання часових форм у невластній семантичній сфері. Приклади транспозиції часових форм спостерігаються ще в літописних текстах, наприклад, у недатованій частині «Повісті временних літ»

(Іпатіївський літопис) у розповіді про перебування апостола Андрія на території, де жили слов'яни, зокрема на півночі: *и поиде по днѣпру горѣ • и приде вѣ словѣни • иде же нынѣ новѣгородѣ и видѣ ту суцѣа • како єсть обычаи имѣ • и како са мьють хвоцют са • и оудиви са имѣ иде вѣ вариги и приде в римѣ и сповѣда єлико научи • и єлико видѣ • и рѣ^ч имѣ дивно видѣхѣ словѣньскую зємлю • идучи ми стьмо • видѣхѣ бани дрєвєны • и пережьгутъ є рамано • совлокутъ са и будутъ нази • и облѣют са квасомѣ оусни "ны"^{мѣ} • и возмутъ на са прутьє младоє • бьють са сами • и т^ого са добыють • егда влѣзуть ли живи • и облѣют са водою студєною • тако ожиютъ • и то творять по вса дни (ЛІ). У розповіді про минулі події літописець уживає форми минулого часу – *поиде, приде, иде, сповѣда, видѣ, рѣ^ч*, проте в прямій мові, крім аориста *видѣхѣ*, вжито інші часові форми. У тексті представлено форми майбутнього і теперішнього часу – *пережьгутъ, совлокутъ, будутъ (нази), облѣют са, возмутъ, ожиютъ, творять*. Отже, форми вжито в переносному значенні – у значенні минулого. Минулі події ніби розгортаються перед очима оповідача та адресата / адресатів.*

У писемних пам'ятках української мови виявлені випадки транспозиції форм теперішнього часу. Одним із варіантів перенесення теперішнього в план минулого є так званий теперішній історичний. Його переважно використовують у розмовному мовленні. Теперішній історичний, на думку О. Єсперсена, який «було б краще називати неісторичним або, ґрунтуючись на побіжному зауваженні Бругмана, *драматичним теперішнім часом*» (Jespersen, 1924: 258). «Теперішній драматичний» не виявлений у Гомера, але широко представлений у Геродота, пов'язаний з народною мовою і пізно з'явився в писемному мовленні (Там само). Таке вживання форм презенса засвідчене багатьма мовами в різні періоди розвитку літературних мов. Випадки вживання зазначених форм можна спостерігати в писемних текстах «причому не лише в репліках персонажів, а й в оповіді від «автора», точніше, від внутрішньо-текстуального (або літературно-художнього) суб'єкта викладу, де така оповідь може більш-менш експліцитно маркуватися саме як усна» (Єрмоленко, 2010: 159–160).

Зафіксовані відповідні часові форми в українських пам'ятках різних періодів. Виявлені вони в документах «Луцької замкової книги 1560–1561 рр.» у конструкціях з прямою мовою. Мовлення свідків,

загалом учасників процесу, фіксували дослівно, на що вказують такі записи: *А так мы очевистое сознане и лист их записный слово **У**слово до книг замковых записати казали* (ЛЗК, 1560, 161); *Пан (Василеи) Гулевич, тут жо стоячи, показал листы, которые от них мает, которые есмо при том шповеданю тых пнех вышеи помененых слово **от** слова до книг казали вписати* (ЛЗК, 1560, 161); *А так я тое шповедане очевистое сознане и лист записный слово **У**слово до книг замковых записати казаль* (ЛЗК, 1561, 216). Зокрема в тексті справи № 15 вжито форми теперішнього часу на позначення подій, які відбулися в минулому: *А потом, деи, и понеделок прошлыи мсца декабра деватог дна видел есми (т)ог кн̄за Василя. А он мимо двор кн̄гни Ивановои Четвертенскои самошост **едет**, а в руках **несет** ручници, жакгов с огнем* (ЛЗК, 1560, 159). У документі № 343 в прямій мові в умовній конструкції поряд з формами майбутнього часу вжито форму презенса кажу: *А потом, деи, **е** млст пани Свинуская служебника своего Яна Гавриловича зо мною, вижом врадovým, и з людми сторонними на Змеинец до кн̄за Буремского посылала, пытаючи его млст: «Для чог того боарина збил и кона его з седлом, з опанчою и кордѣ в него взал?» Кназ Буремскии на то отказал: «Естли, деи, того збито, ино негараздѣ, а того, деи, ми жал, иж его на смертѣ не забито, а будѣт ли пани Свинуская тут болшеи присылати, тогды **кажу** их вѣшати, бо, деи, вже пани Свинуская до того имения ничего не мает». Где тот служебник панѣи Свинуское, шсвятчивши то мною, вижом врадovým, и людми сторонними, **ехал** от него* (ЛЗК, 1561, 469–470). Приклад цікавий тим, що в інших документах цієї книги трапляються конструкції, де дієслово *вѣшати* вжито в складі словосполучення з формою майбутнього часу (*але и я самѣ таковых слугѣ пана Козинского и работниковѣ его, хто бы там только робит почат смель, выбит и забить и вѣшати **роскажу**, и не позволамѣ, ани попущу и боронити того моцѣне буду, ведаите ш томѣ* (ЛЗК, 1561, 280)) або в складі аналітичної форми майбутнього часу недоконаного виду (*И, мовачи ему, абы их попущаль, он, деи, служебнику моему перед вижомѣ отказаль, иж не толко тых, але и других подданных ѣна хоружичовых иматиму, битиму и **вѣшати** их **будѣ**я псов, бо, деи, мамѣ на то розказане кн̄за его млсти и кн̄гни еѣ млсти* (ЛЗК, 1561, с. 366)).

Засвідчені форми презенса в козацьких літописах, де описано події, що відбулися в минулому: *Потомѣ Козаки пословѣ до короля*

посилають *вопросити: его ли повелѣніемъ сія биша или ни. Королю отрицающе и повѣдающе, яко во отмищеніе шляхтичь тако учинили, Козаки соединившеся с Татарами, з великими полками на Полицу приходятъ; корол вкупъ зъ шляхетствомъ во стрѣтеніе ісходитъ, и неприятелей єднимъ боемъ побѣдилъ и поразилъ* (Л. Сам., 10). На таке вживання «з метою пожвавлення розповіді» звертав увагу С. П. Бевзенко, напр.: «Итакъ заразъ по Воскресеніи Христовомъ гетманове коронніи висилають войска немаліе водою Днѣпромъ у Чолнахъ (Л С, 8)» (Бевзенко, 1954: 183).

Форми теперішнього часу на позначення минулого зафіксовані в текстах офіційно-ділового стилю XVIII ст. Наприклад, у справі про вчинки Івана Проценка (від 6 серпня 1711 року) новомлинський сотник Григорій Шишкевич у документі написав, що козак Василь Яковенко «*прекладає скаргу*», а далі вжито такі конструкції: *Я, сотникъ, призвавши пред себе Юска, питаю, чи мѣла би то правда бути <:>. Юско признается <,>: «Правда, ѣне сотнику. Я, – мовит, – гроши у Яковенка вкравъ да вже и пропивъ<,>». «А овечки жѣ, – питаюся, – якие ти с Проценкомъ вѣдому продавал?». «Нѣтъ, – мовит, – ѣне сотнику, не продавал<,> толко що такъ рокъ, осмеро овечокъ въ Курентъ укравши и пригнавши додому, порѣзали да поїли, а из овчинъ кожухъ себѣ пошил я<,>». «Чи ти ж самъ, Юску, – пѣтаюся, – о тихъ овечкахъ знаешъ<,> чи еще хто с тобою вѣдаеть<,>?» «Знает, – мовит, – ѣне сотнику, о томъ и господар мой Иванъ Проценко» (ДНРМ, 1711, 51–52); *Теды того жѣ часу призваемъ Ивана, дядка хлопцевого, и питалем подоброволне, чи взялъ тие червоніе у хлопца, чили нѣтъ. На що онъ, Иванъ, до того взятку, прится, а хлопецъ ему до очии говорит, що «нѣкому иному, толко тобѣ, – мовит, – дядку, ѡтдалъ»* (ДНРМ, 1714, 73). Представлені такі форми в пам'ятках епістолярного жанру, напр.: *Ажъ мои тес(ѣт) сказа(л): «Якъ ми мали посилати, що ми еще и не скоро по то(м), якъ пошо(л) ти у дорогу, довѣдалися?» Ажъ ти сказа(л): «Ви не посилали, то(л)ко жена моя посилала» А женѣ жѣ твоєи ѣнѣ судия питає(т): «Хто велѣвъ посилати?» На що ти бо(л)ше и не да(л) ѡ(т)вѣту* (ПЛ, 1723, 36).*

В українських пам'ятках трапляються випадки вживання форм майбутнього часу на позначення дій, які вже відбулися і про які згадують у розповіді. Зокрема вони виявлені в мові літописів XVII ст., напр.: «Любо якій козакъ достане у татаръ коня доброго, того отоймутъ

(Л С, 43); *И заразъ ставши на царскихъ вратахъ священникъ тоей же церкви крикнетъ на народъ: «про Богъ! церковь горить!»* (Л. С, 43)» (Бевзенко, 1954: 183). Використовували їх і в пізніших текстах ділового стилю. Так у документах XVIII ст. з Лівобережної України трапляються такі приклади: *І за тую зъгубленную пропажу, зльзъвши зъ возъка, виломивъ хворостину, сталъ ей на возу быти, тоєю палицею, і по щокамъ рукою. Она мене лаеть, а я, де, ей бю. І привюзъши до ворот ей, покинулъ предъ вороти, зопъхнувъши з воза, а самъ у двор уехалъ. ... И не идучи просто, заехали пить горъльки до Омсипихи Мелнички, а шдтол едемъ у домъ. Ажъ противъ мене бижит син мой болшии и скажетъ мнѣ: «Бѣдъ домои скоро, матка наша умерла»* (ДНРМ, 1725, 166). У наведеному тексті представлено розповіді про минулі події, проте, крім форм минулого часу (*сталъ быти, покинулъ, уехалъ, заехали*), ужито форми презенса (*лаеть, бю, едемъ, бижит*) та майбутнього часу (*скажетъ*). Відповідні форми теперішнього часу можна кваліфікувати як приклади теперішнього історичного, а форму майбутнього часу – як майбутнього історичного. Аналогічні випадки, хоча й не часто, трапляються і в інших документах, наприклад: *Савка Оробенко поидет у бровар, и зас(та)вши Бълана, питається: «Іване, чи ти іс тимъ бурлакою пил горълку, котории тепер у Мушенка лежитъ под прилавком и не говорит <, >?»* (ДНРМ, 1729, 211).

Зафіксовані форми майбутнього часу, як і теперішнього, у розповідях про минулі події у фольклорних джерелах. Зокрема в збірнику Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) після паремій «На Русі будеш!», «Уже на Русі» наведено розповідь про козака Мороза: *У голодний год колись був у Берестовці козак Мороз, багатири. Люде пухнуть з голоду: спухне, як скло; вийде на сонечко, сяде, шкура на тварі репне, то вода так и тече. От він наварить казан кулешу відер у 30 та хліба напече та й зазиває: ідїть старе й мале, іжте, – та так годував усе село з весни аж до жнив». «Іжте», каже, «добрі люде, годуватиму вас, поки й на Русь вийдете (поки хліба нового дождете)» (Номис, №13469). Переважно в паремійних одиницях форми футурума вживаються з позачасовим значенням, наприклад: *Глухи(и) не дочує(т), то пригадаєть* (К.З.); *Да(ст) не да(ст.) у голову не вдарить* (К.З.); *Два котї до єдно(и) мь(ш)ки не помъстя(т) са* (К.З.) та ін.*

Форми теперішнього часу в сучасній українській мові можуть уживатися в значенні майбутнього. Відповідні приклади можна виявити ще в давньоукраїнській мові. У тексті «Повісті временних літ» ужито форми теперішнього часу на позначення дій, що мають реалізуватися в майбутньому. Так у розповіді про помсту Ольги деревлянам використано декілька таких форм: *азъ оутро пошлю по вы . вы же рѣте не ѣдемъ . ни на конехъ . ни пѣши идемъ . но понесете ны в лодѣи . и възнесутъ вы в лодѣи* (ЛІ, 945). З них переконливими прикладами можна вважати форми *ѣдемъ* та *идемъ*, тому що в інших редакціях (Хлебниковському, Погодинському) ужито форми наказового способу *рцѣте* та *понесѣте*, а також далі в тексті цієї ж редакції виступає форма наказового способу *понесите*: *они ж ркоша не ѣдемъ ни на конехъ . ни на возъѣ ни пѣшь идемъ . но понесите ны в лодѣи* (Там само).

У цьому ж літописі виявлено й інші форми теперішнього часу на позначення майбутніх дій: *нь же вшедѣ в горѣдѣ . к Бѣловзерьчѣмъ и реѣ имѣ . аще не имете . волхвѣ сею . и не иду ѿ васѣ за лѣтѣ* (ЛІ, 1071) ('якщо не схопите волхвів цих, не піду від вас'). Загалом дієслово *идти* з таким значенням зафіксоване в давніх літописах: *но се молви Георгии брату Стославу вже ты самѣ идеши ни сна пустиши* (ЛІ, 1159); *но Гльбѣ ре(ч) лоуче сдѣ оумроу не идоу* (ЛІ, 1177). Засвідчені випадки з цим дієсловом і в Києво-Печерському патерику: *Аще ли изгониши мя , иду вѣ ину страну , потомъ възвращюся , дондеже вещь си минеть* (К-П Пат., 130). Форма І особи однини теперішнього часу *иду* з футуральним значенням ужита в складі конструкції *иду на (кого)*, зокрема в Галицько-Волинському літописі: *Лестко посла ко Александрови рекѣши даи Володимерѣ Романовичема Данилови и Василькови . не даси ли идоу на та и с Романовичема ономуу . же не давию . Лестѣко же посади Романовича в Володимери* (ЛІ, 1211) ('якщо не даси, піду'). Слід зауважити, що в «Повісті временних літ» на позначення аналогічної ситуації використано інший мовний засіб: (Святослав) *и посылаиѣ къ странаѣ . глѣ хощю на вы ити . и иде на Шкурѣку . и на Волгу* (ЛІ, 964).

В Іпатіївському літописі («Повісті временних літ», Київському та Галицько-Волинському літописах) виявлено випадки вживання інших дієслів у формі теперішнього часу недоконаного виду, ужитих на позначення майбутніх дій, напр.: *Улегѣ же приимѣ вѣ оумѣ си рече николи же всаду на конѣ . ни вижю его боле того* (ЛІ, 912); *аще ли безѣ*

грамоты пр(и)идуть. и предани будутъ намъ. **държим(ъ)** и **хранимъ** дондеже възвѣстимъ князю вашему (ЛП, 945); да **аще инъ кто пом(ы) сли(т).** на страну вашу. да азъ буду противенъ єму. и **бьюся** с ни(м) (ЛП, 971); и оудивишася рекоша. не имуть сему вѣры наши князи. **аще не "дать** сами (ЛП, 997); **любю** с нимъ миръ створимъ **любю** са с нимъ **бьемъ** (ЛП, 1147); **река** ємоу. **аче** ти ма оубити **сноу** на **семъ** мѣстѣ. **а** оубиши **а " не пѣдоу** (ЛП, 1150); **рекуще** **оже** на **ны** **приде(т)** **а** мы **са** с ни(м) **бьемъ** (ЛП, 1151); и **помысли** во оумъ **своємъ**. "ко **Двда** **имоу**. **а** **Рюрика** **выженоу** изъ **земль**. и **приимоу** **єдинъ** **власть**. **Роускоюу**. и **с** **братъєю**. и **тогда** **мѣщюса** **Всеволодоу** (ЛП, 1180). Крім того, такі форми могли бути використані в конструкціях, написаних під впливом правових документів **аще** **ли** **оударить** **мечемъ**. или **бьеть** **кацѣмъ** **любю** **сѣсудомъ**. **за** **то** **оударение** или **оубьение** **да** **вдасть** **литръ** .**ѣ**. **сребра**. **п(о)** **покону[закону]** **Рускому** (ЛП, 912) та ін. Про футуральну семантику зазначених форм свідчить контекст та наявність інших форм, ужитих у значенні майбутнього часу. У більшості випадків повторюються ті самі дієслова. Проте варто пам'ятати, що на початку історичного періоду у слов'янських мовах категорія виду ще остаточно не сформувалася, а становлення простої форми майбутнього часу як у формальному, так і змістовому плані було тісно пов'язане з процесом видової диференціації. Оскільки категорія виду перебувала ще у фазі становлення, такі дієслова могли виражати значення теперішнього чи майбутнього залежно від контексту і семантики дієслівної основи. На думку В. М. Русанівського, форми теперішнього часу почали усвідомлюватися як форми майбутнього часу, коли дієслова позначали внутрішньо обмежені дії (Русанівський, 1959: 39).

Форми теперішнього часу недоконаного виду, що в певних контекстних умовах позначають майбутню дію, трапляються в текстах XIV ст., напр.: **кто** **коли** **сюю** **грамоту** **видить**, **а** **любю** **слышитъ** **прочитаа...**(Гр. XIV, 1387, 75) та ін. Здебільшого в таких же контекстних умовах на початку тексту виступають форми доконаного виду, напр.: **кто** **коли** **на** **тои** **листъ** **оузритъ**. **али** **оуслышии(т)** (Гр. XIV, 1388, 84); **чинимъ** **знаменито** **симъ** **листомъ**, **кто** **на** **нь** **возритъ**, или **про-читаєть** (Гр. XIV, 1389, 101) та ін. Подібні форми зафіксовані в пізніших пам'ятках, зокрема в «Лікарських та господарських порадинок 18 ст.»: **М(с)иць** **февруарій**. **В** **дєнь** **стрѣтєния** **ѣ(с)дєня**, **єсли** **будєтъ** **ясно**, **лє(н)** **зродит(ъ)** **ся** **добрѣ**, **алє** **снѣгъ** **непрудко** **гине(т)** (ЛГП).

Сучасна українська літературна мова також засвідчує різний транспозиційний потенціал у дієслівних часових формах. Найбільший він у граем теперішнього часу, що зумовлено його центральною позицією в сукупності часових граем, а також їхньою внутрішньою рухливістю (Вихованець, & Городенська, 2004: 255). Серед різновидів переносного вживання форм теперішнього часу виділяють, зокрема, такі (Вихованець, & Городенська, 2004: 255; Білодід, 1969: 370): а) теперішній історичний. Форми теперішнього історичного можуть позначати минулі дії, процеси та стани, які відбувалися (відбулись) до моменту мовлення. Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій, наприклад: *Зовсім маленьким був, а як зараз **бачить**: несе його тато, загорнутого в кожух, і так тепло в тому кожусі на грудях у тата, тільки за ніс хтось **щипає**. Місяць **світить** їм на шляху, і від нього **світиться** сніг довкола, лунко так **хрумкає** під ногами у тата, аж **завмирає** серце в малого: **здається**, ще хтось за ними **іде**; Степанко **втягує** голову глибше в кожух і **заплющує** очі, але все одно **бачить** гострий місяць, жовтий сніг і чийсь кроки чує позаду: хрум-хрум, хрум-хрум (В. Шкляр). Теперішній-минулий час, вживаючись із частками або вставними словами *було, бувало, увиразнює розповідну модальність повідомлення, яке сприймаємо як спогад* (Городенська, 2017: 383): *Надъчина мати була доброю ткалею та вишивальницею, мистецтво це й Надька ще змалку від матері перейняла, і всі оті квіти, солов'ї та калина на рушниках – то якраз її, Надъчина, робота. Влітку під час ходінь до колодязя не раз, **бувало, застаємо** її за вишиванням. **Сидить** під вишнею в затінку, схилившись над шматиною полотна, і голкою тільки блись! блись! (О. Гончар); б) теперішній емоційної актуалізації. Це такий тип переносного вживання форми теперішнього часу, коли в контексті минулого часу вона підкреслює здивування чи обурення мовця яким-небудь фактом, демонструючи цей факт як подію теперішнього: *Колись я мав телевізор, але він мене сильно нервував. А в мене й без того робота нервова, а тут **приходиш** до хати і тільки й **чуєш**, як десь літак упав, а там потяг перекинувся, а там хтось когось підірвав, а тут загорілося, а там затопилося... Не-е, то не для мене (Ю. Винничук); в) теперішній на позначення майбутніх дій. Виділяють два різновиди такого вживання: (1) теперішній наміченої дії: *Завтра до Києва****

їдемо (В. Шкляр); (2) теперішній уявної дії: *Завтра повторюється все спочатку: удавана прогулянка, повторена байдужість, моя нетерплячість, серце, що колотиться, листоноша з сумкою для листів, і жадного на моє ім'я листа* (В. Домонтович).

Досить часто також уживаються в сучасній українській мові форми майбутнього часу в значенні минулого, наприклад: *Він закохався. Запав, як тепер кажуть, на нашу Гламур. Знову став елегантний, завжди гарна краватка. Часто заходить до нас, тисне кнопку дзвіночка, тоскно поглядаючи на сусідні броньовані двері. Гламур все така ж мовчазна й печальна, обличчя – як венеційська маска. Він її зустрічає з роботи, ніби випадково, і сумку допоможе нести, і проведе до самих дверей, а вона сухо подякує й піде* (Л. Костенко).

Важливо, однак, наголосити, що вживані в тому чи тому контексті відповідні дієслівні форми не втрачають свого інваріантного граматичного значення, виявленого не за віднесеністю дієслівної форми до позначуваної нею реальності, а за її місцем в системі вищо-часових форм дієслова в українській мові. При так званому метафоричному вживанні граматичної форми притаманне їй значення не зникає, а певною мірою контрастує зі значенням контексту. У цьому контрасті між власним значенням форми і змістом контексту або мовленнєвої ситуації і полягає сутність транспозиції, тобто переносного вживання граматичної форми (Піддубська, 2001: 13). Як стверджує А. Загнітко, контекст «є визначальною величиною реалізації ГЗ, показником якого виступає функціонально переосмислений граматикуваний компонент» (Загнітко, 1996: 21).

Завдяки використанню форм з непрямим часовим значенням можна досягти різних стилістичних цілей, зокрема «автор унаочнює, увиразнює цілі картини, робить читача їх безпосереднім свідком» (Грищенко, 1972: 144), «створює живописання, експресивність, що спостерігається в усномовних стилях» (Ващенко, 1958: 82).

Висновки

Отже, дослідження транспозиційного вживання мовних одиниць передбачає з'ясування умов і шляхів переходу відповідних форм та чинників, що на них впливають: чому мовні одиниці з темпоральною семантикою, які мають особливі структурно-семіотичні характеристики, у певних контекстах можуть виражати інше категорійне

граматичне значення – вторинне. І в цьому випадку позиція мовця, його оцінка часових відношень відіграє важливу роль.

Мовні факти, представлені в писемних пам'ятках різних періодів, свідчать про те, що в українській мові здавна використовувалися засоби для збагачення й увиразнення мовлення, пов'язані з транспозиційними процесами у часовій системі дієслів. Функціонування граматичної категорії часу в синхронії та діакронії в усьому різноманітті значень часових дієслівних форм, зокрема переносних, відбиває загальні тенденції розвитку граматичної системи української мови. Подальше дослідження функціонування часових форм у прямому й переносному вживанні в історії української мови дасть змогу повніше охарактеризувати граматичну систему слов'янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барчук**, В. М. (2011). *Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис*. Івано-Франківськ: Сімик.
2. **Бевзенко**, С. П. (1954). Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. *Наукові записки Ужгородського державного університету*, IX, 165–243.
3. **Білодід**, І. К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
4. **Бондар**, О. І. (2000а). Вживання форм теперішнього часу у функції транспозиції для вираження зони минулого в сучасній українській літературній мові. *Записки з українського мовознавства*, 9, 7–19.
5. **Бондар**, О. І. (2000б). Функції транспозиції у вираженні зони майбутнього (Вживання форм теперішнього, минулого часу та інфінітива). *Записки з українського мовознавства*, 10, 3–11.
6. **Ващенко**, В. С. (1958). *Стилістичні явища в українській мові*. (Ч. 1.) Харків: ХДУ.
7. **Вихованець**, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари.
8. **Городенська**, К. Г. (2017). Дієслово. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 364–492). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
9. **Грищенко**, А. П. (1972). Часова віднесеність речення. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. За заг. ред. І. К. Білодіда (с. 137–148). Київ: Наукова думка.
10. **Дудко**, І. В. (2013). Функціонально-ономасіологічні аспекти дослідження транспозиційних значень часових форм дієслова в українській мові. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 1, 47–67.
11. **Ермоленко**, С. С. (1987). *Образные средства морфологии*. Киев: Наукова думка.
12. **Ермоленко**, С. С. (2010). Семіотична структура темпорального дейксиса і комунікативно-функціональний контекст. *Мовознавство*, 2–3, 156–167.
13. **Загнітко**, А. П. (1996). *Теоретична граматики української мови: Морфологія*: монографія. Донецьк: ДонДУ.
14. **Луценко**, М. О. (1987). Теперішній історичний час як явище. *Українське мовознавство*, 14, 84–88.
15. **Мельник**, Ю. В. (1996). Транспозиція дієслівних форм дійсного способу (внутрішньомовний та міжмовний аспекти). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Одеса: ОДУ імені І. І. Мечникова.
16. **Мутафчиев**, Р. (1964). *Сегаино историческо време в съвременния български език (граматико-стилистично проучване на една морфологична категория)*. София: Издателство

на Българската Академия на науките. 17. **Наконечна**, Л. Б. (2008). Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника. 18. **Піддубська**, І. В. (2001). Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Донецьк: ДонНУ. 19. **Романюк**, С. (2012). *Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові*. Warszawa: Sowa Sp. Z o.o. 20. **Русанівський**, В. М. (1959). *Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР. 21. **Русанівський**, В. М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ: Наукова думка. 22. **Русанівський**, В. М., & Тараненко, О. О. (Ред.). (2000). *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 23. **Jespersen**, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. Chicago and London. The University of Chicago Press. Узято з http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng-Jespersen_01_1924.pdf

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Гр. XIV – Грамоти XIV ст. Узято з <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>

ДНРМ – Передрієнко, В. А. (Підгот. до вид.). (1976). *Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)*. Київ : Наукова думка.

К.З. – Зіновіїв, Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. Узято з <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>

К-П Пат. – Києво-Печерський Патерик. Узято з <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001577>

ЛПІ – Лікарські та господарські порадики XVIII ст. Узято з <http://litopys.org.ua/porad/por.htm>

ЛЗК – Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Узято з https://chtyvo.org.ua/authors/Polischuk_Volodymyr/Lutska_zamkova_knyha_1560-1561_rr/

ЛІ – Літопис Руський за Іпатіївським списком. Узято з <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

Л.Сам. – Лїтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ. Узято з <http://litopys.org.ua/samovyd/sam08.htm>

Номис – Номис, М. (Ред.) *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Узято з https://shron1.chtyvo.org.ua/Nomys_Matvii/Ukrainsko_prykazky_pryslivlia_i_take_inshe.pdf

ПЛІ – Приватні листи XVIII ст. Узято з http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006151

REFERENCES

1. **Barchuk**, V. M. (2011). *Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys [Grammatical temporality: Interval. Time. Taxis]*. Ivano-Frankivsk: Simyk [in Ukrainian].

2. **Bevzenko**, S. P. (1954). Sposterezhennia nad syntaksysom ukrainskykh litopysiv XVII st. [Observations on the syntax of Ukrainian chronicles of the seventeenth century]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu – Scientific notes of Uzhhorod State University*, IX, 165–243 [in Ukrainian].
3. **Bilodid**, I. K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia [Modern Ukrainian literary language. Morphology]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. **Bondar**, O. I. (2000a). Vzhlyvannia form teperishnoho chasu u funktsii transpozytsii dlia vyrazhennia zony mynuloho v suchasni ukrainskii literaturnii movi [The use of present tense forms in the function of transposition to express the past zone in the modern Ukrainian literary language]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics*, 9, 7–19 [in Ukrainian].
5. **Bondar**, O. I. (2000b). Funktsii transpozytsii u vyrazhenni zony maibutnoho (Vzhlyvannia form teperishnoho, mynuloho chasu ta infinityva) [Functions of transposition in the expression of the future zone (the use of present, past and infinitive forms)]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics*, 10, 3–11 [in Ukrainian].
6. **Vashchenko**, V. S. (1958). *Stylistychni yavyscha v ukrainskii movi [Stylistic phenomena in the Ukrainian language]*. (Ch. 1.) Kharkiv: KhDU [in Ukrainian].
7. **Vykhovanets**, I. R., & Horodenska, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
8. **Horodenska**, K. H. (2017). Diieslovo [Verb]. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia – Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology* (pp. 364–492). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
9. **Hryshchenko**, A. P. (1972). Chasova vidnesenist rechennia [The temporal relativity of the sentence.]. In Bilodid, I. K. (Ред.). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys – Modern Ukrainian literary language. Syntax* (pp. 137–148). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. **Dudko**, I. V. (2013). Funktsionalno-onomasiolohichni aspekty doslidzhennia transpozytsiinykh znachen chasovykh form diieslova v ukrainskii movi [Functional and onomasiological aspects of the study of transpositional meanings of verb tenses in the Ukrainian language]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 1, 47–67 [in Ukrainian].
11. **Ermolenko**, S. S. (1987). *Obraznye sredstva morfologii [Figurative means of morphology]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
12. **Yermolenko**, S. S. (2010). Semiotychna struktura temporalnoho deiksysa i komunikatyvno-funktsionalnyi kontekst [Semiotic structure of temporal deixis and communicative-functional context.]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2–3, 156–167 [in Ukrainian].
13. **Zahnitko**, A. P. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology]: monohrafiia*. Donetsk: DonDU [in Ukrainian].
14. **Lutsenko**, M. O. (1987). Teperishnii istorychnyi chas yak yavyshe [The historical present tense as a phenomenon]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian Linguistics*, 14, 84–88 [in Ukrainian].
15. **Melnyk**, Yu. V. (1996). Transpozytsiia diieslivnykh form diisnoho sposobu (vnutrishnomovnyi ta mizhmovnyi aspekty) [Transposition of verbal forms of the Indicative (intra- and inter-linguistic aspects)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: ODU imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian].
16. **Mutafchiev**, R. (1964). *Segashno istoricheskoe vreme v savremennia balgarski ezik (gramatiko-stilistichno prouchvane na edna morfologichna kategoria) [Historical present tense in the modern Bulgarian language (grammatical-stylistic study of a morphological category)]*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata Akademia na naukite [in Bulgarian].

17. **Nakonechna**, L. B. (2008). Semantyko-funksionalna transpozyciia chasovykh form diieslova v polipredykativnykh strukturakh suchasnoi ukrainskoi movy [Semantic and functional transposition of verb tenses in polypredicative structures of the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
18. **Piddubska**, I. V. (2001). Modalna i temporalna transpozyciia diieslivnykh form [Modal and Temporal Transposition of Verb Forms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
19. **Romaniuk**, S. (2012). *Struktura katehorii temporalnosti v suchasni ukrainskii movi [The structure of the category of temporality in the modern Ukrainian language]*. Warszawa: Sowa Sp. Z o.o. [in Ukrainian].
20. **Rusanivskiy**, V. M. (1959). *Znachennia i vzaïmozv'iazok hramatychnykh katehorii vydu i chasu v ukrainskii movi XVI–XVII st. [The meaning and interrelation of grammatical categories of Aspect and Tense in the Ukrainian language of the XVIth–XVIIth centuries]*. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
21. **Rusanivskiy**, V. M. (1971). *Struktura ukrainskoho diieslova [The structure of the Ukrainian verb]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. **Rusanivskiy**, V. M. & Taranenko, O. O. (Eds.). (2000). *Ukrainska mova: Entsyklopediia [The Ukrainian language: Encyclopaedia]*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
23. **Jespersen**, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. Chicago and London. The University of Chicago Press. Retrieved from http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng_Jespersen_01_1924.pdf [in English].

CONDITIONAL ABBREVIATIONS OF SOURCES

Hr. XIV – Hramoty XIV st. [Charters of the 14th century]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/gramxiv/grb.htm>

DMVN – Peredriienko, V. A. (Pidhot. do vyd.). (1976). *Dilova i narodno-rozmovna mova XVIII st. (Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy) [The business and colloquial language of the 18th century (Materials from company chancelleries and municipal administrations of the Left-Bank of Ukraine)]*. Kyiv: Naukova dumka.

K.Z. – Zinoviiv, Klymentii. *Virshi. Prypovisti pospoltyi [Poems. Proverbs of the Commonwealth]*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>

K-P Pat. – Kyievo-Pecherskyi Pateryk [Kyiv-Pechersk Patericon]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001577>

LHP – Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st. [Doctor's and household manuals of the 18th century]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/porad/por.htm>

LZK – Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. [Castle Book of Lutsk of 1560–1561]. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Polischuk_Volodymyr/Lutska_zamkova_knyha_1560-1561_rr/

LI – Litopys Ruskyi za Ipativskym spyskom [The Russian Chronicle according to the Ipatiev list]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

L.Sam. – Litopys Samovydtsa po novootkrytym spyskam [The Chronicle of Samovydets based on newly discovered lists]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/samovyd/sam08.htm>

Nomys – Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian sayings, proverbs, etc.]. *Uklav M. Nomys*. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Nomys_Matvii/Ukrainsko_prykazky_pryslivya_i_take_inshe.pdf

PL – Pryvatni lysty XVIII st. [Private letters of the 18th century]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006151

Марчило Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна.

E-mail: lm.marchylo@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6384-3919>

Marchylo Larysa – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Doctoral researcher at the Department of Ukrainian Language, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University; 9 Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine.

Дудко Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна.

E-mail: i.v.dudko@udu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2644-4374>

Dudko Iryna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Professor at the Department of Ukrainian Language, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University; 9 Pirogova str., Kyiv, 01601, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Марчило Л. М., Дудко І. В. Транспозиційна реалізація часових форм дієслова в українській мові: діахронічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 85–101. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.08>

APA: Марчило, Л. М., Дудко, І. В. (2024). Транспозиційна реалізація часових форм дієслова в українській мові: діахронічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 85–101. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.08>

УТВОРЕННЯ З КОМПОНЕНТОМ -GATE/-ГЕЙТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті простежено шляхи входження компонента *-gate* (*-гейт*) до лексико-словотвірної системи української мови. З'ясовано його функційні властивості. Установлено, що утворення з компонентом *-гейт* – це маркери негативної характеристики певних скандальних явищ, де головними фігурантами є переважно відомі політичні діячі. Окреслено номінативні функції утворень із компонентом *-гейт* у лексико-словотвірній системі української мови. Запропоновано типологічну класифікацію лексем із компонентом *-гейт*. Схарактеризовано методи дослідження аналізованих лексичних одиниць, відзначено, що природа утворень із компонентом *-гейт* зумовила використання відповідних лінгвістичних методів (описового, тематичної класифікації, функційного). Визначено зовнішні та внутрішні чинники, що сприяють формуванню утворень із компонентом *-гейт*. Стверджено, що утворення з компонентом *-гейт* – це переважно іменні динамічні предикати, оскільки вони позначають процеси і події. Засвідчено, що в українській мові *гейт* уживається як самостійний повноцінний, фонетично і словотвірно засвоєний формант, замінюючи ад'єктивно-субстантивне сполучення.

Ключові слова: компонент *-гейт*, суфікс, неологізм, дериват, тематична група, семантика, українська мова, англізми, мовна адаптація, медіа, оцінність, негативна семантика, мовна картина світу.

Oleksenko V. Formations with the *-gate* Component in the Modern Ukrainian Language. *The article traces the ways the component *-gate* (*-geïm*) enters the lexical and word-forming system of the Ukrainian language. It is noted that this is a suffix in English and some other languages that is used in words denoting public scandals by analogy with Watergate ("scandalous suffix" – the term by V. Boikov). The word Watergate, and later the component separated from it, began to be used with the meaning "scandal". It has been stated that the word Watergate has entered the political vocabulary of many languages of the world. It is emphasized that this word denotes scandals that have gained wide publicity in some country or in the world, or it may concern top officials.*

*The functional properties of the Anglo-American borrowed component *-gate* (*-geïm*) in the composition of Ukrainian language lexemes are clarified. It was found out that its use is sporadic; it is proven that this is a typical sign of such a type of a language game as contamination. It has been proven that the *-gate* component is used to create political terminolexemes with the aim of forming anthroponymic contaminants with a clearly expressed negative colour. It has been discovered that formations*

with the component -gate are markers of the negative characteristics of certain scandalous phenomena, where the main figures are mostly well-known political persons.

It is grounded that most often lexemes-anthroponyms with a -gate component are formed by unhindered combination of a whole word-anthroponym (name, surname) of the main person involved in the definite scandal with part of the word of another. The nominative functions of formations with the -gate component in the lexical-word-forming system of the Ukrainian language are outlined. A typological classification of lexemes with the -gate component is proposed.

The research methods of the analyzed lexical units are substantiated, it is noted that the nature of such formations determined the use of respective linguistic methods (descriptive, thematic classificational, functional). External and internal factors contributing to the production of formations with the -gate component have been determined. It is asserted that lexemes with the -gate component are mainly nominal dynamic predicates, as they denote processes and events. It is proven that in the Ukrainian language -gate is used as an independent full-fledged, phonetically and word-formatively fixed format, replacing the adjective-substantive combination.

Keywords: *component -gate, suffix, neologism, thematic group, derivative, semantics, Ukrainian language, Anglicism, language adaptation, media, value, negative semantics, linguistic map of the world.*

Вступ

Українська мова поряд із багатьма слов'янськими в останні десятиріччя зазнає глобалізаційного тиску, що особливо помітно в активному запозиченні іншомовних слів, передусім англізмів, які в умовах світової динаміки активно розвиваються, а отже, швидко зростає кількість нових слів і основ, що проникають в українськомовне загальне і професійне вживання.

Яскраве вираження функціонування запозичень, їх сприйняття й освоєння лексико-словотвірною системою української мови, необхідність уживання та впливу на культуру вивчали Н. Адах, С. Бузько, Г. Вокальчук, Р. Гаврилюк, В. Громовенко, О. Жижома, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко, Ж. Колоїз, І. Коробова, С. Лук'яненко, М. Навальна, А. Нелюба, М. Романюк, А. Стишов, Н. Стратулат, О. Турчак, Т. Юрченко та ін. Як свідчить аналіз, у дослідженні неодезиватів нагромаджено значний теоретико-практичний матеріал.

Проте ці праці не вичерпують того різноаспектного потенціалу запозичень, уходження яких до лексичної системи української мови помітно активізувалося в першій чверті ХХІ сторіччя під значним впливом суспільно-політичних змін та у зв'язку з упровадженням

сучасних інформаційних технологій і зміцнення зв'язків зі світовою спільнотою.

Актуальність сучасних проблем ідеології, патріотизму, національної ідентичності, маніпуляції свідомістю набувають сьогодні нового забарвлення і звучання у світі масштабних політичних процесів, що знаходять своє висвітлення в концептуальній картині світу і суспільства. Тому існує необхідність у вивченні особливостей семантико-словотвірної поведінки неолексем, що є своєрідним відображенням мови на суспільно-політичні поняття, явища та події у певній національній лінгвокультурній спільноті. З'являються лексичні інновації, що відтворюють нове сприйняття об'єкта номінування. Саме це дає змогу розширити уявлення про гнучкість їхньої семантичної структури. У цьому і вбачаємо **актуальність** пропонованої розвідки. Спричинено це різноманіттям позамовних чинників (об'єктивних і суб'єктивних); стрімкий розвиток економічних, культурних зв'язків, вплив стилю американського життя, мода на вживання іноземних слів і їх частин, значні досягнення англійськомовних країн у багатьох сферах діяльності, білінгвізм, престиж англійської мови, стереотипи сприйняття США та Великобританії пересічним громадянином, послуговування англізмами з метою демонстрації освіченості чи неординарності, а також внутрішньомовної потреби.

Крім позамовних, на процеси запозичення неолексем до складу української мови значний вплив мають і внутрішньомовні чинники: номінування нового предмета, явища, поняття чи необхідність розмежування близьких за змістом, але різних понять, необхідність у вживанні нового слова з метою усунення непорозуміння між партнерами, прагнення до посилення й збереження комунікативної чіткості лексичних одиниць та ін.

Сьогодні в складі української лексики помітне місце посідають запозичення з англійської мови, кількість яких стрімко зростає. Ці світові тенденції активно впливають на сучасний стан мов, у яких відбувається інтенсивне руйнування літературних норм і різка активізація процесів запозичень, формується нова лінгвокультурна мода, яку продукують переважно медіа, що є нині «основними «постачальниками» неодериватів і неозапозичень» (Олексенко, 2014). Засоби масової інформації, підтримуючи англо-американську лінгвокультурну моду, сприяють тому, що в українській мові помітною є тенденція до активного вживання дериватів із компонентом *-gate (-гейт)*.

Мета нашої студії – з'ясувати функційні особливості лексем із компонентом *-гейт*, їх номінативні функції у лексико-семантичній системі української мови, запропонувати лексико-семантичну типологію утворень із компонентом *-гейт*. Об'єктом дослідження виступають номінативні одиниці з компонентом *-гейт*. Зазначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: простежити етапи і шляхи входження компонента *-гейт* до лексико-словотвірної системи української мови; схарактеризувати статус іншомовної морфеми в українській мові; окреслити функційні особливості лексем із компонентом *-гейт*; з'ясувати методи дослідження аналізованих лексичних одиниць; визначити чинники, що сприяють формуванню утворень із компонентом *-гейт*.

Методи дослідження

Характер аналізованих мовних одиниць зумовив використання таких методів: *описовий* (для інвентаризації, систематизації й інтерпретації лексем); *тематичної класифікації* (для ранжування одиниць за лексико-семантичними групами); *функційний* (для з'ясування семантики лексем у певному контексті).

Виклад основного матеріалу

На переконання В. Громовенко, поповнення словникового складу – це «закономірний процес, адже в кожній мові закладений потенціал для її вдосконалення та збагачення. Як засіб відображення об'єктивної реальності, мова перебуває в стані постійної зміни й розвитку, оскільки саме дійсність є динамічною. Яскравими факторами, що засвідчують її динамічний характер, є неологізація її лексичного складу та інноваційні процеси» (Громовенко, 2017: 136).

Кінець ХХ – початок ХХІ сторіччя позначений зростанням активності вживання утворень із компонентом *-гейт* під впливом екстралінгвальних чинників (зміни в економічній, суспільно-політичній, культурно-побутовій, науковій, освітній та інших сферах українського народу).

Аналізуючи екстралінгвальні чинники утворення й функціонування одиниць із компонентом *-гейт*, зазначимо, що їх уживанню сприяє достатньо високий рівень володіння англійською мовою, передусім представників медіа, молодих, талановитих і креативних.

Історія запозичення й адаптування англо-американського структурного компонента *-гейт* (з англ. *-gate*) – суфікса, що використовується в англійській і деяких інших мовах для називання публічних масштабних скандалів навколо чогось чи когось за аналогією з Уотергейтським скандалом, що отримав великий розголос (*Кучмагейт*, *Рибкагейт*); частини складних іменників, що надає значення «політичний скандал, викликаний будь-якою непорядною ситуацією у вищих ешелонах влади» (Головченко, 2011), підтверджує той факт, що сьогодні, в епоху глобалізації і медіакультури, коли засоби масової комунікації є надто потужним інструментом управління громадською свідомістю, зростання продуктивності словотвірних моделей значною мірою стимульоване соціокультурними чинниками. На процес морфемізації структурного компонента *-гейт* і закріплення за ним значення «скандал» суттєво вплинула словотворчість журналістів – основних постачальників неозапозичень і неодериватів.

Вотергейтський скандал (англ. *Watergate scandal*) – політичний скандал – історія зі спробою встановити прослуховування в штабі демократичної партії США перед президентськими виборами 1972 року – кінчився відставкою президента країни Ніксона, єдиною в історії США відставкою президента.

Готель «*Watergate*» («*Вотергейт*») стає універсальним символом порушення закону і пов'язаного із цим порушенням скандалу. При цьому другий компонент лексеми *Water-gate -gate* виступає репрезентантом усього найменування, що й надає відповідній лексемі негативно-нооцінної семантики.

Якщо в 70–80-ті роки цей елемент поєднувався з іменами власними, то останнім часом – найчастіше з іменами загальними: *chickengate*, *donorgate*, *filegate*, *traveldate* (Зацний, & Пахомова, 2002). Уотергейтський скандал створив низку неологізмів із компонентом *-gate*, що позначають будь-який політичний скандал, пов'язаний з корупцією державних службовців: *Hollywood-gate* скандал, пов'язаний з обвинуваченням голлівудського режисера Д. Бергмана в привласненні ста тисяч доларів; *Muldergate* скандал, пов'язаний з діяльністю міністра інформації в ПАР К. Мулдером; *Dallasgate* *Senate* далласький скандал. Пор.: «*Senate probe reveals Reagan Jrangate leis*» [Morning Star, 10.01.1987]; (Бойков, 2011а: 74-86).

В. Заботкіна зазначала, що «спочатку (70–80-ті роки ХХ ст.) компонент *-гейт* траплявся лише в складі запозичень із американського варіанта англійської мови і мав значення «скандал» (Заботкіна, 1989а) – «скандальні події в американському готелі «Watergate» («Водяні ворота»), пов'язані з таємними документами, що компрометували діяльність президента Ніксона» (там само b). Його спостерігаємо в англійській композитній лексемі *вотергейт/уотергейт* як наслідок структурно-семантичної компресії – явища еліптизації стійкого ад'єктивно-субстантивного словосполучення *Watergate scandal*.

За аналогією в мові українських медіа з'явилися й інші одиниці: *сексгейт* – великий політичний скандал, пов'язаний з інтимними домаганнями найвищих посадових осіб; *Ірангейт* – скандал навколо таємного постачання зброї із США до Ірану. Пор.: *Прилюдне порпання в чужій брудній білизні («сексгейт»)* викликає лише відразу (<https://m.day.kyiv.ua>); «*Ірангейт*» йменується за аналогією з «*Ірангейтом*» *Річарда Ніксона* (<https://uk.m.wikipedia.org>).

Згодом, зазначаючи впливу англійської мови, передусім її словотвірних особливостей, компонент *-гейт* почав проявляти словотвірну активність і в українській мові, де, зазнавши десемантизації, став функціювати як суфіксоїд аглютинативного типу, додаючись як до запозичених, так і до власне українських базових слів-основ: *Морозгейт*, *Юхимгейт*, *бумеранггейт* (назва рубрики в газеті «*Вечірній Київ*»), *контрасгейт*, *Монікагейт*, *Кучмагейт*, *Гонгадзегейт*, *іногейт*, *касетгейт*.

Компонент *-гейт* поєднується

- з **антропонімами**, утворюючи антропонімійні лексеми (*Кучмагейт*, *Тимошенкогейт*, *Яценюкгейт*, *Ющенкогейт*);
- з **топонімами** (*Берлінгейт*, *Іракгейт*, *Українагейт*);
- з **автомобільними термінами** (*дизельгейт*);
- з **термінами ІТ та комп'ютерної сфери** (*айфонгейт*, *сервергейт*, *файлгейт*);
- з **науковими термінами** (*брифінггейт*, *дисергейт*).

В українській мові структурні аналоги англійського іменника *Watergate* з'явилися на початку ХХІ сторіччя, коли «ЗМІ постсоціалістичних країн відкрито акцентували на негативних аспектах дійсності – принципових позиціях своєї діяльності. І ця інформація посіла особливе місце у медіатекстах» (Заботкіна, 1989с). Відображаючи

реалії буття, така інформація знаходить емоційний відгук у споживачів продукції масмедіа. Маючи на меті привернути увагу споживачів масмедійної продукції до скандалу (політичного, соціального, фінансового, економічного, культурного тощо), журналісти послуговуються різноманітними засобами. Вони широко використовують розмовно-просторічну лексику, сленгізми, арготизми, жаргонізми (професійні і соціальні), інвективну лексику, незасвоєні ще запозичення та різноманітні гібридні новотвори. Словотворення таких неодериватів-гібридів за допомогою структурного компонента *-гейт* є ефективним маніпулятивним прийомом, який, на переконання О. Коряковцевої «використовують представники ЗМІ всіх постсоціалістичних слов'янських країн» (Коряковцева, 2009а)

Спочатку компонент *-гейт* використовувався для позначення масштабного скандалу та згодом, під дією соціальних чинників у медіа, морфема *-гейт* розширила свою семантику і стала вживатися для найменування явищ шоу-бізнесу, спорту та світових брендів.

Структурний елемент *-гейт* закріплюється в українській мові як повноцінна суфіксальна морфема, оскільки зазнає структурного членування і має чітко оформлене значення «скандал, що пов'язаний з якоюсь конкретною особою чи державою» (*Уотергейт*, *Ірангейт*, *Кучмагейт*, *Монікагейт*, *Панамагейт*). Семантико-словотвірний потенціал компонента *-гейт* досить високий.

В українській мові *-гейт* використовується в транскрибованій формі і самостійно позначає певні суспільні скандальні події в країні, що пов'язано з:

а) назвами представників державного керівництва (*Бушгейт*, *Ляшкогейт*, *Ющенкогейт*, *Тимошенкогейт*, *Януковичгейт*, *Кучмагейт*, *Путінгейт*, *Шеригейт*). Напр.: *Про цю перспективу ніхто серйозно не говорить з осені минулого року – часу початку так званого «Кучмагейту»* (ДТ, 11-17.08.2001); *Сьогодні відбулася презентація книги «Кучмагейт...»* (<https://vgolos.ua>); *Яценюк-гейт*, або коли хвіст крутить собакою (<https://olay.kyiv.ua>);

б) об'єктами, предметами діяльності, пов'язаними зі скандалами: *порногейт* – скандал, пов'язаний із розповсюдженням порнографії; *сексгейт* – великий політичний скандал, пов'язаний з інтимними домаганнями найвищих посадових осіб; *флейтагейт*, або діяльність, якою займаються учасники скандалу (*тревелгейт*); *сервергейт*

– скандал, що виник унаслідок знищення всіх електронних листів, які Хілларі Клінтон надсилала, будучи державним секретарем США; *айфонгейт*, *геймергейт*, *дизельгейт*, *файлгейт*, *касєтгейт* – політичний скандал в Україні, що відбувався після оприлюднення аудіозаписів із кабінету Президента України Л. Кучми; *кліматгейт* – скандал, пов’язаний із витоком архіву з електронним листуванням, файлами даних і програми їх обробки з відділення кліматології університету Східної Англії в Нориджі. Напр.: *Кліматгейт: інтенсивність глобального потепління поставлена під сумнів* (<http://propozitziya.com>); *Ця справа отримала назву «Тревел-гейт» і зайняла помітне місце в низці скандалів...* (King, Ch. S); Конфлікт щодо туристичного офісу Білого дому іноді називають *тревелгейт* (<https://hmn.wiki>); Київський викладач підтримав *сексгейт* (<https://infonews.org.ua>).

До цієї групи віднесено й лексему *дисергейт*, яка з’явилася в останні роки внаслідок реакції на ситуацію з дисертаційними працями *дисергейт* – дисертація + уотер-гейт).

Аналогічно фіксуємо й громадські ініціативні організації, діяльність яких спрямована на систематичний аналіз наукових робіт (статей, дисертацій, монографій) з метою виявлення в них плагіату та інформування громадськості щодо випадків академічної недоброчесності, напр.: *У грудні 2016 року активістами «Дисергейту» було започатковано спеціальну церемонію* (<https://e-csr.jrg.ua>); *Дисергейт демонструє різні варіанти академічної недоброчесності* (<https://false-sciencet.ucoz.ua>); <...> *у 2016 році викрито недоброчесність 10 учених та донесено інформацію про це до громадськості, зокрема у кампаніях «Ніколаєнкогейт», «НАПНгейт»* (<https://e-csr.jrg.ua>);

в) місцем (країна, місто, резиденція), де відбувається скандал (*Єврогейт*, *Ірангейт*, *Казахгейт*, *Каспійгейт*, *Кремльгейт*, *Артекгейт*, *Панамагейт*, *Берлінгейт*, *Українагейт*), напр.: *Та скандали із Лозинським і «Артек-гейт» фатально підірвали реноме прем’єра* (<https://www.pravda.com.ua>); *Українагейт: хто є хто в історії про імпичмент Трампа?* (<https://bbc.com>); *Казахгейт – корупційний скандал навколо Джеймса Гіффена...* (<https://wiciwand.com>);

г) особою (організацією) – учасником (винуватцем) скандалу (*Монікагейт*, *Кіркорєвгейт*, *Гонгадзєгейт*, *іногейт*, *Бігус-гейт*, *моджігейт* – корупційний скандал в італійському футболі; *хєндігейт* – реакція працівників ЗМІ на факт прослуховування мобільних

телефонів високопосадовців), напр.: **Моджигейт**: Винні будуть покарані (<https://sport.ua>); **Іногейт** фінансується, головним чином, у рамках програми регіональної співпраці Європейського Союзу «Тасіс...» (<https://evropa.dovidka.com.ua>); **Гонгадзегейт**. Убивство, яке змінило історію... (<https://mynizhyn.com>); Події, що отримали назву «касетний скандал» або «Гонгадзегейт», призвели до формування руху «Україна без Кучми...» (<https://ua.korrespondent.net>); «Україна молода»: «Бігус-гейт» – спецоперація СБУ або диверсія Коломойського (<https://glavkom.ua>); Скандал з Анастасією Рибкою або «Рибка-гейт» – політичний скандал <...> після <...> неформальних стосунків <...> (<https://cyclowiki.org/wiki>).

Найчастіше скандали пов'язані з такими галузями: гейт-скандал, педофілія (*сексгейт*, *педофілгейт*); скандали за географічною локалізацією (*Українагейт*); журналістикою (*страхгейт*); культурою (*музейгейт*); відмиванням грошей, зрадою (*Януковичгейт*); спортом (*моджигейт*); убивствами, нападами (*Кучмагейт*, *Скрипальгейт*); шоубізнесом (*Кіркоровгейт*); економікою (*дизельгейт*).

Такі лексеми формуються внаслідок приєднання компонента *-гейт* до основ іменників-антропонімів, географічних назв, а також назв держав, їх частин, внутрішньоміських об'єктів, інколи до іменників на позначення об'єктів та предметів діяльності, пов'язаних зі скандалом.

Частина *-гейт* перетворюється в своєрідну морфему з ознаками суфікса, яка, поєднуючись з основами іменників, бере участь у творенні слів на позначення політичних скандалів, махінацій, афер. Частина з них з'являється завдяки «вставному» або телескопічному утворенню нових слів, унаслідок чого маємо незвичайне (оказіональне) слово-гібрид. Згодом компонент *-гейт* набуває значення оцінної морфеми, що бере участь у творенні нових слів.

Низка утворень із компонентом *-гейт* є продуктом індивідуального словотворення працівників масмедіа та письменників-сатириків. Такі okazіоналізми є цілком зрозумілі читачам у відповідних контекстах, напр.: *ЦРУгейт*, *вугіллягейт*, *космосгейт*, *кліматгейт*, *мітинггейт*, *нафтагейт*, *чеченгейт*, *файлгейт*. Утворюються вони за моделлю «ергонім + гейт» (СБУгейт); «апелятив + гейт» – репрезентоване одним різновидом – конкретний іменник + гейт» – файлгейт; «речовинний іменник + гейт» – нафтагейт, вугіллягейт; абстрактний

іменник + гейт» – страхгейт.

Активне вживання міжнародного компонента *-гейт* у творенні оказіональних похідних пояснюється, по-перше, його повною фонетико-ортографійною адаптацією, по-друге, тим, що легко приєднується до слів, утворюючи неодеривати. Інколи при поєднанні першої – визначальної – частини нового слова з компонентом *-гейт* спостерігаємо зміни їх фонетичного складу: **накладання однакових звуків** (бумеранг + гейт – бумерангейт; брифінг + гейт – брифінгейт; мітинг + гейт – мітинггейт); **усічення початкового звука** (КДБ + гейт – *кадебегейт*), що спрощує вимову відповідної лексеми. Отже, у словотвірній системі української мови з'явився досить продуктивний словоелемент, що активно вживається в газетно-публіцистичному стилі. У семантичній структурі похідних суфіксоїд *-гейт* передає родові поняття «скандал», тоді як твірна основа має атрибутивно-видову характеристику: «скандал» – фінансовий (*бонусгейт, кризагейт*); політичний (*Кучмагейт, Монікагейт, плебейгейт*); енергетичний (*нафтагейт*); сексуальний (*сексгейт, порногейт, бордельгейт*). О. Коряковцева стверджує, що «семантично нерегулярні деривати із суфіксом *-гейт* через нечіткість їхнього значення є зручним засобом створення неправдивих алузій і маніпуляції суспільною думкою» (Коряковцева, 2009b).

Утворення з компонентом *-гейт*, з одного боку, позначають негативний денотат (*махінації, афери, зловживання службовим становищем*). З другого, наявність у слові пейоративно-оцінної морфеми *-гейт* зі значенням «скандал» повинно перешкоджати явищу евфемізації. На думку В. Бойкова, аналізовані номени-компресати мають деяку семантичну невизначеність за рахунок іншомовного компонента (Бойков, 2011b).

Утворення з компонентом *-гейт* ілюструють дію закону економії мовних засобів, можуть у сконденсованій формі називати події і ситуації. Вони позначають учасників події чи ситуації, місце, предмет діяльності учасників, скриваючи конкретні факти, що характеризують поведінку політиків чи посадових осіб як негативну, напр.: *дисергейт* замість багатослівної конструкції ‘виявлення плагіату в дисертаційній роботі чиновника високого рангу’. Як бачимо, утворення з компонентом *-гейт* дають змогу уникнути використання номенів із негативною оцінкою: *плагіат, скандал, кримінальний*.

«Серед okazіоналізмів, утворених за допомогою іншомовного елемента *-гейт*, – зауважує О. Турчак, – найбільшу кількість становлять одиниці, що належать до сфери політичної лексики» (Турчак, 2012а). Формант *-гейт* досить активізувався, незважаючи на те, що є зовсім новим явищем у сучасному українському словотворенні. Процес формування нової морфеми почався в американському варіанті англійської мови, потім поширився в інших мовах світу, зокрема й українській для називання публічних скандалів за аналогією до Уотергейтського скандалу, напр., *Ірангейт*, *Монікагейт*, *Кучмагейт*, *Моджігейт* тощо. При цьому його початкове значення повністю втрачається, а коло тих основ, до яких компонент *-гейт* починає приєднуватися, стає практично необмеженим. Це дає змогу додавати його як до запозичених основ, так і до власне українських. Okazіональні слова з компонентом *-гейт*, як стверджує О. Турчак, утворюють досить послідовні, частотні й багатоманітні ряди, які дають підстави говорити про появу в українській мові нового суфіксоїда: *Гонгадзегейт*, *Морозгейт*, *терміналгейт*, *Ющенкогейт*» (там само б).

Інколи спостерігаємо непослідовність у словотвірному освоєнні похідних із суфіксом *-гейт*, напр., *Мороз-гейт*: <...> *Офіційне слідство передчасно було б називати «Мороз-гейтом»* <...> (ВК 17.12.1994). Йдеться про те, що такі утворення інколи вживають у формі, не пристосованій до традицій словотвірної системи української літературної мови, що, на думку К. Городенської, суперечить орфографійній нормі писати їх разом (Городенська, 2013). Справедливо зазначає О. Турчак, що «дефіс у написанні зайвий раз свідчить про те, що компонент *-гейт* у сучасній українській мові функціонує як нова одиниця словотвірної системи, як суфіксоїд, який сполучається з основами різних слів, переважно з власними назвами» (Турчак, 2012с). За словами В. Костомарова «словотвірне освоєння форманта *-гейт* <...> аж ніяк не унікальне явище, а лише ілюстрація активного процесу, який відповідає уподобанням епохи в її прихильності як до іншомовного, так і до зарозуміло-книжкового» (Костомаров, 1999).

Елемент *-gate* (*-гейт*) набув поширення після гучного Уотергейтського політичного скандалу в США під назвою *Watergate scandal*. Слово *Watergate* швидко набуло узагальненого значення політичного скандалу і стало використовуватися для утворення телескопізмів, у яких перша основа позначає місце скандалу; указує на особу

чи організацію-винуватця / учасницю скандалу; є назвою предмета (об'єкта) чи діяльності, пов'язаної зі скандалом. Популярність цієї моделі сьогодні сприяла зміні морфологічного статусу компонента *-гейт*, який із часткового елемента (*Watergate*) унаслідок перерозкладу (*reanalysis*) перетворився в суфікс на позначення скандалу, або тієї секретної інформації, що обов'язково необхідно розкрити. Саме в цьому й полягає його прототипне значення, що з погляду семантики характеризується високим ступенем регулярності функціонування. Значення найбільш типове в тому сенсі, що передусім із ним асоціюється звукова оболонка слова у свідомості носіїв / носія мови. Прототипне значення слова загалом є динамічним утворенням, що постійно зазнає змін у часі й просторі. А прототипне значення словотворчого формату *-гейт* зазнавало модифікацій упродовж більше ніж півстоліття. По-перше, зі зміною морфологічного статусу *-гейт* із часткового елемента в афікс (суфікс) змінилася його категорійна належність, що сприяла переходу від конкретного лексичного значення повнозначного слова *Watergate* з власними йому національно-культурними смисловими компонентами до збагачення значення суфікса; по-друге, спостерігаємо динаміку суттєвих ознак: а) від політичного скандалу до будь-якого іншого (навіть сексуального); б) від скандалу, пов'язаного з президентом, до скандалу з будь-якою публічною особою (організацією), відомим предметом, місцем. Тут простежуємо тісну залежність між мовним і концептуальним змістом слів із компонентом *-гейт* і відповідним культурно-історичним періодом (президентство Ніксона – Рейгана – Клінтона); від скандалу, який намагаються приховати (сховати), до будь-якого скандалу; г) від реального скандалу до події, яку намагаються вважати справжньою. За таких обставин *-гейт* втрачає інформативну функцію, зазнаючи своєрідного нівелювання. Саме в цьому й убачаємо динаміку прототипного значення *-гейт* усередині одного етнокультурного простору – американського, адже у свідомості американців середнього віку й старшого покоління будь-яке нагадування про *-гейт* асоціюється з назвою *Watergate*, з президентом Ніксоном, з подіями Уотергейтського скандалу, що є частиною історії їхньої держави.

Суфікс *-гейт* тісно пов'язаний передусім з подіями в США (президент і його оточення, провідні політики, публічні особи, великі організації). Лексичні одиниці з компонентом *-гейт* демонструють

залежність їх прототипного значення від етнокультурних особливостей, оскільки вони етимологічно також відносяться до одиниць високого ступеня національного навантаження.

Проаналізувавши утворення з компонентом *-гейт*, доходимо висновку, що деякі лексичні одиниці досить активно функціують у міжнародній політиці та ідеології. В останні двоє десятиріч вони позначені активністю вживання і в українському медіапросторі. Зафіксовано випадки, коли *-гейт* функціює як самостійна лексична одиниця. Ю. Зацний звернув увагу, що «у процесі формування нових словотворчих елементів нерідко виникає явище біфункціональності мовних одиниць, тобто виконання ними одночасно й ролі афіксів, і ролі лексем, що є свідченням взаємодії словотвірної і лексичної систем» (Зацний, 1999). Уживаючись самостійно, **гейт** позначає ‘політичний скандал’, що також яскраво підтверджує його статус самостійної морфеми. Напр.: *Такого масштабного гейту ... Україна ще не знала* (Д 12.01.98); **Гейт** у футболі – *рідкість* (<https://sinonim.org>).

Висновок

Отже, у сучасних умовах цивілізаційного зрушення, «амероголобалізації», змішування національних культур та активної кроскомунікації, що супроводжується розширенням обсягу інформації і зростанням впливу масмедіа, у мові з’являються іменники з англійським *-гейт*. Утворенню лексем із компонентом *-гейт* сприяє мовна практика журналістів-міжнародників, радіо-, тележурналістів, перекладачів, а також позитивне ставлення інтелектуальної еліти до процесів запозичення. Утворення з компонентом *-гейт* – це переважно іменні динамічні предикати, скільки вони позначають процеси і події. У сучасній українській мові компонент *-гейт* уживається як повноцінний, фонетично і словотвірно засвоєний формант, замінюючи ад’єктивно-субстативне сполучення.

Утворення з компонентом *-гейт* не зафіксовані лексикографічними джерелами. Вони слугують номенами з негативною семантикою на позначення діяльності людей у соціальній сфері (політиці, спорті), а також позначають події, пов’язані з порушенням морально-етичних норм. Усі вони є okazіональними, функціонування більшості таких утворень обмежене поодинокими випадками вживання. Прагматичні функції їх різноманітні: пом’якшення негативної сутності подій,

явищ, приховування небажаної інформації стосовно політиків і посадових осіб, маніпулювання свідомістю адресата, засіб сатири.

Перспективним напрямом досліджень може бути аналіз адаптування лексем із компонентом *-гейт* до лексико-словотвірної системи української мови, а також зіставний аналіз таких утворень в інших слов'янських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойков**, В. (2011). Приклучення скандального суфікса: роль заимствования одной словообразовательной морфемы в создании политического имиджа. *Східнослов'янська філологія: Мовознавство*, 21, 24–41. 2. **Головченко**, В. (2011). Вотергейт. У Левенець, Ю., & Шаповал, Ю. (Ред.) *Політична енциклопедія* (с. 121). Київ: Парламентське видавництво. 3. **Городенська**, К. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*, 2, 3–12. 4. **Громовенко**, В. (2017). Особливості словотворення політичних неологізмів в українській та англійській мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 30 (Т. 1), 136–138. 5. **Заботкина**, В. (1989). *Новая лексика современного английского языка*. Москва: Высш. шк. 6. **Зацний**, Ю., & Пахомова, Т. (2002). *Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови*. Запоріжжя: Запорізький державний університет. 7. **Зацний**, Ю. (1999). Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Київ. держ. ун-т. 8. **Коряковцева**, Е. (2009). Интернациональное vs национальное в словообразовательной системе (к постановке вопроса). У **Koriakowcewa**, Е. (Red.). *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (с. 179–198). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej. 9. **Коряковцева**, Е. (2009). Словообразование в условиях глобализации: NOMINA ACTIONIS с новыми интернациональными формантами в русском, польском и чешском языках. У *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність* (с. 144–153). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. 10. **Костомаров**, В. (1999). *Языковый вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа*. СПб: Златоуст. 11. **Олексенко**, В. (2014). Словотворення в умовах глобалізації: номіна actionis із запозиченим формантом *-ація, -ізація / -ізація*. *Вісник ОНУ. Серія: Філологія* (Т. 19), 4(10), 96–103. 12. **Омельченко**, Л., & Самохіна (Дмитренко), В., Самойлова, Л. (2007). Культурно-національні конотації англійських композит. У *Новітня філологія*. (С. 74–86). Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. 13. **Турчак**, О. (2012). Суфіксація як один із найбільш продуктивних способів утворення іменникових okazionalizmів у мові преси 90-х років ХХ століття. *Актуальні проблеми слов'янської філології: Серія: Лінгвістика і літературознавство*, XXVI (1), 467–475.

REFERENCES

1. **Boikov**, V. (2011). Priklyucheniya skandal'nogo suffiksa: rol' zaimstvovaniya odnoy slovoobrazovatel'noj morfemy v sozdaniі politicheskogo imidzha [Adventures of a scandalous suffix: the role of borrowing of one word-forming morpheme in creating a political

image]. *Skhidnoslovianska filolohiia: Movoznavstvo – East Slavic Philology: Linguistics*, 21, 24–41 [in Russian]. 2. **Holovchenko**, V. (2011). Voterheit [Watergate]. In **Levenets**, Yu., & Shapoval, Yu. (Red.) *Politychna entsyklopediia – The Political Encyclopedia* (p. 121). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian]. 3. **Horodenska**, K. (2013). Novi yavysycha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destrukttsiia slovotvirnykh norm? [New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction of word formation norms?] *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 3–12 [in Ukrainian]. 4. **Hromovenko**, V. (2017). Osoblyvosti slovotvorennia politychnykh neolohizmiv v ukrainskii ta anhliiskii movakh [Formation specificity of political neologisms in Ukrainian and English]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 30 (T. 1), 136–138 [in Ukrainian]. 5. **Zabotkina**, V. (1989). Novaya leksika sovremennogo angliiskogo yazyka [New vocabulary of Modern English]. Moskva: Vyssh. shk. [in Russian]. 6. **Zatsnyi**, Yu., & Pakhomova, T. (2002). *Mova i suspilstvo: zbahachennia slovnykovoho skladu suchasnoi anhliiskoi movy [Language and society: enrichment of the vocabulary of Modern English]*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian]. 7. **Zatsnyi**, Yu. (1999). Rozvytok slovnykovoho skladu anhliiskoi movy v 80^{ti} – 90^{ti} roky XX stolittia [The development of the vocabulary of the English language in the 80^s – 90^s of the 20th century]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: Kyiv. derzh. un-t [in Ukrainian]. 8. **Koryakovceva**, E. (2009). Internacional'noe vs. nacional'noe v slovoobrazovatel'noj sisteme (k postanovke voprosa) [International vs. national in the word-formation system (to the formulation of the problem)]. In **Koriakowceva**, E. (Red.) *Przejawy internacjonalizaczej w jezykach slowianskich [Manifestations of internationalization in Slavic languages]* (pp. 179–198). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej [in Russian]. 9. **Koryakovceva**, E. (2009). Slovoobrazovanie v usloviyax globalizacii: nomina actionis s novymi internacional'nymi formantami v russkom, pol'skom i cheshskom yazykax [Word formation in the conditions of globalization: nomina actionis with new international formants in Russian, Polish and Czech languages]. In *Movy ta kultury u novii Yevropi: kontakty i samobutnist [Languages and Cultures in the New Europe: Contacts and Identity]* (pp. 144–153). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buroho [in Russian]. 10. **Kostomarov**, V. (1999). *Yazykovyy vkus e'poxi: Iz nablyudenij nad rechevoj praktikoj mass-media [The language taste of the era: From the observed speech practice of the mass media]*. SPb: Zlatoust [in Russian]. 11. **Oleksenko**, V. (2014). Slovtvorennia v umovakh hlobalizatsii: nomina actionis iz zapozychenym formantom -aciya, -izaciya / -izaciya [Word formation in the conditions of globalization: nomina actionis with the borrowed formant -aciya, -izaciya / -izaciya]. *Visnyk ONU. Serii: Filolohiia – Bulletin of ONU. Series: Philology* (T.19), 4(10), 96–103 [in Ukrainian]. 12. **Omelchenko**, L., & Samo-khina (Dmytrenko), V., Samoilova, L. (2007). Kulturno-natsionalni konotatsii anhliiskykh kompozyt [Cultural and national connotations of English composites]. In *Novitnia filolohiia – Modern philology* (pp. 74–86). Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian]. 13. **Turchak**, O. (2012). Sufiksatsiia yak odyin iz naibilsh produktivnykh sposobiv utvorennia imennykovykh okazionalizmiv u movi presy 90-kh rokiv KhKh stolittia [Suffixing as one of the most productive ways of forming noun occasionalisms in the press language of the 1990s of the XXth century]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii: Serii: Linhvistyka i literaturoznavstvo – Actual problems of Slavic philology: Series: Linguistics and Literary research*, XXVI (1), 467–475 [in Ukrainian].

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики, Херсонський державний університет; вулиця Університетська, 27, Херсон, 73000, Україна.

E-mail: volodymyr.oleksenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1358-6325>

Oleksenko Volodymyr – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian and Slavic Philology and Journalism, Kherson State University; 27 Universytetska street, Kherson, 73000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Олексенко В. П. Утворення з компонентом *-gate/-гейт* у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 102–117. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.09>

АРА: Олексенко, В. П. (2024). Утворення з компонентом *-gate/-гейт* у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 102–117. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.09>

ПОЄДНАННЯ ЯК ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ СЛІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ РОДО-ВИДОВІ ТА СХРЕЩУВАНІ ПОНЯТТЯ, – СИНТАКСИЧНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено опису двох синтаксичних явищ китайської мови, які в стилістичному синтаксисі в різних мовах вважаються логічними помилками «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові поняття» та «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають схрещувані поняття». Відсутність у китайськомовній ортології посібників, у яких існував би бодай якийсь припис не допускати таких логічних помилок, та розповсюдженість цих помилок у китайському мовленні, у тому числі писемному, у будь-яких стилях сучасної китайської мови, обумовлюють характеристику таких помилок як синтаксичних норм сучасної китайської мови.

Ключові слова: сучасна китайська мова, мовна норма, стилістичний синтаксис, однорідні члени речення, логічні помилки, проблеми перекладу.

Popov S. Combination of Words Denoting Generic and Crossed Concepts as Homogeneous Members of a Sentence – Syntactic Norms in Modern Chinese Language. *The article delves into the description of two syntactic phenomena within the Chinese language, which in the stylistic syntax of other languages are often deemed logical errors: the "combination of words denoting generic and crossed concepts as homogeneous members of a sentence" and the "combination of words denoting crossed concepts as homogeneous members of a sentence". The absence of manuals within Chinese orthography containing prescriptions to avoid such logical errors, coupled with the prevalence of these errors in Chinese speech, including written discourse across various styles of modern Chinese such as formal, business, and scientific, leads to the characterization of such errors as syntactic norms in modern Chinese.*

Three primary sources of such errors are demonstrated: 1) a textbook for Chinese students studying all languages taught in China as foreign ones, focusing on modern China's accomplishments; 2) a translation from Chinese into various other languages of a popular science book authored by a renowned Chinese professor on the history of Chinese agriculture, translated by Chinese specialists under a government grant; 3) bachelor's theses written by Chinese students in languages they are studying as foreign ones.

The author showcases discussions of this orthological problem with translators, students, and Chinese foreign language instructors, revealing their firm conviction that such syntactic usages are entirely natural within modern Chinese. Furthermore,

the article describes the resolute refusal of Chinese translators to eliminate these logical errors from translations of the aforementioned book, citing the author's high esteem as an appeal to authority, a weak reason according to argumentation theory.

Additionally, the article presents findings from the examination of fiction works by contemporary Chinese writers translated into Ukrainian by Ukrainian specialists, revealing no logical errors in these translations. This suggests that Ukrainian translators consciously or subconsciously employ functional translation methods, thereby preventing Chinese logical errors from being transmitted into Ukrainian.

In the cognitive quest to understand the underlying causes of such phenomena, assumptions are made about the persistence of illogical phenomena within the Chinese language and thinking, even in modern times.

Keywords: *modern Chinese, language norms, stylistic syntax, homogeneous sentence structures, logical errors, translation challenges.*

Присвячується професору Сергієві Івановичу Дорошенку

Назва нашої статті структурно нагадує назву статті Сергія Івановича Дорошенка про нормативність оглушення дзвінких на кінці слів в українській мові. Це нами зроблено навмисно: на знак поваги до Сергія Івановича та доброї пам'яті про такого видатного науковця. Ця стаття Сергія Івановича має подобатися не тим, що в ній оголошено нормою української мови явище, з нормативністю якого погоджуються далеко не всі носії української мови, а нормою, як добре відомо, визнається таке явище, яке приймається усіма мовцями. Стаття Сергія Івановича цінна тим, що в ній він виступив як справжній сучасний ортолог, який спирається на узус, а не на власні щодо рідної мови переконання. І його польові спостереження є емпірично верифікованим доказом широкої розповсюженості оглушення дзвінких на кінці слів в українській мові, із чого, звісно, ще не випливає його нормативність.

Сергій Іванович також багато опікувався проблемами логічності мов. При цьому він знов-таки йшов від польового матеріалу з логічними помилками та ретельно й часто дотепно їх пояснював. Утім проблеми, про яку ми пишемо зараз, він не торкався. Не торкався, вочевидь, тому, що, йдучи від польових спостережень, він на таку проблему просто не натрапив. І, безумовно, не зустрів тому, що в українській мові така проблема спостерігається дуже рідко, чого не можна констатувати щодо мови китайської.

Метою цієї статті є опис двох синтаксичних явищ китайської мови, які в стилістичному синтаксисі, зокрема в літературному редагуванні на синтаксичному рівні, в інших мовах вважаються логічними помилками «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові поняття» та «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають схрещувані поняття», з виявленням вірогідних причин нормативності та розповсюдженості таких уживань у сучасній китайській мові.

Насамперед демонструємо сутність і приклади досліджуваних у цій статті помилок (з урахуванням обмеженого обсягу статті ми можемо показати лише частину нашого банку таких помилок).

У логіці поняття родо-видових відношень розглянуто як «відношення співпорядкування – це відношення, яке існує між поняттями, що є різними видами одного роду. У цьому випадку обсяги видових понять не збігаються і повністю включаються до обсягу родового поняття» (Хоменко, 2007: 60).

Уживання слів, що позначають родові та видові поняття, як однорідних членів речення, наприклад *дерева та берези*, вважається логічною помилкою, що можна побачити в різних ортологічних посібниках, насамперед посібниках з практичної стилістики та літературного редагування (див., наприклад, Пономарів, 2000: 189; Попович, 2017: 112).

Приклади вказаних помилок тут і далі демонструємо з перекладом українською мовою (якщо хтось матиме сумніви щодо правильності, з точки зору носіїв китайської мови, наведених нижче китайськомовних прикладів, радимо показати такі приклади будь-якому китайцю та запитати його, чи вважає він їх коректними).

Приклади помилки «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові поняття»:

健康且营养的饮食 правильна та поживна їжа

植物与花朵 рослини та квіти

行为与习惯 поведінка та звички

民间文化与伦理规范 народна культура та етичні норми

电影和电视剧 кіно та серіали

古老的圣经时代的阶层 архаїчні та біблійні пласти

帮助和支持 допомога та сприяння

农业体系和农业技术体系 система землеробства та технологічна система землеробства

Цікаво, що в таких синтагмах слово, що позначає родові поняття, завжди є першим, що, здається, свідчить про те, що принаймні на рівні підсвідомості носії китайської мови розуміють, що це слово більш абстрактне, ніж друге. Можливо, лад мислення – логіка потроху, але невпинно бере своє. Утім суперечливість поєднання в одному однорідному ряді родових і видових слів цими носіями не сприймається. Добре відомо, що несприйняття суперечностей притаманне мисленню малих дітей та первісних (а також вельми давніх цивілізованих) людей.

Останній з наведених приклад здається особливо дивним через те, що ці словосполучення відрізняються одне від одного лише наявністю/відсутністю одного слова, а у двох словах збігаються, і не помітити такий значний збіг, на наш погляд, важко, але носіям китайської мови таке вдається.

У логіці поняття схрещуваних, або тих, що перетинаються, відношень описано так: «Відношення перетину – це відношення, яке існує між поняттями, обсяги яких частково збігаються. Мають на увазі такі поняття, до обсягів яких включені спільні елементи, проте обсяг кожного із цих понять включає також предмети, які не є елементами обсягу іншого поняття». Наприклад, поняттями, що перетинаються, є поняття «студент» і «спортсмен» (Хоменко, 2007: 59-60). Не кожен студент є спортсменом, і не кожен спортсмен є студентом, але є й студенти-спортсмени і навпаки. Саме тому, що між цими явищами є дещо спільне і дещо відмінне, тобто є логічна суперечність, їх і нелогічно вживати як однорідні члени, про що теж відзначено у відповідних ортологічних посібниках (див., наприклад, Попович, 2017: 112).

Частотнішими, ніж приклади помилки «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові поняття», є приклади помилки «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають схрещувані поняття»:

变化与演化 *зміни та еволюція*

繁荣与力量 *процвітання та сила*

不完整、未完成和不充分的现代化 *неповна, незавершена та неспроможна модернізація*

田野与草地 *поля та трави*

周围的环境与生态 *довкілля та екологія*

价值与资本 *цінність і капітал*

和谐与平衡 *гармонія та баланс*

战略和解决方案 *стратегії та рішення*

途径和方法 *підходи та методи*

斗争与争端 *боротьба та чвари*

国家差异和国家冲突 *національна ворожнеча та національні конфлікти*

解决方案和措施 *рішення та заходи*

比较与分类 *зіставлення та класифікація*

海洋和风景 *море та пейзаж*

道德原则和人类品质和价值观 *моральні принципи та людські якості й цінності*

生活方式与规则 *спосіб та правила життя*

习惯和欲望 *звички та бажання*

责任和使命 *відповідальність та місія*

立场和偏好 *позиції та переваги*

观点与方面 *точки зору та аспекти*

嘲笑和侮辱 *знущатися та ображати*

Відносна частотність цих помилок може бути пояснена важкістю розуміння таких більш складних за поняттєвою структурою слів.

Не можна вважати, що, приміром, в українському мовленні цих двох видів логічних помилок не трапляється. Але в українській ортології, як і в багатьох інших національномовних ортологіях, є посібники, у яких такі помилки описані із закликом їх не припускатися, чого не можна сказати про ортологію китайськомовну. У результаті наших ретельних пошуків ми переконалися в тому, що в цій ортології посібники, у яких існував би бодай якийсь припис не допускати таких логічних помилок, відсутні. Обговорення цієї ортологічної проблеми з китайськими перекладачами та студентами, а також з китайськими викладачами іноземних мов демонструє їхню абсолютну переконаність у тому, що такі синтаксичні вживання для сучасної китайської мови є цілком природними. Відсутність у Китаї вказаних ортологічних посібників, переконаність носіїв китайської мови в непомилковості розглядуваних алогічних вживань і розповсюдженість цих помилок у китайському мовленні, зокрема й писемному, у будь-яких стилях сучасної китайської мови, в офіційно-діловому та науковому

стилях включно, обумовлюють характеристику таких помилок як синтаксичних норм сучасної китайської мови.

Відтак демонструємо три джерела обговорюваних помилок з поясненням, чому така їх кількість спостерігається саме в цих джерелах:

1) підручник для китайських студентів на всіх мовах, що вивчаються у Китаї як іноземні, про досягнення сучасного Китаю. Це нетрадиційний підручник: вправ у ньому мало, текстів багато, і переважна більшість цих текстів являє собою рішення КПК та уряду КНР. Він був «спущений зверху» в усі китайські університети приблизно три роки тому з наказом обов'язкового його використання під час викладання іноземних мов. Звертає на себе увагу той факт, що традиційні підручники іноземних мов у Китаї розглядуваних нами логічних помилок не мають. Це пояснюється тим, що їх перед затвердженням до видання вичитували носії відповідних мов. Нетрадиційний, партійний, підручник з достеменно невідомої причини такої процедури не проходив. Ми запропонували китайським колегам написати критичну статтю про помилки в такому важливому підручнику, але вони від цього рішуче відмовились, бо така стаття стала б критикою діяльності дуже відомих китайських професорів – спеціалістів з відповідних мов, а таку «зарамкову» поведінку в Китаї демонструвати не прийнято. Таке рішення колег є аргументом до авторитету, який разом з аргументом до традиції вважається найбільш слабким аргументом у теорії аргументації й притаманний малим дітям й первісним і давнім людям (Хоменко, 2007: 218). Можливо, носіїв мов, на які був перекладений партійний підручник, не попросили його вчитати саме через авторитетність авторів: щоб не образити їх недовірою до рівня їхнього володіння іноземними мовами. Можливо, китайська влада боялася перекручування згаданими носіями важливого змісту текстів цього підручника. Можливо, спрацювали обидві ці причини. У будь-якому разі ці причини залишаються гіпотетичними, а підручник має від пари до десятка й більше розглядуваних тут логічних помилок на кожній сторінці;

2) переклад з китайської мови на інші мови світу науково-популярної книги відомого китайського професора про історію сільського господарства Китаю, виконаний китайськими перекладачами за державним грантом КНР. Ці перекладачі постійно припускалися розглядуваних логічних помилок, тому що перекладали з китайської

мови за принципом системності: все як у автора, дослівно. Наша пропозиція застосовувати при перекладі функціональний принцип, щоб уникнути в тексті перекладу логічних помилок, була відхилена впевненою, рішучою відмовою це робити китайських перекладачів, відмовою через те, що книгу написано вельми поважною людиною (це той самий аргумент до авторитету, про який йшлося вище);

3) бакалаврські роботи китайських студентів на мовах, що вони вивчають як іноземні. Вивчаючи іноземні мови, китайські студенти пишуть дипломні роботи китайською мовою (до того ж не обов'язково ці роботи саме з мови чи літератури), а потім, зазвичай за допомогою комп'ютерного перекладача, перекладають ці тексти на мову, яку вивчають. Тому не дивно, що на виході цього процесу можна бачити велику кількість досліджуваних тут логічних помилок.

Вельми втішними для нас виявилися результати перевірки нами низки художніх творів сучасних китайських письменників у перекладі на українську мову, що був виконаний українськими перекладачами: жодної логічної помилки в цих перекладах нами не знайдено, що свідчить про те, що українські перекладачі, свідомо або підсвідомо ідентифікуючи логічні помилки китайської мови, застосовують функціональний переклад, не допускаючи таким чином китайські логічні помилки в українську мову.

У когнітивному прагненні до з'ясування причин будь-яких явищ ми можемо зробити припущення щодо причин нелогічних явищ китайських мови та мислення, що зберігаються навіть під сучасну пору. Як добре відомо, здавна, приблизно в ті часи, коли у давніх греків відбулася когнітивна революція, що сприяла появі абстрактного мислення та теоретичної науки, розвиток китайської культури пішов шляхом конфуціанства та даосизму, що розвитку абстрактності мислення не сприяли (про проблеми з абстрактністю мислення у сучасних китайців постійно говорив у XX столітті відомий радянський китаїст М. О. Спешнев). Багатовікова ізоляція Китаю від розвинутих країн світу переконувала їх в тому, що вони є найбільш розвинутим центром всього світу. Політична система Китаю в усі часи, на відміну від політичних систем Японії та Південної Кореї, які теж спочатку довго існували в ізоляції, розвитку самостійності, а відтак і абстрактності, мислення теж не сприяє. Розвиток мовознавства в Китаї характеризується відсутністю власних теорій (Кочерган, 2010: 25-27). Відомо

також, що абстрактні іменники з'явилися в китайській мові тільки на початку ХХ століття як запозичення з японської мови. У наш час всі китайські студенти всіх гуманітарних факультетів всіх китайських університетів на першому курсі після обов'язкової для всіх першокурсників вересневої військової підготовки, коли вони місяць строєм марширують по кампусах, із жовтня й до кінця першого семестру обов'язково вивчають математику: для покращення логічності мислення, як пояснюють самі китайські студенти та їхні китайські викладачі. Але розвинути логічність мислення одними примусовими заняттями навряд чи можливо – потрібна загальна атмосфера свободи мислення, потрібне альтернативне сприйняття, чого в Китаї традиційно бракує. Тож у вирішенні цього питання, судячи з тенденцій розвитку сучасного Китаю, варто сповідувати не більш, ніж обережний песимізм.

Таким чином, у статті було здійснено опис двох синтаксичних явищ китайської мови, які в стилістичному синтаксисі в інших мовах вважаються логічними помилками «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові поняття» та «поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають схрещувані поняття», а також висунуто вірогідні причини нормативності та розповсюдженості таких вживань у сучасній китайській мові. Цілком ясно, що вплинути на описану ситуацію в китайській мові вже навряд чи можливо, але цю проблему треба враховувати всім некитайським перекладачам при перекладі з китайської мови, свідомо застосовуючи функціональний його принцип.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кочерган**, М. П. (2010). *Загальне мовознавство*: підручник. 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія» (Серія «Альма-матер»).
2. **Пономарів**, О. Д. (2000). *Стилістика сучасної української мови*. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
3. **Попович**, А. С. (Ред.). (2017). *Стилістика української мови*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
4. **Хоменко**, І. В. (2007). *Логіка*. Київ: Центр учбової літератури.

REFERENCES

1. **Kocherhan**, M. P. (2010). *Zahalne movoznavstvo [General Linguistics]: pidruchnyk*. 3-tie vyd. Kyiv: VTs «Akademiiia» (Seriiia «Alma-mater») [in Ukrainian].
2. **Ponomariv**, O. D. (2000). *Stylistyka suchasnoi ukrainiskoi movy [Modern Ukrainian Stylistics]*. 3-tie vyd., pererob. i dopovn. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
3. **Popovych**, A. S. (Ed.)

(2017). *Stylistyka ukraïnskoi movy [Ukrainian Stylistics]*. Kam'ianets-Podilskyi : Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. 4. **Khomenko, I. V.** (2007). *Lohika [Logic]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury.

Попов Сергій Леонідович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна; пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

E-mail: s.leon.popov@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3257-6245>

Popov Serhii – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of General and Pplied Linguistics, V. N. Karazin Kharkiv National University; 4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Попов С. Л. Поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові та схрещувані поняття, – синтаксичні норми сучасної китайської мови. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 118–126. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.10>*

APA: Попов, С. Л. (2024). Поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родо-видові та схрещувані поняття, – синтаксичні норми сучасної китайської мови. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 118–126. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.10>

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161,2'282.2(477.87)

О. Ф. Миголинець

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЗА ЛЕКСИКОЮ ПЕРЕДВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Лексика передвесільного обряду є однією з найдавніших семантичних груп, для якої характерна і глибока архаїчність, і безперервність мовотворчого процесу. У цій лексиці міститься інформація про традиційну духовну й матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах вивчення мови є першочерговим завданням українських мовознавців. Актуальність цього дослідження зумовлена потребою глибшого аналізу весільної обрядовості Закарпаття в лінгвістичному аспекті. У статті наводиться лексико-семантичний та етимологічний аналіз лексики передвесільного обряду в українських закарпатських говірках. Простежуємо наявність чи відсутність зібраних назв в українській літературній мові та українських говорах.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексика передвесільного обряду, лексема, мотивація, українські закарпатські говірки.

Myholynets O. Observations on the Vocabulary of the Pre-Wedding Ceremony in Ukrainian Transcarpathian Dialects. *The vocabulary of the pre-wedding ceremony is one of the oldest semantic groups, which is characterized by both deep archaic and modern language formations. The vocabulary contains information about the traditional spiritual and material culture of the people, its recording, systematization, and analysis in various aspects is a primary task for Ukrainian linguists. The relevance of our study is preconditioned by the need for a deeper analysis of the wedding rituals of Transcarpathia in the linguistic aspect.*

The wedding rituals of Ukrainians as part of their spiritual world have already been the subject of scientific interest of many ethnographers and linguists. However, in the works published to date, the vocabulary denoting wedding ceremonies in Transcarpathian dialects has been insufficiently covered. There are no systematic descriptions of this layer of vocabulary in the Transcarpathian dialects, nor is the attention paid to the dynamics of the development of the wedding ceremony, foreign language borrowings, etc.

The object of our analysis is the vocabulary of the pre-wedding ceremony in Ukrainian Transcarpathian dialects.

The paper presents a lexical-semantic and etymological analysis of the vocabulary of the pre-wedding ceremony in Ukrainian Transcarpathian dialects. We trace the presence or absence of the collected nominations in the Ukrainian literary language and Ukrainian dialects. In particular, we analyze the names for courtship, refusal of marriage, acquaintance of the parents of the bride or groom with the homes of their future matchmakers, parental consent to marriage, consent of the bride and groom's parents during the wedding, announcement of the engagement of the couple, festivities at the bride's place on the eve of the wedding, wedding invitations, dressing the bride in wedding clothes, etc.

As can be seen from our research, the pre-wedding ceremony is a traditionally enshrined social custom and celebration that accompanies and marks a marriage and the birth of a family. Many of its components date back to ancient times and have been preserved over the centuries.

Keywords: *lexical-semantic group, vocabulary of the pre-wedding ceremony, lexeme, motivation, Ukrainian Transcarpathian dialects.*

Вступ

Лексика весільного обряду є однією з найдавніших семантичних груп, для якої характерна як глибока архаїчність, так і безперервність мовотворчого процесу. Ця група слів відображає багатство матеріальної та духовної культури представників різних етнічних груп українців.

Весільна обрядовість українців як частина їхнього духовного світу вже була предметом наукових зацікавлень багатьох етнографів та лінгвістів. У мовознавчому аспекті лексику весільного обряду досліджували А. Гура, П. Романюк (поліські), І. Магрицька (східно-слобожанські), Н. Карлова (східно-слобожанські та східностепові), В. Дроботенко (степові), Н. Грозовська (середньонаддніпрянські), О. Горбач, М. Бігусяк, Я. Вакалюк (гуцульські), В. Прокопенко, Ю. Руснак (буковинські), Н. Глібчук (наддністрянські та надсянські), Н. Хібеба (бойківські), Т. Тищенко (подільські), В. Лавер, І. Нібак, О. Миголинець (закарпатські) та ін. В опублікованих раніше працях ми вже звертали увагу на лексику власне весільного обряду, назви молодих та інших учасників весілля, запозичену лексику, фраземи у складі весільного обряду. Проте й до сьогодні немає системних описів цього шару лексики в закарпатських говірках, як і не звернено увагу на динаміку розвитку весільного обряду тощо. Актуальність

нашого дослідження зумовлена потребою глибшого аналізу весільної обрядовості Закарпаття в лінгвістичному аспекті.

Мета статті – подати лексико-семантичний та етимологічний аналіз лексики передвесільного обряду в українських закарпатських говірках, простежити наявність чи відсутність зібраних назв в українській літературній мові та українських говорах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань:

- 1) використовуючи авторську програму-питальник, укласти опис передвесільного обряду та його лексики;
- 2) здійснити лексико-семантичний аналіз лексики передвесільного обряду;
- 3) встановити відношення зібраних назв до відповідної лексики інших українських діалектів;
- 4) дослідити географію зібраної лексики в межах окресленого ареалу.

Методи дослідження

Основний метод – описовий. Він реалізований у процесі класифікації матеріалу та його інтерпретації за мотиваційними зв’язками. У межах цього методу використано прийоми лексико-семантичного та словотвірного аналізу. Зіставний аналіз уможливив виявлення зв’язків лексики передвесільного обряду з відповідною групою лексики сусідніх ареалів. Крім цього, використано прийом лінгвогеографічного методу, який дозволив встановити територіальне поширення аналізованих назв.

Виклад основного матеріалу

Передвесільний обряд – це закріплений традиціями урочистий суспільний звичай, що супроводить і знаменує одруження – народження нової сім’ї. Чимало його компонентів сягають глибокої давнини й збереглися впродовж віків.

Перед весіллям, як правило, відбуваються сватання, оглядини, заручини.

Сватання – перша зустріч для досягнення згоди на шлюб. У закарп. гов. має назви *свátанкі (-ы)*, *дóговори*, *иті́ у сваті́*, *иті́ с’а домоу́ляти*, *договорі́тис’а*, *змóвини*. Ці назви свідчать про те,

що свати продовжують домовлятися про весілля за умови задоволення матеріальним становищем протилежної сторони. Найбільший ареал охоплює назва *св́атанкі (-ы)*, мотивована іменником *сват* (псл. *svatъ (ЕСУМ, 2006, т. V: 187), що вживається на позначення виконавця обрядової дії (Бігусяк, 2000: 126). Пор. наддністр., надсян., гуц., сх. слобож. *св́атан'а* (Глібчук, 2004: 121; Вакалюк, 1978: 9; СВЛ, 2003: 132), бойк. *св́атан'а(е)*, *сватанк'е́(у)*, *сватанкі*, *св́атанка*, *сватачк'е́* (Хібеба, 2009: 17), зх.поліс. *сватані* (СЗПГ, 2000, т. II: 136), а також пол. *swaciny*, *swaty*, пол. діал. *watowstwo* 'сватання'. У бойк. говірках фіксуємо дієслово *домоўл'ятис'а* 'свататися' (Хібеба, 2009: 19); пор. зх. поліс. *домовини* 'обрядова вечірка в нареченої' (СЗПГ, 2000, т. I: 138). Пор. ще бук. *договор* (СБГ, 2005: 98), сх. слобож. *договори*, *договори*, *договори́* 'обряд домовлення батьків наречених про майбутнє весілля', *договореност'* 'т. с.', *договор'ятис'* 'домовлятися про майбутнє весілля' (СВЛ, 2003: 49); *іті до сват'їу*, *іті до сват'їу у гост'ї*, *іті по сватах* (СВЛ, 2003: 63).

Лексема *змовини* – суфіксальний дериват, пов'язаний з дієсловом *змовлятися*; пор. пол. *zmówny* 'перша зустріч шлюбних сторін'. Назва фіксується і в інших говорах української мови (Хібеба, 2009: 20).

Із семантикою 'відмова в шлюб' виявлено назви *вітказати*, *отказати*, *утказатис'а*, *опозорити*, *відмовити* (*одмовити*, *удмовити*), *зган'бити*, *получити гарбуза́*, *дати гарбуза́*. Пор. зх. поліс. *одказати* 'переказати потайки що-небудь комусь' (СЗПГ, 2000, т. II: 9), нж. наддніпр. *одказат'*, *одказуват'* 'відмовляти' (СНН, 1992, т. III: 34). Що стосується походження фразеологізмів, до складу яких входить лексема *гарбуз*, то, на думку І. Магрицької, «головною причиною введення рослини в обряд сватання був її великий розмір і яскравий колір, які унеможливлювали приховання факту відмови». У багатьох говірках лексема *гарбу́з* позначає реальний предмет, який дівчина вручає хлопцеві. Пор. сх. слобож. *дати* (*н'ідне"сті*, *приче"ніти*, *пов'сити*, *ўручіти*, *н'ідсунути*) *гарбуза́* (Магрицька, 2003: 184). У сх. слобож. гов. фразема *дати гарбуза́* фіксується у знач.: 1. 'відмовити парубкові при сватанні', 2. а) 'уручити молодій гарбуз на знак її нецнотливості', б) 'уручити гарбуз матері молодій на знак нецнотливості дочки' (СВЛ, 2003: 45).

Основним етапом передвесільного обряду було знайомство. Обряд знайомства батьків молодого (-ої) із житлом, господарством

своїх майбутніх сватів репрезентують назви *обзори (-и), обзорини, обз'юванки, обз'юраниці, обз'юрки, розг'юдини, огл'юдини, ходити позирати*, які є віддієслівними іменниками і мотивовані відповідно словами *обзирати, розг'юдати, огл'юдати*. Під час оглядин батьки й родичі нареченої приходили в дім парубка, щоб ознайомитися з його матеріальним становищем, господарством. Лексема *обзорини*, яка утворена флективним способом від дієсл. *обзирати* за допомогою усічення суфікса -а-, чергування *и / о*, пов'язана з дієсл. *зріти* 'бачити' (псл. *zbrěti), відома в гуцульських, бойківських, буковинських, наддністрянських, надсянських, південно-східно-полтавських говірках (БГ, 1984, т. I: 5; СБГ, 2005: 348; ГГ, 1997: 134; Хібеба, 2009: 19; Глібчук, 2004: 121; Вакалюк, 1978: 9). Деривати від -*гляд*- як найменування названого обряду відомі також у багатьох українських говорах; пор. у гуц. *розг'юдини* (Вакалюк, 1978: 9), *огл'юдини* (СГГ, 2005: 123), у сх.слобож. *огл'юден'а, огл'юдина, огл'юдини, розг'юди, розг'юдини* (СВЛ, 2003: 97, 127); а також пол. *obzierki, oglądy, oględziny*, пол. діал. *ogładziny*, чес. *vyhledy*, слц. *vohlady*, болг. діал. *на огляди* 'на огляд весільних подарунків' (Хібеба, 2009: 22). На досліджуваній території для цієї обрядодії зафіксовані ще поодинокі назви *пич позирати, позирати, дивітис'а*. Оглядання печі – це обряд, пов'язаний з огляданням господарства майбутніх сватів. Наприклад, під час приходу родичів молодого до своїх майбутніх сватів родичі молоді робили вигляд, що мажуть, гладять пич. Пор. сх. слобож. *п'ич (п'ичку) колупати, д'єрти, доубати, скре^мбті* (Магрицька, 2003: 183).

Обряд 'виторговування' дівчини-нареченої представниками роду жениха її батьків представлений назвами *торг, торговатис'а, ві(ы)куп, токмитис'а, згов'юуватис'а*. Назва *торг*, на думку Н. Хібеби, мотивована дією учасників довесільного обряду – обумовити придане наречених (Хібеба, 2009: 26). Пор. гуц. *торгі* (Вакалюк, 1978: 9), бойк. *торгувати, торговатис'а*, сх. слобож. *торг* 'викуп молоді у дружок', *торгуватис'а*, *торгуватис'а за молоді, торговатис'а за н'ів'єсту*: 1. 'обряд передвесільного виторговування дівчини-нареченої представниками роду жениха', 2. 'виконувати обряд весільного викупу' (СВЛ, 2003: 145); *вікуп, вікуп молодій, нев'єстки* 'т.с.' (СВЛ, 2003: 9). Лексема *токмитис'а* – з рум. *tocti* 'домовлятися' (ЕСУМ, 2006, т. V: 59). Пор. архаїчне бойк. *токма* (Хібеба, 2007: 506).

Із семантикою 'угода' на Закарпатті зафіксовано лексему *тóкма* (СЗГ, 2008: 352) з рум. *toști* 'домовлятися' (ЕСУМ, 2006, т. V: 591).

Згода батьків на шлюб представлена назвами *благословіти*, *благослоў'їати*, *благословін'а*, *благословен'їе*, *благословенство*, *давати благословін'а* (*благословен'а*), *благословіти вінók*, *давати згоду* (*добрó*), *соглашáтис'а*, *согласíтис'а*. Лексема *благословенство* і похідні є калькою з грецької мови (ЕСУМ, 1982, т. I: 204) і мотивується тим, що батьки виголошують молодим напутні слова. Пор. наддністр., надсян. *благосло'венство*, *благосло'вен'а* (Глібчук, 2004: 122), бук. *благословен'а*, *благослов'ін'а*, *благословенство* (Руснак, 2010: 9), гуц. *благословенство*, *благослов'ін'ї*, *благоловлén'а* (Бігусяк, 2000: 128), сх.слобож. *благословен'їе*, *благословен'їа*, *благословен'а*, *благословенство*, *благословіти молодїх* (СВЛ, 2003: 20), а також бойк. *дати добрó* (Хібеба, 2009: 22).

Обряд домовлення батьків наречених про хід весілля має назви *домóвини*, *домоў'лán'а*, *дóговори* (*договóры*), *переговóри* (-*ы*), *дóкладки* (-*ы*), які є віддієслівними іменниками. Пор. пол. *zmiwiny*, пол. діал. *dotówy* 'змовини' (Хібеба, 2009: 24). Окремі з цих назв поширені і в інших говорах: пор. бук. *дóговір* (Руснак, 2010: 16), бойк. *змóвини* (Хібеба, 2009: 24), сх.слобож. *домóвини*: 1. 'сватання', 2. 'обряд домовлення батьків наречених про майбутнє весілля' (СВЛ, 2003: 49), сх.слобож. *дóговори*, *договóри*, *договорі* 'обряд домовлення батьків наречених про майбутнє весілля', *договóреност'* 'т. с.', *переговóри*: 1. 'прихід старостів жениха до батьків дівчини з метою дізнатися про їх згоду на шлюб', 2. 'обряд домовлення батьків наречених про майбутнє весілля' (СВЛ, 2003: 49, 103), поліс. *домóвини* 'обрядова вечірка у молодій напередодні весілля, куди приходять і батьки молодого' (СЗПГ, 2000, т. I: 138).

Обряд оголошення дівчини і хлопця, що одружуються, нареченими має назви *зару́чини* (*ы*), *зару́чен'а*, *обру́чен'а*, *сватанкі* (*ы*), *сва́тан'а*, *засва́тан'а*. Під час цього обряду закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб. Лексема *зару́чини* і похідні, яка утворена суфіксальним способом від дієсл. *зару́чатися* за допомогою усічення *-а-* та додавання форманта *-ини*, мотивована дією, що завершувала цей обряд: молоді у разі згоди на одруження з'єднували руки. Фіксується також у гуц. (Бігусяк, 2000: 126), бойк. (Хібеба, 2009: 23), бук. (Руснак, 2010: 9), сх. слобож. (СВЛ, 2003: 59) та ін. гов. Лексема

обручен':а 'вінчання' поширена у сх. слобож. гов. (СВЛ, 2003: 97). Пор. пол. *zaręczynu* (Хібеба, 2009: 23). Лексеми *сватанкі* (ы), *св'атан'а*, на думку М. Бігусяка, мотивовані назвою *сват*, що вживається на позначення виконавця обрядової дії (Бігусяк, 2000: 126). Лексема *сватання*, що позначає 'одну з частин традиційного весілля, під час якої вирішується питання про шлюб', є нормативною в українській літературній мові (СУМ, 1978, т. IX: 66). Пор. поліс. *сватані* (СЗПГ, 2000, т. II: 136).

Основною обрядодією передвесільного циклу виступає оголошення заручин дівчини та хлопця, що в досліджуваних говірках має назви *огласки* (ы) (*оголоски* (ы), *вуголоски*), *церк'ю́н'і за́повіді* (і, ы). Мотивація цих назв є прозорою. Назви *огласки* (ы), (*оголоски* (ы)) утворені суфіксальним способом від дієсл. *оголосити*. Слово-сполучення *церк'ю́н'і за́повіді* представлено також у гуц., бойк. гов. (Бігусяк, 2000: 127; Хібеба, 2009: 26), *запо'в'іди*, *опо'в'іди*, *опо'в'ід'і* – у надсян. та наддністр. гов. (Глібчук, 2004: 121). Пор. пол. *zapowiedź, ogłoszki, opowiedzi, wygłaszki*, н.-луж. *zapowědanje*, слц. *ohlášky* (Хібеба, 2009: 27). Польські етимологи вважають, що слово *zapovědati 'повідати, розповісти' функціонує із XIV ст., походить із псл. *zapovědati 'повідати, розповісти' (ЕСУМ, 1985, т. II: 236). Пор. гуц. *оглашк'и*, *оглас* 'оголошення про шлюб' (СГГ, 2005: 123).

Для позначення гуляння в молодій напередодні весілля уживають назви *гускі*, *вінки*, *ідуть на вінки* (ы), *вінкоплети*, *заграван'а*, *фашанкі*, *гул'ки*, *зага́дован'а*, *загудо́ванки*, *заво́дини*, *сорочкаш'і*, *не́сти сорочки*, *іти за сорочко́ю*, *іти за плáт'ом*, *д'івич в'ечір*, *веч'ірки*, *д'івішн'ік*. Цей обряд, на жаль, зараз відбувається дуже рідко і відходить у минуле. Лексема *гускі* вживається також на території гуцульсько-покутського та гуцульсько-бойківського суміжжя. З іншим значенням 'щільно збита грудка (перев. солі)' ця лексема відома на Гуцульщині значно ширше (ГГ, 1997: 50). Назва мотивована тим, що під час цього обряду пекли різні калачики у формі гусок або качечок, якими вже вранці в день весілля обдаровували наречених та їх друзів і друзок.

Назви, мотивовані іменником *вінки*, пов'язані з обрядом, який відбувається на прощальному дівич-вечорі у будинку молоді, коли плетуть віночки. У цих назвах спостерігається перенесення назви дії на саму гулянку. Пор. бук. *ші́ти вінóк* (Руснак, 2010: 9), гуц. *в'інкі*, *в'інóчки*, *в'інкоплéтини* (Вакалюк, 1978: 9), поліс. *в'інкі* (СЗПГ, 2000, т. I: 64).

Сорочкаш'ї – похідне від імен. *сорóчка* (з псл. *sorky, зменш. *sorčica, *sorčьka (ЕСУМ, 2006, т. V: 358). Назва мотивується дією, під час якої наречена перев'язувала рушниками старостів й обдаровувала родичів молодого сорочками. Найменування *їти за сорóчкою* мотивується тим, що наречений після прощального вечора з друзями брав своїх найближчих побратимів (дружбів) і їхав до дому молодої викупляти сорочку.

Лексема *д'івичн'їк* – запозичення з рос. *девичник* 'т. с.', мотивована назвою учасниць обряду. Літературно-нормативна назва цього обряду – *д'івич-веч'їр* (СУМ, 1971, т. II: 297), яка вказує не тільки на приналежність дівчині, але й на час проведення обрядодійства.

Суфіксальним утворенням від дієсл. *гуляти* є лексема *гу́льки*. Поширена у сх. слобож. гов. із знач.: 1. 'святкування сватання неодруженою молоддю', 2. 'обряд прощання молодого з парубкуванням', 3. 'вечірнє зібрання молоді, що влаштовує гуляння передвесільного дня', 4. 'бенкет із нагоди одруження в домі молодого' (СВЛ, 2003: 42), у поліс. гов. із знач. 'гуляння; веселощі з випивкою і танцями' (СЗПГ, 2000, т. I: 113), бойк. *гу́льки*, *гуля́нки* 'забава', 'розвага' (БГ, 1984, т. I: 198), бук. *гу́льки* 'гуляння, танці' (СБГ, 2005: 78).

Ізоглоса назви *завóдини* продовжується у гуц. *завóдини* 'вечір напередодні весілля, вінкоплетини' (ГГ, 1997: 73), бук. *завóдини*: 1. 'заведення молодої та молодого їх гостей за весільний стіл', 2. 'гуляння у молодої напередодні весілля' (СБГ, 2005: 126).

На означення весільного деревця вживають назви *курагу́ї* (*курага́, кураго́їлу*), *вес'їл'на* (*свал'бовá*) *корогва́* (*курагу́ї*), *пра́пор* (*вес'їл'ний, свал'бовый пра́пор*), *дереу́це*, *берéза*, *йали́чка*, *ййен'*. Мотиватором назви *дереу́це* виступає, на думку М. Бігусяка, процес прикрашення верхівки смерічки чи ялиці, що служить для виконання певних обрядових дій (Бігусяк, 2000: 128). Березою чи ялинкою прикрашалася брама в переддень весілля. У гуц. гов. поширеними є ще назви *вес'їл'не дереу́це*, *пра́п'їр*, *вес'їл'на хорогва́* (Бігусяк, 2000: 128); пор. бук. *де"ре"у́це* (Руснак, 2010: 9; СБГ, 2005: 91), сх. слобож. *дереу́це* 'т. с.' (СВЛ, 2003: 46), а також поліс. *хоро́гва* (СЗПГ, 2000, т. II: 232). Лексема *корогва́* (*курагу́ї*) пов'язана з псл. *xorogy (ЕСУМ, 2012, т. VI: с. 204).

У значенні 'запрошувати на весілля' вживаються назви *клікати на свáл'бу* (*сва́д'бу*), *поклікати*, *просіти на свáл'бу*, *заклікати*

на *сва́д'бу*. Дієслово *кلی́кати* своїм походженням сягає псл. *klikati* 'т.с.' (ЕСУМ, 1985, т. II: 460); *сва́т'ба* – з псл. *svatǔba*, похідне від *svatǔ* 'сва-тання' (ЕСУМ, 2006, т. V: 186). Пор. бойк. *просі́ти* (псл. *prošiti 'просити') 'звертатися із проханням до когось-небудь, домагатися чогось', оскільки під час обряду "просили руки дівчини" (Хібеба, 2009: 24).

Співати спеціальних весільних пісень під час звання вінків для молодої та молодого виражають словами *співа́ти* та *ла́ткати*. *Співа́ти* – з псл. *vъzрѣvati, vъzрѣti*, утворене з префікса *vъz-* 'з' і дієслова *рѣti* 'співати' (ЕСУМ, 2006, т. V: 373). Лексема *ла́ткати* поширена у бук., гуц., бойк. гов. (Руснак, 2010: 16; СГГ, 2005: 92; БГ, 1984, т. I: 402).

Дія урочистого одягання молодої у весільний одяг репрезентована назвами *убира́ти* (*ўбира́ти, прибра́ти, од'іва́ти, ўд'іва́ти, од'ага́ти*) *молоду́*.

Лексема *ўбира́ти* пов'язана з псл. *brati (ЕСУМ, 1982, т. I: 247–248). Пор. сх. слобож. *убира́н'а* 'обряд урочистого одягнення молодої у весільне вбрання' (СВЛ, 2003: 105).

Од'іва́ти – споріднене з дієсл. *од'іти, од'ага́ти* – суфіксальне утворення від *од'аг*, який є результатом контамінації слів *одіж, одіва́ти і [дяга]* 'щось велике, важке, роздуте', *[дяг]* 'смужка лика' (ЕСУМ, 2004, т. IV: 164).

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до цього великого торжества як з боку батьків, так і молодих. Так, у четвер випікали коровай для молодого, а в п'ятницю для дівчини. Обряд випікання весільного хліба має назви *печен'а хлі́ба, ўпічка (печі́н'а) корова́йу, печі́ (пекті́) колачі (хлі́б, корова́й), печу́т' молоді́ч:ин кола́ч, пе"чі́ пѣреи*. Пор. наддністр. *курува́йц'ї* 'т. с.'. Це слово мотивоване чинником *корова*, загальноприйнятої етимології не має. Найбільш імовірним, на думку етимологів, видається походження від псл. *korva 'корова', зумовлене, очевидно, поширеною у слов'ян подібністю обрядових булочних виробів за формою до корови взагалі чи її голови з рогами або вимені (ЕСУМ, 1989, т. III: 35). За обрядовою традицією коровай як атрибут весілля символізує родючість (Глібчук, 2004: 122). Іменник *кола́ч* з псл. *kolačь* 'печений хліб круглої форми', похідне утворення від *kolo* 'коло'; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя) (ЕСУМ, 1985, т. II: 348). Пор. гуц. *весі́льний кола́ч* (СГГ, 2005: 22).

Словосполучення *пекті хліб* – з псл. *pekti ‘пекти’ (ЕСУМ, 2004, т. IV: 329) та *xlěbъ* ‘хліб’ (спочатку, можливо, ‘майно, багатство роду’) (ЕСУМ, 2012, т. VI: 181). У найменуванні *пе^{чи}і пе^{ре}ц* іменник походить від угор. *peres* ‘бублик’ (СЗГ, 2008: 227).

Висновки

Як видно з нашого дослідження, передвесільний обряд – це закріплений традиціями суспільний звичай, що супроводжує одруження і народження нової сім’ї. Чимало його компонентів сягають глибокої давнини, збереглися впродовж віків і передавалися з покоління в покоління як безцінний скарб народної культури. Ця лексика чітко передає зміст самих ритуалів. Вона здебільшого належить до архаїчного шару діалектної лексики. Більшість зафіксованих нами назв віддієслівного походження. Як правило, утворені на ґрунті української мови, проте фіксуються запозичені та праслов’янського походження. Деякі з них з’явилися внаслідок переходу назв атрибутів обряду на назву самої обрядодії.

У статті подано аналіз назв на означення парубочого й дівочого життя, відмови в шлюбі, знайомства батьків молодого чи молодої із житлом своїх майбутніх сватів, згоди батьків на шлюб, домовлення батьків наречених про хід весілля, оголошення заручин дівчини та хлопця, гуляння в молодій напередодні весілля, виготовлення вінків, прикрашання весільного деревця, запрошення на обряд приготування голубців, одягання молодої у весільний одяг тощо.

Українське весільне дійство вражає своїм нерозкритим до кінця змістом, багатством образів, багатозначністю символів.

Скорочення назв мов, говорів

- Бойк. – бойківський
- Болг. – болгарська
- Бук. – буковинський
- Гуц. – гуцульський
- Зх. поліс. – західнополіський
- Наддністр. – наддністрянський
- Надсян. – надсянський
- Нж. наддніпр. – нижньонаддніпрянський
- Пол. – польська
- Псл. – праслов’янська
- Рум. – румунська

Слц. – словацька

Сх. слобож. – східнослобожанський

Угор. – угорська

Чес. – чеська

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бігусяк**, М. (2000). Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. У *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* (с. 125–148). Львів: [б.в.]. 2. **Вакалюк**, Я. (1978). Весільна лексика в говірках Прикарпаття. У *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп. наук. конф. «Проблеми дослідження діалектної лексики та фразеології української мови»* (с. 9–10). Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту. 3. **Глібчук**, Н. (2004). Із спостережень над весільною лексикою у наддністрянських та надсянських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 34 (II), 120–126. 4. **Магрицька**, І. (2003). Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східно-слобожанських говірках. У Гриценко, П., & Хобзей, Н. (Ред.). *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* (с. 182–193). Львів: Ін-т україн-ва ім. І. Крип'якевича НАНУ. 5. **Руснак**, Ю. М. (2010). Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Чернівці: Чернівецький національний університет. 6. **Хібеба**, Н. (2009). Номінація довесільних етапів у бойківських говірках. У Гриценко, П., & Хобзей, Н. (Ред.). *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя* (с. 14–35). Львів: Ін-т україн-ва ім. І. Крип'якевича НАНУ. 7. **Хібеба**, Н. (2007). Периферія обрядової лексики бойківських говірок: назви “звичаїв, що завмерли”. *Українська історична та діалектна лексика*, 5, 503–517.

ДЖЕРЕЛА

8. **БГ** – Онишкевич, М. Й. (Укл.). (1984). *Словник бойківських говірок*: у 2 ч. Київ: Наукова думка. 9. **ГГ** – Закревська Я. (Ред.). (1997) *Гуцульські говірки: Короткий словник*. Львів: Львівська обласна книжкова друкарня. 10. **ЕСУМ** – Мельничук О. С. (Ред.). *Етимологічний словник української мови (1982–2012)*: в 7 т. Київ: Наукова думка. 11. **СБГ** – Гуйванюк Н. В. (Ред.). (2005) *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута. 12. **СВЛ** – Магрицька, І. (Укл.). (2003). *Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)*. Луганськ: Знання. 13. **СГГ** – Піпаш, Ю., & Галас, Б. (Укл.). (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгород: ПП «Графіка». 14. **СЗГ** – Сабадош, І. В. (Укл.). (2008). *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра. 15. **СЗПГ** – Аркушин, Г. (Укл.). (2000). *Словник західнополіських говірок*: у 2 т. Луцьк: Вежа. 16. **СНН** – Чабаненко, В. А. (Укл.). (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпрянини*: у 4 т. Запоріжжя: Видавничо-поліграфічний комплекс «Запоріжжя». 17. **СУМ** – Білодід І. К. (Ред.). (1970–1980) *Словник української мови*: в 11 т. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

1. **Bihusiak**, M. (2000). Iz sposterezen nad vesilnoiu leksykoiu hutsulskoho hovoru [Observations on the wedding vocabulary of Hutsul patois]. *Hutsulski hovirky: Linhvystychni ta etnolinhvystychni doslidzhennia*. Lviv, 125–148 [in Ukrainian].
2. **Vakaliuk**, Ya. (1978). Vesilna leksyka v hovirkakh Prykarpattia [Wedding vocabulary in the dialects of Prykarpattia]. *Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky i frazeolohii ukrainskoi movy: Tezy dop. nauk. konf. «Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky ta frazeolohii ukrainskoi movy» – Problems of researching dialectal vocabulary and phraseology of the Ukrainian language: Abstracts of the supplementary scientific conference “Problems of researching dialectal vocabulary and phraseology of the Ukrainian language”* (pp. 9–10). Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorodskoho un-tu [in Ukrainian].
3. **Hlibchuk**, N. (2004). Iz sposterezen nad vesilnoiu leksykoiu u naddnistrianskykh ta nadsianskykh hovirkakh [Observations on wedding vocabulary in the Naddnistrrian and Nadsyan dialects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Lviv University Bulletin. Philological series*, 34 (II), 120–126 [in Ukrainian].
4. **Mahrytska**, I. (2003). Semantychna struktura i kulturna motyvatsiia vesilnykh frazeolohizmiv u skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Semantic structure and cultural motivation of wedding phraseologisms in East Slavic dialects]. In Hrytsenko, P., & Khobzei, N. (Eds.). *Dialektolohichni studii. 2: Mova i kultura – Dialectological research. 2: Language and culture* (pp. 182–193). Lviv: In-t ukrain-va im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].
5. **Rusnak**, Yu. M. (2010). Leksyka rodynnykh obriadiv u bukovynskomu dialekti [The vocabulary of family rituals in the Bukovyna patois]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
6. **Khibeba**, N. (2009). Nominatsiia dovesilnykh etapiv u boikivskykh hovirkakh [The nomination of pre-marriage stages in Boyky's patois]. In Hrytsenko, P., & Khobzei, N. (Eds.). *Dialektolohichni studii. 8: Hovory pivdenno-zakhidnoho narichchia – Dialectological research. 8: Southwestern dialects* (pp. 14–35). Lviv: In-t ukrain-va im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].
7. **Khibeba**, N. (2007). Peryferiia obriadovoi leksyky boikivskykh hovirok: nazvy “zvychaiv, shcho zavmerly” [Periphery of the ceremonial vocabulary of Boyky's dialects: names of "frozen customs"]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka – Ukrainian historical and dialect vocabulary*, 5, 503–517 [in Ukrainian].

SOURCES

8. **BH** – Onyshkevych, M. Y. (Ukl.). (1984). *Slovyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyky's dialects]: u 2 ch.* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. **HH** – Zakrevska, Ya. (Red.). (1997) *Hutsulski hovirky: Korotkyi slovyk [Hutsul Patois: Concise Dictionary]*. Lviv: Lvivska oblasna knyzhkova drukarnia [in Ukrainian].
10. **ESUM** – Melnychuk, O. S. (Red.). *Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t.* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. **SBH** – Huivaniuk, N. V. (Red.). (2005) *Slovyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovyna patois]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
12. **SVL** – Mahrytska, I. (Ukl.). (2003). *Slovyk vesilnoi leksyky ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok (Luhanska oblast)*. Luhansk: Znannia [in Ukrainian].
13. **SHH** – Pipash, Yu., & Halas, B. (Ukl.). (2005). *Materialy do slovyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosiv Polyana and Rosishka (Rakhiv district, Transcarpathia)]*. Uzhhorod: PP «Hrafika» [in Ukrainian].
14. **SZH** – Sabadosh, I. V. (Ukl.). (2008). *Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary*

of Transcarpathian Patois of Sokyrnyts'a village, Khust Region]. Uzhhorod: Lira [in Ukrainian]. 15. **SZPH** – Arkushyn, H. (Ukl.). (2000). *Slovnnyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of West-Polissya dialects]*: u 2 t. Lutsk: Vezha [in Ukrainian]. 16. **SNN** – Chabanenko, V. A. (Ukl.). (1992). *Slovnnyk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Dictionary of dialects of the Lower Naddnyprianshchyna]*: u 4 t. Zaporizhzhia: Vydavnycho-polihrafichnyi kompleks «Zaporizhzhia» [in Ukrainian]. 17. **SUM** – Bilodid, I. K. (Red.). (1970–1980) *Slovnnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Миголинець Ольга Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет; вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

E-mail: olga.migolynets@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Myholynets Olga – Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Uzhhorod National University; 14 Universytetska Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Миголинець О. Ф. Зі спостережень за лексикою передвесільного обряду в українських закарпатських говірках. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 127–139. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.11>

APA: Миголинець, О. Ф. (2024). Зі спостережень за лексикою передвесільного обряду в українських закарпатських говірках. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 127–139. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.11>

**ПРО СУЧАСНІ ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ
СЛОБОЖАНСЬКОГО ГОВОРУ
(за матеріалами діалектологічних практик)**

У статті розглянуто сучасні особливості діалектного мовлення Слобожанщини. Зібрані студентами діалектні тексти засвідчують, що діалектизми й сьогодні активно вживаються в мовленні мешканців Харківщини, переважно в людей старшого віку, й виявляються на всіх мовних рівнях. У мовленні наявні традиційні фонетичні й граматичні діалектні особливості говору, однак лексичний рівень децю різниться. Виокремлено цілу низку українських і запозичених лексичних діалектизмів – неологізмів, слів з модифікованою семантикою.

Ключові слова: діалектне мовлення, діалектний текст, говір, діалектизм, лексичний діалектизм, модифікована семантика.

Pavlova I. Modern Dialectal Features of the Slobozhan Dialect (as Evidenced by the Materials of Dialectological Practices). *The article describes the modern features of dialect speech of Slobozhanshchyna, which has attracted the attention of linguists-dialectologists for more than one decade. The scientific interest in the dialect of this region is caused by the fact that most of the territories of Slobozhanshchyna are borderlands. The speech of the inhabitants is interfering. In the conditions of the full-scale invasion and partial occupation of Kharkiv Region, the mass evacuation of the indigenous population from the autochthonous territories, the dialectal layer is in danger of disappearing, which will be a great loss for languages.*

The study of dialectological studies reviews the research of linguists of Professor L. A. Lysychenko Ukrainian Language Department of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. The works of S. I. Doroshenko, L. A. Lysychenko, in which general approaches and methods of analysis of language material were developed, are the scientific foundation of the department's dialectological investigations. These traditions are continued by philologist students during their dialectological practice. The relevance of this research work is obvious due to the need to record dialect speech, which is in danger of disappearing.

The purpose of this survey is to find out the presence and nature of dialecticisms in the Slobozhan dialect, to determine the specificity of their functioning in modern speech. To achieve the goal, it is necessary to perform the following tasks: to identify and describe the dialectal units used on the studied territories, to clarify the semantics of the dialectal vocabulary, to draw conclusions about the specificity of the use of dialecticisms (their spread or, on the contrary, their decline).

The collected material proves that dialecticisms are still actively used in the speech of the residents of Kharkiv Oblast, mainly among older people, and are represented at all linguistic levels (phonetic, lexical, grammatical). The conclusions confirm the presence of traditional phonetic and grammatical dialectal units in the Slobozhan dialect, which are found in other dialects of the South-Eastern dialect, but their lexical level is somewhat different. A number of Ukrainian and borrowed lexical dialecticisms – both neologisms and words with modified semantics – have been defined.

The perspective of this research is to continue the study of the dialectal features of other settlements of the Slobozhan region, as well as to compile a collection of texts of the Slobozhan dialect.

Keywords: *dialectal speech, dialectal text, speech, dialecticism, lexical dialecticism, modified semantics.*

Вступ

Вивчення діалектного мовлення й мовної ситуації Слобожанщини привертає увагу дослідників не одне десятиліття. Науковий інтерес до діалекту цього регіону викликаний тим, що більшість територій Слобожанщини є прикордонними, мовлення мешканців – інтерферентним, а в умовах повномасштабного вторгнення й часткової окупації Харківщини, масової евакуації корінного населення з автохтонних територій діалектний шар перебуває під загрозою зникнення, що стане великою втратою для мови.

Вивченню діалектологічних студій присвячені наукові розвідки мовознавців кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Наукове підґрунтя діалектологічних розвідок кафедри становлять дослідження С. І. Дорошенка, Л. А. Лисиченко, які розроблили загальні підходи й методики аналізу мовного матеріалу. Традиція збирання й дослідження говорів української мови закріпилася в діяльності науковців кафедри (праці І. В. Тимченко, П. О. Редіна), її продовжують здобувачі-філологи під час проходження діалектологічної практики. Актуальність такої науково-дослідної роботи очевидна й зумовлена необхідністю фіксування діалектного мовлення, що перебуває під загрозою зникнення.

Мета цієї розвідки – з'ясувати наявність і характер діалектизмів у слобожанському говорі, визначити особливості їхнього функціонування в сучасному мовленні. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: виокремити й описати діалектні одиниці,

що вживаються на досліджуваних територіях, з'ясувати семантику діалектної лексики, зробити висновки щодо особливостей уживаності діалектизмів (їх поширення чи, навпаки, занепаду).

Методи дослідження

У роботі використано описовий метод, що передбачає опис діалектних одиниць на всіх мовних рівнях, характеристику лексики, опис її семантичних особливостей; зіставний, що полягає в порівнянні діалектних одиниць із літературною нормою, лексичних одиниць зі словниковими дефініціями; інтерпретаційно-текстовий метод використано з метою визначення смислів окремих лексем у діалектних текстах.

Матеріали для дослідження було зібрано в селах Зміївського (тепер Чугуївського) району (Шелудьківка, Скрипаї, Геніївка). Відповідно до вимог діалектологічної практики викладачі разом зі студентами кілька років поспіль відвідували ці населенні пункти, записували суцільні тексти з метою вивчення місцевої говірки. Було підтверджено, що носіями діалектного мовлення є особи старшого покоління (за 70 років). Натомість молодь і люди середнього віку, навпаки, у повсякденному спілкуванні послуговуються розмовними формами української мови з великою кількістю росіянізмів. Інформанти – люди похилого віку, корінні мешканці, які все життя прожили в населеному пункті, не переселялися й не перебували довго за межами села, не мають вищої освіти. Саме вони зберігають у своєму мовленні типові діалектні особливості говору, які із часом можуть зникнути.

Виклад основного матеріалу

Сучасні діалектологічні дослідження ґрунтуються на працях відомих діалектологів, таких як Г. Л. Аркушин, С. П. Бевзенко, К. Д. Глуховцева, П. Ю. Гриценко, Й. О. Дзєндзелівський, Ф. Т. Жилко, Я. В. Закревська, Г. О. Козачук, І. Г. Матвіяс, О. М. Никончук та інших науковців. Низка робіт науковців присвячена вивченню змін структури говірок, їх динамічних процесів. Зокрема К. Д. Глуховцева комплексно дослідила динаміку східнословобожанських говірок на різних мовних рівнях: фонологічному, фонетичному, морфологічному, лексичному, зауваживши, що найчисельніші зміни відбуваються в лексичній системі (Глуховцева, 2005). Динамічні процеси побутової лексики південнословобожанських говірок вивчала Л. М. Тищенко (Тищенко,

2002). Предметом дослідження Ю. В. Абрамян були східнослобожанські говори. Науковець окреслив динаміку словникового складу лексики сільського виробництва (Абрамян, 2011).

Описом традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках займалася М. О. Волошинова, яка виокремила типи змін, що відбуваються в лексиці: збільшення кількості одиниць у зв'язку з появою лексем на позначення нових реалій або модифікації відомих назв, а також зникнення найменувань, архаїзація. Проте найчастіше відбувається розширення або звуження семантики загальновоживаної лексики (Волошинова, 2014). Ці праці засвідчують активне вивчення динаміки переважно лексичної системи східнослобожанських говорів.

Харківська філологічна школа займається вивченням різних наукових напрямів, серед яких вагоме місце посідають і мовні питання діалектології. Серед науковців, хто займався дослідженням діалектології Харківщини, слід зазначити Л. А. Лисиченко, наукові розвідки якої присвячені вивченню говірок Східної Слобожанщини, у яких мовознавиця детально описала фонетичні, граматичні та лексичні особливості діалектного мовлення цього регіону.

Питаннями діалектології цікавляться й науковці Каразінського університету – А. А. Сагаровський і Р. Л. Сердега. А. А. Сагаровський займався укладанням діалектного словника Слобожанщини, що є першою лексикографічною працею, виконаною на матеріалі говорів Слобожанщини. Науковець також має низку вагомих публікацій з діалектології (Сагаровський, 2008). Об'єктом досліджень Р. Л. Сердеги стала сільськогосподарська діалектна лексика Центральної Слобожанщини. Мовознавець присвятив цій тематиці наукові розвідки, монографічне дослідження, має у своєму доробку навчально-методичні посібники з української діалектології.

Вагомим внеском у діалектологічні дослідження є роботи С. І. Дорошенка: численні публікації, а також монографічна праця «Українські говори Путивльського та Буринського районів Сумської області» (Дорошенко, 2014). Коло наукових зацікавлень мовознавця дуже широке, однак знайшлося місце й діалектологічним дослідженням. Його наукові розвідки присвячені вивченню перехідних говірок, що функціювали на територіях Чернігівської, Курської і Сумської областей. С. І. Дорошенко описав зв'язок діалектних особливостей

з фонетичною системою й граматичною будовою української мови, а також висвітлив історичну тяглість у розвитку діалектних особливостей говірок Путивльського й Буринського районів. Це дослідження мовознавця не втратило наукової вартості й сьогодні.

Науковий діалектологічний доробок Харківської наукової школи послужив теоретичним підґрунтям для подальших досліджень. Активізувалася робота у вивченні діалектних особливостей, фіксації діалектного мовлення, укладання діалектних текстів, що репрезентують не лише мовлення певної території, але й історію, традиції Слобідського краю. Відомий український мовознавець-діалектолог П. Ю. Гриценко у своїх виступах неодноразово наголошував, що діалектологія вже вийшла з периферії мовознавства і науки загалом – вона утверджує свою важливість не лише для збереження й розвитку української мови, а й національної безпеки України, її державності, територіальної цілісності, адже результати діяльності діалектологів (діалектологічні карти, діалектні тексти тощо) – це передусім *«важливі політичні документи»* (див. про це: Гриценко, 2021). Мовознавець закликає досліджувати діалекти на прикордонних територіях, полімовних, до яких належить і Харківщина, передусім захищає побутування української мови. На думку дослідника, саме фіксація й вивчення говорів у прикордонних ареалах побутування української мови допоможе уникнути подальших втрат території.

Останнім часом діалектологічні дослідження здійснюються не за питальниками, що використовували під час збирання матеріалів для атласу української мови. Зокрема такий питальник уклав відомий діалектолог Й. О. Дзендзелівський (Дзендзелівський, 1987). Сьогодні дослідники використовують усні розповіді інформантів на різні теми, пов'язані, наприклад, з їхнім життям, побутом, досвідом, записуючи їх суцільним текстом. На діалектний текст (ДТ) як об'єкт наукових досліджень вказує і Л. М. Тищенко, яка займалася вивченням південнословобожанського говору, відзначивши, що «на підставі інформації, яку дають зв'язні діалектні тексти, можна виявити значну кількість мовних рис, що залишаються поза увагою під час дослідження матеріалів, записаних за спеціальними програмами в режимі “питання-відповідь”» (Тищенко, 2015: 366).

У науковій літературі функціює поняття діалектного тексту, питанням вивчення якого присвячена низка публікацій. Н. В. Гуйванюк

і Н. О. Руснак намагалися з'ясувати, у яких зв'язках перебуває діалектний текст із мовленням і дискурсом. Спираючись на погляди науковців, дослідниці зазначають, що в широкому розумінні «ДТ – це живе діалектне мовлення, яке відповідає комунікативній меті, згідно з якою воно створене. Діалектне мовлення і ДТ розмежовує комунікативна мета» (Гуйванюк, & Руснак, 2015: 122).

Відзначають і дидактичний потенціал діалектних текстів при вивченні рідної мови, оскільки вони репрезентують багатий мовний матеріал, а також мають виховну й розвивальну функцію (Литвиненко, 2020).

Матеріали, зібрані в результаті багаторічної виїзної діалектологічної практики, дають підстави зробити деякі висновки щодо сучасних діалектних особливостей слобожанського говору. На його формування передусім впливало сусідство різномовних селищ Слобожанщини, зокрема російськомовних та україномовних козацьких слобід у північній та східній її частині, а також свою роль відіграли й урбанізаційні процеси: міграції населення із села до міста на роботу, навчання та проживання вплинули на те, що в мові молоді та людей працездатного віку з'явилося багато росіянізмів. Унаслідок цього значна кількість селян почала розмовляти так званим “суржиком”. Однак локаційно в мові людей похилого віку ще виявляються діалектні особливості, які ми із часом поступово втрачаємо.

Слід зауважити, частота вживань діалектизмів може бути різною, оскільки говірна реалізація діалектизмів залежить від позалінгвальних чинників (вік, освіта, рід і вид занять, мовленнєво-життєва активність носіїв), нерідко вони співіснують з іншими реалізаторами, є факультативними, але вони продовжують функціювати, і їх, відповідно, варто вивчати.

Зафіксований матеріал свідчить, що діалектні особливості виявляються на всіх мовних рівнях. Зокрема серед фонетичних відзначаємо наявне звуження звука *и* в закінченнях прикметників чоловічого роду та деяких дієприкметників: *старш'її, стар'їш'її, б'їдн'її, їред'н'її, гарн'її, мокр'її, негож'її, од'їт'її, голод'н'її, пл'їтошн'її, товарн'її, викопан'її* і под., а також у порядкових числівниках *перв'її, пїят'її, вос'м'її* і под., деяких займенниках (*кажд'її*). Порівн.: *воно ж двац'ї:т' дев'їат'її / аж у сорок первому воїна почалас'а //; у пїят'її клас ходила / до нас н'їмец' ото їступиў у сорок їтор'їм год'ї* (Скрип.).

Як зазначає Л. А. Лисиченко, це явище порівняно нове, засвідчене грамотами XVI ст., однак написання закінчення *-ій* у прикметниках чоловічого роду було наявне і в літературі XX ст. до створення наукового правопису (Лисиченко, 2014: 24). Порівн.: **войен':її** на горбу буў / буў **войен':її** полк //; посадили ў **товарн'її** поїзд і не вернуўс'а (Шел.).

Часто трапляється звук *і* в інших словах, переважно іменниках, як власне українських, так і іншомовного походження, що зумовлене впливом російської мови: *парт'ізан*, *з'іма*, *бригад'ір*, **пр'ад'іво**, *магазин*, *м'іт'інг*, *д'іван*, *д'ікалон*, *д'інутат*, *брат'ік*, *Саш'ік*.

Звук *і* вживається й на місці *е*: *т'іл'іфон*, *т'іл'ів'ізор*, *кал'індар'*, *б'інз'ін* і под. Порівн.: **а начал'н'ік** каже / *їа* за паўлову вас троїх в'ід:ам //; *оце по т'іл'ів'ізору* дивл'ус'а / *там ото* показуйут' / *так у нас* бувало *холодн'іше* // (Ген.). Шиплячі звуки переважно м'які: *ч'отир'і*, *ч'оботи*, *н'іч'о*, *уч'иц'а*, пор.: *не буду н'ікому н'іч'о* казати (Шел.).

Звук *л* у мові респондентів похилого віку (у всіх опитаних інформантів) у позиції перед голосними *е*, *и*, *о*, а середній між твердим і м'яким звуком: *ткала*, *було*, *катлаван*, *кладе*, *робили*, *поўбирали*.

Зазнав м'якості звук *н* у слові *вигін'*, що має значення 'простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю', а також так називають частину села, вулиці, яка розташована поблизу вигону.

У говорах Слобожанщини звук *р* переважно не зазнав ствердіння в кінці слова або складу, що яскраво демонструє зібраний діалектний матеріал: *сахар'*, *Хар'ків*, *базар'*, *комар'*, *секретар'* і под.

Звук *ф* у говірці передається сполучення *хв*, або звуком *х*: *шохвер*, *Хвед'ка*, *хвامل'їя*, *хвотограхв'їя*, *кухваїка*, *прохвес'їя*, *кахве*, *хвартух*, *хвермер*, порівн.: *у нас ше й хвам'іл'їя* / *зят' у нас* скрипал' //; *прийде ото йак коли / хуру* ото там поставе //; *виўчиўс'а на шох-вєра* // (Скрип.). Трапляється також випадання звука – *кватир'а*, *кватир'ували*, порівн.: *у нас на кватир'і* була (Шел.); заміна звуків *л* на *н* (*манен'кий*), звук *к* змінюється на *х* (*трахтор*, *пішоў на трахториста* *ўчитис'а*), частотною є метатеза (*кучуруги*, *кал'ідор*).

Послідовно простежується порушення норм чергування в дієслівних та іменникових формах: *ход'у*, *нос'у*, *кос'у*, *прос'у*, *накос'уйут*, *на рук'і* й под., пор.: *а тепер сид'у* / *н'ікому не нужна* // (Шел.); *а я н'ікуди не ход'у* //; *н'і йіз'д'у* / *н'і ход'у* (Шел.); *тод'і йа сид'у* / *обмолоч'уйу*

зерно //; ну і оце і йа / йак коли отож до йїх п'їду / р'адам / і **посид'у** (Ген.).

Серед словотвірних особливостей побутують прислівники, утворені суфіксальним способом (суфіксом *-ичко*): *тутичко, тамичко, такичко*. Лексема *б'їрок* утворена демінутивним суфіксом від іменника *бір* – ‘сосновий або інший шпильковий ліс; також мішаний ліс з переважанням сосни’ (СУМ, Т. 1 : 188), однак більшість мовців послуговується лексемою *ліс* для позначення старого лісу, натомість для позначення молодого лісу, так званого молодняка, уживають лексему *б'їрок*. Молоді люди не використовують її у своєму мовленні, а дехто навіть не знає такої назви. Цю лексему фіксує *Словарь української мови* за редакцією Б. Грінченка: «**Бірок, -рка, м.** Ум. Отъ **бір**.: сосновый лѣсокъ» (Грінченко, Т. 1 : 69).

Серед граматичних особливостей можна виділити такі: відсутність епентетичного *н* при відмінюванні особових займенників (*в його, у йїх*); наявність усічених форм займенників (*н'їч'о*); у дієслівній формі інфінітива паралельно вживається суфікс *-ти* і суфікс *-т'* (*робит', робити й* под.); дієслова у формі 3 ос. одн. мають закінчення *-е* (*зробе, н'їдходе, бач'е, ходе, носе, приходе*); уживана так звана усічена форма дієслова (без кінцевого *-їе*) у III ос. одн (*нема*). Зафіксовано також дієслівну форму *їес'т'*, пор.: *і оце йїде машин'їст / і ў йїх одна секи'їя / і ў йїх гуде* / (Ген.); *ну там н'їчо поганого нема / н'їчо поганого нема / т'їко у йїх оце одна йед'їнствена.. / тот / вони церкву не признають / у йїх оце похорони сов'їм по другому* (Ген.); *їес'т'* коза / *їес'т'* // *хаз'айство хоч манен'ке йе* (Скрип.); *двад'ц'ят' п'їят' год / ну ше не жонат'її / так робе на завод'ї* // (Скрип.).

Серед службових частин мови виявлено вживання слова *пак*: *як пак / забула* //; *а одного ж пак брата* //; *як пак те село?*; *йїїї пак забрали* // (Шел.).

Слобожанський говір, якщо його порівняти з говорами південно-західного й північного наріччя, у своєму словниковому складі не має значної кількості лексичних діалектизмів. Більшість слів із найрізноманітніших сфер життя говору є спільними зі словниковим складом літературної мови. Так, наприклад, серед назв побутових предметів уживаються такі: *хата, дом, дв'їр, сараї, кухн'я, пас'їка, т'їк, гор'їш'ч'е, д'їжка, кружка, ноч'ви, глеч'їк, ч'авун, лава, коч'єрга, рогач', ч'апл'їя* та ін. Низка слів української мови вийшли з ужитку, однак з'являються

нові. Так на позначення одягу вживаються лексеми *сороч'ка, ч'оботи, ч'еревики, кост'ум, бр'юки, п'інжак, плат'а, пал'то, йупка* й под.

Багато лексичних одиниць, зафіксованих у записаних текстах, відбивають вплив російської мови. Наприклад, назви місяців (*йанвар', ф'іврал'/ феврал', март* та ін.), хоча паралельно можуть уживатися й українські назви – *с'ічен', л'утий, березен'* і под., однак лише в мовленні респондентів молодшого й середнього віку. Уживаними є слова *урем'я (уремн'я)* – позначає ‘час’, лексема *ч'ас* – позначає ‘годину’, *минута* – ‘хвилину’, *год* – позначає ‘рік’, або назви квітів, кущів: *георг'іни* – ‘жоржини’, *ландиш'и* – ‘конвалії’, *п'іони* – ‘півонія’, *с'ірен'* – ‘бузок’. Порівн.: *тис'ач'у дев'ятсот триц':атому год'і // триц':атого году в'іс'імнац':атого окт'абр'а ось буде вос'імдес'ат ш'іс'т' год / оц'ого / в'іс'імнац':атого...//; три годи с половиноюу училас'а // (Шел.).*

Низка лексем побутує в мовленні Слобожанщини: *одкривач'ка* – прилад для відкривання чогось; *от:ипел'* – ‘відлига’, *пис'мо* – ‘лист’, *поч'тар'ка* – ‘поштарка’, *пувич'ка* – ‘гудзик’, *рошч'оска* – ‘гребінець’, *свайба / свад'ба* – ‘весілля’, *случ'ай* – ‘випадок’, *соўхоз* – ‘радгосп’, *уб'ійство* – ‘убивство’, *наравиц':а* – ‘подобатися’, *уп'іет'* – ‘знову’, *ўредний* – ‘капосний’, *вгород* – ‘город’, *бол'ниц'я* – ‘лікарня’ й под. Порівн.: *н'іміц'и були і ўред'ні і неўред'ні //; тоді / коли весна нач'алас'а / отож / ўгороди були посажен'і / поўбирали // весною стали копати ўгороди / н'іч'ого ж не було / копали // (Шел.).*

Слід зазначити, що є низка діалектизмів, властивих саме цій говірці, порівн.: *мататул'я* – про людину, яка зробила щось не так, переважно з негативним значенням, хоча порівняно з іншими словами (*розд'ава, транда*) має позитивну конотацію; *с'аўка* – назва людини, що веде поганий спосіб життя, краде, грубить, пиячить, у значенні хуліган; *митрики* – документи; *карточка* – фотографія; *уборна* – туалет, слово, яке не фіксують ні словник Б. Грінченка, ні Словник української мови в 11-и томах, ні Великий тлумачний словник сучасної української мови.

Серед дієслів зафіксовано такі лексеми:

Галдитис'я – говорити по пустому, без суті, часто вживається форма *не галдис'я* – у значенні ‘нічого не говори, не дякуй, бо вже зроблено і не варто про це говорити’.

Балабонити – у значення ‘говорити багато зайвого’. Словник Б. Грінченка подає таке значення: «**Балабонити, -ню, -ниш, гл.** Звонить,

бренчать (напр., бубенчиками, погременушкой)» (Грінченко, Т. 1 : 23). Л. А. Лисиченко покликається на словник В. І. Даля, де зафіксовані іменники з таким коренем «балабон, балабончик в значенні ‘пустомеля, болтун’, балабончик – ‘бубенчик’» (Лисиченко, 2014: 100). Не випадково в мовленні з’являються спільнокореневі слова, як *балабол*, *балаболка* – люди, які говорять багато зайвого, попусту.

Замайусити / зам’їусити – щось так покласти, що не можна знайти, загубити. Це слово фіксує і словник Б. Грінченка, тільки дещо з іншим значенням: «**Замаясити, -їюшу, -сиш**, гл. Зажилить, присвоить. *Еге, то це ти хочеш замаясити мій ніж*» (Грінченко, Т. 2 : 63).

Пристати – ‘одружившись, перейти жити до жінки / чоловіка’, порівн.: *ше бат’ко отак пристав до нас другий* (Скрип.).

Окап’їрилис’а – лексема, значення якої може підказати лише контекст: *стали трошки... окап’їрилис’а післ’а войны, создали соўхоз* (Шел.), за яким розуміємо її значення – обжилися, освоїлися.

Деякі лексеми зазнають семантичних модифікацій. Так, наприклад, лексема *держати* має десять значень, серед яких наявні такі: «1. Взявши в руки, рот, зуби і т. ін., не випускати; тримати.... 7. розм. Тримати з метою використання» (СУМ, Т. 2 : 249). У діалектному мовленні це дієслово вживається зі значення, що в словнику зафіксоване як застаріле – «мати за дружину». Тому часто чуємо, що він не одружений, а він *держе Тан’ку*.

Лексема *хаз’айін* вживається з основним своїми значенням «1. кого, чого і без додатка. Власник якогось господарства, речей, майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння; господар (у 2 знач.). 2. Той, хто займається господарством, веде господарство; господар (у 1 знач.)» (СУМ, Т. 11 : 8), однак люди похилого віку найчастіше вживають її зі значенням «3. Господар дому, глава сім’ї // Чоловік» (СУМ, Т. 11 : 8). Ставлення до чоловіка в дружини було таким, що вона не називає його інакше як *хазяїн*, що неабияк подивувало молодь: *хаз’айін м’їй буў на с’ім год старш’їй; м’їй хаз’яйін робиў шохвером* (Шел.).

Лексема *н’їмец’* набуває негативної конотації, підтвердженням чого є вживання її в однині замість множини, що підкреслює негативне ставлення до окупантів: *отам через луг, через д’їнец’ була передова у н’їмц’а* (Шел.); *н’їмец’ захватиў нас оце, та два года й були оце; тод’ї, врод’ї, як н’їмц’а погнали, тод’ї вже відкрили там школу* (Скрип.);

усп'іли посадити картошку / а тут **н'імець'** уступав с'уда // йа йак помн'у / йак **н'імець'** верещав / ми йак їх бойалис'а // (Ген.).

Топонімічні назви в досліджуваних населених пунктах (назви вулиць, кутків) походять від назв місцевості. Наприклад, *Калинове*, один із кутків, назано через велику кількість калини, яка там росла; *Вигін'* – знаходиться на краю села, куди виганяли пасти худобу; *Земл'ана* – частина села, де переважали чорноземні ґрунти; *Край* – частина села, що знаходиться на краю; *Пісок* – частина, що близько до річки з піщаними ґрунтами; *Широка* – центральна вулиця села, яка була найбільшою; *Задня* – вулиця, що знаходиться за центральною вулицею, *Поперешн'а* – вулиця, що перетинає центральну. Порівн.: *це тепер уже стали вони ж назви поробили / у нас нач'е... то централ'на вулиц'а широка називалас' ран'ше / а тепер вана жоўтнева / а ў нас оце тут воно йак той / це **нижн'а** / а тод'і зробили тоўстокорого назву / йакийс' тоўстокор'їй буў / якийс' післмавойен'їй / як тепер хвермери / а так тоўстокорого вона числилас' / а тепер уп'їет' **нижн'я** називайец':а//; то широка вулиц'а /а то поперешн'а // (Скрип.); тод'і по вулиц'ї / оце де зараз централ'на / **широка** ми звали / тод'і вулиц'ї були назван'і так / **широка** / **вигін'** / **задн'а** / там / **п'їщана** / **поперешн'а** / **озерна** та / **пол'ова** / йака йшла від пол'а // оце де ми зараз живимо / ми називали **новосел'їўка** / і дал'ш'ї іде оце **садова** там ставок / називалас'а та / земл'ана// (Шел.).*

Висновки

Проведене дослідження дає змогу висновувати, що серед респондентів старшого покоління є ще люди, у мовленні яких зберігаються типові діалектні риси місцевої говору. Це простежуємо не лише на фонетичному, граматичному, а й на лексичному рівні. У сучасному слобожанському говорі наявні традиційні фонетичні й граматичні діалектні одиниці, що побутують і в інших говорах південно-східного наріччя, однак лексика дещо різниться. Виокремлено низку українських і запозичених лексичних діалектизмів – як неологізмів, так слів з модифікованою семантикою.

Перспективою цієї наукової розвідки є продовження вивчення діалектних особливостей інших населених пунктів Слобожанщини, а також укладання збірника текстів слобожанського говору.

Умовні скорочення населених пунктів і відомості про респондентів

Ген.:	с. Геніївка	(Павлова Феодосія Колістратівна, 1931 р. н.).
Скрип.:	с. Скрипай	(Череватенко Параска Павлівна, 1929 р. н.).
Шел.:	с. Шелудьківка	(Буряк Наталя Арсентіївна, 1930 р. н., Гаража Галина Михайлівна, 1927 р. н., Шабатура Наталя Єгорівна, 1936 р. н.).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абрамян, Ю. В.** (2011). Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослобожанських говірках (Дис. канд. ... філол. наук). Луганськ: ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка».
2. **Волошинова, М. О.** (2014). Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Луганськ: ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка».
3. **Гриценко, П. Ю.** (2021). Феноменологія діалектного тексту. *Всеукраїнська лінгвістична школа-семинар для молодих дослідників «Діалектологічна майстерня»* 26.02.2021. Узято з <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Programa-shkoly-seminaru-2021.pdf>
4. **Грінченко, Б.** (Ред.) (1907–1909). *Словарь української мови.* (Т. 1–4). Київ. Узято з http://ukrlit.org/slovnuk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movu.
5. **Глуховцева, К. Д.** (2005). *Динаміка українських східнослобожанських говірок.* Луганськ : Альма-матер.
6. **Гуйванюк, Н. В., & Руснак, Н. О.** (2015). Багатомірність реальності діалектного тексту. У *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (с. 119–127). Київ: Інститут української мови НАН України.
7. **Дзензелівський, Й. О.** (1987). *Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови.* Київ: Наукова думка.
8. **Дорошенко, С. І.** (2014). *Українські говірки Путівльського і Буринського районів Сумської області;* Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків: Видавець Іванченко І.
9. **Лисиченко, Л. А.** (2014). *Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз;* Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : Монограф.
10. **Литвиненко, Я. О.** (2020). Діалектні тексти як навчальний ресурс на уроках української мови. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки», 12.* Узято з <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3864>
11. **Сагаровський, А.** (2008). Діалектний словник Слобожанщини: проблеми фонетичної коректності. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства, 12.* 176–178.
12. **СУМ :** Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови.* (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.
13. **Тищенко, Л. М.** (2002). Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України.
14. **Тищенко, Л. М.** (2015). Потенціал південнослобожанського діалектного тексту для мовознавчих досліджень. У *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (с. 366–380). Київ: Інститут української мови НАН України.

REFERENCES

1. **Abramian, Yu. V.** (2011). Dynamika nominatsii tradytsiinoho silskoho vyrobnytstva v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of nominations of traditional rural production in Ukrainian East Slobozhan dialects]. *Candidate's thesis*. Luhansk : DZ «Luhan. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
2. **Voloshynova, M. O.** (2014). Dynamika tradytsiinoi predmetnoi leksyky v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of traditional object vocabulary in Ukrainian East Slobozhan colloquialisms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk: DZ «Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka» [in Ukrainian].
3. **Hrytsenko, P. Yu.** (2021). Fenomenolohiia dialektneho tekstu [Phenomenology of a dialect text]. *Vseukrainska lnhvistychna shkola-seminar dlia molodykh doslidnykiv «Dialektolohichna maisternia» – All-Ukrainian linguistic school-seminar for young researchers "Dialectological Workshop"* 26.02.2021. Retrieved from <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Programa-shkoly-seminaru-2021.pdf> [in Ukrainian].
4. **Hrinchenko, B.** (Red.) (1907–1909). *Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1–11). Kyiv. Retrieved from http://ukrlit.org/sloynyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy [in Ukrainian].
5. **Hlukhovtseva, K. D.** (2005). *Dynamika ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dynamics of Ukrainian Eastern Slobozhan dialects]*. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
6. **Huivaniuk, N. V., & Rusnak, N. O.** (2015). Bahatovymirna realnist dialektneho tekstu [The multidimensional reality of the dialectal text]. In *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii – Dialects in Synchrony and Diachrony: The Text as a Source for Linguistic Studies* (pp. 119–127). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. **Dzendzelivskiy, Y. O.** (1987). *Prohrama dlia zbyrannia materialiv do Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy [A program for collecting materials for the Lexical Atlas of the Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. **Doroshenko, S. I.** (2014). *Ukrainski hovirky Putyvl'skoho i Burynskoho raioniv Sumskoi oblasti [Ukrainian dialects of the Putivl'skyi and Burynskyyi districts of the Sumy oblast]*; Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. [in Ukrainian].
9. **Lysychnenko, L. A.** (2014). *Hovirky Skhidnoi Slobozhanshchyny: poli aspektnyi analiz [The dialects of Eastern Slobozhanshchyna: multi-aspect analysis]*; Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody. Kharkiv : Monohraf [in Ukrainian].
10. **Lytvynenko, Ya. O.** (2020). Dialektni teksty yak navchalnyi resurs na urokakh ukrainskoi movy [Dialect texts as an educational resource at Ukrainian language lessons]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seria: "Pedahohichni nauky" – Bulletin of the Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University. Series: "Pedagogical Sciences", 12*. Retrieved from <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3864> [in Ukrainian].
11. **Saharovskiy, A.** (2008). Dialektnyi slovnyk Slobozhanshchyny: problemy fonetychnoi korektnosti [Dialect dictionary of Slobozhanshchyna: problems of phonetic correctness]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva – Modern problems of linguistics and literary studies, 12*, 176–178 [in Ukrainian].
12. **SUM**: Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
13. **Tyshchenko, L. M.** (2002). Strukturna orhanizatsiia y dynamika pobutovoï leksyky pviddenoslobozhanskykh hovirok [Structural organization and dynamics of everyday lexicon of South Slobozhan sayings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
14. **Tyshchenko, L. M.** (2015). Potensial pviddenoslobozhanskoho dialektneho tekstu

dlia movoznavchykh doslidzhen [The potential of the South Slobozhan dialectal text for linguistic research]. In *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii – Dialects in Synchrony and Diachrony: The Text as a Source for Linguistic Studies* (pp. 366–380). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: pavlovainna2005@hnpu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0006-0898-514X>

Pavlova Inna – Candidate of Philology (Ph.D), Docent, Associate Professor at the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Павлова І. А. Про сучасні діалектні особливості Слобожанського говору (за матеріалами діалектологічних практик). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 140–153. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.12>

APA: Павлова, І. А. (2024). Про сучасні діалектні особливості Слобожанського говору (за матеріалами діалектологічних практик). *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 140–153. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.12>

СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ВОЇНИ ТА ЇЇ ЛІНГВАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В ПУБЛІЦИСТИЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто структурну організацію й лінгвальну репрезентацію ЛСГ ВОЇНИ у публіцистично-політичному дискурсі російсько-української війни 2022 р. на матеріалах статей рубрики «Війна» українського інтернет-видання «Український тиждень». З'ясовано, що ЛСГ ВОЇНИ об'єднує такі ЛСМГ: воїни, захисники, Збройні сили України, військовослужбовці різних підрозділів ЗСУ, військовослужбовці сил спеціального призначення. На позначення українських оборонців використано й загальноживані слова та словосполучення, що перебувають у парадигматичних зв'язках синонімії, і спеціальну військову термінологію. Продуктивним способом номінування є атрибутивні словосполучення з конститuentом «український».

Ключові слова: публіцистично-політичний дискурс, лексико-семантична група, лексико-семантична мікрогрупа, лінгвальна репрезентація.

Syzonenko N., Klysha O. **Structure of the Lexical-Semantic Group WARRIORS and Its Language Representation in the Publicist and Political Discourse.** *The article discusses the structural organisation and language representation of the lexical-semantic group (LSG) WARRIORS during the period of the Russian-Ukrainian war of 2022; the material is articles from the «War» section of the Ukrainian online edition of «Ukrainskyi Tyzhden» («Ukrainian Week»).* It is found out that the LSG WARRIORS unites the following lexical-semantic micro-groups (LSMG): warriors, defenders, the armed forces of Ukraine, servicemen from various units of ЗСУ (the Armed Forces of Ukraine), and from special forces. Both commonly used words and phrases that are in paradigmatic relations of synonymy and special military terminology are used to refer to Ukrainian defenders. It is identified that stylistically neutral nominations for Ukrainian defenders (солдати, бійці, військові, захисники, вояки, військовослужбовці). Are often found in contemporary media discourse. Synonymous variants of these words and phrases are lexical items denoting military and friendly fraternity (брати, побратими, братерство). Phrases with a high degree of generalisation are frequently used (український бій, українська сторона, українська оборона, українські сили). Semantic equivalents for the military are the lexeme 'хлопці' and the familiar unit 'пацани'. A considerable layer of the studied corpus of texts is composed of word combinations that nominate the structural units of ЗСУ (українські Повітряні сили, піхота ЗСУ, піхота бригада ЗСУ, батальйон бойові частини), special forces (штурмові групи, українські спецпризначенці, українські сили спецпризначення, українські спецназівці).

A productive way of nomination is attributive phrases with the constituent 'український' which performs in the studied texts the identifying function of the language: українські бійці, українські партизани, українські сили, українські частини, українська сторона.

Keywords: *publicist and political discourse, lexical-semantic group, lexical-semantic micro-group, language representation.*

Вступ

Тема російсько-української війни заповнила медіапростір і стала ключовою для теле- і радіопрограм, газетних і журнальних публікацій. Чимала кількість інформаційних видань започаткувала спеціальні рубрики, подкасти, у яких висвітлюються різні аспекти війни, зокрема подкаст «(Не)безпечна країна» інтернет-видання «Українська правда» зосереджує увагу на безпекових питаннях, рубрика «Війна» з'явилася у виданнях «Дзеркало тижня» і «Український тиждень», інтернет-видання «Радіо Свобода Україна» містить добірку тематичних рубрик «Донбас. Реалії», «Як ти?», «Російська «фільтрація». Російсько-українська війна стала основною подією загальноукраїнського інформаційного телемарафону «Єдині новини».

Засоби масової інформації, фіксуючи події, водночас стають їхніми активними учасниками, адже різножанрові журналістські публікації покликані не тільки висвітлити хроніку подій, поширити інформацію, надати аналітичну оцінку, але й пропагувати певні цінності й погляди, формувати у свідомості аудиторії певні образи, уявлення про збройне протистояння за допомогою слова.

Опис лексики як системи взаємозумовлених конститuentів перебуває в центрі уваги сучасних лінгвістичних досліджень. З погляду лексичної семантики актуальним є вивчення семантичної співвіднесеності мовних одиниць, що утворюють своєрідні семантичні блоки – лексико-семантичні поля (ЛСП). Основним конститuentом ЛСП є лексико-семантична група (ЛСГ) – лексика з однорідною семантикою, переважно синонімічною, об'єднана одним або більше стрижневими поняттями, інтегральною семою чи семами. Своєю чергою ЛСГ як системно-структурне утворення складається з лексико-семантичних мікрогруп (ЛСМГ).

Польова структура лексичних одиниць неодноразово була предметом наукового вивчення в різних напрямках і в межах різних типів дискурсів, на матеріалі різномовних текстів. Зіставне вивчення

лексико-семантичних полів «патріотизм» в українській, «patriotism» в англійській (американський варіант) і «patriotyzm» у польській мовах здійснено К. Близнюк (Близнюк, 2019), специфіку структурної організації парадигми локусів сучасної української літературної мови з'ясовано С. Лутавою (Лутава, 2019), структурно-семантичні особливості латинської риторичної термінології схарактеризовано Х. Швець (Швець, 2021).

Польова структура концепту ВІЙНА, особливості лінгвального відтворення збройного конфлікту в українських ЗМІ вивчені ще недостатньо. Семантична структура та мовні засоби моделювання концепту «воїн» у сучасних українськомовних засобах масової інформації досліджені Л. Підкамінною (Підкамінна, 2017). На матеріалі текстів українських інформаційних порталів та сторінок соціальних мереж О. Кирилюк (Кирилюк, 2022) змодельувала структуру та проаналізувала змістове наповнення ЛСГ ВОЇНИ в межах ЛСП ВІЙНА. Спираючись на результати попередніх досліджень науковців, маємо констатувати: структура ЛСГ ВОЇНИ зазнає трансформацій у мовній свідомості етноколективу з огляду на різні чинники, зокрема стадії і способи ведення російсько-української війни (гібридна війна, розпочата 2014 року, перейшла у фазу повномасштабного вторгнення 2022 року), ключові фігури української сторони в цьому збройному конфлікті (воїни АТО, воїни-добровольці, кіборги/воїни ЗСУ, ЗСУ, нацгвардійці та ін.), суспільно-політичну ситуацію в Україні та світі тощо.

Мета статті – описати структурну організацію і лінгвальну репрезентацію ЛСГ ВОЇНИ у публіцистично-політичному дискурсі періоду російсько-української війни, розпочатої 2022 р.

Методи дослідження

Для реалізації поставленої мети застосовано загальнонаукові методи індукції і дедукції, емпірико-теоретичні методи аналізу і синтезу. Контент-аналіз уможливив виявлення лексичного наповнення ЛСГ ВОЇНИ в публіцистично-політичному дискурсі. Структурна організація лексичних одиниць у межах ЛСМГ упорядкована завдяки методу моделювання. Парадигматичні зв'язки синонімії, лінгвальна репрезентація мовних одиниць, зокрема в семантико-стилістичному аспекті, потребувала використання методів лінгвістичного спостереження й опису мовних явищ.

Виклад основного матеріалу

Проаналізований фактичний матеріал рубрики «Війна» українського інтернет-видання «Український тиждень» (УТ) з 01.05.2022 р. до 01.10.2023 р. дав змогу виокремити в межах ЛСГ ВОЇНИ такі ЛСМГ:

ЛСМГ ВОЇНИ із висхідною стилістично нейтральною лексемою *воїни* та її семантичними еквівалентами: *солдати*, *бійці*, *вояки*, *військові*, *військовослужбовці*, порівн.: *У Нескучному стояли різні підрозділи ворожої армії, кажуть вояки* (УТ, 2022); *Військові розповідають, що люди, які залишилися у Великій Новосіці, на 90 % типові «ждуни», які чекають на «руській мір»* (УТ, 2023); *Вони заряджені максимально, – каже військовослужбовець із позивним Рак. – У них якісне екіпірування з якихось азійських країн* (УТ, 2023). Названі конститuentи найчастіше поєднуються з конкретизатором *український*, рідше – *наш*, а також ЗСУ: *українські воїни, українські вояки, українські солдати, українській бійці, українські військові, наші солдати, солдати ЗСУ*, порівн.: *Західним консультантам і радникам до такого байдуже, але я чув, що українські солдати в Бахмуті й на захід від міста сповнені оптимізму* (УТ, 2023); *А наші солдати з односельцем якраз поїхали туди на розвідку* (УТ, 2023); *Що побачили солдати ЗСУ на звільненій Харківщині* (УТ, 2022).

ЛСМГ ЗАХИСНИКИ. Ця ЛСМГ об'єднує лексичні одиниці на позначення осіб, які боронять Україну від зовнішнього ворога. Найпродуктивнішими є лексеми *захисники*, *оборонці*, порівн.: *Наразі більшу частину міста повністю зруйновано постійними обстрілами та авіаударами; захисники тримаються без особливих проблем...* (УТ, 2022); *Принаймні деякий час ситуація була дуже скрутною і оборонці теж зазнавали відчутних втрат* (УТ, 2022).

На позначення озброєних військ журналісти також використовують атрибутивні словосполучення *українська оборона*, *українські сили*, порівн.: *Так ПКС адаптуються до обмеженої кількості можливих ударів на місяць, через що українська оборона отримує завчасне попередження про удари через зліт цих літаків* (УТ, 2022).

Для чіткого окреслення протиборчих сил у збройному конфлікті в публіцистично-політичному дискурсі використовуються атрибутивні словосполучення *український бік*, *українська сторона*, порівн.: *Українська сторона – «ні пари з вуст» (відповідно, українські соцмережі активно репостять російські повідомлення)* (УТ, 2023); *Точний*

удар по складу боєприпасів у Шахтарську, що стався 10 липня, підтвердив один із місцевих, якому вдалося втекти через лінію фронту на **український бік**: локація зазнала удару та злетіла на повітря о 04:00 ранку (УТ, 2022).

Синонімічним до значення українська сторона є етнонім *українці*, який вирізняється високою частотністю слововжитку, порівн.: Протягом вчорашнього дня на Одещині спостерігалася активність російських БПЛА, **українці** заявили про збиття трьох (УТ, 2022); Том Купер: «**Українці** по максимуму використовують свою перевагу під час нічних боїв» (УТ, 2022); Ходять чутки, що **українці** вже просунулися на схід від траси Р66 (УТ, 2023); Тому якщо **українці** хочуть перехоплювати ракети і БПЛА системами попередження ракетного нападу, то мусять посилити їхню потужність (УТ, 2022).

Синонімічний ряд на позначення захисників України розширюється за рахунок субстантивів, які репрезентують не зафіксоване у словниках значення. Одне із значень лексеми *хлопець* – «молодий чоловік, юнак, парубок» (СУМ: 84). У публіцистично-політичному контексті Уже 25 лютого **хлопці** з підрозділу забрали мене в 1-й батальйон, який складався здебільшого з ветеранів «Азова» (УТ, 2023) лексему *хлопці* використано для позначення чоловіків різних вікових категорій, об'єднаних як формальними ознаками групової взаємодії, так і соціально-психологічними – згуртованістю у виконанні ключової суспільної функції під час війни – захисту Батьківщини. Синонімічним еквівалентом до лексеми *хлопці* є фамільярне *пацани*, порівн.: Тих, хто був в АТО, я поставив командирами відділень – уже стало легше, тому що **пацани** знали, що їм робити, як робити, де робити (УТ, 2023).

На позначення тісних, часто дружніх, взаємин між захисниками використовуються лексеми *браті*, *побратими*, порівн.: Кажу, **брате**, зараз буде боляче (УТ, 2023); Гучна тріскотня мотора, холод від мерзлого заліза й тепло від плеча **побратима** (УТ, 2023). Окрім того, уживаним у публіцистично-політичному дискурсі є й словотвірний дериват від *брат* – *братерство*, для вираження категорії процесуальності – братського єднання, порівн.: У нашому батальйоні взагалі таке **братерство**, де немає солдата, комбата, а всі рідні (УТ, 2023).

ЛСМГ ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ об'єднує слова й словосполучення на позначення військових формувань, на які покладені

завдання оборони України, захисту її суверенітету. Найчастотнішими є випадки вживання скороченої назви – ЗСУ, *Збройні сили, військові ЗСУ*, порівн.: *Наразі ЗСУ вдалося звільнити від російських загарбників майже всю територію Харківської області* (УТ, 2022). На позначення сухопутних, морських і повітряних збройних сил держави застосовується лексема *армія*, яка часто поєднується з конкретизатором *українська*, порівн.: *Так тривало аж доти, доки на початку літа 2023 року українська армія не почала проривати ворожу лінію оборони й світ не почув про визволення першого села на південному напрямку, сусіднього з Великою Новосілкою, – Нескучного* (УТ, 2022). Семантичним еквівалентом до словосполучення *українська армія* є *війська, українські війська*, порівн.: *Крим наш! Як українські війська можуть потопити «непотоплюваний авіаносець»* (УТ, 2022).

ЛСМГ *ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЗСУ*. Для позначення видів ЗСУ використовуються як офіційні назви структурних одиниць ЗСУ, зокрема *ПС ЗСУ* (Повітряні сили ЗСУ), так і довільне вживання, поєднання або й спрощення під впливом розмовності компонентів назви – *українські Повітряні сили, піхота ЗСУ, піхота*, порівн.: *У ніч з 27 на 28 червня ПС ЗСУ завдала удару по Мелітополю, а Україна завдала удару БПЛА по цілям у Курській області* (УТ, 2022); *Та справжній феєрверк потішив українців, а також українські Повітряні сили і населення Севастополя (тішилися всі, крім хіба російських моряків) 12 вересня* (УТ, 2023).

Наступний рівень структурної організації одного з видів ЗСУ (Сухопутних військ, Повітряних сил, Військово-морських сил) репрезентують слова і словосполучення *батальйон, бригада ЗСУ, українські підрозділи, українські бригади, український батальйон*, порівн.: *Українські підрозділи скоро дістануться кордону, проте відомо, що російська армія перегрупується, щоб запобігти їхньому просуванню* (УТ, 2022); *Том Купер: «Один український батальйон втратив багато бійців у Красній Горі»* (УТ, 2023); *Буду щасливий, якщо хтось мене вправить, але наскільки мені відомо, сьогодні вранці лише кілька бригад ЗСУ проводили локальні контратаки, щоб послабити російський тиск на українські шляхи постачання міста* (УТ, 2023). Спостерігаємо, що лексема *бригада* завжди використовується із числовим та / або родовим / видовим конкретизаторами, порівн.: *Видається, що після чотирьох місяців шалених боїв, 93-тю бригаду вивели з міста*

й замінили на **77-му десантну** (УТ, 2023); **Українські 3-тя штурмова та 24-та механізована бригади** не просто перемололи всіх росіян, що дійшли до 0506, а ще й стало зрозуміло, що всі російські просування трапилися тільки тому, що українці ротували війська (УТ, 2023).

На позначення основних військових одиниць постійної організації в Збройних силах використовуються словосполучення **бойові частини, українські частини, українські військові частини, українські бойові частини**, порівн.: *За оцінками, кількість вибухівки в бойовій частині може варіюватись від 50 до 200 кг, залежно від віддаленості цілі* (УТ, 2022); *Наперекір багатьом західним оглядачам, які стверджують, що українські частини в цьому регіоні «зазнали поразки» від росіян, загалом «зламани», а їхній «дух занепав», частини ЗСУ в Лимані залишаються повними сил та готовності битися* (УТ, 2023). Трапляються й словосполучення на позначення умовної назви українських військ, порівн.: *Близько 20–21 вересня «куп'янська група ЗСУ» (називаю її так за браком інформації про справжню назву), а саме 3-тя танкова бригада, 14-та і 92-га механізовані, спецпідрозділ «Кракен», можливо, батальйон «Донбас» та кілька інших підрозділів просунулися на схід і південь у Петропавлівку, Курилівку та Ківшарівку* (УТ, 2022).

На позначення окремих родів сил ЗСУ частотною є аббревіатура **ТРО** (Сили територіальної оборони ЗСУ) у поєднанні із числовим і структурним конкретизаторами, порівн.: *Як я розумію, росіяни найдужче тисли на позиції 116-тої бригади ТРО, але навіть їй було не надто складно відбити ці штурми* (УТ, 2023).

Уживаним є і субстантив **доброволець** на позначення воїнів добровольчих формувань територіальної громади, а також добровольчого військового формування *Української добровольчої армії*, порівн.: *Ми ж добровольці, – каже Рус, – нам держава не постачає нічого. Тому вони їдуть зі своєю зброєю та своїм БК, а ми вже їх веземо на полігон* (УТ, 2023); *Спершу добровольці воювали безкоштовно, зброю здобували в бою, а забезпечували обмундирування та їжу – волонтери* (УТ, 2023).

ЛСМГ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ СИЛ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ об'єднує такі слова та словосполучення: *штурмові групи, українські спецпризначенці, українські сили спецпризначення, українські спецназівці* (часткова калька з російської: *специальное назначение*

→ спецназ), порівн.: Вони очікували, що там буде великий танковий чи бронетанковий прорив. Коли наші **штурмові групи** зайшли, ми це відразу зрозуміли (УТ, 2023); Натомість **українські спецпризначенці** активно проникають за лінію фронту й звідти коригують артилерійські удари по російських системах ППО... (УТ, 2022); У мене не було часу шукати докази, але не сумніваюся, що принаймні **українські сили спецпризначення** вже їздять тією дорогою – і не перший день (УТ, 2022); 5–6 днів тому (хоча офіційно «11 вересня») **українські спецназівці** повернули газовидобувні платформи «вишки Бойка» в Чорному морі (на схід від о. Зміїний) (УТ, 2023). Часто вживаними є й лексеми партизани, українські партизани на позначення учасників руху опору на тимчасово окупованих територіях України, порівн.: Проте в районі Мелітополя, у російському тилу лютують **українські партизани**: атакують російських чиновників і військових, а також і потяги, що везуть припаси (УТ, 2022).

Висновки

Проаналізований корпус публіцистично-політичних текстів рубрики «Війна» видання «Український тиждень» дає змогу стверджувати, що автори публікацій на позначення номінацій ВОЇНИ послуговуються як загальноновживаними словами та словосполученнями, так і спеціальною військовою термінологією.

У результаті дослідження з'ясовано, що до структури ЛСГ ВОЇНИ входить 5 ЛСМГ: *воїни, захисники, Збройні сили України, військово-службовці різних підрозділів ЗСУ, військовослужбовці сил спеціального призначення*.

Порівняно з попередніми результатами дослідження ЛСГ ВОЇНИ, здійсненими у публікаціях Л. Підкамінної та О. Кирилюк, лінгвальне позначення захисника України набуло певних змін. Окрім традиційних номінацій на позначення українських оборонців (*солдати, бійці, військові, захисники, ЗСУ, Збройні сили, військові ЗСУ*), медіадискурс збагатився лексемами, які номінують структурні одиниці ЗСУ (*українські Повітряні сили, піхота ЗСУ, піхота, бригада ЗСУ, батальйон, бойові частини*), сили спеціального призначення (*штурмові групи, українські спецпризначенці, українські сили спецпризначення, українські спецназівці*), а також військове і дружнє побратимство (*брати, побратими*).

Частотними, за нашими спостереженнями, є атрибутивні словосполучення із конститuentом *український*, який виконує в досліджуваному корпусі текстів актуалізовану в умовах російсько-української війни ідентифікаційну функцію мови: *українські бійці, українські партизани, українські сили, українські частини, українська сторона*.

Перспективним напрямом подальших досліджень може стати лінгвальна репрезентація ЛСГ ВОЇНИ у текстах інших ЗМІ в компаративному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Близнюк**, К. Р. (2019). Лексико-семантичне поле «патріотизм» в українській, англійській і польській мовах. (Дис. ... канд. філол. наук). Вінниця. 2. **Лутова**, С. М. (2019). Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови. (Дис. ... канд. філол. наук). Вінниця. 3. **Кирилюк**, О. Л. (2022). Змістове наповнення лексико-семантичної групи «воїн» в дискурсі російсько-української війни. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*, 2, 23–32. 4. **Підкамінна**, Л. В. (2017). Моделювання концепту «воїн» у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*, 7, 105–111. 5. **Швець**, Х. М. (2021). Семантика та структура латинської риторичної термінології (на матеріалі трактатів М. Туллія Цицерона). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.

ДЖЕРЕЛА

6. УТ – Український тиждень: сайт журналу. Узято з <https://tyzhden.ua/> 7. **СУМ** – Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 11). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

1. **Blyzniuk**, K. R. (2019). Lexyko-semantychne pole «patriotyzm» v ukrainiskii, anhliiskii i polskii movakh [Lexical-semantic field «patriotism» in Ukrainian, English and Polish languages]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian]. 2. **Lutava**, S. M. (2019). Lexyko-semantychne pole lokusiv suchasnoi ukrainiskoi literaturnoi movy [Lexical-semantic field of loci of the modern Ukrainian literary language]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian]. 3. **Kyryliuk**, O. L. (2022). Zmistove napovnennia leksyko-semantychnoi hrupy «voyn» v dyskursi rosiisko-ukrainskoi viiny [Content of the lexical and semantic group «warrior» in the discourse of the russian-ukrainian war]. *Akademichni studii. Serii «Humanitarni nauky» – Academic Studies. Series «Humanities»*, 2, 23–32 [in Ukrainian]. 4. **Pidkamina**, L. V. (2017). Modeliuvannia kontseptu «voyn» u suchasnykh ukrainskykh ZMI [Modelling the concept of «warrior» in the contemporary Ukrainian media]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo) – Scientific Journal of Drahomanov National Pedagogical University. Philological Sciences (Linguistics and Literary Studies)*, 7, 105–111 [in Ukrainian]. 5. **Shvets**, Kh. M. (2021). Semantyka ta struktura latynskoi rytorychnoi terminolohii (na materialii traktativ M. Tulliiia Tsytsersona) [Semantics and structure of Latin rhetorical terminology (based on the treatises of M. Tullius Cicero)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

SOURCES

6. **UW:** *Ukrainskyi tyzhden: sait zhurnalu [Ukrainian Week: the journal website]*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/> [in Ukrainian]. 7. **DUL:** Bilodid, I. K. (Eds.) (1970–1980) *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]* (Vols. 11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Сизоненко Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет; вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, Україна.

E-mail: natalia.syzonenko@pdaa.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7978-8675>

Syzonenko Nataliia – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Head of the Department of Humanities and Social Studies, Poltava State Agrarian University; 1/3 Skovorody St., Poltava, 36003, Ukraine.

Клиша Олександра Олександрівна – здобувач вищої освіти 2 курсу, Полтавський державний аграрний університет; вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, Україна.

E-mail: oleksandra.klysha@st.pdau.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0001-8504-2730>

Klysha Oleksandra – 2nd year university student, Poltava State Agrarian University; 1/3 Skovorody St., Poltava, 36003, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Сизоненко Н. М., Клиша О. О. Структура лексико-семантичної групи ВОЇНИ та її лінгвальна репрезентація в публіцистично-політичному дискурсі. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 154–163. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.13>

APA: Сизоненко, Н. М., & Клиша, О. О. (2024). Структура лексико-семантичної групи ВОЇНИ та її лінгвальна репрезентація в публіцистично-політичному дискурсі. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 154–163. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.13>

ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.111

Є. В. Ковкіна

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ, ПРОФЕСІЙНИЙ ЖАРГОНІЗМ І НОМЕН У ДИСКУРСІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті проаналізовано роль таких вербальних складників, як професіоналізми, професійні жаргонізми й номені в дискурсі криміналістичної експертизи. Наголошено на актуальності дослідження професійної лексики у сфері криміналістики, де елементи кримінального аргю є одним зі складників означеного дискурсу. Уточнено значення поняття «спеціальна лексика» як такого, що позначає й об'єднує різні за структурою назви, що належать до теоретико-наукової, професійної або науково-практичної сфери (сфер) діяльності. Запропоновано критерії розмежування мовних складників спеціальної лексики криміналістичної експертизи.

Ключові слова: дискурс криміналістичної експертизи, кримінальне аргю, номен, професійний жаргонізм, професіоналізм, термін, терміносистема.

Kovkina Y. Professionalism, Professional Jargonism and Nomen in the Discourse of Criminal Expertise. *Professional vocabulary is an internally heterogeneous phenomenon, since functional heterogeneity requires the presence of separate categories of special vocabulary. The discursively marked communication is always contrasted according to certain characteristics.*

At the current stage of the development of linguistic thought, it seems relevant to turn to the analysis of verbal components of forensic examination as a holistic phenomenon that represents the field of professional activity in its cognitive-scientific and applied specializations and professional speech practices. The purpose of the study is to consider the role of professionalisms, professional jargon and nomenes in the discourse of forensic examination. The conducted analysis of the discourse of forensic examination allows us to talk about the justified use of such language elements as professionalisms, professional jargon and names as part of special vocabulary. Professionalisms, in turn, are divided into two groups. The first includes professionalisms borrowed from various branches of technology and industry; the second group originates from the composition of broadcasting. Professional jargonisms in the special speech of criminologists become verbalizers of special knowledge, which at the production and practical level replace certain terms in the discourse of forensic examination.

Nomen have a special motivational nature. The motivational basis of nomen does not lie in the plane of linguistic determination. The plan of expression of the

nomen is always formed and motivated by the components of the extralingual sphere, which is related to the paradigms of available special knowledge that arose on the basis of the classification characteristics of the objects of research.

Keywords: *discourse of forensic examination, criminal slang, nomens, professional jargon, professionalism, term, term system.*

Вступ

Місце поняття в термінологічному апараті різних наукових дисциплін та його пізнавальні функції неможливо з'ясувати, якщо не взяти до уваги два взаємопов'язані чинники: функційно-сміслові навантаження поняття в наукових текстах і його теоретичну концептуалізацію й змістову характеристику як об'єкта метамовної рефлексії. Специфіка відношень між теорією наукового поняття та практикою його використання проявляється по-різному. В одних випадках пізнавальна концептуалізація поняття знаходить своє продовження, радше підтвердження, у роботах прикладного характеру, в інших – наукові тексти засвідчують більш або менш помітне відхилення від обґрунтованого й декларованого в лінгвістичних концепціях розуміння наукового поняття. У цьому зв'язку важливо звернутися до аналізу поняття «спеціальна лексика».

Проблема теоретичної концептуалізації та термінологічного дефініювання понять «спеціальна лексика» та «спеціальна мова» ускладнюється відносною нечіткістю суміжного з ними поняття «професійна мова». Справа в тому, що професійна мова як різновид соціального діалекту може мати двоякий характер: по-перше, стосуватися професій, фахової діяльності, що мають виробничо-прикладний характер (*токаря, муляра, тракториста, пекаря* тощо); по-друге, охоплювати сфери власне наукової діяльності (*філософія, математика, астрономія* тощо), і тоді до професійної мови необхідно зараховувати наукові терміни. Крім того, якщо йдеться про професійну мову як соціальний діалект, слід брати до уваги очевидний факт, що цей діалект охоплює всю пізнавальну та комунікативну сферу певної галузі діяльності. Це значить, що професійна (іншими словами, спеціальна) мова поліфункційна: вона є засобом номінування окремих важливих для виробництва предметів, процесів; чинником формування наукових понять; «інструментом» формального й неформального спілкування людей, належних до однієї сфери професійної діяльності.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки **актуальним** видається звернення до аналізу вербальних складників криміналістичної експертизи як цілісного явища, що репрезентує сферу фахової діяльності в її пізнавально-науковій та прикладній спеціалізаціях і професійних мовленнєвих практиках.

Метою дослідження є розглянути роль професіоналізмів, професійних жаргонізмів і номенів у дискурсі криміналістичної експертизи. Досягнення поставленої мети визначається вирішенням таких **завдань**: визначити й обґрунтувати теоретичні засади дослідження; схарактеризувати структурно-семантичні особливості термінів, професіоналізмів, професійних жаргонізмів та номенів у дискурсі криміналістичної експертизи; проаналізувати особливості вживання арготизмів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано кілька методів аналізу: *спостереження*, що застосовано для збирання інформації про лексику криміналістичної експертизи як у теорії науки, так і в практичній сфері застосування; *структурно-семантичного аналізу* – для вивчення структурних та семантичних особливостей спеціальної лексики криміналістичної експертизи; *описовий метод* – для характеристики складу лексики криміналістичної експертизи та висвітлення її системних відношень; *компонентного аналізу* з метою встановлення специфіки змін, що відбуваються внаслідок термінологізації загальноновживаного слова та ретермінологізації термінів суміжних і несуміжних терміносистем.

Виклад основного матеріалу

Протягом тривалого часу головні зусилля українських мовознавців були спрямовані на спеціальне чи принагідне (підпорядковане іншим завданням) вивчення структурно-семантичних особливостей криміналістичної термінології, її походження та семантики. До аналізу термінів криміналістики звертається велика кількість дослідників, як криміналісти, так і філологи.

Наприклад, В. Шепітько з'ясовує історію виникнення різних термінів криміналістики, криміналістичної тактики, наводить відмінності понять *кримінальна тактика*, *слідча тактика*, *злочинна тактика*, *тактика розшукової діяльності*, *судова тактика* (Шепітько & Тацій,

2001: 92–96). Паронімічну термінолексику сучасного кримінально-процесуального права аналізує Н. Руколянська, розглядаючи її функціонування, ступінь звукової близькості, місце звукової відмінності, частиномовне вираження, мовне походження тощо (Руколянська, 2007). Л. Костенко, вивчаючи українську правничу термінологію, встановлює розбіжності під час перекладу й використання окремих термінів права та криміналістики, серед яких і лексеми *кримінальний* і *карний*, *подія* і *пригода* (Костенко, 2006). Л. Гапонова вивчає поняттєву основу криміналістичних термінів, простежує основні структурні відмінності криміналістичної терміносистеми (Гапонова, 2011). Дослідниця наголошує, що аналіз семантико-парадигматичних зв'язків усередині криміналістичної терміносистеми на сьогодні є важливим, оскільки «це окрема терміносистема, становлення і формування якої є тривалим і безперервним процесом» (Гапонова, 2011: 17).

В. Радецька, зосереджуючи увагу на питаннях термінологічного підґрунтя протоколів та ухвалення постанов про призначення експертизи, окреслює «пріоритетні напрями комунікативного функціонування мови криміналістики в практичній діяльності правоохоронних органів України» (Радецька, 2002: 3), водночас наголошує на нагальній потребі лінгвістичного розроблення термінів криміналістики та їх стандартизації.

Поряд із важливістю наведених вище наукових розвідок на сьогодні актуальним є дослідження саме професійної лексики криміналістики, де терміни є лише одним із складників означеного дискурсу.

Професійна лексика є внутрішньо неоднорідним явищем, оскільки функційна неоднорідність вимагає наявності окремих розрядів спеціальної лексики, а формальне й неформальне, але дискурсивно марковане спілкування завжди протиставляється за певними ознаками: експресивне – неекспресивне, розмовне – книжне, наукове – виробниче, виробничо-професійне – науково-теоретичне тощо. Це значить, що спеціальна лексика має, так би мовити, зони взаємного дотику й перетину, накладання із загальноживаною лексикою.

Безперечно, професійну лексику необхідно розуміти як один із компонентів лексичного складу мови в його відмежуванні від непрофесійної, причому означення *професійний*, згідно з традицією теоретико-поняттєвого розроблення питання функційної спеціалізації лексичного складу мови, семантично пов'язане з означенням

фаховий. Якщо розглядати діяльнісно-мовленнєву, пізнавально-комунікативну та когнітивно-концептуальну сферу в контексті поняття *фаховий*, тоді, очевидно, доцільно визначати професійну (спеціальну) мову як сукупність мовних одиниць, уживаних у науково-пізнавальній або професійно-виробничій діяльності. Спеціальна лексика об'єднує не лише терміни, а й інші групи дискурсивно спеціалізованої лексики, насамперед термінологізми, професіоналізми, професійні жаргонізми та номен.

Отже, науково доцільним видається інтерпретація поняття «*спеціальна лексика*» як такого, що позначає й об'єднує різні за будовою назви, належні до теоретико-наукової, професійної або науково-практичної сфери (сфер) діяльності й використовуються з метою пізнання, номінування та поняттєвої дискретизації абстрактних явищ, фізичних ознак, предметів, виробів тощо.

Мовознавці аналізують особливості професійної лексики та визначають її відмінності від термінологічної лексики на семантичному й функційному рівнях. Протягом тривалого вивчення означеної теми сформувалися принципово різні тлумачення поняття «професіоналізм». Як показові можна навести характеристики названого розряду спеціальної лексики: професійна лексика – «неофіційний відповідник термінології з даної галузі» (Губич, 2016: 40), що має розмовний характер; професіоналізми є функційно рівнозначними відповідниками термінам, оскільки вони також називають конкретну реальію, явище, ознаку будь-якої спеціальної сфери, а також є зрозумілими для фахівців конкретної галузі науки; терміни, на відміну від професіоналізмів, є тематично обмеженими одиницями, бо професійні назви оновлюються разом із виробничою базою, а вже із часом у науковому мовленні виникають відповідні одиниці термінології.

Т. Михайлова подає перелік критеріїв відмінних ознак професіоналізмів та термінів: професіоналізми – це скорочені й спрощені назви, що дублюють терміни, вторинні за утворенням щодо термінів, не мають вузького характеру; терміни – унормовані лексичні одиниці, професіоналізми – напівофіційні; терміни функціонують в усному та в писемному спілкуванні фахівців конкретної галузі, професіоналізми – у розмовному мовленні; терміни не мають емоційно-експресивного забарвлення, професіоналізмам властиві конотації (експресивне забарвлення); терміни функціонують в усіх галузях

наукової та виробничої діяльності людини, професіоналізми найчастіше трапляються в окремих професіях, ремеслах; терміни можуть утворюватися засобами національної та інших мов, професіоналізми – на ґрунті національної мови, лише інколи трапляються іншомовні елементи; системність – найважливіша ознака термінології, системні зв'язки між професіоналізмами слабші, бо вони називають конкретні предмети і видові поняття (Михайлова, 2002).

Разом із тим, виправданою є версія про професіоналізми як внутрішньо неоднорідне явище, серед яких на практичному рівні можна виділити два основних типи: 1) власне професіоналізми, що відбивають специфічні процеси пізнання в ході предметно-практичної діяльності людини; 2) комунікативні професіоналізми як результат фонетичної, граматичної, словотвірної зміни термінів, що викликана пристосуванням їх до умов усної групової комунікації.

Професіоналізм першого типу головним чином зумовлений об'єктивними явищами виробничо-професійного характеру, а його пізнавальний статус полягає в позначенні виробничих дій, процесів, станів, предметів тощо. У такій функції професіоналізм є вербальною одиницею для вираження конкретного поняття виробничо-професійної сфери. Професіоналізм другого типу зумовлюється властиво комунікативними потребами, він є засобом економії мовлення й способом лаконічно обмінюватися професійною інформацією під час виробничо-професійної діяльності. Саме в такому випадку доцільно говорити про професійні жаргонізми.

Власне професіоналізми належать до нормативної лексики. У такій якості вони стають об'єктами лексикографічної репрезентації. Сфера їх функціонування – писемне та усне мовлення. Семантика професіоналізмів має вузько спеціалізований характер, тому вони відомі переважно представникам окремих професій. Власне професіоналізми й терміни відображають різні аспекти й форми пізнавальної діяльності людини. Між професіоналізмами й термінами немає неперехідної межі. Стаючи об'єктом науково-поняттєвої рефлексії, а тим самим перетворюючись на складник змістової системної впорядкованості теоретичного знання, професіоналізм перетворюється на терміноодиницю. І навпаки, терміноодиниця, яка стає вербальним складником виробничо-професійної діяльності, функційно існує в «іпостасі» професіоналізму.

Професійні жаргонізми належать до сфери усного мовлення й переважно мають некодифікований характер. Сфера їхньої фіксації – словники жаргонізмів, сфера функціонування – усне мовлення. Професійний жаргонізм – це емоційно-експресивний або розмовний дублет офіційної назви поняття виробничо-професійної сфери. У своєму функціонуванні професійні жаргонізми нерідко можуть виходити за межі вузько спеціалізованої сфери й ставати одиницями розмовної лексики загалом.

Професійні жаргонізми – переважно експресивно забарвлені слова й вислови, є актуалізаторами оцінювальної інформації, що допомагають орієнтуватися в стосунках членів групи, адаптуватися до особливих професійних умов. Вони постають не стільки репрезентантами професійної інформації, скільки маркерами, котрі фіксують, зберігають і передають певний стереотип поведінки членів колективу. Отже, професіоналізми й професійні жаргонізми, як одиниці професійної комунікації, є засобами вираження комунікативно-прагматичної інформації, ілюстраторами професійної взаємодії комунікантів.

Важливе місце серед спеціальних студій посідають праці, присвячені з'ясуванню відмінностей терміна й номена, висвітленню природи номена, його пізнавальних функцій, місця в системі наукових понять. В українському мовознавстві теоретичне й практичне розроблення питань номенклатури започаткував І. Верхратський (Верхратський, 1892). У подальшому розвитку наукової думки більшість дослідників дотримується позиції, що номенклатуру необхідно розуміти як систему абсолютно абстрактних й умовних символів, релевантними ознаками яких є абстрактність, умовний (довільний) характер, символічність, утилітарне призначення.

Номенклатурні знаки охоплюють широке поле явищ: виробництва, товари. Номен, утім, має одну відмінну ознаку, що відрізняє його від терміна: він позначає не будь-які загальні поняття, а особливі. При цьому специфіка плану вираження номенів вбачається в тому, що їхній зміст формують якісь несуттєві часткові ознаки. У цьому номен подібний до власної назви. Природно, що терміни, на відміну від власних назв, не пов'язані з одиничними предметами. Функційна природа та пізнавальна специфіка номенів повною мірою виявляється, якщо їх розглядати як складники відповідної комунікативної ситуації й текстового дискурсивного наповнення.

Номени формуються в різних сферах професійної діяльності людини. Досить умовно їх можна розглядати як своєрідну назву, що засвідчує матеріалізацію теоретичних (інакше – ідеальних) конструктів (чи то тих, що стосуються приготування харчових продуктів, чи складних технічних пристроїв, чи будь-яких інших). Якщо номен стосується об'єктів світу в їх предметності, тоді він відзначається особливою номінативністю. Її відмінною ознакою є індивідуалізація, що не досягає рівня одиничного предмета, а стосується номінування особливого класу предметів.

Криміналістична експертиза є надзвичайно специфічною сферою діяльності. Її особливості полягають не лише в різноманітності конкретних видів експертиз, що вимагають відповідного забезпечення спеціальною мовою, але й змістом пізнавальної діяльності. Пізнавальною домінантою криміналістичної експертизи, що зумовлює способи та форми поняттєвого членування досліджуваних явищ, є процес ідентифікації. Мета й завдання криміналістичної експертизи, пов'язані з виявленням та встановленням ідентифікувальних ознак предметів, речовин, процесів, дій, передбачає вироблення їх класифікаційних характеристик, в основі яких лежить деталізація. На мовному рівні таку деталізацію забезпечують професіоналізми, уживані в певному середовищі лексеми з метою детальнішого означення в спеціальній галузі.

В українському мовознавстві аналіз професіоналізмів здійснюється на основі сфер професійної діяльності, що мають власне прикладний, практичний характер. Важливо відзначити, що криміналістична експертиза, з одного боку, має науково-прикладний характер, а з іншого, – послуговується всіма можливими складниками професійних мов різних сфер практичної діяльності. Це зумовлює строкатість професійної лексики та неоднорідність її ознак.

У складі професійної лексики, уживаної в криміналістичній експертизі, виокремлюємо дві групи. До першої належать професіоналізми, запозичені з різних галузей техніки й виробництва. Вони позначають: 1) апарати, які використовуються для проведення експертиз (*оклюдатор* – апарат, який слугує для моделювання та фіксації центральної оклюзії); 2) різного роду медичні інструменти та пристрої (*артікулятор* – апарат, що служить для фіксації моделей щелеп); 3) назви технічних пристроїв та інструментів (*бампінг*

– пристрій для швидкого відкривання замків із циліндровим механізмом); 4) різні пристосування, зокрема й медичні (*кламер* – пристосування, яке охоплює природний зуб, утримуючи зубний протез (литий плоский, гнучий, подвійний, багатоланцюговий, що пружинить, двоплечний)); 5) назви предметів (*ключ до циліндрового замка* – ключ, що складається з голівки і стержня з поздовжніми пазами, завдяки яким профіль ключа відповідає профілю свердловини в циліндрі замка і зубцям для утоплення штифтів); 6) частини предметів та виробів (*ригель* – деталь замка, що являє собою засув, який при замиканні постійного замка виходить з короба і зв'язує між собою дві стулки дверей або дві частини іншого об'єкта, що охороняється, а при замиканні знімного (навісного) замка утримує дужку в коробі; *робочі штифти* – деталі циліндрового механізму замка, що вміщуються в штифтові канали рухомого циліндра замка; *сувальда* – деталь сувальдного замка, призначення якої – утримувати ригель в певному положенні; *фільєра* – деталь, що формує нитку (волокно, дріт); 7) назви ознак об'єктів (*анастомоз (місток)* – деталь папілярного узору, коротка (не більше 3 мм) лінія, що сполучає дві папілярні лінії, що лежать поруч); 8) станки, машини, механізми, а також їх частини й деталі (*брекер* – гумовий або гумовокордний шар, розташований між каркасом і протектором шини).

Професіоналізми другої групи генетично пов'язані зі сферою криміналістичної експертизи. Вони виникають як необхідний засіб вербалізації понять, що забезпечують проведення криміналістичної ідентифікації. Професіоналізми цієї групи суттєво відрізняються від запозичених із інших галузей знань професійних назв, що повністю зберігають свої усталені ознаки. Аналіз мовного матеріалу дозволяє виділити кілька відмінних ознак професіоналізмів, утворених у межах криміналістичної експертизи.

На відміну від професіоналізмів першої групи, здебільшого відомих вузькому колу людей, для творення професіоналізмів другої групи використовуються загальноновживані й загальновідомі слова, що зазнають функційної спеціалізації свого значення, пов'язаної зі зміною змісту та обсягу відповідного поняття, що фіксується в словниках криміналістичної експертизи.

Головний напрямок такої зміни – конкретизація «побутового» поняття, що не досягає рівня наукового узагальнення. Це може бути

1) деталізація фізичних ознак предмета, наприклад форми й розміру: *валун* – а) округла камениста окремість ґрунту розміром більше 20 см; б) окатані уламки гірських порід непостійного забарвлення; 2) деталізація процесу та вказівка на об'єкт, що зазнає певних змін, наприклад, *відшарування* – відділення частинок, шматочків, шарів речовини з поверхні об'єкта; 3) опис будови певних елементів, наприклад *обшивки* – оболонка з волокнистих матеріалів або дроту, утворена двома групами пасм, що накладаються в різних напрямках і переплітаються в певному порядку (Мазниченко & Садченко, Юсупов, 2018: 72).

Професійна деталізація понять зумовлює їх розвиток у напрямку до наукового узагальнення й тим самим «наближає» їх до термінологічного значення, як у наведеному прикладі: *занос* – «втрата транспортним засобом курсової стійкості під час екстреного гальмування (блокування обертання коліс) чи в разі погіршення зчеплення коліс з дорожнім покриттям при несприятливих метеоумовах (дощ, сніг, ожеледь тощо)» (Мазниченко & Садченко, Юсупов, 2018: 37).

Творення спеціалізованих у своєму функційному навантаженні професіоналізмів на основі загальномовної лексики для деталізації описів у криміналістичній експертизі відбувається цілком усвідомлено й системно, тому такі професіоналізми можуть утворювати розгалужені системні (родо-видові, антонімічні зв'язки), їх важко, а інколи й практично неможливо відмежувати від власне термінологічних одиниць. Усвідомлений, нормативний характер мовотворчої діяльності експертів-криміналістів відображається в різного роду посібниках та методичних рекомендаціях, що нерідко у змісті фіксують і надають тлумачення найуживанішим спеціальним лексемам, використовуваним під час проведення різного виду експертиз.

Наприклад, деталізація загальних ознак почерку стосується таких його параметрів, як 1) розмір літер; 2) нахил літер; 3) зв'язність почерку; 4) розгін почерку або розстановка літер у словах; 5) загальна інтенсивність натисків. Кожна із цих аналітичних назв у мові експертів-почеркознавців виконує функцію професіоналізмів (точніше, термінологізованих професіоналізмів). Професійна характеристика наведених вище загальних ознак почерку здійснюється в напрямку виокремлення їхніх різновидів, що призводить до побудови ієрархічних, родо-видових зв'язків: *розмір літер* → *малий розмір літер*, *середній розмір літер*, *великий розмір літер*; *зв'язність почерку* → *мала*

зв'язність почерку, середня зв'язність почерку, висока зв'язність почерку. У такий спосіб ознака набуває точного поняттєвого визначення. На нашу думку, такі одиниці займають проміжне місце між професіоналізмами й вузькогалузевими термінологізмами. Їхньою важливою ознакою є аналітична структура, що може ускладнюватися й утворювати ієрархічні зв'язки. Сфера фіксації таких одиниць – вузькогалузеві словники криміналістичної експертизи.

Професійні жаргонізми називають відносно широке коло понять, пов'язаних із видами експертиз, суб'єктами, що їх проводять, назвами об'єктів, їхніх властивостей тощо. Такі назви є синонімами до офіційних, здебільшого багатокомпонентних термінів і використовуються в усному неофіційному мовленні експертів.

З урахуванням особливостей появи професійних жаргонізмів можна говорити про кілька шляхів їхнього виникнення. Якщо спеціальна лексема є заміником багатокомпонентного терміна, зміст останнього концентровано виражає іменниковий жаргонізм, утворений від прикметника, який входить до складу офіційної аналітичної назви. Наприклад, професійний жаргонізм *повторка* вживається поряд із терміном *повторна судова експертиза* на означення експертизи, що призначається за тим об'єктом дослідження, щодо якого вже була проведена експертиза. Жаргонізм *ауди'торка* є відповідником терміна *аудиторний аналіз*, що називає дослідження відео- або аудіофайлу, яке проводиться на рівні експертного сприйняття. І в першому, і в другому випадку жаргонізм інтегрує зміст родового поняття – відповідно «експертиза» та «аналіз». У власне змістовому плані можна говорити про семантичну компресію значення аналітичного терміна. Іншим різновидом утворення однослівного професійного жаргонізму від аналітичного терміна є усічення прикметникового складника терміна з одночасною імплікацією іменної частини термінологічної назви: *пневмат* – *пневматична зброя*.

Багатоскладова аналітична терміносполука *надання висновку не виявляється можливим*, що використовується в разі неможливості проведення дослідження з певних причин (або недостатня сукупність ознак для надання категоричного висновку, або відсутність методик чи обладнання й т. ін.), у професійному мовленні має абrevіатурний відповідник *НПВ* («ен-пе-ве»). Особливістю жаргонізму, що використовується в українськомовному експертному середовищі, є те, що він

утворений від російського терміна «не представляется возможным» (рос.). Професіональний жаргонізм «речдок» також частовживаний в українському експертному середовищі й утворений від терміна «речовий доказ».

Семантичний спосіб творення професійних жаргонізмів здебільшого полягає в метонімічному найменуванні конкретних предметів (синекдоха). Наприклад, назва *ствол* використовується в лексичі судової експертизи для позначення будь-якої досліджуваної зброї. Шляхом метонімічного перенесення утворений професіоналізм *око* на позначення оптичного приладу для розглядання дрібних штрихів підпису або почерку, що використовується при криміналістичному дослідженні почеркових об'єктів.

Значення окремих жаргонізмів репрезентує хід проведення експертизи, процес складання висновку чи оформлення. На означення супровідного листа, що додається до висновку експертизи чи клопотання про надання додаткових матеріалів, у мовленні фахівців використовується слово *супровід*. У мовленні експертів, крім назви *риба*, широко вживаної в різних сферах діяльності, пов'язаної зі складанням та оформленням документів, використовується його синонімічний відповідник *коза*.

Іншою підгрупою спеціальної лексики, що вживається під час проведення криміналістичної експертизи, є одиниці, запозичені з мови кримінального аргю, одного з різновидів соціальних діалектів, штучно створеної умовної говірки вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозумілої для інших осіб, які не належать до цього середовища.

Кримінальне аргю виникло як реакція людей кримінальної сфери на несприйняття їх та їхнього способу життя навколишнім світом, також, імовірно, як бажання зробити власне мовлення закодованим. Аргю виконує роль своєрідного паролю кримінальної спільноти. Термін *аргю* вживають на означення спеціально створеної штучної мови окремих угруповань, що зберігають своє мовлення в таємниці й протиставляють загальнолітературній мові. На думку Л. Ставицької, такі слова є опозиційними не лише до лексем загального вжитку, а й до норм поведінки взагалі. Процес же «створення закодованих слів вимагає неабияких лінгвокреативних здібностей» (Ставицька, 2003: 12), тому вони є рівноправними складниками наукового мовлення.

Назви, належні до кримінального арго, виражають поняття побутової сфери життя окремої групи осіб. Наприклад, поняття *розкрадачі-рвачі* в кримінальному мовленні має відмінне від загальнозживаного смислове навантаження: ідеться про здатність злочинців за будь-яких обставин отримати вигоду за короткий термін, тобто за будь-яких умов *вирвати* для себе збагачення. У такому своєму значенні арготизм стає складником лексики криміналістичної експертизи. Арготизм *жилетка*, що увійшов до складу професійного жаргону, у кримінальному арго означає «пристосування для розрізування кишень, вмонтоване в перстень» (Шепітько, & Тацій, 2001: 87). Арготизм *щупальці* означає «пінцет із тупими краями, застосовуваний при вчиненні кишенькових крадіжок» (Шепітько, & Тацій, 2001: 242). Під час крадіжки злодій здійснює «щупання, обмацання» (Білодід, Т. 8, 1977: 355), прощупує кишені осіб за допомогою спеціального пристосування.

У зв'язку з тим, що криміналістична професійна діяльність дотична до діяльності слідчих органів, органів досудового розслідування, фахове мовлення яких на дискурсивному рівні комунікації безпосередньо зазнає впливу засекреченої говірки осіб злочинного світу, арготизми поступово проникають у мовлення фахівців криміналістичної сфери й використовуються в неофіційному мовленні для назв конкретних реалій, явищ, предметів, що є об'єктами кримінального провадження, за якими проводиться слідство.

Актуальність означеної теми в контексті розгляду особливостей семантики та структури спеціальної лексики криміналістичної експертизи зумовила потребу визначити епістемологічне підґрунтя лінгвістичної теоретико-інтерпретативної характеристики номенів. Поштовхом для цього стало усвідомлення фундаментальної значущості специфіки пізнавального існування дослідника співвідносно з досліджуваною темою, що визначається в контексті базових уявлень про спеціальне знання.

Функційна природа та пізнавальна специфіка номенів повною мірою виявляється, якщо їх розглядати як складники відповідної комунікативної ситуації й текстового дискурсивного наповнення. Розгляньмо у цьому зв'язку показовий для нашої теми текст криміналістичної експертизи, базовим складником змістової організації якого є номени: «Дослідження наданих об'єктів доказів проводилося при природному, денному освітленні як неозброєним оком, так і за

допомогою мікроскопів МБС-2 №733706 (збільшення до 32-х). Вимірювання лінійних розмірів здійснювалось за допомогою штангенциркуля ШЦ-1 ГОСТ166-89, а також за допомогою штангенциркуля з електронним відліком (артикул 15-241) української фірми «Міол інструмент». Зважування здійснювалося за допомогою лабораторних електронних ваг марки «AS 60/220/С» (заводський номер «305614»). <...> Патрони споряджені бездимним порохом, який схожий на порох марки «ВТ» (Висновок..., 2015: 3-4). Наведений текст ми розглядаємо як чинник, необхідний для непостульованого (апріорного) визначення специфіки базових ознак номена та загального розуміння його природи. При цьому беремо до уваги, що для лінгвіста важливо змодельювати ситуацію, у якій перебуває носій спеціального знання (експерт) щодо номена. Це дозволить конкретизувати вироблені в українському та зарубіжному мовознавстві відносно стійкі наукові уявлення про номен, заперечити одні й підтримати та продовжити розвиток інших, пам'ятаючи про специфіку зв'язку терміна й номена, яку можна визначити так: «тяжіння – відштовхування». Звісно, загальні характеристики номена як особливого складника спеціальної мови не можуть бути універсальними й всеохопними, оскільки номенклатура надзвичайно різноманітна у своєму наповненні та дискурсивній зумовленості.

Перше й головне питання, що потрібно з'ясувати, можна сформулювати так: «У чому полягає функція номенів у наведеному тексті висновку криміналістичної експертизи з огляду на його комунікативно-прагматичну інтенцію?». Було б некоректно стверджувати, що ця функція полягає лише у вказівці на пристрої та прилади, що використовувалися під час проведення експертизи. Головна мета експертизи полягає в науково обґрунтованому висновку про результати дослідження, що засвідчує його об'єктивність, точність та істинність і неспростовність. Функція номенів, і не лише в наведеному тексті, але й усіх інших випадках дискурсивного (професійно спрямованого) використання номенклатурних одиниць, полягає в тому, що номенни є символічними знаками, що відсилають до спеціального знання про позначуваний об'єкт (його характеристики, можливості, склад тощо). Це знання має енциклопедичний характер, і в цьому плані номен різко відрізняється від слова з його лексичним значенням або від терміна, що виражає конкретне поняття. Саме тому для неспеціаліста

номени видаються якимись ярликами, своєрідним зовнішнім, позбавленим змісту вербальним маркером виробу (предмета, машини тощо). Символьна природа номена визначає специфіку відношень між його формою та інформацією. Семантика номена пов'язана з поняттям, що виражає відповідний термін. Це зв'язок особливий: термінологічне поняття є способом пізнавальної генералізації позамовної інформації, до якої відсилає номен, що має символну природу.

Номени формуються в різних сферах професійної діяльності людини. Досить умовно їх можна розглядати як своєрідну назву, що засвідчує матеріалізацію теоретичних (мовлячи інакше – ідеальних) конструктів (чи то тих, що стосуються приготування харчових продуктів, чи складних технічних пристроїв, чи будь-яких інших). Якщо номен стосується об'єктів світу в їх предметності, чуттєвості й конкретності, тоді він відзначається особливою номінативністю. Її відмінною ознакою є індивідуалізація, що не досягає рівня одного предмету, а стосується номінування особливого класу предметів. Денотативно «пустими» можна вважати різного роду математичні, логічні, філософські номени, що позначають абстрактні поняття.

Номен, принаймні науково-технічний чи технічний, інтегрований у структури спеціального знання, існує як складник певної системи. Він є системно зумовленим явищем. Це унеможливує вести мову ані про його абсолютно довільний характер, ані жорстку мотивувальну зумовленість. На наш погляд, ознаки, покладі в основу номена, не завжди є зовнішніми, несуттєвими, але їхня релевантність чи нерелевантність для формування особливостей плану вираження можна визначити лише в межах конкретної системи спеціального знання. Варто зауважити, що номени мають особливу мотивувальну природу. Мотивувальне підґрунтя номенів не лежить у площині мовної, суто лінгвальної детермінації. План вираження номена завжди формується й мотивується складниками екстралінгвальної сфери, що пов'язана з парадигмами наявних спеціальних знань, теорій, вироблених класифікаційних характеристиках предметів і виробів, та мотивований ними.

Висновки

Проведений аналіз дискурсу криміналістичної експертизи дозволяє говорити про виправдане використання у складі вказаної

спеціальної лексики таких мовних елементів, як професіоналізми, професійні жаргонізми й номені. Професіоналізми, у свою чергу, поділяють на дві групи. До першої належать професіоналізми, запозичені з різних галузей техніки й виробництва; друга група бере витоки із зального складу мовлення, а саме: загальноповживані слова зазнають функційної спеціалізації свого значення, пов'язаної зі зміною змісту та обсягу відповідного поняття. Головний напрямок названої зміни – конкретизація «побутового» поняття, набуття ним ознак фахового. Із часом такі спеціальні поняття закріплюються й фіксуються в спеціальних вузькофахових словниках криміналістичної експертизи.

Професіональні жаргонізми у фаховому мовленні криміналістів стають вербалізаторами спеціальних знань, що на виробничо-практичному рівні замінюють окремі терміни в галузі практики досліджуваної сфери науки, виступаючи синонімічними професійно-розмовними дублетами, називають реалії та передають власне виробничу інформацію. Серед професійних жаргонізмів виокремлюємо підгрупу мовних одиниць, запозичених з мови кримінального аргю. Виокремлюються такі лексико-тематичні групи арготизмів: а) слова на позначення різного типу злочинців; б) лексеми, що використовуються для називання спеціальних пристроїв та інструментів для вчинення злочинів; в) стійкі слова й словосполучення, що слугують для опису злочину, його етапів та різних дій, які його супроводжують; г) окремі арготизми, що замінюють назви побутових реалій та явищ злочинного світу.

Функція номенів у спеціальній лексиці криміналістичної експертизи полягає в тому, що вони є символічними знаками, що відсилають до спеціального знання про позначуваний об'єкт (його характеристики, можливості, склад тощо) і є одними із вербалізаторів професійно спрямованого дискурсу.

Перспектива дослідження полягає у подальшому поглибленому дослідженні професіоналізмів, професійних жаргонізмів і номенів як невід'ємних складників дискурсу криміналістичної експертизи; виробленні рекомендацій щодо впорядкування, ретельного внормування й стандартизації сучасного стану становлення означеної спеціальної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наук. думка. 2. Василькова, Л. М. (2001). Лексика на позначення правових відносин. *Українська термінологія і сучасність*, IV, 34–37. 3. Верхратський, І. (1892). *Спис важнейших выразов з рускои ботаничної термінології й номенклатури з оглядом на шкільну науку в вищих клясах гімназії*. Львів: НТШ. 4. Висновок № 1406 за 2015 рік. *Архів ХНДІСЕ*. 5. Гапонова, Л. Є. (2011). Лексико-тематичні групи української криміналістичної термінології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: *Лінгвістика*, XIV, 32–35. 6. Гапонова, Л. Є. (2011). Поняттєва основа терміна, термінології у криміналістиці. *Лінгвістичні студії*, 22, 253–259. 7. Губич, В. В. (2016). До питання про класифікацію спеціальних лексем. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені П. Могили]*, Серія: *Філологія. Мовознавство*, 260 (272), 38–42. 8. Костенко, Л. (2006). Мовні аспекти юриспруденції. *Юридичний журнал*, 2. Узято з <http://www.justinian.ua/article.php?id=2152>. 9. Мазниченко, Ю. О., & Садченко, О. О. Юсупов, В. В. (2018). *Словник термінів: термінологічний словник судово-трасологічної експертизи*. Київ: Талком. 10. Михайлова, Т. В. (2002). Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. 11. Радецька, В. Я. (2002). Мова науки криміналістики. (Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук). Київ: Нац. акад. внутр. справ України. 12. Руколяньська, Н. (2007). Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права. *Українська термінологія і сучасність*, VII, 118–120. 13. Ставицька, Л. О. (2003). Українська мова без прикрас. У *Короткий словник жаргонної лексики української мови* (с. 6–14). Київ: Критика. 14. Шепітько, В. Ю. & Тацій, В. Я. (Ред.) (2001). *Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український)*. Харків: Право.

REFERENCES

1. Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnkyk ukrainkoio moyvy* [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. Vasyilkova, L. M. (2001). Leksyka na poznachennia pravovykh vidnosyn [Vocabulary for the designation of legal relations]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* – *Ukrainian terminology and modernity*, IV, 34–37 [in Ukrainian]. 3. Verkhratskyi, I. (1892). *Spys vazhneishykh vyrazov z ruskoio botanichnoy terminolohii y nomenkliaturi z ohliadom na shkolnu nauku v vyshnykh kliasakh hymnazii* [A list of the most important expressions from Russian botanical terminology and nomenclature with an overview of school science in the upper classes of the gymnasium]. Lviv: NTSh [in Ukrainian]. 4. Vysnovok № 1406 za 2015 rik [Conclusion No. 1406 of 2015]. *Arkhiv KhNDISE – Archive KhNDISE*. [in Ukrainian]. 5. Haponova, L. Ye. (2011). Leksyko-tematychni hrupy ukrainskoio kryminalistychnoi terminolohii [Lexical and thematic groups of Ukrainian forensic terminology]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: *Linhvistyka – Scientific Bulletin of Kherson State University*. Ser.: *Linguistics*, XIV, 32–35 [in Ukrainian]. 6. Haponova, L. Ye. (2011). Poniattieva osnova termina, terminolohii u kryminalistytsi [Conceptual basis of the term, terminology in criminology]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 22, 253–259 [in Ukrainian]. 7. Hubykh, V. V. (2016). Do pytannia pro klasyfikatsiiu spetsialnykh leksem. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni P. Mohyly]*, Serii: *Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works [of P. Mohyla*

Black Sea State University], Series: *Philology. Linguistics*, 260 (272), 38–42 [in Ukrainian].

8. **Kostenko, L.** (2006). Movni aspekty yurysprudentsii [Linguistic aspects of jurisprudence]. *Yurydychnyi zhurnal – Legal journal*, 2. Uziano z <http://www.justinian.ua/article.php?id=2152> [in Ukrainian].

9. **Maznychenko, Yu. O.**, & Sadchenko, O. O. Yusupov, V. V. (2018). *Slovyk terminiv: terminolohichni slovyk sudovo-trasolohichnoi ekspertyzy [Glossary of terms: a terminological dictionary of forensic forensic expertise]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

10. **Mykhailova, T. V.** (2002). Semantychni vidnoshennia v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii [Semantic relationships in Ukrainian scientific and technical terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

11. **Radetska, V. Ya.** (2002). Mova nauky kryminalistyky [Language of forensics]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

12. **Rukolianska, N.** (2007). Hipero-hiponimichni vidnoshennia v terminolohii kryminalno-protseusualnoho prava. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist [The Ukrainian language is unadorned]*. VII, 118–120.

13. **Stavytska, L. O.** (2003). Ukrainska mova bez prykras. In *Korotkyi slovyk zharhonnoi leksyky ukrainskoi movy [A short dictionary of slang vocabulary of Ukrainian language]* (pp. 6–14). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

14. **Shepitko, V. Yu.** & Tatsii, V. Ya. (Red.) (2001). Kryminalistyka: entsykl. slovyk (ukrainsko-rosiiskyi i rosiisko-ukrainskyi) [Criminalistics: encycl. dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Ковкіна Євгенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна.

E-mail: evkovkina@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-8693-9868>

Kovkina Yevheniia – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Department head of the Laboratory of Forensic art researches, linguistic psychology, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice; 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Ковкіна Є. В. Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 164–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.14>

APA: Ковкіна, Є. В. (2024). Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 164–181. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.14>

САМОПЛАГІАТ: ТЕРМІН УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ЧИ МОВНА АБРАКАДАБРА?

Українська правнича термінологія має свої недоліки: невпорядкованість, суперечливість, ненормативність. Одним зі способів їх уникнення є системна інвентаризація й кодифікація термінології. Статтю присвячено новітньому в українському законодавстві означнику 'самоплагіат', який своїми особливостями суперечить суті терміна як такого: невідповідність між формою і змістом, приписуваний йому зміст не відповідає дефініційним вимогам, позбавленість системотвірних властивостей тощо. У статті здійснено аналіз названого слова в контексті наукових вимог до терміна і стильових вимог до законодавчих актів.

Ключові слова: авторське право, академічна доброчесність, виключне право, дефініція, злочин, інвентаризація, кодифікація, плагіат, самоплагіат, термін.

Neliuba A. Self-plagiarism: a Term of Ukrainian Law or Linguistic Abacadabra? *Modern Ukrainian legal terminology has a long history and is characterized by its richness and diversity. At the same time, it also has its drawbacks, both inherited from the russification policy of the tsarist-soviet era and caused by the new features of legal existence, lawmaking and the language of law in general. Disorder, inconsistency, non-normativeness are noticeable among them, which ultimately determines the corresponding level of its systematicity. The analysis shows that one of the ways to avoid the mentioned problems is to carry out inventory and codification of terminology.*

The article presents the newest term "self-plagiarism" in Ukrainian legislation – an analysis of the term was carried out in the context of scientific requirements for the term and stylistic requirements for legislative acts. In particular, attention is focused on the following aspects: general principles and prerequisites of inventory and codification of legal terms; the status of the word "self-plagiarism" in the general language context, in the context of the educational law and the copyright law.

A comprehensive analysis proved that due to violation (ignoring) of the basic principles of term formation, the word "self-plagiarism" used in the law contradicts the essence of such a term: the discrepancy between form and content (the elements self- and -plagiarism due to their semantics do not constitute the sum of the meanings of the word formed from them), the attributed content does not meet the definitional requirements (lack of indication of generic and species relationships), asystematicity and lack of systematic properties, etc. In addition, the definitions of the proposed terms related to academic integrity need to be improved.

The specified features-disadvantages of the proposed signifier "self-plagiarism" contradict "plagiarism" as one of the basic concepts of copyright law and devalue other norms of the mentioned law.

Keywords: *copyright, academic integrity, exclusive right, definition, crime, inventory, codification, plagiarism, self-plagiarism, term.*

Українська термінологія права має давню історію, відзначається своїм багатством і різноманіттям; теоретичне її опрацювання виділяється неабиякою розгалуженістю принципів, способів і напрямків, а прикладні досягнення стають надбанням суміжних наук, служать інструментом і засобом як для теоретиків, так і для практичних працівників.

Зрештою, повторюся: від інших терміногалузей правна відрізняється однією єдиною особливістю – її впорядкованість, її довершеність чи, навпаки, розхристаність, недолугість прямо впливають на долю людини, на встановлення справедливості, на спрацювання чи неспрацювання правових регуляторів існування спільноти й функціонування держави. На відміну від інших галузей, ця термінологія значною мірою впливає на долю всього суспільства, на здатність держави й окремого правозастосовника захистити права і свободи громадянина; звідси й неабияка її загальносуспільна, загальнодержавна значущість.

Звичайно, ця термінологія, як й інші галузеві, є невід'ємним складником національної термінології. Отже, до неї, як і до мови текстів права загалом, застосовні такі вимоги: простота форми, творення за загальними законами української мови, мотиваційна прозорість і зрозумілість. Побіжно зауважу, такі вимоги ставить і безпосередня практика результативного застосування законів як таких. Зокрема, в одному з рішень Європейського суду з прав людини зазначено: *«положення національного законодавства повинні бути настільки зрозумілими, визначеними і передбачуваними, щоб будь-яка людина, за необхідності скориставшись порадою юриста (чи й без такої – моє), могла б точно зрозуміти положення закону»* (Рішення ..., 1995).

1. Засади й передумови інвентаризації й кодифікації термінів права

На жаль, змушений констатувати деякі взаємозумовлені негативні явища сучасного українського правового буття, які так чи так впливають і на якість термінотворення й термінозастосування:

– значно знизився рівень освіти, мовної і правової культури осіб, які з тих чи тих причин повинні продукувати законодавчі ініціативи й напрацьовувати відповідні акти;

– знизилася мовна і змістова якість законотворчої продукції – законів і підзаконних актів;

– утруднення сприймання змісту (норм) таких актів і їх однозначного потрактування.

Особливо помітними є негаразди, безпосередньо пов'язані з творенням і застосуванням термінів, брак потрібних термінів чи наявність надлишкових, недосконалість дефініцій, непрозорість форми чи неузгодженість її з дефініцією, суперечності між термінами різних галузей права тощо. Такий стан своєю чергою зумовлений низкою різноманітних історичних і сьогочасних, мовних і позамовних, побутових і політичних, об'єктивних і суб'єктивних обставин і причин.

Як бачиться, одним із **актуальних** засобів зміни означеного стану є проведення *інвентаризації й кодифікації* правової термінології й номенклатури з обов'язковою умовою широкого співробітництва в цьому мовознавців і правознавців. На жаль, говорити про системність і послідовність здійснення таких не доводиться – їхні вияви мають разовий характер і стосуються того чи того конкретного терміна, а не системи.

Завданням цієї статті є продовження роботи зі здійснення інвентаризаційно-кодифікаційних операцій як системи і відповідно вдосконалення законів і законодавчих актів для результативного використання їх у правозастосовній діяльності. У цьому разі, щоби не повторюватися, не буду викладати своє розуміння процесів інвентаризації й кодифікації, називати відповідний інструментарій, засоби й методи – зішлюся лишень на деякі попередні праці цієї тематики (Нелюба 2016; Нелюба 2017; Нелюба 2019; Нелюба 2021).

Наперед змушений повторити своє бачення основних ознак, на підставі яких значною мірою може відбутися чи не відбутися сприйняття чи несприйняття самого терміна:

– простота форми і зрозумілість змісту (простота запам'ятовування), фактично йдеться про поєднання важкопоєднаних чинників – максимальність змістова і простота форми;

– нормативність терміна – відповідність його мовним нормам, внутрішнім законам і закономірностям української мови;

– його дефінітивність (обов'язкова наявність дефініції-означення й уведення до неї необхідних і достатніх видільних ознак відповідного поняття).

Без дотримання цих трьох ознак-вимог слово чи словосполучення не зможе стати (бути) терміном, не зможе виконувати функції терміна. Без дотримання цих вимог часто незрозумілими чи суперечливими стають і норми законів.

Унаочнення сказаного спробую відобразити на актуальному для освітянської спільноти 'терміні' *самоплагіат*. Термін для нашого законодавства новий, але стільки вже галасу здійняв, скільки породив різноманітних суперечок.

Як свідчать наявні джерела, існують найрізноманітніші пояснення-трактування цього терміна і пропозиції щодо його майбуття. Зокрема, розуміння його суті зводять до таких постулатів:

– це термін не правової галузі, а етичної (але ж він з'явився не в морально-етичному кодексі, а в законі);

– авторське право захищає авторів у тому числі й від плагіату, а самоплагіат нікого ні від чого не захищає;

– самоплагіат є однією із форм плагіату тощо.

У зв'язку з означеним постають цілком логічні запитання:

Як взаємозв'язані форма і зміст терміна?

Як узгоджується суть самоплагіату із законодавчими положеннями авторського права?

Яке ж справжнє співвідношення *плагіату* й *самоплагіату*?

Кого захищає нова норма?

Бачиться, що появу цього терміна зумовили деякі білянаукові особливості сучасного освітнього буття:

1) уведення '*нормування / нормативів наукової творчості*' – визначення кількості наукових праць (наприклад, написання встановленої кількості статей у визначених джерелах для отримання відповідних виробничих і статусних преференцій);

2) уведення й застосування недосконалих антиплагіатних програм (оскільки перевірні програми визначають лишень текстові збіги, під плагіат часто потрапляють традиційні для наукових праць елементи: цитації, список наукової літератури, цілком виправдані й доречні самоповтори, уривки із творів і т. ін.);

3) нав'язливі ідеї вищого освітянського керівництва все регламентувати-реформувати (навіть творчість) тощо.

2. Самоплагіат і навколо нього

Далі, застосовуючи наукові інструменти й засоби, спробую проаналізувати слово *самоплагіат* (і суміжні з ним) й оцінити його в контексті інвентаризаційно-кодифікаційних вимог і процедур.

Отже, у статті 1 профільного закону про захист авторської творчості і її результатів – Закон України «Про авторське право і суміжні права» – наявний термін *плагіат* без будь-яких його видів і різновидів (Закон, 2022). Проте поза межами цього закону наявні інші позначники: *самоплагіат* й *академічний плагіат*.

Зрештою, причиною галасу став Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (далі – Закон). У ньому вперше в українській законодавчій практиці з'явився термін *академічна доброчесність* – це «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» (ч. 1 ст. 42 Закону, 2017); у ч. 2–3 цієї статті сформульовано й основні принципи *академічної доброчесності*.

У ч. 4 ст. 42 Закону названо види порушень *академічної доброчесності*, з-поміж яких наявні: *академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання*.

У контексті запропонованої теми статті нас цікавлять особливості деяких із гріхів-порушень, пов'язаних із плагіатом.

Як можна судити з визначень, *академічний плагіат* своїми основними ознаками збігається із *плагіатом* як таким, проте не є його різновидом (фактично їх ототожнено).

Порівняймо: *академічний плагіат* – «оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства» (ч. 4 ст. 42 Закону, 2017) і *плагіат* – «оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» (ст. 50 п. в) Закону, 2022).

Крім того, у Законі поруч із *академічним плагіатом* як різновидом плагіату названо *самоплагіат*.

Постає дивне запитання: чи є терміном слово *самоплагіат*? Відповідь ніби чітка й однозначна: остільки наявний у законі – то має статус терміна.

Але не все настільки очевидне й однозначне.

Про форму слова 'самоплагіат' і змістове наповнення його складників

Отже, *самоплагіат* має таке законодавче визначення: «*оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів*» (ч. 4 ст. 42 Закону, 2017). Цей термін своїм визначенням ніяк не пов'язаний з попередніми.

Зважаючи на зазначені норми, можна назвати й основну причину непорозуміння і різнотлумачень.

На мою думку, основною з-поміж них є незнання авторами Закону особливостей термінотворення чи ігнорування (свідоме – несвідоме) таких особливостей. Зауважу: під термінотворенням розумію формотворення термінів, дефініцієтворення термінів і вибудову терміносистеми.

На чому ж ґрунтується таке твердження?

Термін складається із двох елементів: *само-* і *плагіат*.

Само-

1. Як свідчить академічний словник української мови (далі СУМ-11) елемент *само-* має три значення: 1) скерованість дії, названої другою частиною, на самого себе; 2) здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги або мимоволі; 3) щось відбувається автоматично або приводиться в рух механізмом (СУМ-11: т. 9).

Така тризначність уже є небезпечною для термінології, відповідно й утворені терміни для розуміння їхнього значення потребуватимуть контексту (одна з основних вимог-ознак терміна – за семантикою повинен бути позаконтекстовим).

2. *Само-* в українській мові поєднують із основами дієслівної семантики: із близько 300 слів із цим елементом, наявних у СУМ-11, лише десяток не мають дієслівну сему: *самовілля-самоволя, самогіпноз, самоіндукція, самоіронія, самоправний, саморуч, самоціль* (там само).

-плагіат

Чужомовне слово: від лат. *plagium* – викрадаю. Українське загальномовне значення відходить від цієї семантики, точніше 'пом'якшує'

дію / вчинок. До того ж у таких словниках помітною є варіативність тлумачення слова. Порівняймо:

плагіат «Привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання в своїх працях **чужого** твору без посилання на автора» (СУМ-11: т. 6);

плагіат – «привласнення або запозичення тексту з чужого літературного чи іншого твору без дозволу автора і без зазначення джерела» (Мельничук, 1986);

плагіат – «привласнення чужого авторства, а також використання у своїх працях чужого твору без покликання на автора» (Скопненко, & Цимбалюк, 2006).

Як видно, чуже (лат. **крадіжка**) і наше (сучасне – **привласнення**) значення розбіглися і не накладаються одне на одного. Мої спостереження свідчать, що в усному побутовому мовленні пересічні мовці сприймають плагіат як **крадіжку**.

Отже, умовно склавши значення слова *плагіат* в латинській мові і в українській, маємо: **привласнення чужого авторства шляхом крадіжки**.

На жаль, у термінологійному називанні через уникнення семантики **крадіжка** таку сему завуальовано – її навіть не можна назвати натяковою – плагіат ще далі відходить від первісного загальномовного значення:

плагіат – «оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» (ст. 50 п. (в) Закон, 2022).

Проте якихось трохи не сто років тому в українському законодавстві плагіат визначали як **злочин**:

арт(икул) 1. Завдання Кримінального кодексу: судово-правова охорона ... від **суспільно-небезпечних учинків (злочинів)**, застосовуючи до праволомців зазначені у Кодексі заходи соціальної оборони.

арт. 2. Чинність цього Кодексу поширюється на **злочини**...

арт. 190 Самовільне використання авторського права:

примусові роботи до трьох місяців;

штраф до 1000 крб. (Кримінальний кодекс, 1931).

У цьому кодексі визначення плагіату немає, проте, зважаючи на зміст артикулів, можна дати і його дефініцію: **плагіат**

– *суспільно-небезпечний учинок (злочин), що полягає в самовільному використанні авторського права.*

Як свідчать писемні джерела, в Україні крадіїв чужої інтелектуальної праці тяжко й жорстоко карали, прирікаючи злочинця на довічні муки. Зокрема, долю плагіаторів відображено у фрагменті давнього українського ‘Кодексу злочинів і покарань’¹:

*Якусь особу мацапуру
Там шкварили на шашилку.
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику.
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для прибитку²,
Чужеє отдавав в печать;
Без сорому, без бога бувши
І восьму заповідь³ забувши,
Чужим пустився промишлять.*

(поетичний переспів кодексу здійснив Іван Котляревський (Котляревський, 2018)).

Тепер повернемося до *самоплагіату*: виявляється, що в законодавчій дефініції про крадіжку / привласнення чи опублікування чужого зовсім не йдеться. Навпаки, сам автор оприлюднює своє й *чужим не промишляє*.

Поки залишимо такий смисловий викрутас без зауваг і згадаємо один із основних принципів термінотворення в українській мові, зокрема творення складних чи складених термінів:

– за умови наявності того чи того явища, яке необхідно означити, використовують іменник (наприклад: *відмінок, морфема, речення, право*);

– у разі наявності різновидів означуваного явища використовують відповідні означники, витворюючи складне слово чи словосполучення (наприклад: *називний відмінок, родовий відмінок; коренева морфема, суфіксальна морфема, лжеморфема; складне речення, просте речення; адміністративне право, кримінальне право, цивільне право*);

¹ Назва авторська, умовна.

² Тут йдеться про прибуток.

³ Відповідно до Біблії восьма заповідь гласить: *Не укради!*

– при цьому означальна частина складних і складених термінів завжди вказує на різницю (різновидність), а стрижнева частина (іменник) завжди в усіх різновидних сполуках має одне і те ж значення.

Зважаючи на вищезазначене, можна з упевненістю стверджувати, що сумарно елементи слова **самоплагіат** повинні позначати очікуване значення ‘крадіжка у самого себе’ чи ‘сам привласнюю своє’ або ‘крідіжка чи привласнення мимовільні – відбуваються самі по собі’.

Але ж за своє життя я не знав жодного випадку, щоби хтось сам викрадав у себе своє чи привласнював своє (у цьому разі маємо крадій зразок оксиморону) чи крадіжка відбувалася без її суб’єкта.

За таких умов можна говорити про наявність у Законі парадоксу: в обох термінах *плагіат* і *самоплагіат* наявний спільний елемент корінь *плагіат-* із одним і тим же значенням: *крадіжка, вкрадене, чуже, привласнене*.

Проте в ході витворення різновиду плагіату (*самоплагіат*) чомусь значення його змінилося до протилежного: у *плагіат* – було крадене-чуже-привласнене, у *самоплагіат* – стало своє-авторське. До того ж фактично між *плагіатом* у законі про авторське право (Закон, 2022) і *самоплагіатом* у Законі немає нічого спільного⁴. За таких умов, з огляду на основи термінотворення, другий плагіат як вид академічної недоброчесності не повинен мати в своєму складі елемента *плагіат-*.

2.2. Про вибудову терміносистеми

Названі вище недоліки творення й використання термінів зумовили й негативи, пов’язані з однією з визначальних рис термінології як такої – *системність / ієрархійність термінів*. Для підтвердження подаю деякі особливості нововведень, які порушують таку рису (чи визначальний принцип?).

1. Перше, що впадає в око, ні в ч. 1 ст. 1, ні в ч. 4 ст. 42 Закону не згадано **плагіату**, але він становить основу інших термінів, без нього більшість наявних у Законі термінів становлять звичайнісінький набір лексем, а не струнку систему, яка повинна би відображати і системність відповідних понять і явищ.

---

⁴ Проте в ч. 2 ст. 42 зазначеного Закону зауважено, що одним із показників дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками є дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права.

2. В українському законодавстві наявні два різні терміни (*академічний плагіат* і *плагіат*), які за законами терміносистеми повинні б виказувати родо-видову ієрархію позначуваних ними явищ: *плагіат* – родове, *академічний плагіат* – видове. Проте не так склалося, як очікувалося: обидва терміни в основі мають ідентичну (тотожну) дефініцію (див. про це вище).

У цьому разі наявні розбіжності між формою і змістом двох позначників: за формою – це родо-видові зв'язки, за змістом – ідентичні семантикою.

Отже, уведення-використання означника *академічна* (як і можливих означників будь-якої іншої галузі діяльності), замість очікуваного нарощення семи 'різновид' засвідчило нульову семантику приєднуваного прикметника. За таких умов не було потреби вводити термін *академічний плагіат* (як й інші можливі 'галузеві плагіати' – наприклад, *виробничий, мистецький, медичний* і под.) – він є надлишковим: варто було використати термін *плагіат* із профільного закону.

3. Як свідчать визначення термінів, крім усього іншого, у Законі наявна термінодиспропорція: три терміни мають спільний елемент *плагіат*; відповідно терміни повинні витворювати між собою деяку поняттєву ієрархію, ґрунтовану саме на спільному елементі. Проте *самоплагіат* своїм визначенням ніяк не пов'язаний із двома іншими термінами – не є різновидом ні *плагіату*, ні *академічного плагіату*.

4. У ч. 4 статті 42 Закону наявний перелік порушень *академічної добросовісності* і їх визначення, з-поміж них названо **обман** – «*надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу*»; тут же подано і перелік його різновидів (форм): «*формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування*».

Оскільки *обман* визнано явищем освітньої й наукової діяльності (різновид *академічної недобросовісності*) і його визначення відрізняється від загальнономовного значення слова *обман*, за вимогами термінодефініціювання, задля дотримання й оприявлення в терміні ієрархійних зв'язків його необхідно позначати як *академічний обман*. За названих умов-вимог його різновиди повинні мати такі означники: *академічна фабрикація, академічна фальсифікація, академічне списування* (такий означник чомусь має тільки *академічний плагіат*).

Отже, визначення *самоплагіату* (видавання старого / давнього за нове) і названий перелік уможливлють твердження, що самоплагіт є різновидом обману. За таких умов для оприявлення системности дефініція кожного з різновидів (форм) *обману* повинна починатися спільною для них ознакою – трактування через *академічний обман*:

самоплагіат – різновид (форма) академічного обману, що полягає в оприлюдненні (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

фабрикація – різновид (форма) академічного обману, що полягає у вигадуванні даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

фальсифікація – різновид (форма) академічного обману, що полягає у свідомій зміні чи модифікації вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень.

5. Термінологійні негаразди криються не тільки в безпосередньому використанні слів чи словосполучен як термінів, але й у невдалому використанні в дефініції того чи того слова і/чи засобів їх поєднання. У цьому разі у визначенні форм обману одночасне використання слова *зокрема* і еднального сполучника *прикінцевості та* унеможлиблює визначення переліку форм обману як вичерпного чи продовжуваного.

3. Самоплагіат у контексті авторського права

Отже, зазначені й інші особливості термінології також породжують низку запитань: як бути? що робити? Адже відповідно до ч. 5–7 ст. 42 Закону за порушення академічної доброчесності (у тому числі й за *самоплагіат*) педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до *академічної відповідальності*⁵ (Закон, 2017).

Працюючи над текстом статті, знайшов деякі поради. З-поміж них юристи радять перефразувувати, щоби ошукати антиплагіатну програму, котра виявляє повтори: повторюватися, але іншими словами й іншим їхнім порядком. Проте, підлаштовуючись під когось, під чужу непрофесійність, перестанеш себе поважати. Та й бавитися з якоюсь недосконалою програмою – зайва й даремна справа.

Такі пропозиції добрі, проте треба йти радикальним, але правовим шляхом.

⁵ На жаль, у Законі немає терміновизначення цього словосполучення.

Крім суто термінологічних негараздів, номен *самоплагіат* своїм значенням суперечить й основам авторського права:

1) ні в ст. 1 (визначення термінів), ні в ст. 50 (види порушень) з-поміж видів плагіату *самоплагіат* не названо і не визнано одним із порушень авторського права (Закон, 2022);

2) відповідно до ч. 1 ст. 15 до «*майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) належать: а) виключне право на використання твору*» (там само);

3) відповідно до ч. 2 цієї статті «*Виключне право на використання твору автором (чи іншою особою, яка має авторське право) дозволяє йому використовувати твір у **будь-якій формі і будь-яким способом***», у тому числі опублічувати твір на свій розсуд – де завгодно, як завгодно і без обмеження (там само).

Уведення поняття *самоплагіат* (повторне використання власного твору) й визначення відповідного покарання з очевидністю є порушенням-обмеженням прав автора і передумовою (поштовхом) до відчуження самого твору від його автора (чи автора від твору?).

До того ж у Законі немає механізмів вияву обману. Як і за якими критеріями будуть встановлювати, з'ясовувати: це обман чи користування своїм правом? Як видається, за таких обставин можна стверджувати про можливу небезпеку суб'єктивізму й наявність оцінних суджень.

Фактично в Законі йдеться не про порушення авторського права, а про *частотність (повторення)* використання (відтворення) автором свого твору чи його частин(и). У цьому разі може йтися (і то до деякої міри умовности) лише про *зловживання правом*.

Отже, з усіх позицій (лінгво-термінологійних і суто правових) уведення цього слова як терміна в його наявній формі і тлумаченні є неприпустимим. Від нього треба відмовлятися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д'яков, А. С., & Кияк, Т. Р., Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: КМ Academia.
2. Закон (2017). Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Закон (2022). Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
4. Котляревський, І. (2018). Котляревський І. *Енеїда*. Харків: Фоліо.
5. Кримінальний кодекс (1931). *Кримінальний кодекс Української СРР* (1927). Харків – Київ: Держ. вид-во «Пролетар».
6. Мельничук, О. С. (Ред.). (1986). *Словник інішомовних слів*. Київ:

Укр. рад. енци. 7. **Нелюба**, А. (2010). Правнична термінологія і захист авторського права. В *Актуальні проблеми мови права: історія та сучасність*. (с. 26–33). Кіровоград, 2010. 8. **Нелюба**, А. (2016). Антиюридичний словник: регламентація мовного етикету в законах. *Держава і право: Серія: Юридичні науки*, 71, 71–83. 9. **Нелюба**, А. (2017). Термінологія мовного законодавства: між минулим і майбутнім. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 64 / 1, 310–319. 10. **Нелюба**, А. (2019). Оновлення юридичного словника: інвентаризація й кодифікація правничої термінології. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*, 46, 28–34. 11. **Нелюба**, А. (2021). ВІДВІД: історія і сучасний стан терміна (інвентаризаційно-кодифікаційна зарисовка). *Термінологічний вісник*, 6, 84–95. 12. **Панько**, Т. І., & Кочан, І. М., Мацюк Г. П. (1994). *Українське термінознавство: Підручник*. Львів: Світ. 13. **Рішення** Європейського суду з прав людини у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого. Королівства» від 13.07.1995, заява № 18139/91 (1995). Узято з https://mmdc.ru/blog/1995/06/23/europ_practice72/. 14. **Скопненко**, О. І., & Цимбалюк, Т. В. (2006). *Сучасний словник інішомовних слів*. Київ: Довіра. 15. **СУМ-11**: Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.

REFERENCES

1. **Diakov**, A. S., & Kyiak, T. R., Kudelko, Z. B. (2000). *Osnovy terminotvorennia: Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty [Basics of term formation: Semantic and sociolinguistic aspects]*. Kyiv: KM Academia [in Ukrainian]. 2. **Zakon** (2017). *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [The Law of Ukraine "On Education" dated September 5, 2017 No. 2145-VIII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian]. 3. **Zakon** (2022). *Zakon Ukrainy «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» vid 01.12.2022 № 2811-IX [The Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" dated 01.12.2022 № 2811-IX]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian]. 4. **Kotliarevskiy**, I. (2018). *Kotliarevskiy I. Eneida [Aeneid]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. 5. **Kryminalnyi kodeks** (1931). *Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi SRR [Criminal Code of the Ukrainian SSR]* (1927). Kharkiv – Kyiv: Derzh. vyd-vo «Proletar» [in Ukrainian]. 6. **Melnychuk**, O. S. (Red.). (1986). *Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of Loan Words]*. Kyiv: Ukr. rad. Ents [in Ukrainian]. 7. **Neliuba**, A. (2010). *Pravnycha terminolohiia i zakhyst avtorskoho prava [Legal terminology and copyright protection]*. In *Aktualni problemy movy prava: istoriia ta suchasnist [Actual problems of the language of law: history and modernity]* (pp. 6–33). Kirovohrad, 2010 [in Ukrainian]. 8. **Neliuba**, A. (2016). *Antyurydychnyi slovnyk: rehlamentatsiia movnoho etyketu v zakonakh [Anti-legal dictionary: regulation of language etiquette in laws]*. *Derzhava i pravo: Seriiia Yurydychni nauky – State and Law: Series: Legal Sciences*, 71, 71–83 [in Ukrainian]. 9. **Neliuba**, A. (2017). *Terminolohiia movnoho zakonodavstva: mizh mynulym i maibutnym [Terminology of language legislation: between past and future]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna – Visnyk of Lviv University. Seriiia filolohichna*, 64/1, 310–319 [in Ukrainian]. 10. **Neliuba**, A. (2019). *Onovlennia yurydychnoho slovnyka: inventaryzatsiia y kodyfikatsiia pravnychoi terminolohii [Updating the legal dictionary: inventory and codification of legal terminology]*. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia – Visnyk of Prykarpattia University. Filolohiia*, 46, 28–34 [in Ukrainian]. 11. **Neliuba**, A. (2021). *VIDVID: istoriia i suchasnyi stan termina (inventaryzatsiino-kodyfikatsiina zarysovka) [DEMURRER: history and current status of the term (inventory and codification sketch)]*. *Terminolohichnyi visnyk – Terminology Bulletin*,

6, 84–95 [in Ukrainian]. 12. **Panko**, T. I., & Kochan, I. M., Matsiuk H. P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo: Pidruchnyk [Ukrainian terminology: Pidruchnyk]*. Lviv: Svit [in Ukrainian]. 13. **Rishennia** Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Tolstoi-Myloslavskiyi proty Spoluchenoho. Korolivstva» vid 13.07.1995, zaiava № 18139/91 91 [The decision of the European Court of Human Rights in the case "Tolstoy-Myloslavskiy v. United. Kingdoms" dated July 13, 1995, application No. 18139/91] (1995) Retrieved from https://mmdc.ru/blog/1995/06/23/europ_practice72/ [in Ukrainian]. 14. **Skopnenko**, O. I., & Tsybaliuk, T. V. (2006). *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 15. **SUM-11**: Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnyk ukraïnskoi movy [Modern Dictionary of Loan Words]*. (T. 1–11). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

Нелюба Анатолій Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна; Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: anatoliy_nelyuba@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9509-9597>

Neliuba Anatoliy – Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of the Ukrainian Language, V. N. Karazin Kharkiv National University; 4 Svobody sq., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27 березня 2024 року

ДСТУ 8302:2015: Нелюба А. М. Самоплагіат: термін українського права чи мовна абракадабра? *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 182–195. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.15>

APA: Нелюба, А. М. (2024). Самоплагіат: термін українського права чи мовна абракадабра? *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 182–195. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.15>

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

УДК 811.161.2

А. А. Берестова

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВОПРОСТОРІ ЛАРИСИ ВИРОВЕЦЬ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНЕ ПОТРАКТУВАННЯ

У пропонованій статті авторка звертається до проблеми функціонування простих речень у віршових творах Лариси Вировець, творчий доробок якої не був удокладнено розглянутий із погляду лінгвостилістики. За результатами розгляду дослідниця констатує вживання в аналізованих віршових текстах простих речень, що різняться структурно-граматичними ознаками і комунікативними властивостями, і доходить висновку, що зареєстровані зразки вживання розглядуваних речень у текстах засвідчують їхню функційно-стилістичну спроможність організовувати поетичний мовопростір й увиразнювати розкриття авторського задуму у віршовому полотні.

Ключові слова: лінгвостилістика, поетичний мовопростір, віршовий твір, просте речення, структурно-граматичні ознаки, комунікативні властивості, авторський задум.

Berestova A. A. Simple Sentence in the Poetic Language of Larisa Vyrovets: Linguistic and Stylistic Interpretation. *The proposed article highlights the author's view on the functioning of simple sentences in the poetic works of Larisa Vyrovets. The topicality of the considered problem is determined by the fact that the poetess's language space has not been the object of scientific analysis until now.*

The purpose of the article is to outline the features of the functioning of simple sentences in the syntactic structure of Larisa Vyrovets' poetic works. In order to realize the outlined goal, it is necessary to identify the types of simple sentences used by the artist, to determine the ways of their realization and to find out the pictorial and expressive potential of these formations as expressive units.

The researcher attests to the diverse structural and grammatical representation of simple sentences in the analyzed poetic works: consisting of two-member and one-member units, they are realized as both complete and incomplete, simple and composite (with elements of complication primarily represented by coordinate clauses, subordinate clauses, comparisons, vocatives, and parenthetical constructions). In terms of communicative functions, the poetess's works feature declarative, interrogative, and exclamatory constructions. Particularly notable are questions, imperative sentences, sentences expressing hope and pleading, reproduced with exclamatory

and interrogative intonations, as well as declarative sentences with parcelled components and a fragmented structure.

The author concludes that in the poetic works of Larisa Virovets, simple sentences are represented, distinguished by their structural and grammatical construction and communicative expressions. Simple sentences and their components can serve as the material for creating stylistic figures, including gradation, polysyndeton, and chiasmus. The observed cases of the use of the analyzed sentences in the texts testify to their functional and stylistic ability to organize the poetic language and express the author's idea in the poetic canvas.

Keywords: *author's idea, poetic work, simple sentence, structural and grammatical construction, communicative expression, gradation, polysyndeton, chiasmus, parcellation.*

Вступ

Синтаксична організація поетичного твору вже тривалий час є об'єктом наукового зацікавлення мовознавців. У різні періоди розвитку української лінгвостилістики дослідники приділяли увагу функціонуванню у віршових текстах і простих речень, і складних конструкцій. Висвітлення окремих аспектів їх реалізації спостерігаємо, зокрема, у працях С. Єрмоленко (Єрмоленко, 1969), С. Дорошенка (Дорошенко, 1985; Дорошенко, 2007), Н. Дзюбак (Дзюбак, 1997), Л. Рабанюк (Рабанюк, 1997), Ю. Ричагівської (Ричагівська, 2009), Ю. Юріної (Юріна, 2013), О. Тележкіної (Тележкіна 2016), Т. Беценко (Т. Беценко, 2016), С. Бузько (Бузько, 2020), І. Гольтер (Гольтер, 2020), М. Голтвеницької (Голтвеницька, 2021). Незважаючи на велику кількість розвідок у цій царині, і надалі важливо вивчати синтаксичну структуру віршового обширу кожного митця, оскільки це «дає змогу пізнати специфіку словесного мислеоформлення» (Беценко, 2016: 526). З огляду на це актуальним постає пошук специфічних ознак репрезентації авторського світобачення Лариси Вировець, позаяк дотепер мовопростір поетки не був об'єктом наукового висвітлення.

Мета нашої статті – окреслити особливості функціонування простих речень у синтаксичній структурі поетичних творів Лариси Вировець. Для реалізації окресленої мети необхідно виявити види простих речень, репрезентованих у творах мисткині, визначити способи їх утілення і з'ясувати зображально-виражальні потенції цих утворень як увиразнювальних одиниць.

Методи дослідження

Досягнення мети й виконання завдань передбачали використання методів спостереження (розуміння художньої виразності виявлених синтаксичних конструкцій), інтерпретування («розшифрування» фактів поетичної мови), контекстуального аналізу (потракування ужитої синтаксичної одиниці, зреалізованої в певному контексті), узагальнення (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу

Спостереження засвідчують, що в синтаксичній палітрі поезій Лариси Вировець активно представлені різні за структурними характеристиками речення: *Бачити світ з надмірною різкістю / певно зашкодить неюному серцю* (Вировець, 2018: 4); *Легко по літній зливі / дихається щораз* (Вировець, 2012: 15) – прості; *Що не мрія, то омана, / що не кава – б'є у скроні* (Вировець, [http](#)); *На моєму календарі – / інший рік і число, і день, / не гравець я у спільній грі, / бо – чужинка поміж людей* (Вировець, [http](#)) – складні, і вони однаково значущі для вираження авторського світосприйняття, оскільки, як зауважував С. Дорошенко, «різні типи речень – прості і складні – важливі стилістичні засоби синтаксису. Їх використання дає змогу відповідно до сфери застосування точніше сформулювати думку» (Дорошенко, 1985: 178). Отож у пропонованій роботі розглянемо особливості реалізації простих речень як актуалізаторів глибинних смислів у тканині поетичного тексту.

За структурно-граматичним виявом у розглядуваних творах мисткині представлені різні типи простих речень. За будовою предикативного центру зафіксовані приклади односкладних: *Легко по літній зливі / дихається щораз* (Вировець, [http](#)); *Даруй жінкам цілунки, вірші, ружі...* (Вировець, [http](#)) та ін. і двоскладних одиниць: *Між спорідненістю та сирітством / ми завмерли удвох на межі* (Вировець, [http](#)); *Та час усе стирає на лахміття* (Вировець, 2012: 61) та ін. За ознакою повноти вираження можливих членів речення засвідчені зразки повних: *Монстери померезаний листок / старанно затуляє пів вікна* (Вировець, [http](#)); *Пів на десяту розпочався дощ* (Вировець, [http](#)) та ін. і неповних: *І всюди жовте вкупі з голубим* (Вировець, 2018: 12); *[Як почуваяся?] Білкою в колесі, білкою...* (Вировець, 2018: 22) та ін. утворень із переважанням першого різновиду, що уможливорює

удокладнене розкриття думки ліричної героїні, тоді як структури з пропущеними граматичними компонентами надають висловлюваному динамічності і стрімкості. Зареєстровані також випадки формування за допомогою неповних речень стилістичних фігур, зокрема граматичного хіазму (за визначенням: Тележкіна, 2020: 26): *[Доля – як осінь, / свавільна й примхлива: / цвіт на жоржинах – і наморозь.] / Сонце – для липня. / Для вересня – зливи. / [Це розумієш з роками лиш]* (Вировець, 2012: 38), що сприяє інтенсифікації висловлюваного. Окрім того, авторка активно уводить в поетичну оповідь ускладнені прості речення: *А кімнату безжальне жалюзі / **ріже** в смужку, не омина... / На синоптиків не зважаючи, / місто штурмом бере весна* (Вировець, <http>) й неускладнені: *Тьмяне сяйво придорожних ліхтарів* (Вировець, <http>), які репрезентовані значно меншою кількістю зразків. Зареєстровані випадки уживання речень з відокремленими компонентами – *А вранці Бог, **уперше в цьому році**, / овець небесних стригти розпочав* (Вировець, <http>); *[А в нас – ялинки, шарварок, свята.] / Дрімота в душах тихо пророста – / **захланна, самовбивча і байдужа*** (Вировець, 2018: 15) та ін., вставними словами – *Так, напевно, себе почувать старі...* (Вировець, 2012: 44) та ін., порівняннями – *Місто, **наче мокрий горобець**, / струшує зі спини теплі краплі* (Вировець, 2018: 26); *Прозоріють думки, мов скло* (Вировець, 2018: 33) та ін., однорідними членами – *Серцю море ночами сниться / з **ятерями і катерами*** (Вировець, <http>); *Гостра така граматики – / з **болю, надії, чуда**...* (Вировець, 2012: 23); *Орда **повзе і зазіхає** знагла / на ці **стежки, і літєло, і ніч*** (Вировець, 2018: 18) та ін.

Прикметною особливістю речень з однорідними членами є не лише їхня смислова насиченість завдяки накопиченню компонентів, а й виформовування градації: *[Минуть дощі. У сірому плащі / відійде листопад нечутним кроком.] / Новим повіє **вітром, снігом, роком*** (Вировець, 2012: 19); *Минула Покрова. Пречиста Третя / укрила **снігом листя і волосся*** (Вировець, 2012: 54) і *Стрілись враз **роки і миті*** (Вировець, 2018: 23). Нанизування однорідних елементів у наведених ілюстраціях засвідчує витворення нового авторського образу – образу часу – і підкреслює його швидкоплинність, невблаганність і суперечливість.

Нагромадження однорідних членів уможливорює оприявлення прийменникового полісиндетону (за визначенням: Тележкіна, 2020:

26), приміром: *Морочить нас... Неначе десь за рогом, / за тим провулком, за чудним фасадом, / за жовтим снігом, довгим епілогом / засяє раптом щастя зорепадом* (Вировець, 2018: 24) або *Травень розчиняється в траві, / в пелюстках обсіпаних півоній, / в черешневій опанчі червоній, / у воді бурхливій дощовій* (Вировець, 2018: 26). У поданих ілюстраціях мисткиня за допомогою такого насичення підкреслює смислову значущість відтвореного у поетичній оповіді й увиразнює гармонійність упорядкування синтаксичного простору вірша.

Наведені зразки ілюструють можливість реалізації в аналізованих творах простих речень розповідного характеру. Проте поетка так само часто вдається до питальних та окличних конструкцій.

Прості речення-запитання органічно вплітаються в тканину поетичного тексту. Авторка звертається до метафоричного співрозмовника – лелеки: *Що ти лишаєш на тому березі? / Що ти на крила береш з собою?* (Вировець, 2018: 5) – тут запитання взаємопідсилюють своє звучання, на яке є відповідь-припущення: *Квітня мрійливі, бурхливі весни... / Жито з безмежністю голубою* (Вировець, 2018: 5). Або ж запит до Всесвіту, до всіх і до себе про долю малолітнього злочинця: *Де ж його мрії зухвалі? / Світлі надії?..* (Вировець, 2018: 9), граматично переданий парцельованою конструкцією, що набуває особливо виразного звучання в контексті категоричної відповіді-заперечення: *Нема* (Вировець, 2018: 9). Вияскравлюють поетичну оповідь речення-запитання, звернені до конкретного адресата: *[Перший ранок нового року. / Дослухаюсь до відчуття.] / Що ж ти, Часе, береш з наскоку / частки мого життя?* (Вировець, 2018: 33) або *Що ж ти, осене, звихнена, / грудню серце ятриш?* (Вировець, 2012: 67). Такі питальні структури окреслюються як риторичні звертання, що не мають відповіді, а лише породжують роздуми про можливу неможливість осягнення сущого: *Із жагою неспинною / та сльозою без меж – / з перебитою спиною / небагато утнеш* (Вировець, 2012: 67). Особливо виразно звучать такі запитання-звертання, коли авторка нанизує їх, як разок наміста: *Про що це ти, / душе моя невмируща? / Чом журишся, доле моя блідолиця? // Чи ми розгубили років наших листя, / їх золото дурно змінляли за безцінь?* (Вировець, 2012: 50), а у відповідь відлунює констатація-роздум: *В похмурому, сірому, вогкому місті / зітліло на порох вчорашнє кубельце* (Вировець, 2012: 50), яка викликає ще більше запитань. Мисткиня, окрім звертань, часто «обтяжує»

запитання іншими ускладнювальними компонентами, наприклад, як у вірші «Вечірня прогулянка»: *Скажи мені на милість, давній друже, / єдиний мій, залятий, неповторний, / навіщо і вороже, і недуже / це місто дме в тромбони і валторни? // Навіщо з усієї пнеться сили, / замилює незрячі наші очі?* (Вировець, 2018: 24), і таке «обтяження» деталізує відповідні фрагменти поетичної оповіді, і тому у сприйнятті реципієнта питальна конструкція перетворюється на розповідну й окреслюється як запитання-констатація, як поєднання непоєднаного, що в кожного одержувача цього поетичного повідомлення актуалізує індивідуальні смисли.

По-особливому звучать запитання в сильних позиціях: на початку і наприкінці поетичного твору. Початкове позиційне розміщення уможлиблює розгортання авторського задуму, як-от: *Чого ж ти дівчинко, хотіла, / своє явивши почуття?* (Вировець, 2018: 31) або ж насичення першої строфи питаннями, як у вірші «Снігова баба»: *За ким сумуєш, бабо снігова? / Кого щовечір пильно виглядаєш? / Ти – дівка чи солом'яна вдова? / Чом непохитна ти, чому не танеш?* (Вировець, [http](http://)), що засвідчує смислотвірні властивості окреслених синтаксичних структур. А фіналізування віршового тексту запитанням, як у творі «Труднощі перекладу»: *[Рідною мовою кожен збагне неодмінно, / що тут у нас – незважаючи, що – завдяки. / Що перетліло, а що – незбагнено незмінне...]* / *Та на яку перекласти це вам, земляки?* (Вировець, 2018: 10) або «Дощ сіється, мов сіль на рану...» *[Живи у маячні щоденній, / де чорт – не чорт / і брат – не брат – / яких дждавшись епідемій?]* / *Яких тривог? / Яких утрат?* (Вировець, [http](http://)), посприяє розвиткові діалогу між автором і читачем, який по-своєму «розшифрує» це запитання і замислиться у пошуках відповіді на нього (Вировець, [http](http://)).

Ще одним увиразнювальним засобом поетичної оповіді Лариси Вировець є прості речення окличного інтонаційного наповнення, які можуть звучати зовсім по-різному. Це життєствердне побажання: *Хай бувають барвами / небо і ліси! / Хай співають барди нам / на всі голоси!* (Вировець, 2018: 46) або *Авє, моя любове!* (Вировець, 2012: 17), чи вимога-спонукання: *[Не гукнеш до кохання:] / «Стривай, повернись!»* (Вировець, 2012: 57), чи навіть сподівання: *[Ще учора темніло в очах, / мерехтіло, мов на шахівниці, – / скільки чорного в душах і лицях!...] / А на ранок цей сніг розпочавсь!* (Вировець, 2012: 35).

В окличних реченнях, так само, як і в питальних, поетка інколи називає адресата: *[З гілки на гілку стрибає руденька сестра моя...]* / *Доброго ранку, мала!* *[Ми принесли горішки.]* (Вировець, 2018: 22), що надає особливого відтінку сказаному.

Не частими, але виразистими є зразки, які ілюструють можливість організації поетичного тексту на основі окличних одиниць: *Осене, доленько, простоволоса, / вологооке дівча жовтокосе!* / *[Де ж забарилась ти, де заблукала?]* / *Я ж тебе, леле, шукала, гукала!* / *[Вже за дощами і саду не видно. / Хтось незнайомий нечутно увійде. / Не відсторонись його, не посунеш. / Шерех бахіл, гострих запахів суміш, / болю обійми – мов подих морозу...]* / *Дайте наркозу!* (Вировець, 2012: 66) – представлені у трьох позиціях, окличні речення утворюють структурно-смісловий каркас розглядуваного твору.

Подеколи авторка завершує свою поетичну оповідь окличним реченням-закликом до уявного співрозмовника: *Мій нежданий, мій давно чеканий, / прибери, / відсунь, / зніми / цей камінь!* (Вировець, [http](http://)); *[Сплять осоружні та жадані. / Спить зірка й місяць молодий... / Якщо весна колись настане, / озвись до мене!]* / *Пробуди!* (Вировець, [http](http://)), сподіванням-благанням: *[І доки ти поряд, / світанки наповнені змістом, / <...> / і яблуні щедрі.]* / *Якби ж не ламались гілки!* (Вировець, 2018: 40) і навіть невігойним боєм: *[Триває довгий, третій рік війни. / Лягають в землю доньки і сини...]* / *Який мороз! Яка на серці стужа!* (Вировець, 2018: 15), де нашарування питальних речень, транспонованих в окличні, посилює звучання авторської думки і налаштовує на подальші роздуми.

Емоційною наснаженістю вирізняються й парцельовані утворення. Подеколи спостерігаємо речення-строфи, вибудовані як базава структура і парцелят: *Авжеж – не п'ю і не курю, / працюю, мрію, зір гострю / або лежу на пузі. / Гуляю лісом, борщ варю, / стрічаю вранішню зорю, / чекаю в гості друзів, / дурню римовану творю / з химерій і алюзій* (Вировець, 2012: 71). Цією парцельованою конструкцією авторка підсумовує свої міркування у творі «Жартівливі нотатки», наголошуючи на важливості певних речей у певний період життя. Так само у фінальній позиції парцелят у вірші «Глиняні письмена», де мисткиня обриває базове речення *Усе пройшло. Шумерська глина / не зберегла ні плач ні спів. / Отак і я усе спалила... / Крім слів* (Вировець, 2012: 13) й акцентує смислову значущість фрагмента, яким завершується твір.

Переривання речення – прийом, до якого авторка вдається доволі часто, що й підтверджують дібрані ілюстрації: *[Зимні очі – вериги, / їх лишити – не болісно...]* / *Тільки б раптом крізь кригу / не проглянули проліски...* (Вировець, [http](#)); *[Хтось проїде, і тінь проповзе по стіні.] / Хтось наснитися... / [Хай прийде, розкаже мені, / що робити з такою любов'ю...]* (Вировець, 2012: 18); *Перекладуть з української на італійську / (чеську, англійську, німецьку – / дай Боже знаття!) / давні пісні і звитяги стрілецького війська, / мальви, миски, сорочки та злиденне життя, // наші подерті міста й забанючені села, тиху покору в очах у жінок та собак...* (Вировець, 2018: 10). Останній з наведених прикладів особливо виразний завдяки насиченню однорідними членами, разок яких поетка обриває. Така недомовленість, незалежно від того, чи вдаються до неї в середині тексту, як щойно наведені приклади, чи в абсолютному його кінці: *[А він таки й не знає до пуття, / ким був тобі.] / Про це не скажеш всує...* (Вировець, [http](#)); *[І згадуєш раптом: було вже...]* / *І це вже було...* (Вировець, [http](#)), містить певну приховану інформацію, яку кожен читач буде домислювати по-своєму, здогадуватися, про що ж хотіла сказати авторка, але обірвала речення, створивши ефект відкритості. Подеколи така недомовленість усе ж таки переходить у прояснену утверджену істину, як у вірші «Вона тобі краща за мене»: *[Достатньо й того, що не сталося, – / упало на дещо очей / та іскрою в слові озвалось.] / І гріє тепер... / І пече.* (Вировець, [http](#)) чи у творі «Він любить дощ»: *[Нічого так не хочеться мені: / він любить дощ.] / І я люблю... / Люблю.* (Вировець, [http](#)). У першому прикладі реєструємо градаційне посилення (*гріє... – пече.*), а в другому відлуння, досягнуте повторенням дієслова (*люблю... – люблю.*).

Зафіксовані також випадки вживання обірваних речень, що відрізняються питальною й окличною тональністю: ***А скільки штормів промайнуло й / заграв!..*** / *[І ти ж не мрію — ти минуле / забрав.] // І як мені зафарбувати / тепер / опале пір'я більмуватих / химер?..* (Вировець, [http](#)); *[Просила «відпусти» – і відпустив: / напевно, знав, куди себе подіти...]* / ***А що ж тепер тобі?..*** (Вировець, 2012: 28). Такі питальні й окличні конструкції завдяки своїй витонченій недомовленості набувають інакшого смислово-інтонаційного відтінку, ніж інтонаційно завершені структури. І це сприяє додатковому увиразненню поетичних рядків.

Особливий смисловий рельєф мисткиня вибудовує, сполучаючи різні комунікативні й граматичні вияви простих речень для створення мікроконтексту: *Про що розмови? Вибори й війна. / З дерев у золотавих камуфляжах / листки злетять і в чорну землю ляжуть... / Хто пом'яне їх чисті імена* (Вировець, 2018: 12), що становить смислову метафоричну єдність і впливає на розгортання поетичної оповіді на макрорівні.

Висновки

Викладене уможлиблює висновки про те, що у віршових творах Лариси Вировець репрезентовані прості речення, відмінні за структурно-граматичною будовою і комунікативним виявом. Особливою виразністю вирізняються речення-запитання, речення-заклики, речення-сподівання, речення-благання, відтворені в окличному й питальному інтонаційному наповненні, а також розповідні речення із парцельованими компонентами й обірваною структурою. Окрім того, прості речення та їх елементи можуть виступати матеріалом для творення стилістичних фігур, зокрема градації, полісиндетону, хіазму, що засвідчує їхню функційно-стилістичну спроможність організовувати поетичний мовопростір і розкривати авторський задум у віршовому полотні.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні прагматичного навантаження зазначених типів простих речень у синтаксичній структурі поетичних творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Беценко, Т.** (2016). Особливості синтаксично-стилістичної організації поетичного доробку Лесі Українки як самобутнє явище в історії української художньої думки. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 22, 526–539.
2. **Бузько, С.** (2020). Функціонування складних речень у поетичному мовленні Василя Симоненка. *Філологіка*, 21, 113–123.
3. **Вировець, Л.** *Вірші* Узято з <http://rivnodennyua.in.ua/virovec>.
4. **Вировець, Л.** (2012). *Глиняні письмена. Поезії*. Харків: Апостроф.
5. **Вировець, Л.** (2018). *Передмістя. Вірші, переклади, есе*. Харків: ТОВ «ДІСА ПЛЮС».
6. **Голтвеницька, М. В.** (2021). Просте речення в поетичному синтаксисі Ліни Костенко: структурно-граматичний і функційно-стилістичний аналіз (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32(71), 1(1), 12–16.
7. **Гольгер, І.** (2020). Особливості синтаксичної організації мови поетичних творів Г. Чубач (на матеріалі книжки поезій «Хустка тернова»). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 29(1), 90–96.
8. **Дзюбак, Н. М.** (1997). Неповні речення з еліпсом дієслова-присудка в поезії Ліни Костенко. У *Система і структура східнослов'янських мов* (с. 105–108). Київ: УДПУ.
9. **Дорошенко, С. І.**

(1985). *Граматична стилістика української мови*. Київ: Радянська школа. 10. **Дорошенко, С.** (2007). Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі. У *Ритми сучасної філології: збірник наукових праць* (с. 298–303). Львів: ПАІС. 11. **Єрмоленко, С. Я.** (1969). *Синтаксис віршової мови*. Київ: Наукова думка. 12. **Рабанюк, Л.** (1997). Генитивні речення у мові творів Лесі Українки. В *Актуальні проблеми синтаксису* (с. 70–71). Чернівці: ЧНУ імені В. Стефаника. 13. **Ричагівська, Ю. Є.** (2009). Структурно-семантичні параметри складного речення в поетичному мовленні. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки. 14. **Тележкіна, О. О.** (2016). Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Лінгвістичні дослідження*, 44, 77–83. 15. **Тележкіна, О. О.** (2020). Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України. 16. **Юріна, Ю. М.** (2016). Ідіостиль Олени Теліги. (Дис. ... канд. філол. наук). Херсон: Херсонський державний університет.

REFERENCES

1. **Betsenko, T.** (2016). Osoblyvosti syntaksyschno-stylistychnoi orhanizatsii poetychnoho dorobku Lesi Ukrainky yak samobutnie yavlyshche v istorii ukrainskoi khudozhnoi dumky [Specificity of the syntactic and stylistic organization of Lesya Ukrainka's poetic work as an original phenomenon in the history of Ukrainian artistic thought]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Philological Volyn: text and context*. 22, 526–539 [in Ukrainian]. 2. **Buzko, S.** (2020). Funktsionuvannya skladnykh rechen u poetychnomu movlenni Vasyliya Symonenka [Functioning of complex sentences in Vasylyl Symonenko's poetic speech]. *Filolohika – Philology*, 21, 113–123 [in Ukrainian]. 3. **Vyrovets, L.** *Virshi [Lyrics]*. Retrieved from: <http://rivnodennya.in.ua/virovec>. 4. **Vyrovets, L.** (2012). *Hlyniani pysmena. Poezii [Clay writings. Poetry]*. Kharkiv: Apostrof [in Ukrainian]. 5. **Vyrovets, L.** (2018). *Peredmistia. Virshi, pereklady, ese [Suburbs. Poems, translations, essays]*. Kharkiv: TOV «DISA PLIuS» [in Ukrainian]. 6. **Holtvenytska, M.** (2021). Proste rechennia v poetychnomu syntaksysi Liny Kostenko: strukturno-hramatychnyi i funktsiino-stylistychnyi analiz (na materialy zbirky «Madonna Perekhrest») [A simple sentence in the poetic syntax of Lina Kostenko: structural-grammatical and functional-stylistic analysis (as evidenced by the collection "Madonna of the Crossroads")]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific notes of V. I. Vernadskyi TNU. Series: Philology. Journalism*, 32(71) 1(1), 12–16 [in Ukrainian]. 7. **Holter, I.** (2020). Osoblyvosti syntaksyschnoi orhanizatsii movy poetychnykh tvoriv H. Chubach (na materialy knyzhky poezii «Khustka ternova») [Specificity of the syntactic organization of the language of H. Chubach's poetic works (as evidenced by the book of poems "Khustka thornova")]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 29(1), 90–96 [in Ukrainian]. 8. **Dziubak, N.** (1997). Nepovni rechennia z elipsysom diieslova-prysudka v poezii Liny Kostenko [Incomplete sentences with ellipted predicate verbs in Lina Kostenko's poetry]. In *Systema i struktura shhidnoslovianskykh mov [System and structure of East Slavic languages]* (pp. 105–108). Kyiv: UDPU [in Ukrainian]. 9. **Doroshenko, S. I.** (1985). *Gramatychna stylistyka ukrainskoi movy [Grammatical stylistics of the Ukrainian language]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian]. 10. **Doroshenko, S.** (2007).

Funktsionuvannia bezspolychnykovykh skladnykh rechen u khudozhnomu styli [Functioning of asyndetic complex sentences in artistic style]. In *Rytmy suchasnoi filologii – Rhythms of modern philology* (pp. 298–303). Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 11. **Yermolenko, S.** (1969). *Syntaksys virshovoi mowy [Syntax of poetic language]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 12. **Rabaniuk, L.** (1997). Henityvni rechennia u movi tvoriv Lesi Ukrainky [Genitive sentences in the language of Lesya Ukrainka's works]. In *Aktualni problemy syntaksysu [Topical problems of syntax. Chernivtsi]* (pp. 70–71) [in Ukrainian]. 13. **Rychahivska, Yu.** (2009). Strukturno-semantychni parametry skladnogo rechennia v poetychnomu movlenni [Structural and semantic parameters of a composite sentence in poetic speech]. *Candidate's thesis*. Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 14. **Tieliezhkina, O. O.** (2016). Skladne rechennia yak khudozhno-vyrazhalnyi zasib poetychnoho syntaksysu Liny Kostenko (na materialy zbirky «Madonna Perekhrest») [A composite sentence as an artistic and expressive means of poetic syntax by Lina Kostenko (as evidenced by the collection "Madonna Perekhrest")]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 44, 77–83 [in Ukrainian]. 15. **Tieliezhkina, O. O.** (2020). Mova ukraïnskoi poezii II polovyny XX – pochatku XXI stolittia: fonetychna, leksyko-hramatychna i leksykohrafichna retseptsiia [The language of Ukrainian poetry of the 2nd half of the 20th – the beginning of the 21st century: phonetic, lexical-grammatical and lexicographic manifestation]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 16. **Yurina, Yu. M.** (2016). Idiostyl Oleny Telihi [Idiostyle of Olena Teliha]. *Doctor's thesis*. Kherson: Khersonskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

Берестова Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та суспільно-гуманітарних наук, Національний фармацевтичний університет; вул. Сковороди, 53, м. Харків, 61000, Україна.

E-mail: balla19682802@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6036-7961>

Berestova Alla – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Fundamental, Social and Humanitarian Sciences, National University of Pharmacy; 53 Skovoroda Str., Kharkiv, 61000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Берестова А. А. Просте речення в поетичному мовопросторі Лариси Вировець: лінгвостилістичне потрактування. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 196–206. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.16>

APA: Берестова, А. А. (2024). Просте речення в поетичному мовопросторі Лариси Вировець: лінгвостилістичне потрактування. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 196–206. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.16>

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАПОВНЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ «МАКСИМ ГОНТАР» ВОЛОДИМИРА ЛИСА

Стаття присвячена вивченню літературно-художніх антропонімів з роману «Максим Гонтар» Володимира Лиса. З'ясовано, що назви героїв роману є важливим джерелом для дослідження мови, історії, духовної культури нашого народу. Розкрито інформаційне наповнення літературно-художніх антропонімів, визначені функції та роль онімів у творенні образів. Доведено, що назва і образ героя залежать від волі автора, тісно переплетені і доповнюють один одного, містять відповідну інформацію, асоціації, конотації, символи. Доантропонімна семантика, авторська характеристика та увиразнення базових конотацій сприяли розкриттю значень літературно-художніх антропонімів.

Ключові слова: апелятив, доантропонімна семантика, ім'я, літературно-художній антропонім, прізвисько, стилістичні функції.

Vehesh A. Informational Loading Literary Heroes' Proper Names in the Novel "Maxym Hontar" by Volodymyr Lys. *The study of the proper names of heroes requires special attention, and their thorough analysis is one of the most important problems of onomastics. Literary anthroponymy is the result of a subjective authorial creativity. The writer's linguistic skill is directly related to the strategy of well-chosen character names, which not only nominate, but also characterize the denotations; together with other lexical units they reflect the writer's creative thinking, the richness of his language, and the specificity of his style.*

Our goal is to investigate the literary heroes' proper names that function in the novel "Maxym Hontar" by the modern Ukrainian writer Volodymyr Lys. Our task is to reveal the informational content of the proper names of the literary heroes, and to determine the role they play in the creation of images.

It was found out that the names of the heroes of the novel are an important source for researching the language, history, and spiritual culture of our people. The hidden evaluative information in the semantic structure of the literary heroes' proper names was detected and revealed, the functions and role of onyms in the creation of images were determined. It was found out that the name and image of the hero depend on the will of the author, they are closely intertwined and complement each other, contain relevant information, associations, connotations, and symbols. Diminutive variants of onyms have an expressive and emotional coloring, they serve as a characteristic of the hero. Attention is drawn to a special type of the literary heroes' proper names – abstract-onyms.

Pre-anthroponymic semantics, the author's characteristics and the expression of basic connotations contributed to the disclosure of the meanings of the literary heroes' proper names. They are specific markers of the region, and in the works of V. Lys we come across a sample of the author's onymic mastery.

The study of the literary heroes' proper names of the novel "Maxym Hontar" by V. Lys allowed us to come to the conclusion that the anthroponyms characterize the hero according to various features, create a certain emotional tonality, indicate the relationship between the characters, reproduce the Ukrainian flavor, and reflect the author's attitude towards the named character.

Keywords: *appellative, pre-anthroponymic semantics, literary hero's proper name, nickname, stylistic functions.*

Вступ

Потенційні можливості літературно-художніх антропонімів романів сучасних українських письменників ще недостатньо вивчені. Дослідження власних найменувань героїв потребують особливої уваги, а їхній ґрунтовний аналіз відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики. Однією з найважливіших проблем ономастики є дослідження функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів. Літературно-художня антропонімія – це результат суб'єктивної авторської творчості. Мовна майстерність письменника безпосередньо пов'язана зі стратегією вдало обраних імен персонажів. Власні назви персонажів як мовні одиниці, які не лише називають, а й характеризують денотатів, разом з іншими одиницями відображають творче мислення письменника, багатство його мови, особливості стилю. Для багатьох авторів така стратегія є провідною. Не є винятком і сучасний письменник Володимир Лис.

Романи сучасних українських письменників усе частіше привертають увагу читачів-науковців. Проводяться найрізноманітніші дослідження мовознавчого характеру. Маємо цілу низку праць, присвячених вивченню функцій, особливостей творення літературно-художніх антропонімів. Функційно-стилістичні особливості назв персонажів лягли в основу досліджень Е. Боевої, Н. Бербер, О. Горбач, Т. Гриценко, Г. Лукаш, Л. Кричун, Т. Крупеньової, О. Лавер, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздри-Шепітко, А. Соколової, Г. Шотової-Ніколенко та ін. Потужний фундамент із теоретичних питань та методології дослідження становлять праці Ю. Карпенка, М. Карпенко, Л. Белея, М. Торчинського та ін.

Літературно-художні антропоніми у творах В. Лиса, зокрема в романі «Століття Якова», досліджувала І. Левчук. Н. Цівун проаналізувала стилістичні функції антропонімів у романі «Соло для Соломії», а В. Філінюк – поетику власних назв.

Об'єктом нашого дослідження були літературно-художні антропоніми, що функціонують у романах «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Стара холера», «Вифлеєм», ми проаналізували також роль заголовків у романах В. Лиса.

Літературно-художні антропоніми є своєрідними маркерами регіону, а у творах В. Лиса натрапляємо на взірці онімної майстерності автора.

Наша мета – дослідити літературно-художні антропоніми, які функціонують у романі «Максим Гонтар» сучасного українського письменника Володимира Лиса. Наше завдання – розкрити інформаційне наповнення літературно-художніх антропонімів, визначити, яку роль вони відіграють у творенні образів.

Методи дослідження

Методи дослідження: описовий метод й основні його прийоми: спостереження, інтерпретація та узагальнення, що дозволяє виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви; контекстуально-інтерпретаційний метод застосовано для визначення конотативного навантаження літературно-художніх антропонімів; дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів; метод етимологічного аналізу сприяє з'ясуванню доантропонімної семантики власних назв.

Виклад основного матеріалу

Герой нового роману В. Лиса «Максим Гонтар» – молодий історик, науковець, який відстоює свої інтереси, погляди, правдиво подає історичні події. Перспективний кандидат історичних наук, який працював в Інституті історії, зрозумів, що в нашій країні не вистачає *правдивості, а в істориків – відваги розповісти так, як усе колись відбувалося й творилося. З усіма складнощами та нюансами* (Лис, 2023: 57). Він хотів, *щоб у нас була правдива, повноцінна історія з усіма radoщами, перемогами, хай і поразками, але там, де вони були* (Лис, 2023: 58). Тому він звільняється з Інституту історії та планує

працювати в школі. Це був своєрідний бунт. З перших же сторінок персонаж Гонтар стає бунтарем.

Літературно-художній антропонім *Максим Гонтар* найперше асоціюється з героями Коліївщини – Максимом Залізнякам та Іваном Гонтою. Саме період козацької доби найбільше цікавив молодого історика. Образи Залізняка та Гонти є втіленням нескінченної сили волі та жаги до справедливості. Така жага до справедливості є в Гонтаря, який хоче відновити українську історію, як Залізняк прагнув відновити українську державність. На наш погляд, для створення найменування свого героя автор об'єднав дві реальні назви: від Максима Залізняка запозичив ім'я, а від Івана Гонти – прізвище. До відомого прізвища Гонта додав суфікс -ар, який в українських прізвищах вказує на професію людини. М. Габорак пише, що прізвище Гонта «виникло в результаті трансонімізації однозвучного прізвиська, утвореного семантичним способом від апелятива *гонта*, *гонта* – 'покрівельний матеріал у вигляді тонких дощочок'. <...> Гонтар походить від апелятива *гонтар* – 'людина, що виробляє гонти'; 'покрівельник, що криє дахи гонтом'» (Габорак, 2019: 125). Інакше – просто майстер із виготовлення покрівлі. Персонаж виявиться неабияким майстром, а оскільки йдеться про покрівлю, дах, то знову напрошується асоціація з розумом. У Словнику сучасного українського сленгу знаходимо, що *дах* – 'психіка, розум, здатність адекватно сприймати навколишній світ' (Кондратюк, 2006: 106).

У кінці роману є невеличка сцена, коли козак Гонтар розмірковує над вчинком гетьмана не захоплювати короля в полон: *Чому гетьман так скомандував? Почувався лише підлеглим короля, хай і бунтівним? Чи щось інше...* (Лис, 2023: 396). У Максима було «незадоволення тим, як бачиться українська історія, і біль за тих, хто її творив». Тому столичний історик Гонтар – найперше бунтар. Доантропонімна семантика імені *Максим* частково спрацьовує також. Ім'я *Максим* у перекладі з латинської означає 'найвеличніший', 'найбільший' (Трійняк, 2005: 206). Максим упертий та непохитний у своїх переконаннях, не випадково його ім'я по батькові – Петрович, а первісне значення імені Петро – 'скеля', 'камінь' (Трійняк, 2005: 292). Максим не виправдав сподівань мами, яка хотіла, щоб син став видатною людиною, а *він приїхав мокрою невдахою. Чи мокрим невдахою* (Лис, 2023: 99). Сам персонаж називає себе тихим ідіотом: *Яке горе, що я не божевільний,*

а просто тихий ідіот. Тихий ідіот – це як новий психіатричний термін (Лис, 2023: 100). Розум Максима достойно оцінила сусідська дівчина Ліля: *Максим Гонтар не просто історик. Він талановитий історик. <...> Він взагалі дуже вразлива, совісна людина* (Лис, 2023: 130). Про винятковість Максима будуть говорити майже всі. Місцевий бізнесмен Юрій Лицюк зізнається, що його донька Ліля дала найкращу характеристику Максимові. Але він і сам переконався, що Максим доволі оригінальна нестандартна людина, талановитий історик, але по-своєму дурний: *Бо, маючи всі підстави стати одним з провідних вітчизняних істориків, раптом залепетав про якийсь моральний фактор в українській історії, й діяв її основних творців, а заодно повстав проти міфології й мазохістського орієнтування на поразку в цій же історії. По суті, Максим Гонтар теж був небезпечним, тільки по-своєму* (Лис, 2023: 205). Максим допоміг Лицюку виявити розумного крота: *Максим таки мав аналітичні здібності, та ще й неабиякі. Ба, й дуже своєрідне мислення. Досі воно виявлялося тільки в історії, у тих наукових розвідках, які він здійснював, а тепер проявилось й у реальному житті. Виявилось, що витончений неприкаяний інтелектуал, якого багато хто вважає несповна розуму, може бути й неабияким аналітиком, пошуковцем зовсім в іншій сфері* (Лис, 2023: 262). Незвичний вчинок Гонтара-науковця дивував багатьох, багатія Лицюка також: *Одним словом, Гонтара можна було назвати щонайменше диваком, а більше – нерозумним чоловіком. Хоча ворогом, об'єктивно кажучи, він навряд чи був <...> Майже ідіот, який плював проти вітру, розвінчуючи, як він писав, псевдоміфи в науці* (Лис, 2023: 300). Лицюк легко виконує примхи доньки щодо Максима Гонтара – наче й божевільного, і водночас явно талановитого та неординарного. *Невдаха, який одночасно ніби й не був невдахою* (Лис, 2023: 317). В епілозі до роману В. Лис напише: *Ось і вся розповідь про «бунтівного», «не такого», «божевільного» історика й тих людей, які його оточували, хто був дотичним до нього. І ще є* (Лис, 2023: 410).

Крім офіційних назв, натрапляємо на розмовні варіанти імені головного героя. Друг Дмитро називає його *Максом, другом-кумом Максом*, мама називає *Максимком: Максимку, ти ж усе одно мій син. Зробив, як зробив. Як тобі ліпше...* (Лис, 2023: 21). Лікарка Стефанія називає його *любим хлопчиком*, щоб підкреслити різницю у віці. Максим натякає, що вік не має значення, наводить за приклад першу

леді Франції й отримує іронічне звертання: *Макрончик ви мій* (Лис, 2023: 374).

В. Лис майстерно використовує розмовні варіанти імен. Пані Віра – мати Максима, названа *Вірунчиком*. Так називав її чоловік, так звук звертатися і син: *Мій батько називав маму Вірунчиком. А ще – золотим Вірунчиком. Золотеньким. Особливо, як випивав* (Лис, 2023: 18). Ліля знала, що батько Макса називає свою дружину *золотим Вірунчиком*. Багата уява дівчини витворила відповідний образ і *Ліля побачила довкола голови цієї жінки невидиму золотисту ауру* (Лис, 2023: 69). Батько для ткалі Віри Лемещук віртуозно грав на скрипці в цеху, дуже любив її, а вона побивалася за Матвієм-бабником. Матвій називав її по-своєму: *Вірчиком, не Вірунчиком, не золотим Вірунчиком її називав єдиний чоловік – Матвій Білуха* (Лис, 2023: 53). Цікаво автор використовує значення імені, коли Віра дізнається про зраду Матвія: *Віра не повірила. Не хотіла вірити* (Лис, 2023: 45). Не випадково вона Віра, тому *на денці Віриної душі жила потаємна, але відверта надія* (Лис, 2023: 47). Так автор зібрав докупи віру, надію, любов.

Серед назв другорядних героїв є також багато демінутивів. Здрібніло-пестливі варіанти імен характерні як для називання дітей (*Андрійко, Сашко, Богданчик, Ліночка, Лінуся*), так і дорослих (*Даринка, Дмитрик, Лілечка, Вітьок, Васько, Віталік, Зіночка, Ігорьок, Софійка (Сонечка), Стефочка (Стефія), Юрчик*). Друга-кума Дмитра Максим називатиме і *Митьком, і Митею, і Дмитриком*, а Дмитро свою дружину – *Тонюнькою*. Виходить трохи смішна назва, бо вона не відповідала зовнішньому вигляду героїні: *Тонюнькою він звав – і в очі, і поза очі – свою дружину. Антоніна, Тоня була насправді зовсім не тоненькою, а швидше дорідною. На чоловікове звертання спершу злилася, вибачала іронічний натяк, а потім сама почала ставитися з добродушною іронією. І до слова, і до свого несприйняття його* (Лис, 2023: 141–142). Під час дослідження назв літературних героїв із попередніх романів В. Лиса ми також звернули увагу на велику кількість і часте вживання саме експресивно-оцінних літературно-художніх антропонімів.

В. Лис цікаво подає мотиви вибору імен для дітей в інтелігентній родині Гонтарів-музикантів: *Батько його мав бути названий на честь знаменитого композитора й піаніста Рахманінова, але дружина*

Максимового дідуся запротестувала, що то надто просте ім'я. І син отримав древнє ім'я **Всеволод**. Зате нібито простецьке ім'я **Петро**, син Всеволода, отримав на честь Чайковського, у фортеп'янні п'єси якого Всеволод Гонтар був буквально закоханий (Лис, 2023: 23). Як бачимо, найменування діти отримували на честь відомих музикантів. На схоже називання натрапляємо в романі «Ворошиловград» С. Жадана, де головних героїв названо іменами відомих космонавтів: *Згадай, Германе, ми ж усі в дитинстві хотіли стати авіаторами, хотіли літати, дістатися неба! Нас же всіх називали на честь космонавтів, чувак!* (Жадан, 2010: 141). Персонажа *Германа* назвали на честь космонавта Германа Титова, його брата *Юрія* – на честь космонавта Юрія Гагаріна. Прізвище *Корольов* найперше асоціюється з прізвищем відомого авіаконструктора Сергія Корольова. А що брати по батькові – *Сергійовичі*, то це ще один доказ зв'язку літературно-художнього антропоніма з авіацією.

Натрапляємо на авторську характеристику до прізвиська Максимового діда, якого бабуся прозивала **Всеволодом Буй-Туром** не тільки за прізвиськом *войовничого князя, а й через буйну шевелюру. Коли він гнівався чи натхненно бив по клавішах свого інструменту, то справді нагадував розлютovanого бика. Хоч турів давно не було, їх бачили хіба на давніх малюнках, але так уважала, так звала чоловіка бабуся Емілія, тендітна скрипалька* (Лис, 2023: 111). Як бачимо, літературно-художній антропонім містить величезну інформацію: про відомого князя, про буйну чуприну, про темперамент героя.

В. Лис веде цікаву гру з прізвищами героїв. Він вирішив об'єднати **Гонтарів** з **Лемещуками**. Прізвище **Лемещук** в основі має апелювати *лемех* (*леміш*), що означає 'частина плуга або іншого землерийного знаряддя, що підрізує шар землі знизу' (Бусел, 2005: 612). Але словом *лемех* називають, правда в російській дерев'яній архітектурі, довгі дощечки у формі лопатки, які служать для покриття округлих форм. Як бачимо, є прямий зв'язок з *гонтом*. Можливо, предки обидвох родів колись були майстрами однієї професії.

Привертають увагу назви членів родини бізнесмена **Юрія Лицюка** – *спритного ділка, одного з найбагатших людей міста й регіону, бізнесова імперія якого дедалі більше розросталася* (Лис, 2023: 67). Ім'я **Юрій** має декілька версій щодо походження. Одна з них – ім'я **Юрій** є похідним від грецького **Георгій**, що означає 'землероб' (Трійняк,

2005: 86). Друга – ім'я слов'янського походження і означає 'високе місце' або 'вельмишановний'. Друга версія підходить до характеристики героя. Він став олігархом, *Великим Босом*, який залізною рукою загрибав і прибирав під себе все, що міг прибрати і загребти. Він приєднавав до своєї імперії, чи мініімперії, дедалі нові сільські господарства, підприємства, великі й менші крамниці безжалісно й розорював тих, які виявлялися слабшими, усував конкурентів (Лис, 2023: 167). Ім'я по батькові *Святославович* теж є вказівкою на його велич і славу, на високе місце в суспільстві. А ще ім'я *Юрій* асоціюється з *Юрієм Переможцем*. Він розуміє, що життя, його звичний світ – це боротьба, а тим більше, якщо ти керуєш усім: *Там ти або виграєш у щоденній одвічній боротьбі за першість у цьому міцно зітканому житті, де все залежить від тебе і твоєї волі <...> Того, чия воля сильніша, чия міць міцніша. Або програєш, тоді шукаєш шляхів для реваншу й нової гонки. Де ти маєш перемогти. Інакше – для чого жити?* (Лис, 2023: 136). Лицюк був сильною людиною, навіть страшний діагноз не вибиває його з колії: *Я вибіг на фінішну пряму, – якось подумав. – Але ще біжу. Здається, на першому місці. Отже, я переможець...* (Лис, 2023: 360). Перемог у *Юрія* було багато, але хворобу перемогти він не зміг. Прізвище *Лицюк* могло походити від апелятива *лице* (обличчя) з додаванням суфікса *-юк*. Як зазначає М. Габорак, «у такому разі твірне для патроніма прізвище чи прізвисько первісно вказувало на людину з красивим обличчям...» (Габорак, 2019: 297). Персонаж насправді був красивим, а ще він був лицем (обличчям) своєї імперії. В. Лис добре подбав, щоб статки *Лицюка* перейшли до зятя *Личука*: *Віктор Личук був чіпким і вмілим бізнесовцем, з компетентним, як Юрій визначив під час спілкування з ним, мисленням. До того ж прізвище було дуже схоже, і це тішило батька Лілі* (Лис, 2023: 361). Тепер обличчям компанії став *Віктор-переможець Личук*.

Дружину *Юрія Лицюка* звати *Софією*. Доантропонімна семантика імені спрацьовує в тексті. *Софія* – 'мудрість' (Трійняк, 2023: 44), справді була мудрою жінкою: *Батько Юрій казав про маму Софію, що в тої вражаюча інтуїція* (Лис, 2023: 68). *Лицюк* закохався в неї, бо вона була інакшою, внутрішньо незалежною, осяйною: *Софія завжди вміла його дивувати. <...> Колись він привозив до нього Софію. Сонечко, як він казав* (Лис, 2023: 134). Для нього вона залишилася *Софійкою, Сонєю, Сонечком, Сонечкою-Сонечком*. Навіть страшна хвороба

Софії не стала причиною позбавитися дружини. Лицюк дуже любив свою сім'ю: *Жорстокий і безжалісний до інших, Юрій Лицюк був м'яким і люблячим для своєї сім'ї* (Лис, 2023: 69).

Донька Ліля успадкувала від матері частину потрясної, вражаючої інтуїції, мама називала її Лілечкою. Батько любив називати Лілю Люлицею: *Тато часом жартома називав її Люлиця – скорочено від Лілії Юрїївни Лицюк* (Лис, 2023: 68). Автор часто буде використовувати літературно-художній антропонім *Люлиця-Ліля*. Сама героїня називає себе закоханою *тетерею, Офелією Гамлетівною, дурною Люлицею*. Перед Максимом вона постане *Бенвенутою-Лілею*. Бенвенутою Райнер Марія Рільке називав загадкову жінку, яка розпалила почуття. Так, Ліля була симпатичною, загадковою жінкою. Ліля успадкувала від батька вміння владарювати: *Ліля була частинкою його – вдачі, характеру, безжалісності стосовно інших, тих, хто стає йому на заваді* (Лис, 2023: 295). Ліля віддає наказ убити Максима, а потім скасовує його, за що Лицюк називатиме її *чортовою дівкою, збаламученою істеричкою, баламутною дівкою, бісовою баламутною дівкою*. Ім'я Ліля походить від назви квітки: красивої, витонченої, але іноді її запах може бути вбивчим: *Вона була справжньою жінкою. Ніжною, доброю і лютою. І страшенно ревнивою. <...> Вона була під дих, боляче й дошкульно. Справді була донькою Юрія Лицюка* (Лис, 2023: 345). Не випадково після смерті батька її стали називати *залізною леді лучеського розливу*.

Літературно-художній антропонім *Стефанія* належить медсестрі, у яку закохався Максим. Рідкісне сьогодні ім'я Стефанія (Степанида) має грецьке коріння, означає 'вінок', 'увінчана' (Трійняк, 2005: 350). Пані Стефа випромінювала сяйво (чим не вінок), а Максима це зачарувало: *Сяйво довкола Стефанії на якийсь момент спалахнуло страшенно яскраво, а потім почало пригасати* (Лис, 2023: 374). Тут теж маємо цілу низку розмовних варіантів імені: *Стефа, Стефіця, Стефочка*.

Серед назв другорядних героїв, крім демінутивів, є багато двокомпонентних літературно-художніх антропонімів, де фігурує ім'я та прізвище. Як імена, так і прізвища відображають приналежність до української антропосистеми, а особливо – до волинського антропонімікону: *Данило Лемещук, Варвара Личко, Арсен Лемчук, Юрій Лицюк, Любов Вознюк, Софія Грицевич, Регіна Ластовець, Валерія Чанюк*,

Марина Літовець, Едик Буринець, Васько Гортюк, Юрій Говорун, Віталік Лисиця, Геннадій Зубець, Віктор Личук. Двокомпонентна формула ім'я + ім'я по батькові трапляється дуже рідко: *Йосип Васильович* – директор школи, *Марко Трохимович* – професор, *Ганна Якимівна* – секретарка. Тричленна форма називання характерна для представників наукової еліти. Наприклад, *Віктор Іванович Проценко* – в.о. директора Інституту історії; *Віталій Євгенович Смоляр* – академік.

Не обходиться автор без хронологічно значущих літературно-художніх антропонімів. Оскільки Максим вивчає історію козаччини, то дуже часто під час розмов звучать відомі імена: *Іван Сірко*, *Мазепа*, *Богдан Хмельницький*, *гетьман Петрик*; *польські королі Владислав Четвертий і Ян-Казимир*, *цар Петро*. Початок ХХ століття пов'язаний з іменами *Симона Петлюри*, *Михайла Грушевського*, *Скоропадського*, *Вернадського*, *Віктора Петрова (Петров-Домонтович, Віктор Бер)*, *Миколи Зерова* та ін.

Як і в романі «Вифлеєм», так і в романі «Максим Гонтар» ми натрапили на особливий вид літературно-художніх антропонімів – абстрактоніми. Ці назви в ономастичній літературі іменуються асоціонімами. Л. Хлистуна писала: «Перехід апелювативної лексики в онімну стає засобом естетизації дійсності, намагання осмислити реальність поза часом і простором, на іншому естетично-філософському рівні. Тому онімізуються переважно назви певних філософських, онтологічних, морально-етичних і естетичних категорій та інші абстрактні поняття <...> Онімізації апелювативів – назв неістот – спричиняє і персоніфікація, тобто надання іменованому об'єкту людських ознак, якостей, умінь. Персоніфікація може бути повною, коли денотат виступає в людському образі, це притаманне фольклорним жанрам казки, легенди, притчі» (Хлистуна, 2006: 19). Але асоціоніми функціонують не тільки у фольклорних жанрах чи поезії. В. Лис уміло використовує такі оніми в прозі. Ми вже звертали увагу на те, що власні назви, крім того, що походять від апелювативів, мають властивість не просто бути онімом, а ставати літературно-художнім антропонімом (Вегеш, 2023). Вони фігурують у тексті з апелювативами, які називають людину (дядько, тітка). Наприклад: *То було на похоронах Данила – його таки наздогнав дядько Цироз* (Лис, 2023: 33); *І вона промовила голосом, якого позичила тітка Сміливість, що приземлилася на подвір'ї* (Лис, 2023: 101); *Тітка Любов укотре чи то сміялася,*

чи то схлипувала (Лис, 2023: 111); Бо *тітка Етука* зайва в бізнесі. Вона – мов непроханий гість на чужому весіллі (Лис, 2023: 136).

Погоджуємося з думкою Л. Хлистун, що в поезії частіше «спостерігається часткова персоніфікація, коли іменованій об'єкт наділяється деякими людськими ознаками, атрибутами і в тексті сприймається двояко – і в прямому первісному значенні, і як конкретно змальований антропоморфний образ» (Хлистун, 2006: 20).

У романі В. Лиса також функціонують такі абстрактоніми, серед них виділяються **Час** та **Світ**: *І відчував, що за ним іде – не гупаючи, а тихо скрадаючись – Час. Саме так, з великої літери, якому ніщо не підвладне, але й не страшний. Бо його таємниця захована в кожному – у минулому, теперішньому й навіть майбутньому. Нічого не можна пропустити й загубити. Бо тоді почне руйнуватися дорога, якою він іде, – Час, а не Максим Гонтар* (Лис, 2023: 95); **Світ** його наздожене й ще болюче вдарить. Світ не любить невдах. <...> Хоч іноді він гладить таких людей по голові. Навіть деколи приголублює (Лис, 2023: 116). Ці абстрактні назви є назвами часових і просторових понять. Використання таких онімів у тексті допомагає зрозуміти їх важливу роль у житті кожної людини.

Висновки

У результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) літературно-художні антропоніми є важливими елементами художнього твору; 2) назва й образ героя залежать від волі автора, вони тісно переплетені й доповнюють один одного, наповнені відповідною інформацією, різними асоціаціями; 3) доантропонімна семантика, авторська характеристика та увиразнення базових конотацій сприяли розкриттю значень літературно-художніх антропонімів. Дослідження літературно-художніх антропонімів роману «Максим Гонтар» В. Лиса дозволило дійти висновку про те, що антропоніми характеризують персонажа за національним, соціальним походженням, створюють певну емоційну тональність, указують на стосунки між героями, відтворюють український колорит, відображають авторське ставлення до поіменованого персонажа.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на з'ясування семантико-стилістичного наповнення літературно-художніх антропонімів інших романів В. Лиса, а також на вивчення їхнього онімного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бусел**, В. Т. (Ред.). (2005) *Великий тлумачний словник сучасної української мови* Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2. **Вегеш**, А. (2023). Своєрідність літературно-художніх антропонімів у романі «Вифлеєм» Володимира Лиса. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2 (100), 90–100. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 3. **Габорац**, М. М. (2019). *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник*. Івано-Франківськ: Місто НВ. 4. **Кондратюк**, Т. М. (Ред.) (2006). *Словник сучасного українського сленгу*. Харків: Фоліо. 5. **Трійняк**, І. І. (2005). *Словник українських імен*. Київ: Довіра. 6. **Хлистул**, Л. В. (2006). Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

ДЖЕРЕЛА

7. **Жадан**, С. В. (2010). *Ворошиловград: роман*. Харків: Фоліо. 8. **Лис**, В. (2023). *Максим Гонтар: роман*. Харків: Фоліо.

REFERENCES

1. **Busel**, V. T. (Ed.). (2005) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian]. 2. **Vehesh**, A. (2023). Svoieridnist literaturno-khudozhnikh antroponomiv u romanі «Vyfleiem» Volodymyra Lysa [The specificity of the literary heroes' proper names in the novel "Bethlehem" by Volodymyr Lys.]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Philological sciences*, 2 (100), 90–100. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian]. 3. **Haborak**, M. M. (2019). *Prizvyshcha Halyskoi Hutsulshchyny. Etymolohichni slovnyk [Surnames of the Galician Hutsul region. Etymological dictionary]*. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian]. 4. **Kondratiuk**, T. M. (Ed.). (2006). *Slovyk suchasnoho ukrainskoho slenhu [Dictionary of modern Ukrainian slang]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. 5. **Triiniak**, I. I. (2005). *Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 6. **Khlystun**, L. V. (2006). Vlasna nazva v ukrainskii poezii II pol. XX st. (semantiko-funktsionalnyi aspekt) [A proper name in Ukrainian poetry of the 2nd half of the 20th century (semantic-functional aspect)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichni universytet imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

COURCES

7. **Zhadan**, S. V. (2010). *Voroshylvhrad: roman [Voroshylvhrad: a novel]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. 8. **Lys**, V. (2023). *Maksym Hontar: roman [Maxym Hontar: a novel]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Вегеш Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет; вул. А. Волошина, 32/1, Ужгород, 88000, Україна.

E-mail: anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Vehesh Anastasia – Ph.D in Philology, Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Uzhhorod National University; 32/1 A. Voloshyna Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Вегеш А. І. Інформаційне наповнення літературно-художніх антропонімів у романі «Максим Гонтар» Володимира Лиса. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 207–219. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.17>

АРА: Вегеш, А. І. (2024). Інформаційне наповнення літературно-художніх антропонімів у романі «Максим Гонтар» Володимира Лиса. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 207–219. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.17>

**СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ
У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»**

У статті проаналізовано наукові дослідження щодо видів односкладних речень в українській мові і виявлено структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості односкладних речень у романі Володимира Лиса «Століття Якова», розглянуто специфіку функціонування односкладних речень, зокрема стилістичні можливості кожного виду та їхню роль у створенні індивідуального стилю й творчої манери письменника.

Ключові слова: синтаксис, стилістика, односкладне речення, структурно-семантичні особливості, функціонально-стилістичні особливості, індивідуальний стиль автора.

Martsyn S., Nesterenko N., Polozova O. The Stylistic Role of One-word Sentences in the Novel "The Age of Jacob" by Volodymyr Lys. *In Volodymyr Lys's novel The Age of Jacob, all types of one-word sentences are widely represented, and the lack of scientific works aimed at studying the functional features of one-word sentences in historical novels of the XXIth century determines the relevance of the chosen topic. The purpose of the article is to analyse the structural, semantic, functional and stylistic features of one-word sentences in Volodymyr Lys's novel The Age of Jacob, which makes it possible to understand the specifics of each type of sentence, their role in creating the writer's individual style and creative manner. The purpose of the article is to determine the statistics of the use of one-word sentences in the novel, to classify and study their structure and semantic features.*

Volodymyr Lys's novel "The Age of Jacob" demonstrates high activity of one-word sentences functioning, in particular, the most productive are one-part definite-personal constructions, indefinite-personal and impersonal sentences. Nominative clauses are less frequently used, and generalised personal and infinitive structures are the least frequently used.

Sentence words in Volodymyr Lys's fiction have a significant pragmatic potential. They are aimed at rhythmic and intonational, emotional and evaluative expression of the statement, at modelling informative types and stylistic devices, as well as at embodying the dominant philosophical and aesthetic principles of the artist. One-word sentences help to create a rhythmic melody of the text, enhancing the emotional colouring of the statements. These sentences allow the author's linguistic personality to focus on his own inner world, feelings, experiences, assessments and philosophical reflections, making his work multidimensional and deeply shaded.

Keywords: syntax, stylistics, one-word sentence, structural and semantic features, functional and stylistic features, individual style of the author.

Вступ

Односкладне речення – це тип простого речення, що вважається синтаксичною одиницею з широкими виражальними можливостями і використовується в усіх стилях мовлення. Більшість філологів сходяться на думці, що односкладні речення не є варіантами двоскладних речень і не протиставляються їм. Автори енциклопедії «Українська мова» зазначають, що «односкладне речення – тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності. Головний член односкладного речення не співвідносний ні з підметом, ні з присудком, хоч формально може уподібнюватися до одного з членів двоскладного речення» (Українська мова, 2000: 395).

Вивченням односкладних речень займалися В. М. Брицин, І. Р. Вихованець, В. Д. Горяний, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Л. О. Кадомцева, К. Ф. Шульжук та інші українські синтаксисти, хоча, як зауважує В. М. Брицин, цей тип речень «залишається найменш вивченим серед інших реченневих об'єктів» (Брицин, 2001: 81). У тлумаченні синтаксичних явищ немає однаковості як серед представників різних мовознавчих напрямків, так і в працях, що ґрунтуються на однакових вихідних принципах аналізу. Особливо це стосується досліджень семантико-синтаксичного спрямування, де різні автори можуть виходити з різних тлумачень і підходів до аналізу синтаксичної структури речень. Такі розбіжності можуть бути зумовлені індивідуальними особливостями підходу дослідників, різними теоретичними уявленнями або відмінностями в мовознавчих парадигмах.

Здебільшого розгляд односкладних речень обмежувався описом їхніх структурних особливостей, хоча актуальності набувають дослідження специфіки функціонування їх у художньому тексті, адже виявлення особливостей розкриває комунікативні можливості цих структур та визначає їхню роль у реалізації авторських інтенцій.

У романі Володимира Лиса «Століття Якова» широко репрезентовані односкладні речення всіх видів, а відсутність наукових робіт, спрямованих на вивчення функціональних особливостей односкладних речень в історичних романах ХХІ ст., зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є виявлення структурно-семантичних та функційно-стилістичних особливостей односкладних речень у романі Володимира Лиса «Століття Якова», що дає змогу усвідомити специфіку кожного типу речень, їхню роль у створенні індивідуального стилю й творчої манери письменника.

Основні завдання – дослідити функційно-стилістичні особливості односкладних речень, використаних у романі, їхню будову, типологію, визначити статистику вживання їх автором.

Методи дослідження

Для виконання поставлених завдань у роботі використані такі методи дослідження: метод суцільної вибірки (для формування картотеки односкладних речень), елементи кількісних підрахунків (для унаочнення результатів дослідження), метод семантико-стилістичного аналізу (для з'ясування художньо-виражальних можливостей розглядуваних одиниць), описовий метод (для огляду мовознавчих праць, узагальнення одержаної інформації, а також опису функцій досліджуваних синтаксичних одиниць та їхньої систематизації).

Виклад основного матеріалу

В українському мовознавстві праці, присвячені односкладному реченню, з'являються на початку 20 ст., зокрема О. Синявський виокремлював «безпідметові речення й безприсудкові речення» (Синявський, 1941: 229), Л. Булаховський – «безособові, відносно-безоособові й називні» (Булаховський, 1977).

П. Дудик запропонував системну характеристику структурних типів односкладних речень, серед яких виділив «означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні» (Дудик, 1972: 232–262), але водночас зазначав, що «порівняно з двоскладними реченнями, які становлять основний, найбільш поширений і стандартний тип речення, односкладні структури кількісно менше виявлені у всіх формах і стилях мови» (Дудик, 1972: 233).

У 80-х рр. ХХ століття з'являється монографія В. Горяного «Синтаксис односкладних речень», де він робить спроби поділити односкладні речення на «особові та безособові». Таку класифікацію він обґрунтовує «семантикою й значенням суб'єктів як носіїв предикативної ознаки, наявність / відсутність граматичної особи» (Горяний, 1984: 20). Також науковець зазначає, що «в особових реченнях ця

особа виражена дiєслiвними закінченнями головного члена речення, у безособових такої особи немає й бути не може» (Горяний, 1984: 20). Односкладнi особовi речення за формами вираження головного члена (суб'єкта) В. Горяний подiляє на декiлька видiв, зокрема на «речення з означеним суб'єктом (означено-особовi), речення з неозначеним суб'єктом (неозначено-особовi), речення з узагальненим суб'єктом (узагальнено-особовi). Безособовi речення з погляду наявностi / вiдсутностi в них суб'єкта як носiя предикативної ознаки натомiсть подiляють на речення з нульовим суб'єктом, речення з непрямым суб'єктом, речення з синкретичним суб'єктом» (Горяний, 1984: 20). Слiд зазначити, що наведена класифiкацiя не є поширеною в українському мовознавствi.

У «Граматичi української мови» I. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко за сукупнiстю структурних i семантичних ознак видiляють такі основнi види односкладних речень, як «означено-особовi, неозначено-особовi, узагальнено-особовi, безособовi, iнфiнiтивнi, номiнатиvнi, вокативнi (речення-звертання)» (Вихованець, & Городенська, Русанiвський, 1982: 174).

Що стосується класифiкацiї односкладних речень I. Вихованця, то науковець описує «дiєслiвнi, iнфiнiтивнi, iменниковi (серед iменникових видiляючи окремо вокативнi речення), прислiвниковi речення» (Вихованець, 1993). Але односкладнi означено-особовi, неозначено-особовi, узагальнено-особовi речення вiн вiдносить до двоскладних речень.

У сучасному українському синтаксисi поряд з односкладними функцiєю й термiн «однойдернi речення» подiляють «однойдернi речення» на «однойдерно-двокомпонентнi й однойдерно-однокомпонентнi» (Слинько, & Гуйванюк, Кобилянська, 1994).

К. Шульжук описує такі типи односкладних речень, як «означено-особовi, неозначено-особовi, узагальнено-особовi, безособовi, iнфiнiтивнi та номiнатиvнi» (Шульжук 2004: 112–132). Цiєї класифiкацiї ми й будемо дотримуватися в нашiй розвiдцi.

Односкладнi речення, або простi речення з одним головним членом, порiвняно з двоскладними структурно значно меншi за обсягом, це робить такі речення короткими та лаконiчними, спрощуючи iхнє розумiння. Головний член в односкладних реченнях виконує подвiйну роль: вiн називає предмет або явище, а також стверджує iхню

наявність чи характеризує дію у зв'язку з предметом. Це дозволяє виражати відношення до дійсності та відтворювати предикативність речення. Відсутність другого головного члена в таких реченнях не робить їх неповними, оскільки вони самостійно передають необхідну інформацію.

В українській мові односкладні речення класифікуються за морфологічними ознаками головного члена та їхньої семантикою. За морфологічними ознаками головного члена виділяють іменні та дієслівні односкладні речення. Усі типи односкладних речень можуть мати стилістичні можливості, що найвиразніше проявляються в широкому контексті. Оскільки односкладні речення часто використовуються поряд з двоскладними, вони можуть виділятися на тлі більш складних конструкцій та надавати тексту особливої динаміки та емоційної насиченості. Такий контраст допомагає наголосити на важливих смислових моментах тексту та привернути увагу читача до ключових ідей.

У романі Володимира Лиса спостерігаємо частотне вживання означено-особових речень, особливо серед дієслівних односкладних. У таких реченнях форма головного члена виражається дієсловами першої особи однини та множини дійсного способу, наприклад: *Сина хочу. А потім – доцю* (Лис: 20); – *Чув, мамо...* (Лис: 13); *Можемо транспортувати вас до районної лікарні, а можна...* (Лис: 182) або дієсловами другої особи однини та множини дійсного способу, наприклад: – *Добре, – голос чоловіка ледь полагіднішав. – Я даю вам п'ять хвилин. Можете попроситися. Але не тратьте даремно часу на відмовляння. Вона поїде зі мною. Бувайте.* (Лис: 85); – *Хочу вам показати на прощання одну вельми цінну річ, – сказав Яків. – Вельми цінну. Може, й купите. Дуже вас прошу.* (Лис: 86); – *Мовчи, – кричить він. – Чуєш, мовчи. – Відчини, – почув шепіт.* (Лис: 62).

Автор також використовує односкладні речення, у яких головний член виражений дієсловом наказового способу, наприклад: – *Йди, хоча могли б разом і пообідати* (Лис: 38); – *То стріляй, стріляй, все заразом рішиться, то ліпше, ніж з поломаною долею жити* (Лис: 29); – *Гвалтуйте! Проше пана...* – *Вставай!* (Лис: 76); – *Спить, – сказала Ольга зовсім біля нього, а тоді тихіше, до лікарки звертаючись: – Ходімо, на дворі пуговоримо* (Лис: 186), що переміщує увагу читача на дію й акцентує на важливості її виконання.

Використання односкладних означено-особових речень у мовленні роману свідчить про динамічність висловлення, оскільки такого типу конструкції дозволяють уникнути повторення членів речення, виражених займенником. Це робить мовлення персонажів більш експресивним та стислим. Важливо також зазначити, що в романі Володимира Лиса «Століття Якова» означено-особові речення широко презентовані в діалогічному мовленні героїв, тому що конструкції такого типу пов'язують з мовою емоційною, розмовною, наприклад: – *Жити хочу, де́дьку Якове, землю горати, дітей ростити. У світ вивести* (Лис: 180); – *Пойду до жида, куплю зельонки. Сам і змастиш вчором рани на моєй дуні.* (Лис: 136).

Стилістична функція означено-особових речень полягає в тому, що за відсутності іншого головного члена речення, вони допомагають зосередитись на головному члені речення, вираженому дієсловом, наприклад: – *Буду у вівторок вранці, – сказала вона. – Ні завтра. А у вівторок* (Лис: 32), тим самим, висуваючи на перший план не діяча, а дію чи стан, тоді як наявний підмет-займенник перебирає на себе логічний наголос.

Означено-особові конструкції в романі можуть виконувати різноманітні функції: допомогти розкрити внутрішній світ ліричного героя, висловити громадянську позицію автора, створити атмосферу щирої та довірливої розмови з читачем. Використання означено-особових структур може надати тексту емоційності та глибини, щоб читач занурився в події твору.

Не менш уживаними в романі є неозначено-особові речення, у яких дійова особа не окреслюється. Головний член у таких реченнях, як відомо, виражається дієсловом у формі 3-ї особи множини минулого, наприклад: – *Билися люто, довго, до крові* (Лис: 34); *Стояли ще там і щось балакали* (Лис: 38); *Авжеж, чогось Цвіркунами їх прозивали* (Лис: 36); *Поховали Івана за Цвинтарною Огорожею, без батюшки і одпеванія, і ніп на проводи обходив неосвячену могилу* (Лис: 23) та майбутнього часу, наприклад: – *Тебе заміж оддадуть за Вергуна, – прямо сказав він* (Лис: 24), – *На всеньке село, як узнають* (Лис: 22).

Уживання неозначено-особових речень у романі може мати стилістичну особливість, яка ґрунтується на тому, що невизначеність діяча (діячів) увага більшою мірою зосереджується на самій дії. Це може створювати ефект напруженості, динаміки та загострення

уваги читача на самому процесі дії, а не на особах, які здійснюють цю дію. Такий підхід може бути особливо ефективним для створення психологічно напружених ситуацій чи драматичних моментів у тексті, наприклад: *Проказали те коротке слово й замовкли. Мовчали довго* (Лис: 30), *Сорочку родині мою показали* (Лис: 34).

Неозначеність особи в такому виді односкладних речень зумовлена ситуативно, адже діяч відомий, хоча його свідомо не називають, наприклад: *Стояли ще там і щось балакали* (Лис: 38), або суб'єкт дії невідомий ні мовцеві, ні співрозмовникові, наприклад: *Циганом прозивали* (Лис: 29), *Ще прозивали їхню родину Саратовці* (Лис: 13).

Найбільше в романі неозначено-особових конструкцій, у яких головний член речення вказує на дію, що виконується багатьма особами, наприклад: *Чекали приїзду, точніше, приходу молодого, бо ж з одного села, звісно, разом з весільним супроводом, а після короткого спільного застілля, як годилося, мали рушати на вінчання. До того обряду, до того, як піднімуть над головами наречених корони й благословить батюшка на довге й щасливе життя, кричати «Гірко!» не годилося, то й не кричали* (Лис: 26); *Через два дні після Василюниного весілля хлопця знайшли у їхній річці Мережці з каменем на шиї* (Лис: 13).

Трапляються в тексті речення, де неозначено-особові речення виступають у функції вставних, наприклад: *Казали, назад вернуться* (Лис: 23); *Казали, то знаменита на округу трійця музикантів, виписана Вергунами з міста* (Лис: 39); *Явтуха Гупалівського вбили. Казали, коли на машину з якимось начальством напали* (Лис: 177).

У неозначено-особових реченнях домінують факти, події або процеси, а суб'єкт дії залишається невизначеним. Головна ідея полягає в тому, що сам факт чи процес є важливішим за те, хто його виконує. Такий підхід дозволяє зосередитися на самій дії чи явищі, не вдаючись до деталей, хто саме виконує цю дію, наприклад: *Поткнулися. Пройшли крізь вранішній осінній туман безшелесними примарами. Виникли у дворах, коло хат, заходили в хати. Мали, певно, чітку інформацію...* (Лис: 152).

Частотними в романі є конструкції, у яких головною є дія або її результат, а діяча навмисне залишають невизначеним, наприклад: *Посиділи, погомоніли. По маленькій чарочці випили* (Лис: 180); *Там ще пекли, варили – готувалися до весілля* (Лис: 37); *Завезли їх, як виявилось, у Сілезію, місто Кенігсгут. Тут помістили у табір і на другий день до роботи поставили* (Лис: 159).

У неозначено-особових структурах відсутній граматичний підмет, навіть займенниковий, що дозволяє підкреслити загальний або типовий характер події, наприклад: *Вельми то здивували, бо ж воювали вже з полянами, до Луцька мало не приперлися, за верстов двадцять-тридцять од міста стояли вже* (Лис: 36). У неозначено-особових реченнях суб'єкт дії мислиться, але, імовірно, він відіграє незначну роль і не називається в тексті. Це є основною специфікою неозначено-особових речень, що відрізняє їх від інших типів конструкцій.

Існують випадки, коли автор свідомо усуває називання суб'єкта дії з метою створення неозначеності та суб'єктивної неокресленості вислову. Це може бути зумовлено метою автора наголосити на узагальненості або типовості події, створити певну атмосферу або ефект масовості чи невизначеності. Такий підхід дає можливість створити більш виразний та емоційно насичений текст, наприклад: *Його-то заберуть. Али ж і Зою з доньками, з сином малесеньким, з мамою старою – вивезуть. Ой, вивезуть. І як їм у тій Сибіри прийдеться – в холоді, та на мерзлій бульбі й черствому хлібі... Зосі...* (Лис: 181).

Неозначено-особові речення є важливими для творчої манери митця, оскільки іноді виступають структурним центром не тільки одного, але й декількох речень. Вони різноманітні за своєю семантикою, морфологічним вираженням головного члена й функціональним навантаженням. У романі Володимира Лиса найбільш поширеними є неозначено-особові речення, де головний член виражений формою множини минулого часу дійсного способу. Такі конструкції дозволяють автору створити враження загальності чи типовості подій, що описані в тексті.

Узагальнено-особові речення, що характеризуються образністю, експресивністю й використовуються в розмовному мовленні, художніх текстах, фольклорі, у досліджуваному романі вживаються рідко, наприклад: *Влюбетися, як води квартиру випити. Ще рік-два, хай три... Закохаються, залюбляться, а там* (Лис: 12).

Безособові конструкції в тексті роману не поступаються означено-особовим за частотністю вживання, тому що, будучи внутрішньо дуже розгалуженими, поєднують у собі різноманітні логіко-змістові й стилістичні варіанти. Безособові речення спрямовані на виявлення експресії, а тому притаманні лише текстам, де експресія ґрунтується на обставинах мовлення та змісті повідомлюваного.

Головний член цього виду односкладних речень може бути виражений безособовим дієсловом, що відображає стан героя, наприклад: *Натомість солодко замлоіло у грудях. Озирнутися не стачило сили* (Лис: 40); *Бо ув очах потемніло* (Лис: 29); *Деся під ложечкою занило* (Лис: 25); *І полотніє* (Лис: 6); або повідомлення про стихійні явища, стани й процеси, що відбуваються в природі, наприклад: *Тоді вечоріло* (Лис: 45); *Морозом війнуло...* (Лис: 28); *Мело. Мовби сліди замітало* (Лис: 197); *Надворі було доволі прохолодно. Аж ніби морозно* (Лис: 38). Такі безособові речення найбільш типові в тексті роману.

Автор використовує й безособові речення, де присудок представлений словом *нема*, з яким поєднується додаток у родовому відмінку, що вказує на особу чи предмет, відсутність яких підтверджується. Такі конструкції можуть бути еліптичними, наприклад: *Бо ж письма нема.* (Лис: 6); – *Нема у нас іншого виходу* (Лис: 25); – *У мене набойв нема* (Лис: 42).

Характерними для авторського стилю є й речення, головний член яких виражений формальною зв'язкою (дієслова бути) або допоміжними дієсловами *починати, ставати*, наприклад: *Якову було добре. Добре було Якову* (Лис: 46); *Надворі було доволі прохолодно* (Лис: 25); *І йому стало смішно* (Лис: 32).

Частотними в тексті є безособові речення, у яких головний член виражений особовим дієсловом у значенні безособового, представлені структурами, що омовлюють особливості фізичних станів: *Хоч у серці таки кололо* (Лис: 196); *Пронизало всього* (Лис: 32).

Трапляються в тексті й односкладні речення з безособовим дієсловом з постфіксом *-ся*, як-от: *Назовсім минулося відтоді* (Лис: 179).

Безособові речення, головний член яких виражено безособовим дієсловом, особовим в значенні безособового, дієслівним членом з афіксом *-ся*, прислівником, як було продемонстровано на прикладах, мають широку амплітуду вживання. Вони можуть виражати стани, процеси, явища навколишнього середовища, настрої, переживання, відчуття людини, бажання тощо. Ці конструкції додають емоційності та експресивності мовлення.

Варто зазначити, що інфінітивні речення вживаються письменником у край рідко, зокрема: *Відпустити коня й іти пішки до міста?* (Лис: 32); *Озирнутися не стачило сили* (Лис: 40).

Низькою частотнiстю вживання вiдзначаемо й номiнатиvнi речення, що описують об'єкти або явища без прямого вказiвника на дiю чи стосунки мiж ними. Такий пiдхiд надає можливостi читачевi самостiйно уявити описанi об'єкти, iнтерпретуючи змiст тексту по-своєму, наприклад: *Чудна жiнка* (Лис: 7); *Чужий чорний котисько* (Лис: 8); [*Гудзики величезнi, чавуннi*], *затерплi пальцi...* (Лис: 16); *Четверо. Боiвка* (Лис: 177).

Односкладнi номiнатиvнi речення, якi здебiльшого використовують у рiзножанрових художнiх текстах, характеризуються здатнiстю створювати статичнi описи. Цi речення можуть передавати думку окремими, iнодi не пов'язаними мiж собою частинами, створюючи образи пунктирно. Вони вiдрiзняються лаконiчнiстю, що уможлиvлює надати будь-якому висловленню емоцiйно-експресивного забарвлення та iнтонування. Номiнатиvнi речення можуть активiзувати сприйняття тексту читачем, стимулюючи його уяву. При цьому вони служать так званими "вiдправними пунктами", вiд яких уява читача розгортає картину, домальовуючи їi власними барвами, наприклад: *Тиша. Страшна тиша тиш* (Лис: 180); *Мамин зойк* (Лис: 33).

Роман Володимира Лиса «Столiття Якова» демонструє високу активнiсть функцiювання односкладних речень, зокрема найбільш продуктивно представленi односкладнi означено-особовi конструкцiї, неозначено-особовi та безособовi речення. Меншою частотнiстю вживання вiдзначено називнi речення, найменшою – узагальнено-особовi та iнфiнiтивнi структури.

Висновки

Односкладнi речення в синтаксичнiй системi української мови посiдають важливе мiсце. Вони є цiкавим явищем i з позицiї структури, i з погляду змiсту. Односкладнi речення мають лише один головний член, який, завдяки своїй граматичнiй формi, вiдображає певнi факти чи явища. Цi речення мають свої стилiстичнi особливостi, якi можуть найкраще проявитися в контекстi.

Односкладнi речення в художньому мовленнi Володимира Лиса мають значний прагматичний потенцiал. Вони спрямованi на ритмико-iнтонацiйне та емоцiйно-оцiнне увиразнення висловлення, на моделювання iнформативних типiв i форм мовлення. Односкладнi речення допомагають створювати ритмiчну мелодику тексту,

підсилюючи емоційне забарвлення висловлювань. Ці речення сприяють зосередженню автора й читача на власному внутрішньому світі, відчуттях, переживаннях, оцінках та філософських роздумах і, безсумнівно, є визначною ознакою ідіостилу письменника.

Перспективою наукової розвідки вбачаємо подальше вивчення семантико-синтаксичної організації художньої оповіді Володимира Лиса, оскільки його творчість – багатий матеріал для дослідження різноманітних синтаксичних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Брицин**, В. М. (2001). Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*, 3, 81–87. 2. **Вихованець**, І. Р. (1993). *Граматика української мови. Синтаксис: підручник*. Київ: Либідь. 3. **Вихованець**, І. Р., & Городенська К. Г., Русанівський В. М. (1982). *Граматика української мови*. Київ: Рад. шк. 4. **Горячий**, В. Д. (1984). *Синтаксис односкладних речень*. Київ: Рад. шк. 5. **Дудик**, П. С. (1972). Односкладні речення. У *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис*. (с. 232–262.). Київ: Наукова думка. 6. **Лис**, В. (2010) *Століття Якова*. Харків: Клуб «Сімейного дозвілля». 7. **Синявський**, О. (1941). *Норми української літературної мови*. Львів: Укр. вид-во. 8. **Слинько**, І. І., & Гуйванюк Н. В., Кобилянська, М. Ф. (1994). *Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання*. Київ: Вища школа. 9. **Українська мова: Енциклопедія** (2000). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> 10. **Шульжук**, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: Академія.

REFERENCES

1. **Brytsyn**, V. M. (2001). *Odnoskladni rechennia v ukrainiskii movi: do pytannia metodolohii yikhnoho doslidzhennia* [One-word sentences in the Ukrainian language: to the question of the methodology of their research]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3, 81–87. 2. **Vykhovanets**, I. R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: pidruchnyk* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax: a textbook]. Kyiv: Lybid. 3. **Vykhovanets**, I. R., & Horodenska K. H., Rusaniivskiy V. M. (1982). *Hramatyka ukrainskoi movy* [Grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Rad. shk. 4. **Horianyi**, V. D. (1984). *Syntaksys odnoskladnykh rechen* [Syntax of one-word sentences]. Kyiv: Rad. shk. 5. **Dudyk**, P. S. (1972). *Odnoskladni rechennia* [Simple sentences]. In *Suchasna ukrainska literaturna mova: Syntaksys* [Modern Ukrainian literary language: Syntax] (pp. 232–262.). Kyiv: Naukova dumka. 6. **Lys**, V. (2010) *Stolittia Yakova* [The century of Jacob]. Kharkiv: Klub «Simeinoho dozvillia». 7. **Syniavskiy**, O. (1941). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukr. vyd-vo. 8. **Slynko**, I. I., & Huivaniuk N. V., Kobylianska, M. F. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia* [Syntax of the modern Ukrainian language: problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola. 9. **Ukrainska mova: Entsyklopediia** [Ukrainian language: Encyclopedia] (2000). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. 10. **Shulzhuk**, K. F. (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Akademiia.

Марцин Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: martsin_sveta@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1265-8833>

Martsyn Svitlana – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at Professor O. G. Muromtseva Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Нестеренко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: nattapetta@hnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1267-2907>

Nesterenko Natalya – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at Professor O. G. Muromtseva Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Полозова Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: polozoval@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6780-1764>

Polozova Olena – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at Professor O. G. Muromtseva Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics,, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

Citation

ДСТУ 8302:2015: Марцин С. О., Нестеренко Н. П., Полозова О. О. Стилiстична роль односкладних речень у романi Володимира Лиса «Столiття Якова». *Лiнгвiстичнi дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-рiччя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 220–231. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.18>

APA: Марцин, С. О., & Нестеренко, Н. П., Полозова, О. О. (2024). Стилiстична роль односкладних речень у романi Володимира Лиса «Столiття Якова». *Лiнгвiстичнi дослідження*, 60 (до 100-рiччя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 220–231. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.18>

ОБРАЗНІСТЬ ОПИСІВ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ ЕМІЛЯ ЗОЛЯ У СВІТЛІ СТИЛІСТИЧНИХ СТУДІЙ С. І. ДОРОШЕНКА

Наукову розвідку присвячено розгляду образних мовних засобів на підґрунті стилістичних нотаток відомого українського мовознавця С. І. Дорошенка. Вивчення описів неживої природи Емілем Золя у творі «Черев Парижа» залишається прогалиною в дослідженні творчості зазначеного автора в декількох аспектах: стилістичному, що знайомить українських читачів з романом французького письменника, і майстерністю перекладача, що ретельно відтворює авторський текст, і це зумовлює актуальність теми статті. Переклад українською мовою передає стилістичне ускладнення та збагачення мовного матеріалу, що відбувається через переосмислення лексичної семантики. В інтерпретації тексту оригіналу задіяні такі стилістичні засоби, як епітети-кологоративи, оригінальні порівняння, антропоморфна метафора. Уважаємо, що до індивідуально-авторських надбань у плані стилістики належить оновлення загальномовної метафори, а до новаторських ідей – створення музичної метафори. Вербальні натюрморти сприяють вияву національно-культурної специфіки роману та лінгвокультури автора як представника французького етносу.

Ключові слова: С. І. Дорошенко, Еміль Золя, роман «Черев Парижа», стилістика, художній текст, лексична семантика, когнітивна інтерпретація, вербальний натюрморт, національно-культурна специфіка, лінгвокультура.

Radchuk O., Cheprakova R. The Imagery of the Still Life Descriptions by Emile Zola Viewed through the Stylistic Studies by S. I. Doroshenko. The scientific research is devoted to the consideration of figurative language means based on the stylistic notes by the famous Ukrainian linguist Serhii Ivanovich Doroshenko. The imagery of still life descriptions in the work "The Belly of Paris" by Emile Zola has not been submitted to special studies either within the framework of studying the stylistics of the text under analysis and getting Ukrainian readers acquainted with the French writer's novel or in the translational aspect and the skills of the translator who adequately reconstructs the text of the original. This determines the relevance of the topic of the article. The Ukrainian translation renders the increase of the stylistic potential as well as the enrichment of the language material through lexical semantic variation. While interpreting the original, the translator uses such stylistic devices as colour epithets, original comparisons, and anthropomorphic metaphors. Renovation of trite metaphors and creating musical metaphors are referred to the individual stylistic innovations of the author. The analysis of the verbal still life depictions has contributed to revealing national and cultural specifics of the novel and the author's linguistic culture as that of a representative of the French ethnicity.

Keywords: S. I. Doroshenko, Emile Zola, the novel "The Belly of Paris", stylistics, text of fiction, lexical semantics, cognitive interpretation, verbal still life, national and cultural specificity, linguistic culture.

Вступ

Відомий український мовознавець С. І. Дорошенко присвятив усе життя вивченню, нормативному вдосконаленню і навчанню рідної мови, акцентував увагу не лише на «значущості слова, в якому збережена давнина і яке відгукується на зміни в суспільстві, а й відчутті його як засобу, здатного малювати пейзаж, зовнішність і характер персонажів твору, втілювати художній образ» (Дорошенко, 2009: 4). Використання мовних засобів, серед яких, на думку науковця, тропи посідають вагоме місце, митці застосовують для «художнього відтворення розмаїття власних переживань – бентежних і радісних, хвилюючих і обнадійливих, спричинених багатоманітним і суперечливим життям, у якому співіснують щастя і біда, радість і горе» (Дорошенко, 2009: 174). Сергій Іванович Дорошенко наголошував, що «образність допомагає краще усвідомити висловлене. Говорити образно означає вживати слова в незвичному, тобто не в прямому, а у вторинному, переносному значенні. [...] Уживання слів у переносному значенні – основа образності» (Дорошенко, 2009: 299–300). Загальновідомо, що образність є притаманною рисою поетичних і прозових художніх творів, у яких слово в певному контексті набуває нових конотацій у семантиці, нових функцій. Мовознавці у своїх стилістичних нотатках зазначають: «Особливість художнього тексту в тому, що в ньому всі мовні засоби покликані служити створенню системи образів, завдяки яким закріплюється «художня оцінка дійсності». Це зумовлює використання загальномовних елементів в естетичній функції» (Дорошенко, 2009: 168; Калашник, 2000: 609). Професор С. І. Дорошенко неодноразово у своєму науковому доробку говорив про багатство стилістичного арсеналу української мови та інших мов, підкреслюючи тезу О. О. Потебні про те, що «образність закладена в самій природі мови. Вона може бути прихована, але здатна реалізуватися в монологічному чи діалогічному мовленні» (Дорошенко, 2009: 171). Особливого сенсу С. І. Дорошенко надавав художньому слову, що відбиває індивідуально-авторське бачення і витлумачення довкілля, передає інтелектуальні та емоційні інтенції митця: «Загальновизнано, що художня творчість як вид мистецтва будується на слові. У цьому –

доказ спільності сторін мови і мистецтва» (Дорошенко, 2009: 171). Уважаємо, що дослідження мовних засобів образності художнього твору у світлі стилістичних студій мовознавця С. І. Дорошенка постає **актуальною** на сьогодні проблемою. Образність описів неживої природи, а саме створення французьким письменником Емілем Золя літературних натюрмортів через використання тропів у романі «Череве Парижа», – залишається прогалиною як у дослідженні творчості зазначеного автора, так і в аспекті вивчення стилістики запропонованого для аналізу перекладу тексту українською мовою. Зазначмо, що фрагментарно це питання було висвітлено в статтях Н. Косило, А. Радчук, Н. Яцків. Хоча літературна спадщина Еміля Золя ретельно вивчалася зарубіжними (Р. Барт, М. Шарль, А. Паже та ін.) і вітчизняними філологами (С. Гоч, Г. Давиденко, І. Кушнір, Т. Якимович та ін.), проте роман «Череве Парижа» аналізувався лише в аспекті змалювання соціального середовища. Зауважмо, що першим перекладачем цього роману, як і всіх інших творів Еміля Золя, був І. Франко, який намагався європеїзувати українську літературу, познайомити передусім українську інтелігенцію з новим напрямом у літературі – натуралізмом, представити французів як особливу соціальну спільноту. За радянських часів переклад роману «Череве Парижа» зробила О. Єзерницька, спираючись на сучасні норми української мови, намагаючись якнайточніше відтворити мовну картину світу французького письменника.

Мета цієї статті полягає в презентації образних мовних засобів, що використовує Еміль Золя в прозовому художньому творі «Череве Парижа» для створення описів неживої природи на основі перекладацької майстерності О. Єзерницької, крізь призму світобачення якої як перекладача читач сприймає текст.

Оскільки вивчення стилістики об'єднує мовознавчі та літературознавчі дослідження, то стаття має філологічну спрямованість і передбачає виконання таких **завдань**: 1) виокремити контексти з описами неживої природи, зокрема овочів; 2) провести лінгвістичний аналіз обраних контекстів в аспекті застосування маркованих мовних засобів; 3) визначити індивідуально-авторські вподобання французького письменника щодо використання художньо-образних засобів, вміло відтворених перекладачем засобами української мови.

Методи дослідження

У статті використано методи відповідно до поставленої мети та зазначених завдань дослідження. Серед загальнонаукових методів застосовано описовий, системно-структурний, аналіз та синтез, що надали змогу докладно розглянути й систематизувати мовний матеріал, виокремити мовні образні засоби та узагальнити власні міркування. Спеціальні лінгвістичні методи, зокрема контекстуальний та стилістичний аналіз, аксіологічний метод, сприяли розкриттю індивідуально-авторської манери письменника у створенні описів.

Виклад основного матеріалу

У художньому просторі роману Еміля Золя «Черво Парижа» описи неживої природи мають особливе функційне навантаження, оскільки саме в цих контекстах спостерігається, по-перше, реалізація принципів натуралістичного зображення реальних речей, по-друге, відбиття ментальності французів як етнічної спільноти, по-третє, вияв авторської словесної майстерності (Радчук, Чепракова, 2023: 98–100). Пропонуємо розглянути стилістику фрагментів твору «Черво Парижа», у яких Емілем Золя створено натюрморти овочів та креативно втілено індивідуально-авторське бачення довкілля.

У фрагменті художнього тексту письменник-натураліст відтворює зображення городини, що привезена до Центрального ринку Парижа на продаж: *У невиразному рухливому світлі ручних ліхтарів виступали з темряви пишні пучки то м'ясистих артишоків, то ніжно-зеленого салату, то рожеві коралі моркви, то жовтава, як слонова кістка, ріпа. І ці фарби немов спалахували перед очима і мелькали вздовж куп овочів, коли мимо них проходили з ліхтарями* (Золя, 1988: 306). Цей опис артишоків, салату, моркви, ріпи є композиційним центром описового контексту, що надає експресії тексту, передає почуття автора від власних спостережень. Вербальна рецепція фотографічно точно віддзеркалює форми й кольори достиглих овочів, які кожного дня є в раціоні мешканців Парижа. Письменник-живописець досягає цього ефекту через застосування влучних епітетів-кolorативів (*ніжно-зеленого салату, рожеві коралі моркви, жовтава ріпа*), вишуканих авторських метафор (*рожеві коралі моркви*) та нерутинних і нешаблонних порівнянь (*жовтава, як слонова кістка, ріпа*). Звернімо увагу, що перекладачка О. Єзерницька вслід за І. Франком

зберігає вигляд моркви як намиста, застосовує суто українську лексему. Еміль Золя в наведеному літературному натюрморті надає кольору особливої значущості, що репрезентовано порівнянням *фарби немов спалахували*. Своєрідним фоном створеної картини є *невиразне світло ліхтарів*, що протиставлений зображенню овочів. Саме тому малюнок овочів і привертає увагу, бо вони *виступали з темряви*. Ця метафора підкреслює, що основними елементами натюрморту є зображення свіжої городини.

Інформаційно та експресивно насиченою є інша експлікація опису привезеної на Центральний ринок Парижа городини, оскільки *її було ціле море*. Загальномовна метафора (*море*) не втрачає в контексті емоційної конотації, вона оновлюється, набуває когнітивної інтерпретації: *це море ще більше розлилося, городина заповнила навіть брук; купи городини, що здіймались, наче хвилі під вітром, ця річка зелені, яка, здавалось, текла річищем шосе, подібно до поводи від осінніх дощів* (Золя, 1988: 317–318). Порівняння з рухом води надає опису динаміки. Звернення письменника-живописця до кольорів різноманітних відтінків робить контексти настільки доскональними, що читач уявляє їх реальними. Складний стилістичний малюнок утворюється через використання епітетів-кологативів та індивідуально-авторської метафори: *мінилися ніжними перлистими відтінками, ласкавими ліловими півтонами, молочно-рожевими, зеленими, що переходили в жовтий колір, – усіма тими блідими відтінками, що вранці перетворюють небо на різнобарвну шовкову тканину* (Золя, 1988: 317–318). Аналогічно описані *гарбузи, цибуля, помідори, огірки, баклажани, чорна редька*, але кожен овоч змальований експресивно забарвленими стилістичними засобами окремо. Діапазон відтінків жовтого кольору (*жовтогарячих гарбузів, золотаво-коричневі цибулини, жовтавий відблиск огірків*) задіяно автором для опозиційного розмежування з темним обарвленням овочів (*криваво-червона купка помідорів, темно-фіолетова барва баклажанів, чорна редька*). Еміль Золя залучає в описі яскраві порівняння, до яких належать і доволі рідкі нестандартні конструкції (*мов лаковані цибулини в кошику, чорна редька укладена в ряд траурними смугами, здавалася похмурими дірками*) і доцільні дієслівні метафори (*гарбузів, що лежали у два ряди, випинаючи свої товсті, роздуті черева; барва баклажанів спалахували там і тут живим полум'ям*). Зауважмо, що письменник проводить

асоціацію чорного кольору з традиційним розумінням європейцями журби за померлим, вираженням жалоби, а *траурні смуги чорної редьки* нагадують чорні траурні стрічки, які є атрибутом похорону, що підкреслює і епітет *похмурими*.

Цікавим видається факт щодо вживання французами цибулі, яка є дешевим, простим у вирощуванні та приготуванні овочем (наприклад, відомий у Франції з XVII століття цибулевий суп). Ментальне підґрунтя має когнітивна інтерпретація виразу *очна цибуля*, що є ідіоматичним еквівалентом в українській мові *очне яблуко*. У романі «Череву Парижа» описи цибулі мають пестливу конотацію: *золота-во-коричневі цибулини, мов лаковані цибулини в кошику*. Відзначмо, що в наведеному контексті не випадково застосовано загальномовну метафору (*як зоря розгорялась язиками полум'я та день займався пово-лі, надзвичайно ніжний, сіруватий*). Автор роману створює овочевий натюрморт у традиційних канонах: зображує овочі як основні елементи композиції картини яскравими фарбами на блідому ранковому фоні (*городина на вулиці Рамбюто пово-лі прокидалась, виходила з синяви, що стелилася по землі*). Звернімо увагу на постійну вживану антропоморфну авторську метафору: *городина виходила, наче для того, щоб виконувати соло на сцені*. Саме тому на першому плані цього живописного опису змальовано усі ті овочі, що перетравлює «череву Парижа»: *салат, латук, цикорій, пучки шпинату, щавлю, букети артишоків, купи квасолі та гороху, римського салату, селери, пучки пору, моркви, ріпи, гарбузи, цибуля, чорна редька, помідори, огірки, баклажани*, а гарбуз навіть нагадує це велике і товсте череву. Читача вражає асортимент овочів, які є улюбленими у французів і характеризують їх як етнічний колектив. Оспівування городини відтворюється також через застосування музичної метафори: *безперервна гама пово-лі завмирала, уривалась на строкатих стеблах селери та пучках пору; найрізкішими, найкрикливішими нотами були все-таки яскраві плями моркви і чисті тони ріпи* (Золя, 1988: 317–318). І цей прийом неодноразового вживання музичної метафори, як, наприклад, відомий контекст із симфонією сирів (Радчук, 2021: 41–44), також є значущою рисою письменника в стилістичному аспекті.

На особливу увагу заслуговує презентація такого овоча, як капуста, що постає центральним елементом композиції створених письменником натюрмортів. На сторінках роману «Череву Парижа»

в різних контекстах Еміль Золя задіяв усі основні види тропів – епіте-ти, порівняння, метафори – у змалюванні різних сортів капусти: *зді-їмалися гори капусти: великі білі головки, дебелі й тверді, мов ядра з металу, що втратив блиск, кучерява капуста, чие лапате листя було подібне до бронзових чаш, і, нарешті, червона, яку вранішня зоря перетворила на пишні квіти відтінку гущі з кармінковими та темно-пурпуровими жилками*. Зауважмо, що цей фрагмент описового кон-тексту відповідає усім канонам відтворення речей неживої природи в живописі.

Для багатьох етносів капуста є загальнодоступним і дешевим овочем. Батьківщиною капусти вважається Давня Греція, цей овоч вирощували прадавні елліни за триста років до початку нашої ери. Від греків капусту запозичили римляни, у перекладі з латини слово *капуста* позначає ‘голова’. Найменування овочевої рослини в Старо-давньому Римі відбулося на тлі того, що як голова людини – головний орган, капуста вважалася центральною рослиною серед усіх інших спочатку лісових, а потім городніх овочів. Ще за часів античності лі-карі надавали особливого сенсу цілющим властивостям цього овочу. Тому не випадково на натюрмортах дуже часто можна побачити роз-кішну капустину.

Потракування образів натюрморту завжди проводилося на під-ґрунті онтологічних та аксіологічних засад земного буття. Не випад-ково в контексті, у якому йдеться про капусту, вона водночас *чарівна* та *нікчемна*. Саме такими антонімічними епітетами наділяє цей бу-денний овоч один із героїв роману – художник Клод Лантьє: *Я весь тиждень думав над цим. Гм... Сьогодні вранці городина чудова. Я на-вмисне встав до схід сонця, бо знав, що ця нікчемна капуста в ранко-вому освітленні буде чарівна!* (Золя, 1988: 308).

Наведемо для порівняння ще контекст із зображенням капус-ти: *На тротуарі вулиці Рамбюто підносилися великі купи цвітної капусти, укладені надзвичайно рівно, мов піраміди ядер. Білі й ніжні серцевини капусти, схожі на велетенські троянди, виглядали з лапа-того зеленого листя, наче весільні букети, розставлені вздовж гігант-ських жардиньєрок* (Золя, 1988: 309). Капусти було настільки багато, що письменник вдається до різного метафоричного позначення цієї кількості й форм її впорядкування: *гори капусти, купи цвітної капус-ти, піраміди ядер [капусти]*. Фіксуємо в описі образне найменування

капусти як ядра: *мов ядра з металу, мов піраміди ядер*. Еміль Золя створює незвичайне романтичне порівняння капусти з квітами: *червона, яку вранішня зоря перетворила на пишні квіти відтінку гуші з карміновими та темно-пурпуровими жилками; схожі на велетенські троянди, виглядали з лапатою зеленого листя, наче весільні букети*. Водночас автор протиставляє капусту як найбільш просту їжу (від кварталів простих, куди вже з четвертої години ранку привозять капусту) вишуканій і елітній (до лінивих і багатих, що вивішують перед своїми крамничками каплунів та фазанів не раніше восьмої ранку). Прикладів фрагментів тексту з описом городини, і зокрема капусти, трапляється незліченно: *На Нейльському мосту віз з капустою і другий з горохом приєдналися до восьми возів з ріпою, що спускалися від Нантера* (Золя, 1988: 295); *Газовий ліхтар, часом вирунаючи з темряви, освітлював то зіздки на черевуку, то синій рукав блузи, то край кашкета, що виступали на тлі розкішного квітника червоних пучків моркви, білої ріпи, темної зелені гороху та капусти* (Золя, 1988: 295). Наведені контексти в аналізованому творі наочно демонструють значущість цього овочу для французів, відбивають їхні ментальні уподобання. Ще раз наголосимо, що «ідентифікація самотності того чи того народу виявлялась насамперед у тому, чим він харчувався, оскільки їжа була й залишається основною потребою людини. Фрукти й овочі на полотні також уможливілювали розуміння екстралінгвальних чинників, що впливали на існування людини в конкретній географічній локації, ставлення людини до навколишнього середовища, повноту зв'язків між природним світом і людиною» (Радчук, Чепракова, 2023: 100). Вербальні натюрморти, створені письменником на підґрунті когнітивної інтерпретації реального життя, сприяють вияву національно-культурної специфіки роману та презентують автора як носія французької лінгвокультури й представника французького етносу.

Висновки

Отже, образність переповнює й перенасичує вербальні натюрморти в романі Еміля Золя «Черевко Парижа», що вмiло доносить до українського читача перекладач. Ці описові контексти є накопиченням образно-художньої семантики: відбувається семантичне переосмислення, стилістичне ускладнення та збагачення мовного

матеріалу. Письменник-живописець, створюючи овочевий натюр-морт, не відхиляється від загальноприйнятих канонів живопису: дотримується зображення на приглушеному тоні яскравими барвами плодів природи. Вербалізація широкого діапазону палітри кольорів надає змоги письменнику-натуралістові представити речі найбільш наближеними до реальності.

Уважаємо, що в зображенні предметів неживої природи, зокрема овочів, Еміль Золя в романі «Череве Парижа» задіює такі стилістичні засоби, як мальовничі епітети-кolorативи, нетрафаретні та оригінальні порівняння, влучну антропоморфну метафору. До індивідуально-авторських надбань у плані стилістики належить оновлення загальномовної метафори, а до новаторських ідей – створення музичної метафори.

Автор роману «Череве Парижа» часто створює флористичні натюрморти, тому до перспектив дослідження уналежнюємо описи, у яких в образній формі відтворено форму та колір різноманітних квітів, що насичують контекст позитивними емоціями, характерними для французів, і демонструють специфіку індивідуального стилю Еміля Золя в селекції об'єктів зображення, а також перекладацьку майстерність О. Єзерницької, що намагалася досконало й переконливо передати текст оригіналу й познайомити українців із цим твором.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гоч, С.** (2011). Однойменні романи «Земля» Ольги Кобилянської та Еміля Золя: поетика, типологія. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.
2. **Давиденко, Г.** (2007). *Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття*. Київ: Центр учбової літератури.
3. **Дорошенко, С.** (2009). *Наукові простори: вибрані праці*. Харків: Новое слово.
4. **Калашник, В.** (2000). Естетичний аспект розвитку мови: здобутки української поетичної фразеології та афористики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 491, 608–612.
5. **Косило, Н.** (2011). Поетика натуралізму в дискурсі світового та національних літературних процесів. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 16. 166–170.
6. **Кушнір, І.** (2003). Символіка землі, її витoki та художнє втілення в О. де Бальзака, Е. Золя, Ш.-Ф. Рамюза. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка, CXXLVI*, 163–179.
7. **Кушнір, І.** (2007). Символ землі у романах «Земля» Е. Золя та «Земля» О. Кобилянської (Порівняльна студія). *Іноземна філологія*, 118, 153–164.
8. **Радчук, А.** (2021). Лексико-семантичні особливості перекладу номінацій запахів різних родів сиру у творі Еміля Золя «Череве Парижа». *Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір слов'янського світу»* (с. 41–44). Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.
9. **Радчук, О., & Чепракова, Р.** (2023). Підґрунтя появи

літературних натюрмортів: натуралізм у мистецтві. *Матеріали Всеукраїнській науковій конференції «Велике і вічне...»: Михайло Федосійович Гетманець* (с. 98–100). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 10. **Франко, І.** (1980). Еміль Золя, його життя і писання. У *Зібрання творів у 50-ти томах* (Т. 31). (с. 275–307). Київ: Наукова думка. 11. **Якимович, Т.** (1990). Золя Еміль. *Українська літературна енциклопедія*. (Т. 2) (с. 277). Київ: ВЦ «Академія». 12. **Яцків, Н.** (1999). Художньо-психологічний образ землі та селянина в інтерпретації Емілія Золя і Василя Стефаника. *Всесвіт*, 9–10, 182–185. 13. **Barthes, R.** (1981). *Essais critiques*. Paris: Ed. du Seuil. 14. **Charles, M.** (1977). *Rhetorique de la lecture*. Paris: Ed. du Seuil. 15. **Pages, A.** (1989). *La Bataille littéraire. Essaisurla reception du naturalismea l'époque de Germinal*. Paris: Librairie Segquier. 16. **Pages, A.** (1993). *E. Zola. Bilan critique*. Paris: Nathan.

ДЖЕРЕЛА

17. **Золя, Е.** (1988). Черев Парижа. У *Твори у 2-х томах*. (Т. 1). (О. Єзерницька, перекл.) (с. 294–572). Київ: Дніпро.

REFERENCES

1. **Hoch, S.** (2011). *Odnoimenni romany «Zemlia» Olhy Kobylyanskoi ta Emilia Zolia: poetyka, typolohiia* [The novels of the same name 'Land' by Olha Kobylyanska and Tmil Zola: poetics, typology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian]. 2. **Davydenko, H.** (2007). *Istoriia zarubizhnoi literatury XIX pochatku KhKh stolittia* [History of foreign literature of the 19th and 20th centuries]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]. 3. **Doroshenko, S.** (2009). *Naukovi prostory: vybrani pratsi* [Scientific spaces: selected works]. Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian]. 4. **Kalashnyk, V.** (2000). Estetychnyi aspekt rozvytku movy: zdobutky ukrainskoi poetychnoi frazeolohii ta aforystyky [Aesthetic aspect of language development: achievements of Ukrainian poetic phraseology and aphoristics]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina: seriia: Filolohiia – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology*, 491, 608–612 [in Ukrainian]. 5. **Kosylo, N.** (2011). Poetyka naturalizmu v dyskursi svitovoho ta natsionalnykh literaturnykh protsesiv [The poetics of naturalism in the discourse of world and national literary processes]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva – Modern problems of linguistics and literary studies*, 16, 166–170 [in Ukrainian]. 6. **Kushnir, I.** (2003). Symvolika zemli, yii vytoky ta khudozhnie vtleniia v O. De Balzaka, E. Zolia, Sh.-F. Ramiuza [Symbolism of the earth, its origins and artistic embodiment in O. de Balzac, E. Zola, Sh.-F. Ramuse]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka – Notes of Shevchenko Scientific Society*, SSXLVI, 163–179 [in Ukrainian]. 7. **Kushnir, I.** (2007). Symvol zemli u romanakh «Zemlia» E. Zolia ta «Zemlia» O. Kobylyanskoi (Porivnialna studiia) [The symbol of the earth in the novels "Earth" by E. Zola and "Earth" by O. Kobylyanska (Comparative study)]. *Inozemna filolohiia – Foreign philology*, 118, 153–164 [in Ukrainian]. 8. **Radchuk, A.** (2021). Leksyko-semantichni osoblyvosti perekladu nominatsii zapakhiv riznykh rodiv syru u tvori Emilia Zolia «Cherevo Paryzha» [Lexical-semantic peculiarities of the translation of the nominations of the smells of different types of cheese in Emile Zola's work "Belly of Paris"]. *Materialy IV Vseukrainskoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh «Movnyi prostir slovianskoho svitu» – Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists "Language Space of the Slavic World"* (pp. 41–44). Lviv: Lvivskyi derzhavnyi

universytet bezpeky zhyttiediialnosti [in Ukrainian]. 9. **Radchuk, O.**, & Cheprakova, R. (2023). Pidgruntia poiavy literaturnykh natiurmortiv: naturalizm u mystetstvi [The basis for the appearance of literary still lifes: naturalism in art]. *Materialy Vseukrainskii naukovii konferentsii «Velyke i vichne...»: Mykhailo Fedosiiovych Hetmanets – Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference “Great and Eternal...”: Mikhail Fedosievich Getmanets* (pp. 98–100). Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 10. **Franko, I.** (1980). Emil Zolia, yoho zhyttia i pysannia [Emile Zola, his life and writings]. In *Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh – Collected works in 50 volumes* (Vol. 31) (pp. 275–307). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 11. **Yakymovych, T.** (1990). Zolia Emil [Zola Emil]. In *Ukrainska literaturna entsyklopediia – Ukrainian Literary Encyclopedia* (Vol. 2) (p. 277). Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 12. **Yatskiv, N.** (1999). Khudozhno-psykholohichniy obraz zemli ta selianyna v interpretatsii Emilia Zolia i Vasylia Stefanyka [The artistic and psychological image of the land and the peasant in the interpretation of Emil Zola and Vasyli Stefanyk]. *Vsesvit – Universe, 9–10*, 182–185 [in Ukrainian]. 13. **Barthes, R.** (1981). *Essais critiques [Critical essays]*. Paris: Ed. du Seuil [in French]. 14. **Charles, M.** (1977). *Rhetorique de la lecture [Rhetorique de la lecture]*. Paris: Ed. du Seuil [in French]. 15. **Pages, A.** (1989). *La Bataille litteraire. Essaisurla reception du naturalisme a l’epoque de Germinal. The Literary Battle [Essays on the reception of naturalism at the time of Germinal]*. Paris: Librairie Segquier [in French]. 16. **Pages, A.** (1993). *E. Zola. Bilan critique [E. Zola. Critical assessment]*. Paris: Nathan [in French].

SOURCES

17. **Zolia, E.** (1988). Cherevo Paryzha [The Belly of Paris]. In *Tvory u 2-kh tomakh – Works in 2 volumes* (Vol. 1) (O. Yezernytska, trans.) (pp. 294–572). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail radchuk.o.v@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-0343-6796>

Radchuk Olga – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Professor Mihaylo Hetmanets Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Чепракова Регіна Вадимівна – магістр, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: armyanochka.r02@gmail.com

Cheprakova Regina – Master's, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Радчук О. В., Чепракова Р. В. Образність описів неживої природи Еміля Золя у світлі стилістичних студій С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 232–243. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.19>

АРА: Радчук, О. В., & Чепракова, Р. В. (2024). Образність описів неживої природи Еміля Золя у світлі стилістичних студій С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 232–243. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.19>

НАУКОВИЙ ІДІОСТИЛЬ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Стаття присвячена виявленню особливостей наукового ідіостилю відомого українського мовознавця – професора Юрія Володимировича Шевельова. Розкрито типові способи викладу інформації й активізації уваги читачів у наукових працях ученого. Здійснено аналіз мовних засобів, що слугують цитуванню думок інших науковців, ілюструванню тез прикладами, забезпечують логічну послідовність тексту, аргументування, порівняння, протиставлення тощо. З'ясовано місце художніх тропів і стилістичних фігур у науковому ідіостилі Юрія Шевельова. Висвітлено ставлення вченого до мовних запозичень, описано способи введення термінів у науковий текст, характерні для його мовознавчих праць. Визначено притаманні науковому мовленню Юрія Шевельова мовні звороти, що відрізняються від сучасних відповідників.

Ключові слова: Юрій Шевельов, науковий ідіостиль, мовні засоби, художні тропи, персоніфікація.

Shkitska I. Yuriy Shevelev's Scientific Idiostyle. *The article focuses on identifying the specific features of the scientific idiostyle of the famous Ukrainian linguist – Professor Yuriy Shevelyov. Despite the outstanding achievements of researchers of the scientist's creative output, there is still space for further studying of his rich scientific heritage, which determines the relevance of this scientific investigation, the **purpose** of which is to identify the features of Yuri Shevelev's scientific idiostyle.*

The tasks of the research are to determine the ways of presenting scientific information and activating the readers' attention; to find out the place of artistic tropes and stylistic figures in the researched scientific discourse; to analyze the linguistic means used by Yuriy Shevelyov to quote the opinions of other scientists, illustrate theses with examples, argue, compare, contrast, and ensure the logical sequence of the text; to highlight Yuri Shevelyov's attitude to linguistic borrowings and methods of introducing terms into the text; to determine typical language turns of the researcher's scientific idiostyle, as well as to describe linguistic means that are not characteristic of modern scientific discourse.

Results and conclusions. *The scientific language of Prof. Yuriy Shevelyov can be described as imaginative and colorful, which serves to activate readers' attention. The terminology used by the scientist testifies to the harmonious combination of specifically Ukrainian and borrowed linguistic means. His scientific idiostyle is characterized by the use of artistic tropes and stylistic figures: metaphors, epithets, similes, the personification of abstract concepts, etc.*

The methods of ensuring the logic and argumentation of the presented material in Yuriy Shevelev's scientific papers include marking the sequence of statements in presenting information, cause and effect relationships, appealing to what has been said before, announcing further information, persuasion by refuting a common misconception, appealing to regularities, announcing a transition to another topic, using the techniques of juxtaposition, contrast, emphasis on statements, detailing and clarification, as well as presentation of notes.

Keywords: *scientific idiosyncrasy, Yuriy Shevelyov, linguistic means, artistic tropes, personification.*

Вступ

Юрій Шевельов є видатним українським ученим, відомим в Україні та далеко за її межами. Його наукова спадщина вражає політема-тичністю і різножанровістю, засвідчує широкий спектр зацікавлень, прагнення донести результати наукових студій не тільки до фахівців, але й до широкого кола осіб, яких приваблюють питання історії та розвитку мови, історії, культури тощо. Вивченню наукового доробку цієї славетної постаті присвячено багато праць дослідників із різних галузей. Серед них можна виокремити роботи, у яких окреслюється роль Юрія Шевельова в розвитку українського й зарубіжного мовознавства (Даниленко, 2000; 2011; Скопненко, 2011; Масенко, 2008; 2014; Гриценко, 2017), студії, предметом вивчення яких постають питання перекладу праць ученого (Вакуленко, 2014); його внесок у методологію мовознавства (Вакуленко, 2016), розвиток наукового стилю мови (Селігей, 2010), погляди Юрія Шевельова на історію української мови та її періодизацію (Геращенко, 2009; Наєнко, 2010; Ткач, 2014), діалектологічне багатство мови (Мойсеєнко, 2009), правописну систему української мови (Німчук, 2009), нормування літературної мови (Черемська, 2009) тощо.

Проте, незважаючи на великі напрацювання дослідників творчої спадщини проф. Ю. В. Шевельова, усе ще залишається простір до подальшого дослідження лінгвістичних праць ученого, що зумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки. **Метою** статті є виявлення особливостей наукового ідіостилу Юрія Шевельова, досягнення якої передбачає виконання таких завдань:

– визначення способів викладу наукової інформації й активізації уваги читачів у мовознавчих працях ученого;

- з'ясування місця художніх тропів і стилістичних фігур у досліджуваних наукових текстах;
- аналіз мовних засобів, що слугують цитуванню думок інших науковців, ілюструванню тез прикладами, забезпечують логічну послідовність тексту, аргументування, порівняння, протиставлення тощо;
- висвітлення ставлення Юрія Шевельова до мовних запозичень і визначення притаманних ученому способів введення термінів у науковий текст;
- визначення типових мовних зворотів наукового ідіостилю славетного лінгвіста, їх протиставлення мовним засобам, характерним для сучасного наукового дискурсу.

Методи дослідження

Описовий і класифікаційний методи слугували відповідно опису способів та прийомів викладу інформації в наукових розвідках Юрія Шевельова, поділу мовних засобів на групи за змістовими й формальними характеристиками. Методи *аналізу* та *синтезу* уможливили виявлення типових особливостей наукового ідіостилю відомого мовознавця. Методи *систематизації* й *узагальнення* використано для формулювання висновкової частини дослідження. Метод *порівняння* дав змогу побачити різницю між особливостями сучасного наукового тексту і тексту ХХ ст., а також провести межу між нейтральними й емоційно забарвленими мовними одиницями, що потрапляють у науковий дискурс. Метод *статистичного аналізу* слугував формулюванню тверджень щодо частотності функціонування різних мовних одиниць у наукових текстах проф. Юрія Володимировича Шевельова тощо.

Виклад основного матеріалу

Хоча традиційно для наукового стилю української мови характерне вживання колективного «ми», що є вираженням авторської скромності, маркує глибоку повагу автора до праць попередників, поцінування допомоги наукових наставників, у мовознавчих працях Юрія Шевельова часом можна зустріти використання форми першої особи однини (*подаю, згадаю, зауважу, хочу нагадати, поділюся* та ін.), що на рівні речення вербалізується за допомогою означено-особових конструкцій, рідше – особових. Наприклад: *З особливостей звукових і морфологічних відзначу: спорадичне зникнення початкового*

г перед р... (Шевельов, 2003: 74); *Я не думаю, що з цим висновком мож-
на було цілком погодитися* (Шевельов, 2002: 82).

У науковому ідіостилі вченого доволі частотною є вербальна ре-
презентація займенника «ми» (**ми бачимо, ми говоримо / скажемо,
ми дійшли до ....., ми маємо справу, ми помилилися** та ін.): *До того ж,
як ми вже бачили, мова сама дає собі раду з чужими словами, поступо-
во принатурюючи їх до своїх норм і законів* (Шерех, 1951: 164); *Пест-
ливість ми можемо відтворювати передусім за допомогою пестливих
наростків...* (Там само: 60).

Також характерними для текстів наукових праць Юрія Шевельо-
ва постають означено-особові конструкції з дієслівними формами
у формі першої особи множини: *Маємо тут на увазі звертання, для
якого звичайно використовується клична форма іменника, а там, де її
нема, – називний відмінок у ролі її заступника* (Там само: 164). Серед
таких конструкцій частотностю відзначаються спонукальні структу-
ри, що слугують активізації уваги читача та забезпечують діалогіч-
ність (**додаймо, повернімось, спробуймо, використаймо, киньмо
погляд** і под.): *Додаймо ще такого ж характеру рецензію Т. Лера-
Сплавінського...* (Шевельов, 1994: 3); *Повернімось до нашого прикладу*
(Шерех, 1951: 10).

Невід'ємним атрибутом наукового ідіостилу славетного вченого
є вживання художніх тропів і деяких стилістичних фігур. Найбільш
репрезентованими є метафори (**вибухає дискусія, вогнище зміни,
згущення рис мови, мовні прогалини, підрич теорії, репертуар на-
ростків, сліпота терору, творче підсоння** та ін.): *Цілком природ-
но, що, як правило, вони (риси української мови. – І. Ш.) поховані під
пізнішими змінами. Їх треба розкопати, вивести на денне світло, як
археолог викопує шар за шаром рештки згаслих культур* (Шевельов,
1994: 12); *Але незважаючи на всю безоглядну суворість і безжальну
сліпоту терору, після деяких вагань усе істотне з усталеного Синяв-
ським збереглося до сьогодні* (Шевельов, 2002: 15); *Але не висихали
в цей час і інші канали* (Шевельов, 2003: 84); *Ще більший репертуар
пестливих і здрібнених наростків* (Шерех, 1951: 215). Але мають місце
також епітети (**гаряча стаття, гостра відповідь, жива мова, збля-
клі літери, твереза оцінка** та ін.): *Цими словами кінчається гаряче
стаття Б. Грінченка, сповнена духу нетерпимости й льокальної об-
межености* (Шевельов, 2003: 43); *На що ж мусіла спиратися ця буйно*

розквітла зразу преса в мові? (Там само: 56). Подекуди переносне вживання слів супроводжується графічним позначенням у вигляді лапок: *Уважалося, що він «нагинає» науку до політики* (Шевельов, 1994: 4). Для увиразнення думки Юрій Володимирович подекуди вдається до повторів і градації: *Справді, звідки могло тогочасне село, позбавлене зв'язків з широким світом, не маючи української школи, книжки й преси, – звідки могло воно черпати назви для понять, зв'язаних із міським побутом і вищими сферами інтелектуальної діяльності?* (Шевельов, 2003: 105); *Ганцов ніколи не був ані епігоном, ані вірним послідовником Шахматова* (Шевельов, 2002: 50); *А втім, найкращим, найпевнішим і найнаочнішим доказом у таких випадках бувають не свідчення мемуаристів і навіть не автовисловлювання, а самі твори письменника* (Шевельов, 2003: 78).

Досить оригінальним вважаємо використання автором прийому персоніфікації в наукових працях. У його розвідках часто персоніфікуються абстрактні поняття на зразок «думка», «мова», «праця», «спостереження», «справедливість», «термін», «факт», а також поняття на позначення частин слова і граматичних категорій (***осторононь стоїть праця, від уваги не втік факт, куди йшла творча думка, відпадає думка, система залишила в спадок, перетягати на себе наголос*** та ін.): *Це спостереження кликало до далеко радикальніших висновків* (Шевельов, 2002: 44); *Є в українській мові Великої України багато явищ фонетично-морфологічного характеру, які прагнули проникнути в літературну мову і зацепитися в ній, але не сприйнялися, не зачепилися, хоч їх уживав і дехто з видатних письменників* (Шевельов, 2003: 118); *За цих обставин дивує не те, що українська мова змушена була відступати, а те, що вона розмірно цупко трималася* (Шевельов, 1998: 127); *Як і більшість емоційно забарвлених наростків, наросток -іш- має нахил перетягати на себе наголос, напр., здоровий – здоровіший, синій – синіший* (Шерех, 1951: 242).

Наукове мовлення Юрія Шевельова подекуди відзначається образністю, що забезпечується вживанням фразеологізмів, у тому числі модифікованих: *Але в колективних працях часто буває так, що якась одна особа стає душею підприємства, вибивається на фактичного керівника* (Шевельов, 2002: 33). Ідеться передусім про науково-популярні праці автора, що тяжіють до публіцистичного стилю. Саме тут можна зустріти такі фразеологізми, як ***бути порожнім звуком*** (для

кого / чого), *гаяти час, з перших рук, зійти нанівець, кидати камінь, крапля в морі, мати / втратити ґрунт під ногами, почувати себе (як) вдома, стерти з лиця землі, треба не спускати з ока* та ін. Наприклад: *Не випадково ані в своєму романтизмі, ані в своєму народництві Курило звичайно не доходила крайностей, не втрачала ґрунту під ногами, не виробляла приписів, розбіжних з фактами* (Там само: 67); *... вона* (Олена Курило. – І. Ш.) *почувала себе дома не тільки в загальній славістиці, а почасти і в романістиці – вона не раз зіставляла українські фонетичні процеси з фонетичними процесами головних романських мов* (Там само: 85).

Наданню образності науковим текстам слугують також урочисті слова та мовні звороти (*авреола героїчності, наświetлення, осяги минулого, патос праці, порожня височінь, почасти* та ін.): *Спільним був запал і патос їхньої праці, об'єднувало їх однаково потужне прагнення знайти останню правду про історію української мови...* (Там само: 26); *Не конечно зовсім погоджуватись, але не можна йти вперед, не знавши верховинних осягів минулого* (Там само: 28); *Від грандіозного конструктивного пляну залишилося лише кілька бетонових колон, простягнених у порожню височінь, з незаповненими прямокутниками між ними* (Там само: 76).

Способами забезпечення логічності й аргументованості викладеного матеріалу в наукових працях Юрія Шевельова постають:

а) *черговість у викладі інформації (але перш, ніж..., з одного боку, з другого боку; забігаючи вперед у часі,...; насамперед слід згадати, передусім, переходжу до ..., по-перше, по-друге; почну з..., спершу і т. д.): Почну з подання загальної схеми мовного розвитку на східноєвропейській рівнині на схід від Карпат і від пуць на захід від Дніпра...* (Шевельов, 1994: 8); *Але перше, ніж оце до нього перейти, згадаймо ще одну функцію, в якій іменник виступає в ролі граматично-незалежного слова, хоч і не стоїть у називному відмінку* (Шерех, 1951: 164); *Насамперед слід згадати ті випадки, коли дублетні закінчення тримаються в обмеженому числі випадків просто в силу традиції, не в'яжучися з жадними правилами або тенденціями загальнішого характеру* (Там само: 188);

б) *репрезентація причиново-наслідкових відношень (а значить, внаслідок того, з цього видно, з цього випливає, приводить до висновку..., тому, у міру того, як та ін.): З цього видно, що число*

супроти відмінка – менше істотна форма іменника (Там само: 163); Мова йде про частину наявного сіна, але про все наявне молоко. Тому перший об'єкт стоїть у родовому відмінку, а другий у знахідному (Там само: 167); З цього, отже, випливає, що прикметник у реченні своїм значенням завжди несамостійний, завжди підпорядкований іменникові (Там само: 219); В міру того, як звичайний числівник перетворюється на незмінний числовий показник при іменнику, збільшується потреба мати слова, що відтворювали б поняття кількості в її конкретному застосуванні... (Там само: 255).

Висновковість у наукових текстах Юрія Шевельова репрезентована такими мовними засобами: **загалом, нарешті, кінець кінцем, отже, таким чином, у світлі всього сказаного видно**. Наприклад: В наслідок того, що первісне значення показника -ся як виявника безоб'єктності через уживання в таких відмінних випадках сильно збігло, стало можливим зрештою навіть уживання при дієсловах з цим показником об'єкта в знахідному відмінку (Там само: 315); Огляд наголосу українських іменників приводить до висновку, що в мові існує нахил розірвати зв'язок наголосу з поодинокими відмінками, а натомість використати його для розрізнення чисел (Там само: 205); В світлі всього сказаного видно, що іменники 1-ої відміни кінець-кінцем поділяються на дев'ять типів: три групи, а в межах кожної групи – три родові підподіли, сильно затушковані в множині, але цілком виразні в однині (Там само: 187);

в) **апелювання до раніше сказаного (вищенаведені слова, досі мовилося про ..., про які вже говорено вище, як уже сказано (вище) / згадано, показано, подано...; як я вже тут казав і т. д.)**: Політичну проєкцію на сучасність, як я вже тут казав, з цих питань робити не обов'язково (Шевельов, 1994: 17); Систему порушують тільки впливи наголосу, про які вже говорено вище ... (Шерех, 1951: 195);

г) **анонсування подальшого викладу інформації, зокрема переходу до іншої теми (далі ми проаналізуємо..., далі розглянемо..., про ... буде сказано далі, про це буде ще мова далі, про це докладніше далі, що ж до..., то... та ін.)**: Далі ми проаналізуємо, якими каналами впливи з Галичини на велику Україну все-таки йшли (Шевельов, 2003: 23); Та про зв'язки Ганцова з Шахматовим буде ще мова далі (Шевельов, 2002: 49); Про кличну форму, яку іноді вважають теж за відмінок, буде сказано далі (§ 34) (Шерех, 1951: 162); Що ж до єдності

літературної мови, то І. Франко відкриває її на майбутнє, вважаючи, що в його час для неї ще нема передумов (Шевельов, 2003: 23); Далі розглянемо архаїзми і неологізми окремо (Шерех, 1951: 25);

г) **переконавання шляхом спростування поширеної хибної думки**: З першого погляду може здатися, що відповідь можна й треба було знайти в говірках. Адже утерта фраза каже, що літературна мова українська базується на києво-полтавських говірках (Шевельов, 1994: 12);

д) **апелювання до очевидного, закономірностей і тенденцій** (впадає в очі, зазвичай, здебільшого, зрозуміло, легко помітити, що..., найбільше таке буває, під впливом загального нахилу, природно, що..., регулярно вживається, типове явище, у міру того як..., характеристично, ця тенденція посилилася, часто трапляються, як відомо, як правило та ін.): Вона зветься, як відомо, називний відмінок (Шерех, 1951: 162); Характеристично, що назва драми Кропивницького «Дай серцеві волю, заведе в неволю» і тепер далеко частіше вживається в формі «Дай серцю волю, заведе в неволю» (Там само: 186); В сучасній мові під впливом загального нахилу відрізнати однину від множини наголосом подеколи з'являються перенесення наголосу в таких іменниках на кінець у множині (Там само: 202); Подібна нерозмежованість ступенів – явище, типове для емоційної мови, а ступеньовані прикметники переважно бувають забарвлені емоційно (Там само: 245);

е) **зіставлення (так само, як...; у прямій відповідності до цього та ін.) і протиставлення (але, в протиставленні, всупереч, навпаки, натомість, одначе, (а) щодо ..., то; у протилежність ..., супроти, що ж до, інша річ, коли та ін.)**: Так само, як у функції об'єкта, родовий відмінок межує з знахідним у функції часу (Там само: 168); У прямій відповідності до цього прикметник у реченні завжди буває і формально підпорядкований іменникові, узгоджуючися з ним (Там само: 219); Іменників, що мають наголос завжди на основі, в сучасній українській мові сильно поменшало супроти її старого стану (Там само: 199);... Щодо місцевого відмінка, то він уживається тільки з прийменниками (Там само: 172); Навпаки, діловій, публіцистичній, науковій мові дієприслівники притаманні в чималій кількості (Там само: 329); Загалом одначе короткі прикметники в сучасній мові – пережиткова категорія (Там само: 227);

е) **акцентування уваги на важливому (варте уваги, слід підкреслити, що..., тут варто відзначити, що...; треба пам'ятати / сказати та ін.):** *Варте уваги, що наросток -ин(а) з наголосом на закінченні має прямо протилежне, себто збірне значення: ярина, озимина, садовина, дичина (але і тканина)...* (Там само: 213); *При цьому слід підкреслити, що і крапки і крапку мовець може ставити скрізь, не чекаючи, коли речення буде синтаксично довершене ...* (Там само: 160); *Тут варто відзначити, що орудний відмінок у сучасній мові залюбки виступає не тільки замість старішого називного відмінка присудкового, а і замість інших «других» відмінків: знахідного, давального, родового* (Там само: 170);

ж) **деталізування й уточнення, подання приміток (бувають випадки, до речі, додаймо до цього, що..., за винятком(-ами), коли додати до цього, коли..., крім того, між іншим, мова йде про, на додаток, oprіч того, поза тим, точніше, почасти, принаймні, сказати б, що більше, щоправда та ін.):** *Коли додати до цього, що -е і -и- в закінченнях розрізняються тільки під наголосом..., а в першій і другій особі множини наголос звичайно не припадає на ці звуки, то можна буде легко зробити висновок, що перша і друга дієвідміна в суті являють один тип відмінювання, тільки з невеличкими варіантами* (Там само: 298); *На додаток, праці Житецького з історії літературної мови і Михальчука з діалектології стояли на далеко вищому рівні, ніж їхні молодші російські відповідники* (Шевельов, 1994: 9).

Для інтерпретації думок автор удається до використання зворотів **мова йде, маємо на увазі...: Маємо тут на увазі звертання, для якого звичайно використовується клична форма іменника, а там, де її нема, – називний відмінок у ролі її заступника** (Шерех, 1951: 164). Активізації уваги читачів слугують також коментарі **(в буквальному розумінні; і, звичайно, слід; можуть бути (і є), у даній мовній одиниці, що дуже ймовірно, хоч би такий побіжний та ін.): Про історію певної мови можна (і, звичайно, слід) говорити, відколи відбулася перша зміна, що не була спільною з сусідніми мовними одиницями ...** (Шевельов, 1994: 8); **Огляд діяльності українських мовознавців двадцятих років, хоч би такий побіжний, як цей, не можна обмежити на згадці тільки про тих, хто працював на підсоветській Україні** (Шевельов, 2002: 26); **Не було тепер нікого – в буквальному розумінні, – хто міг би переглянути правопис Хвилі** (Шевельов, 1998: 140).

Посиленню категоричності та переконливості заявлених тез слугують прислівники **безперечно, далеко, дуже, незаперечно різко, цілком явно**: *Наявність конвергентних інновацій після або побіч дивергентних була цілком закономірна* (Шевельов, 1994: 15); *Картина різко змінюється, коли перейдемо до побутової лексики, в тому значенні, якого надано цьому термінові вище, і фразеології щоденної мови* (Шевельов, 2003: 79).

Для наведення прикладів учений використовує мовні звороти **візьмімо як приклад, з таких іменників назвемо, наприклад, ось приклади з ..., приміром, сюди належать**: *Візьмемо як приклад мову консерватора, крайнього монархіста й слов'янофіла певного гатунку Михайла Погодіна (1800-1875)* (Шевельов, 1994: 21); *Перенесення це природне і охоплює собою чимраз більше прийменників. Наприклад, ще донедавна прийменник біля вживався тільки в значенні місця, а тепер подеколи знаходимо його і в часовому значенні ...* (Шерех, 1951: 177).

Цитуючи інших, Юрій Шевельов послуговується зворотами **на його думку, як писав..., як слушно зауважив ..., цитую з пам'яті**. Для передавання мови третіх осіб або думок неавторитетних осіб автор уживає лексеми **мовляв, нібито**, зворот **як кажуть**: *Форми числа, роду тощо ніякого граматичного значення при керуванні не мають. Вони, як кажуть, граматично ірелевантні* (Там само: 77). Відзначимо, що для сучасної наукової традиції подання прізвищ науковців без ініціалів чи імені (як спостерігаємо подекуди в працях Ю. В. Шевельова) є досить не типовим: *У поданих уривках з Куліша і Косача теж є слова, які стали або стають архаїзмом, хоч само поняття й далі існує. Куліш пише про писарів* (Шевельов, 2002: 27); *Численні автори різних мовних підручників і підручників, що видавалися тоді цілою зливою, в суті речі майже виключно популяризували настанови Курило в (5)* (Там само: 65).

Для пояснення етимології слів, природи певних граматичних явищ, а також інтерпретації думок інших учений удається до припущень, що вербалізуються за допомогою зворотів, що маркують сумніви і некатегоричність: **десь, здається, імовірно, напевно, не виключено, що...; може, можливо, можливі такі форми, можна думати / припустити, складається враження, що...** та ін.: *Не виключено, що такі конструкції завдячують своє існування польсько-німецьким впливам* (Шерех, 1951: 178); *Це, можна думати, зв'язане якраз з тим,*

що керування прикметників, зустрічаючися не надто часто, не устabilізувалося, з певними відмінками не пов'язалося виразно окреслене значення (Там само: 222); Проте, здається, що роль північного елемента в формуванні фонетичної системи південно-східних говірок децю недооцінює (Шевельов, 2002: 46); З першого погляду може здатися, що відповідь можна й треба було знайти в говірках (Шевельов, 1994: 12).

Улюбленими засобами перефразування Юрія Володимировича постають такі мовні конструкції: **інакше кажучи, іншими словами, себто, тим самим**: Тим самим відпадає думка про слов'янські варіанти, і Курило вважає, що форми з -а, зв'язані з Литовською державою, треба розглядати як окремі білорусизми або північноукраїнізми (Шевельов, 2002: 81); Дієприкметник бо показує діяльність як ознаку, закладену в предметі, себто в своєму значенні поєднує риси дієслова і прикметника. Відбитком такого двоїстого характеру його значення є і його граматична природа... (Шерех, 1951: 319).

Крім звичних для сучасних дослідників типових мовних зворотів наукового стилю на зразок **бути вартим уваги, впливають висновки**, у наукових працях славетного мовознавця знаходимо й такі: **відкриватися в новому світлі, встановлювати паралельність, існувати в зародках, кидати світло на** (що) (пор. із сучасн. «проливати світло»), **набрати значення** (пор. із сучасн. «набути значення»), **накреслювати в загальному контурі** (схематично), **підносити питання** (пор. із сучасн. «піднімати питання»), **побіжні завваги, справляти вплив** (пор. із сучасн. «чинити вплив», «справляти враження»), **стояти отвором** (про питання), **поставити під дослід** (пор. із сучасн. «поставити під сумнів»), **правити за приклад / норму, ставити питання на реальний ґрунт, окреслюватися міркуваннями** та ін. Наприклад: З праць Ганцова видно, що найбільший вплив на нього справив – з числа його вчителів – Лев Щерба... (Шевельов, 2002: 50); Через позанаукові причини вони (українські мовознавці. – І. Ш.) цього виконати не змогли і питання стоїть отвором ще й сьогодні (Там само: 52); За приклад могли би правити такі слова, як шумлива (Шевельов, 2003: 37); Нормальна сфера вживання аналітичних форм третього ступеня окреслюється тими ж міркуваннями, що й сфера вживання аналітичних форм другого ступеня (див. а) (Шерех, 1951: 246); Тільки дієслівні займенники в нас не розвинулися і існують лише

в зародках (Там само: 257); Зокрема, цей факт кидає дещо нового світла й на розвиток о, е в закритих складах, бо саме від цієї межі починається на захід спад різниці в стилі вимови наголошених і ненаголошених складів (Шевельов, 2002: 82); ... З поданого огляду випливає, що категорія особовості не набрала в українській іменниковій відміні вирішального значення (Шерех, 1951: 194).

Подекуди в науковому ідіостилі Юрія Шевельова зустрічаємо і штампи на зразок **бути настільною книгою, кузня слів, писати золотими літерами, релігія життя**. Наприклад: Як настільна книга літературних редакторів, вона (праця О. Курило. – І. Ш.) визначила собою весь напрям їх праці на довгі роки (Шевельов, 2002: 64); Але і самого факту, що він віддав десяток років свого життя праці над академічним словником і надав цьому досі неперевершеному виданню свого духа печать, досить для того, щоб записати ім'я Ганцова золотими літерами на таблиці визначних діячів української культури (Там само: 34).

Часом учений удається до вживання неологізмів, зокрема авторських (**абсолютно-безособові речення, архаїчний неологізм, «другий» відмінок, галичанизатор, галичанизація, давальний відмінок причини, дієслівне керування (друге), іменникове керування (перше), множина авторської скромності, наворотів форми, називний підсумковий, називний самостійний, орудний відмінок способу / порівняння, місця; первісно-недоконані дієслова, родовий віддалення / наближення, об'єкта / суб'єкта, цілого, матеріалу, приналежності, ознаки; синтаксичний галицизм, усномовна недбалість, чужонаціональний** та ін.): Тут дії мовця переносяться на все коло його знайомих, його сучасників абощо. Такого ми часто вживають автори книжок, ототожнюючи себе тим з читачами (т. зв. множина авторської скромності) (Шерех, 1951: 293); Появу такого стилістичного байдужого воно в безособових реченнях і можна вважати до певної міри синтаксичним галицизмом (Шевельов, 2003: 112); Проте, і такі випадки мають забарвлення певної усномовної недбалості, і літературна мова їх уникає (Шерех, 1951: 326).

Здебільшого пропоновані автором словосполуки подаються в лапках і / або після словосполуки **так званий**. Наприклад: Форма достоїн у цьому останньому прикладі веде нас до тих коротких прикметників, які вживаються тільки в поетичній мові. Вони творяться

довільно від більшості якісних прикметників, становлячи собою те, що можна б назвати парадоксально «архаїчним неологізмом» поетичної мови (Шерех, 1951: 226-227); «Другими відмінками» називають іменники або прикметники, які узгоджуються з іншим іменником, що стоїть у тому самому відмінку, в'яжучися з ним (на відміну від прикладки) через дієслово (Там само: 170); Але такі недоконані форми, що тоді мають значення повторюваної дії (т. зв. наворотів форми), вживаються рідко, і про їх незвичність свідчить між іншим і те, що вони можливі навіть не від усіх відповідних дієслів (Там само: 285).

Не заперечуючи того, що запозичення з інших мов збагачують українську мову, проф. Ю. В. Шевельов уважав, що їх важко ввести в мовлення простих людей і пристосувати до законів української мови: *Позичення з чужих мов збагачують нашу мову не тільки на нові слова, а і на нові афікси (§ 66). ... Можуть позичатися і цілі фразеологічні звороти, однак вони здебільшого лишаються набуток мови тільки інтелігенції, бо їх важко принатурити до законів даної мови: вони зберігають чужу вимову, а на письмі позначаються літерами і правописом мови, звідки їх узято* (Там само: 37).

Учений погоджувався з тим, що мова «повинна бути самобутня, чиста від усяких чужих впливів, незаймана» (Шевельов, 2002: 14), водночас, на його думку, часом буває важко провести чітку межу між питомим і запозиченим у мові: «Кінець-кінцем українська мова має надто багато спільних слів і виразів з іншими слов'янськими мовами і серед них чимало і запозичених. Але про багато таких позичень навіть наука не може сказати, хто саме і в кого саме позичив. Було б недоречно ці спільні елементи з мови якось елімінувати, вилучати. Вилучати мовець може схотіти тільки те, що він відчуває як чужорідне. Але при такому відчутті треба орієнтуватися на нормального, а не двомовного мовця» (Шевельов, 2003: 48).

Юрій Шевельов мав глибоке переконання, що «мова сама дає собі раду з чужими словами, поступово принатурюючи їх до своїх норм і законів». Тому, на його думку, «нормальний приплив чужих слів не шкодить розвитку мови й не порушує її цілісності, її системи, а часто збагачує її. У випадках однозначності свого слова і чужого загалом перевагу мусить мати своє слово, наприклад, у таких конкуренційних парах, як *відсоток – процент, поступ – прогрес, пішохід – тротуар, чорнило – атрамент, вистава – спектакль*. Але чуже слово

може лишитися як другорядний синонім, збагачуючи цим словник. Згодом воно може набрати особливого значення, вужчого або ширшого, і тоді воно стане особливо корисне. Так сталося з багатьма етранжизмами, позиченими в нашу мову» (Шерех, 1951: 45).

Хоча серед лінгвістичних термінів, уживаних Юрієм Шевельовим, багато питома українських мовних одиниць, у науковому ідіостилі вченого знаходимо й чимало іншомовних слів. Серед них **іменники**: *аккумуляція, дефініція, експансія, інтеграція, інтерференція, конгломерат, континуум, корелят, модифікації, регламентація* та ін.; **прикметники**: *афективний, дивергентний, дефінітивний, конвергентний, констатувальний, маргінальні* (побічний / другорядний), *прецизний* (точний), *секулярний, секундарний* (вторинний), *синтетичний* (цілісний), *тентативний* та ін.; **дієслова**: *імпонувати, імпортувати, превалювати, субстантивізуватися*; **прислівники**: *тентативно* (невпевнено). Наприклад: *У зв'язку з загальним прискоренням темпу мови останній складник духів у нові часи послаблюється і відбувається процес монополізації їх* (Шевельов, 2002: 77); *Не підлягає сумніву що їй* (Олені Курило. – І. Ш.) *увялялась синтетична праця в цьому напрямі, і не її провина, що цей задум лишився нездійсненим* (Там само: 23); *Крім іменника, в ролі підмета можуть виступати всі інші імена: займенник, числівник, прикметник. При цьому вони субстантивізуються, тобто вживаються вже не як назви прикмети абощо, а як назви предметів...* (Шерех, 1951: 80). Іншомовні слова в термінах: «якого переважно й узяті дальші приклади.

Типовим для праць відомого мовознавця є зазначення українсько-го відповідника іншомовного терміна в дужках: *Корелятами (відповідниками) займенника можуть бути жест мовця ...* (Там само: 257) або подання іншомовного варіанта терміна після українського: *При цьому можливі два типи розгортання гіпотактичного складного речення (які, крім того, самозрозуміло, можуть поєднуватися один з одним): поземий (горизонтальний) тип, або супідрядність, і доземий (вертикальний) тип, або ступневий зв'язок* (Там само: 120); *...струм видихового повітря прориває перепону і цим творить звук, що має тоді проривний, або експльозивний характер; або мовні органи зближаються один до одного, не змикаючися, і видихове повітря витворює звук тертям об стінки звуженого проходу. В цьому останньому випадку постають звуки, що звуться протисними, або фрикативними* (Там само: 372).

Стосовно синтаксису наукового мовлення Юрія Шевельова відзначимо функціонування конструкцій із дієслівними формами на **-но**, **-то**, а також препозитивних дієприслівникових зворотів: *...північно-українські дифтонги розглядано як проміжну стадію, що дотрималися досі на півночі, але колись характеризувала всю українську територію* (Шевельов, 2002: 76); *Бувши граматично залежним від присудка, дієприслівник логічно пов'язаний з підметом як виконавцем дії* (Шерех, 1951: 326); *Бувши своєрідним «мовним жестом», займенники можуть відповідати всім повнозначним частинам мови* (Там само: 257); *Виступаючи в ролі прикладки, іменник наближається значенням до прикметника* (Там само: 164).

Загалом незвичним для сучасного читача в наукових працях Юрія Володимировича може видатися вживання:

а) **деяких іменників у нетипових родових формах (аналіза, ареола, синтеза, метода, паратакса – ж. р., ідіом, деталь – ч. р.):** *Цей зв'язок речень зветься паратакса (сурядність), а про ці речення ми скажемо, що вони пов'язані паратактично (сурядно)* (Там само: 101); *...речення – викінчена будівля, де кожний деталь набирає осмисленого значення в системі цілого* (Там само: 73);

б) **м'якого «л» перед голосними і в кінці слова (бальянс, діяхронний, клясик, роля, позапляновий, деклярувати, полььонізм, льокальний та ін.):** *Традиційно роля прислівника більш при першому ступені прикметника полягала в тому, щоб окреслювати кількісну перевагу ...* (Там само: 244); *Макаронічний виклад характеризував у XVI-XVII ст. мову деяких груп української шляхти і інтелігенції, які полььонізувались і пересипали свою мову польськими й латинськими словами...* (Там само: 44);

в) **слів із протетичним j після голосного (ініціатива, спеціальний, геніальний, діалектологія, діяпазон, матеріял, регляментация, клясифікація, плян та ін.):** *Надмірна регляментация вживання розділових знаків не була б корисна для письменницької в широкому розумінні слова творчості* (Там само: 160); *Родовий відмінок цілого або матеріялу, що показує при назвах частин те ціле, з якого вони взяті, близький до родового часткового при дієсловах...* (Там само: 180);

г) **«т» замість «ф» у коренях слів (мітологічні боги, патос, катедра і т. д.):** *З часткових праць згадаємо статтю О. Синявського «Спроба звукової характеристики літературної української мови»*

(«Наукові записки Харківської Науково-дослідної катедри мовознавства») (Там само: 396);

г) **слів зі сполукою *ев* на позначення запозичених *ei* / *eo* і *ав* – для *ои*: (неутральний, февдальний, павза, кавзальний та ін.): Якщо вилучити алохронізми всіх типів, то решта слів становить собою неутральний з діяхронного погляду лексичний фонд мови (Там само: 34); Між однорядними членами речення при відсутності павзи і часто скорочується в *й* ... (Там само: 103); Причинові (кавзальні) підрядні речення стосуються прямо або через відповідник до присудка головного речення, відповідаючи на запитання обставин причини (чому?) (Там само: 114).**

Звертаємо увагу також на деякі лексеми в науковому мовленні Юрія Шевельова, що різняться від сучасних відповідників (**викладавець** (викладач), **дискутаннти** (особи, що беруть участь у дискусії), **засновки** (зародки), **захистувати** (захищати), **здебільша** (здебільшого), **м'якшитися** (пом'якшуватися), **назверх** (на перший погляд), **одність** (єдність), **одрубний** (відмінний), **перестарілий** (застарілий), **позичення** (запозичення), **позірний** (очевидний / яскравий), **постале явище** (що з'явилося), **посутньо** (істотно), **почасті** (частково), **принатурений** (адаптований), **приступний** (доступний), **рівнобіжний** (однаковий), **рівнобіжно** (однаково), **розмірно** (відносно), **стичність** (подібність), **ширитися** (поширюватися) та ін.): Щодо наростків і приростків, то вигук їх не знає, можна вказати тільки на мало помітні засновки до їх постання (Там само: 358); От саме через ці точки стичности з прислівником і з дієприкметником дієприслівник може іноді наближатися до цих частин мови, частково або цілком утрачаючи дієслівні властивості (Там само: 327); Який зміст ховають формули? Вони означають, що російське *о* в засаді є само собі рівне і нормально виступає в цілковитій одності звука й функції (Шевельов, 2002: 119); Іменники жіночого роду третьої відміни становлять досить обмежену і одрубну групу серед загальної маси іменників (Шерех, 1951: 202).

Висновок

Наукове мовлення Юрія Шевельова відзначається образністю і колоритом, засвідчує прагнення вченого активізувати увагу читачів, пошук балансу між запозиченим і питомим у термінології. Науковому

ідіостилю видатного мовознавця притаманні використання художніх тропів і стилістичних фігур, персоніфікація абстрактних понять, уживання урочистих слів і фразеологізмів. Способами забезпечення логічності й аргументованості викладеного матеріалу в наукових працях Юрія Володимировича постають маркування черговості у викладі інформації, репрезентація причиново-наслідкових відношень, апелювання до раніше сказаного, анонсування подальшого викладу інформації, зокрема переходу до іншої теми, переконання шляхом спростування поширеної хибної думки, апелювання до очевидного, закономірностей і тенденцій, удавання до зіставлень та протиставлень, акцентування уваги на важливому, деталізування й уточнення, подання приміток.

Дослідження засобів вербалізації позитивного та негативного оцінювання в науковому ідіостилі Юрія Шевельова, а також способів і прийомів посилення та послаблення оцінки в його мовознавчих працях становлять перспективу наших подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вакулєнко, С.** (2016). Теоретична постава Юрія Шевельова в питаннях методології мовознавства. *Українська діаспора: проблеми дослідження. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острого* (с. 118–119). Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія».
2. **Вакулєнко, С.** (2014). Переклад наукового доробку Юрія Шевельова: здобутки та перспективи. *Юрій Шевельов учора, сьогодні, завтра. Збірка за підсумками наукових викладів у Харкові 30 жовтня 2013 р.* (с. 113–129). Харків: Майдан.
3. **Гриценко, П. Ю.** (2017). Професор Юрій Шевельов (Штрихи до портрета видатного мовознавця). *Юрій Шевельов: учений-гуманітарій, дослідник української мови і літератури* (с. 7–29). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
4. **Даниленко, А.** (2011). Юрій Шевельов у просторі національного мовознавства. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово, 2*, 47–50.
5. **Даниленко, А.** (2000). Юрій Шевельов як історик східнослов'янських мов. *Записки НТШ, 239: Праці Філологічної секції*, 270–288.
6. **Масєнко, Л.** (2008). «Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови». У *Шевельов Ю. Вибрані праці у двох книгах. Кн. 1: Мовознавство* (с. 4–25). Київ: Києво-Могилянська Академія.
7. **Масєнко, Л.** (2014). Юрій Шевельов в українському мовознавстві ХХ сторіччя. *Юрій Шевельов учора, сьогодні, завтра. Збірка за підсумками наукових викладів у Харкові 30 жовтня 2013 р.* (с. 12–22). Харків: Майдан.
8. **Мойсієнко, В.** (2009). Питання історичної діалектології східнослов'янських мов у лінгвістичній спадщині Ю. Шевельова. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 843: Серія Філологія*, 55, 33–38.
9. **Наєнко, Г.** (2010). Концепція історії української мови Юрія Шевельова: подолання міфів. У Піскун В. М. та ін. (ред.) *У Юрій Шевельов – виклик часу і відповідь науковця* (с. 97–105). Київ: МП Леся.
10. **Німчук, В. Ю.** (2009). Шевельов

і проблеми нашого правопису (до 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова). *Українська мова*, 2, 95–101. 11. **Селігей**, П. (2010). Юрій Шевельов майстер науково-го стилю. *Українська мова*, 4, 3–21. 12. **Скопненко**, О. І. (2011). Юрій Шевельов і вивчення білоруської мови. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*, 14, 143–151. 13. **Ткач**, Л. (2014). Роль праць Ю. Шевельова в подоланні негативних стереотипних уявлень про стан, статус і розвиток української літературної мови в ХІХ – першій половині ХХ ст. *Юрій Шевельов – учора, сьогодні, завтра. Збірка за підсумками наукових викладів у Харкові 30 жовтня 2013 р.* (с. 23–49) Харків: Майдан. 14. **Черемська**, О. (2009). Погляди Юрія Шевельова щодо нормування української літературної мови (20–30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 854: Серія Філологія, 57, 44–48. 15. **Шевельов**, Ю. (2003). *Внесок Галичини у формування української літературної мови*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія». 16. **Шевельов**, Ю. (2002). *Портрети українських мовознавців*. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 17. **Шевельов**, Ю. (1994). *Чому общерусский язык, а не выбчоруська мова?: 3 проблем східнослов'янської глотогонії. Дві статті про постання української мови*. Київ: Видавничий дім «КМ Academia». 18. **Шевельов**, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941): стан і статус*. Чернівці: Рута. 19. **Шерек**, Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Мюнхен: Молоде життя.

REFERENCES

1. **Vakulenko**, S. (2016). Teoretychna postava Yuriiia Shevelova v pytanniakh metodolohii movoznavstva [Yuriy Shevelev's theoretical position in linguistics methodology issues]. *Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia. Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 27–28 veresnia 2016 r., Ostroh – Ukrainian Diaspora: Problems of Research. Abstracts of the international scientific conference, September 27–28, 2016, Ostroh* (pp. 118–119). Ostrog: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
2. **Vakulenko**, S. (2014). Pereklad naukovoho dorobku Yuriiia Shevelova: zdobutky ta perspektvyv [Translation of Yuriy Shevelev's scientific work: achievements and prospects]. *Yurii Shevelov uchora, sohodni, zavtra. Zbirka za pidsumkamy naukovykh vykladiv u Kharkovi 30 zhovtnia 2013 r. – Yuriy Shevelev yesterday, today, tomorrow. Collection based on the results of scientific presentations in Kharkiv on October 30, 2013* (pp. 113–129). Kharkiv: Mайдan. [in Ukrainian].
3. **Hrytsenko**, P. Yu. (2017). Profesor Yurii Shevelov (Shtrykhy do portreta vydatnoho movoznavtsia) [Professor Yuriy Shevelov (Touches to the portrait of the outstanding linguist)]. *Yurii Shevelov: uchenyi-humanitarii, doslidnyk ukrainskoi movy i literatury – Yurii Shevelev: humanities scholar, researcher of the Ukrainian language and literature* (pp. 7–29). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
4. **Danylenko**, A. (2011). Yurii Shevelov u prostori natsionalnoho movoznavstva [Yuriy Shevelov in the field of national linguistics]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo – The Carpathian Herald of the National Science School. Word*, 2, 47–50 [in Ukrainian].
5. **Danylenko**, A. (2000). Yurii Shevelov yak istoryk skhidnoslov'ianskykh mov [Yuriy Shevelov as a historian of East Slavic languages]. *Zapysky NTSh, 239: Pratsi Filolohichnoi seksii – Notes of the National Academy of Sciences, 239: Works of the Philological Section*, 270–288 [in Ukrainian].
6. **Masenko**, L. (2008). «Te, shcho Hrushevskyyi zrobyv dlia ukrainskoi istorii, ya zrobyv dlia ukrainskoi movy» [«What

Hrushevskiy did for Ukrainian history, I did for the Ukrainian language». In Shevelov Yu. *Vybrani pratsi u dvokh knyzhakh. Book 1: Movoznavstvo – Selected works in two books. Book 1: Linguistics*. (pp. 4–25). Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia [in Ukrainian]. 7. **Masenko, L.** (2014). Yurii Shevelov v ukrainskomu movoznavstvi XX storichchia [Yuriy Shevelov in Ukrainian linguistics of the 20th century]. *Yurii Shevelov uchora, sohodni, zavtra. Zbirka za pidsumkamy naukovykh vykladiv u Kharkovi 30 zhovtnia 2013 r. – Yuriy Shevelev yesterday, today, tomorrow. Collection based on the results of scientific presentations in Kharkiv on October 30, 2013* (pp. 12–22). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 8. **Moisiienko, V.** (2009). Pytannia istorychnoi dialektolohii skhidnoslov'ianskykh mov u lnhvistychnii spadshchyni Yu. Shevelova [Issues of historical dialectology of East Slavic languages in the linguistic heritage of Yu. Shevelov]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, 843: Serii Filolohiia – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin, 843: Series Philology*, 55, 33–38 [in Ukrainian]. 9. **Naienko, H.** (2010). Kontsepsiia istorii ukrainskoi movy Yurii Shevelova: podolannia mifiv [Yuriy Shevelov's concept of the Ukrainian language history: overcoming the myths]. In Piskun V. M. ta in. (Eds.) In *Yurii Shevelov – vyklyk chasu i vidpovid naukovtsia – Yuriy Shevelev – the challenge of time and the scientist's response* (pp. 97–105). Kyiv: MP Lesia [in Ukrainian]. 10. **Nimchuk, V. Yu.** (2009). Shevelov i problemy nashoho pravopysu (do 100-richchia vid dnia narodzhennia Yu. Shevelova) [Shevelov and the problems of our spelling (to Yu. Shevelov's 100th anniversary)]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 95–101 [in Ukrainian]. 11. **Selihei, P.** (2010). Yurii Shevelov maister naukovoho styliu [Yuriy Shevelov is a master of scientific style]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 4, 3–21 [in Ukrainian]. 12. **Skopnenko, O. I.** (2011). Yurii Shevelov i vyvchennia biloruskoi movy [Yuriy Shevelov and the study of the Belarusian language]. *Komparatyvni doslidzhennia slov'ianskykh mov i literatur – Comparative researchs on Slavic languages and literatures*, 14, 143–151 [in Ukrainian]. 13. **Tkach, L.** (2014). Rol prats Yu. Shevelova v podolanni nehatyvnykh stereotypnykh uiaвлен pro stan, status i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v XIX – pershii polovyni XX st. [The role of Yu. Shevelov's works in overcoming negative stereotypes about the state, status and development of the Ukrainian literary language in the 19th and the first half of the 20th centuries]. *Yurii Shevelov – uchora, sohodni, zavtra. Zbirka za pidsumkamy naukovykh vykladiv u Kharkovi 30 zhovtnia 2013 r. – Yuriy Shevelev yesterday, today, tomorrow. Collection based on the results of scientific presentations in Kharkiv on October 30, 2013* (pp. 23–49). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 14. **Cheremska, O.** (2009). Pohlyadi Yurii Shevelova shchodo normuvannia ukrainskoi literaturnoi movy (20-30-ti roky XX st.) [Yuriy Shevelov's views on the standardization of the Ukrainian literary language (20–30s of the XXth century)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, 854: Serii Filolohiia – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin, 854: Series Philology*, 57, 44–48 [in Ukrainian]. 15. **Shevelov, Yu.** (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy [Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Akademiia» [in Ukrainian]. 16. **Shevelov, Yu.** (2002). *Portrety ukrainskykh movoznavtsiv [The portraits of Ukrainian linguists]*. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia» [in Ukrainian]. 17. **Shevelov, Yu.** (1994). *Chomu obshcherusskyi yazyk, a ne vybchoruska mova?: Z problem skhidnoslov'ianskoi hlotohonii [Why the common Russian language and not the Vibchorus language?: On the problems of East Slavic glottology. Two articles on the*

emergence of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia» [in Ukrainian]. 18. **Shevelov**, Yu. (1998). *Ukrainska mova v pershii polovyni XX st. (1900–1941): stan i status* [The Ukrainian language in the first half of the XXth century (1900–1941): state and status]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian]. 19. **Sherekh**, Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [The essay on modern Ukrainian literary language]. Munich: Molode zhyttia [in Ukrainian].

Шкіцька Ірина Юрївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет; вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна.

E-mail: i.shkitska@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>

Shkitska Iryna – Doctor of Science in Philology, Professor, Professor of the Department of Information and Sociocultural Activity, West Ukrainian National University; Lvivska Str., 11, Ternopil, 46020, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Шкіцька І. Ю. Науковий ідіостиль Юрія Шевельова. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 244–263. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.20>

APA: Шкіцька, І. Ю. (2024). Науковий ідіостиль Юрія Шевельова. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 244–263. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.20>

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК: 81`33:81`42:811.161.2:82-3."1901-2000"+"2001-2022"

О.-А. О. Гульцьо, О. П. Левченко

МОДЕЛІ МЕТАФОРИЗАЦІЙ КОНЦЕПТОСФЕРИ СТРАЖДАННЯ (на матеріалі української художньої прози 1901–2000 та 2001–2022 років)

Працю присвячено дослідженню динаміки метафоризації концептосфери СТРАЖДАННЯ в корпусі українських художніх текстів 1901–2000 та 2001–2022 років. Під час дослідження використано комплексну методикку, зокрема застосовано концептуальний та статистичний аналізи (показник T-score). Мета дослідження – проаналізувати метафоризації, що містять складники *горе*, *скорбота*, *гризота*, *терпіння*, що є вербалізаторами концептосфери СТРАЖДАННЯ; визначити домінантні моделі метафоризації концептосфери СТРАЖДАННЯ в різні історичні періоди. Зроблено висновки про те, що у ХХ ст. переважають моделі СТРАЖДАННЯ – ЦЕ МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ та СТРАЖДАННЯ – ЦЕ ОБ'ЄКТ, а у ХХІ ст. домінують моделі СТРАЖДАННЯ – ЦЕ ЛЮДИНА та СТРАЖДАННЯ – ЦЕ ІСТОТА. З'ясовано, що висока частотність властива структурній моделі ДІЄСЛОВО+ІМЕННИК (вербалізатори *горе* та *терпіння*). Для вербалізаторів *гризота* та *горе* висока частотність характерна в період 1901–2000 років, тоді як вербалізатори *скорбота* і *терпіння* є частотнішими в текстах 2001–2022 років. Аналіз підтверджує тенденцію до зменшення використання в текстах ХХІ століття мовних засобів, що метафоризують концептосферу СТРАЖДАННЯ.

Ключові слова: концепт, концептосфера, метафора, модель, вербалізатор, частотність, корпус текстів, статистичний аналіз.

Hultso O.-A., Levchenko O. The Metaphorical Models of the Conceptual Sphere SUFFERING (as evidenced by Ukrainian fiction texts of periods: 1901–2000 and 2001–2022). The significance of the work lies in the implementation of a comprehensive methodology for analyzing the dynamics of metaphorization, encompassing both conceptual and statistical methodologies. The purpose of the research is to investigate metaphors of the conceptual sphere SUFFERING, which contain the verbalizations of grief, patience, affliction and woe, in particular metaphors of the structural model VERB+NOUN in Ukrainian fiction texts of 1901-2000 and 2001-2022 and to identify their quantitative characteristics. To achieve this objective,

several tasks need to be carried out: establishing the empirical basis through automated identification of metaphors in the corpus; categorizing these compounds according to metaphorical models; and analyzing their frequency characteristics within texts from different time periods. It has been concluded that during the twentieth century, typical models of metaphorization were dominated by the concepts SUFFERING IS A MENTAL CONSTRUCT and SUFFERING IS AN OBJECT. In contrast, in the twenty-first century, dominance shifted to the models SUFFERING IS A HUMAN and SUFFERING IS A CREATURE. According to the structural model VERB+NOUN, it is observed that verbal expressions related to grief and patience are most frequent. However, affliction and grief were more common verbalizations in the period 1901–2000, while woe and patience became more frequent from 2001–2022. The analysis confirms a trend towards reduced metaphorical use in depicting the conceptual sphere of suffering in XXI-century texts.

Keywords: concept, conceptosphere, metaphor, model, verbalizer, frequency, corpus of texts, statistical indicators.

Вступ

Аналіз метафор, незважаючи на досягнення як традиційної семантики, так і когнітивної лінгвістики, залишається ділянкою знань, що ставить перед дослідниками нові завдання, а саме – опрацювання методик автоматизованої ідентифікації цих одиниць.

Когнітивна лінгвістика створює теоретичне підґрунтя для зазначених методик. Визначають такі особливості концептуальної метафори: (1) оскільки метафора передбачає зв'язок між відомим та невідомим, відповідно домен джерела є більш зрозумілим, адже окреслює конкретне поняття; (2) домени джерела та цілі – асиметричні та нерівнозначні (Kovecses, 2003; Lakoff and Johnson, 2003); (3) метафори висвітлюють певною мірою аспекти порівняння; (4) характер метафор може бути універсальним (Wierzbicka, 2006) і культурно зумовленим (Ollomurodov, 2023:366).

У художній літературі емоційний складник відіграє надважливу роль, оскільки головне завдання художніх текстів – зацікавити читача, перенести його в описаний період чи ситуацію, дати йому змогу відтворити змальований світ. Як було досліджено за допомогою даних словників синонімів, векторного аналізу та асоціативного експерименту, концептосферу СТРАЖДАННЯ вербалізує низка одиниць: *страждання, терпіння, мука, біль, скорбота, горе, гризота*. Належить зосередити увагу на метафоризаціях, які містять складники *горе, скорбота, терпіння та гризота*.

Актуальність праці полягає в застосуванні комплексної методики дослідження динаміки метафоризації, що передбачає використання концептуального та статистичного підходів. **Проблематика дослідження** стосується вияву та аналізу особливостей метафоризації тієї чи іншої концептосфери в художніх текстах різних періодів, динаміки культурних та лінгвальних змін.

Аналіз останніх наукових досягнень у цій галузі свідчить про ефективність застосування семантико-синтаксичного та корпусно-статистичного підходів для вивчення сталих сполук (Бобкова, 2014; Лотоцька, 2019: 2-3); про важливість лінгвостатистичних методів у лінгвістиці (Бук, 2010; Романюк, 2015). Н. Єсипенко пропонує методику порівняльного аналізу якісних та кількісних методів структури вивчення ментальних одиниць та їхніх концептів в англійському художньому дискурсі (Єсипенко, 2017).

Мета праці – дослідити метафоризації концептосфери СТРАЖ-ДАННЯ, які містять вербалізатори *горе*, *скорбота*, *терпіння* та *гризота*, зокрема метафори структурної моделі ДІЄСЛОВО+ІМЕННИК в українських художніх текстах 1901–2000 та 2001–2022 років та виявити їхні кількісні характеристики.

Для досягнення поставленої мети належить виконати такі завдання: сформувати фактологічну базу дослідження за допомогою автоматизованої ідентифікації метафор у корпусі, класифікувати шукані сполуки за моделями метафоризації; проаналізувати їхні статистичні характеристики в текстах 1901–2000 та 2001–2022 років.

Методи дослідження

Методи дослідження. Під час дослідження застосовано корпусно-базований підхід (Tognini-Bonelli, 2001). Для формування фактологічної бази здійснено автоматизовану ідентифікацію метафор за допомогою CQL-запитів на базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) (Шведова, 2017–2024), для чого створено підкорпуси художньої літератури двох досліджуваних періодів 1901–2000 та 2001–2022 рр. З метою виявлення особливостей сполучуваності метафоричних сполук застосовано показник T-score. Теоретичною основою класифікації метафор послуговували напрацювання науковців з когнітивної лінгвістики (Kovecses, 2003; Lakoff and Johnson, 2003).

Виклад основного матеріалу

Лінгвальний матеріал, який було здобуто за допомогою CQL-запитів, відсортовано вручну, оскільки трапляються випадки нерозрізної омонімії. Напр., вербалізатор **горе**: *Через полудне – соняшні купелі на «Лусії гори», потім марш до Винник, на став, звідтам знов на «айзервальд», де копали м'яч до самого смерку (І. Керницький); Перехрестившись, махнув він рукою за сокиру, встромлену ззаду за пояс, взяв в руки свою палицю, долини добре оковану, і взявся лізти гори каменем, щоби дібратися до першої щелини, котру видно було долини (І. Франко).*

Автоматизований пошук показав, що концепт СТРАЖДАННЯ найчастотніше фразеологізовано такими одиницями в період 2001–2022 років: **(1) втрачати (втратити і т. ін.) терпіння** (СУМ-10, 1979: 95): *Марія остаточно втратила терпіння і вчепилася в Кіба з твердим наміром підтягти його до дерева... (Аліна Болото), Люди, котрі в житті самі нічого не початкують і не звершують, легко втрачають терпіння й віру і хибно судять про діяння інших (М. Дочинець), Я втратила терпіння. І до всього переліку додала: церкву, в якій мене хрестили, дорогу, на котрій бабці продають смажене насіння (із цими бабцями), зрештою – ту тривалу зиму, яку я так ненавиджу... (І. Роздобудько); **(2) заpastися (озброїтися) терпінням; набратися терпіння** (СУМ-10, 1979: 95): *Тож завжди був завалений роботою, і заради якісних висновків усім доводилося займати чергу й набиратися терпіння (А. Кокотюха), Якщо заpastися терпінням, можна знайти джерело поставки з чесною ціною, від якої дорогою відпадає нуль або навіть два. (Т. Горіха-Зерня).**

У текстах досліджуваних періодів фразеологізмові **терпець уривається (урвався, увірвався і т. ін.) кому** (СУМ-10, 1979: 95) властива зіставна частота уживання, трапляється його варіант із компонентом **терпіння**: *Ганяв та й ганяв молодця, морив та й морив трудом непосильним, аж поки тому уривалося терпіння: надумався і втік одної ночі, певно, не відав, бідолашко, що з Фессалоніки поночі не вийдеш – скрізь око вельмож, сторожа біля воріт, сторожа і в пристанищі (Д. Міщенко), Колись у когось таки урвалося терпіння (Л. Костенко).*

Із результатів векторного аналізу близькості семантичних асоціатів до слова *страждання* впливає, що його найближчим асоціатом

є слово *горе*. Із вербалізатором *горе* у 1901–2000 роках виявлено такі фразеологізми: **зарадити лихові (біді, горю); зарадити лиху (біді, горе)** (СУМ-3, 1972: 286): *Тішачись дівчиною, щось незрозуміле плямавав, намагався хоч якось **зарадити горю**, але та енергійно відсторонилась, грайливо повела плечима* (В. Авраменко); а фразеологізм **топити горе** (СУМ-2, 1971: 128) трапляється в обох досліджуваних періодах: *Дехто б на його місці коротав свій час у гурті серед картярів або **топив горе** у пиві чи вині* (А. Копинець), *Передчасна смерть коханої красуні – дружини підрубала його під корінь, він почав **топити горе** своє в чарці, а вона, як відомо, бездонна...* (В. Чемерис).

Частотність вербалізаторів концептосфери СТРАЖДАННЯ в досліджуваних періодах вказує на нерівномірність їх використання. Зокрема простежено переважне вживання вербалізаторів *гризота* та *горе* у період 1901–2000 років, тоді як вербалізатори *скорбота* і *терпіння* домінують у 2001–2022 роках (Рис. 1).

Рисунок 1. Частотність вербалізаторів концептосфери СТРАЖДАННЯ

У період 1901–2000 років домінантною моделлю метафоризації є модель СТРАЖАННЯ – ЦЕ МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ: *Він, мабуть, тоді, коли церковця згоріла, не **осягнув горя** Василькового* (Р. Федорів); *Дмитро, вирядивши партизанів, цілу ніч тривоживсь, нило серце, ніби **віщувало горе*** (М. Стельмах); *Чує душа моя: **звідаєш горя** немало, та й славу велику уздриш...* (О. Бердник); *І лиш повсталий за серцем може **збагнути терпіння** по пам'яті, як живе лице С. Сапеляк*). Частотність метафоризацій також переважає за моделлю СТРАЖАННЯ – ЦЕ ОБ'ЄКТ: *Ішла горем бита жінка і **несла скорботу***

в невідомі світи (І. Пільгук); Він зачував у руській бесіді широкий, вільний плін округлих звуків, кола звукові котилися м'яко, музично, збурювали в серці сум за чимсь утраченим, викликали неясні жадання; кола толочили, **здрібнювали гризоту** про дволичність Продромову (Р. Федорів) Та прошу Тебе: дав муки, покарав зневагою людською, каліцтвом і злиднями, **дай терпіння**, дай сили не впасти у помсту, зло і ненависть (Г. Тарасюк).

Нечастотними є метафоризації за моделями СТРАЖАННЯ – ЦЕ РЕЧОВИНА: Тобі належить або згинутися отут біля нього, або **перетворити горе** і вилити потім на папір палкими словами (М. Олійник); Серце старого **виповнилося горем** (М. Руденко); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ВОГОНЬ: В сотнях очей **горіло горе**, біль і важкий упертий вогонь (М. Стельмах); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ: Зупиніть, візьміть мене з собою, щоб степом **розвіяти горе** пекуче!» (І. Пільгук); **Ущухнули скорботи** од споглядання великих могил. (О. Довженко); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ВМІСТИЩЕ: Врешті численні скарги поштивих міщан **переповнили терпіння** магістрату і той видав суворе попередження папшквілянтам (Ю. Винничук); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ТВАРИНА: І все ж Петра **гризла гризота** (Б. Харчук); Як біля плодородно! долини горить огнем проклята богами пустиня, так біля гаразду **чайться горе**, біля розкоші – злидні, біля цвіту здоровля – гнила пропасниця (Ю. Опільський); СТРАЖАННЯ – ЦЕ СУПРОТИВНИК: Моніко, ти допоможеш мені **здолати горе!** (Ю. Дольд-Михайлик); Вона **боюлася гризоти** совісті, самотності на старість і ... передусім «судного дня»... (О. Кобилянська).

У текстах 2001–2022 років висока частотність властива двом метафоричним моделям: СТРАЖАННЯ – ЦЕ ІСТОТА, СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЛЮДИНА. Варто зауважити, що в 2001–2022 роках кількісно переважають метафоризації за моделлю СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЛЮДИНА: Бо ніщо так не **виховує терпіння**, як праця на землі (Г. Пагутяк); **Прийшла скорбота** – відчиняй ворота, – бурмотів він хрипкуватим голосом (В. Рутківський); Але стається щось таке, що змушує мене **полюшити скорботу** у спокої (Н. Одала). Натрапляємо на випадки концептуалізації **страждання** як частини тіла людини: Це наше на сцені **кривавиться горе** (О. Муратов); а також метафоризації за моделлю СТРАЖАННЯ – ЦЕ ІСТОТА: Нехай лякається і **тікає горе** від наших веселих вигуків!.. (П. Яценко).

СТРАЖДАННЯ концептуалізується як ресурс СТРАЖАННЯ – ЦЕ ОБ’ЄКТ: *Насті забракло терпіння слухати ахінею «святого» отця, вона зібралася йти, але наприкінці промови прозвучало таке, від чого жінка отетеріла* (С. Талан); *І очі, хоч і чорні на геть блідому обличчі, утратили терпіння і кидали в нього весь гнів, який тільки могли* (К. Циганчук); як фізіологічний процес: *Сам черговий не пив, але кумові затамувати горе перепинити не міг...* (О. Ганзенко). Оскільки вихідний домен неможливо охарактеризувати точно через брак лінгвальних маркерів належності до певного домену, виокремлюємо метафоричну модель СТРАЖАННЯ – ЦЕ ІСТОТА або ОБ’ЄКТ: *Коли трійця менеджерів підтюпцем йде з приміщення аби втопити горе в крові та інших хмільних напоях, Ліліт відкидається в кріслі, втомлено заплющивши очі та обхопивши скроні долонями* (М. Соколян).

Найменш частотними метафоризаціями в текстах 2001–2022 років є метафоризації за моделями: СТРАЖАННЯ – ЦЕ РІДИНА: *Новаківський стікав відчайдушними сумнівами, та – не слабак – напився терпіння, вирішив до часу спостерігати* (Л. Дашвар); *Він упивався горем і іронічна усмішка, замість сигарети, грає тепер у кутику його губ* (Н. Одала); *Господи, – вжахнулась Віорелія, – ця пройда таки хлебнула горя, і від неї можна всього сподіватися...* (Г. Тарасюк).

Рідко трапляються метафоризації за моделями СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЗВУК: (*«Й кожне наше зітхання відлуниться горем колись», – ще тремтіла тривога в голосі Корнеля* (Р. Іваничук), *У його голосі бриніла скорбота* (Н. Доляк)); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЗАПАХ (*Та ні, вона таки дивилася на Ореста, і в погляді тому ані не пахло скорботою, жалем, чи бодай крихтою переживання від непоправної втрати!* (Л. Романчук)); СТРАЖАННЯ – ЦЕ ДІЯ СИЛИ, ТИСКУ, ВАГИ (*Бідний батько не витримав горя* (В. Івченко), *Старшій серце витримує горе своєї втрати, не поспішає бігти за сестрою, ще дивиться на нас, певно що милується, дивно, та не заздрить* (Н. Одала)).

Низька частотність властива метафоризаціям за моделлю СТРАЖАННЯ – ЦЕ ПОЖИВА у 2001–2022 роках (*Як притамувати чорну тінь відчаю, що залітає в душу диким вороном, кармає у своїй шаленій люті, бажає поласувати горем?* (М. Бутченко), *<... до неї почали ставитися не так вороже й поволі забували побрехеньки, які хтось – о так, Ріточці довелося скуштувати горя, хоч вона ніколи не здавалася, – люто воліючи її погибелі* (Е. Андієвська)). Результати аналізу

частотності метафоризацій за низкою моделей подано на діаграмі (Рис. 2).

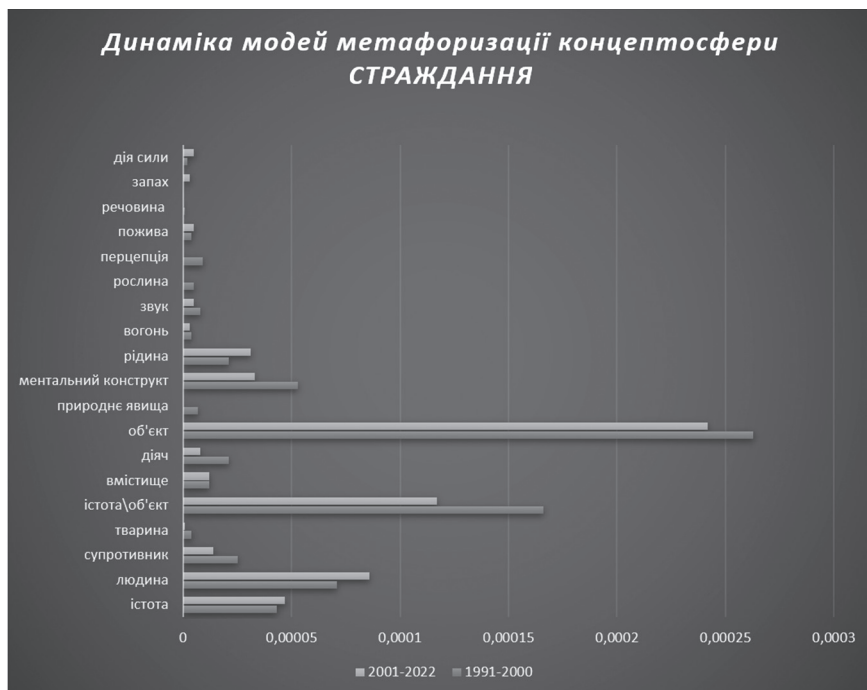

Рисунок 2. Частотність метафоризацій концептосфери
СТРАЖДАННЯ за моделями

Статистичну значущість даних визначають за допомогою критерію Стьюдента (Перебийніс, 2013). Кількісні показники вказують на те, що між словами наявний зв'язок і їх висока ймовірність появи не є випадковою. У таблиці подано найчастотніші сполуки, побудовані за структурною моделлю ДІЄСЛОВО+ІМЕННИК, із вербалізаторами *горе*, *скорбота*, *терпіння* та *гризота* (Табл. 1).

Простежено, що в текстах обох періодів для вербалізатора *гризота* характерна сполучуваність із словами *мати*, *мучити*, *бракувати*, а для вербалізатора *терпіння* – *набратися*, *втрачати*, *вистачати*. Особливістю досліджуваних текстів є сполучуваність дієслів із вербалізаторами *скорбота* (у 1901–2000 роках: *влучати*, *примножувати*, *піднятися*, *нести*, а для періоду 2001–2022 років – *мати*, *вдавати*,

покинути, повернути) та *горе* (у 1901–2000 роках – з дієсловами *зазнати, завдати, знати, спіткати*, а в 2001–2022 роках – з дієсловами *залити, зарадити, статися, прийти*).

Таблиця 1

Статистичні показники вербалізаторів

	Lemma	T-score		Lemma		T-score		
		1991-2000	2001-2022		1991-2000	2001-2022		
ГРИЗОТА	мати	4,99	3,16	набратися	8,31	0	ТЕРПІННЯ	
	бути	3,27	0	мати	4,88	0		
	знати	2,81	0	набиратися	3,61	9,90		
	мучити	2,00	1,73	втрчати	3,60	6,48		
	робити	1,99	0	вистачати	3,60	5,10		
	бракувати	0	1,73	випробовувати	0	3,74		
	забути	0	1,73	запастися	0	3,00		
відчути	0	1,73						
СКОРБОТА	бути	4,74	0	бути	4,98	4,30	ГОРЕ	
	вилучати	1,73	0	азнати	3,60	0		
	примножувати	1,73	1,73	завдати	3,16	0		
	піднятися	1,73	0	знати	3,03	0		
	нести	1,73	0	спіткати	2,83	0		
	мати	0	2,44	залити	0	2,64		
	вдавати	0	1,73	зарадити	0	2,45		
	покинути	0	1,73	статися	0	2,43		
	повернутися	0	1,73	прийти	0	2,41		

Висновки

З аналізу метафоризацій концептосфери СТРАЖДАННЯ зі складниками *горе, скорбота, терпіння та гризота* в українських художніх текстах 1901–2000 та 2001–2023 років випливає, що типовими моделями метафоризації є моделі СТРАЖАННЯ – ЦЕ МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ (0,000053) та СТРАЖАННЯ – ЦЕ ОБ'ЄКТ (0,000263), які кількісно переважають у ХХ ст. Рідше в текстах згаданого періоду трапляються метафоризації за такими моделями, як СТРАЖАННЯ – ЦЕ СУПРОТИВНИК (0,000014), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ВМІСТИЩЕ (0,000012), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ

(0,000007), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ВОГОНЬ (0,000004), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ТВАРИНА (0,000004), СТРАЖАННЯ – ЦЕ РЕЧОВИНА (0,000001).

У ХХІ ст. домінантними є метафоризації за моделями СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЛЮДИНА (0,000086) та СТРАЖАННЯ – ЦЕ ІСТОТА (0,000047). Серед низькочастотних трапляються моделі: СТРАЖАННЯ – ЦЕ РІДИНА (0,000031), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЗВУК (0,000005), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ДІЯ СИЛИ, ТИСКУ, ВАГИ (0,000005), СТРАЖАННЯ – ЦЕ ЗАПАХ (0,000003).

Висока частотність властива сполукам *мати / мучити + гризота*, а також – *набратися / втрачати / вистачати + терпіння*. Проте для текстів 1901–2000 років характерна висока частотність таких сполук, як *зазнати / завдати / спіткати + горе*, а у 2001–2022 роках – *заливати / зарадити / статися / прийти + горе*. Вербалізатору *скорбота* у ХХ ст. притаманна сполучуваність з дієсловами *влучати, примножувати, піднятися, нести*, а в ХХІ ст. спостерігається частотність сполук *мати / вдавати / покинути / повернути + скорбота*.

Найчастотнішими вербалізаторами концептосфери СТРАЖДАННЯ в текстах досліджуваних періодів є вербалізатори *горе* та *терпіння* є. Проте вербалізатори *гризота* (0,000034) та *горе* (0,000414) частіше вживаються у 1901–2000 роках, а вербалізатори *скорбота* (0,000050) і *терпіння* (0,000416) переважають в текстах 2001–2022 років.

Здійснений аналіз підтверджує висновки попереднього дослідження про те, що в текстах ХХІ століття наявна тенденція до зменшення використання метафоричних мовних засобів, які відображають концептосферу СТРАЖДАННЯ. У подальшому запропоновану методику дослідження належить застосувати для аналізу низки інших культурно значущих концептів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бобкова**, Т. (2014). До визначення корпусної лінгвістики в сучасному мовознавстві. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, 45, 3–6.
2. **Бук**, С. (2010). Статистичні характеристики роману Івана Франка «Основи суспільності» (на основі частотного словника твору). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Проблеми української термінології*, 676, 90–93.
3. **Єсипенко**, Н. Г. (2017). Лінгвостатистичні методи у вивченні вербалізованих англійських художніх концептів. *Одеський лінгвістичний вісник*, 9 (1), 65–68.
4. **Лотоцька**, Н. Я. (2019). Дослідження колокацій у сучасному мовознавстві: корпусно-статистичний підхід. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 16, 122–126.
5. **Перебийніс**, В. І. (2013). Статистичні методи для лінгвістів: посібник. Вінниця:

Нова Книга. 6. **Романюк**, С. К. (2015). Застосування статистичних методів у лінгвістичних дослідженнях. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, 54, 134–137. 7. **СУМ**: Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 2), (Т. 3), (Т. 10). Київ: Наук. думка. 8. **Шведова**, М., & Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., Старко, В., Ніколаєнко, Т. та ін. *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*, (2017–2023). Київ, Львів, Єна. – uacorporus.org. 9. **Kövecses**, Z. (2014). Conceptualizing emotions. A revised cognitive linguistic perspective. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 50, 1, 15–28. <https://doi.org/10.1515/psicl-2014-0002>. 10. **Lakoff**, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press. 11. **Ollomurodov** Arjunbek Orifjonovich (2023). The Main Features of Conceptual Metaphors in Modern Linguistics. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 365–371. 12. **Tognini-Bonelli**, E. (2001) *Corpus Linguistics at Work. Studies in Corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 244. 13. **Wierzbicka**, A. (2006). Semantic Primitives. In *Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition)*, Elsevier (c. 134–137). <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01073-7>.

REFERENCES

1. **Bobkova**, T. (2014). Do vyznachennia korpusnoi linhvistyky v suchasnomu movoznavstvi [Definition of Corpus Linguistics in Modern Linguistics]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Seriiia: Filolohichna – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, (45), 3–6 [in Ukrainian]. 2. **Buk**, S. (2010) Statystychni kharakterystyky romanu Ivana Franka «Osnovy suspilnosti» (na osnovi chastotnoho slovnyka tvor) [Statistical characteristics of Ivan Franko's novel "Fundamentals of Society" (based on the frequency dictionary of the text)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika": Problemy ukraïnskoi terminologii – Herald of Lviv Polytechnic National University "Problems of Ukrainian Terminology"*, 676, 90–93 [in Ukrainian]. 3. **Yesypenko**, N. H. (2017). Linhvostatystychni metody u vyvchenni verbalizovanykh anhliiskyykh khudozhnykh kontseptiv [Linguo statistic methods in the study of verbalized English literary concepts]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk – Odessa Linguistic Journal*, 9 (1), 65–68 [in Ukrainian]. 4. **Lototska**, N. J. (2019). Doslidzhennia kolokatsii u suchasnomu movoznavstvi: korpusno-statystychnyi pidkhid [Collocation research in modern linguistics: corpus and statistical approaches]. *Aktualni problemy filologii ta perekladoznavstva – Current issues of linguistics and translation studies*, 16, 122–126 [in Ukrainian]. 5. **Perebyinis**, V. I. (2013) *Statystychni metody dlia linhvistiv: posibnyk [Statistical Methods for Linguists: A Study Guide]*. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian]. 6. **Romaniuk**, S. K. (2015). Zastosuvannia statystychnykh metodiv u linhvistychnykh doslidzhenniakh [Application of statistical methods in linguistic research]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Seriiia: Filolohichna – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, 54, 134–137 [in Ukrainian]. 7. **СУМ**: Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vol. 2), (Vol. 3), (Vol. 10). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 8. **Shvedova**, M., & Valdenfels, R. Fon, Yaryhin, S., Rysin, A., Starco, V., Nikolaienko, T. ta in. *Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukraïnskoi movy (HRAK) [General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAK)]* (2017–2023). Kyiv, Lviv, Yena. – uacorporus.org. [in Ukrainian]. 9. **Kövecses**, Z. (2014). Conceptualizing

emotions. A revised cognitive linguistic perspective. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 50, 1, 15–28. <https://doi.org/10.1515/psicl-2014-0002> [in English]. 10. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press [in English]. 11. **Ollomurodov, Arjunbek Orifonovich** (2023). The Main Features of Conceptual Metaphors in Modern Linguistics. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(9), 365–371 [in English]. 12. **Tognini-Bonelli, E.** (2001) *Corpus Linguistics at Work. Studies in Corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 244 [in English]. 13. **Wierzbicka, A.** (2006) *Semantic Primitives*. In *Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition)*, Elsevier (pp. 134–137). URL: <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01073-7> [in English].

Гульцьо Олена-Анна Олексіївна – аспірант та асистент кафедри прикладної лінгвістики, Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська Політехніка»; вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: hultso.olena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1690-4429>

Hultso Olena-Anna – post-graduate student of the Applied Linguistics Department at Lviv Polytechnic National University; 12 Bandera Str., Lviv, 79000, Ukraine.

Левченко Олена Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики, Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська Політехніка»; вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: levchenko.olena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>

Levchenko Olena – Doctor of Philological Sciences, Professor, the Head of Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University; 12 Bandera Str., Lviv, 79000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Гульцьо О.-А. О., Левченко О. П. Моделі метафоризацій концептосфери *СТРАЖДАННЯ* (на матеріалі української художньої прози 1901–2000 та 2001–2022 років). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 264–275. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.21>

APA: Гульцьо, О.-А. О., & Левченко, О. П. (2024). Моделі метафоризацій концептосфери *СТРАЖДАННЯ* (на матеріалі української художньої прози 1901–2000 та 2001–2022 років). *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 264–275. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.21>

КОЛИСКОВІ ПІСНІ В ПАРАДИГМІ ПОСТФОЛЬКЛОРНОГО ВОЄННОГО ДИСКУРСУ: ЛІНГВОАКСІОЛОГІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті вирізняє етапи становлення постфольклорного дискурсу, розкрито причини активізації його в окремі історичні періоди. Основну увагу приділено колисанкам як специфічному жанрові родинно-побутових пісень. Доведено, що колисанки мають давню історію, що за ними закріплено особливі функції та стереотипну лінгвальну організацію, екстрапольовану на різні рівні мовної системи. Удокладнено проінтерпретовано народні й авторські модерні колискові пісні, у яких, з одного боку, послідовно збережено фольклорні традиції, головню на рівні форми, а з іншого, – системно відрефлексовано новітні соціокультурні модуси. Причиною появи їх є зміна мети та функцій цієї важливої ланки народного креативного генія – перехід від утилітарності, магічності до реальності, соціальної прагматизованості. Здійснено класифікацію колисанок за критерієм «адресат»: 1) пісні для дітей, 2) пісні для дорослих, 3) універсальні пісні, тобто пісні без конкретного адресата. Схарактеризовано в гармонійному синтезі змістову й вербальну структуру кожного із цих типів.

Ключові слова: постфольклорний дискурс, воєнний фольклор, колискові пісні, народні та авторські колисанки, вербальна структура колискової, лінгвокреативність.

Stepanenko M. Lullabies in the Paradigm of Post-Folkloric Military Discourse: a Linguo-Axiological Aspect. *This article delineates the developmental stages of post-folkloric military discourse, which originated during World War I and incorporated the Cossack epic traditions, evolved during World War II, and became more relevant today in light of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The object of the study is lullabies as a specific genre of everyday and ritualistic family songs, which constitute a self-sufficient and distinctive component of the multidimensional folk verbal culture. One of the strategic tasks of the proposed study includes a comprehensive analysis of the content and verbal structure of modern military lullabies through the prism of folkloric tradition, encompassing both content and form, based on individual or collective lingual creativity marked by distinct national characteristics. The study confirms that lullabies have evolved for ages and possess particular functions (utilitarian and magical). Their stereotypical linguistic organization is extrapolated to various levels of the language system, primarily phonetic, lexico-semantic, morphological, and syntactic.*

The article elaborates on modern authored lullabies as well as traditional ones. Notably, it emphasizes that the latter are not characterized by combining reality with fantasy or event idealization, but rather by the optimistic image of a warrior father

and a guardian mother protecting her lineage and nation envisioning their child's peaceful future, one that will surely come once this generation of soldiers puts an end to the trials that have befallen the Ukrainians. It is noted that modern lullabies maintain a firm connection to folk traditions, particularly in their form, while at the same time mirroring new socio-cultural modes. They are filled with deep patriotic content. Modern lullabies emerge due to a change in the purpose and functions of folk creativity. This involves transitioning from utilitarian and magical aspects to reality and social pragmatism, which impart positive intentions to society in the form of linguo-creative concepts like "the nation's power", "the enemy's cruelty", "inevitable victory", "overcoming minor setbacks", etc. Based on their intended audience, lullabies are classified into the following groups: 1) songs for children, 2) songs for adults, 3) universal songs that don't target a specific recipient. They revolve around the binary opposition of "us" vs. "them". Based on further recipient's identification, the second and third types are differentiated into two subtypes: 1) "Ukrainian warriors" and 2) "Ukrainian enemies", representing another conceptual dichotomy with its inherent internal opposition based on the "forms of biological existence". All types and subtypes of lullabies are characterized from the perspective of a harmonious synthesis of content and verbal structure. The verbal structure is represented by pejorative and meliorative connotations, magical-metaphorical semantics, a military lexico-semantic framework, and colloquial syntax. Their proficient use is one of the markers of linguistic creativity.

Key words: *post-folkloric discourse, military folklore, lullabies, folk and authored lullabies, verbal structure of lullabies, linguistic creativity.*

Вступ

О. Бріцина зауважує, що фольклорові притаманна цікава еволюція: він то «завмирає», то відроджується залежно від обставин (цит. за: Струк, 2022), тобто нагадує «спіраль, кожен наступний виток якої є схожим на попередній, однак водночас наповнюється новими смислами» (Закальська, 2021: 15). Цей оригінальний жанр перманентно розвивається, тобто він, за справедливим твердженням О. Кузьменко, у чомусь «помітніший, десь невидимий, але однозначно – він є усюди», він «живий», його просто «треба відчутти і побачити» (Кузьменко, 2023). Поштовхом до виникнення нового фольклорного твору, наголошує ця дослідниця, зазвичай є кризові моменти життя людей (Кузьменко, 2023, Лютий 20). Їм притаманна така еволюційна модель: «Чим сильніший виклик, кинутий спільноті, тим гострішою стає її відповідь як суб'єкта реалізації національних інтересів, творення власної свободи й подолання спротиву агресії» (Закальська, 2021: 8). Означену тенденцію виразно й самобутньо відображає воєнна народна поетична творчість. На думку щойно цитованої дослідниці

О. Кузьменко, воєнний фольклор – «модерне явище, яке з'явилося з Першою світовою війною», причому не на голому місці, оскільки маємо його предтечу – потужний козацький епос. А «цей пласт української народної творчості не що інше, як воєнний фольклор. Адже відомо, що козаки брали участь у війнах, а в минулому вони були численними. Залишився спадок у формі дум, історичних пісень, героїчних переказів. На цій добротній основі кількасотлітньої народної історії викарбовувалося те нове, що приніс модерний час і Перша світова війна» (Кузьменко, 2023, Лютий 20). Нової якості фольклор набув у період Другої світової війни, коли «комуністична ідеологічна машина працювала, щоб максимально використати ресурс народної творчості на свою пропаганду. І це не було “ноу-хау” радянської влади. У Третньому Рейху відбувалося те саме» (Кузьменко, 2023, Лютий 20). Однак не варт забувати того, що поряд із цим різновидом псевдо-народної творчості бурхливо розвивався інший, коли пісня, анекдот або легенда народжувалися не за наказом згори чи під чийось тиском, а за покликом душі й серця, який часто дисонував з офіційними догмами або й радикально заперечував їх. «І від фактів історії, – це ще одне міркування фольклорознавця О. Кузьменко, – ми не можемо нікуди дітися, як дослідники ми бачимо різні сторони суспільної творчості» (Кузьменко, 2023, Лютий 20). Феномен фольклору Першої та Другої світових воєн, зокрема його лінгвальний ресурс, ґрунтовно досліджено й системно описано. Специфіка креативного народного генія сучасної російсько-української війни ще не з'ясована, навіть належно не ідентифіковані його модерні жанри та їхні мовні маркери, які «відображають різні аспекти колективного сприйняття дійсності», зосереджують у собі «свою систему оцінок і норм» (Дружина, 2016: 52). І це передусім тому, що не завершилася, навіть не впотужнилася контурами фінальності сама подія, а креативно-вербальне реагування на неї з боку різних суспільних верств триває, набуваючи новочасних форм або обрамляючи апробовані стандарти в ново-явлені шати. Цей важливий аспект дослідження лише спорадично опинявся в полі зору сучасних науковців, що й зумовлює її виняткову актуальність. Цінні відомості знаходимо в працях Л. Алещенко, О. Брїциної, Я. Герасима, А. Дандеса, Т. Дружини, Я. Закальської, О. Івановської, В. Кравчик-Василевської, О. Кирилюк, О. Кравченко, О. Кузьменко, Н. Лисюк, Н. Мельник, Н. Никончук, Н. Федотової, О. Чебанюк та ін. Вони стали логічним продовженням фольклористичних

студій видатних попередників – В. Гнатюка, С. Єфремова, Ф. Колесси, І. Франка та ін.

Метою пропонованої розвідки є аналіз змістової і вербальної структури модерних воєнних колісанок крізь призму фольклорної традиції на засадах лінгвокреативності.

Методи дослідження

Мета роботи передбачає застосування описового методу для інвентаризації і класифікування матеріалу, методу контекстологічного аналізу для ідентифікування та інтерпретування маркерів лінгвокреативності, елементів методу концептуального аналізу для з'ясування конотативного потенціалу вербальної структури коліскової пісні, прийому відносної хронології для розкриття специфіки еволюції постфольклорного воєнного дискурсу загалом і колісанок як його конкретного репрезентанта зокрема.

Виклад основного матеріалу

Парадигму народної словесної культури, створеної в період російсько-української війни, формують традиційні й не характерні для цієї суспільної події жанри. 3-поміж останніх особливе місце займають коліскові пісні (колісанки, колиханки), у яких послідовно збережено фольклорні традиції та відрефлексовано нові соціокультурні модули. Їх традиційно уналежують до родинно-побутових або родинно-обрядових пісень. Особливість таких дискурсів полягає в тому, що вони є авторським продуктом. У них «учасник фольклорного спілкування виступає як співавтор, що створює твір, у якому відбивається колективне світобачення. Він обирає певний жанр, мовленнєві засоби для передачі власного ситуативно-обумовленого стану» (Дружина, 2018: 94).

Мета й функції воєнних колісанок специфічні, оскільки вони виходять за береги утилітарності, магичності [заспокоєння, приколихування, вибавлення дитини; формування її інтелектуально-духовного коду через образну, ніжну материнсько-батьківську фразу-приспівку; відвертання від сина (доньки) всього злого] й набувають соціального, головню патріотичного, звучання. Новочасні коліскові диференційовано залежно від критерію «адресат», який програмує стратегію їхньої вербальної структури, на такі основні типи: 1) пісні для дітей, 2) пісні для дорослих, 3) універсальні пісні, тобто пісні без конкретного адресата. До першого типу належать колісанки, призначення яких – заспокоїти, приспати дитину, зростити її дужою та розумною. Як уже

наголошено, зміст цих пісенних творів відмінний від класичних колиханок: у них згадано не про колисочку з мальованими бильцями чи котика сіренького, не про шовкові вервечки чи перепілоньку, голуба, тобто янгола-охоронця, зозулю, коника, руту, м'яту, барвінок, а про лихо тяжке, про ворога лютого й перемогу над ним. Важливо, що виконавцями таких творів є не тільки матері, а й батьки.

Українцям запам'яталася колискова військового, який осягає власну екзистенцію – звертається до новонародженого сина із заспокійливим напуттям, що дисонує з реальністю, і оптимістично випроєктовує поствоєнну, тобто мирну, дійсність. Її лінгвальними виразниками є не стабільні антропоморфні компоненти Сну коло вікна, Дрімоти біля плоту з їхньою заспокійливою рефлексією, а образ українських Збройних Сил, що набуває берегового статусу, та надійної мілітарної системи захисту, до якої вони вдаються і якою вправно володіють: *Спи, котику милий, / Працюють Збройні Сили. / Небо опалиться дронами, / На Росію летять бавовнами.* (РБК-Україна, 03.01.2023) (РБК, 03.01.2023). В інтернет-мережі поширився такий варіант цієї колискової в оригінальному музичному оформленні: *Приспів: / Спи, котику милий, / Працюють Збройні Сили! / У пікселі люди – герої, Вони щохвилини з тобою! / Сонечко сідає, ніч наступає, / Сон солодкий тебе ніжно обіймає, / Хай тобі насняться всі наші мрії, / Стануть реальними всі наші надії: / Світанок в Криму із яскравими зорями, / Троянди Донецька з його териконами, / Харківські вулиці з цілими вікнами, / Проспекти Херсону, водою незмитими! / Як стиглу черешню їмо в Мелітополі, / І вже трикологів нема в Севастополі. / Все буде так, а поки ти спи, / Спи, котику, спи!.. / Приспів: / Уяви: на Азовсталі запузені домени, / Знову концерт під Новою Каховкою, / Дивимось матч Десни у Чернігові, / Бачу всі пляжі Одеси відкритими! / Чиста вода знову є в Миколаєві, / Бориспіль відкрито, всі рейси за графіком, / Буча, Бахмут, Лисичанськ відбудовано! / Все буде так, а поки ти спи!.. / Приспів: / Спи, котику милий, / Працюють Збройні Сили! / Не Marvel, Dice та ковбої, / А в пікселі супергерої!* (Pisni, 19.08.2023). Наголосимо ще раз, що зміст аналізованого й інших авторських дискурсів аналогічного взірця – не характерне для колискових пісень поєднання реального з фантастичним, не ідеалізація подій, а оптимістичні розмисли батька-воїна, матері-берегині роду й народу над мирним майбутнім їхньої дитини, тверда віра в те, що воно неодмінно настане, що це покоління захисників покладе край випробуванням,

які випадали на долю українців. У розгляданому творі збережено притаманні колисанці ритмічні малюнки, милозвучність, орнаментальність, а також специфічний власне вербалізаційний контент, зокрема демінутивність, але видозмінено модель сюжету: домінує не утилітарно-побутова його лінія, а інформаційно-пізнавальна з модусом життєствердності. Її вибудовано на топонімно-прагматонімній матриці, яка розкриває етапні віхи сучасної російсько-української війни (Крим, Донецьк, Харків, Херсон, Мелітополь, Севастополь, Маріуполь, Нова Каховка, Чернігів, Одеса, Миколаїв, Буча, Бахмут, Лисичанськ; «Бориспіль») із вияскравленням найзнаковішого мілітарного пропріатива – ЗСУ.

Привертає увагу те, що патріотичними настановами наснажені колисанки, які репрезентує комунікативна модель “адресант (мати) – повідомлення (побажання, напуття) – адресат (дочка)”. Виняткової популярності набула «Коліскова мелодія України», яку виконує О. Полякова (слова О. Вратарьова, І. Вратарьової, музика – знаменита мелодія М. Скорика). Цей твір відома співачка перифрастично номінує «словами матері у бомбосховищі, яка будить свою дитину, щоб її зберегти» (Купріянова, 2022). Пісня проникнута національним напуттям, мелодією тривоги та гордості й водночас магією материнського захисту, тобто в ній співіснують на паритетних засадах утилітарно-побутова й патріотична, соціальна та магічна сюжетні лінії з притаманним їм набором лінгвальних маркерів, для яких звичним є співіснування на засадах контрастивності, що увиразнює зміст різнорівневих мовних одиниць, вияскравлює їхню ритуальну запрограмованість: *Прокидайся, донечко, / Ясне моє сонечко, / Чуєш? Грім буркоче. / З неба не гроза, громовиця, / Люта і страшна розбійниця / Впала серед ночі... // Моя золота донечка, / Дай мені свої долонечки, / Тихо заспіваю – / І сновида зла, / Страшна примара / У п'їтьмі тебе не налякає / І не відшукає... // А маленькі діточки – / Кольорові квіточки / І пливе в цікавих оченятах / Добрий білий світ. / Коліскова берегиня / Намалює сни – сни спокійні!.. / Ти цвіти, цвіти країна, / Ненька-Україна! // Добрий ранок сонячний, / Буслики та горлиці / За-клепочуть знову!.. / Вишня вітами гойдає, / Мирний ранок нас вітає / Край рідного дому!..* (Pisni, 23.04.2022).

Завершує розповідь оптимістична кінцівка-уславлення героїв війни й нескореної України з найзнаковішим гаслом-відповіддю на гасло-заклик *Слава Україні!* Є підстави вважати цю композиційну деталь

однією з важливих характеристик ідіостилію сучасної воєнної коліскової: *Воїни вертаються / У боях прославлені, / І наш тато з нами! / І злови ту злу страшну примару / Моя Україна пододала! / Всім Героям – Слава! / Засинай, моя донечко...*

Виконавиця зауважує, що для неї було дуже важливо, аби «у другій частині пісні обов'язково все почало налагоджуватися, бо коліскова повинна бути про хороше, спокійне». Фраза «*І наш тато з нами*» також далася їй особливо важко, адже вона також у розлуці зі своїм чоловіком, як і мільйони українських жінок, і не знає, коли побачить коханого. «Сьогодні у нас у всіх особисті трагедії», – говорить О. Полякова (Купріянова, 2022).

У час російсько-української війни активізувалися колісанки, утворені за зразком комунікативної моделі “адресант (згорьована мати) – повідомлення (побаження, напуття) – адресат (дорослий син, що поклав свою голову за Україну)”. Від традиційних творів досліджуваного народнопоетичного жанру ці пісні відмежовують передусім індикатори коду біологічного буття, які утворюють бінарну опозицію “життя / смерть”, що належить «до базових характеристик людського мислення» (Бінарна опозиція, 2022) і специфічно трансформується в індивідуальній та колективній свідомості. Молода мати, звертаючись до сил природи, посилає немовляті через канонізоване у фольклорі магічне слово здоров'я та благополуччя, а загартована життям жінка, яка втратила сина, вимолює, проартикульовуючи ті самі доброзичливі, зігріті теплом серця коліскові побажально-захисні істини, вічний спокій для його душі. Такий журний вербальний текст мелодійно проказала, трансформуючи його через індивідуальну свідомість в одну з найтяжчих хвилин життя – провадження в останню дорогу загиблого на Донбасі під мінометним обстрілом сина Артема, – *Іванка Крип'якевич-Димид, художниця-іконописиця зі Львова, онука історика Івана Крип'якевича й греко-католицького священника Артемія Цегельського: Колісочка кленовая / Скрипуча, скрипуча. / Дитиночка малесенька / Плакуча, плакуча. // Ой ле-лю-ляй, ой ле-лю-ляй. / Дитинонько моя, / Ой ле-лю-ляй, / Дитинонько моя, / А я ж твою / Колісоньку буду колісати. / Дитиночку малесеньку / Буду присипляти. // Ой ле-лю-ляй, ой ле-лю-ляй. / Дитинонько моя, / Ой ле-лю-ляй, / Дитинонько моя (ГС, 23.07.2022).*

Найкраще передають зміст, емоційну напругу колісанки, що стали вінцем похоронної процесії, органічну присутність її в ритуальній

ситуації, зрештою, уже позаситуативне місце в корпусі вербальних індикаторів війни щирі й виважені розмисли виконавиці, які є авто-рефлексією на пережите. «Я знала, – говорить мати п'ятьох дітей, – що на похороні заспіваю коліскову ... Єдине, про що переживала, що в мене здригнеться голос, що захлинуся риданнями і не зможу закінчити її. Але я повністю абстрагувалася. Мені було все одно, хто там у церкві стоїть, як це сприймуть ... Я співала цю пісню для Артема, не для ютубу .... Та коліскова не була сентиментом, це був гімн, моя молитва. Я не хотіла розжалоблювати нею нікого» (Тищенко-Лиманський, без дати). «Співаючи коліскову, – зізнається І. Крип'якевич-Димид в іншому інтерв'ю, – я спілкувалася з душею сина і до мене доходило, що ось вона – колісочка кленова. Лише в церкві я зрозуміла глибину цієї коліскової. І ця хвилина була повністю моя. Це був крик, яким народжується нова дитина. Це було нове народження. Моя заявка на нове буття мене. Попередньої Іванки нема» (Потерейко, 2022). Аксіологічну реакцію тих, хто перейнявся горем матері-патріотки, українки-захисниці, зрозумів і розумом та серцем оцінив її мужній вчинок, віддзеркалює вислів *Біль матері Іванки – біль усього українського народу*.

Другий і третій тип пісень дисонує із жанром колісанок. Він постає не як реальний факт, а як образне, пронизане алюзіями явище з чітко експлікованим конотативним потенціалом. Вірізнені колісанки за вдокладненішим критерієм «конкретний адресат» поділено на два підтипи: 1) «українські воїни» та 2) «українські вороги». Вони репрезентують ще одну концептуальну опозицію з властивим їй внутрішнім протиставленням за ознакою «форма біологічного буття». Для першого підтипу ідентифікувальною є сема 'радісне життя', а для другого – 'безславна смерть'. Промовистою ілюстрацією підтипу «українські воїни» слугує щемно сприйнята українським суспільством пісня «Коліскова для воїна», автор і виконавець якої – Софія Федина. Твір композиційно складається з двох частин, які з тематичного погляду утворюють концептуальну опозицію «мирне життя / воєнні події» з відповідним лінгвальним оформленням. Із дискурсом колісанок змістом, вербалізаційним контентом перегукується друга частина, у якій викладено напуття-наміри умудреної життєвим досвідом жінки. Їх актуалізовано через такі мовні маркери традиційної колісанки, як звукові й лексичні повтори, спонукально-окличні синтаксичні структури зі специфічним семантичним описом «спокійний

сон як символ очікуваного мирного майбутнього»: *Набирайся сили, друже, / Поки маєш хвилюк вдома, / Поки ти в моїх обіймах, / Я співаю коліскову: / Спи, мій воїн, / Спи спокійно, засинай... / Про усі незгоди й болю / Забувай... / Хай тобі присниться щастя! / Хай всміхається зоря!.. / Бо сьогодні сон твій / Вартувати буду я!..* (Pisni, 27.10.2018).

Перша частина оповіді не корелює з колісковим дискурсом. Це художньо яскрава картина воєнного часу, тривожні будні українського захисника, які контрастують із плином мирного буття. Її лексико-семантична канва – поліфункційна щодо значеннєвої специфікації мілітарна лексика: найменування видів зброї, воєнних дій, місць воєнної локалізації їх і под.: *Знаю, там на полі бою / Розриваються гранати. / Знаю, там на полі бою / Стоїте ви брат за брата. / Кулемети і снаряди, / АГС, автомати, / Обстріл градів, міномети / Не дають вночі вам спати...*

Іншу конотативну тональність мають колісанки, адресовані тим, хто прийшов винищувати мирний народ. Це виразно демонструє належно поцінована українцями «Коліскова для ворога», автором і виконавцем якої є учасниця воєнних дій на Донбасі А. Шевченко (сценічне ім'я Стасік) (музика О. Маноцкова, аранжування І. Громадського). Важливо, що у фольклоризованому зверненні до окупантів злилися в єдине аксіологічне ціле пейоративна та меліоративна конотації. А. Шевченко зізнається, що в глибині душі відчуває жалість до ворогів: «Коли бачиш, як люди приходять помирати в чужу країну, – розумієш, як погано їм живеться у своїй. Їм легше вічно спати в чужій землі, ніж жити на своїй» (Ти ж хотів землі цієї, 2019). Наведені розмисли, що наближені до Шевченкової сентенції про «нашу – не свою землю», віддзеркалюють такі рядки пісні: *Рік за роком знову й знову / Цю співаю коліскову, / Ти скорись моему слову: / Спи!.. Спи!.. Спи!.. Спи!.. // Ой, жаль мені, воріженьку, / Що став на цю доріженьку, / Йдеш на смерть, як навіжений... / Спи!.. Спи!.. Спи!.. Спи!..* (Pisni, 21.09.2019). У текст органічно вмонтовано не характерне для коліскової пісні моральне повчання, яке обходить адресата-ворога, бо він уже в одвіті перед Усевишнім, але не втратило ваги для тих, хто продовжує йти дорогою неправди й смерті, хоч може ще прозріти, має шанс змінити свої духовні принципи: *Злість покинь, покинь утому, / Більш нема потреби в тому, / Уві сні навек потонеш!.. / Спи!.. Спи!.. Спи!.. Спи!..*

Семантичним центром аналізованого фольклорного наративу є дві останні строфи, які максимально споріднені з таким сильним щодо впливу на психічний стан людини архаїчним народнопоетичним жанром, як закляття. Воно ж, за народним віруванням, діє до сьомого коліна. Ворог став вічним бранцем родючої та мирної землі, яку прагнув загарбати, але назавжди залишився лежати в ній. Фраза-застереження, точніше експліцитно виражене «незичливе, злостиве побажання ... недоброго» (Ставицька, 2015: 303), із постійним епітетом *холодний* до слова *земля* в народному дискурсі може мати таке звучання: *Бодай тебе, враже, навічно холодна земля прийняла, Щоб ти, окупанте, змішався з моєю землею. У колісковій А. Шевченко для цих етноформул характерний нижчий градус пейоративності, але денотативному ракурсові які-небудь коливання не властиві: Спатимеш в землі холодній, / Як дитя у моїм лоні, / І довіку у полоні!.. / Спи!.. Спи!.. Спи!.. // Ти ж хотів землі цієї, Тож тепер змішайся з нею / Станеш сам моєю землею!.. / Спи!.. Спи!.. Спи!.. Спи!..*

Коліскову А. Шевченко глядачі й слухачі називають моторошною піснею, смертельним закляттям мольфара й водночас високо оцінюють цей фольклорно-мистецький твір: «Дуже сильно, до мурах, можна хоррор робити та на лінії розмежування вмикати»; «Це навіть не мурахи по тілу ... кожний нерв, кожна волосина дибки встали ... сильно, дуже!»; «Тільки ми можемо називати ворогів “вороженьками” і співати їм смертну коліскову... Українці – моя дивовижна нація, гідна кращого життя, талановита, співока. Від цього співу – мороз шкірою» (Українська співачка, 2019).

Нарешті, про універсальні колісанки. Найпоширеніші серед них ті, прямим або опосередкованим узагальненим адресатом яких є, за образним визначенням О. Довженка, «Україна в огні». Глибиною змісту, репрезентованого яскраво заманіфестованою фольклорною формою, вирізняється «Колісанка війни» О. Криворучко. Музику написала Н. Карпа, вона ж є і виконавцем цього твору. Авторка образно відобразила цикл ночі, мирний ритм якої порушила війна, майстерно використала народнопоетичні інструменти із символічним значенням. Ідеться, зокрема, про лексичний рівень вербального тексту: слово *сон* із його магічно-метафоричною семантикою, космоніми (*місяць, зорі, сонце, небо, хмари*) та фітоніми (*явір, калина*) у функції метонімічних осіб, які наближають ранок, – новий цикл доби, що має іншу буттєву програму та іншу магічну символіку: *Ніч гойдає в небі*

зорі, / Спить кораблик в синім морі. / Явір обійма калину, / На добраніч, Україно!.. / Поки будеш тихо спати, / Хай замовкнуть всі гармати, / Бог за віру твою щирю, / Зішли спокою і миру, / На добраніч, Україно!.. // Сниться тиша хмарам чорним, / Руїни марять домом / Тим, в якому вся родина, / На добраніч, Україно!.. / Темно в кожному віконці, / Ніч недовга... Зійде сонце!.. / Буде ранок неодмінно!.. / На добраніч, Україно!.. // Погляд місяця сталевий, / Нам зірки тримають небо!.. / Хай ця ніч мине спокійно!.. / На добраніч, Україно!.. (Pisni, 13.12.2019).

Мирному колобігові протиставлено тимчасову воєнну стихію з гарматами та наслідками їхньої дії – руїнами. Змагаються дві сили, представлені бінарною опозицією “добро / зло” у тому вимірі, що перша, як ведеться у фольклорі, неодмінно долає другу. Рефрен *На добраніч, Україно!* є найважливішим, найціннішим об’єктом оповіді, він уособлює віру українців, міць держави, очікувану перемогу, сподівання батьків, безхмарне майбутнє їхніх дітей і, зрозуміло, найважливіше – знищення ворога: *Поки ти стоїш на варті – / Нам боятися не варто! / Тихо спить моя дитина, / На добраніч, Україно!.. / На добраніч, Україно!.. // Мирних снів тобі, рідна!..*

Висновки

Фольклор і постфольклор розвиваються під дією екстралінгвальних чинників. Воєнний народнопоетичний дискурс як їхній самодостатній жанровий модифікат з’явився в роки Першої світової війни, логічно продовживши й примноживши традиції козацького епосу, відчутно еволюціонував у період Другої світової війни. Нинішню його активізацію спричинила російсько-українська війна. Зберігаючи зв’язки зі сформованим колективним поетичним досвідом й орієнтуючись на його основоположні цінності та норми, воєнний фольклор водночас набуває нової якості на рівні форми й змісту. Модерну семантичну зацентрованість його детермінує зумовлена нагальними викликами сьогодення переорієнтація функцій – від утилітарних, магічних (пестувати виплекувати, уберігати дитину від усього злого та лихого) до реальних, соціально й національно конотованих (виховувати її патріотом, сміливцем, захисником). Вирізнені за класифікувальною ознакою “адресат” типи народних і авторських колисанок – 1) пісні для дітей, 2) пісні для дорослих, 3) універсальні пісні – мають специфічну вербальну структуру, яку експліцитно заманіфестовують фонетичні, лексико-семантичні, словотвірні,

граматичні маркери. Це мовне тло й утворювані за його безпосередньою участю креативні тексти промовисто демонструють високий рівень ментального лінгвомислення українців, розкривають особливості їхнього генного коду.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бінарна** опозиція (2022, Серпень 2). У *Велика українська енциклопедія*. Узято з <https://vue.gov.ua>.
2. **Дружина**, Т. А. (2016). Фольклорний дискурс як джерело формування жанру загадки. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*, 23, 50–57.
3. **Дружина**, Т. А. (2018). Загальний огляд фольклорного дискурсу. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*, 27, 90–95.
4. **Закальська**, Я. А. (2021). Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.
5. **Кузьменко**, О. (2023, Лютий 19). Український воєнний фольклор. Про війни у творчості народу. *Zaxid.net*. Узято з https://zaxid.net/ukrayinskiy-voeynniy-folklor_n1558254.
6. **Кузьменко**, О. (2023, Лютий 20). Воєнний фольклор українців. *Локальна історія*. Узято з <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/ukrayinskiivoennii-folklor-ia-k-zrozumiti-sebe-i-svogo-voroga-oksana-kuzmenko/>
7. **Купріянова**, О. (Ред.). (2022, Травень 15). Оля Полякова розповіла про колискову на музику Мирослава Скорика: «Це слова матері у бомбосховищі, яка будить свою дитину, щоб її зберегти». *ТБ "1+1"*. Узято з <https://1plus1.ua/новину/ola-polakova-rozpozivila-pro-koliskovu-na-muziku-miroslava-skorika-ce-slova-materi-u-bomboshovisi-aka-budit-svou-ditinu-sob-ii-zberegti>.
8. **Потерейко**, Х. (2022, Листопад 11). «Моя місія в цьому житті – творити», – Іванка Крип'якевич-Димид, мисткиня, мама Героя України. *Українська Греко-Католицька Церква*. Узято з <https://ugcc.ua/data/moya-misiya-v-tsomuzhytti-tvoryty-ivanka-krypyakevych-dymyd-mystkynya-mama-geroya-ukrayny-1367/>.
9. **Ставицька**, Л. О. (2015). *Гендер, мова, свідомість, комунікація*. Київ: КММ.
10. **Струк**, О. (2022, Квітень 23). Казкове перетворення Зеленського, казкарі війни Кім і Арестович, голка зі смертю Коцья–Путіна – розповідає фольклористка Олеся Бріціна. *Українська правда*. Узято з <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/23/7341470/>.
11. «**Ти ж хотів землі цієї**, тож тепер змішайся з нею»: українська співачка записала «Коліскову для ворога» з російськими субтитрами (2019, Вересень 19). *Espresso.tv*. Узято з https://espresso.tv/news/2019/09/19/quotty_zh_khotiv_zemli_ciyeyi_tozh_teper_zmishaysya_z_neyuquot_ukrayinska_spivachka_zapysala_quotkolyskovu_dlya_vorogaquot_z_rosiyskymu_subtytramy.
12. **Тищенко-Ламанський**, Р. [Без даги]. Зараз немає художників та поетів – зараз усі солдати одного українського фронту», – Іванка Крип'якевич-Димид. *Твоє місто*. Узято з https://tvoemisto.tv/exclusive/zaraz-nemaie-hudozhnykiv_ta-poetiv_zaraz-usi-soldaty-odnogo-ukraynskogo-frontu_ivanka-dymydkrypyakevych_134356.html.
13. **Українська** співачка, яка пройшла війну, заспівала «Коліскову для ворога». (2019, Вересень 19). *Деро.ua*. Узято з <https://www.dero.ua/ukr/life/ukrayinska-spivachka-yaka-proyshla-viynu-zaspivala-koliskovu-dlya-voroga-201909191031779>.

ДЖЕРЕЛА

14. **ГС** – *Голос Сокальщини: новини Сокаля, Червонограда*. Узято з <https://golossokal.com.ua>.
15. **РБК** – *РБК-Україна: українське інформаційне агентство*. Узято з <https://www.rbc.ua/stylers/>.
16. **Pisni** – *Pisni.org: українські пісні*. Узято з <https://www.pisni.org.ua/>.

REFERENCES

1. **Binarna** opozytisia [Binary Opposition]. (2022, August 2). In *Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]*. Retrieved from <https://vue.gov.ua> [in Ukrainian].
2. **Druzhyna**, T. A. (2016). Folklornyi dyskurs yak dzherelo formuvannia zhanru zhadky [Folkloric Discourse as a Source for the Formation of the Riddle Genre]. *Scientific Research Issues of K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University Linguistic Sciences – Scientific Bulletin of K. D. Ushynsky PNP. Linguistic sciences*, 23, 50–57 [in Ukrainian].
3. **Druzhyna**, T. A. (2018). Zahalnyi ohliad folklornoho dyskursu [General Overview of Folkloric Discourse]. *Scientific Research Issues of K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University. Linguistic Sciences – Scientific Bulletin of K. D. Ushynsky PNP. Linguistic sciences*, 27, 90–95 [in Ukrainian].
4. **Zakalska**, Ya. A. (2021). Ukrainyskyi folklor sprotyvu: tradytisia i modyfikatsiia, transmissiini mekhanizmy [Ukrainian Folklore of Resistance: Tradition and Modification, Transmission Mechanisms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
5. **Kuzmenko**, O. (2023, February 19). Ukrainyskyi voiennyi folklor. Pro viiny u tvorchosti narodu [Ukrainian Military Folklore. On Wars in People's Art]. *Zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/ukrayynskiy_voennyiy_folklor_n1558254 [in Ukrainian].
6. **Kuzmenko**, O. (2023, February 20). Voiennyi folklor ukraintiv [Military Folklore of Ukrainians]. *Lokalna istoriia – Local History*. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/ukrayynskii-voiennoi-folklor-iak-zrozumiti-sebe-i-svogo-voroga-oksana-kuzmenko/> [in Ukrainian].
7. **Kupriianova**, O. (Red.). (2022, May 15). Olia Poliakova rozpovila pro kolyskovu na muzyku Myroslava Skoryka: «Tse slova materi u bomboskhovyshchi, yaka budyt svoiu dytynu, shchob yii zberehty» [Olia Poliakova Talks About a Lullaby to Myroslav Skoryk's Music: «These Are the Words of a Mother in a Bomb Shelter, Waking Her Child to Keep Them Safe»]. *TB “I+I”*. Retrieved from <https://1plus1.ua/novyny/ola-polakova-rozpovila-pro-kolyskovu-na-muziku-miroslava-skorika-ce-slova-materi-u-bomboshovisi-aka-budit-svou-ditinu-sob-ii-zberegiti> [in Ukrainian].
8. **Potereiko**, Kh. (2022, November 11). «Moia misiia v tsomu zhytti – tvoryty», – Ivanka Krypiakevych-Dymyd, mystkynia, mama Heroia Ukrainy [«My Main Mission in Life is to Create», – Ivanka Krypiakevych-Dymyd, an Artist and a Mother of a Hero of Ukraine]. *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva – Ukrainian Greek Catholic Church*. Retrieved from <https://ugcc.ua/data/moya-misiya-v-tsomu-zhytti-tvoryty-ivanka-krypyakevych-dymyd-mystkynya-mama-geroya-ukrayny-1367/> [in Ukrainian].
9. **Stavytska**, L. O. (2015). *Hender, mova, svidomist, komunikatsiia [Gender, Language, Consciousness, Communication]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
10. **Struk**, O. (2022, April 23). Kazkove peretvorennia Zelenskoho, kazkari viiny Kim i Arestovych, holka zi smertiu Koshchiiia-Putina – rozpovidaie folklorystka Olesia Britsyna [The Fairy-Tale Transformation of Zelensky, War Storytellers Kim and Arestovych, and the Needle with the Death of Koschii-Putin – Told by Folklorist Olesia Britsyna]. *Ukrainska Pravda – Ukrainian Truth*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/23/7341470/> [in Ukrainian].
11. «Ty zh khotiv zemli tsiiei, tozh teper zmishaisia z neiu»: ukrainska spivachka zapysala «Kolyskovu dlia voroha» z rosiiskymy subtytramy [«Didn't You Want This Land? So Why not Make It Your Eternal Home?»: Ukrainian Singer Records «Lullaby for the Enemy» with Russian Subtitles]. (2019, September 19). *Espresso.tv*. Retrieved from https://espresso.tv/news/2019/09/19/quotty_zh_khotiv_zemli_ciyeyi_tozh_teper_zmishaysya_z_neyuquot_

ukrayinska_spivachka_zapysala_quotkolyskovu_dlya_vorogaquot_z_rosiyskymy_subtytramy [in Ukrainian]. 12. **Tyshchenko-Lamanskyi**, R. Zaraz nemaie khudozhnykiv ta poetiv – zaraz usi soldaty odnogo ukrainskoho frontu», – Ivanka Krypiakevych-Dymyd [«Now There Are No Artists or Poets – Now Everyone is a Soldier of a Single Ukrainian Front», – Ivanka Krypiakevych-Dymyd]. *Tvoie misto – Your City*. Retrieved from https://tvoemisto.tv/exclusive/zaraz_nemaie_hudozhnykiv_ta_poetiv_zaraz_usi_soldaty_odnogo_ukrainskoho_frontu_ivanka_dymydkrypiakevych_134356.html [in Ukrainian]. 13. **Ukrainska spivachka**, яка proishla viinu, zaspivala «Kolyskovu dlia voroha» [Ukrainian Singer, Who Went Through the War, Sings «Lullaby for the Enemy»]. (2019, September 19). *Depo.ua*. Retrieved from <https://www.depo.ua/ukr/life/ukrainska-spivachka-yaka-proyshla-viynu-zaspivala-kolyskovu-dlya-voroga-201909191031779> [in Ukrainian].

SOURCES

14. **HS** – *Holos Sokalshchyny: novyny Sokalia, Chervonohrada* [SV – *Sokalshchyna's Voice: News from Sokal, Chervonohrad*]. Retrieved from <https://golossokal.com.ua>. 15. **RBK** – *RBK-Ukraina: ukrainske informatsiine ahentstvo* [RBC – *RBC-Ukraine: Ukrainian News Agency*]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr>. 16. **Pisni** – *Pisni.org: ukrainski pisni* [Pisni – *Pisni.org: Ukrainian Songs*]. Retrieved from <https://www.pisni.org.ua/>.

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та масової комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України; вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Stepanenko Mykola – Doctor of Philological Science, Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Коліскові пісні в парадигмі постфольклорного воєнного дискурсу: лінгвоаксіологічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 276–289. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.22>

APA: Степаненко, М. І. (2024). Коліскові пісні в парадигмі постфольклорного воєнного дискурсу: лінгвоаксіологічний аспект. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 276–289. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.22>

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'42:821.161.2-3

Ф. С. Бацевич

МОВНИЙ КОД НАРАТИВУ І ТИПОЛОГІЯ ОПОВІДАЧІВ

У статті розглядаються можливості уточнення типів нараторів художніх оповідей з опертям на особливості вживання ними засобів мовного коду. Обґрунтовуються положення про доцільність виділення типів нараторів з урахуванням того, які функційні форми втілення засобів ідіоетнічних мов використовує оповідач, зокрема літературні або ж нелітературні, ортологічні чи неортологічні (зокрема обценні). Важливим критерієм розрізнення типів нараторів вважаємо творення ними оповіді в нормальному або ж зміненому станах свідомості, що значною мірою впливає на використовувани засоби мовного коду.

Ключові слова: наратив, наратор, лінгвонаратологія, художня оповідь, мовний код, ортологічне мовлення.

Batsevych F. Narrative Language Code and Typology of Storytellers.

The typology of narrative instances within classical narratology is usually based on taking into account the content aspects of the story being told. The language of the artistic narrative manifestation is interpreted as a presuppositional background and, as a rule, is not taken into account. A topical issue of modern narrative linguistics is the classification of narrative instances based on the specificity of the linguistic embodiment of narratives. The purpose of the proposed research is to classify the types of narrators depending on the functional and genre features of the artistic stories they create. Fragments of the artistic narratives of L. Podervyanskyi, Yu. Vynnychuk, M. Brynikh, A. Robbe-Grillet, P. Süskind, and I. Franko were analyzed. The modus-modal, functional-stylistic features of the language code organization as well as speech means used by the narrator in normal or altered states of consciousness are considered in the article. It allows us to claim that the consideration of the specifics of the language code of the narrative can be an important criterion in cases when the narrative has a narrator that is difficult to classify because of applying "classical" criteria based on the content aspects of the specifics of the embodiment of the narrative story and its discourse. Taking linguistic criteria into account is, first of all, the clarification and specification of the particularity of the narrator's manifestation of the narrative discourse. We see the prospects of the research in the in-depth study of the influence of the means of idio-ethnic language on the embodiment of the personalities of the narrators and specification of the typology of narrative instances.

Taking into account the features of the author's use of language code means is an important criterion of linguistic expertise, as well as clarifying the components of the concept of "writing" is a valuable functional and communicative factor and category of modern linguistics.

Keywords: *narrative, narrator, narrative linguistics, artistic narrative, language code, orthological speech, the narrator's altered state of consciousness.*

Вступ

Одна з найпомітніших тенденцій лінгвістики ХХІ ст. – тексто- і дискурсоцентричний підхід до одиниць і категорій мовного коду. Світлої пам'яті проф. Сергій Іванович Дорошенко глибоко відчував інноваційні “тренди” в мовознавстві, зокрема ще в 90-х роках минулого століття наголошуючи на важливості вивчення одиниць і категорій мови не «в самих у собі й для себе», як це часто спостерігалось у структуралістських студіях, а в процесах функціонування одиниць вищого рівня, зокрема в текстах різних стилів і жанрів (Дорошенко 1992а; 1992б). Ці ідеї увиразнилися в працях ученого початку ХХІ ст. (див., напр.: (Дорошенко, 2006; 2007)). Сподіваємося, що скромні спостереження, представлені в пропонованій статті, дотичні ідеям лінгвіста-новатора – професора Сергія Івановича Дорошенка.

Методологічні основи дослідження

Методологічні засади пропонованих спостережень – положення феноменології та герменевтики – засновків сучасної лінгвістики (Бацевич, 2006); конкретні прийоми дослідження запозичені з арсеналу методів сучасних лінгвопрагматики та наратології (Бацевич, 2010; Шмид, 2008).

Виклад основного матеріалу

У межах загальної наратології типологія оповідних інстанцій (зокрема нараторів), як правило, зорієнтована на способи представлення ними наративної історії та змістових особливостей втілення дискурсу цієї історії. З урахуванням низки існуючих типологій оповідачів та спираючись на власні спостереження над функціонуванням художніх наративів, вважаємо, що найповніша з відомих нам типологій – класифікація В. Шміда (Шмид, 2008: 79–95). Запропонована німецьким вченим класифікація вибудована з урахуванням низки критеріїв, які окреслюють такі різновиди нараторів: за способом

зображення: експліцитного або імпліцитного оповідача; за його участю або неучастю в дієгезисі: дієгетичного або недієгетичного; за мірою обрамлення: первинного, вторинного, третинного; за мірою виявленості: сильно або слабо виявленого; за проявом особистісної сутності: особистісного або безособистісного; за антропоморфністю: антропоморфного або неантропоморфного; за гомогенністю: єдиного або розсіяного; за вираженням оцінки: об'єктивного або суб'єктивного; за інформованістю в поточних подіях: всезнаючого або обмеженого в знаннях; за виявом у просторі: всюдисущого або обмеженого за місцем перебування; за інтроспекцією: такого, що перебуває всередині текстових подій, або зовнішнього стосовно останніх; за мірою професійності: професійного або непрофесійного; за надійністю: надійного або ненадійного (Шмид, 2008: 80).

В основі цієї та подібних типологій нараторів лежать різноманітні змістовні аспекти наративної історії та формування її дискурсу. Водночас помітно, що в наявних типологіях нараторів важливі чинники організації мовного коду оповідей, зокрема функційно-стильові, модусно-модальні та деякі інші (переважно семантико-прагматичні), фактично не враховуються: мовний код оповіди дослідниками пресупозитивно сприймається як нейтральний засіб ("інструмент") утілення різних типів наративних історій та способів їх дискурсивного втілення. Врахування ж специфіки вживання низки семантико-прагматичних чинників організації мовного коду оповідей (передусім художніх) може стати засобом розмежування не лише ідіостилів творців наративу, як це традиційно представлено в дослідженнях мови і мовлення окремих авторів, а й опорою для глибшої, гнучкішої типології оповідних інстанцій у цілому. Йдеться, передовсім, про модусні характеристики оповіди, за якими стоять типи особистостей зі специфікою сприйняття і відображення світу, зокрема "менталісти", "перцептивщики" (з підтипами – "візіонери", "тактильщики", з домінуванням сприйняття запахів, з вираженим сприйняттям смаків); суміщені модусно-модальні характеристики оповідача, зокрема, ким він є за своєю організацією пам'яті: "тезаурусником", "дискурсивщиком" чи суміщає риси обох. Важливими є також модальні характеристики мовного коду, зокрема елементи уточнення зображуваної в наративі історії як реальної, ірреальної, правдивої, вигаданої, бажаної, небажаної і т. ін. Помітною характеристикою не лише ідіостилю

письменника, але його типологічних характеристик як оповідача слід, на нашу думку, вважати тип письма (у розумінні Р. Барта, (див., зокрема: (Барт, 2001)). Це передусім стосується розрізнення так званих чоловічого й жіночого типів письма, а також письма зрілого, дилетантського, графоманського та ідеяких інших ознак. Важливими, на наш погляд, характеристиками визначення типології нараторів є чинник добору оповідачем стильової приналежності мови наративу або його залежності від неї: літературне мовлення / діалект, літературне мовлення / жаргон (арго); ортологічне / обценне мовлення і т. ін. Підкреслимо ще раз: згадані та деякі інші характеристики (виміри, аспекти) втілення мовного коду тексту (нاراتиву, дискурсу) традиційно вважаються стильовими та / або стилістичними ознаками ідіостилу письменника; у наратологічних дослідженнях вони або не враховуються, або імпліцитно вважаються такими, що не впливають на типологію оповідних інстанцій. Зазначимо, що згадані “додаткові” аспекти розрізнення типів оповідних інстанцій особливо важливі у випадках аналізу так званих одивнених текстів, “неприродних” наративів та інших типів нетрадиційного втілення художньої оповіді (Бацевич, 2018).

З метою прояснення низки характеристик уживаного наратором мовного коду для уточнення типу оповідача розглянемо два фрагменти художніх творів: початок роману М. Бриниха «Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча» (Бриних [https](https://)) і початок оповідання Ю. Винничука «Дім смерті» із збірника оповідань «Ги-ги-и» (Винничук, 2015: 152–153).

М. Бриних «Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча»:

Пересічному громадянину тої доби понадобилось би півдня, щоб описать нісуразний наряд прибуду, який ровно в двінацятій годині ночі переступив поріг храму, ні разу не перехрестившись. Нам жи достатньо кратко упомянуть, шо на ньому був костюм-тройка фірми “Prada”. У лівій руці він стискав трость, набалдашник якої був нічим іним, як вирізьбленою з кості головою мордатого пса. В правиці він тримав зажжонну сігару, катора смерділа чим-то дуже непохожим на табак.

Це був середніх літ мущина, з чорними і якимито вроді мокрими волосами, уложеними на голові вкрай визивающе. Не забувай, мій мощный учень, шо то було давно, іще до Елвіса і красних кхмерів. Цей тін

не озирався по сторонам, як принято серед туристів і чим грішать дажи некторі паломніки, а зразу ломанув у служебне приміщення, будто все тут знав, як свої зятянуті в тонку кожану пірчатку п'ять пальців. Тиша і благодать у храмі забриніли тривогою, і якби тут було кому занюхати воздух, то зразу б стало ясно, хто пожалував. Впрочім, і без того ясно.

У кожній церкві, мій чудесний вундеркінд, єть шото тіпа тої каптьорки, де ми з тобою провели свого часу стіки упоїтільних годин і днів. Ну, священикам жи тоже нада випить чаю, погріть кінцівки, надіти змінну обув – да шо тут об'яснять. Так вот, саме в одній із таких комнат і оказався спустя мінуту опівнічний гість. Там все було обставлено не менш аскетічно, ніж ото було у мене в супермаркеті: два стула, стіл квадратний – от і все убранство. Ну, ще камін, як у фільмі про Буратіно. Прикривши двері, солідний чувачок вмовстився в кресло. Він явно когось ждав. Прошло мінут пітнаццать, і стало зрозуміло, кого саме. <...>

Так от, када верховний чорт – а це був, звісно, він – уже почав демонстративно зівати і щолкати зубами, двері відкрились, і в комнату зайшов настоятель храму – Йоганн. У білій рясі, білому капюшончику і чорній пелеріні, як то заведено в домініканців. Навіть не глянувши в сторону свого відвідувача, він поставив на стіл принесену з собою свічу, зажог її й увівся навпроти розфуфуреного люципера.

Світло трохи розігнало зловещі тіні по кутках кімнатки, й деякі деталі проявились, як на фотопльонці. Прямо над головою Йоганна, на стіні, був виложений разноцветними камушками красівий гербовий малюнок: велика й доволі зла собака, яка тримає в пасті горящий факел. І напис під зображенням – *Domini canes*.

Ю. Винничук «Дім смерті»:

Я мешкаю в темних закутках, там, де завше найбільше порохів, скуйовджених з вичесаним волоссям в незчисленні клубки. Я змушений вдихати густе від пилу повітря і намагатися не чхнути, щоб мене не почувли й передчасно не виявили.

Я звичайний собі домовичок, маленький, незграбний, мене дуже легко пригнітити, я маленьке ніщо, про чие існування ніхто в цьому будинку й не здогадується.

Вночі я виходжу зі свого схрону і, обережно переставляючи ноги, прогулююсь мовчазними покоями, підходжу до ліжка, на якому сплять

господарі, й стежу за ними, примостившись на бильці. Можу навіть підкрастися до них ближче і провести долонею по волоссю господині. Вона така гарна. А я такий бридкий, що для мене це особливе задоволення – гладити її волосся. Я гладжу його, набираю повні жмені і занурююся в ньому своїм обличчям, мене п'янить цей запах, в голові паморочиться і страшенно хочеться пірнути в її волосся, щоб, заповнавшись у нього з головою, міцно заснути. І щоб наснилося, наче це я господар будинку і можу робити тут усе, що мені заманеться.

Одного разу вночі я сів господареві на груди і почав ловити повітря, яке він видихає. Ловив його вустами і відразу ж ковтав. Так тривало може з півгодини. Але цього цілком достатньо, щоб на ранок господар занедужав. У нього пішла носом кров, розболілася голова, він був блідий, наче смерть.

Наведені фрагменти художніх оповідей, створені експліцитними, недієгетичними, всезнаючими, первинними, помітно (сильно) виявленими, особистісними, антропоморфними, суб'єктивними, всюдисутніми, надійними нараторами. Цитовані фрагменти (і твори в цілому) – тексти фантазмагорійного інфернального змісту, героями яких є диявол (М. Бриних) і домовичок (Ю. Винничук). Чим же різняться оповідні інстанції цих наративів? Передусім природою мовного коду художнього втілення: роман М. Бриниха написаний з використанням так званого суржику та просторіччя; оповідання Ю. Винничука створене з опертям на засоби українського літературного мовлення; дискурс наративу обох фрагментів помітно відрізняється. Тобто є всі підстави виділяти нараторів, зорієнтованих на два різні функційно-стильові типи мовного коду: літературний і просторічний (у даному випадку – з використанням суржику).

Функційно-стильові характеристики мовного коду можуть також моделюватися наратором за іншими ознаками, наприклад, бути насиченими обсценною лексикою на противагу оповідам, створеним з використанням літературного (ортологічного у своїй основі) мовлення. Розглянемо наративні фрагменти двох фантазмагорійних творів: п'єси без дійових осіб Леся Подерв'янського «П'ять хвилин на роздуми» (Подерв'янський, 2010: 6–7) і оповідання Юрія Винничука «Галушки» із циклу «Спогади про Олександра Євдокимовича Корнійчука» (Винничук, 2015: 97).

Л. Подерв'янський «П'ять хвилин на роздуми»:

Повільно спливають одна, друга, третя, четверта хвилини. Коли нарешті стрілки з колосками наближаються до цифри дванадцять, натопв іздає страшне, статеве мичання. І одночасно з цим, красивий, золотий робітник на годиннику з усією силою п*здить молотком по пиці гарну, золоту колгоспницю, яка у свою чергу п*здить робітника серпом по яйцям. Роздається голосний дзвін. Статеве мичання натопву переходить в страшне ревіння. І саме в цю мить дверцята на годиннику відчиняються і з них виходить Сталін. Він позолочений і пофарбований. В одній руці у Сталіна трубка в другій знак зодіаку. Зі рта Сталіна йде дим. За Сталіним виходять Малінков, Каганович, Ворошилов, Будьоний, Хрущов і інші. Всього дванадцять штук. Всі вони, за винятком Хрущова, тримають у руці знаки зодіаку. У Хрущова в руці здоровенна кукурудза. Під звуки приємної часової музики вони пропливають з одного віконця у друге. Годинник б'є дванадцять разів. З останнім ударом дверцята на годиннику страшно захлопуються. Натопв падає на коліна. Серед мертвої тиші на майдані чути приємний кацапський голос: "Московское время двенадцать часов".

Ю. Винничук «Галушки»:

Коли Олександр Євдокимович Корнійчук (ОЄК) завершував чергову п'єсу, то влітає на кухню, де його дружина Ванда Львівна Василевська (ВЛВ) варила галушки, і бив її по голові друшляком. Вона ділила його радість тим, що виливала йому на голову баняк гарячої води разом з галушками. ОЄК дуже тішився і, сівши де-небудь в куточку, збирав з голови галушки та й весело обідав, закусюючи часником.

Наведені фрагменти наративів дозволяють говорити про оповідачів, які мають спільні мовні засоби текстового втілення, однак зорієнтовані на використання різностильових засобів мови: обценних (Л. Подерв'янський) і ортологічних (Ю. Винничук).

Як уже згадувалось, модусні характеристики наративу можуть також певним чином характеризувати оповідача, зокрема провідні перцептивні особливості сприйняття ним світу і, відповідно, відтворення в тексті. Порівняємо два фрагменти художньої оповіді: роману Алена Роб-Грійє «Ревнощі» (Роб-Грійє <https://>) і роману Патріка Зюскінда «Запахи» («Парфуми») (Зюскінд <https://>).

Знаменитий роман Роб-Грійє «Ревнощі» побудований як «чиста» зорова перцепція експліцитно невиявленого наратора без жодного лінгвального сигналу його присутності в тексті; це, так би мовити, зоровий модус невітленого оповідача. Фрагмент твору з (<https://libking.ru/books/foreign-contemporary/442144-alen-rob-griye-revnost.html#book>):

Зараз тінь від стовпа – того стовпа, що підтримує південно-західний край даху, – ділить на дві рівні частини відповідний кут тераси. Тераса ця, широка крита галерея, оточує будинок з трьох боків. Оскільки довжина її по фасаду і з боків абсолютно однакова, тінь від стовпа підступає до самого кута будинку, але там зупиняється, оскільки лише підлога тераси, викладена плиткою, освітлюється сонцем, яке стоїть ще досить високо. Дерев'яні стіни будинку – точніше, фасад і західний торець – прикриті від сонячних променів дахом (дах цей спільний і для будинку, і для тераси). Саме в цей момент тінь від краю даху точно збігається з прямим кутом, який утворюють тераса і дві вертикальні площини фасаду і торця.

Зараз А*** увійшла в кімнату через внутрішні двері, що виходять в центральний коридор. Вона не зазирає у вікно, повністю розчинене, через яке – якщо дивитися від дверей – можна добре бачити цей край тераси. Вона зараз повернулась у бік дверей, зачинає їх. На ній все та ж світла сукня зі стоячим комірцем, яка її щільно облягає і в якій вона виходила на сніданок. <...>

Вона робить декілька кроків в глибину кімнати, підходить до великого бюро і відкриває верхню шухляду. Перегортає папери в правій частині шухляди, нахилиється і, щоби краще розгледіти дно, тягне шухляду на себе. Знову шукає, згодом розпрямляється і завмирає: ліктьї притиснуті до боків, руки зігнуті і їх не видно за спиною – без сумніву, вона тримає листок паперу.

Тепер вона повертається до світла, щоби читати, не втомлюючи очей. Її схилений профіль непорушно застиг. Листок голубий, дуже світлий, звичного формату поштового паперу, і чітко видно, що він був складений вчетверо.

На домінуванні нюхового модусу сприйняття світу і представлення оповіді побудований згадуваний роман Зюскінда «Запахи» («Парфуми»). Недієгетичний всезнаючий наратор зображає Жана-Батиста

Гренуя як людину, сприйняття і навіть примітивне осмислення світу якої відбувається під домінантним впливом запахів довкілля. Хоча оповідь ведеться від третьої особи, наративні події представляються саме через відчуття Гренуя. Фрагмент цього роману в перекладі українською мовою Ірини Фрідріх:

Часто він [Гренуй] стояв, прихилившись до стіни якогось будинку чи забившись у темний куток, із заплющеними очима, напіврозтуленим ротом та роздутими ніздрями, тихо, мов хижка риба у великих, темних, повільних водах. І коли наreshti повів повітря підкидав йому кінець ниточки якогось запаху, він хапав його, більше не випускаючи, і, крім цього запаху, не відчував уже нічого, тримав його міцно, втягував глибоко в себе і зберігав там назавжди. Це міг бути давно відомий запах або його варіант, але так само міг бути й зовсім новий, такий, що його навряд чи порівняєш із тим, що траплявся доти: запах випрасуваного шовку, запах квенделівського чаю, клаптика вишитої сріблом парчі, корку від пляшки з рідкісним вином, панцира черепахи. Саме такі, ще не відомі йому запахи цікавили Гренуя, на них він полював із пристрасстю й терпінням рибалки, колекціонуючи їх у собі.

Нанюхавшись досита густої каші провулків, хлопець шукав просторішого місця, де запахи були рідкіші, і, змішуючись із вітром, розливалися майже як парфуми: наприклад, ринковий майдан, у запахах якого ще й увечері жив день, невидимо, але так явно, ніби там у натовпі й далі копошилися торговці, стояли повні кошики овочів та яєць, діжки з вином та оцтом, мішки з прянощами, картоплю й борошном, ящики з цвяхами та гвинтиками, різницькі столи, прилавки з тканинами, посудом, підшивами й сотнями інших речей, що продавалися там удень... Вся ця метушня до найменших деталей була присутня в повітрі, яке по собі лишала. Гренуй бачив, якщо так можна сказати, увесь ярмарок нюхом, і нюхом він відчував його краще, ніж будь-хто бачив очима, бо він сприймав його опісля, а тому вищим, шляхетнішим чином: як есенцію, як дух чогось реального, не знищеного звичайними ознаками сьогodenня, ніби там усе ще стояв гармидер, огидний натовп живих людей.

Або ж він ішов туди, де колись відтіяли голову його матері, – на майдан де Грев, що величезним язиком облизував річку. Тут стояли, витягнені на берег чи припнуті до стовпів судна, що пахли вугіллям, зерном, сіном та вологими росами.

А з заходу цією єдиною просікою, якою річка розтинала місто, линула широченна хвиля вітру, несучи запахи ген із-поза міста – із лук, що біля Нейї, з лісів поблизу Сен-Жермена та Версаля, з таких віддалених міст як Руан чи Каен, а часом навіть і з моря. Море пахло так, як пахнуть напнуті вітрила, що ловлять воду, сіль та холодне сонце. Море пахло просто, та водночас велично й особливо, тож Гренуй зволікав розщеплював цей запах на рибний, соляний, водяний, на запах морських водоростей, свіжості тощо. Він залишив запах моря незайманим, запам'ятав його як одне ціле, втішаючись цією цілісністю. Запах моря так йому подобався, що він хотів колись заволодіти ним чистим, не змішаним ні з чим і в такій кількості, щоб від нього можна було сп'яніти. І згодом, коли Гренуй почув від людей, яке море велике і що на ньому кілька днів можна плавати судном, не бачачи землі, ніщо вже не тішило його більше, ніж уявлення, начебто він сам сидить на судні, на найвищій щоглі, і летить крізь безмежний запах моря, який, власне, і не запах, а подих, видих, кінець усіх запахів, і від утихи він розчиняється в цьому подихові. Але цій мрії ніколи не судилося здійснитися, бо Гренуй, що оце стояв на березі біля майдану де Грев і час від часу ловив носом малесенькі клаптики морського вітру, ніколи в житті не побачить моря, справжнього моря, велетенського океану на заході й ніколи не розчиниться в його запахах...

Попри відмінності в типах нараторів (виражений недієгетичний всезнаючий у романі П. Зюскінда і невиражений у романі А. Роб-Грійє), змістова складова обидвох творів (історія), а також спосіб її представлення (дискурс) помітно відрізняються модусами свого представлення, що, як зазначалось, може бути додатковою ознакою типів нараторів та характеристикою особливостей їх письма.

Як відомо з праць психотерапевтів, психолінгвістів, дослідників змінених станів свідомості та представників інших напрямів гуманітарного знання, мовленнєвий код людей, які перебувають під значним впливом ендогенних та/або екзогенних чинників (втома, недосипання, сп'яніння, дія наркотичних та психотропних засобів, різноманітні психічні захворювання і т. ін.), різною мірою трансформується; аналіз цих трансформацій стає важливим джерелом діагностування процесів, які відбуваються в психіці конкретного індивіда. У власне вербалізованій складовій висловлень людей у змінених станах свідомості спостерігаються суттєві зрушення між мотиваційним,

комунікативно-прагматичним і поверхневим блоками породження мовлення; мають місце деформації та деструкції засобів мовного коду; спостерігаються зміщення узуальної частотності вживання тих чи тих елементів мови і, звичайно, як результат – породження в текстах (наративах) незуалізованих комунікативних смислів. Так, наприклад, проаналізувавши мовлення Гриня – головного героя оповідання І. Франка «На роботі», що входить у цикл оповідань «Борислав» (Франко, 1978, т. 14), – можна зробити висновок, що цей молодий робітник перебуває у зміненому стані свідомості під впливом низки наявних екзогенних чинників у шахті, де добувають віск, і, відповідно, його внутрішнє й зовнішнє мовлення суттєво деформуються, набуваючи рис “одивненості” та наближаючись до вивчених у межах лінгвістики змінених станів свідомості комунікативно-мовних виявів шизофренічності (див. про це детальніше у: (Бацевич, 2024: 72–74)).

Приклад внутрішнього мовлення Гриня, який, добуваючи віск, вперше перебуває в глибокій непровітрюваній шахті (Франко, 1978: 297–299):

Де, що, як, що зо мнов?; ... чого воно крутиться довкола, пощо так прудко догори летить?; А там що нагорі?.. Чому се ту вітер з ями віє, а наверху го не чути? А де тото дно?; І чому вони не млинкують вітер сюди...?; Де я?; Де дно?; А то шо? Там ніч уже?; Чому так звіди видати? А може, то так мені привиджуєсь?..; А се шо за темні челюсті, ніби вхід у лисову яму?; Ци тото ж тота штольня?; Гм, а не знати, ци прудко то віск ся добуде?; А се що так загуділо?; А в тій долині що?; Шо то такого?

Як я колишуся!; Лише пітьма і сопух!; Я лечу!; ... як темно!; Нічого ... нічого!; Вже так довго лечу, а дна ще нема!; Ні, ні! Я лечу!; Ось і оно, – дно, дно!; Як ту темно, душно, лячно!; Е, ні! Всередині она [штольня] ширша троха!; Як дивно тота сокира блищить до моєї лампи!;

Що се таке? Се нічо. Причулося. Ні, то нічо! Боже, що то такого? ... цімбринне ями, чого воно крутиться довкола, – пощо так трудно догори летить?; Серце ... як серце у груди товчесь!; Моя дротянка ... ледве-ледве блимає;

Матінко пречиста, – рятуй мене! Святий отче Николаю, не дай загубати!; Боже святий, не дай грішній душі загубати!

У наведених фрагментах так званого потоку свідомості (точніше – потоку підсвідомого) героя спостерігаємо помітну деформацію засобів мовного (діалектного у своїй основі) коду, зокрема зміну частини мовних співвідношень слів у бік домінування лексем структурного характеру (дискурсивних слів і виразів); збільшення кількості еліптичних висловлень у порівнянні з “нормальним” мовленням Гриня; значна кількість мимовільних вигуків; породження неадресованих мовленнєвих актів, передусім неадресованих запитань; наявність експресивних синтаксичних структур, які за кількістю переважають мовлення в нормальному стані свідомості цього героя; частотне виведення іменних груп висловлення в рематичну (і, відповідно, емпатичну) позицію, що помітно надає висловленням експресивного характеру; характерне породження у внутрішньому мовленні героя твору клішованих стереотипних висловлень і т. ін.

Беручи до уваги суттєві зміни в мовному коді оповідей, які впливають на формування комунікативних смислів повідомлюваного, вважаємо, що в межах типології нарративних інстанцій можна й потрібно враховувати критерій перебування нараторів у нормальних або змінених станах свідомості.

Висновки та перспективи дослідження

В аспекті традиційної наратології створення типології нараторів з орієнтацією на лінгвальні критерії організації мовного коду оповіді – один із прийомів у межах відпрацьованих підходів розрізнення оповідних інстанцій. В аспекті ж лінгвонаратології врахування згаданих та інших характеристик мовного втілення оповіді буде далеко не другорядним, особливо у випадках аналізу так званих “одивнених” і “неприродних” наративів, наприклад, творів абсурдистського чи фантазмагорійного змісту, які досить часто розрізняються лише низкою особливостей мовного втілення. Інакше кажучи, розглянуті вище та інші модусно-модальні, функційно-стильові особливості організації засобів ідіоетнічної мови, а також засоби мовленнєві, вжиті наратором у нормальному або зміненому станах свідомості, повинні бути використані з метою поглибленої типології оповідачів, виявлення їх різновидів у межах одного провідного типу оповідних інстанцій (наприклад, всезнаючого недієгетичного наратора). Тобто у випадках наявності складно диференційованих типів нараторів, виділених

за «класичними» критеріями, зорієнтованими на змістові аспекти специфіки втілення оповідної історії та її дискурсу, важливим критерієм може стати врахування специфіки мовного коду втілення згаданих складників художньої оповіді, а також окремі аспекти її змістового наповнення. Врахування лінгвальних критеріїв – це передусім прояснення й уточнення специфіки дискурсивного втілення наратором оповідної історії, тобто переважно чинник дискурсу наративу.

Перспективи дослідження вбачаємо в поглиблених пошуках впливу засобів ідіоетнічної мови на вияви особистостей нараторів, уточнення типології оповідних інстанцій. Врахування особливостей вживання автором засобів мовного коду – важливий критерій лінгвістичної експертизи, а також уточнення складників поняття “письмо” – важливого функційно-комунікативного чинника і категорії сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барт**, Р. (2001). Лінгвістика тексту. У *Текст: аспекти изучения семантики, прагматики и поэтики* (с. 168–175). Москва: Эдиториал УРСС. 2. **Бацевич**, Ф. (2006). Філософсько-методологічні засади сучасної лінгвістики: спроба обґрунтування. *Мовознавство*, 6, 33–40. 3. **Бацевич**, Ф. (2010). *Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів: ПАІС. 4. **Бацевич**, Ф. (2018). *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 5. **Бацевич**, Ф. (2024). *Художня проза Івана Франка у вимірах сучасної лінгвістики. Вибрані статті*. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. 6. **Дорошенко**, С. (1992а). Співвідношення наукової і шкільної граматики. *Українська мова і література в школі*, 2, 51–53. 7. **Дорошенко**, С. (1992б). Вузівські програми з мовознавчих дисциплін потребують удосконалення. *Шляхи і засоби підготовки вчителя української мови і літератури на сучасному етапі. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції* (с. 12–13). Херсон. 8. **Дорошенко**, С. (2006). Пізнавальні завдання початкового курсу загального мовознавства. *Лінгвістичні дослідження*, 20, 138–146. 9. **Дорошенко**, С. (2007). *Українська мова професійного спілкування: Посібник для студентів вищих аграрних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації*. Суми: Довкілля (у співавторстві). 10. **Шмид**, В. (2008). *Наратологія*. 2-е испр. і доп. изд. Москва: Языки славянской культуры.

ДЖЕРЕЛА

11. **Бриних**, М. *Шахмати для дибілів: цейтнот доктора Падлючча*. Узято з https://chtyvo.org.ua/authors/Brynykh_Mykhailo/Shakhmaty_dlia_dybiliv/ 12. **Винничук**, Ю. (2015). *Ги-ги-и*. Харків: Фоліо. 13. **Зюскінд**, П. *Запах, або Історія одного вбивці (Парфуми)*. Узято з <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=123> 14. **Подерв'янський**, Л. (2010). П'ять хвилин на роздуми. У *Л. Подерв'янський. Множення в умі, або плинність часу* (с. 6–7). Харків: Фоліо. 15. **Роб-Грійє**, А. *Ревнощі*. Узято з <https://libking.ru/books/foreign-contemporary/442144-alen-rob-griye-revnost.html#book> 16. **Франко**, І. (1978). На роботі. У *Іван Франко. Зібрання творів у 50 т. (Т. 14)*. (с. 292–306). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

1. **Bart**, R. (2001). Lingvistika teksta. [Linguistics of text]. In *Tekst: aspekty izucheniya semantiki, pragmatiki i poe'tiki* [Text: aspects of the study of semantics, pragmatics and poetics] (pp. 168–175). Moskva: E'ditorial URSS [in Russian].
2. **Batsevych**, F. (2006). Filosofsko-metodolohichni zasady suchasnoi linhvistyky: sprobа obgruntuvannia [Philosophical and methodological foundations of modern linguistics: an attempt at substantiation]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 33–40 [in Ukrainian].
3. **Batsevych**, F. (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky* [Essays on linguistic pragmatics]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
4. **Batsevych**, F. (2018). *Ukrainskyi odyvnenyi khudozhnii tekst: linhvistychni vymiry* [Ukrainian prodigious artistic text: linguistic dimensions]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
5. **Batsevych**, F. (2024). *Khudozhnia proza Ivana Franka u vymirakh suchasnoi linhvistyky. Vybrani statyi* [Ivan Franko's fiction in the dimensions of modern linguistics. Selected articles]. Lviv: Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
6. **Doroshenko**, S. (1992a). Spivvidnoshennia naukovoï i shkilnoi hramatyk [The ratio of scientific and school grammar]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 2, 51–53 [in Ukrainian].
7. **Doroshenko**, S. (1992b). Vuzivski prohramy z movoznavchykh dystsyplin potrebuut udoskonalennia [University programs in linguistic disciplines need improvement]. *Shliakhy i zasoby pidhotovky vchytelia ukrainskoi movy i literatury na suchasnomu etapi. Materialy Vseukrainskoi naukovy-metodychnoi konferentsii – Ways and methods of preparing a reader of Ukrainian language and literature at the current stage. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Methodological Conference* (pp. 12–13). Kherson [in Ukrainian].
8. **Doroshenko**, S. (2006). Piznavalni zavdannia pochatkovoho kursu zahalnoho movoznavstva [Cognitive tasks of the initial course of general linguistics]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 20, 138–146 [in Ukrainian].
9. **Doroshenko**, S. (2007). *Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia: Posibnyk dlia studentiv vyshchykh ahrarykh navchalnykh zakladiv III-IV rivniv akredytatsii* [The Ukrainian language of professional communication: Guide for students of higher agricultural educational institutions of III-IV levels of accreditation]. Sumy: Dovkillia (u spivavtorstvi) [in Ukrainian].
10. **Shmid**, V. (2008). *Narratologiya* [Narratology]. 2-e ispr. i dop. izd. Moskva: Yazyki slavyanskoï kul'tury [in Russian].

SOURCES

11. **Brynykh**, M. *Shakhmaty dlia dybiliv: tseitnot doktora Padliuchcha* [Chess for Dummies: A Time Note by Dr. Padliucca]. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Brynykh_Mykhailo/Shakhmaty_dlia_dybiliv/ [in Ukrainian].
12. **Vynnychuk**, Yu. (2015). *Hy-hy-y* [Hee-hee-y]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
13. **Ziuskind**, P. *Zapakhy, abo Istoriia odnogo vbyvti (Parfumy)* [Odors, or the Story of one killer (Perfume)]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=123> [in Ukrainian].
14. **Podervianskyi**, L. (2010). *Piat khvylyn na rozдумы* [Five minutes to think]. In *L. Podervianskyi. Mnozhen-nia v umi, abo plynnist chasu* [Multiplication in the mind, or the flow of time] (pp. 6–7). Kharkiv : Folio [in Ukrainian].
15. **Rob-Hryiie**, A. *Revnoshchi* [Jealousy]. Retrieved from <https://libking.ru/books/foreign-contemporary/442144-alen-rob-griye-revnost.html#book> [in Ukrainian].
16. **Franko**, I. (1978). *Na roboti* [At work]. In *Ivan Franko. Zibrannia tvoriv u 50 t.* [A collection of works in 50 vol.] (T. 14). (pp. 292–306). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Бацевич Флорій Сергійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна.

E-mail: batsevich.florij@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6141-8318>

Batsevych Florij – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of General Linguistics, Ivan Franko Lviv National University; 1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06 лютого 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Бацевич Ф. С. Мовний код наративу і типологія оповідачів. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка).* С. 290–304. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.23>

АРА: Бацевич, Ф. С. (2024). Мовний код наративу і типологія оповідачів. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка),* 290–304. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.23>

АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИКМЕТНИКІВ-ОМОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто прикметниковий омонімічний простір української мови, проаналізовані моделі, що унаочнюють побудову їх асоціативно-семантичних полів, схарактеризовані моделі, які відтворюють процеси організації цих полів. За результатами асоціативного експерименту з'ясовано, що основну групу формують реакції, у яких семи омонімів-стимулів у свідомості реципієнтів подані відповідно до структури їх понять у словниках. Також виявлені й менш продуктивні моделі, зокрема такі: семи, представлені в структурі слова-стимулу з ядерним значенням, експлікують реакцію з периферійної зони; асоціації, співвідносні з семою іншого омоніма; реакції не на перше значення омоніма; реакції на рівні власного уявлення про сему слова-стимулу.

Ключові слова: омонімія, прикметники-омоніми, асоціативний зв'язок, асоціативно-семантичне поле, реакція, лексичне значення.

Bilokonenko L. Associative-Semantic Characteristics Adjectives-Homonyms of the Ukrainian Language. *In the article, the author analyzes homonymous adjectives of the Ukrainian language. In the study, the author proves that a psycholinguistic experiment allows establishing a scale of speakers' subjective perception of homonyms. Using an associative experiment to analyze lexical-semantic groups, we created cognitive models of the semantic fields of homonyms based on the informants' reactions. Such an analysis of lexemes makes it possible to use words associated with the consciousness of individuals with the stimulus word and to demonstrate non-systematic relationships between the lexemes. The author notes that to recognize the categories of linguistic signs of personality, it is necessary to pay attention to the associative characteristics of words between which relationships are established on a formal (homonymic) basis, which requires the relevance of this article.*

The purpose of the article is to identify the associative-semantic characteristics of Ukrainian adjectives-homonyms. Task: describe the adjectival homonymic space of the Ukrainian language; program the associative-semantic nature of Ukrainian adjectives-homonyms; analyze the models that show the processes of building associative-semantic fields of adjective-homonyms.

The article reveals and describes models that reproduce the processes of building associative-semantic fields. We found out that the leading group is formed by reactions in which the meaning of homonyms in the minds of native speakers coincides with the structure of understanding in dictionaries. The answers that established less productive models were also found, in particular: sema, presented in the structure

of the word stimulus with a core meaning, explain the reaction from the peripheral zone; presentation of associations related to the family of other homonyms; the action is not on the first, but on the second or third meaning of the homonym; reactions at the level of self-identification about this homonym. The author concludes that in the plane of homonymy, formal and semantic changes are realized at the level of connections between words and are contained between all lexical-semantic variants of different words. The analysis of this linguistic category reaches the level of logical and philosophical connections of asymmetry and symmetry.

Keywords: *homonymy, homonymous adjectives, associative connection, associative-semantic field, reaction, lexical meaning.*

Вступ

Важливим компонентом мовної системи та мовленнєвої діяльності людини є слово. Багатоаспектне вивчення цієї структурної одиниці дає змогу розкрити основні механізми та принципи функціонування мови як універсальної знакової системи, що реалізує базові соціальні функції. Однак пізнання навколишнього світу передбачає, що людина не лише знає та користується словами, але й має в уяві низку образів, пов'язаних з особистим мовним досвідом як результатом щоденної мовленнєвої практики. А оскільки володіння словом є функцією вищої нервової та психічної діяльності індивідів, то психолінгвістичний експеримент дає змогу оприявити особливості сприйняття лексичної одиниці (одиниць) та визначити шкалу суб'єктивної взаємодії людини зі словом. Застосування психолінгвістичних методів для аналізу лексико-семантичних груп та створення на основі реакцій респондентів когнітивної моделі семантичного поля унаочнює категоризацію мовних ознак особистості. Отримані в результаті експериментів групи є асоціативними полями, дослідження яких дає змогу визначити слова, пов'язані у свідомості мовців зі стимулом, й уявляти несистемні відношення.

Встановлення асоціативних реакцій є широким полем для наукових пошуків у мовознавстві, серед яких: питання методики проведення вільного та спрямованого асоціативних експериментів (Шевченко, 2021; Dronic, & Helms-Park, 2014), аналіз та структурування асоціативних концептів (Гошовська, 2019; Nissen, & Henriksen, 2006), асоціативні зв'язки певних стимулів і семантичних полів (Васянович, & Дубовик, 2021), асоціативний експеримент як інструмент для визначення рівня порушення мовного розвитку (Sandgren, & Salameh,

Nettelblatt, Dahlgren-Sandberg, Andersson, 2021) тощо. Але ми не спостерігаємо праці, де подано асоціативно-семантичну характеристику слів, між якими наявні формальні відношення (омонімічні), що й визначає актуальність роботи. Аналіз прикметників-омонімів уможливорює більш ґрунтовні знання про категорію якості, розвиток мови як результату взаємодії різних факторів. А за наявності в людини власних уподобань у слововживанні прикметників, в асоціативному полі можуть з'явитися елементи, що втілюються на основі особистого мовленнєвого досвіду, тож вивчення таких рефлексом поглиблює наукову царину.

Отже, мета нашої праці – асоціативно-семантична характеристика прикметників-омонімів української мови. Завдання наукової розвідки корелюють із зазначеною метою, а саме: окреслити прикметниковий омонімічний простір української мови; визначити асоціативно-семантичну природу українських прикметників-омонімів; проаналізувати моделі, які унаочнюють процеси побудови асоціативно-семантичних полів. Джерельною базою слугував «Словник омонімів української мови» (Демська, & Кульчицький 1996) з уточненнями за тлумачним словником СУМ -11 (Білодід, 1970–1980).

Методи дослідження

Досягнення мети праці вможливили методи: *критичного аналізу* (для систематизації та узагальнення наукової інформації щодо предмета дослідження), *вільного асоціативного експерименту* (для встановлення асоціативно-семантичних полів), *семантико-прагматичний* (задля аналізу парадигматичних відношень між словами з позиції асоціативної зв'язності значень), *описовий* (задля характеристики асоціативних полів прикметників-омонімів), *семантизації* (дає змогу співвідносити локацію прикметника-омоніма в певному асоціативно-семантичному полі), *зіставлення* (для розпізнання спільних і відмінних ознак омонімів, що мають різні асоціативно-семантичні характеристики), *статистичний* (для загальних підрахунків).

Виклад основного матеріалу

Мова, як відомо, є системою знаків, а мовний знак має двоїсту природу, репрезентовану планом змісту і планом вираження. Однією з властивостей мови як системи знаків є те, що план змісту

не має однозначної відповідності плану вираження: спостерігається асиметрія між площинами. Загалом вивчення омонімів у будь-якому ракурсі є значущим, оскільки вони унаочнюють тотожність слів у їх різноманітних перетвореннях. Складність полягає в тому, що омонімами можуть бути різні мовні одиниці, а їхнє функціональне навантаження передбачає додаткові труднощі в процесі аналізу. Вони відіграють важливу роль у теорії знака, зв'язок між ними відносно вільний, що й спричиняє “асиметрію сторін”. Також омонімія демонструє багатоаспектний характер лексем, варіативність у семантичному полі, створюючи асоціації на рівні запам'ятовування та репрезентації. В омонімії формальні й семантичні перетворення реалізуються й на межі зв'язків між словами, і як співвідношення між лексико-семантичними варіантами різних слів. Тому дослідження цієї мовної групи перейшло в нову площину: омонімію розглядають з позиції логіко-філософської категорії асиметрії, що дає змогу говорити про її особливий характер і щодо мовної системи, і щодо засад мислення, сприйняття та пізнання.

У психолінгвістиці розмежовують два типи асоціацій: парадигматичні та синтагматичні. Перші – це асоціації, що зумовлені подібністю чи відмінністю одиниць мови; за цією ознакою елементи мови об'єднують у групи, розряди, класи, категорії. Другі – це здатність слів поєднуватися між собою; синтагматика реалізується в семантичному і граматичному плані. Семантичний аспект передбачає можливість поширення слова іншим словом, зважаючи на значення. **Асоціативно-семантичне поле** (далі – АСП) – це психолінгвістична модель, що фіксує асоціативні зв'язки слів; вона виразник і парадигматичних, і синтагматичних відношень мовних одиниць. АСП показує характер відношень людини до слова-стимулу, описує значеннєве з'єднання лексем. Лексична сполучуваність ідентифікує та позначає реалії, а залучення до наукового кола ад'єктивних сполук розширює інтерпретацію мови в контексті лінгвокультури.

У своєму дослідженні акцентуємо прикметники-омоніми, оскільки, по-перше, вони продуктивно актуалізують різні способи представлення речей. Як говорить О. Ковтун, прикметники є виразним класом слів, уживання яких у мовленні дає змогу схарактеризувати суб'єкти, об'єкти різнопланово, яскраво їх описувати, виражати оцінку; завдяки прикметникам людина пізнає сутність та образ реальності,

удосконалює власний мовний досвід, моделює широку систему конотацій (Ковтун 2021: 142). По-друге, перший план у семантиці посідають значення, що відбивають прагматично цінні властивості об'єктів, і в будь-якій системі ці властивості мають риси антропоцентричності.

Асоціативно-семантичну організацію словника особи тлумачимо як взаємопов'язані знання, сформовані асоціативним механізмом. Зв'язок можна встановити за будь-якими лінгвістичними ознаками, він має й різний ступінь інтенсивності: від поверхневого усвідомлення до глибоких ментальних образів. Асоціативний зв'язок між словами розпізнається і як емоційний контакт між образами. Спонтанність асоціацій уможливорює як збільшення когнітивної сфери людини, так і розширене витлумачення її пізнавальних процесів.

Словник омонімів подає лексичні та лексико-граматичні омоніми (6 000 реєстрових слів), поміж яких – 189 прикметників. Серед останніх – 182 омопари та 7 омогруп із трьома компонентами (Демська, & Кульчицький, 1996). Для асоціативно-семантичної характеристики прикметників із цієї сукупності ми обрали 5 омогруп та 15 омопар, тобто стимулами загалом були 45 омонімів.

Послугуючись методом асоціативного експерименту, на першому етапі ми провели опитування 30 осіб (студенти-гуманітарії віком від 18 до 25 років). На другому етапі відповіді структурували, на основі чого визначили асоціативно-семантичні ознаки прикметників-омонімів. Статистика за запитом така: усього реакцій – 1350, з яких: докладних – 908 (враховували тільки першу рефлексему), часткових – 442, повних відмов – 0; тож 33% відповідей виявили осіб, для яких певні слова позбавлені семантичної чіткості, графи були не заповнені. Отримані дані не претендують на вичерпний опис, не дають змогу поширити їх на генеральну сукупність, однак встановлюють моделі АСП.

Загалом **АСП побудовані за моделями**, які унаочнюють п'ять процесів.

1. Семи слів-стимулів у свідомості реципієнтів представлені відповідно до структури їх понять у словникових визначеннях. Такі відповіді формують значну групу, коли опитані правильно пов'язали лексичне значення слів з асоційованими лексемами, охоплюючи і план вираження, і план змісту. Напр.: МАРНИЙ I, 'незначний, пустий', МАРНИЙ II, 'худий, мізерний (тут і далі цит. за: Демська, &

Кульчицький, 1996: 66): *марний час, марні витрати, марна робота, марна жінка*; РІЧНИЙ I, 'здійснюється, відбувається за рік; охоплює рік', РІЧНИЙ II, розм. 'річковий' (115): *річний абонемент, річний план, річний звіт, річний прибуток, щорічний бал, щорічна відпустка, річкова риба*.

2. Семи, що у структурі слова-стимулу представлені з ядровим значенням, можуть експлікувати реакцію з інших значеннєвих зон. Зокрема, у семантичній структурі омоніма КЛЮЧОВИЙ II, прикм. до КЛЮЧ II, 'горішній клинуватий камінь, який завершує склепіння будинку' (56) відбуваються зрушення, реакцією стають слова, що стосуються іншого омоніма КЛЮЧОВИЙ I, прикм. до КЛЮЧ I, перен., 'засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось' (Білодід, 1972, 4: 192), та його периферійної зони: *ключове розуміння, ключове бачення, ключове тлумачення*. Цей процес спостерігаємо і стосовно омоніма ПРАВИЙ II, 'у політиці – консервативний' (106). Відповіді інформантів репрезентували значення щодо когось, хто дотримується більш консервативних поглядів, ніж більшість членів партії або політичного напрямку: *правий сектор партії, праве крило партії*, чи щодо чогось, що рухається за годинниковою стрілкою *правий поворот, правий напрям руху*. Або до омоніма ЛЮЛЬКОВИЙ III, прикм. до ЛЮЛЬКА III, 'підвішений поміст для піднімання інструментів, матеріалів вгору' (65) оприявлені реакції *люлькові аксесуари, люлькова прикраса*, у яких сема омоніма ЛЮЛЬКОВИЙ III поєднана з семою омоніма ЛЮЛЬКОВИЙ I, прикм. до ЛЮЛЬКА I, 'приладдя для куріння' (65).

Ці реакції пояснюємо, ґрунтуючись на незбігах у потрактуванні лексем, а саме: словник омонімів подає ці слова в групі з трьох членів, а СУМ-11 – у складі омпар: КЛЮЧОВИЙ II за словником О. Демської та І. Кульчицького відповідає дев'ятому значенню КЛЮЧОВИЙ I у СУМ-11 ('9. архт. Горішній клиноподібний камінь, який завершує склепіння будинку' (Білодід, 1972, 4: 192); ПРАВИЙ II – другому значенню ПРАВИЙ I у СУМ-11 ('2. політ. дотримується реакційніших, консервативніших поглядів, ніж головна маса членів певної партії' (Білодід, 1972, 7: 501); ЛЮЛЬКОВИЙ III – другому значенню ЛЮЛЬКОВИЙ 2 у СУМ-11 ('2. Висячий поміст з бортами для піднімання інструменту, матеріалів, а також для праці вгорі' (Білодід, 1972, 4: 572)). Семантична різниця актуалізована процесом розпаду

багатозначності слів та реалізацією одного зі значень у семі омоніма. Прикметники-омоніми, важливим джерелом поповнення яких є саме втрата зв'язків між різними значеннями, інформанти трактують як полісемічні.

3. Відсутність реакції на один з омонімів, яка відповідала б його значенню, та вербалізація асоціацій, співвідносних з іншим омонімом. Оскільки завдання передбачає, що носій мови знає слово, то за такими відповідями отримуємо інформацію про рівень мовної компетентності. Наприклад, омонім ЯРИЙ ІІ, 'яскравий' (160) викликав реакції: *яра пшениця, ярий ріпак, ярі культури, ярий погляд, ярі слова, ярий дощ*, де представлено розуміння сем інших членів омогрупи: ЯРИЙ І, 'який дає урожай у рік посіву, однорічний' або ЯРИЙ ІІІ, 'лютий, палкий, пристрасний; надмірний у своєму вияві' (там само).

Омонім МАРКІТНИЙ І, 'сумний, невеселий' (66) знайомий інформантам за творами Лесі Українки, І. Франка, В. Стуса, тому не спричинив утруднення (*маркітний від почутого, маркітний від побаченого, маркітний дуже*). Але на омонім МАРКІТНИЙ ІІ, 'страшний, моторошний' (там само) реакцій, які відповідали б цій семі, отримано лише 10% (*маркітний день, маркітний світ*). Для частини осіб його інтерпретація – за межами усвідомлення, інші поєднали значення двох слів і вербалізували схожі реакції, однак зауважимо, що СУМ-11 подає лексему як полісемічну (Білодід, 1972, 4: 629). Омонім РОЗВАЖНИЙ І, 'який може розважати, веселити, забавляти когось' (115) зумовив реакції: *розважний чоловік, розважна людина, розважний друг*. РОЗВАЖНИЙ ІІ, 'який можна ділити на частини, розважувати' (там само) отримав неоднозначні реакції: *дуже розважний, розважний сам по собі, розважний за характером, розважний думками*, де знову реалізована сема першого члена омопарі або різні значення одного слова через неухвагу до слова-стимулу, адже опитані знають лексему РОЗВАЖУВАТИ, 'зважаючи, ділити щось на частини' (Білодід, 1977, 8: 622).

4. Реакції не на перше, а на друге чи третє значення слова-стимулу. Зокрема, ФРИЗОВИЙ 1, прикм. до ФРИЗ І, 'спеціальна архітектурна деталь' (150), за СУМ-11 має три значення ('1. архт. Середня горизонтальна частина антаблемента, що міститься між архітравом і карнизом. 2. Декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни, килим. 3. Виступ на верхній або нижній частині столярного виробу')

(Білодід, 1972, 10: 644). У реакціях спостерігаємо актуалізацію другого та третього значення (*фризове оздоблення, фризова смуга*), а от перше, через його професійний характер, залишилося поза увагою. Омонім ФРИЗОВИЙ II, прикм. до ФРИЗ II, ‘товста ворсиста вовняна тканина’ (там само) опитуваним невідомий, тож тут фіксуємо і відмову, і немотивовані відповіді. Або омонім ЯДЕРНИЙ II. ‘1. Великого розміру, добірний. 2. Змістовий’ (160) поширений реакціями: *ядерний колір, ядерне слово, ядерний ґрунт*, де вербалізовані значення: ‘налитий, соковитий (про плоди, зелень), змістовний, влучний, виразний (про слова, вислови), родючий (про ґрунт)’ (Білодід, 1989, 11: 625), водночас перше значення залишилось осторонь.

5. Реакції на рівні власного уявлення про сему омоніма. У такому разі опитані не знали їх (його) значення, але маючи певну лінгвокультурну базу й мовленнєвий досвід, усе ж запропонували реакції, ще не були відповідні ні ядровому, ні периферійному значенням стимулів. Наприклад, МОЛЯРНИЙ I, ‘прикм. до моляри – корінні зуби; МОЛЯРНИЙ II, який стосується моля – грам-молекули’ (68); обидва слова зі сфери професійної лексики (анатомія, фізика, хімія); реакції *молярний підхід, молярні випробування, ШПЕТНИЙ I, ‘поганий, бридкий; ШПЕТНИЙ II, гарний, чепурний’* (158), діалектна лексика; відповіді *шпетна фаза, шпетний простір*. Або власні реакції на один член з омоніми: ШТОФНИЙ 1, прикм. до ШТОФ I, ‘старовинна міра рідини’ (158) не викликав утруднення (*штофна посудина*), а от омонім ШТОФНИЙ 2, прикм. до ШТОФ 2, ‘цупка, важка шовкова або вовняна тканина’ (там само) має реакції *штофна міра, штофний напій*. Зауважмо: опитувані могли відмовитися від реакцій, але не скористалися такою опцією. Зміст цих лексем у їхній мовній свідомості відсутній, потрактування не збігається зі структурою словників, проте проявилися реакції, пов’язані зі сферою особистого сприйняття.

Висновки

Зі сказаного висновуємо: не кожен асоціативний ряд лексем визначає загальний для всіх своїх членів інваріант змісту. Але кожен член парадигми співвідноситься з кожним іншим членом своєї парадигми, а також із членами інших парадигм, асоційованих із певним словом в АСП.

Задля асоціативно-семантичної характеристики прикметників-омонімів ми провели експеримент та зафіксували реакції інформантів на 45 слів-стимулів. Унаслідок аналізу отриманих рефлексом визначили моделі, які унаочнюють процеси побудови АСП. Певну групу формують відповіді, що свідчать: семи омонімів у свідомості носіїв мови збігаються зі структурою понять у словниках. Також отримали реакції, що продемонстрували особливості асоціативного словника мовців. На цій підставі описані АСП, побудовані за іншими моделями, а саме: семи, представлені у структурі слова-стимулу з ядровим значенням, експлікують реакцію з периферійної зони; відсутність реакції на один з омонімів, яка відповідала б його значенню, та подання асоціацій, співвідносних з іншим омонімом; реакції не на перше, а на друге чи третє значення омоніма; реакції на рівні власного уявлення про сему слова, рефлексми не відповідні ні ядровому, ні периферійному значенню. Тож формальні та семантичні зрушення реалізуються й у площині зв'язків між словами, і як співвідношення між семантичними варіантами різних слів, тому аналіз цієї мовної категорії вийшов на рівень логіко-філософської залежності. Асиметрія виявилася в порушенні рівноваги та стійкості між планом змісту та планом вираження слів.

Оскільки актуалізація компонентів омогруп завжди зумовлена впливом факторів частотності слововживання, то перспектива подальших розвідок передбачає обстеження лексичного оточення омонімів інших класів слів (іменників, дієслів, прислівників) на основі асоціативного експерименту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.
2. Васянович, Є. А., & Дубовик, Н. М. (2021). Асоціативні зв'язки стимулів МИР і ВІЙНА: семантичне наповнення (на матеріалі ланцюжкового асоціативного експерименту зі студентами-гуманітаріями). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 88, 74–78. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-11>.
3. Гошовська, О. (2019). Асоціативний експеримент як метод виявлення структури концепту та етнокультурної специфіки (на прикладі концепту “ВІРА”). *Українознавчі студії*, 20, 198–206. <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.198-206>.
4. Демська, О. М., & Кульчицький, І. М. (1996). *Словник омонімів української мови*. Львів: Фенікс.
5. Жуйкова, М. (2023). Проблема словникового тлумачення імен натуроб'єктів у контексті даних асоціативного експерименту. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 9, 140–167. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2023.9.140-167>.
6. Ковтун, О. В. (2021). Семантико-прагматичний потенціал

аксіологічної потужності англійського прикметника: психологія його сприйняття в процесі вивчення англійської мови як іноземної. *Лінгвістичні дослідження*, 54(II), 141–152. <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.13>. 7. **Шевченко, О.** (2021). Методика проведення вільного й спрямованого асоціативних експериментів у дослідженні концепту. *Actual trends of modern scientific research. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference* (с. 554–558). Munich, Germany: MDPC Publishing.

8. **Щербина, Д.** (2023). Формальні принципи розмежування “хібних друзів перекладача”: міжмовних омонімів і паронімів. *Львівський філологічний часопис*, 13, 228–236. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.34>. 9. **Dronic, V., & Helms-Park, R.** (2014). Fixed-choice word-association tasks as second-language lexical tests: What native-speaker performance reveals about their potential weaknesses. *Applied Psycholinguistics*, 35(1), 193–221. <https://doi.org/10.1017/S014271641200029X>. 10. **Nissen, H. B., & Henriksen B.** (2006). Word class influence on word association test results. *International Journal of Applied Linguistics*, 16(3), 389–408. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2006.00124.x>. 11. **Sandgren, & O. Salameh E.-K., Nettelblad U., Dahlgren-Sandberg A., Andersson K.** (2021). Using a word association task to investigate semantic depth inswedish-speaking children with developmental language disorder. *Logopedics, phoniatrics, vocology*, 46(3), 134–140. <https://doi.org/10.1080/14015439.2020.1785001>.

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. **Vasianovych, Ye. A., & Dubovyk, N. M.** (2021). Asotsiatyvni zviazky stymuliv MYR i VIINA: semantyčne napovnennia (na materialii lantsiuzhkovoho asotsiatyvnoho eksperymentu zi studentamy-humanitariiamy) [Associative connections of stimuli PEACE and WAR: semantic content (on the material of a chain associative experiment with humanities students)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filolohiia – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Philology”*, 88, 74–78. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2021-88-11> [in Ukrainian]. 3. **Hoshovska, O.** (2019). Asotsiatyvnyi eksperyment yak metod vyavlennia struktury kontseptu ta etnokulturnoi spetsyfyky (na prykladi kontseptu “VIRA”) [Associative experiment as a method of determining the structure of the concept and ethnocultural specificity (on the example of the concept “FAITH”)]. *Ukrainoznavchi studii – Ukrainian Studies*, 20, 198–206. <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.198-206> [in Ukrainian]. 4. **Demska, O. M., & Kulchytskyi, I. M.** (1996). *Slovník omonimiv ukraínskoi movy [Dictionary of homonyms of the Ukrainian language]*. Lviv: Feniks [in Ukrainian]. 5. **Zhuikova, M.** (2023). Problema slovnkovoho tlumachennia imen naturobiektiv u konteksti danykh asotsiatyvnoho eksperymentu [The problem of dictionary interpretation of the names of natural objects in the context of data from an associative experiment]. *Mova: klasyčne – modern – postmoderne – Language: classical – modern – postmodern*, 9, 140–167. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2023.9.140-167> [in Ukrainian]. 6. **Kovtun, O. V.** (2021). Semantyko-prahmatychnyi potentsial aksiolohichnoi potuzhnosti anhliiskoho prykmetnyka: psykholohiia yoho spryiniattia v protsesi vyvchennia anhliiskoi movy yak inozemnoi [Semantic and pragmatic potential of the axiological power of an English adjective: the psychology of its perception in the process of learning English as a foreign language]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic*

research, 54(II), 141–152. <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.2.13> [in Ukrainian].

7. **Shevchenko, O.** (2021). Metodyka provedennia vilnoho u spriamovanoho asotsiatyvnykh eksperymentiv u doslidzhenni kontseptu [Methodology of conducting free and directed associative experiments in concept research]. *Actual trends of modern scientific research. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference* (pp. 554–558). Munich, Germany: MDPC Publishing [in Ukrainian].

8. **Shcherbyna, D.** (2023). Formalni pryntsyypy rozmezhuvannia “khybnykh druziv perekladacha”: mizhmovnykh omonimiv i paronimiv [Formal principles for distinguishing between interlingual homonyms and paronyms among false friends]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys – Philological Periodical of Lviv*, 13, 228–236. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.34> [in Ukrainian].

9. **Dronic, V., & Helms-Park, R.** (2014). Fixed-choice word-association tasks as second-language lexical tests: What native-speaker performance reveals about their potential weaknesses. *Applied Psycholinguistics*, 35(1), 193–221. <https://doi.org/10.1017/S014271641200029X> [in English].

10. **Nissen, H. B., & Henriksen B.** (2006). Word class influence on word association test results. *International Journal of Applied Linguistics*, 16(3), 389–408. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2006.00124.x> [in English].

11. **Sandgren, O. & Salameh E.-K., Nettelblatt U., Dahlgren-Sandberg A., Andersson K.** (2021). Using a word association task to investigate semantic depth inswedish-speaking children with developmental language disorder. *Logopedics, phoniatrics, vocology*, 46(3), 134–140. <https://doi.org/10.1080/14015439.2020.1785001> [in English].

Білоконенко Людмила Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет; проспект Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна.

E-mail: bk.ludmila1020@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-9329-1852>

Bilokonenko Liudmyla – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of Department of Ukrainian Language, Kryvyi Rih State Pedagogical University; 54 Avenue University, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Білоконенко Л. А. Асоціативно-семантична характеристика прикметників-омонімів української мови. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 305–315. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.24>

АРА: Білоконенко, Л. А. (2024). Асоціативно-семантична характеристика прикметників-омонімів української мови. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 305–315. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.24>

ЛІНГВОФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ПРИВІТАНЬ

У розвідці йдеться про лінгвофункціональні особливості мовленнєвого акту привітання. Визначено, що такі висловлювання є важливими під час міжособистісного спілкування. Їхнє застосування може сприяти позитивному розвитку взаємовідносин у суспільстві. З'ясовано, що мовленнєві акти привітання передають за допомогою дієслів вітати, поздоровляти. Найкраще в мовленні вони представлені у формі перформативного висловлювання, різних його мовних модифікацій. Для позитивної реалізації актів поздоровлень потрібно дотримуватися певних умов успішності. Посилити враження, виявити щирість почуттів, надати більш особистісного характеру таким актам можна за допомоги інтенсифікаторів та конкретизаторів.

Ключові слова: поздоровлення, привітання, мовленнєвий акт, перформатив, функціональність, ситуація.

Dedukhno A. Linguo-Functional Aspect of Speech Acts of Greetings.

The speech acts of greeting are linguistic expressions used to convey greetings, wishes, and acknowledge special events or people's achievements. They play an important role in communication, contributing to the formation and strengthening of social bonds. The purpose of our investigation is to analyze the speech acts of greeting in the Ukrainian language, namely, their linguistic features – depending on the situation and the interlocutors' characteristics, which will make our research relevant. The tasks are to identify the linguistic means that serve to implement the speech act of greeting, and functional ones that reveal the potential of expressions depending on the situational conditions of communication. The successful implementation of greetings occurs at least between two interlocutors. There is a certain solemn/festive/pleasant event known to the sender, and they wish to share sincere feelings of upliftment, joy for their interlocutor, hence expressing their greetings. Regarding the linguistic expression, congratulatory acts are made with the help of the verbs вітати, поздоровляти in their various forms: Вітаю з днем народження! Поздоровляю із високими досягненнями! Хочу привітати тебе з успішним виступом! Дозвольте поздоровити із майбутнім Новим роком! Маю привітати тебе з успішно завершеною справою, etc. The speech act of greeting is best implemented with the help of an explicit typical performative statement. Greetings act not only as a means of expressing wishes and joy, but also as an etiquette speech act that regulates social communication and contributes to the formation of positive interpersonal relations. Often such speech situations may include expressions of wish. Intensifiers and concretizers are used to enhance the emotional effect and express sincerity and respect for the addressee: щиро, від усього серця, щиросердно поздоровляю, etc. So, the speech act

of greeting is realized in speech with the help of the verbs поздоровляти, вітати, and is best presented in the form of a performative statement. Such speech acts may contain disseminators: intensifiers and concretizers, which serve to express greetings.

Keywords: *greeting, congratulation, speech act, performative, functionality, situation.*

Вступ

Мовленнєві акти привітання є такими мовними висловленнями, що використовуються для вираження вітань/поздоровлень, побажань та відзначення особливих подій або досягнень людей. Вони відіграють важливу роль у спілкуванні, сприяючи формуванню та зміцненню соціальних зв'язків. За допомогою цих мовленневих актів висловлюють позитивні емоції та щирі почуття. Привітання, поздоровлення відносять до експресивних мовленневих актів, тобто таких, що спрямовані на вираження емоцій, почуттів, ставлення або оцінок з боку мовця. Їх використовують для вираження особистих переживань та вражень, а також для виявлення власного ставлення до певних явищ або ситуацій, порівн.: *Я дуже щасливий, що бачу тебе сьогодні!* (вираження емоцій), *Я завжди любив мистецтво. Для мене це джерело натхнення та радості* (вираження особистого ставлення).

Когнітивно-прагматичні особливості висловлювань привітань на матеріалі німецької, латинської та української мов вивчали Т. А. Івасишина і Л. А. Костіна (Івасишина & Костіна, 2014: 365-368). Г. І. Приходько і О. О. Приходченко запропонували новий підхід стосовно експресивних висловлювань. Аналізуючи клас експресивів з позиції соціальної значущості в наявних уже класифікаціях, авторки дійшли висновку, що в межах цього класу можна виокремити два підкласи: емотиви (мовленнєві акти вираження емотивно-оціночного відношення та емоційного впливу, до яких мовець вдається як до санкцій, що регулюють виконання слухачем своїх соціальних та міжособистісних ролей) та соціативи (мовленнєві акти вираження визнання мовцем слухача як члена однієї з ним соціальної групи, що виражається у певних стандартних ситуаціях), до останніх включено і привітання (Приходько & Приходченко, 2023: 65-69). Л. І. Стрій досліджувала перформативні мовленнєві акти, зокрема і привітання, у ритуальних жанрах українського політичного дискурсу, зазначаючи, що жанр привітання є текстовим віддзеркаленням ритуальної поведінки, тобто маніфестує ритуальну комунікацію в ситуації урочистої події (Стрій, 2015: 65-74). Прагматичні кліше поздоровлення

чеської мови вивчала Н. Ф. Баландіна (Баландіна, 2002). Незважаючи на те, що існує низка досліджень, присвячених цій проблематиці, вважаємо недостатньо вивченими всі її аспекти.

Метою нашої розвідки є аналіз мовленнєвих актів привітання / поздоровлення в сучасній українській мові, а саме – їхні лінгвістичні особливості та функціональні – залежно від ситуації, характеристик співрозмовників, що становить **актуальність** нашого дослідження. Серед **завдань** – визначити мовні засоби, що слугують для реалізації мовленнєвого акту привітання, та їхні функційні особливості, що розкривають потенціал висловлювань залежно від ситуативних умов спілкування.

Методи дослідження

Методи, використані в дослідженні, допомагають досягти мети та виконати завдання. Основним є *описово-аналітичний* метод (спостереження за функціонуванням мовленнєвих актів привітань у мовленні); також використано *структурно-семантичний* (для аналізу семантичних значень лексичних одиниць, що розкривають різноманітні варіанти втілення висловлювань привітань); метод *трансформації* (можливість розширити чи скоротити висловлювання поздоровлення, виявити різноманітні закономірності його функціонування); метод *дистрибутивного аналізу*, що поєднується з *методикою інтенційного та контекстуального аналізу* (для уточнення інтенції привітання та виявлення особливостей його функціонування залежно від контексту).

Методологічним підґрунтям слугують положення й висновки вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі функціонального синтаксису і морфології І. Р. Вихованця (1992), А. П. Загнітка (1991); лінгвістичної прагматики – Ф. С. Бацевича (2010), Н. Ф. Баландіної (2002); теорії мовленнєвих актів і теорії перформативності – Дж. Остіна (2005), Дж. Сьорля (1975), А. Вежбицької (1986), З. Вендлера (1970).

Виклад основного матеріалу

Функціонування мови – це безперервний процес, який зацікавлює вчених своїм різноманіттям в оформленні висловлювань. Мова – це той теоретичний матеріал, що дає змогу мовцю використати його в якнайкращих формах та реалізувати в мовленні. За такої умови співрозмовник зуміє позитивно оцінити мовця, що сприятиме успішному спілкуванню / досягненню мети. Це ми й проаналізуємо на прикладах висловлювань-привітань.

Дія успішної реалізації поздоровлень комунікація відбувається як мінімум між двома співрозмовниками. В умовах певної урочистої/святкової/приємної події адресант бажає поділитися щирими почуттями піднесення, радості за свого співрозмовника й виголошує своє привітання.

Як відомо, акти поздоровлення оформлюють за допомогою дієслів *вітати*, *поздоровляти* у різних їхніх формах: *Вітаю з днем народження! Поздоровляю з високими досягненнями! Хочу привітати тебе з успішним виступом! Дозвольте поздоровити з прийдешинім Новим роком! Маю привітати тебе з успішно завершеною справою* тощо.

Найкраще мовленнєвий акт привітання реалізується засобом створення експліцитного типового перформативного висловлювання (висловлювання з дієсловом мовлення у формі теперішнього часу першої особи недоконаного виду дійсного способу у прагматичних координатах «я / ми – тут – тепер» – *вітаю, поздоровляю*) або імпліцитного перформативного висловлювання (без дієслова мовлення, але в прагматичних координатах «я / ми – тут – тепер»).

Воно може бути представлене перформативним реченням, смислове ядро якого становить дієслово в зазначеній формі, порівн.: *Вітаємо Вас із тим, що Ви успішно захистили дисертацію! Вітаю з весіллям! Поздоровляю з народженням доньки! Вітаю з перемогою!*

Нетипові, або імпліцитні, перформативні висловлення поздоровлення представлені в реченнях з нетиповою формою дієслова або субстантивованою одиницею (*хочу / хотілося би / дозвольте / маю привітати / поздоровити; вітання / поздоровлення*), порівн.: *Мені хотілося би привітати тебе з днем народження! Дозвольте привітати з присудженням вищого ступеня...; Мої вітання! Щирі поздоровлення!* Щоправда, С. Мартен-Кліф вважає, що використання модальних дієслів є несумісним з інтенцією вираження поздоровлення (Martens-Sleef, 1991: 152). Незважаючи на це, якщо у мові наявні такі форми привітань та їх використовують у мовленні, не порушуючи правил ввічливості чи норм поведінки, то вважаємо цілком можливим їх застосування. До того ж, інколи вживання допоміжних дієслів загалом можуть увиразнити мовленнєвий акт поздоровлення додатковою експресивністю залежно від ситуації, порівн.: *Дозвольте привітати Вас...!*

У мовленні функціують і так звані імпліцитні перформативні висловлення привітання, тобто без використання дієслова в типовій

перформативній формі, що не зменшує “вартості” самого висловлювання, порівн.: *Зі святом! З Новим роком! З народженням малюка! З новосіллям!*

Мовленнєві акти привітання відносяться до бехабітивних – у класифікації Дж. Остіна (Austin, 2005), або до експресивних – у таксономії Дж. Сьорля (Searle, 1975). Ці вчені є одними з перших, які класифікували дієслова мовлення в межах теорії мовленнєвих актів та теорії перформативності. Бехабітиви – це мовленнєві акти етикетної поведінки, які слугують для передачі міжособистісних стосунків під час спілкування (Austin, 2005) та які обов’язково передбачають увічливу взаємодію між комунікантами. Експресивні мовленнєві акти – це висловлювання, спрямовані на вираження емоцій, почуттів, щирого ставлення з боку мовця. Їх використовують для вираження особистих переживань та вражень, а також власного ставлення до певних явищ або ситуацій у житті інших людей. Деякі вчені, зокрема Т. Зандер, заперечує необхідність виокремлення експресивних актів, вважаючи, що сутність таких актів (подяки, поздоровлення, вітання) полягає не тільки у виявленні почуттів, але й виконує важливу соціальну функцію (Sander, 2003).

Привітати кого-небудь – означає виявити емпатію. Бажання висловити щирі почуття до співрозмовника, висловити свою повагу, поділитися емоціями супроводжує цей мовленнєвий акт. На думку А. Р. Хохшильд, при вимовленні акту поздоровлення важливим є й емотивний смисл, так звані «чуттєві конвенції» (Hohhschild, 1975: 555–575).

Авторка С. Мартен-Кліф (Marten-Cleef, 1991: 147) класифікує ситуації, сприятливі для поздоровлень:

- 1) «перехідні» свята (дні народжень, релігійні свята, родинні свята);
- 2) особливі успіхи адресата (успішно складений іспит, завершення справи, підписання угоди);
- 3) щасливі події, що відбулися з адресатом без його участі або зусиль.

Дослідниця вважає, що привітання співрозмовника, пов’язані з його успіхами і досягненнями є більш значущими, ніж поздоровлення зі звичайними календарними святами, оскільки успіх, досягнутий людиною, підвищує її статус настільки, що це емоційно має визнати мовець (Marten-Cleef, 1991: 156).

Поздоровлення також є важливим етикетним мовленнєвим актом, який регулює способи спілкування та взаємодії між людьми в різних соціальних ситуаціях. Ці ситуації відображають загальноприйняті норми, спонукають до застосування культурного мовлення, наприклад:

1. Вияв поваги та уважності. Поздоровлення демонструють уважене ставлення до іншої особи та до важливих подій у її житті і виражають повагу до неї: *Вітаю з весіллям! Бажаю щастя, взаємної любові та невичерпного джерела радості! Вітаю з новонародженим! Нехай ваша родина буде наповнена радістю та благополуччям!*

2. Створення сприятливої атмосфери. Привітання спонукають до позитивного та доброзичливого спілкування. Вони допомагають підтримувати дружні та гармонійні відносини між співрозмовниками: *Вітаю з вдалим виступом! Твої зусилля були вражаючими!*

3. Формування спільності аудиторії. Поздоровлення об'єднують людей у спільноту, підтверджуючи їхню належність до одного соціального оточення та спільних цінностей: *Вітаю Вашу команду з перемогою; Вітаю з перемогою! Твоя перемога – це джерело натхнення для нас усіх. Продовжуйте творити чудеса!*

4. Вияв етикетних навичок. Вміння вітати є важливою частиною етикету та показником культурної компетентності. Вони допомагають відзначати соціальні події та досягнення відповідним чином: *Щиро вітаю з Різдвам Христовим! Нехай свято принесе вам радість та злагоду; З Новим Роком! Нехай наступний рік буде наповнений новими можливостями та досягненнями! Вітаю з днем народження! Нехай цей день буде сповнений радості та щастя!*

5. Засоби комунікації. Інколи поздоровлення виступають як засіб комунікації, що дозволяє виразити побажання та позитивні емоції адресату й підтримати його важливі досягнення: *Вітаю із досягненням! Твоя робота заслуговує на повагу та визнання! Я дуже пишаюся тобою! Вітаю з перемогою! Ваші зусилля були визнані, і це дійсно вражає!*

Отже, мовні форми поздоровлення є не лише засобом вираження позитивних емоцій, але й етикетним мовленнєвим актом, що регулює соціальне спілкування та сприяє формуванню позитивних міжособистісних відносин. Часто такі мовленнєві ситуації можуть містити висловлювання побажання.

Інколи мовленнєві акти привітання можуть мати так звані “поширювачі”: інтенсифікатори та конкретизатори.

Інтенсифікатори у мовленневих актах поздоровлення використовуються для підсилення емоційного виразу та вираження більшої щирості й уваги до адресата. Вони додають поздоровленню емоційного забарвлення, наголошують на його важливості та поглиблюють зв'язок з адресатом: *Надзвичайно щасливий / дуже радий вітати вас із цим чудовим днем! Сердечно вітаю вас з успішним завершенням проєкту! З великою радістю вітаю вас із цим чудовим досягненням! Надзвичайно приємно привітати Вас! Вельми щиро вітаю вас із цим надзвичайним успіхом! Вкрай щасливий вітати вас із цим особливим днем!* Ці інтенсифікатори (*надзвичайно щасливий, дуже радий, сердечно, з великою радістю, вельми щиро, вкрай щасливий*) допомагають наголосити на емоційній важливості поздоровлення і продемонструвати щирість та уважність до адресата. Вони посилюють враження від висловлювання, роблять його більш яскравим і виразним та допомагають підкреслити глибокі почуття щирості, радості та вдячності до адресата. Інтенсифікувати дію привітання можна й за допомогою повторення висловлювання, що свідчить про близькі / родинні стосунки між співрозмовниками: *Вітаємо! Вітаємо нашу милу матусю з днем народження!*

Конкретизатори у мовленневих актах поздоровлення використовуються для уточнення й надання особистого характеру висловлюванню. Вони демонструють, що поздоровлення спрямоване саме до конкретного адресата (звертання) і враховує певні обставини: *Вітаю із Днем твого народження, Юліє! З новим роком, мої дорогі друзі! Вітаю з успіхом на новому етапі кар'єри, Максиме! Вітаю з Днем заохочаних, моя кохана! Вітаю з Днем вишиванки, шановні колеги! Поздоровляю з весіллям, Вікторе та Олено!*

Зазначаючи конкретні події, свята чи важливі моменти в житті адресата, конкретизатори інтимізують поздоровлення, роблять їх особистісно зорієнтованими й пам'ятними.

Висновки

Отже, мовленнєві акти поздоровлення застосовують під час особливих ситуацій, коли мають намір виявити особисте ставлення до співрозмовника / співрозмовників. Визначено, що найкраще передати привітання можна за допомогою перформативного висловлювання – як експліцитного, так й імпліцитного. З'ясовано, що привітання є важливим етикетним мовленнєвим актом, який

може регулювати стосунки між людьми в соціумі, сприяючи позитивному його розвитку. Мовленнєві акти привітання можуть містити інтенсифікатори й конкретизатори, що посилюють емоційний вплив та сприяють більш ефективному розвитку позитивних взаємовідносин між співрозмовниками.

Перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення соціокультурних характеристик мовленнєвого акту привітання.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Баландіна**, Н. Ф. (2002). *Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті*. Київ: АСМІ. 2. **Бацевич**, Ф. С. (2010). *Нариси з лінгвістичної прагматики*. Львів: ПАІС. 3. **Вихованець**, І. Р. (1992). *Нариси з функціональної синтаксису*. Київ: Наукова думка. 4. **Загнітко**, А. П. (1991). *Основи функціональної морфології української мови*. Київ: Вища школа. 5. **Івасишина**, Т. А., & **Костіна**, Л. А. (2014). Привітання як комунікативний акт: когнітивно-прагматичний потенціал (на матеріалі німецької, латинської та української мов). *Studia Linguistica*, 8. Узято з <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2014-8-365-368-Івасишина-Костіна.pdf>. 6. **Приходько**, Г. І., & **Приходченко**, О. О. (2023). Прагматика та семантика експресивів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*, 1, 65–69. 7. **Стрій**, Л. І. (2015). Перформативні мовленнєві акти в ритуальних жанрах українського політичного дискурсу. *Одеський лінгвістичний вісник*, 65–74. Узято з <http://oljournal.in.ua/v5/11.pdf>. 8. **Austin John**, L. (2005). *How to do thing with words*. 2.rev. ed., repr. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 9. **Hohhschild**, A. R. (1975). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *American Journal of Sociology*, 85/3, 555–575. 10. **Marten-Cleef**, S. (1991). *Gefühle ausdrücken. Die expressiven Sprechakte : Göppinger Arbeiten zur Germanistik*. Göttingen: Kümmerle Verlag. 11. **Sander**, T. (2003). Expressive (Rede-) Handlungen. *Divinatio. Studia culturologica series*, 18, 7–34. 12. **Searle**, J. A. (1975). Taxonomy of Illocutionary Acts. *Language, Mind und Knowledge. Minnesota Studies in The Philosophy of Science*, VII, 344–369. Minneapolis: University of Minnesota Press. 13. **Vendler**, Z. (1970). Les performatives en perspectives. In *Languages* (pp. 73–90). Paris: C.N.R.S. 14. **Wierzbicka**, A. (1986). Two Russian Speech Act Verb. Lexicography as a key to Conceptual and Cultural Analysis. *Folia Slavica*, 8 (1), 134–159. Columbus: Ohio.

REFERENCES

1. **Balandina**, N. F. (2002). *Funktsii i znachennia cheskykh prahmatychnykh klishe v komunikativnomu konteksti [Functions and meanings of Czech pragmatic clichés in the communicative context]*. Kyiv: ASMI [in Ukrainian]. 2. **Batsevych**, F. S. (2010). *Narysy z lnhvystychnoi prahmatyky [Essays on linguistic pragmatics]*. Lviv: PAIS [in Ukrainian]. 3. **Vykhovanets**, I. R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu [Essays on functional syntax]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 4. **Zahnitko**, A. P. (1991). *Osnovy funktsionalnoi morfolohii ukrainskoi movy [Basics of functional morphology of the Ukrainian language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]. 5. **Ivasyshyna**, T. A., & **Kostina**, L. A. (2014). Pryvitannia yak komunikatyvnyi akt: kohnityvno-prahmatychnyi potentsial (na materialy nimetskoj, latynskoi ta ukrainskoi mov) [Greeting as a communicative act: cognitive-pragmatic potential (on the material of German, Latin and Ukrainian languages)].

cognitive-pragmatic potential (as evidenced by German, Latin and Ukrainian languages)]. *Studia Linguistica – Studia Linguistica*, 8. Retrieved from <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2014-8-365-368-Івасишина-Костіна.pdf> [in Ukrainian]. 6. **Prykhodko**, H. I., & Prykhodchenko, O. O. (2023). Prahmatyka ta semantyka ekspresyviv [Pragmatics and semantics of expressives]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriii Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia – Scientific Bulletin of Kherson State University. German studies and intercultural communication series*, 1, 65–69 [in Ukrainian]. 7. **Strii**, L. I. (2015). Performatyvni movlennievi akty v rytualnykh zhanakh ukrainskoho politychnoho dyskursu [Performative speech acts in ritual genres of Ukrainian political discourse]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk – Odesa Linguistic Bulletin*, 65–74. Retrieved from <http://oljournal.in.ua/v5/11.pdf> [in Ukrainian]. 8. **Austin John**, L. (2005). *How to do thing with words*. 2.rev. ed., repr. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press [in English]. 9. **Hohhschild**, A. R. (1975). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *American Journal of Sociology*, 85/3, 555–575 [in English]. 10. **Marten-Cleef**, S. (1991). *Gefühle ausdrücken. Die expressiven Sprechakte : Göppinger Arbeiten zur Germanistik*. Göttingen: Kümmerle Verlag [in German]. 11. **Sander**, T. (2003). Expressive (Rede-)Handlungen. *Divinatio. Studia culturologica series*, 18, 7–34 [in English]. 12. **Searle**, J. A. (1975). Taxonomy of Illocutionary Acts. *Language, Mind und Knowledge. Minnesota Studies in The Philosophy of Science*, VII, 344–369. Minneapolis: University of Minnesota Press [in English]. 13. **Vendler**, Z. (1970). Les performatives en perspectives. In *Languages* (pp. 73–90). Paris: C.N.R.S. [in French]. 14. **Wierzbicka**, A. (1986). Two Russian Speech Act Verb. Lexicography as a key to Conceptual and Cultural Analysis. *Folia Slavica*, 8 (1), 134–159. Columbus, Ohio [in English].

Дедухо Алла Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет; вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36000, Україна.

E-mail: dedukhno.alla@pdau.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9254-3381>

Dedukhno Alla – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Humanities and Social Studies, Poltava State Agrarian University; 1/3 Skovorody Str., Poltava, 36000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Дедухо А. В. Лінгвофункціональний аспект мовленнєвих актів привітань. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 316–324. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.25>

АРА: Дедухо, А. В. (2024). Лінгвофункціональний аспект мовленнєвих актів привітань. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 316–324. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.25>

УКРАЇНЬСЬКА ПСИХОЛІНГВІСТИКА: ІДЕЇ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ

У статті обгрунтовано знаковий внесок О. Потебні в розвиток української психолінгвістики. Актуалізовано проблематику його психолінгвістичної теорії, що проєктується на питання походження мови, духовних здібностей людини, ролі ірраціонального в процесі текстотворення, аперцептивного досвіду мовної особистості тощо. Актуалізовано принципи міжпредметного зв'язку мовознавства із психологією, літературознавством, зокрема і з фольклористикою, культурологією та філософією. Узагальнено інформацію про психолінгвістичні терміносполуки й поняття, які ввів у науку О. Потебня. Розкрито причини того, чому ідеї українського вченого не стали методологійними в розвитку національної науки. Перспективу дослідження вбачаємо в тому, щоб ліквідувати білі плями в історії національної науки, вписавши в українську історіографію основні постулати психолінгвістичної теорії О. Потебні.

Ключові слова: аперцепція, лінгвістична історіографія, міжпредметні зв'язки, національна наука, О. Потебня, психолінгвістична теорія.

Papish V. Ukrainian Psycholinguistics: Ideas of Oleksand Potebni. *The article is devoted to the substantiation of the key contribution made by O. Potebnia in the development of the Ukrainian psycholinguistics., actualization of the problems of his theory of psycholinguistics ; the reasons analyzed why his ideas have not acquired the methodological concept for development of the national science. The principle object of the article is to describe the key guidelines of the theory of psycholinguistics of O. Potebnia with reference to the linguistics in general. The relevance of the undertaken search is conditioned by the raised interest of the modern linguistics to the problems of the history of the guidelines traced in the cognitive linguistics, however the psychological ideas of O. Potebnia have been still insufficiently studied. The article presents some aspects of the linguistics historiography. The conclusion made in the article comes down to the fact that methodological principles of psycholinguistics have not been yet worked out, however the above Ukrainian scientist in his works conceived the theory of psycholinguistics , particularly, he worked out its key postulates which are still vital for the science, namely: (1) interrelation between language and psychology; (2) psychological concept of the meaning of a Word, in particular , its internal form; (3) cultural and psychological role of folklore; (4) receptive experience; (5) role of child psychology for mastering language. While O. Potebnia was one of the most «exquisite» Ukrainian intellectual of the world class, his ideas have not acquired the role the methodological background in the psycholinguistics due to the dominant*

ideology of the Russian empire. The above circumstances made him publish his works in the Russian language and mostly in the province, that's why they were mostly unknown to the world scientific community. Perception of the linguophilosophy of this scientist enables to trace upgrading of the interdisciplinary contacts in the XIX c. what implies the integration of the related sciences such as psychology and linguistics, literary studies, culture studies and philosophy. In the sphere of the modern criteria for scientific research the ideas of O. Potebnia are interpreted as the forceful motivation for detailed penetration into a WORD, impetus for further development of the Ukrainian psycholinguistics. The prospective of the done analysis will help to erase the so – called white points in the national science and incorporate the theory of psycholinguistics of O. Potebnia into the Ukrainian historiography.

Keywords: *linguistic historiography, inter disciplinary contacts, national science O. Potebnia, psycholinguistics theory.*

<...> один із найбільших українських учених і великий учений світу, окраса й гордоці нашого народу – Олександр Потебня

(Василь Сімович /Симович, 2009:157/)

Вступ

У другій половині XIX ст., як відомо, зароджується *психологічний* напрям у мовознавстві, у надрах якого формується і психолінгвістика. Якщо в західній частині України її родоначальником уважають І. Франка, то на теренах України східної – це О. Потебня (1835–1891), який вплинув і на формування лінгвофілософських поглядів Камењара. У набутку О. Потебні – праці, присвячені фундаментальним проблемам мовознавства, що належно висвітлено у вітчизняній історіографії. Творчість О. Потебні є, як видається, достатньо досліджена. Із найновіших праць назвімо роботи Ф. Бацевича (Бацевич, 2005), В. Олійника (Олійник, 2015), В. Пономаренка (Пономаренко, 2010), які студіювали взаємозв'язок мови й духовності народу в концепції О. Потебні; філософію мови в його набутку осмислювали Н. Левчук-Керечук (Левчук-Керечук), Л. Лисиченко (Лисиченко, 2006), Л. Шевченко (Шевченко, 2011). Методологічні засади О. Потебні у фокусі теорії лінгвоаксіології з урахуванням психолінгвістичного аспекту та особливостей психології мовної особистості досліджували Т. Космеда (2016), зокрема й у співавторстві з О. Халіман (2010). Т. Космеда зауважила: «Якщо піднесення національної самосвідомості, що спостерігається нині, викликало підвищений інтерес до проблем

культурології, етно- та прагмалінгвістики, то О. Потебня ще наприкінці ХХ ст. наголошував на важливості формування цих лінгвістичних напрямів, розглядаючи слово як “морально-поетичну діяльність народу”, національну мову загалом – як джерело відомостей про народну психологію, тип мислення, національний характер» (Космеда, 2000: 64). Чималий перелік монографій і статей, присвячених аналізу лінгвософії українського мислителя, уміщено в бібліографічному покажчику «Олександр Опанасович Потебня: (До 170-річчя з дня народження)» (Потебня, 2005).

Незважаючи на чималу кількість праць, присвячених аналізу набутку О. Потебні, до вивчення його *психолінгвістичної* теорії вчені звертаються рідше, хоча вона введена у світовий науковий контекст ще від 1996 р., щоправда, у літературознавчому аспекті. Цьому завдячуємо американському науковцю І. Фізеру, оскільки саме названий учений побачив в українському генієві «осягнення, які в зародковому вигляді містили чимало ідей, споріднених із тими, що набули розвитку в пізніших методологіях; натяки на майбутні шляхи наукової думки <...>» (Фізер, 1996: 6).

Недооцінені колись ідеї О. Потебні отримують нове життя і сучасну інтерпретацію. Зокрема, А. Кришко, Т. Філіпович, Н. Ставчук досліджують погляди О. Потебні в контексті розвитку психологічного напрямку в українському мовознавстві (Кришко, & Філіпович, Ставчук, 2022); С. Романчук (Романчук, 2009) пов’язує їх із формуванням мовної культури студентів; Л. Грицик (Грицик, 2000) та О. Стратан (Стратан, 1998) розглядають психолінгвістичну теорію О. Потебні в колі літературознавчих проблем; М. Пещак (Пещак, 1985) – у сфері дитячого мовлення; Т. Ковалевська (Ковалевська, 2000) – у зв’язку з аспектами нейролінгвістичного програмування; В. Папіш схарактеризувала роль О. Потебні в розробленні теорії лінгвопсихоакцентуації (Папіш, 2023). Однак названими працями не вичерпується уявлення про О. Потебню як психолінгвіста.

Актуальність розвідки зумовлена посиленою увагою сучасного мовознавства до проблем історії окремих напрямів когнітивної лінгвістики й недостатньою вивченістю психолінгвістичних ідей О. Потебні.

Мета цієї статті – схарактеризувати основні напрями психолінгвістичної теорії О. Потебні. Основні **завдання** наукової студії

вбачаємо в тому, щоб (1) узагальнити напрацювання О. Потебні як психолінгвіста, (2) доповнивши наявні в науці відомості щодо характеристики аспектів і ракурсів психолінгвістичної теорії О. Потебні, презентувавши комплексний підхід до цієї проблеми.

Дослідницький матеріал – основні положення наукового дискурсу О. Потебні, у яких презентовано ключові постулати психолінгвістики (Потебня, 1992; Потебня, 1993; Потебня, 1999; Потебня, 2005).

Методи дослідження

Поставлена мета й завдання зумовила використання таких лінгвістичних методів, як *компаративний*, що полягає в системному підході до виявлення загального та індивідуального в порівнянні; *системний* метод дав змогу дослідити психолінгвістичні погляди О. Потебні в полі міжпредметності; *концептуально-аналітичний* – посприям розгляду теоретичних положень психолінгвістики, що презентовані в аналізованих текстах О. Потебні; *описовий* метод залучено для формування теоретичної бази, основних постулатів цієї студії та моделювання висновків.

Виклад основного матеріалу

Описуючи психолінгвістичну теорію літературознавства, яку презентував О. Потебня, І. Фізер виокремлює такі її складники, як (1) *пізнавальна потужність мови*; (2) *активна генеративна роль слова в процесі думання та образотворення*; (3) *учення про три компоненти словесного й мистецького акту*; (4) *розуміння мистецтва як діяльності та співтворчості продуцента й реципієнта*; (5) *положення про принципову незакінченість мистецького твору і його подальше життя в нескінченних змінних сприйняттях, зокрема й у історичній перспективі*; (6) *думки про підсвідомість та її роль у процесі творчості*; (7) *розуміння міфу* та ін. (див.: Фізер, 1996 : 10). Зауважмо, що в сучасній психолінгвістиці не проводять чіткої межі між мовознавством та літературознавством, а тому виділені І. Фізером проблеми цілком проєктуються й на лінгвістичні дослідження, синтезуючись у концептуальних ідеях не лише суто психолінгвістики, але й, зокрема, когнітивної лінгвістики.

Ідеї О. Потебні відіграли вагому роль на зародковому етапі становлення української психолінгвістики. Це були, власне, лише

початки психолінгвістики. Нагадаймо, що О. Потебня розглядав психологічні явища в тісному зв'язку з духовно-практичною діяльністю людини, про що йдеться у його засадничій праці «Думка й мова» (Потебня, 1862 /перевид.1993/). Деякі сучасники О. Потебні вказували на надмірне захоплення мовознавця теорією В. фон Гумбольдта. Однак, на відміну від В. фон Гумбольдта, О. Потебня зважив на положення, які цей вчений не розглядав: ідеться про роль слова в пізнанні людиною довкілля, оскільки О. Потебня переконував, що *слово* – це творчий процес мовлення і пізнання, який базується на врахуванні таких чинників, як (а) комплекс звуків (чи один звук), (б) знак, або уявлення і (в) значення. До речі, О. Потебня вказував і на психологію сприйняття звуків, зокрема схарактеризував асоціативні значення деяких звуків, започаткувавши теорію звуко символізму, наприклад, на його думку, «а – загальний вираз рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але разом із тим і подиву; у – прагнення суб'єкта віддалити від себе предмет, почуття протидії, страху тощо...» (Космеда, 2000: 67).

Найбільш талановитий учень Олександра Потебні Л. Булаховський писав про теорію свого Вчителя, викладену в засадничій роботі «Думка й мова», щодо вияву психологічної категорії збудження та лінгвофілософської категорії запозичення: «Збудження ззовні – привід для розгортання *свого*, і питати треба не стільки про те, що і від кого запозичено, скільки про те, що створено, що додано в результаті діяльності, збудженої відповідним поштовхом чи поштовхами від інших... Запозичати – значить брати для того, щоб, можливо, внести до скарбниці людської культури більше чи навіть значно більше, ніж одержано в певний момент історії» (Булаховський, 1952: 7–8).

Важливо усвідомити, що О. Потебня здійснював рецепцію західноєвропейського мовознавства загалом і на цій основі (1) сформулював власний погляд на мову, актуалізувавши психологічні постулати й (2) обґрунтувавши процес відображення в мові чуттєвих станів душевного життя людини. Дослідник (3) увів у науковий обіг поняття *духовна особистість*, що згодом трансформувалося в поняття *лінгвоперсони*, яке стало ключовим терміном сучасної теорії мовної особистості (Потебня, 1993: 37). О. Потебні (4) належить і термін *теорія духовних здібностей* (Потебня, 1993: 41), який сьогодні інтерпретуємо як *мовна спроможність особистості*, її *компетентність*,

лінгвокреативність. Учений (5) передбачив, що «закони розвитку мови в недалекому майбутньому буде віднесено до індивідуальної психології» (Потебня, 1993: 39). (6) Підтримуючи гіпотезу про Божественне походження мови, він пов'язував першу досконалу мову з *блаженством*, що згодом було втрачене людиною разом із першим гріхом. На думку О. Потебні, (7) давніша мова була більш етичною, багатшою «звуками й граматичними формами» (Потебня, 1993: 12). У четвертій частині книги «Думка і мова» (IV. «Мовознавство і психологія») ґрунтовно пояснено методологічні постулати психолінгвістики *щодо єдності* (а) свідомого й несвідомого, (б) раціонального й ірраціонального. Ідеться також про (в) духовні явища, які не можуть бути пояснені психологією, зокрема (г) це категорія *творчість душі* (Потебня, 1993:49).

Важливим аспектом психолінгвістичної теорії О. Потебні є його вчення про *психологічну природу слова*. Про це згодом писав і Л. Булаховський, характеризуючи наукові досягнення свого наставника як різностороннього мислителя, неперевершеного дослідника *природи художнього слова*. Однак водночас Л. Булаховський указав і на думки свого Вчителя, які уважав «суб'єктивно-ідеалістичними», насамперед це стосувалося інтерпретації слова як «індивідуально-неповторного акту». Л. Булаховський не сприймав твердження про «залежність психологічного змісту мови від характеру словесних значень» (Булаховський, 1961: 103). До «методологічних хиб» О. Потебні критик відніс і його ідеї про *індивідуальне й суб'єктивне в мовленні* (Булаховський, 1953, т. 2: 8), але, як бачимо, талановитий учень О. Потебні помилявся, оскільки критиковані ним ідеї метра мовознавчої науки стали базовими в сучасній психолінгвістиці. Розмірковуючи про природу слова, сучасні вчені актуалізують аксіому про *єдність змісту й форми*. О. Потебня розробив теоретичні постулати *уявлення про слово*, що можна трактувати як зародок поняття про концепт, асоціативне значення.

Міркування сучасних дослідників *про модальність тексту* перегукуються з потебнянським його розумінням, порівняймо: що більше «я підготовлений до читання відомої книги, до слухання відомої мови», що «сильніші <...> аперцептивні ряди», то легше прийде «розуміння і засвоєння», то «швидше відбудеться аперцепція» (Потебня, 1999). (1) Про *психологічну схожість автора й читача* сьогодні

пишуть провідні мовознавці й літературознавці. Розмірковуючи про особистісний чинник у мовленні, учений наголошував на (2) *здатності творчої особистості формувати* «особливий погляд на світ» (Потебня, 1993: 29), (3) *володіти «миттєво-індивідуальною» спроможністю по-своєму його сприймати* (Потебня, 1993: 35). На думку вченого, кожна (4) *особистість «обдарована свідомістю і свободою»* (Потебня, 1993: 37). О. Потебня моделює такі *терміни сучасної психолінгвістики*, як (а) *психологічне значення слова*, (б) *суб'єктивний зміст*, (в) *суб'єктивний настрій*, (г) *асоціації*, (ґ) *об'єктивація думки*, (д) *чуттєве сприйняття* (див. про це: Папіш, 2023).

Як було зазначено, О. Потебня створив не лише *психологічну модель породження слова* (формування уявлень; психічні закони асиміляції, аперцепції та асоціації; психологічне підґрунтя виникнення образу й поняття; теорія внутрішньої форми слова), але є і автором *психологічного вчення про породження частини мови й речення*, що мотивовано, його на думку, чинником осягнення свідомістю людини явищ і процесів довкілля. Дослідник спроектував свої знання на *питання психології становлення граматичної структури слов'янських мов*, що й пояснює відображення відповідних національних особливостей мов у граматиці, а не лише в лексиці.

О. Потебня осмислив *психологічну основу тексту*, припускаючи можливість (1) «пізнавання несвідомого через свідоме», (2) наполягаючи на «зближенні мовознавства із психологією, за якого стала можливою думка про пошук вирішення питань про мову в психології і, навпаки, очікувати від досліджень мови нових досягнень у галузі психології» (Потебня, 1993: 39). Він, власне, (3) запропонував новий на той час напрям, номінуючи його *лінгвістична психологія* (Лешкова, 2012), тобто ішлося саме про психолінгвістику.

О. Потебня (1) був переконаний, що кожна наука ґрунтується на системі спостережень, а (2) «самоспостереження» дає можливість зібрати низку «психологічних фактів», які повинні бути осмислені й схарактеризовані (Потебня, 1993: 40). (3) *Психологізм* він сприймав у єдності мови й творчого мислення, порівняймо: «Мова є засіб не виражати вже готову думку, а створювати її так, що вона не відображає світогляд, а становить його діяльність» (Потебня, 1985: 43).

Значне місце в теорії вченого посідала *культурно-психологічна роль фольклору*, що засвідчено в таких його працях, як «Про деякі

символи в слов'янській народній поезії» (1860), «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» (1865), «Про Долю та споріднених із нею істот» (1867), «Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення» (1867), «Із лекцій з теорії словесності: Байка. Прислів'я. Приказка» (1894), «З нотаток з теорії словесності» (1905). Дослідник намагається визначити (1) сутність поетичних символів, відображених у фольклорі: особливо багато символів дослідник пов'язує з міфологемою вогню і морозу. Його діяльність була спроектована на такі жанри фольклору, як пісня, замовляння, закляття, прикмета, а також на обрядову символіку. У зазначених працях (2) простежуємо формування слов'янської лінгвофілософії, (3) у якій О. Потебня, наслідуючи В. фон Гумбольдта, пов'язав мову з (а) «народним духом», (б) унікальністю культури, (в) мовомисленням, (г) етнографією. Крім того, (4) він відчував енергію материнського слова і був переконаний, що силу людині дає тільки рідна мова. Сьогодні на базі цього положення розроблено теорію етнопсихолінгвістики.

О. Потебню можна вважати й засновником української лінгвоемоціології, оскільки в праці «Думка і мова» є підрозділ «Мова почуттів і мова думки», у якому йдеться про категорію вигуку, що послідовно вербалізує людські емоції і почуття. На думку дослідника, вигук – це миттєва реакція на «стан душі». Учений закликає розмежовувати почуття і чуття, а також вияв волі, наголошуючи, що «...радість і печаль – це почуття, а рішучість, нерішучість – це вияв волі» (Космеда, 2000: 65). Він переконує, що *почуття супроводжують думку й залежать від неї*, розмірковує про *функції інтонації*, що безпосередньо пов'язані з емоціями.

Суттєвим у поглядах О. Потебні є і питання шкільної науки, зокрема (1) психологічної мотивації засвоєння мови, яке ґрунтується на переконанні, що (2) вроджені лінгвістичні задатки повинні спрямовуватися передусім на опанування рідної мови, а потім уже – іноземної, тобто вчений акцентував, що в ранньому віці дітей варто «захистити» від іноземної мови. Знаково, що в листі до Олени Штейн він називає російську школу, у якій вивчали 5 мов, *ідіотською*. А заведено у дворянських сім'ях традицію – *примушувати дітей змалечку вчити кілька мов* – уважав шкідливою, бо «така величезна кількість ідіотів не виникла б із такого виховання» (переклад із російської автор. – В. П.) (Потебня, 1992: 139).

Чимало потебнянських ідей у майбутньому були заново «відкриті» іноземцями. Причину зазначеного В. Сімович цілком слушно пояснює так: «Ясна річ, що коли б твори О. Потебні були написані іншою мовою, не – одною зі слов'янських, та ще до того не були видані в дуже провінціальних містах (напр., Вороніж), то його думки свого часу були б здивували весь учений світ на заході Європи й не потрібно було б ученим німцям доходити до них... Та й так він – перший і найбільший мовознавець, мисленник поміж усіма слов'янами, й досі ніхто не дорівнює нашому вченому в тому, щоб так глибоко розуміти й розбирати мовні явища» (Сімович, 2010: 158).

Висновки

Лінгвофілософія О. Потебні презентує сучасний синкретизм гуманітарних наук – мовознавства, літературознавства, психології, культурології, філософії. Конвергенція наук поступово встановлюється і в сучасних реаліях. У фокусі модерних критеріїв наукового пізнання ідеї О. Потебні сприймаються по-сучасному.

Огляд поданих у цьому дослідженні ідей О. Потебні дає змогу простежити, як формувалися початки сучасної української психолінгвістики. Методологічні засади психолінгвістики в часи О. Потебні лише починали формуватися, але український мислитель зумів закласти ґрунт для усвідомлення ключових положень теорії психолінгвістики, що актуальні до сьогодні, а саме: (1) указуючи на особливості *взаємозв'язку мови й психології*; учений вперше запропонував (2) *психологічну концепцію породження слова*; усвідомив (3) *культурно-психологічну роль фольклору для розуміння феномену народної творчості*; указав на (4) *значення рецептивного досвіду для мовленнево-мисленневого сприйняття довкілля*; розробив початки (5) *теорії дитячої психології в процесі оволодіння мовою*; (6) *теорії мовної особистості*, (7) *лінгвоемоціології* та (8) *теорії звукосимволізму*; запропонував (9) *психологічну концепцію інтерпретації і породження тексту*, указав на (10) *психологічні основи породження граматичних одиниць*, насамперед вигуку, та ін.

О. Потебня був одним із найвишуканіших українських інтелектуалів др. пол. XIX ст. Однак його погляди не стали методологійними в психолінгвістиці імперської російської держави, у склад якої входила Україна, а свої праці через імперську політику видатний учений

змушений був писати російською мовою. На сьогодні, на жаль, ще не здійснено перекладу усіх праць українською мовою, що необхідно в найближчому майбутньому неодмінно зробити.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності презентувати психолінгвістичну теорію О. Потебні українською мовою у вигляді навчальних посібників, хрестоматій для бакалаврів і магістрів, щоб забезпечити цикл психолінгвістичних дисциплін належним поданням концепції О. Потебні, а також слід укласти словник термінів психолінгвістичного вчення названого дослідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич, Ф.** (2005). Ідеї О. О. Потебні у творчій спадщині Л. С. Виготського. *Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності: п'ятий Міжнародний конгрес українців*, 26–29 серпня 2002 (с. 37–42). Київ: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ.
2. **Булаховський, Л. А.** (1953). О. О. Потебня – видатний лінгвіст (1835–1891). *Мовознавство*, 2, 5–18.
3. **Булаховський, Л. А.** (1961). Проф. О. О. Потебня (промова на засіданні Відділу суспільних наук АН УРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження О. О. Потебні). *Мовознавство*, 16, 100–104.
4. **Грицик, Л. В.** (2000). Психологічна школа Потебні і розвиток порівняльного літературознавства в Україні: Д. Овсянико-Куликовський. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 491, 445–449.
5. **Зірко, І. П.** (2011). Граматичне вчення О. Потебні у викладенні мови в іноземній аудиторії. *Мовні і концептуальні картини світу*, 33, 35–40.
6. **Івасишина, Т. А.** (2011). Теоантропологічна концепція в лінгвістиці від О. Потебні до сучасності. *Мовні і концептуальні картини світу*, 33, 27–31.
7. **Ковальова, Л.** (2004). Фонетичні аспекти лінгвопсихологічної концепції О. О. Потебні. У *О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури* (с. 181–186). Київ: Видав. Дім Дмитра Бураго, 8.
8. **Космеда, Т.** (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
9. **Космеда, Т. А.** (2016). Мовні пріоритети українця: прогноз О. Потебні і реальність XXI століття. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. "Філологія"*, 74, 21–26.
10. **Космеда, Т. А., & Халіман, О. В.** (2010). Розвиток ідей О. Потебні щодо граматики категорії оцінки як наслідку взаємодії філософських категорій – проєкція на категорію числа. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. "Філологія"*, 910, 60 (1), 543–547.
11. **Кришко, А. Ю., & Філіпович Т. М., Ставчук Н. В.** (2022). Психологічний напрям у вітчизняному мовознавстві. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 53(1), 81–85.
12. **Левчук-Керечук, Н.** (1991). *О. О. Потебня і філософія мови*. Узято з <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c43e469a-58d9-4c21-95b8-8341a33736be/content>
13. **Лешкова, Н. В.** (2012). Сучасна психолінгвістика: напрями, аспекти і концепції. *Система і структура східнослов'янських мов*, 6, 97–105.
14. **Лисиченко, Л. А.** (2006). Лінгвософські ідеї О. О. Потебні. *Олександр Потебня: Сучасний погляд. Матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи (11–12 жовтня 2005 р.)*

(с. 6–16). Харків: Майдан. 15. **Олійник**, В. (2015). Олександр Потебня як видатний мовознавець і неперевершений фахівець у галузі історії семантики, етимології, діалектології: сучасна оцінка. *Філологічний дискурс*, 2, 113–116. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/flid_2015_2_25. 16. **Папіш**, В. А. (2022). *Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*. Вінниця–Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 17. **Пещак**, М. М. (1985). О. О. Потебня про психолінгвістичні проблеми засвоєння мови (До 150-річчя з дня народження вченого). *УМЛШ*, 9, 31–35. 18. **Пономаренко**, В. П. (2010). О. О. Потебня і проблема становлення форм увічливості у східнослов'янських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського, Спец. вип.*, 104–109. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010. 19. **Потебня**, О. (1992). Про вивчення іноземних мов дітьми. Лист до Олени Штейн. У *Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти* (с. 139–140). Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США. 20. **Потебня**, А. А. (1993). *Мысль и язык*. Київ: СИНТО. 21. **Потебня**, А. А. (1999). *Собрание трудов*. Москва: ЛАБИРИНТ. 22. **Романчук**, С. (2009). Психолінгвістичні засади філософії мови О. Потебні в контексті формування культури мови та комунікації у студентів ВНЗ. *Лінгвістичні студії*, 19, 292–296. 23. **Симович**, В. (2010). Олександр Потебня. Великий український мисленник-мовознавець. *Українська мова*, 3, 157–159. 24. **Скорик**, М. (1996). *Олександр Потебня: філософія мови*. Київ–Дніпропетровськ: б. в. 25. **Солодка**, С. (2011). Засади моделювання мовної картини світу українців найдавнішого періоду: За «Матеріалами для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ» І. Срезневського. *Лінгвістика*, 1 (22), 35–44. 26. **Стратан**, О. (1998). Психологічна теорія Олександра Потебні: спроба феноменологічного дискурсу. *Наукові записки НаУКМА, Т. 4: Філологія*, 34–36. 27. **Фізер**, І. (1996). Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. Київ: АТ «Обереги». 28. **Франчук**, В. Ю., & Широкопад, Ф. Х., Полякова Ю. Ю. (Ред.). (2005). *Олександр Опанасович Потебня (До 170-річчя з дня народження): Біобібліогр. покажчик*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 29. **Шевченко**, Л. І. (2011). Концептуалізоване поняття «вербалізація думки» в О. Потебні й теорії інтелектуалізації літературної мови. *Мовні і концептуальні картини світу*, 33, 7–10.

REFERENCES

1. **Batseyvych**, F. (2005). Idei O. O. Potebni u tvorchii spadshchyni L. S. Vyhotskoho [U. O. Potebny's ideas in the creative heritage of L. S. Vygotskoho]. *Naukova spadshchyna O. O. Potebni v konteksti suchasnosti: piatyi Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv*, 26–29 serpnia 2002 (pp. 37–42). Kyiv: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NANU [in Ukrainian].
2. **Bulakhovskiy**, L. A. (1953). O. O. Potebnia – vydatnyi lnhvist (1835–1891) [O. O. Potebnia – an outstanding linguist (1835–1891)]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2, 5–18 [in Ukrainian].
3. **Bulakhovskiy**, L. A. (1961). Prof. O. O. Potebnia (promova na zasidanni Viddilu suspilnykh nauk AN URSS, prysviachenomu 125-richchiu z dnia narodzhennia O. O. Potebni) [Prof. O. O. Potebny (speech at the meeting of the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR dedicated to the 125th anniversary of the birth of O. O. Potebny)]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 16, 100–104 [in Ukrainian].
4. **Hrytsyk**, L. V. (2000). Psykholohichna shkola Potebni i rozvytok porivnialnoho literaturoznavstva v Ukraini: D. Ovsianyko-Kulykovskiy [Potebny school of psychology and

the development of comparative literary studies in Ukraine: D. Ovsianiko-Kulikovskiy]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho un-tu im. V. H. Karazina – Bulletin of V. H. Karazin Kharkiv National University*. V. H. Karazin Kharkiv National University, 491, 445–449.

5. **Zirko**, I. P. (2011). Hramatychnе vchennia O. Potebni u vykladenni movy v inozemniі audytorii [Grammar teaching by O. Potebny in teaching the language in a foreign audience]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 33, 35–40 [in Ukrainian].

6. **Ivasyshyna**, T. A. (2011). Teoantropolohichna kontsepsiia v lnhvistytsi vid O. Potebni do suchasnosti [Theoanthropological concept in linguistics from O. Potebny to modern times]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 33, 27–31 [in Ukrainian].

7. **Kovalova**, L. (2004). Fonetychni aspekty lnhvopsykholohichnoi kontsepsii O. O. Potebni [Phonetic aspects of the linguistic-psychological concept O. O. Potebny]. *O. O. Potebnia u aktualni pytannia movy ta kultury – O. O. Potebnia and the actual problems of language and culture* (pp. 181–186). Kyiv: Vydav. Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

8. **Kosmeda**, T. (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the evaluation category]*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

9. **Kosmeda**, T. A. (2016). Movni priorityty ukrainsia: prohnoz O. Potebni i realnist XXI stolittia [Language Priorities of a Ukrainian: O. Potebny's Prognosis and the Reality of the XXIst Century]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. H. Karazina. Ser. "Filolohiia" – Bulletin of V. H. Karazin Kharkiv National University*. V. H. Karazin Kharkiv National University, Ser.: "Philology", 74, 21–26 [in Ukrainian].

10. **Kosmeda**, T. A., & Khaliman, O. V. (2010). Rozvytok idei O. Potebni shchodo hramatykalizatsii katehorii otsinky yak naslidku vzaiemodii filosofskykh katehorii – proektsiia na katehoriu chysla [The development of U. Potebny's ideas regarding the grammaticalization of the evaluation category as a consequence of the interaction of philosophical categories – projection onto the number category]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. H. Karazina. Ser. "Filolohiia" – Bulletin of V. H. Karazin Kharkiv National University*. V. H. Karazin Kharkiv National University, Ser.: "Philology", 910, 60 (1), 543–547 [in Ukrainian].

11. **Kryshko**, A. Yu., & Fillipovych T. M., Stavchuk N. V. (2022). Psykholohichni napriam u vitchyznianomu movoznavstvi [Psychological trend in domestic linguistics]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: "Philology"*, 53 (1), 81–85 [in Ukrainian].

12. **Levchuk-Kerechuk**, N. (1991). *O. O. Potebnia i filozofia movy [O. O. Potebnia and the philosophy of language]* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c43e469a-58d9-4c21-95b8-8341a33736be/content>

13. **Leshkova**, N. V. (2012). Suchasna psykholinhvistyka: napriamy, aspekty i kontsepsii [Modern psycholinguistics: directions, aspects and concepts]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov*, 6, 97–105 [in Ukrainian].

14. **Lysychenko**, L. A. (2006). Lnhvosofski idei O. O. Potebni [Linhvosovsky see O. O. Potebni]. *Oleksandr Potebnia: Suchasnyi pohliad. Materialy mizhnarodnykh chytan, prysviachenykh 170-richchiiu vid dnia narodzhennia fundatora Kharkivskoi filolohichnoi shkoly (11–12 zhovtnia 2005 r.) – Oleksandr Potebnia: A modern view. Materials of the international readings dedicated to the 170th anniversary of the founder of the Kharkiv School of Philology (October 11–12, 2005)*. (pp. 6–16). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

15. **Oliinyk**, V. (2015). Oleksandr Potebnia yak vydatnyi movoznavets i neperevershenyi fakhivets u haluzi istorii semantyky, etymolohii,

dialektolohii: suchasna otsinka [Oleksandr Potebnya as an outstanding linguist and unsurpassed specialist in the field of history of semantics, etymology, dialectology: a modern assessment]. *Filolohichni dyskursy*, 2, 113–116 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/fild_2015_2_25 16. **Papish**, V. A. (2022). *Linhvopsykhoaktsentuatitsia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvna praktyka [Linguistic psychoaccultuation of an elite linguistic personality: theory, history, discursive practice]*. Vinnytsia–Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» [in Ukrainian]. 17. **Peshchak**, M. M. (1985). O. O. Potebnia pro psykhohinhvistychni problemy zasvoiennia movy: (Do 150-richchia z dnia narodzh. vchenoho) [O. O. Potebnia on psycholinguistic problems of language acquisition: (To the 150th anniversary of the scientist's birth)]. *UMLSh*, 9, 31–35 [in Ukrainian]. 18. **Ponomarenko**, V. P. (2010). O. O. Potebnia i problema stanovlennia form uvichlyvosti u skhidnoslovianskykh movakh [O. O. Potebnia and the problem of formation of forms of politeness in East Slavic languages]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho, Spets. vyp.*, 104–109 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010. 19. **Potebnia**, O. (1992). Pro vyvchennia inozemnykh mov ditmy. Lyst do Oleny Shtein [About learning foreign languages for children. A letter to Elena Shtein]. In *Mova. Natsionalnist. Denatsionalizatsiia. Statti i frahmenty – Language. Nationalist. Denationalization. Articles and fragments* (pp. 139–140). Niu-York: Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA [in Ukrainian]. 20. **Potebnya**, A. A. (1993). *Mysl' i yazyk [Thought and language]*. Kiev: SINTO [in Russian]. 21. **Potebnya**, A. A. (1999). *Sobranie trudov [Collected works]*. Moskva: LABIRINT [in Russian]. 22. **Romanchuk**, S. (2009). Psykhohinhvistychni zasady filosofii movy O. Potebni v konteksti formuvannia kultury movy ta komunikatsii u studentiv VNZ [Psycholinguistic principles of the philosophy of language of O. Potebny in the context of the formation of language and communication culture among university students]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*, 19, 292–296 [in Ukrainian]. 23. **Symovych**, V. (2010). Oleksander Potebnia. Velykyi ukrainskyi myslennyk-movoznavets [Oleksandr Potebnia. A great Ukrainian thinker and linguist]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 157–159 [in Ukrainian]. 24. **Skoryk**, M. (1996). *Oleksandr Potebnia: filofosfiia movy [Oleksandr Potebnia: philosophy of language]*. Kyiv–Dnipropetrovsk: b. v. [in Ukrainian]. 25. **Solodka**, S. (2011). Zasady modeliuвання movnoi kartyny svitu ukraintsiv naidavnishoho periodu: Za «Materialamy dlia slovaria drevne-russkoho yazyka po rymennymъ ramiatnykamъ» I. Sreznevskoho [The principles of modeling the linguistic picture of the world of Ukrainians of the most ancient period: According to "Materials for the dictionary of the ancient Russian language on monuments" by I. Sreznevskiy]. *Linhvistyka – Linguistics*, 1 (22), 35–44 [in Ukrainian]. 26. **Stratan**, O. (1998). Psykhohichna teoriia Oleksandra Potebni: sprobа fenomenolohichnoho dyskursu [The psychological theory of Oleksandr Potebny: an attempt at phenomenological discourse]. *Naukovi zapysky NaUKMA, T. 4: Filolohiia – Scientific Notes of NaUKMA, Vol. 4: Philology*, 34–36 [in Ukrainian]. 27. **Fizer**, I. (1996). *Psykhohintstychna teoriia literatury Oleksandra Potebni: Metakrytychne doslidzhennia [The psychological theory of Oleksandr Potebny: an attempt at phenomenological discourse]*. Kyiv: AT «Oberehy» [in Ukrainian]. 28. **Franchuk**, V. Yu., & Shyrokorad, F. Kh., Poliakova Yu. Yu. (Eds.). (2005). *Oleksandr Opanasovych Potebnia (Do 170-richchia z dnia narodzhennia): Biobibliohr. Pokazhch [Oleksandr Opanasovych Potebnia: (To the 170th anniversary of his birth): Biobiblioch. show]*. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 29. **Shevchenko**, L. I. (2011).

Kontseptualizovane poniattia «verbalizatsiia dumky» v O. Potebni y teorii intelektualizatsii literaturnoi movy [Conceptualized concept of "verbalization of thought" in O. Potebna and theories of intellectualization of literary language]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 33, 7–10 [in Ukrainian].

Панію Віталія Андріївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

E-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Papish Vitaliia – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language, Uzhgorod National University; 14 St. University, Uzhgorod, 88000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Папіш В. А. Українська психолінгвістика: ідеї Олександра Потебні. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 325–338. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.26>

АРА: Папіш, В. А. (2024). Українська психолінгвістика: ідеї Олександра Потебні. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 325–338. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.26>

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 327(438):(430)

E. Teshajev Sunderland

DAS DEUTSCHEN- UND DEUTSCHLANDBILD POLNISCHER STUDIERENDER DER GERMANISCHEN PHILOLOGIE

Die deutsch-polnischen Beziehungen sind seit Anbeginn sowohl von Konflikten als auch von friedlicher Koexistenz geprägt. Alle diese Erfahrungen formten das polnische Deutschenbild, welches sich im Laufe der Jahrhunderte wandelte. Um etwas über das aktuelle Deutschenbild junger PolInnen zu erfahren, fand eine Befragung unter angehenden GermanistInnen an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań statt. Es zeigte sich, dass diese ein wesentlich positiveres Deutschenbild hatten als die Teilnehmer ähnlicher Untersuchungen aus den letzten 20 Jahren, obgleich negative Assoziationen nicht ganz verschwunden sind.

Schlüsselwörter: *Deutschenbild junger PolInnen, Fremdbilder, deutsch-polnische Beziehungen.*

Тешаєв Зундерланд Є. Образ Німеччини та німців у свідомості студентів польських університетів, які здобувають дипломи германістів. У статті досліджено динаміку польських уявлень про німців і Німеччину, вербалізованих сучасними польськими студентами-германістами, порівняно з аналогічними розвідками інших науковців (2000, 2005 та 2012 років).

Із цією метою у квітні–травні 2023 року було проведено опитування серед майбутніх германістів в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані. У ході дослідження студентам ставилися запитання про їхні візити до Німеччини, отримані враження та спогади, а також про уявлення їхніх батьків про Німеччину.

Виявилося, що студенти-германісти 2023 року мали значно позитивне уявлення про Німеччину, ніж учасники аналогічних досліджень за останні понад 20 років. Порівняно з попередніми дослідженнями, більшість студентів-германістів вважає німців толерантними, відкритими, освіченими та дружніми, що свідчить про помітне поліпшення ставлення до них. Типовими рисами німців називають охайність, сучасність, чесність, підприємливість, скептицизм та гарну організованість (хоча водночас наголошують і на напруженості та формалістичності), що цілком перегукується з попередніми дослідженнями. Студенти асоціюють Німеччину так само, як і учасники попередніх досліджень – країною із сильною економікою та високим ступенем добробуту, але кількість тих, хто асоціює її з Другою світовою

війною, значно менша.

Разом із цим, було виявлено різноманітні асоціації, що стосуються життя в Німеччині сьогодні та сучасних тенденцій розвитку соціуму, зокрема мультикультурність, екологія. Проте загальні уявлення про німців достатньо критичні, що зумовлено негативними асоціаціями, пов'язаними з досвідом минулого, які, хоча з плином часу й відійшли на другий план, але залишаються актуальними.

Ключові слова: німці, Німеччина, образи іноземців, вербалізація, асоціації, польські студенти-германісти.

Einleitung

Fremdbilder setzen sich aus kultureller Tradition und historischer Erinnerung zusammen, sie werden fragmentarisch von der Familie übernommen, später in der Schule weiter geformt und schließlich durch die Medien beeinflusst (Picht, 1980: 127). Fremdbilder können auch einen Einfluss auf den Fremdspracherwerb haben, sie können bewirken, dass eine Fremdsprache gern, mit wenig Motivation oder überhaupt nicht gelernt wird, wobei auch durch den Fremdsprachenunterricht selbst Einfluss auf das bestehende Bild von der Zielsprachenkultur geübt werden kann (Mackiewicz, 2014: 109).

Die vorliegende Untersuchung ist von einer komparativen Studie von Maciej Mackiewicz inspiriert, die in den Jahren 2011 bis 2013 die interkulturelle Motivation junger PolInnen, die studienbegleitend Deutsch lernten, mit einer ähnlichen Gruppe amerikanischer Deutschlernender verglich und dabei ebenfalls das Deutschen- und Deutschlandbild der Lernenden ermittelte.

Im Hinblick auf die polnischen DaF-Lernenden kam Mackiewicz zu dem Ergebnis, dass deren Deutschenbild, was zugeschriebene Eigenschaften (wie reinlich, eingebildet) und Assoziationen bezüglich der Deutschen (z.B. Pünktlichkeit, Sparsamkeit) und Deutschlands (z.B. starke Wirtschaft, Krieg) betraf, teils „verblüffende“ Parallelen zu früheren großangelegten Studien (in den Jahren 2000 und 2005) des polnischen Instituts für Öffentliche Angelegenheiten (Instytut Spraw Publicznych, ISP) mit einer für die Bevölkerung repräsentativen Gruppe aufwies, und befindet, dass der Landeskundeunterricht sowie Aufenthalte im Zielsprachenland keine Veränderung des gängigen Deutschlandbilds bewirkt hatten (Mackiewicz, 2014: 234ff).

Während Mackiewicz sich auf Studierende verschiedener Fachrichtungen konzentrierte, basiert der vorliegende Beitrag auf einer empirischen Untersuchung an der 60 Studierende der Germanischen Philologie an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań teilnahmen.

Das Ziel der folgenden, im Vergleich zu Mackiewiczs umfassender Studie, vom Umfang her kleinen Befragung ist es, zumindest ansatzweise einen Einblick in das Deutschen- und Deutschlandbild der Germanistikstudierenden zu gewähren und zu vergleichen, ob es Ähnlichkeiten zu den von Mackiewicz elf Jahre zuvor ermittelten Ergebnissen gibt, oder ob das Fremdbild der Germanisten von dem für Polen repräsentativen Deutschlandbild abweicht, was angesichts der Studienwahl zu vermuten wäre.

Dabei muss bei der Untersuchung von Fremdbildern stets berücksichtigt werden, dass sie die Beziehungen des Herkunftslandes zum Zielland widerspiegeln (Picht, 1980: 130). Daher soll im Folgenden ein Überblick über die deutsch-polnischen Beziehungen in Geschichte und Gegenwart gegeben werden.

Das polnische Deutschenbild – Historische Hintergründe

Die deutsch-polnischen Beziehungen waren seit ihren Anfängen sowohl von Konflikten als auch langen Phasen der friedlichen Koexistenz geprägt. Sie begannen vor über 1000 Jahren „konstruktiv“, wie Zernack (2001: 91ff) es nennt, mit einem kulturellen Austausch auf höchster Ebene: Seit der Begegnung Otto III. mit dem polnischen Herrscher Bolesław I. nahm eine Heiratspolitik ihren Anfang, die dazu führte, dass die polnische Piastendynastie verwandtschaftliche Beziehungen mit dem Kaiserhaus hatte. Unter jener Piastendynastie kamen im Mittelalter deutsche Siedler nach Polen und es wurden Städte nach dem Magdeburger Recht gegründet, aber auch Dörfer, in denen sich eine hohe Anzahl von Deutschen niederließ. Die deutschen Bürger trugen zum wirtschaftlichen Aufschwung Polens bei und übten im Bereich des Handwerks, der Rechtsordnung und der Selbstverwaltung¹ Einfluss auf die polnische Sprache aus (Mackiewicz, 2014: 124).

Das Kreuzritterstereotyp

Oft sind es weniger friedliche Koexistenz und kultureller Austausch, die das Fremdbild beeinflussen, als vielmehr negative Ereignisse, wie Konflikte und Kriege (Maciejewski, 2015: 725). Ein solcher, der – zwar

---

¹ Beispiele dafür sind die Wörter *sołtys* (dt. Schultheiß) und *wójt* (dt. Vogt).

erst Jahrhunderte später – als deutsch-polnischer Konflikt wahrgenommen wurde und das Bewusstsein der Polen prägte, war der Krieg gegen den Deutschen Orden. Dieser war 1226 nach Polen eingeladen worden, um heidnische Stämme im Nordosten des Landes abzuwehren und erhielt Landschenkungen. Die allmähliche, teils kriegerische, Expansion des (auf dem Gebiet des späteren Preußens) neu entstandenen „Ordensstaates“, zog einen über 150 Jahre andauernden Konflikt mit Polen nach sich und prägte das Feindbild des „Kreuzritters“² als Erzfeind und größter Bedrohung Polens.

Ausgerechnet das aus dem Territorium des Ordensstaates hervorgegangene Preußen sollte sich (neben Russland und Österreich) ab 1772 an den drei Teilungen Polens beteiligen, die 1795 den Staat für fast 125 Jahre von der Landkarte verschwinden ließen – eine Erfahrung die das polnische Nationalbewusstsein nachhaltig formte.

Maurice Halbwachs, der den Begriff vom kollektiven Gedächtnis prägte, weist darauf hin, dass die Menschen ihre Erinnerung an die Vergangenheit stets an ihre von der Gegenwart geprägten Denkweisen anpassen (vgl. Halbwachs 2006: 231) und „nur diejenigen [...] [kollektiven Erinnerungen] und nur das an ihnen bleibt, was die Gesellschaft in jeder Epoche mit ihrem gegenwärtigen Bezugsrahmen rekonstruieren kann“ (Halbwachs, 2006: 390). Diese Aussage verdeutlicht, dass zwischen der „methodische[n] Rekonstruktion von Vergangenheit durch die [...] Geschichtswissenschaft und [der] soziale[n] Konstruktion des kollektiven Gedächtnisses“ (Zernack, 2001: 88) unterschieden werden muss. So verschwimmt auch in Hinsicht auf Fremdbilder die Grenze zwischen der Realität und der nicht unbedingt erfahrungsabhängigen Vision der Wirklichkeit (Maciejewski, 2015: 726).

Während der Deutsche Orden von polnischen Zeitgenossen nicht mit Deutschen gleichgesetzt wurde, da er unmittelbar dem Papst untertan und nie Bestandteil des deutschen Reichsgebietes war, wurde im Laufe der bitteren Erfahrung der Teilungszeit eine direkte Parallele zwischen Preußen und Kreuzrittern gezogen und letztere wurden allmählich als Deutsche identifiziert (Wrzesiński, 1993: 194f).

Die negativen Assoziationen, die die Polen mit den Preußen verbanden, wurden zunächst nicht auf alle Deutsche übertragen (die Bayern zum Beispiel, die geografisch weiter entfernt waren, wurden nicht als Feinde

² Die Ordensritter trugen weiße Mäntel mit schwarzem Kreuz.

Polens gesehen und viele Polen hegten auch Sympathien gegenüber den Sachsen aufgrund ihrer dynastischen Verbindungen zum Königreich Polen) Auch wurden positive Eigenschaften der Deutschen erkannt, wie Fleiß, Genauigkeit und Verantwortungsbewusstsein (Maciejewski, 2015: 728).

Nach dem Jahr 1831 blühte sogar eine kurze Phase deutsch-polnischer Freundschaft auf, als die polnischen Freiheitskämpfer des niedergeschlagenen Novemberaufstands im russischen Teilgebiet bei ihrer Flucht Richtung Frankreich eine Welle der Unterstützung und Sympathie in den deutschen Kleinstaaten erfuhren, deren Bevölkerung ebenfalls nach Volkssouveränität strebte und sich mit den Polen solidarisierte.³ Diese deutsch-polnische Verbrüderung, die kurzzeitig zu einer Verbesserung des polnischen Deutschenbildes führte, ebte jedoch nach der Märzrevolution und der Frankfurter Nationalversammlung 1848/49 wieder ab, denn während des Aufstandes im preußischen Teilungsgebiet 1848 erfuhren die Polen keine Unterstützung für ihre Sache, stattdessen rückten deutsche Nationalinteressen in den Vordergrund. Laut Maciejewski (Maciejewski, 2015: 747) begann das negative Deutschenbild erst nach dem Völkerfrühling zu dominieren und nahm weiter an Intensität zu. Die Polen sahen in der Obrigkeitstreue eine nationale Eigenschaft der Deutschen, die viele negative Merkmale nach sich zog. Die antipolnische Haltung festigte das Bild des Deutschen, der sich anderen Völkern überlegen fühlt (Maciejewski, 2015: 727ff).

Die Politik Preußens und ihr Einfluss auf das Deutschenbild der Polen

Die nach der Teilung Polens zunächst tolerante Politik in dem von Preußen besetzten Gebiet, nahm ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nachdem Otto von Bismarck preußischer Ministerpräsident und später Kanzler des Deutschen Reiches wurde, immer restriktivere Züge an. Mit der deutschen Reichsgründung ging auch ein verstärkter Nationalismus einher, der zu intensiven Germanisierungsversuchen führte. Aufgrund der preußischen Dominanz im Deutschen Reich (Verpreußung) wurde das negative Preußenbild allmählich auf alle Deutschen übertragen. Der

---

³ Ausdruck dafür war das Hambacher Fest (1832), zu dem Vertreter der polnischen Freiheitsbewegung eingeladen und neben der deutschen auch die polnische Flagge getragen wurde. Unter den liberalen Deutschen kam es in dieser Zeit zu einer regelrechten „Polenschwärmerei“, regionale Polenvereine wurden gegründet, Polenlieder verfasst und gesungen.

unter Bismarck begonnene Kulturkampf hatte eine bewusst antipolnische Tendenz und führte unter anderem zur Einführung des Deutschen als alleiniger Amtssprache und der Abschaffung von Polnisch als Unterrichtssprache. Ab 1885 begannen massenhafte Ausweisungen von Polen ohne deutsche Staatsangehörigkeit aus dem Königreich Preußen (rugi pruskie). 1894 wurde in Posen der Deutsche Ostmarkenverein⁴ gegründet, der das Vorantreiben der Germanisierung und die Begünstigung deutscher Ansiedlung zum Ziel hatte. Die Abschaffung des Polnischen selbst im Religionsunterricht hatte schließlich einen Streik von Schülern zur Folge, deren Eltern in Gerichtsprozessen hart verurteilt wurden (Wreschener Schulstreik). Diese Diskriminierungen führten zu einer neuen Etappe in der Geschichte des polnischen Deutschenstereotyps. Aus dieser Zeit stammt auch die Ansicht, dass sich die Deutschen als gesamtes Volk durch Nationalismus, Rücksichtslosigkeit und Feindseligkeit gegenüber anderen Völkern charakterisieren (Maciejewski, 2015: 728ff).

Die antideutschen Ressentiments waren so stark, dass nach Wiedererlangung der Unabhängigkeit Polens im Jahre 1918 zunächst Bestrebungen bestanden, die Fremdsprache Deutsch als Unterrichtsfach an polnischen Schulen zu beseitigen oder zumindest einzuschränken⁵ (Mackiewicz, 2014: 138).

Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Wende

Der Zweite Weltkrieg und die deutsche Besatzung verfestigten das Bild von den Deutschen als „ewigen Feind“; die Repräsentanten der Polnischen Arbeiterpartei sprachen in Anlehnung an historische Stereotype von einem „modernen Kreuzrittertum unter dem Zeichen des Hakenkreuzes“ (Kiwerska, 1993: 46f). Noch lange nach dem Krieg herrschte in der Volksrepublik Polen Angst vor deutschem Revisionismus. Zwar galt die DDR offiziell als sozialistischer Bruderstaat doch war diese Vorstellung in der polnischen Bevölkerung nicht verbreitet (Wrzesiński, 1994: 74). Die antideutsche Haltung äußerte sich auch in einer drastischen Einschränkung des Unterrichts von Deutsch als Fremdsprache in Polen, obgleich sich diese Situation nach

---

⁴ Er wurde umgangssprachlich nach den Nachnamen seiner Gründer Hansemann, Kennemann, Tiedemann als „Hakata“ bezeichnet.

⁵ Aufgrund pragmatischer Gründe, wie der angestrebten Internationalisierung Polens in Handel, Wirtschaft und Wissenschaft wurde Deutsch schließlich doch zur meistgelernten Fremdsprache. Mackiewicz (2014: 139) erwähnt, dass im Schuljahr 1933/34 60% der Oberschüler Deutsch lernten.

1956 verbesserte, als die DDR die deutsche Sprache in den sozialistischen Ländern förderte und es für viele Schüler naheliegend wurde, neben der Pflichtsprache Russisch das Deutsche (also die Sprache eines weiteren Bruderstaates) als zweite Fremdsprache zu wählen. Dennoch war die polnische Regierung unter Władysław Gomułka misstrauisch gegenüber der DDR und in der polnischen Publizistik dominierte bis in die 70er Jahre hinein das negative Stereotyp der Deutschen (Maciejewski 2015: 747). 1966 deklarierten 67% der Polen ihre Abneigung gegen Deutsche und nur 7% empfanden Sympathie (Dolińska/Fałkowski, 2001: 63).

Mit Einführung des visafreien Verkehrs zwischen Polen und der DDR 1972 wurden schließlich touristische Kontakte zwischen der Bevölkerung beider Staaten möglich, was auch für das Interesse an der deutschen Sprache förderlich war (Mackiewicz, 2014: 152).

In den 70er Jahren kam es somit allmählich zu einer Normalisierung des polnisch-deutschen Verhältnisses. Vor allem in den 80er Jahren verbesserten sich die Beziehungen zwischen Polen und der BRD: viele Westdeutsche beteiligten sich an der Pakethilfe für Polen (Sakson, 1993: 417ff). Dennoch empfanden im Jahre 1987, kurz vor der Wende, ganze 47% der Polen die BRD als größte Bedrohung, nur 10% äußerten Sympathie gegenüber den Deutschen (Maciejewski, 2015: 727).

Entspannung der deutsch-polnischen Beziehungen und ihr Einfluss auf das Deutschenbild

Erst nach 1989 begannen sich die Ansichten zum Positiven hin zu wandeln. Das Interesse an Deutsch als Fremdsprache nahm enorm zu, was unter anderem zu einer Umschulung von Russisch- zu Deutschlehrern führte. Während Anfang der 1980er Jahre ca. 6% (Komorowska, 1989: 404) der Schüler im Alter von 15–19 Jahren Deutsch lernten, hatten im Schuljahr 2011/12 bereits 38,9% der Schüler Deutsch als Pflichtfach. Seit der Wende haben sich die deutsch-polnischen Beziehungen deutlich entspannt. Im Jahre 2000 wurden die deutsch-polnischen Beziehungen von über 80% der Polen als gut bewertet (Dolińska, Fałkowski, 2001: 63). Gerade auf wirtschaftlicher Ebene funktioniert die Zusammenarbeit sehr gut. Immer mehr polnische Investoren entwickeln sich auf dem deutschen Markt erfolgreich und in der Handelsbilanz wird Polen immer wichtiger für Deutschland.

Die sichtliche Verbesserung des deutsch-polnischen Verhältnisses nach der Wende sollte jedoch nicht über Differenzen zwischen beiden

Staaten hinwegtäuschen. Nach Eintritt Polens in die EU wurden Stimmen laut, die vor der wirtschaftlichen Hegemonie Deutschlands in Europa und der Unterordnung Polens durch die deutsche Wirtschaft warnten (Maciejewski, 2015: 727). Des Weiteren bestehen Unstimmigkeiten hinsichtlich Klimaschutz, Migration und der Politik gegenüber Russland (unter anderem in Zusammenhang mit den Ostsee-Pipelines). Auch historische Belastungen, wie die Frage der Reparationszahlungen, beeinflussen weiterhin die deutsch-polnischen Beziehungen.

Es stellt sich die Frage, ob und inwieweit die weiter oben skizzierten historischen Ereignisse sowie aktuellen Entwicklungen und das auf ihnen basierende Deutschenbild Einfluss auf die Einstellungen der Deutschlernenden und Germanistikstudierenden zur Zielsprachenkultur haben.

Befragung der Germanistikstudierenden Regionale Spezifik des Befragungsortes

Die dem Beitrag zugrundeliegende Befragung wurde im April und Mai 2023 unter den Studierenden des Instituts für Germanische Philologie an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań durchgeführt.

Die Stadt Poznań liegt in Westpolen, in der Woiwodschaft Großpolen (Wielkopolska), und ist ca. 175 km von der deutschen Grenze entfernt. Historisch gesehen handelt es sich um die Hauptstadt des ehemaligen preußischen Teilungsgebiets. Die Region hat auch aufgrund der geografischen Nähe seit Jahrhunderten einen starken Bezug zu Deutschen und zur deutschen Sprache. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurden Siedler aus dem fränkischen Bamberg in das Gebiet um Poznań geholt, um die Landwirtschaft zu beleben. Diese assimilierten sich zwar rasch, doch ihre fränkischen Volkstrachten und ihre deutschen Nachnamen erinnerten stets an ihre Herkunft. Anders als zu den Preußen war das Verhältnis der Polen zu den Bambergern positiv, da sich diese loyal gegenüber den polnischen Bürgern verhielten und auch der katholische Glaube – gerade zur Zeit des Kulturkampfes – ein verbindendes Element darstellte. Bis heute werden die Traditionen der Bamberger Siedler lebendig gehalten und bilden einen festen Bestandteil des Poznańer Lokalkolorits.

Einzelheiten zur Untersuchung

Zahlenmäßig eingegrenzt wurde die Untersuchung auf die Studierenden des dritten Jahres des Bachelor- und des ersten Jahres des Masterstudiums.

An philologischen Studienrichtungen in Polen werden die StudienanfängerInnen im Hinblick auf ihr sprachliches Einstiegsniveau oft in Gruppen eingeteilt. Sie verbringen manchmal ihr gesamtes Studium in der gleichen Gruppe und besuchen Lehrveranstaltungen bei den gleichen Hochschullehrenden. Da die Lehrveranstaltungen ebenfalls Einfluss auf das Fremdbild der Zielkultur haben und verschiedene Hochschullehrer ggf. leichte gruppenabhängige Unterschiede im Deutschlandbild der Studierenden hervorrufen können, musste die Gruppeneinteilung bei der Auswertung der Befragung berücksichtigt werden.

Innerhalb des Bachelorstudiums gab es drei Gruppen: Gruppe 1 mit fortgeschrittenerem Einstiegsniveau (die Studierenden lernten Deutsch überwiegend bereits in der Grundschule, einige von ihnen hatten einige Jahre in Deutschland gelebt), Gruppe 2 Studierende mit niedrigerem Einstiegsniveau, von denen die meisten erst in der Oberschule (zwei sogar erst während des Studiums) mit dem Deutschlernen begonnen hatten, sowie einer Gruppe mit Spezialisierung in interkultureller Kommunikation.

Studierende mit einer anderen Nationalität als der polnischen oder Personen mit doppelter Staatsangehörigkeit, wurden nicht berücksichtigt, da bei Ihnen vermutet werden konnte, dass sie nicht in Polen aufgewachsen sind, und daher ein anderes Deutschen- bzw. Deutschlandbild haben als die Zielgruppe.

Abzüglich der oben erwähnten nicht berücksichtigten ausländischen Studierenden nahmen insgesamt 60 Probanden, davon 19 Master- und 41 Bachelor-Studierende im Alter von 21 bis 26 Jahren an der Befragung teil.

Das Forschungsdesign wurde teilweise von Mackiewicz (2014), der sich wiederum an einer Studie des polnischen Instituts für Öffentliche Angelegenheiten (Instytut Spraw Publicznych, ISP) aus dem Jahre 2001 orientierte, übernommen und enthielt sowohl geschlossene und offene Fragen als auch Multiple-Choice-Aufgaben.

Statt einer Online-Umfrage, wie bei Mackiewicz, wurde als Methode die Verteilung von Fragebögen in Papierform gewählt, die von den entsprechenden HochschullehrerInnen zu Beginn der Lehrveranstaltungen an alle Gruppen des dritten Jahres des Bachelor- und des ersten Jahres des Masterstudiums verteilt wurden. Diese Form der Befragung sollte sicherstellen, dass Daten von möglichst vielen Studierenden erhoben werden. Der Nachteil dieser Methode war, dass nicht immer alle Fragen beantwortet wurden bzw. manche Teilnehmer bei Multiple-Choice-Aufgaben mehrere

Antwortoptionen wählten. Daher gilt es bei der zahlenmäßigen Auswertung zu beachten, dass die Zahl der Antworten nicht bei jeder Frage der Zahl der Probanden entspricht.

Während Mackiewicz auch Assoziationen in Bezug auf Österreich und die Schweiz berücksichtigte, konzentriert sich die vorliegende Untersuchung ausschließlich auf die Bundesrepublik.

Deutschlandaufenthalte und Primärkontakte, Verhältnis zu den Deutschen und zu Deutschland

Die direkte Deutschlandenerfahrung der Probanden variiert sehr stark. Von den befragten 60 Studierenden sind fünf (darunter ein/e MA-Studierende/r) nie nach Deutschland gereist und hatten somit keine Möglichkeit sich einen direkten Eindruck zu verschaffen, acht Personen waren einmal dort, 16 zwei- bis viermal, 15 öfter als viermal, neun zehnmal und öfter, sieben sind regelmäßig (jeden Monat) im Zielsprachenland.

Über ein Drittel der Studierenden können nur auf einen kurzen Deutschlandaufenthalt zurückblicken: Drei waren nur einige Stunden in Deutschland, drei weitere Personen nur ein bis zwei Tage, 16 Personen zwei bis vier Tage.

Zehn Personen hielten sich eine Woche in Deutschland auf, fünf Personen ca. zwei Wochen. Von den Studierenden mit einwöchigem Aufenthalt nahmen drei Personen an einem Schüleraustausch teil, was bedeutet, dass sie trotz der relativ kurzen Aufenthaltsdauer dennoch intensiveren Einblick in den deutschen Alltag gewinnen konnten als ihre Kommilitonen, die sich die genauso viel Zeit im Zielsprachenland verbrachten. Dabei muss allerdings berücksichtigt werden, dass die während des Schüleraustauschs gewonnenen Eindrücke stark von der entsprechenden Gastfamilie geprägt sein können und – je nachdem, wie diese sich verhielt und ob Sympathie zwischen Gastfamilie und Gast bestand – sich diese Erfahrung auf den Gesamteindruck des Landes auswirken konnte.

Die übrigen Befragten verbrachten mehr Zeit in Deutschland: Sechs Personen waren ca. einen Monat, zwei Personen zwei Monate dort, außerdem haben drei Probanden einen Erasmus-Aufenthalt⁶ hinter sich, drei weitere Probanden wohnen in Grenzstädten und sind daher regelmäßig

---

⁶ Der Verzicht auf eine Reise nach Deutschland lässt sich mit den damit verbundenen Kosten erklären, allerdings stellt sich die Frage, warum so wenige Studierende von dem Austauschprogramm Erasmus Gebrauch gemacht haben.

in Deutschland, drei der Studierenden haben einige Monate dort gearbeitet und zwei Personen haben ein bis mehrere Jahre in Deutschland gelebt. Es handelt sich also um Personen, die intensivere Erfahrung in Deutschland gesammelt und somit einen stärkeren Deutschlandbezug haben. Zu den Probanden mit stärkerem Deutschlandbezug können auch diejenigen gerechnet werden, die Familienangehörige in Deutschland haben; insgesamt deklarierten zehn Befragte an anderer Stelle Verwandtschaftsbeziehungen mit Personen, die in DACH-Ländern leben und eine Studierende hatte einen deutschen Vater. Die Antworten dieser Personen mit besonders intensiven direkten Kontakten wurden bei der Auswertung den Aussagen der Probanden mit weniger starkem Deutschlandbezug gegenübergestellt. Dort wo sich die Antworten sehr unterscheiden, wird dies im weiteren Verlauf des Beitrags erwähnt.

Fünf Personen hatten einen neutralen, 25 einen positiven, acht einen sehr positiven und eine Person hatte einen hervorragenden Eindruck von Deutschland. Drei Studierende würden sogar gerne in Deutschland wohnen. Manche der Probanden äußerten zu ihrem Deutschlandaufenthalt: „Ich war sehr beeindruckt“, „Ich mochte dieses Land vom ersten Augenblick an“, „Die Kultur der Deutschen, ihre Aufgeschlossenheit und Gesprächsbereitschaft haben mir sehr gefallen“. Andere beschrieben ihre Eindrücke wie folgt: „Es ist besser als in Polen was Sauberkeit, Umweltschutz und Toleranz unter den Menschen anbelangt“, „sauber, modern“, „ein wunderschönes Land“, „schöne Städte und Dörfer“, „interessante Architektur“.

Eine Person hatte allerdings „gemischte“ Gefühle hinsichtlich Deutschlands und äußerte ihre „Enttäuschung über das Fehlen des Kultivierens der eigenen Traditionen und der patriotischen Werte“⁷ und eine weitere hatte einen negativen Eindruck von Deutschland, ohne diesen jedoch näher zu begründen.

Auf die Frage „Welches Verhältnis haben Sie zu den Deutschen?“ ergab sich ein überwiegend positives Bild. Über die Hälfte der Studierenden fasste sich kurz: Zwei Probanden deklarierten ein sehr gutes, 21 ein positives, 19 ein neutrales Verhältnis. Einer Person sind die Deutschen „gleichgültig“, eine andere vermerkte, dass ihre Einstellung „auf den jeweiligen Menschen ankommt“.

---

⁷ Die deutsche Übersetzung der polnischen Antworten ist bewusst stark am Ausgangssprachlichen Wortlaut orientiert, um die Nuancen in den Aussagen der ProbandInnen so getreu wie möglich wiederzugeben.

Andere Studierende äußerten sich zu dieser Frage ausführlicher. An dieser Stelle seien einige dieser Aussagen angeführt, die auch direkte Kontakte bezeugen: Die Deutschen werden wahrgenommen als „nette Menschen, sympathisch“, „nett und hilfsbereit“; „Ich kenne einige Deutsche, die immer nett waren. Ich habe nie negative Emotionen ihrerseits verspürt.“, „Ich finde, dass sie offene Menschen sind, voller Energie und immer mit einem Lächeln auf den Lippen.“; „Mir gefällt die deutsche Lebensart und Einstellung zu vielen Dingen.“; „Mein erster Eindruck – sehr gesprächig und aufgeschlossen. Mir imponiert ihr Gemeinschaftsgefühl innerhalb kleiner Interessengruppen, Subkulturen usw.“; „Ich finde, dass sie wenig direkt sind (niemanden kränken wollen).“

Aber auch negative und kritische Einstellungen wurden geäußert: „Mir scheint, dass sie sehr verschlossen sind und ungern Bekanntschaften mit Angehörigen fremder Nationen schließen.“; „Sie sind ziemlich arrogant und intolerant.“

Es lässt sich allerdings feststellen, dass die Probanden Deutschland als Staat positiver einschätzen, denn auf die Frage „Welches Verhältnis haben Sie zu Deutschland?“ gab ein/e Studierende/r ein sehr gutes Verhältnis an, 27 Studierende ein gutes, zwölf ein neutrales und eine Person ein gleichgültiges.

Die Probanden beschreiben Deutschland als „das Land der Möglichkeiten“, „sehr gut organisiert“, „hochentwickelt, mit einer besseren Lebensqualität als in Polen“, „ein Land mit wunderschöner Architektur, Landschaft und Sprache“, „ein Land, das international geschätzt und respektiert wird.“ Weitere Studierende schrieben: „Ich liebe dieses Land, die Kultur und die Sprache.“; „Ich finde, dass man dort gut lebt.“

Von drei Probanden wird auch leichte Kritik geäußert: „Die Gehälter sind zwar gut, aber viele Institutionen sind verspätet, was die Einführung von Innovationen anbelangt. Die öffentlichen Verkehrsmittel könnten günstiger sein.“; „Mein Verhältnis ist freundlich, aber mit leichter Distanz (ich weiß nicht, wie manche [Deutsche] mit der Tatsache umgehen werden, dass ich aus Polen komme, angeblich sind manche negativ eingestellt.“; „Mein Verhältnis ist positiv, obwohl die deutsche Politik in letzter Zeit viel zu wünschen übriglässt.“

Meinungen und Einstellungen zu Deutschland und den Deutschen im Umfeld der Studierenden

Wie bereits in der Einleitung erwähnt, basieren Fremdbilder nicht nur auf direkten Erfahrungen mit der fremden Kultur, sondern werden auch von der Familie geprägt und von Schule, Medien und der umgebenden Gesellschaft beeinflusst (Picht 1980: 127). Aus diesem Grund wurden die Probanden gebeten anzugeben, welche Meinungen sie über Deutschland und die Deutschen gehört haben. Die Antwortoptionen lauteten: „vor allem negative“, „manchmal negative“, „neutrale“, „manchmal positive“, „vor allem positive“.

Auch die Einstellung ihrer Eltern wurde abgefragt, und zwar ob diese Deutschland und den Deutschen gegenüber „positiv“, „negativ“ oder „gleichgültig“ eingestellt sind.

Die Befragung ergab, dass mehr als die Hälfte (32) der Studierenden negative (siebenmal „vor allem negative“ und 25-mal „manchmal negative“) Meinungen über Deutschland gehört hat. Positive Meinungen wurden von 13 Probanden gehört (viermal „manchmal positive“ und neunmal „vor allem positive“) und 16 nannten „neutrale“ Meinungen. Noch mehr negative Meinungen (insgesamt 38) wurden über die Bevölkerung des Zielsprachenlandes gehört: 15-mal „vor allem negative“ und 23-mal „manchmal negative“. Nur sieben Personen gaben an, positive (fünf „manchmal positive“, zwei „vor allem positive“) Meinungen im Zusammenhang mit Deutschen gehört zu haben. „Neutrale“ Meinungen haben 18 Personen gehört.

Die Eltern der Probanden sind mehrheitlich „gleichgültig“, sowohl Deutschland (32) als auch den Deutschen (37) gegenüber. 15 Studierende geben an, dass ihre Eltern positiv zu Deutschland eingestellt sind und 16 weitere geben eine positive Einstellung der Eltern zu den Deutschen an. Allerdings sind manche Elternhäuser auch negativ in Bezug auf Deutschland (fünf) und die Deutschen (sieben) eingestellt. Anhand der Aussagen im Fragebogen, ließ sich nicht feststellen, dass die elterliche Einstellung die Kinder direkt beeinflusst hat. Sie kann jedoch eine sehr subtile Auswirkung auf die Wahrnehmung der Kinder haben.

„Typische“ Eigenschaften von Deutschen

Für die Befragung der Germanistikstudierenden wurde auf eine Tabelle mit adjektivischen Gegensatzpaaren (fleißig-faul usw.) zurückgegriffen, die bereits für die zuvor genannten Studien zum Deutschenbild der Polen

des polnischen Instituts für Öffentliche Angelegenheiten (ISP) (Dolińska, Fałkowski, 2001; Fałkowski, 2006) verwendet wurde⁸ und die auch Mackiewicz (2014) im Zusammenhang mit seiner Untersuchung der Fremdbilder und Einstellungen polnischer DaF-Lernernder zur Zielsprachenkultur übernahm und ergänzte. Es handelte sich bei der Adjektivpaarliste um eine optionale Frage, so dass Studierende, die eine Abneigung gegen Stereotype hatten, nicht gezwungen waren, sich zu den entsprechenden Polaritäten zu äußern.

Fast alle Germanistikstudierenden beantworteten diese Aufgabe (auch hinsichtlich Mackiewiczs Untersuchung ließ sich feststellen, dass die polnischen Probanden keinen Widerwillen zeigten ihre Vorstellungen zu deklarieren [Mackiewicz, 2014: 232]), drei Personen weigerten sich hingegen mit der Begründung, dass diese Aufgabe mit Stereotypen spielt und es „schwierig ist, ein ganzes Volk auf diese Weise zu bewerten“. Ein/e BA-Studierende/r schrieb: „Ich bin mit der Tabelle nicht einverstanden, denn das ist sehr stereotyp und verallgemeinernd. Ich kenne nur einige Deutsche und auf dieser Grundlage kann ich nicht bewerten, wie typische Deutsche sind.“

Mackiewicz (Mackiewicz, 2014: 232) stellte fest, dass die von ihm befragten polnischen DaF-Lernenden den typischen Deutschen tendenziell für *fleißig, reinlich, modern, unternehmerisch, gut organisiert, eher aufgeschlossen, steif, eingebildet* und *von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt* hielten. Auch wird anhand seiner Daten eine leichte Tendenz zu eher *tolerant, eher gebildet, eher ehrlich, eher freundlich, eher ungläubig* erkennbar.⁹

⁸ Die Adjektivpaare, die in der ersten Studie aus dem Jahre 2000 verwendet wurden, sind nicht mit denen aus der späteren Studie des ISP identisch, da nur zwei Drittel der Adjektive übereinstimmen. Mackiewicz orientierte sich an der Studie von 2005 und ergänzte die adjektivischen Gegensatzpaare *locker/spontan-steif* und *reinlich-schmutzig/schlampig*.

⁹ Das Bild der Deutschen aus der Sicht der polnischen Deutschlernenden; N = 1009, Stimmenthaltungen zugelassen. Es wurde eine Skala von 1 (z.B. sehr fleißig) bis 5 (sehr faul) verwendet. Quelle: Mackiewicz 2014 (S. 232).

Ein typischer Deutscher ist ...							Enthaltungen (in %)	Mittelwert (1-5)
1	2	3	4	5				
fleißig	34,4	32,1	19,3	7,3	3,3	faul	3,6	2,1
tolerant	12,5	23,6	32,0	19,3	7,6	intolerant	5,0	2,9
modern	30,0	38,0	20,2	6,0	1,9	rückständig	3,9	2,1

Ein Vergleich von Mackiewicz's Ergebnissen aus der Adjektivpaartabelle mit den zwei zuvor genannten großangelegten Studien des Instituts für Öffentliche Angelegenheiten (ISP), denen die Adjektivpaare entnommen wurden und die das Deutschenbild einer für die ganze Population in Polen repräsentativen Gruppe (1005 Erwachsene) ermittelten, ergab nahezu eine Übereinstimmung hinsichtlich der Einschätzung der Deutschen als *fleißig*, *modern*, *gebildet*, *unternehmerisch*, *gut organisiert* und *aufgeschlossen*. Bezüglich beider Studien ist ebenfalls erkennbar, dass die Probanden nicht einordnen konnten, ob „typische“ Deutsche ihrer Ansicht nach *freundlich* oder *unfreundlich*, *tolerant* oder *intolerant*, *religiös* oder *nicht religiös*, *ehrlich* oder *unehrlich* seien, und daher einen Mittelwert angaben (Fałkowski, 2006: 25).¹⁰

gebildet	17,5	39,3	28,5	8,1	2,0	ungebildet	4,6	2,3
ehrlich	17,1	33,6	32,8	6,2	2,6	unehrlich	7,7	2,4
freundlich	8,2	24,0	34,0	21,1	5,9	unfreundlich	6,8	2,9
religiös	3,4	9,1	33,0	31,7	14,4	ungläubig	8,4	3,5
gehorsam	14,3	22,3	31,5	14,0	7,0	ungehorsam	10,9	2,7
unternehmerisch	28,2	39,6	18,9	5,5	2,2	passiv	5,6	2,1
gut organisiert	51,6	25,3	13,0	3,4	2,2	schlecht organisiert	4,5	1,7
aufgeschlossen	10,0	25,3	36,6	16,3	4,7	verschlossen	7,1	2,8
locker/ spontan	3,9	10,3	25,2	31,6	22,6	steif	8,7	3,5
bescheiden	2,6	9,7	34,0	29,2	15,8	eingebildet	8,7	3,5
reinlich	29,8	32,3	21,5	6,3	3,9	schmutzig/ schlampig	6,2	2,2
die eigene Nation nicht hervorhebend	4,0	7,4	26,5	26,0	29,1	von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt	7,0	3,7

¹⁰ Das Deutschenbild der Polen. Es wurde eine Skala von 1 (z.B. sehr fleißig) bis 5 (sehr faul) verwendet. Quelle: Fałkowski 2006 (S. 25).

Ein typischer Deutscher ist ...				
	1+2	3	4+5	
fleißig	61	24	13	faul
tolerant	34	38	25	intolerant
modern	78	15	6	rückständig
gebildet	66	27	4	ungebildet
ehrlich	48	37	12	unehrlich

Leichte Unterschiede gab es hingegen bei den Eigenschaften gehorsam-ungehorsam, bescheiden-eingebildet, die eigene Nation nicht hervorhebend-von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt: Während die Probanden der landesweit repräsentativen Gruppe eindeutig dazu tendierten, den Deutschen die Eigenschaften *gehorsam*, *eingebildet* und *von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt* zuzuschreiben, entschieden sich die DaF-Lernenden eher für den Mittelwert.

Die Auswertung der Fragebögen der Germanistikstudierenden von der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań erbrachte sowohl Übereinstimmungen als auch Unterschiede im Vergleich zu Mackiewicz's Ergebnissen. Übereinstimmungen ergaben sich hinsichtlich der als typisch deutsch wahrgenommenen Eigenschaften *eingebildet*, *reinlich*, *modern*, *ehrllich*, *unternehmerisch*, *ungläubig*, *steif/formalistisch* und *gut organisiert*. Die Mehrheit der Germanistik-Studierenden deklarierte diese Vorstellungen. Auch die meisten derjenigen Probanden mit engerem Deutschlandbezug (intensive direkte Kontakte aufgrund von Familienbindungen, jahrelangem Wohnen in Deutschland) vertraten die gleiche Sichtweise wie ihre Kommilitonen.

Unterschiede im Deutschenbild der Germanistikstudierenden ergeben sich im Hinblick auf das Gegensatzpaar gehorsam-ungehorsam: Hier geht zwar (wie bei Mackiewicz's Probanden) die allgemeine Tendenz bei der Einschätzung der Deutschen in Richtung *gehorsam*, aber vier der Studierenden mit intensiver Direkterfahrung kreuzten auf der Skala von 1 (sehr gehorsam) bis 5 (sehr ungehorsam) die Zahl 4 an, also eher *ungehorsam*.

Die Germanistikstudierenden sind nicht ganz so sehr von dem Fleiß der Deutschen überzeugt, wie die DaF-Lernenden, die Mackiewicz befragte, aber mehr von ihnen halten die Deutschen für *freundlich*. Unterschiede zu

freundlich	36	40	21	unfreundlich
religiös	19	39	39	ungläubig
gehorsam	46	28	23	ungehorsam
unternehmerisch	78	16	5	passiv
gut organisiert	82	12	5	schlecht organisiert
aufgeschlossen	35	40	23	verschlossen
bescheiden	14	30	53	eingebildet
die eigene Nation nicht hervorhebend	8	17	72	von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt

der Sichtweise von Mackiewicz's Probanden bestehen auch hinsichtlich der Eigenschaften *aufgeschlossen-verschlossen* und *gebildet-ungebildet*: Weit- aus mehr der befragten Germanistikstudierenden als der DaF-Lernenden halten die Deutschen für *aufgeschlossen* und *gebildet*. Der deutlichste Unterschied betrifft allerdings die Wahrnehmung der Toleranz: Während nur 12,5% von Mackiewicz's Probanden die Deutschen für *sehr tolerant* hielten, waren es bei den Germanistikstudierenden 35%. Es stellt sich die Frage, ob diese Sichtweise mit dem im Studium vermittelten Deutschlandbild zusammenhängt oder mit den Entwicklungen in Deutschland in den letzten (zehn) Jahren (z.B. Flüchtlingspolitik, LGBT). Unter den Germanistikstudierenden mit intensivem Deutschlandbezug waren in dieser Hinsicht die Meinungen geteilt, von *sehr tolerant* bis *intolerant*.

Ein typischer Deutscher ist ... ¹¹						
	1	2	3	4	5	
gehorsam	23%	25%	30%	13%	2%	ungehorsam
bescheiden	2%	12%	40%	30%	12%	eingebildet
reinlich	35%	28%	17%	5%	8%	schmutzig/ schlampig
modern	37%	17%	15%	12%	3%	rückständig
ehrllich	18%	40%	30%	3%		unehrllich
fleißig	37%	25%	33%	7%		faul
freundlich/ wohlwollend	33%	15%	42%	8%	5%	unfreundlich
unternehmerisch	42%	37%	13%	3%		passiv
tolerant	35%	28%	20%	10%	2%	intolerant
religiös		10%	30%	35%	17%	nicht religiös
die eigene Nation nicht hervorhebend	7%	15%	33%	20%	18%	von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt
gebildet	22%	50%	20%	3%		ungebildet
aufgeschlossen	22%	25%	35%	7%	7%	verschlossen
spontan	7%	7%	22%	42%	18%	steif/formalistisch
gut organisiert	52%	28%	13%			schlecht organisiert

Tabelle „Typische“ Eigenschaften eines Deutschen (n = 100)

Quelle: Eigene Bearbeitung, angelehnt an Falkowski (2006)

¹¹ Aus Gründen der Übersichtlichkeit wurden die Prozentzahlen auf- bzw. abgerundet.

Signifikanter sind die Unterschiede zwischen den Daten aus der Befragung der Germanistikstudierenden und den Ergebnissen aus der ISP-Studie von 2005. Beim Vergleich wird sichtbar, dass die Studierenden zahlenmäßig eine deutlich positivere Beurteilung der Deutschen abgeben als die ISP-Probanden vor über 15 Jahren. Berücksichtigt man die Tatsache, dass in der ISP-Studie die Prozentangaben bei den Bewertungen 1 (z.B. sehr tolerant) und 2 addiert worden sind, und verwendet man das gleiche Verfahren hinsichtlich der Befragung der zukünftigen Germanisten, so ergeben sich folgende Unterschiede: Deutlich mehr Studierende bewerten die Deutschen als *ehrlich* (ISP = 48, Germ = 58), *aufgeschlossen* (ISP = 35, Germ = 47), *freundlich* (ISP = 36, Germ = 48), *gebildet* (ISP = 66, Germ = 72) und in Bezug auf *tolerant* schreiben fast doppelt so viele Germanistikstudierende den Deutschen diese Eigenschaft zu (ISP = 34%, Germ = 63%). Weniger Studierende schätzen die Deutschen hingegen als *eingebildet* (ISP = 53, Germ = 42) und *von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt* (ISP = 72, Germ = 38) ein. Auch bewerten sie den „typischen“ Deutschen nicht als so *modern*, wie die ISP-Probanden vor über 15 Jahren (ISP = 78, Ger = 52).

Übereinstimmungen gab es hingegen bei den Merkmalen *fleißig* (ISP = 61, Germ = 61), *gehorsam* (ISP = 46, Germ = 48), *unternehmerisch* (ISP = 78, Germ = 77), *gut organisiert* (ISP = 82, Germ = 80).

Auf die Liste mit Adjektivpaaren folgten im Fragebogen drei offene Fragen zum Deutschen- bzw. Deutschlandbild.

Die offene Aufgabe „Fallen Ihnen andere typische Eigenschaften der Deutschen ein?“ ließen die meisten (88,2%) von Mackiewicz's Probanden unbeantwortet. 11,8% der Befragten (119 Personen) nannten Genauigkeit/Präzision (29 Personen), Pünktlichkeit (19 Personen), lautes Benehmen (sieben Personen) und Sparsamkeit (sechs Personen) (Mackiewicz, 2014: 233).

Im Gegensatz dazu beantwortete von den für die vorliegende Untersuchung befragten 60 Germanistikstudierenden fast die Hälfte diese Frage. Auch hier wurde Pünktlichkeit am häufigsten genannt (neun Personen), gefolgt von Strukturiertheit (drei Personen), guter Organisation und Ordnungsliebe (je zwei Personen). Darüber hinaus wurden aber auch vereinzelte Eigenschaften genannt, die sowohl neutral, positiv als auch negativ sind.

Positiv: fleißig, sehr hilfsbereit, ordentlich, offener Geist;

Neutral: grundsatztreu, engagiert im Berufsleben, sich an die Regeln haltend,

linksgerichtet, reich, bestimmt, politisch korrekt, Wunsch nach Abenteuer und Ausflügen, Komfort schätzend, blauäugig und blond;

Negativ: geizig, schlau, Mangel an selbständigem Denken und Gehorsam (COVID), ältere Menschen die gegenüber Polen und der polnischen Sprache schroff sind;

Personen mit intensiven direkten Kontakten nannten sowohl Eigenschaften, die als positiv gewertet werden können, als auch negative Eigenschaften: hilfsbereit, höflich, gesprächig, bestimmt [Probandin mit deutschem Vater]; aber auch rassistisch, überpünktlich, steif [Probandin mit Freund aus Deutschland].

In der folgenden Aufgabe des Fragebogens wurden die Probanden gebeten, drei wichtigste Assoziationen zu Deutschland zu nennen. Mackiewicz (2014: 236), der seinen Probanden die gleiche Aufgabe gegeben hatte, kam auf der Grundlage ihrer Assoziationen zu folgenden Schlussfolgerungen: „Deutschland als ein moderner, wirtschaftlich starker Staat ist das dominierende Motiv der Antworten, begleitet wird das Bild allerdings von der nach wie vor wachen Erinnerung an Nazi-Deutschland“, denn wirtschaftsbezogene Assoziationen (deutsche Marken/ Markenprodukte eingeschlossen) machten 78% aus und mit dem Nationalsozialismus verbundene Assoziationen betragen 25,5%.¹²

Mackiewicz (2014: 236) verweist darauf, dass auch in einer weiteren Studie des ISP aus dem Jahre 2009 (Fronczyk / Łada) ähnliche Assoziationen genannt wurden, die das Bild „einer starken Wirtschaft und eines modernen, wohlhabenden Staates“ vermitteln, dass 44% der Befragten in der Altersgruppe 18–24 Jahre Deutschland an erster Stelle mit Ordnung und Wohlstand und an zweiter mit Nazi-Deutschland und der deutschen Besetzung Polens assoziierten und konstatiert: „Damit unterscheidet sich das Deutschlandbild der hier untersuchten DaF-Lernenden kaum von dem der repräsentativen Gruppe ihrer Altersgenossen“.

Auch in den früheren ISP-Studien aus den Jahren 2000 und 2005 überwogen die Assoziationen zu Wohlstand (27%), Fortschritt, Erfolgen, guten Autos und Autobahnen (9%), gefolgt von Assoziationen zum Zweiten

¹² a) Wirtschaft/ Infrastruktur: Gute/ perfekte Wirtschaft (auch „Wirtschaft“ ohne Attribut soll hier positiv verstanden werden) – 9%; Autobahnen/ gute Straßen – 10%; Modernität – 21,5%; Autos/ Automobilindustrie/ Automarken – 25%;

b) deutsche Marken/ Markenprodukte: BMW – 4%; Mercedes – 4%; Audi – 2,5%; VW – 2,5% Zweiter Weltkrieg/ Hitler/ Nationalsozialismus/ Faschismus/ III. Reich – 25,5% (Mackiewicz 2014: 236)

Weltkrieg (verübtes Böses, Konzentrationslager, Unterdrückung, Feind [34%]) und denen zur guten Arbeitsorganisation, Sparsamkeit, Wirtschaftlichkeit und Fleiß der Deutschen (6%) (Dolińska/Fałkowski 2001: 65), wobei in der Studie von 2005 noch die Assoziation von Deutschland als potenziellem Arbeitsort (6%) hinzukam (Fałkowski, 2006: 9). Anzumerken ist, dass die Assoziationen abhängig von Alter und Bildung waren: Während 54% der über 59-jährigen Befragten Deutschland mit Krieg assoziierten, waren es bei den 20- und 30-jährigen um ca. die Hälfte weniger. Auch nannten Personen mit höherem Bildungsgrad eher positive Eigenschaften, die mit guter Arbeitsorganisation verbunden sind (wie Fleiß), während weniger gebildete Probanden eher kriegsbezogene Assoziationen hatten (Dolińska, Fałkowski, 2001: 65).

Das junge Alter und der Bildungsgrad der Probanden erklären auch die deutliche Verschiebung von Kriegsassoziationen hin zu Wirtschaftsassoziationen, die bei Mackiewicz's Untersuchung im Vergleich zu den beiden älteren Studien des ISP sichtbar wird. Auch sind die übrigen Assoziationen der DaF-Lernenden, die Mackiewicz befragte, wesentlich vielfältiger als die der ISP-Probanden (deren zusätzliche Assoziationen waren: Nachbarn – 3%, andere Kultur, Sitten, Künstler, Dichter – 5%, Schwarzarbeit in Deutschland – 2%, Bier – 3%) (Dolińska/Fałkowski 2001: 66) und lassen sich in die acht Gruppen *Historische Assoziationen*,¹³ *Wirtschaftsbezogene Assoziationen*,¹⁴ *Kulturbezogene Assoziationen*,¹⁵ *geographische*

---

¹³ a) Historische Fakten/Personen ohne explizites Werturteil (negative oder positive Konnotation kann ggf. implizit als gesellschaftlicher Konsens zur Geltung kommen):

Zweiter Weltkrieg/ Hitler/ Nationalsozialismus/ Faschismus/ III. Reich – 25,5%

Berliner Mauer/ Wiedervereinigung – 7%

b) Historische Fakten/Personen mit explizitem Werturteil (z.T. affektiv motiviert):

Faschisten/ Feinde – 0,6%

¹⁴ a) Wirtschaft/ Infrastruktur: Gute/ perfekte Wirtschaft (auch „Wirtschaft“ ohne Attribut soll hier positiv verstanden werden) – 9%; Autobahnen/ gute Straßen – 10%; Modernität – 21,5%; Autos/ Automobilindustrie/ Automarken – 25%;

b) deutsche Marken/ Markenprodukte: BMW – 4%; Mercedes – 4%; Audi – 2,5%; VW – 2,5%

¹⁵ a) Hohe Kultur/ Kunst/ Popkultur (nur einzelne Nennungen): Bauhaus, Love-Parade, Rammstein

b) Kulturstätten/ Kulturdenkmäler/ Kulturereignisse: Oktoberfest – 4%; Brandenburger Tor – 2,5%; Pergamon-Museum, Neuschwanstein, Reichstag, Karneval (einzelne Nennungen)

landschaftliche Assoziationen,¹⁶ Deutsche Küche,¹⁷ Deutschland als Gesellschaft,¹⁸ Politik¹⁹ und Sport²⁰ einteilen (Mackiewicz, 2014: 236).

Was wiederum die Befragung der Germanistikstudierenden an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań anbelangt, so assoziierten sie Deutschland ebenfalls häufig mit *hochentwickelter* bzw. *gut funktionierender Wirtschaft* (12%), noch häufiger wurde *Wohlstand/Reichtum* genannt (13%). Assoziationen mit dem Dritten Reich und Zweiten Weltkrieg sind wesentlich seltener als bei Mackiewicz's Probanden. Insgesamt 12% nannten die Assoziationen *Hitler*, *Nationalsozialismus*, *Krieg* und den *Zweiten Weltkrieg*. Ebenso häufig wurden *Bier*, *Berlin* und *Autos* genannt.

Die Assoziationen der Studierenden waren äußerst vielfältig und lassen sich wie folgt einteilen:

Wirtschaft(sbezug)/ Industrie/Technologie:

hochentwickelte/ gut funktionierende/ gut verwaltete Wirtschaft – 12%;

Entwicklung, sich rasch entwickelnd, gute Qualität,

Technologie bzw. Technik, Industrie – 10%;

(hervorragende, gute) Autos, Autobahnen – 17%;

Kulinarisches/Gastronomie:

Bier (12%), Wurst/Bratwurst (8%), Brezel, Süßigkeiten;

Deutschland als Arbeitsort:

Arbeit/Arbeitsangebot, hohe Gehälter/ gutes Gehalt, Gehalt/Gehälter, gute Verdienstmöglichkeiten, Beruf, Geld – 13%;

Geschichte:

a) Geschichte allgemein: (reiche) Geschichte, Teilung, Wiedervereinigung, Berliner Mauer – 10%;

b) Krieg: Zweiter Weltkrieg, Krieg, Hitler, Nationalsozialismus – 8%;

Kultur:

a) allgemein: hohe Kultur, kulturelle Vielfalt;

b) kulturelle Ereignisse: Oktoberfest (5%), Weihnachtsmarkt;

Politik:

Angela Merkel, Politik, Bundestag, Bundesländer, Macht, Währung Euro (7%);

---

¹⁶ Regionen/ Städte: Berlin – 18%; Bayern – 2%; München – 1,5%

¹⁷ Bier – 13%; Wurst – 8%

¹⁸ wohlhabend/ reich – 5%; Polens Nachbarn – 3,5%

¹⁹ Angela Merkel – 5%

²⁰ Fußball/ Fußballer/ Fußballclubs – 3,5% (Mackiewicz 2014: 236)

Geografie und Tourismus:

Städte und Bundesländer: Berlin (12%), Dresden, Nürnberg;

Landschaft: Berge;

Tourismus: (bewundernswerte) Architektur, schöne Bauwerke in den kleineren Ortschaften, Besichtigungen, gut erhaltene Denkmäler;

Deutsche Gesellschaft: Emigranten (5%), Ökologie (3%), ältere Menschen, Alkohol, Obdachlose in Großstädten, bessere Lebensbedingungen, Diversität, Multikulturalität, Landflucht, Tradition, Unterschied Norden/Süden, Umweltzonen in Berlin (!), Bürokratie, keine Geschwindigkeitsbegrenzungen auf Autobahnen, Sport, Flüchtlinge Nachhaltigkeit, Grundsätze;

Eigenschaften:

Neutrale Eigenschaften: Ordnung (13%), reich/Reichtum/Wohlstand (12%), modern/Modernität (12%), Organisation, sich an die Regeln halten Struktur/strukturiert, sozial entwickelt, freundlich gegenüber Flüchtlingen;

Positive Eigenschaften: Sauberkeit (5%), Offenheit (3%), Pünktlichkeit, Kreativität, Unternehmergeist;

Negative Eigenschaften: Bequemlichkeit;

Werte: Toleranz (7%), Freiheit (3%);

Sonstiges: Westen/ westlicher Staat/westlicher Nachbar (8%), Europa (3%), Nachbarland (3%), Partnerland, billiges Waschpulver, Wissen, Studium, Freunde, Lehre, Einkäufe, Grill mit Nachbarn, Erholung²¹;

Diese Assoziationen bieten ein sehr diverses Bild von Deutschland. Assoziationen mit Wirtschaftsbezug spielen eine wichtige Rolle, dominieren jedoch nicht das Gesamtbild. Viele Studierende assoziieren Deutschland mit Arbeits- und Verdienstmöglichkeiten. Assoziationen zu Geschichte im allgemeinen, neutralen Sinne und Ereignissen der jüngsten Geschichte überwiegen leicht gegenüber den mit der NS-Zeit verbundenen Ereignissen. Die Studierenden nennen Gegebenheiten, die die moderne deutsche Gesellschaft betreffen (z.B. Multikulturalität, Umweltzonen in Berlin) und auffällig ist ebenfalls die häufige Nennung der Werte Toleranz und Freiheit.

Auch auf die offene Frage „Nennen Sie drei wichtigste Assoziationen zu den Deutschen“ führten die Germanistikstudierenden vielfältige Assoziationen an.

Auffallend ist, dass *tolerant* die am häufigsten genannte Eigenschaft ist, noch vor *Fleiß* und *Pünktlichkeit*. Wurde der „typische“ Deutsche in den

---

²¹ Die drei letzten Assoziationen wurden von einer Probandin genannt, die vorübergehend in Deutschland gelebt hatte.

ISP-Studien noch, wie Falkowski (2000: 71) es nennt, als „jemand, der gut arbeitet, aber keine Seele hat“ betrachtet, da von den damaligen Probanden kaum soziale Kompetenzen in Bezug auf Deutsche genannt wurden, so sind bei den Germanistikstudierenden Assoziationen mit sozialen Kompetenzen stark vertreten. Zwar werden auch negative Eigenschaften angeführt, diese sind jedoch vereinzelt und stammen nicht aus der Feder der Studierenden mit intensiven Deutschlandkontakten.

Eigenschaften²²:

Neutrale Eigenschaften: Introvertiert, musikalisch, stolz, Gesprächigkeit, selbstsicher (3%), reich, traditionsverbunden, modern (5%), Gehorsam, Festhalten an Regeln (5%), bestimmt;

Positive Eigenschaften: fleißig (15%), (gut) organisiert (15%), pünktlich (13%), strukturiert (8%), gebildet (7%), Ordnung/ordentlich (Hüter der Ordnung) (5%), Unternehmergeist (2%), präzise, gewissenhaft, Geradlinigkeit, Engagiertheit, lebensstüchtig;

Soziale Kompetenzen: tolerant (17%), offen (10%) lächelnd (7%), locker (7%), ehrlich (5%), wohlwollend (5%), Spontanität (2%), nett (2%), gastfreundlich, hilfsbereit, gut erzogen, positiv, bescheiden;

Negative Eigenschaften: Formalisten (5%), hochnäsiger (2%), sich steif an die Regeln halten, schlau, arrogant, schlampig steif, Mangel an selbständigem Denken, nicht besonders gewillt zu helfen oder etwas zu leihen, geizig, künstlich nett, wichtigtuerisch, wenig spontan, untertänig, verschlossen;

Sonstiges:

Fahrradfans, Sandalen, Wohnungsvermietung, Rentner, andere Lebensweise / kein Patriarchat, keine Religion bei jungen Menschen, Vielfalt, gut situiert, vereinigtes Volk, Fachleute, belastet durch die Kriegsfolgen, ältere Menschen, sie jammern nicht, Work-Life-Balance, reisen gerne, gepflegtes Äußeres.

Da sich nach Mackiewicz (2014: 236) „das generalisierende Deutschlandbild (...) auch aus mit Deutschland assoziierten Persönlichkeiten zusammen(setzt)“, wurde in seiner Untersuchung zusätzlich die Frage gestellt, welche bekannten Gestalten aus Deutschland den Probanden in den Sinn kommen, wobei maximal drei angegeben werden sollten. Den Germanistikstudierenden an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań wurde diese Frage ebenfalls gestellt.

---

²² Bei manchen Eigenschaften hängt es von der subjektiven Perspektive ab, ob sie neutral, positiv oder negativ gewertet werden.

Am häufigsten wurden von Mackiewicz's Probanden genannt:

Angela Merkel – 44,5%; Adolf Hitler – 38,6%; Johann Wolfgang von Goethe – 16,8%; Benedikt XVI. – 7,4%; Johann Sebastian Bach – 6,1%; Albert Einstein – 4,8%; Michael Schumacher – 4,5%; Martin Schmitt – 3,6%; Martin Luther – 2,8%; Ludwig van Beethoven – 2,7%; Otto von Bismarck – 2,6%; Lukas Podolski – 2,6%; Friedrich Nietzsche – 2,1%.

Des Weiteren wurden angegeben (weniger häufig, aber von über zehn Probanden: Heidi Klum – 1,9%; Claudia Schiffer – 1,6%; Friedrich Schiller – 1,5%; Franz Beckenbauer – 1,4%; Johannes Gutenberg – 1,2% (Mackiewicz 2014: 236).

Auch bei den Germanistikstudierenden dominierte an erster Stelle Angela Merkel (60%), gefolgt von Olaf Scholz (32%). Adolf Hitler wurde nur von 12% der Personen genannt, mehr Probanden (nämlich jeweils 13%) nannten hingegen Goethe und Heidi Klum. Hier wird erneut eine Verschiebung weg vom Bild des Nazi-Deutschlands sichtbar. Gleichzeitig fällt auf, wie sehr Angela Merkel in den letzten 15 Jahren das Bild von Deutschland prägte.

Zu den weiteren häufig genannten Persönlichkeiten gehören Joseph Ratzinger/Benedikt XVI (8%), Thomas Mann (7%), Thomas Müller (7%), Michael Schumacher (5%), Mark Forster (5%), Lena Meyer-Landrut (5%). Jeweils zwei Probanden nannten Friedrich Schiller, Albert Einstein, Otto von Bismarck, Karl Geiger, Helene Fischer, Rammstein.

Außerdem gab es Einzelnennungen von Persönlichkeiten aus Politik (Helmut Kohl, Robert Habeck, Christian Lindner, Karl Lauterbach, Stefan Müller), Musik (Marlene Dietrich, Till Lindemann, Campino, Hans Zimmer, Peter Schilling, Peter Fox), Literatur (Theodor Fontane, Heinrich Heine, Bertolt Brecht, Herman Hesse, Günter Grass, Elfriede Jelinek), Film (Tom Tykwer, Jürgen Prochnow, Till Schweiger), Sport (Angelique Kerber, Manuel Neuer), Philosophie und Psychologie (Friedrich Nietzsche, Arthur Schopenhauer, Sigmund Freud) und historische Persönlichkeiten (Karl Marx, Wilhelm II., Johannes Gutenberg, Karl Benz).

FAZIT

Die befragten 60 Germanistikstudierenden haben ein überwiegend positives Deutschlandbild, das sich zum Teil auf Primärerfahrungen im Land stützt. Basierend auf ihren direkten Erfahrungen im westlichen Nachbarland haben 31 Personen einen positiven bis sehr positiven Eindruck

gewonnen (fünf Probanden waren allerdings nie in Deutschland), 28 Studierende deklarieren ein positives Verhältnis zu Deutschland und 23 ein positives Verhältnis zu den Deutschen. Im Hinblick auf die über Deutschland und die Deutschen gehörten Meinungen erweist sich jedoch, dass 32 Personen negative Meinungen über Deutschland und 38 Personen negative Meinungen über die Deutschen vernommen haben. Bezüglich der Elternhäuser der Probanden gibt über die Hälfte der Studierenden an, dass ihre Eltern gleichgültig sowohl Deutschland (32) als auch den Deutschen (37) gegenüber sind. Ein Viertel der Eltern ist positiv in Bezug auf Deutschland und Deutsche eingestellt, ca. 6% der Eltern haben jedoch eine negative Haltung. Anhand dieser Zahlen wird sichtbar, dass sowohl das Verhältnis der Probanden als auch ihrer Eltern und der sie umgebenden Gesellschaft gegenüber dem Staat Deutschland besser ist als hinsichtlich seiner Bevölkerung. Aber auch hier wird ein Wandel zum Positiven sichtbar, wie aus den folgenden Antworten resultiert: Im Vergleich zu den früheren Studien von Mackiewicz und dem ISP halten mehr Germanistikstudierende die Deutschen für tolerant, aufgeschlossen, gebildet und freundlich, was auf eine sichtliche Verbesserung der Vorstellung von den Deutschen hindeutet. Diese wird insbesondere deutlich, wenn man bedenkt, dass die Germanistikstudierenden im Vergleich zu den ISP-Probanden von 2005 weniger dazu tendieren, die Deutschen für eingebildet zu halten und wesentlich weniger (nämlich ca. nur halb so viele) meinen, die Deutschen seien von der Überlegenheit der eigenen Nation überzeugt. Die Mehrheit der befragten Germanistikstudierenden schreibt dem typischen Deutschen die Eigenschaften reinlich, modern, ehrlich, unternehmerisch, ungläubig und gut organisiert (allerdings auch steif/formalistisch) zu, was wiederum eine Parallele zu früheren Studien darstellt. Im Hinblick auf das Merkmalpaar „gehorsam-ungehorsam“ tendieren diejenigen Studierenden mit intensivem Deutschlandbezug dazu, die Deutschen eher für ungehorsam zu halten.

Die Germanistikstudierenden assoziieren zwar Deutschland – ebenfalls wie die Probanden aus den früheren Studien – mit starker Wirtschaft und Wohlstand, aber die Zahl derjenigen, die Assoziationen im Zusammenhang mit dem Zweiten Weltkrieg hat, ist deutlich geringer. Stattdessen ist der Bereich „Deutschland als Arbeitsort“ in den Vordergrund gerückt. Es wird eine Vielzahl von Assoziationen genannt, die auf das Leben in Deutschland und aktuelle Entwicklungen (Multikulturalität, Ökologie) Bezug nehmen.

Die Assoziationen zu den Deutschen ergeben – ähnlich den früheren Studien – das Bild von Menschen, die fleißig, (gut) organisiert, strukturiert und pünktlich sind, aber im Gegensatz zu den Untersuchungen des ISP aus den Jahren 2000 und 2005 werden fast ebenso viele soziale Kompetenzen (tolerant, locker) wie praktische Eigenschaften genannt. Daneben werden jedoch auch negative Eigenschaften assoziiert, die wohl zum Teil auf direkten Erfahrungen und Beobachtungen beruhen. Auch stimmen viele der Assoziationen mit dem aktuellen Leben in Deutschland überein (Fahrradfans, reisen gerne).

Im Zusammenhang mit den mit Deutschland assoziierten Persönlichkeiten fällt auf, dass bei den Germanistikstudierenden – im Vergleich zu Mackiewicz's Untersuchung von 2011/12 Adolf Hitler an die fünfte Stelle (hinter Angela Merkel, Olaf Scholz, Johann Wolfgang von Goethe und Heidi Klum) gerückt ist, während diese Nennung bei den Probanden von Mackiewicz noch am zweithäufigsten war. Die übrigen angegebenen Persönlichkeiten aus Vergangenheit und Gegenwart, Politik, Sport, Musik, Literatur und Film bilden ein diverses Bild der deutschen Kultur.

Die Befragung liefert das Ergebnis, dass die Germanistikstudierenden ein wesentlich positiveres Deutschlandbild haben als die Probanden früherer Untersuchungen, was sicherlich mitunter an ihrem jungen Alter und ihrer Bildung liegt. Allerdings ist dieses Bild nicht unkritisch und auch negative Erfahrungen aus der Vergangenheit sind, wenn auch in den Hintergrund gerückt, immer noch wach.

LITERATUR

1. **Dolińska**, X., & Falkowski, M. (2001). Polska-Niemcy. Wzajemny wizerunek w okresie rozszerzania Unii Europejskiej. *Instytut Spraw Publicznych*. Retrieved from https://www.isp.org.pl/uploads/download/polska-niemcy-wzajemny-wizerunek-w-okresie-rozszerzania-unii-europejskiej_pl_1693682437.pdf [in Polish].
2. **Falkowski**, M. (2006). Razem w Unii. Niemcy w oczach Polaków 2000/2005. *Instytut Spraw Publicznych*. Retrieved from https://www.isp.org.pl/uploads/download/razem-w-unii-niemcy-w-oczach-polakow-2000-2005-publicacja-we-wspolpracy-z-fundacja-konrada-adenauera_pl_1693814180.pdf [in Polish].
3. **Łada**, A., & **Fronczyk**, A. (2009). Niemcy i polityka europejska w oczach Polaków. In: Kolarska-Bobińska, L. & Łada, A. *Polska-Niemcy. Wzajemny wizerunek i wizja Europy* (pp. 127–165). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych [in Polish].
4. **Halbwachs**, M. (2006). *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Suhrkamp: Frankfurt a.M. [in German].
5. **Kiwerska**, J. (1993). W atmosferze wrogości (1945–1970). In: Wolff-Powęska, Anna (Hrsg.). *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. (pp. 45–93) Poznań: Instytut Zachodni [in Polish].
6. **Maciejewski**, M. (2015). Niemcy w polskiej kulturze i myśli politycznej od schyłku XVIII w. do wybuchu II Wojny

Światowej. In: *Acta universitatis wratislaviensis, 3661, Przegląd prawa i administracji c/1* (pp. 725–749). Wrocław [in Polish]. 7. **Mackiewicz**, M. (2014). *Interkulturelle Motivation im Fremdsprachenunterricht. Eine comparative Studie zu Deutsch als Fremdsprache in Polen und den USA*. Frankfurt am Main: Peter Lang (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft [in German]). 8. **Picht**, R. (1980) Interesse und Vergleich: zur Sozialpsychologie des Deutschlandbilds. In: A. Wierlacher et al. (Hrsg.) *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache*, 6, 120–132. Heidelberg: Julius Groos [in German]. 9. **Sakson**, A. (1993). Niemcy w świadomości społecznej Polaków. In: *Polacy wobec Niemców*, Wolff-Powęska, Anna (Hrsg.) (pp. 408–430). Poznań [in Polish]. 10. **Wrześniński**, W. (1993): *Polskie badania niemcoznawcze*. In: Wolff-Powęska, Anna (Hrsg.) *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. (pp. 194–224). Poznań: Instytut Zachodni [in Polish]. 11. **Wrześniński**, W. (1994) Nachbar oder Feind. Das Klischee des Deutschen in Polen im 19. und 20. Jahrhundert. In: Gruzca, Franciszek (Hrsg.) *Vorurteile zwischen Deutschen und Polen: Materialien des deutsch-polnischen wissenschaftlichen Symposiums 9. bis 11. Dezember 1992, Görlitz-Zgorzelec*. (pp. 63–75). Warszawa: Wydawnictwo Akapit-DTP Sp. z o.o. [in German]. 12. **Zernack**, K. (2001). Deutsch-polnische Beziehungen im historischen Überblick. In: Gruzca, Franciszek (Hrsg.) *Tausend Jahre polnisch-deutsche Beziehungen. Sprache – Literatur – Kultur – Politik. Materialien des Millenium-Kongresses 5–8 April 2000, Warszawa* (pp. 88–106). Graf-Punkt: Warszawa [in German].

Тешаєв Зундерланд Єва – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, ХНПУ імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: eteshajev@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2202-548X>

Teshajev Sunderland Eva – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of General Linguistics and Romano-Germanic Philology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Teshajev Sunderland E. Das deutschen- und deutschlandbild polnischer studierender der germanischen philologie. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 339–365. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.27>

APA: Teshajev Sunderland, E. (2024). Das deutschen- und deutschlandbild polnischer studierender der germanischen philologie. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 339–365. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.27>

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.1'38

Ж. М. Гончарова

СУБСТАНТИВНІ БІНОМИ ЯК ОДНА З МОРФОЛОГІЧНИХ ДОМІНАНТ ІДІОСТИЛЮ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

У статті висвітлено специфіку авторського використання граматичних одиниць – дефіснооформлених подвійних субстантивних конструкцій (біномів) у поезії Івана Світличного. Скупченість та згущення таких сполук дозволяє визначати їх як домінантні морфологічні одиниці. Між компонентами субстантивних біномів виникають різні семантичні й різні синтаксичні відношення, що дозволяє розподілити їх на два основних типи: біноми із семантико-синтаксичним відношенням залежності та сполуки із семантико-синтаксичним відношенням рівноправності. Виокремлені різні функції, які виконують компоненти субстантивних сполук залежно від типу відношень між ними (функція означення, епітету; метонімічні відношення, загальномовні або контекстуальні синонімічні відношення).

Ключові слова: субстантивні конструкції, біноми, морфологічна домінанта, відношення залежності, відношення рівноправності, синонімічні відношення, контекстуальні синоніми.

Honcharova Zh. Substantive Binomials as One of the Morphological Dominants of Ivan Svitlychny Idiostyle. *The relevance of the article is conditioned by the fact that the study of the author's idiostyle at the grammatical level, in particular at the level of morphology, is not complete. We consider it important to indicate the features of the poetic idiostyle at the grammatical level, to outline the specifics of the use of morphological units for the representation of individual poetic meanings. In this work we aim to describe the dominant morphological units – morphological binomials – in Ivan Svitlychny poetry and characterize them according to the types of relations between their components. The article gives a detailed description of two main types of morphological binomials functioning in the poetic text: substantive binomials with a semantic and syntactic relation of dependence and binomials with a semantic and syntactic relation of equality.*

This article reports the results of a method of transformation analysis, according to which the two types of binomials are distinguished. Language means (grammatical and lexical) implemented for the realization of the author's intention to create a poetic meaning are defined with the contextual-interpretation method, linguistic and poetic analysis.

It is pointed out that the components of morphological binomials of two types perform different functions. In addition to the attributive function, the dependent components of the compounds with a semantic and syntactic relation of dependence perform the function of epithet. There are also metonymic relations between the components of binomials. The components of substantive binomials with a semantic and syntactic relation of equality have different synonymous relations: common or contextual. Antonymic relations between the components of morphological binomials of this type are not detected.

Keywords: *substantive compound, binomial, morphological dominant, relation of dependence, relation of equality, semantic synonymous relations, contextual synonymous relations.*

Вступ

Спосіб мислення й творча фантазія автора зумовлюють мовну поведінку під час створення текстів, зокрема використання лінгвостилістичних одиниць в авторській індивідуальній спосіб. У художньому творі дослідник може виокремити індивідуальні мовні та стилеві характеристики, що дає можливість говорити про ідіостиль автора. Авторський стиль відбивається в інтеграції тем, жанрів, з одного боку, та, з іншого, у застосуванні засобів і прийомів, яким віддається перевага, і які використані для побудови тексту, передачі як інформативних, так і емотивно-експресивних компонентів поетичного смислу.

Значна кількість наукових праць присвячена вивченню різних аспектів ідіостилю письменника. Г. М. Сюта, наприклад, обстоє думку про особливу «концептуально-мовотворчу роль письменників» у процесі становлення й розвитку національної мови (Сюта, 2018: 36). Учена розглядає авторський стиль як тип індивідуальної мовотворчої практики. Інші дослідники ідіостилю автора вбачають в ньому «формально-змістову єдність і цілісність художньої концепції митця», розглядають авторський стиль як «художньо-семантичну тканину творчості», елементи якої органічно взаємопов'язані і взаємозалежні (Голобородько, 2010: 177). Авторська мовотворчість, «тип його мовомислення» (Єрмоленко, 2005) віддзеркалюється в способі вживання лінгвістичних і художніх засобів, що можуть бути частотними більшою або меншою мірою. Скупченість, згущення мовних і художніх засобів одного типу на рівні художнього твору або ідіостилю у філологічних студіях розглядають як домінанту, наявність якої стає універсальною ознакою ідіостилю (Скоробогатова, & Козлова, 2020).

Досліджуючи індивідуальні лінгвостилістичні характеристики творчості майстрів слова, ми можемо визначити домінантні риси їхніх ідіостилів. Серед таких характеристик-ознак найважливішою стає використання одиниць будь-якого рівня мови або художніх засобів й поетичних прийомів, які вирізняються за кількістю та виразним навантаженням на тлі інших. З огляду на те, що вивчення авторського ідіостилю на граматичному рівні, зокрема на рівні морфології, не є повним, вбачаємо важливим виокремлення ознак поетичного ідіостилю на рівні граматики, а саме: окреслення специфіки використання морфологічних одиниць для реперезентації окремих поетичних смислів у конкретних ідіостілях. У цій розвідці ставимо **за мету** описати домінантні морфологічні одиниці – морфологічні біноми – у поезії Івана Світличного та схарактеризувати їх за типами відношень між компонентами.

Методи дослідження

Характер поставленої мети зумовив застосування таких методів, як описовий, функціональний, метод трансформаційного аналізу, метод контекстно-інтерпретаційного аналізу. Описовий метод використано для загального аналізу й опису досліджуваних граматичних одиниць. Поетичний потенціал граматичних одиниць у художньому функціюванні виявлено за допомогою функціонального методу; метод трансформаційного аналізу уможливив розподіл морфологічних одиниць (біномів) за двома типами. Завдяки лінгвопоетичному й контекстно-інтерпретаційному аналізу схарактеризовано граматичні засоби та поетичні прийоми реалізації авторської інтенції до створення поетичного смислу.

Виклад основного матеріалу

Останнім часом з'являється чимало лінгвістичних праць, позначених зацікавленістю вчених дослідженням домінант різних типів як елементів структури художнього тексту або як авторських лінгвостилістичних характеристик ідіостилю. Дослідники акцентують увагу на тому, що ідеї домінанти уможливлюють визначення фактору тексту та характеристики стилю, що змінює звичайні функціональні відносини між елементами та одиницями тексту. Наприклад, мовознавиці О. В. Кульбабська й Н. О. Шатілова, описуючи ідіостиль

Сидора Воробкевича, виокремлюють у ньому систему мовних домінант. Під ідіостилем авторки розуміють вербальну реалізацію «індивідуально-авторської картини світу письменника в системі мовних домінант (фонетичних, лексичних, фраземних, граматичних), спричинених його світоглядною орієнтацією, константних стилетвірних ознак, що визначають специфіку художньої системи» (Кульбаська, & Шатілова, 2016: 50).

Дослідження домінант ідіостилю є характерним для представників Харківської філологічної школи. Ідіостильові домінанти докладно описані у роботі К. Ю. Голобородька, де учений окреслює творчість Олеся Гончара в її лінгвософському та мовно-концептуальному вияві (Голобородько, 2010). Т. Ю. Лисиченко описує характер творення й функціонування метафори в поетичному тексті, виокремлюючи домінантні метафоричні моделі (Лисиченко, 2011); О. О. Скоробогатова досліджує морфологічні домінантні риси в ідіостилях окремих авторів (Скоробогатова, 2014); О. В. Бувалець характеризує деякі типи субстантивних біномів як домінанту окремих віршів в ідіостилі М. Ключова, О. Мандельштама та В. Соснори (Бувалець, 2014); Н. С. Мініна аналізує актуалізацію часток і партикулятивів у російській поезії ХХ–ХХІ століть й виокремлює вірші з домінантою заперечних часток для передачі загальної поетичної ідеї заперечення (Мініна, 2016); Н. І. Самсоненко виявляє й досліджує морфологічну домінанту поетичного тексту на матеріалі російськомовної поезії (Самсоненко, 2018). У роботі О. О. Скоробогатової та Н. С. Мініної (Скоробогатова, & Мініна, 2017: 129–131) розглянуто поетичні тексти з домінантою службових частин мови. Опис формування граматичної домінанти також подано у монографії (Калашник, & Олексенко, Халіман, 2022).

Під час опису способів актуалізації граматичних значень у віршованому тексті О. О. Скоробогатова серед інших окреслює поетичні прийоми морфологічного відбору («селекції») і «згущення». Такі прийоми мовознавиця визначає як скупченість подібних одиниць, а саме морфологічних, на невеличкому просторі віршованого тексту й виокремлює їх як такі, що слугують основою формування морфологічної домінанти (Скоробогатова, 2015: 50). Відзначмо, що майстри слова регулярно використовують подібні прийоми, відбираючи морфологічні одиниці різних класів, категорій й розрядів

(відбір дієслів за однією видно-часовою формою, станом, способом; відбір інфінітивних форм, іменників за їх різними категоріями, числівників, присвійних прикметників, ступенів порівняння й коротких форм прикметників тощо).

Поетичний прийом селекції фіксуємо в поезії Івана Світличного, представника шістдесятницького руху в Україні. Відзначаємо відбір морфологічних біномів – «дефіснооформлених одиниць, що складені з морфологічно однорідних елементів, які утворюються за моделями «іменник-іменник», «дієслово-дієслово», «прислівник-прислівник» тощо» (Скоробогатова, 2023). За нашими спостереженнями морфологічні біноми, утворені за моделлю «іменник-іменник», набувають ознак доміантних у ідіюстилі обраного поета.

Опис біномних граматичних одиниць бере свій початок від праць О. О. Потєбні. Учений ретельно схарактеризував іменникові конструкції. Теоретичні положення науковця щодо функціонування морфологічних біномів розвивають сучасні представники Харківської філологічної школи. Так, у роботі О. О. Скоробогатової, окрім субстантивних типів, описані дієслівні й прислівникові біноми в українському фольклорному і поетичному дискурсі (Скоробогатова, 2023). О. В. Бувалець досліджує подвійні субстантивні конструкції в російській поезії ХХ–ХХІ століть (Бувалець, 2014).

У творчості Івана Світличного здебільшого представлені субстантивні типи морфологічних біномів (*друзі-побратими, камери-печери, мороки-химери*), які за спостереженням дослідників цієї теорії, становлять більшу частину одиниць, що використовуються в різних дискурсах. Трапляються поодинокі випадки вживання дієслівних (*будем-перебудем*) й прислівникових біномів (*достеменно-правдиво*). Під час аналізу морфологічних біномів у творчості Івана Світличного з'ясовано, що між компонентами цих конструкцій виникають різні семантичні, а іноді й різні синтаксичні відношення. Різні семантико-синтаксичні відношення між компонентами біномів уможливають їх розподіл на два основні типи, які схарактеризовано в дослідженні О. О. Скоробогатової (Скоробогатова, 2015). До першого типу належать біноми з семантико-синтаксичним відношенням залежності, у яких один з елементів виконує роль означального компонента по відношенню до головного. До другого типу дослідниця відносить субстантивні сполуки із семантико-синтаксичним відношенням

рівноправності, де елементи є рівнонавантаженими і семантично, і синтаксично. Жоден з компонентів такого поєднання не є головним. Для того щоб класифікувати субстантивні біноми за двома ознаками (відношення залежності/рівноправності) Олена Бувалець використовує метод трансформаційного аналізу, завдяки якому можливою стає трансформація субстантивних сполук із семантико-синтаксичним відношенням залежності в словосполучення, а сполуки із семантико-синтаксичним відношенням рівноправності – у поєднання із сполучниками *і/й*, що свідчить про сурядний синтаксичний зв'язок між компонентами (Бувалець, 2014).

Застосуємо цей метод для аналізу біномів у віршах І. Світличного. Визначаємо поєднання *привиди-ідеї*, *недви́га-крига*, *дуб-нелинь*, *світ-вир* як конструкції, що представляють субстантивні сполуки із семантико-синтаксичним відношенням залежності, де означальними компонентами є препозитивні елементи (*привиди-ідеї*, *недви́га-крига*) або постпозитивні (*дуб-нелинь*, *світ-вир*). Порівн.: В Едемі розвели гарем, / У храмах – корчми та бурдеї. / А ми за **привиди-ідеї** / Офірні голови кладем. // Допоки дарма люд дурити? / Себе губити? Чесць ганьбити / Причетністю до злодіянь? (І. Світличний «Фауст Покаянний»); Була весна. Була відлига. / І – Божа благодать була. / Сніги розтанули. Спливла. / Унебуття **недви́га-крига**. (І. Світличний «Приморозок»); І незбагненно, як це поруч / З магічним таїнством беріз / **Дуб-нелинь**, товстокора покруч / Іржавим панцирем обріс.// (І. Світличний «Берези»); Молись! Молись! Не має миру / В самотині від **світу-виру** / Й диявольської суєти (І. Світличний «Чернець»).

Для з'ясування смислових відношень у поєднаннях *привиди-ідеї*, *недви́га-крига*, *дуб-нелинь* та *світ-вир* трансформуємо ці сполуки у словосполучення, де залежні компоненти виконують функцію означення: *привиди-ідеї* (ідеї незрозумілі, неосяжні, нечіткі), *недви́га-крига* (крига, що не рухається, нерухома), *дуб-нелинь* (дуб, з якого не опадає листя), *світ-вир* (бурхливий світ, який стрімко змінюється).

У поезії Івана Світличного компоненти субстантивних поєднань такого типу (із семантико-синтаксичним відношенням залежності) в низці прикладів можуть виконувати функцію епітету. Наприклад: *І чим я досадив тій владі?! / Та ж я ще б так служив громаді! / У мене ж – золото-кума!* (І. Світличний «Моїй кумі»). Або: *Поезія – свобода серця. / Вона ламає сков і стрим – / Канони ритмів, пута рим, /*

На простір *слова-волі* рветься (І. Світличний «Поезія»). Морфологічні біноми *золото-кума*, *слово-воля* представляють субстантивні поєднання, залежні компоненти яких виконують функцію епітета, надаючи емоційної характеристики головним. У деяких прикладах відзначаємо метонімічні відношення між компонентами біномів: *Така овеча, послідує паства, / Що вити хочеться від роду-братства! / А кров – одна. Вичавлюю раба // Из себе – спадок роду! – по краплині. / Волаю (а до кого?): – Вам віднині / Я, дисидент, – не кум, не сват, не брат* (І. Світличний «Я – дисидент»).

Інші уривки з віршів І. Світличного уміщують субстантивні поєднання, які представляють однотипні одиниці й характеризуються рівноправністю компонентів, порівн.: *Ми вранці киснем без пуття, / Вставати **лінь-морока**. / Штани тісні, вузьке взуття, / Вода холодна й мокра* (І. Світличний «Чорний горб»); *Потворна гуля – чорний горб / В ледачого верблюда. / А в лінтюхів і **сплюх-нероб** / І ще брудніша буде. / Затямте всі – дорослі й діти, / Хто любить сиднями сидіти: / Росте в нероб / Потворний горб, / Верблюжий чорний горб* (І. Світличний «Чорний горб»); *Не сніг – суха сипуча потерть. / Паде розгойданий каскад / Из висі, рине низом, потім / Стовпом розвихреним назад, // У вись, у **вирі-коловерті**... / Все зрушилося. Сто стихій. / Без сухоходу. Світ без тверді. / Сипка безодня – й ти у ній* (І. Світличний «Завія»); *Обсіли **мороки-химери**, / Снується сутінь спроквола... / Тужавіє драглиста мла, / Принишкли камери-печери. // І раптом – вічність ожила! / Здригнулися небесні сфери, / Й зоря достотністю Венери, / Над телевежею зійшла...//* (І. Світличний «Вечірня містерія»). Семантична й синтаксична рівноправність у сполуках *лінь-морока*, *сплюхи-нероби*, *вир-коловерть*, *мороки-химери* надає відносну самостійність елементам таких поєднань. Компоненти таких сполук або можна замінити одне одним: *вир-коловерть* (*вир=коловерть*), або трансформувати в сурядну сполуку зі сполучником **і**: *лінь-морока* (*лінь і морока*); *сплюхи-нероби* (*сплюхи і нероби*), *мороки-химери* (*мороки і химери*), що характеризує ці поєднання як субстантивні біноми із синонімічними відношеннями між компонентами. Проте складові цих субстантивних конструкцій мають синонімічні відношення різного характеру. Компоненти біному *вир-коловерть* є загальномовними синонімами: *вир* – 'коловорот, крутіж, круговерть, вирва' (Словник синонімів онлайн), їх можна замінити одне одним в тому

самому контексті, а поєднання *лінь-морока*, *сплюхи-нероби*, *мороки-химери* є прикладами контекстуальної синонімії між компонентами. Семантика складових компонентів повністю не збігається, але в контексті, в умовах поетичної будови компоненти цих поєднань наближаються за значенням. Контекстуальна синонімія формується в умовах індивідуального авторського висловлювання. У цьому випадку відзначаємо контекстуальні синоніми в складі субстантивних біномів у поетичному ідіостилі Івана Світличного. Авторський індивідуальний спосіб організації мовного матеріалу уможливив актуалізацію спільних сем у значеннях компонентів субстантивних сполук. Загальні значення біномів *лінь-морока*, *сплюхи-нероби*, *мороки-химери* семантично зв'язані. Значення компонентів у даному ряді біномів перебувають в одному семантичному просторі. Тож, на нашу думку, факт їхнього спільного використання створює загальний поетичний зміст, пов'язаний зі значеннями окремих компонентів та їхньою внутрішньою формою: *лінь-морока* – 'небажання щось робити', *сплюхи-нероби* – 'ледарі, що багато сплять', *мороки-химери* – 'страховиська, що морочать людину'.

Як морфосинтаксичні одиниці в структурі поетичного тексту біномні іменникові поєднання представляють будову зі складною взаємодією й між елементами субстантивної конструкції, і з іншими елементами поетичного тексту. Наприклад, узагальнене значення граматичного біному *сплюхи-нероби* ('ледарі') актуалізовано завдяки його синтаксичній позиції: субстантивний біном *сплюхи-нероби* поєднаний із іменником *лінтюхи* сурядним зв'язком, порівн.: *Потворна гуля – чорний горб / В ледачого верблюда. / А в лінтюхів і сплюх-нероб / І ще брудніша буде. / Затямте всі – дорослі й діти, / Хто любить сиднями сидіти: / Росте в нероб / Потворний горб, / Верблюжий чорний горб* (І. Світличний «Чорний горб»). У близькій локалізації з біномом *сплюхи-нероби* розташовані прикметник *ледачий*, фразеологічне сполучення *сиднями сидіти* та іменник *нероби*, що повторює один з компонентів біному.

Поетичний простір є сферою актуалізації граматичних значень. На прикладі іменних категорій і розрядів О. О. Скоробогатова описує актуалізацію одиниць граматичного рівня поетичного тексту, яка слугує підґрунтям для створення поетичних смислів (Скоробогатова, 2015). Водночас в умовах поетичного тексту можлива й нейтралізація

граматичних значень. У сфері граматики, зокрема синтаксису, поняття «нейтралізації» однією з перших використовує І. І. Ковтунова. Дослідниця, застосовуючи лінгвістичний підхід до поетичної мови, виявила здатність поетичних текстів до нейтралізації граматичних протиставлень (Цит за: (Скоробогатова, 2015)), коли в одній граемі неможливо чітко виокремити одне граматичне значення завдяки контекстуальній невизначеності одиниць. Звернемо увагу на деякі субстантивні біноми в ідіостилі Івана Світличного, наприклад, біном *слово-усмішка* виявляє функційну здатність до семантико-синтаксичного поєднання із відношенням залежності, і з відношенням рівноправності, порівн.: *За слово-усмішку Михасі, / Та Світи, та Галинки – вас я, / Усіх вас гамузом віддам* (І. Світличний «Моїм любаскам»). У зазначеному контексті, на наш погляд, виникає нейтралізація відношень залежності – рівноправності. Субстантивну сполуку *слово-усмішка* можна трансформувати і в сполучення із сурядним зв'язком «слово і усмішка», і в порівняльну конструкцію «слово, як усмішка», і в атрибутивну «слово, яке викликає усмішку».

Висновки

Особливості індивідуального авторського мислення, мовні та стильові характеристики творчості Івана Світличного створили умови для окреслення певних морфосинтаксичних одиниць – біномів. Скупченість та згущення морфологічних біномів, що утворені за моделлю «іменник-іменник», дозволяє визначати їх як домінантні граматичні одиниці в ідіостилі митця. Серед виокремлених субстантивних біномів в ідіостилі Івана Світличного значну кількість становлять сполуки із семантико-синтаксичним відношенням залежності. Окрім функції означення залежні компоненти цих сполук виконують функцію епітету. Також виникають метонімічні відношення між компонентами біномів.

Іменникові конструкції, які репрезентують однотипні одиниці й характеризуються рівноправністю компонентів, є субстантивними біномами, між компонентами яких виникають або синонімічні відношення, або антонімічні. В ідіостилі Івана Світличного зафіксовані сполуки, що мають синонімічні відношення різного характеру: загальномовні або контекстуальні. Антонімічних відношень між компонентами морфологічних біномів такого типу нами не виявлено.

Деякі приклади ілюструють функціювання бінома як такого, що можна інтерпретувати як поєднання із семантико-синтаксичним відношенням залежності, так і відношенням рівноправності, що свідчить про нейтралізацію відношень залежності / рівноправності у зазначеній сполуці. Встановлено, що морфологічна актуалізація біномних конструктивів у поезії Івана Світличного більш частотна, ніж нейтралізація граматичних значень.

Лінгвостилістичний аналіз подібних граматичних одиниць є важливим і на рівні окремого поетичного твору, і в аспекті дослідження ідіостилю письменника загалом. Авторська картотека двочленних субстантивних сполук свідчить про те, що одиниці морфосинтаксичного рівня є засобами виразності поетичного тексту, демонструють креативність митця, слугують граматичною ознакою його ідіостилю та віддзеркалюють індивідуально-авторську мовну картину світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бувалець, О. В. (2014). Подвійні субстантивні конструкції в російській поезії ХХ–ХХІ століть. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
2. Голобородько, К. Ю. (2010). *Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
3. Єрмоленко, С. Я. (2005). Лінгвостилістика: основні поняття, напрями і методи дослідження. *Мовознавство*, 3–4, 112–125.
4. Калашник, О. В., & Олексенко О. А., Халіман О. В. (2022). *Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. ХХ – поч. ХХІ ст.* Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
5. Кульбаська, О. В., & Шатілова, Н. О. (2016). «Пишу як серце диктує...» (Ідіостиль Сидора Воробкевича). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.
6. Лисиченко, Л. А. (2011). *Ці невичерпні глибини мови*. Харків.
7. Мініна, Н. С. (2016). Актуалізація часток і партикулятивів у російській поезії ХХ–ХХІ століть. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
8. Самсоненко, Н. І. (2018). Морфологічна домінанта поетичного тексту (на матеріалі російськомовної поезії ХІХ – ХХІ століть). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
9. Скоробогатова, О. (2023). Морфологічні біноми різних типів у доробку фундаторів Харківської філологічної школи, сучасний стан і перспективи дослідження проблеми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 93, 79–83. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-12>.
10. Скоробогатова, О. О., & Козлова, А. Г. (2020). Дослідження морфологічного рівня поетичної мови в аспекті лінгвокреології: сучасний стан і перспективи. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches* (198–217). Riga: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-027-8-30>.
11. Скоробогатова, О. О. (2015). Поетичний потенціал іменних граматичних категорій (на матеріалі російської поезії ХІХ–ХХІ століть). (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ.
12. Скоробогатова, Е. А. (2014). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий*

в текстах и идиостилях. Харьков: Харьковское историко-филологическое общество. 13. **Скоробогатова**, Е. А., & Минина, Н. С. (2017). *Грамматические значения и поэтические смыслы: стиховая актуализация служебных частей речи*. Харьков: ФЛП Бровин А. В. 14. **Сюта**, Г. М. (2018). Цитата в українському поетичному тексті ХХ століття: джерела, прагматика, рецепція. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України. 15. **Словник синонімів онлайн**. Узято з <https://synonymy.info/>

ДЖЕРЕЛА

16. **Світличний**, І. (1994). *У мене тільки слово*. Харків: Фоліо.

REFERENCES

1. **Buvalets**, O. V. (2014). Podviini substantivni konstruktsii v rosiiskii poezii XX – XXI stolit [Binary substantive constructions in Russian poetry of the XXth-XXIth centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
2. **Holoborodko**, K. Yu. (2010). *Idiostyl Oleksandra Olesia: linhvokohnityvna interpretatsiia [Oleksandr Oles idiostyle: linguocognitive interpretation]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
3. **Yermolenko**, S. Ya. (2005). Linhvostylistyka: osnovni poniattia, napriamy i metody doslidzhennia [Linguistic stylistics: basic concepts, directions and methods of research]. *Movoznavstvo – Language studies*, 3–4, 112–125 [in Ukrainian].
4. **Kalashnyk**, O. V., & Oleksenko O. A., Khaliman O. V. (2022). *Khudozhnia semantyka y stylistyka zaimennyka v ukrainskii intymnii poezii II pol. XX – poch. XXI st. [Artistic semantics and stylistics of the pronoun in Ukrainian intimate poetry of the 2nd half of the XXth – beginning of the XXIth centuries]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
5. **Kulbabska**, O. V., & Shatilova, N. O. (2016). «Pyshu yak sertse dykтуie...» (Idiostyl Sydora Vorobkevycha) [“I write as my heart dictates...” (Idiostyle of Sydor Vorobkevych)]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian].
6. **Lysychenko**, L. A. (2011). *Tsi nevycherpni hlybyny movy [The inexhaustible depths of language]*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. **Minina**, N. S. (2016). Aktualizatsiia chastok i partykulyatyv v rosiiskii poezii XX-XXI stolit [Actualization of particles and particulates in Russian poetry of the XXth-the XXIth centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
8. **Samsonenko**, N. I. (2018). Morfolohichna dominanta poetychnoho tekstu (na materialy rosiiskomovnoi poezii XIX – XXI stolit) [Morphological dominant of the poetic text (as evidenced by Russian language poetry of the XIXth – the XXIth centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
9. **Skorobohatova**, O. (2023). Morfolohichni binomy riznykh typiv u dorobku fundatoriv Kharkivskoi filolohichnoi shkoly, suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia problem [Morphological binomials of various types in the works by the founders of Kharkiv school of philology, the current state and prospects of the problem study]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filolohiia» – V. N. Karazin Kharkiv national university journal. Section “Philology”*, 93, 79–83. <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-12> [in Ukrainian].
10. **Skorobohatova**, O. O., & Kozlova, A. H. (2020). Doslidzhennia morfolohichnoho rivnia poetychnoi movy v aspekti linhvokrealohii: suchasnyi stan i perspektyvy [Morphological level research of poetic language in the aspect of linguocrealogy: current state and prospects]. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches* (pp. 198–217). Riga: Baltija Publishing.

<https://doi.org/10.30525/978-9934-26-027-8-30> [in Ukrainian]. 11. **Skorobohatova, O. O.** (2015). Poetychnyi potentsial imennykh hramatychnykh katehorii (na materiali rosiiskoi poezii XIX – XXI stolit) [Poetic potential of nominal grammatical categories (as evidenced by Russian poetry of the XIXth – the XXIth centuries)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. 12. **Skorobogatova, E. A.** (2014). *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: poe'tika imennykh kategorij v tekstax i idiostilyax* [Grammatical meanings and poetic senses: poetics of nominal categories in texts and idiostyles]. Xar'kov: Xar'kovskoe istoriko-filologicheskoe obshhestvo [in Russian]. 13. **Skorobogatova, E. A., & Minina, N. S.** (2017). *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: stixovaya aktualizaciya sluzhebnyx chastej rechi* [Grammatical meanings and poetic senses: verse actualization of secondary parts of speech]. Xar'kov: FLP Brovin A. V. [in Russian]. 14. **Siuta, H. M.** (2018). Tsyтата v ukrainskomu poetychnomu teksti XX stolittia: dzherela, prahmatyka, retseptsiia [Quotation in Ukrainian poetic text of the XXth century: sources, pragmatics, reception]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 15. **Slovyk** synonimiv online [The dictionary of synonyms online]. Retrieved from <https://synonimy.info/%D0%B2/%D0%B2%D0%B8%D1%80> [in Ukrainian].

SOURCES

16. **Svitlychnyi, I.** (1994). *U mene tilky slovo* [I have only a word]. Kharkiv: Folio.

Гончарова Жанна Миколаївна – аспірант кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені М. Ф. Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна
E-mail: zhannagoncharova803@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3665-5335>

Honcharova Zhanna – PhD student at M. Hetmanets department of Foreign Literature and Slavic languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Гончарова Ж. М. Субстантивні біноми як одна з морфологічних домінант ідіостилю Івана Світличного. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 366–377. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.28>

APA: Гончарова, Ж. М. (2024). Субстантивні біноми як одна з морфологічних домінант ідіостилю Івана Світличного. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 366–377. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.28>

ПРО ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ФАЦИНАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті представлено лінгвопоетичний аналіз зразків української поезії 20–30-х років ХХ століття, метою якого було виявлення механізму формування або підсилення фасцинативності текстів. Фасцинативність розглядається нами як онтологічна риса поетичного тексту. Вона може формуватися на підґрунті широкого спектру віршових елементів. Найбільше уваги в цій розвідці приділяється елементам граматичного рівня. З огляду на сталість їх значень, вважаємо, що їхній опис релевантний для адекватної інтерпретації змістів поетичних висловлювань. Використання прийомів морфологічної актуалізації, на нашу думку, впливає на читацьку перцепцію та аперцепцію, підсилюючи чи зменшуючи фасцинативність.

Ключові слова: актуалізація, граматики, лінгвопоетичний аналіз, поетичний текст, українська поезія, фасцинація, фасцинативність.

Zolotko A. On Fascinativity Creating Techniques in Ukrainian Poetry of the 20–30s of the XXth Century. *The purpose of the research is to examine the samples of the poetic language of Ukrainian poems of the 20-30s of the XXth century for the mechanism of creating or enhancing fascinativity by providing linguistic and poetry analysis. We consider the feature of fascinativity as an ontological one for a poetic text. A wide range of language units may contribute to fascinativity. However, the grammatical-level elements are given the most attention in this study as long as they provide relevant data for an accurate interpretation of a poetic statement due to the stability of their meanings.*

This paper reflects the idea that grammatical units affect the reader's perception and apperception by enhancing or reducing fascinativity. The topicality of the research is related to the interests of the modern linguistic society in studying poetic language and, in particular, poetic grammar to examine a specific phenomenon – fascinativity. Studying this phenomenon can provide a key to understanding the mechanism of verbal influence on the reader. The article aims to investigate morphological and syntactical units with the purpose of defining their place in the mechanism of creating fascinativity of the poetic text. This aim presupposes the following objectives: on the first stage – to make a subjective selection of poetic works in which the fascinativity is the most clearly represented on the grammatical level; the next step is to analyse how a grammatical unit works for the poetic sense of a verse in general and for its fascinativity in particular. Having studied the samples of Ukrainian poetry, we conclude that the synergy between morphological actualisation techniques and the techniques of verse structuring leads to the creation of fascinativity of a text. Among such

techniques are the repetition of the same pronoun, prefixes, and verb forms, creating morphological dominants, which influence the tempo of a verse, and actualising the internal form of a metaphor.

Keywords: *actualisation, poetic grammar, linguistic and poetic analysis, poetic language, poetic text, fascination, fascinativity, Ukrainian poetry.*

Вступ

Поети тонко відчують ритм епохи й відображають його через акт індивідуальної мовотворчості. Саме тому поетична мова за всіх часів була й залишається не тільки потужним катализатором, а й двигуном еволюційних процесів у мові. Особливо це стосується авторів, творча діяльність яких припадає на інтенсивні, переломні історичні періоди. Такі періоди характеризуються високою динамічністю суспільно-політичних процесів, що привертають до себе увагу творчих особистостей, з'являються нові мистецькі течії, що об'єднують однодумців, котрі шукають шляхи новітнього художньо-креативного самовираження. Тому ми вважаємо, що вивчення мови поезії початку ХХ століття взагалі й дослідження фацинати́вності поетичних творів цього періоду зокрема відповідає сучасним напрямам наукового пошуку в дослідженні мовних явищ, що відкривають шлях до розуміння механізму вербального впливу на читача.

Окремі розвідки, спрямовані на дослідження фацинати́вності, належать таким сучасним дослідникам, як Л. Козяревич-Зозуля, О. Омельченко (комунікативна лінгвістика), В. Соковнін (філософія), А. Козлова, О. Скоробогатова (лінгвопоетика) та ін.

Вивченню різних аспектів граматики художніх творів присвячували свої роботи О. Калашник, Є. Козлов, Д. Колода, Т. Космеда, Л. Лисиченко, О. Олексенко, О. Палатовська, Н. Самсоненко, О. Скоробогатова, О. Халіман, Л. Черкасова та ін. філологи. Такі фахівці, як А. Мойсієнко (проблеми декодування поетичного тексту як аперцепційної системи) (Мойсієнко, 2006), О. Голікова (дослідження номінативних та інфінітивних рядів як засобів виразності художнього твору) (Голікова, 2011), О. Бувалець (подвійні субстантивні конструкції в поезії) (Бувалець, 2014) вивчають комплексно граматичний рівень поезії, розглядаючи питання морфології в контексті синтаксичних зв'язків, і таким чином виходять на рівень морфосинтаксису. У роботі (Zolotko, 2022) досліджено механізм створення фацинати́вності в поезії на прикладі одного з віршів Б. Слуцького, відзначено активну

роль мовних одиниць морфологічного рівня у створенні поетичної виразності, яка впливає на фасцинативність поетичного тексту.

Мета цієї розвідки полягає в багаторівневому аналізі мовних одиниць в українській поезії 20-30-х років ХХ століття для виявлення граматичних прийомів створення поетичних смислів та формальної виразності, що мають потенціал для формування або підсилення фасцинативності поетичного твору.

Методи дослідження

Основними методами розвідки слугують метод суцільної вибірки (для пошуку мовного репрезентативного матеріалу) і метод аналізу й синтезу (для з'ясування значень окремих елементів тексту і визначення того, як вони корелюють з іншими, створюючи або підсилюючи фасцинативний ефект поетичного висловлювання).

Виклад основного матеріалу

Термін “фасцинативність” має широку семантику, що пов'язана з латинським походженням дієслова *fascināre*, яке означає ‘зачаровувати’, ‘заворожувати’. Спершу в 1962 році з'явився термін “фасцинація”, і стосувався він теорії сигналізації, яку запропонував Ю. Кнорозов, відомий учений-майяніст, наукова діяльність якого починалася в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Фасцинацію, що належить до теорії сигналізації, учений вважав протилежним до комплементарного їй поняття інформації, що в текстах має вираження фактологічної інформативності. Проте фасцинативність як категорія поетичного дискурсу, на нашу думку, теж може розглядатися як вид інформації, пов'язаний з експресивністю і впливом на читача. Нам імпонує позиція О. Скоробогатової стосовно того, що фасцинативність поетичного тексту не обов'язково лінійно збільшується при зменшенні кількості інших видів інформації в тексті. У поетичних текстах розповсюджений варіант семантичної фасцинації (термін запропонований Ю. Кнорозовим), яка підсилюється при збільшенні текстової неоднозначності (Скоробогатова, Золотко, 2023). Цей вид фасцинації сприяє широким можливостям інтерпретації. Отже, поетичний фасцинативний текст потенційно містить велику кількість “закодованої” інформації, яка, у свою чергу, породжує безліч інтерпретацій.

Учені-філологи О. Скоробогатова та А. Козлова вважають фасцинативність онтологією характеристикою поетичного тексту й стверджують, що вона тісно пов'язана з реалізацією поетичного надзавдання (Скоробогатова, & Козлова, 2021). Фасцинативність віршованого тексту створюється за участі елементів різних рівнів та їх комбінацій. Елементи граматичного рівня, на нашу думку, дають релевантні дані для адекватної інтерпретації поетичних смислів, оскільки передають сталі імпліцитні значення, що розуміються носіями мови підсвідомо та з найменшим ступенем варіативності.

У цьому дослідженні для аналізу структурних елементів поетичного тексту ми використовуємо методiku, запропоновану О. Скоробогатовою. Дослідниця стверджує, що в основі багатьох художньо-естетичних способів актуалізації граматичного потенціалу мовних одиниць у структурі поетичного тексту лежать відбір (селекція) однорідних форм і значень, яка може спричинити формування морфологічної домінанти тексту чи його частини; співпозиція (результат поєднання в структурі віршового ряду форм і значень словоформ різних частин мови із загальним коренем або граєм, що належать до одного парадигмального ряду); атракція (уподібнення морфологічних форм) (Скоробогатова, 2021). Досліджуючи той чи той віршовий текст, ми приділяємо увагу тому, як використання автором цих способів актуалізації морфологічних одиниць тексту впливає на ступінь фасцинативності тексту.

Важливе місце в лінгвопоетичному аналізі посідає метод інтроспекції. Синонімом поняття лінгвістична інтроспекція можна вважати словосполучення мовна інтуїція (див. Палатовська, 2015). У нашій роботі цей метод передбачає рефлексію дослідником-лінгвістом над власними станами й відчуттями у зв'язку з граматичними реаліями того чи того тексту.

Аналізуючи елементи віршованого тексту, які впливають на фасцинативність, звертаємо увагу на те, як той чи той прийом морфологічної актуалізації інтегрується в тіло твору завдяки закону єдності й щільності віршового ряду (закону Тинянова), а також закону композиційності (закону Фреге) (див. Скоробогатова, 2012: 52), утворюючи збагачене різноманітними смислами поетичне висловлювання. Такі учені, як М. Гаспаров, О. Скоробогатова, О. Голікова та ін., запропонували розглядати віршовий ряд у розширеному розумінні,

розповсюджуючи це поняття не тільки на горизонтальні, а й на вертикальні послідовності. Досліджуються різновекторні зв'язки між одиницями, що забезпечує включення до цього поняття всіх елементів тексту, які формують віршову структуру. До них належать, окрім організуючого метра, різні синтаксичні фігури, багато з яких мають морфологічне підґрунтя щодо подібності елементів, які створюють синтаксичний малюнок. Також ми беремо до уваги міркування, що на динаміку поетичного ритму впливають особливі морфологічні та синтаксичні структури, застосування яких можна порівняти з кінематографічним принципом монтажу (див. Колода, 2011; Золотько, 2021).

Розглянемо механізм формування фасцинативності на конкретних прикладах.

...За гуркотом,
 за шелестом
 машиновим
 не вчув,
 не вчув
 її приходу...

(Усенко, 1985: 27)

Вірш Павла Усенка починається подвійним повтором. Перші два рядки мають анафоричний повтор при однорідних членах речення, а саме применника *за* при іменниках в орудному відмінку, що формують значення причини *за гуркотом* і *за шелестом* (див. Загнітко, 1996). Спільне означення *машиновим* додатково об'єднує цю пару на граматичному рівні, а постпозиція означення до означуваного слова, достатньо типова для поезії, виокремлює його на смислового рівні. Третій і четвертий рядки є повним повтором дієслова у минулому часі доконаного виду із заперечною часткою (*не вчув*), який на звуковому та графічному рівнях (підсилюється віршовою структурою у вигляді «сходинок») імітує ритм роботи механізму, що працює. Зауважимо також, що авторський відбір іменників *гуркіт* і *шелест*, що вказують на характер шуму, також доповнює «звукову картину» зображуваної сцени. Графічна організація рядків у вигляді «сходинок» додатково динамізує та ритмізує цей уривок. Усі вказані елементи «працюють» на художнє відтворення атмосфери в робочому цеху і впливають на ступінь фасцинативності всього уривка.

Наступні три уривки із циклу «Зрада» В. Свідзінського репрезентують різні типи дієслівних послідовностей:

...*Показала* зуби, як ікла,

Засміялася, свиснула, зникла...

(Зав'язкін, 2008: 12).

Ряд дієслівних форм минулого часу доконаного виду створює кінематографічний ефект швидкого «перемикання кадрів», підвищується динаміка поетичного наративу.

2) ... *Як будеш тихий, як будеш добрий,*

То прийдеш над самий обрій.

Там на галявині, темна фіалка.

Ти ступиш до неї – еге!..

(там само).

Зазначений уривок є прикладом дієслівних послідовностей у вертикальному віршовому ряді. За допомогою дієслів доконаного виду (*прийдеш, ступиш*) у майбутньому часі, що вказують на впевненість автора в тому, що події, які ще не відбулися, чекають на ліричного героя в майбутньому. Перший рядок (*Як будеш тихий, як будеш добрий...*, де присудком стають дієслова недоконаного виду й прикметники) зіставляється автором із рештою рядків в уривку як умова та наслідок. Горизонтальний дієслівний ряд недоконаного виду, дієслова в якому в поєднанні з прикметниками вказують на ознаку, протиставлений вертикальному ряду дієслів доконаного виду. Також причинно-наслідкові зв'язки підкреслюються за допомогою парного сполучника *як...то*.

3) ...*Заламлеться* під тобою,

Захрустить, як осінній лід.

І засміється фіалка...

(там само).

Згущення дієслів майбутнього часу доконаного виду (*заламлеться, захрустить, засміється*) у вертикальному ряді створює фігуру синтаксичного паралелізму. Дієслівний відбір лежить в основі кінематографічного ефекту «перемикання» кадрів, проте наявність інших мовних одиниць у рядках (*під тобою, як осінній лід, фіалка*) сповільнює динаміку поетичного наративу. Анафоричний повтор префікса *за-*, що вказує на початок дії, яку називає основа дієслова, підвищує ефект «покадрової» кінематографічності.

Проаналізуємо такий уривок з поезії Павла Усенка:

...Йшов **він із снігом-сівером,**
Військовий, запорошений,
Жданий і милий...

(Усенко, 1985: 26).

У цьому прикладі актуалізується внутрішня форма стертої метафори *йшов сніг*, завдяки чому фрагмент стає компресійним за змістом. Підґрунтям художньо-стилістичного прийому уособлення, що впливає на фасцинативність тексту, є актуалізація внутрішньої форми загальномовної метафори *сніг іде*. Також звернемо увагу, що завдяки співположенню з прикметниками *запорошений, жданий, милий* відбувається зворотна ад'єктивізація відприкметникового іменника *військовий*. Слово актуалізує своє первинне прикметникове значення, яке воно має в словосполученні «військова людина». Усе разом впливає на апперцепцію поетичного висловлювання і посилює фасцинативність уривка.

Розглянемо уривок вірша П. Тичини «Соняшні кларнети» (правопис за оригінальною редакцією):

...І стежив я, і я **веснів:**
Акордились планети.
Навік я **взнав**, що Ти не Гнів, —
Лиш Соняшні Кларнети.

(Тичина, 1920: 8).

Скупчення дієслів у перших двох рядках утворює домінанту, що впливає на динамізм поетичного наративу. Оказіональні дієслова *веснів* і *акордились*, на нашу думку, по-перше, дозволяють автору уникати прикметників, які сповільнюють віршовий ритм, а, по-друге, об'єднуючи лексичну семантику іменника й граматичну семантику дієслова, збагачує текст авторськими надсміслами, що малюють картину поетичного спостереження за вселенською динамікою творіння.

Висновки

Аналіз художнього матеріалу доводить, що анафоричні повтори у парі з частиномовним відбором спричиняються до динамізації та ритмізації поетичного наративу, а також виступають засобом створення звукової організації вірша. Дієслівні ряди формують кінематографічний ефект монтажу, впливаючи на динаміку поетичного

нарративу в напрямку його прискорення. На смисловий темп вірша також впливає наявність або відсутність інших частин мови у віршовому ряді. Дієслівні форми в другій особі однини доконаного виду майбутнього часу є граматичним підґрунтям поетичного вислову, смисл якого можна інтерпретувати як авторське прогнозування. Відбір цих одиниць і використання зазначених прийомів, на нашу думку, формує фасцинативність розглянутих текстів на граматичному рівні. Окремо виділимо можливість створення фасцинативності шляхом актуалізації внутрішньої форми слова або внутрішньої форми метасформи як результату актуалізації специфічних зв'язків слів у віршовому ряді, а також виникнення оказіональних дієслів, що є результатом впливу дієслівного граматичного фону вірша, створеного завдяки частиномовній селекції. Узагальнюючи зазначене вище, підсумуємо, що взаємодія прийомів морфологічної актуалізації як підґрунтя художньої експресії, накладаючись на прийоми віршового структурування, призводить до формування та підсилення поетичної фасцинативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голікова, О.** (2011). Номінативні та інфінітивні ряди в художньому тексті. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
2. **Буваець, О.** (2018). Подвійні субстантивні конструкції в російській поезії ХХ– ХХІ століть. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
3. **Загнітко, А.** (1996). *Теоретична граматики української мови: Морфологія*. Донецьк: ДонДУ.
4. **Золотько, А.** (2021). Лексико-морфологические средства реализации монтажного принципа (на материале стихотворения Бориса Слуцкого «Сон»). *Аргументи сучасної філології: «нестача» і «бажання» у тексті: матеріали Міжнародної наукової конференції* (с. 95–99). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
5. **Колода, Д.** (2011). Поетичний синтаксис Юрія Левітанського: реалізація принципу кінематографічності (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
6. **Мойсієнко, А.** (2006). *Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодвання Шевченкового вірша*. Київ: Сталь.
7. **Палатовська, О.** (2015). О лингвистической интроспекции как методе научного исследования (опыт самонаблюдения). *Respectus Philologicus, Vilniaus Universiteto Leidykla*, 28 (33), 131–142.
8. **Скоробогатова, О.** (2012). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)*. Харків: НТМТ.
9. **Скоробогатова, О.** (2021). Поетична актуалізація внутрішньої форми слова. *Лінгвістичні дослідження*, 54, 185–196. <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.16>.
10. **Скоробогатова, О., & Золотько, А.** (2023). Поняття «фасцинація» і «фасцинативність» у лінгвопоетичному дискурсі. *Лінгвостилістичні студії*, 19, 69–78. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78>.
11. **Скоробогатова, О.,**

& Козлова, А. (2020). Дослідження морфологічного рівня поетичної мови в аспекті лінгвокреології: сучасний стан і перспективи. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches*, 2, 198–217. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-027-8-30>. 12. **Zolotko**, A. (2022). Techniques for Creating a Fascinative Effect in Boris Szlutski's Poem «They were shooting Vanka-vzvodnyi...». *Cuadernos de Rusística Española*, 18, 43–55. <https://doi.org/10.30827/cre.v18.24563/>.

ДЖЕРЕЛА

13. **Тичина**, П. (1920). *Соняшні Кларнети*. (2-ге вид.). Київ: Друкарь. 14. **Семенко**, М. (1985). *Поезії*. Київ: Радянський письменник. 15. **Усенко**, П. (1985). *Поезії*. Київ: Радянський письменник. 16. **Зав'язкін**, О. (Ред.). (2008). *Золоті рядки української поезії: Розстріляне відродження*. Донецьк: БАО.

REFECENCES

1. **Holikova**, O. (2011). Nominativni ta infinityvni riady v khudozhnomu teksti [Nominative and infinitive rows in fiction text]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 2. **Buvalets**, O. (2018). Podviini substantivni konstruktсии v rosiiskii poezii XX– XXI stolit [Double substantive constructions in Russian poetry of the XX–XXIth centuries]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 3. **Zahnitko**, A. (1996). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology]*. Donetsk: DonDU [in Ukrainian]. 4. **Zolotko**, A. (2021). Leksiko-morfologicheskie sredstva realizacii montazhnogo principa (na materiale stixotvoreniya Borisa Sluckogo «Son») [Lexico-morphological means of montage principle realisation (as evidenced by Boris Slutsky's poem "Dream")]. *Arhumenty suchasnoi filolohii: «nestacha» i «bazhannia» u teksti: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (pp. 95–99). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Russian]. 5. **Koloda**, D. (2011). Poetychnyi syntaksys Yurii Levitanskoho: realizatsiia pryntsypu kinematohrafichnosti [Poetic syntax of Yuri Levitansky: implementation of cinematographic principle]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 6. **Moisiienko**, A. (2006). *Slovo v apertseptsiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoï virsha [The word in an apertceptive system of a poetic text. Decoding of Shevchenko's poem]*. Kyiv: Stal [in Ukrainian]. 7. **Palatovska**, O. (2015). O lingvisticheskoi introspekcii kak metode nauchnogo issledovaniya (opyt samonablyudeniya) [On linguistic introspection as a method of scientific research (self-observation experience)]. *Respectus Philologicus, Vilniaus Universiteto Leidykla*, 28(33), 131–142 [in Russian]. 8. **Skorobogatova**, O. (2012). *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: poe'ticheskij potencial russkoj grammatiki (morfolohicheskie kategorii i leksiko-grammaticheskie razryady imeni) [Grammatical meanings and poetic senses: Russian grammar's poetic potential (morphological categories and lexical and grammatical classes of nouns)]*. Kharkiv: NTMT [in Russian]. 9. **Skorobogatova**, O. (2021). Poetychna aktualizatsiia vnutrishnoi formy slova [Poetic actualisation of the internal form of a word], *Linhvistychni doslidzhennia*, 54, 185–196. <https://doi.org/10.34142/23127546>. 2021.54.1.16 [in Ukrainian]. 10. **Skorobogatova**, O., & Zolotko, A. (2023). Poniattia «fastsynatsiia» i «fastsynatynnist» u linhvopoetychnomu dyskursi [The concepts of "fascination" and "fascinativity" in linguistic and poetic discourse], *Linhvostylistychni studii*, 19, 69–78. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78> [in Ukrainian]. 11. **Skorobogatova**, O. & Kozlova, A. (2020). Doslidzhennia morfolohichnogo ravnia poetychnoi movy v aspekti

linhvokrealohii: suchasnyi stan i perspektyvy [The study of the morphological level of poetic language in the aspect of linguistic creativity studies: current stage and prospects]. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches*, 2, 198–217. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-027-8-30> [in Ukrainian]. 12. **Zolotko, A.** (2022). Techniques for Creating a Fascinative Effect in Boris Szlutskii's Poem «They were shooting Vanka-vzvodnyi...». *Cuadernos de Rusística Española*, 18, 43–55. <https://doi.org/10.30827/cre.v18.24563/> [in Russian].

SOURCES

13. **Tychyna, P.** (1920). *Soniashni Klarnety [Sunny Clarinets]*. (2-he vyd.). Kyiv: Drukar [in Ukrainian]. 14. **Semenko, M.** (1985). *Poezii [Poems]*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian]. 15. **Usenko, P.** *Poezii [Poems]*. (1985). Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian]. 16. **Zaviazkin, O.** (Red.). (2008). *Zoloti riadky ukrainskoi poezii: Rozstriliane vidrodzhennia [Golden lines of Ukrainian poetry]*. Donetsk: BAO [in Ukrainian].

Золотько Антоніна Андріївна – аспірант кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, ХНПУ імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: zolotkoantonina@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8864-8116>

Zolotko Antonina – PhD student at M. Hetmanets department of Foreign Literature and Slavic languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Золотько А. А. Про прийоми формування фацинативності в українській поезії 20–30-х років ХХ століття. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 378–387. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.29>*

APA: Золотько, А. А. (2024). Про прийоми формування фацинативності в українській поезії 20–30-х років ХХ століття. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 378–387. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.29>

Мужнім, потужним, сильним, незламним ЗСУ,
першій річниці переможного Херсонського наступу
ЗСУ, першій річниці визволення міста-героя Хер-
сона від російських окупантів ПРИСВЯЧУЮ

УДК 811.122.2'04:159.942

Н. В. Романова

ЛІНГВІСТИКА ЕМОЦІЙ СТАРШОЇ ГЕНЕРАЦІЇ В ЕПІЧНІЙ ПОЕМІ «KUDRUN»

У статті розглянуто проблему лінгвістики емоцій старшої генерації в німецькомовному ліричному творі жанру епічна поема. Уточнено поняття «емоція» і «старша генерація», реконструйовано й систематизовано парадигму емоцій можновладних німців XIII ст. Підтверджено ідеї, що жінка контролює свої емоції відповідно до норм і правил етикету, що інтенсивність вияву її емоцій корелює з типом ситуації. Виокремлено позитивні, негативні, нейтральні й невизначені емоції, об'єктивація яких релевантна слову, словосполученню, реченню. Слово номінує і виражає емоції, словосполучення номінує, описує, виражає і заперечує емоції, речення описує, виражає і заперечує емоції та емоційні патерни.

Ключові слова: емоція, старша генерація, король, королева, слово, словосполучення, речення.

Romanova N. Linguistics of Emotions of the Older Generation in the Epic Poem «Kudrun». *The problem of verbalizing the knowledge of a certain ethnic group about emotions is relatively new and debatable; the object of our scientific observation – emotions – remains complex and multifaceted. Its understanding correlates with the linguistic paradigm, the methodological approach, and the subject of study. The lion's share of modern linguists recognize the impact of emotions on human speech activity, verbal and non-verbal behavior, language and conceptual world pictures, the image of the surrounding world, emphasizes the close connection between emotions and thinking, emotions and culture. All this testifies to the relevance of choosing the topic of the refereed article. The aim of our study is to reveal linguistic means of objectifying the emotions of the older generation in the heroic epic, in particular in the German-language epic poem «Kudrun». In order to realize the outlined aim, it is necessary to clarify the concepts of “emotion” and “older generation”, to single out and systematize the emotions of the older generation, to highlight their linguistic means of designation. The term “emotion” is used in all European languages. It owes its origin to the French philosopher René Descartes. The German language borrowed this term in the middle of the 17th century and used it at first in the field of philosophy meaning ‘feeling’, later the term was assimilated and codified as a commonly used word meaning ‘intense emotional excitement’. It follows that the concept of emotion*

did not yet exist in the Middle Ages. It was reconstructed, as already mentioned, on empirical material. A working version that we propose here bases on the socio-spiritual ground. The concept of the older generation is based on a time slice and general cultural development of medieval people. The emotions of several older generations of powerful rulers of the 13th century are singled out and systematized. The idea that a woman controls her emotions in accordance with the norms and rules of etiquette and that the intensity of her emotions expression correlates with the type of situation has been confirmed. Positive, negative, neutral and undefined emotions are singled out, the objectification of which is relevant to a word, phrase, or sentence. A word nominates and expresses emotions, a phrase nominates, describes, expresses and negates emotions, and a sentence describes, expresses and negates emotions and emotional patterns.

Keywords: *emotion, older generation, king, queen, word, phrase, sentence.*

Вступ

Останнім часом вітчизняні лінгвісти стикаються з різними поглядами на природу та функції емоцій. Одні вчені вважають, що емоції є механізмом конотативного значення та засобом емоційного спілкування (Стадній, 2013: 225), другі вбачають у феномені візитівку особистості (Романова, 2015: 48), треті співвідносять емоції з інформаційною базою характеру людини (Мостова, 2016: 37–38), типом світобачення представника творчої професії в широкому розумінні (Тропина, 2017: 175–176), знаннями певного етносу про психічний світ (Крисанова, 2018: 108–110) або національною культурою (Форманова, 2019: 94–103). Проте дотепер лінгвістика геронтології емоцій середньовічної людини лишається на периферії.

Мета пропонованої наукової розвідки – виявити мовні засоби об'єктивації емоцій старшої генерації в героїчному епосі, зокрема в німецькомовній епічній поемі «Kudrun». Для реалізації окресленої мети необхідно уточнити поняття “емоція” і “старша генерація”, виокремити й систематизувати емоції старшої генерації, висвітлити їх лінгвістичні засоби позначення.

Методи дослідження

Лінгвістику емоцій старшої генерації в епічній поемі «Kudrun» інтерпретуємо через поєднання таких методів, як-от: загальнонаукові (спостереження, аналіз, синтез, узагальнення), парадигмальні, зокрема описовий, структурний методи та спеціальні на зразок когнітивно-інтерпретативного аналізу.

Виклад основного матеріалу

У середні віки емоції людини залежали від природно-кліматичних умов, місця проживання, способу життя, статусу, роду занять, погоди, родючості землі, врожаю, стану здоров'я, характеру, віку людини, її загальнокультурного розвитку, віри (язичницької, християнської), епідемії, війн, військової колонізації тощо (Калитенко, 2023). У цьому контексті поняття «емоція» багатозначне й багатогранне. Воно містить у собі гео-соціо-біо-психо-культурно-історичні компоненти, що мисляться синкретично.

До німецького лексикону поняття «Emotion» увійшло в середині XVII століття як термін філософії зі значенням «почуття». У цього терміна французьке походження, витоки якого сягають латинського дієслова 'рухати' (Kluge, 1999: 220). Сучасне тлумачення німецького іменника *Emotion* пов'язане із загальноживим словом, що позначає '(більшою мірою сильне) душевне хвилювання, збудження', є синонімом деривата *Gefühl* 'почуття' (Götz, 2019: 343).

Бачимо, що поняття є гостро дискусійним, тому пропонуємо його робочий варіант: *емоція є реакцією людини на певні значущі для неї події в навколишньому світі з позиції соціального статусу та віросповідання* (порівн.: Білик, 2020: 64).

Говорячи про емоції старшої генерації, зазначимо, що феномен реконструйовано для можновладних осіб у річці психології та історіографії. Сюди додаємо й той факт, що обсяг статті не дає змоги повною мірою виокремити, систематизувати емоції батьків ірландського королевича Гартмута (Людвіга й Герлінди) та літніх родичів Ортвіна й Кудруни – датських васалів Вате та Фруте, не кажучи вже про їх об'єктивіацію.

Під старшою генерацією розуміємо батьків ірландських королевичів Зігебанда (Гере та Уту), Гагена (Зігебанда та Уту), Ортвіна (Гетеля і Гільду), норманського королевича Гартмута (Людвіга і Герлінду), ірландських королівен Гільди (Гагена і Гільду) й Кудруни (Гетеля і Гільду) та літніх родичів Ортвіна й Кудруни – датських васалів Вате та Фруте. Доведено, що вік ґрунтується на національній, культурній, соціальній, правовій та історичній основах (Ніколаєва, 2009: 243–244).

На нашу думку, необхідно враховувати й біологічний та психологічний аспекти віку. Біологічний вік відображає «відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини», психологічний орієнтує «на рівень адаптованості людини

до вимог навколишнього світу», сигналізує про «розвиток її інтелекту, здатність до навчання», характеризує «рухові навички, а також суб'єктивні» чинники, як-от: «ідентичність, життєвий план, переживання, установки, мотиви, сенси тощо» (Коляда, 2016: 76, 78).

Емоції ірландського короля Гере не зафіксовано через передчасну смерть *Dar nâch in kurzen stunden dô schiet sie der tôt, / sô noch den edelen liuten geschiht ze grôzen nôt* (Pfeiffer, 1867: 2).

Його дружина – королева Ута – дотримується придворного етикету, тобто емоцій не виражає, та орієнтується на родине щастя, без якого немає щасливої країни. При цьому родинне щастя моделюють на основі жіночої вроди та жіночих почуттів *Sîn muoter riet dem rîchen, daz er im næme ein wîp, / dâ von getiwert wurde sîn lant und ouch sîn lîp. / nâch grôzem sêre, er und ouch sîn künne, / nâch sînes vater tôde volgte im beide freude und michel wünne* (Там само: 3).

Нащадків Гере – короля Зігебанда й королеву-красуню Уту – змальовано крізь призму почуття безмежної любові до сина *sîn vater und sîn muoter sâhn an im ir liechten ougen weide* (Pfeiffer, 1867: 7).

Королеву Уту дивує і водночас пригнічує поведінка короля, котрий рідко з'являється з охороною перед народом «*wir haben êren vil. / mich wundert einer mære, der ich verdagen niht enwil.*» // *Er frâgte, waz daz wære? dô sprach daz edele wîp: / «des verdriuzet sêre mîn herze und mînen lîp, / daz ich dich sihe sô selden. dar umbe so ist mir leide, / bî dînen küenen helden in der mînen liechten ougen weide.*» (Pfeiffer, 1867: 8). Така “скромність” зумовлена звичаями й традиціями Ірландії, які королева Ута прагне змінити. Ідеться про пишні турніри з нагородами, банкету, свята, пишний потч короля.

Теоретично тут виникає конфлікт інтересів, практично маємо міжетнічне “співробітництво”, механізмом якого слугує кохання короля Зігебанда. Королева Ута задоволена вчинком чоловіка, вона ініціює рівне ставлення до родичів і незнайомих *Ûoté diu schæne grûezen dô began / die fremeden zuo den friwenden* (Pfeiffer, 1867: 12).

Отже, комунікативні здібності королеви забезпечують гармонію дихотомії “свої – чужі”, сприяють формуванню невимушеної атмосфери свята. Особливу увагу потрібно звернути на тривалість першого свята: замість дев'яти днів святкують десять. Вихід за межі норми руйнує щастя родини, народу, королівства загалом та притягує зло *An dem zehenden morgen (nu hæret wunder sagen) / nâch ir aller wünne muoste ir maniger klagén. / von der hôczîte heben sich niuwe mære. / nâch*

ir grôzen frôweden sie kômen in vil herzenliche swære (Pfeiffer, 1867: 13). Зло тотожне посланцю диявола – дикому, гігантському грифу, що викрав спадкоємця трону *Ez was ein wilder grife, der kom dar geflogen. / daz im der künic Sigebant het ze liebe erzogen / sîn grôz ungelücke mohte er dâ bi kiesen: / sînen sun des jungen muose er von dem starken grifen vliessen* (Pfeiffer, 1867: 14).

Впадає в око нашаровування, переплетіння, взаємодія християнства та язичництва. Реакція короля Зігебанда на втрату сина мирська: гірке оплакування, королеви Ути – християнська: людське життя в руках Бога *Der wirt weinde sêre, sîn brust diu wart im naz / die edele küniginne mit zûhten sprach dô daz, / daz er die klage lieze. «læg' al daz liut tôt, / ez müese sich verenden, als got von himele gebôt.»* (Pfeiffer, 1867: 15). Звідси виходить, що шляхетний чоловік не вміє, на відміну від шляхетної жінки, контролювати свої емоції.

Форму емоційної поведінки королеви Ути можна назвати новою: почувши про повернення сина, вона щиро радіє *Ûotén der frouwen ditze wart geseit. / siu frewete sich mære; ê was dicke leit* (Pfeiffer, 1867: 38), плачучи, цілує сина в уста й констатує трансформацію фізичного стану свого тіла *Mit wéinénden ougen siu kuste in an den munt. / «ê west' ich mich siechen, nu bin ich wol gesunt* (Pfeiffer, 1867: 34).

Інтенсивність переживання емоції радості *frewete sich mære* протиставляють інтенсивності емоційного стану горя *was dicke leit* на тлі минулого часу *ê*, варіант емоції радості – щастя *Mit wéinénden ougen* – зводять до соматички *kuste in an den munt*, враховуючи минулий загальний негативний стан тіла *ê west' ich mich siechen*, який усувають «тепер» *nu* та змінюють на позитивний *bin ich wol gesunt*. Відбувається класифікація інтенсивності емоційного переживання *mære* та емоційного стану *dicke*, роздвоєння емоції радості на психічне *frewete sich* та фізичне *ougen, munt* буття на хронологічній вісі “*ê – nu*”, градація векторів руху емоції радості на внутрішній *frewete sich* і зовнішній *wéinénden ougen* напрями, суб’єктивне оцінювання норми функціонування організму за емотивною лінійкою “добре – погано” *west' ich mich siechen, bin ich wol gesunt*.

Таким чином, негативний емоційний стан обмежує норми вітальності тіла людини, позитивне емоційне переживання, навпаки, усуває цю аномальність.

Батько поводитьсь спочатку офіційно *Der künec hiez in willekomen sîn in sîn lant* (Там само: 34), потім експресивно: наближається до сина,

ридає від радості, модифікує (підсилює) любов *Der küninc trat dar nâher, sîn freude diu was grôz. / von sînes herzen liebe ûz sînen ougen vlôz / ime der vil heizen trâhene dâ genuoc. / dem kinde er holden willen von schulden frîuntlichen truoc* (Pfeiffer, 1867: 35), дарує милість недругам *daz er in vergæbe schaden unde schulde. / Hagene der junge der gewan den bilgerînen hulde* (Там само), скріплює поцілунком бажаний мир *Dô der küninc mit kusse versuonde sînen zorn* і щедро відшкодовує збитки пілігримам, щоб прославити себе *dô muoste man in gelden swas sie heten verlor. / daz was ir frume vil grôziu und was ouch Hagenen êre* (Там само).

Отже, тілесність й емоційність ототожнюють *mit kusse versuonde sînen zorn*, етикет *willekomen sîn in sîn lant*, інтенсивність емоційного стану *freude diu was grôz*, почуття *von sînes herzen liebe ûz sînen ougen vlôz / ime der vil heizen trâhene dâ genuoc*, мораль *was ir frume vil grôziu und was ouch Hagenen êre* та емоційну оцінку з лінійкою «позитив – негатив» *in vergæbe schaden unde schulde* поєднують.

Король і королева не тільки передають синові не тільки владу й королівство, а й свої емоції. Останні успадковуються, розвиваються, еволюціонують разом із цінностями. Цінності одухотворяють через східне й західне християнство та міжетнічний шлюб *Im rieten sîne mâge, er wurbe umbe ein wîp. / diu was im dâ vil nâhen, daz ninder schæener lîp / lebet' in al der werlde ûf dem ertrîche. / diu het erzôgen in sêlben; jâ wuohs er bî ir harte sórcliche* (Pfeiffer, 1867: 37).

Східне й західне християнство протиставлене географічно (Індія, Ірландія), ландшафтно (материк, острів; океан, море), культурно (традиції, звичаї, мова) й етнічно (індуси, ірландці).

Міжетнічний шлюб стає не стільки способом примирення між народами чужих рас і культур, скільки способом висловлення почуття вдячності за врятоване життя.

Накопичений упродовж поколінь емоційний досвід репрезентовано емоціями сорому (*ziurnen*), гніву (*in grôzen zorne*), помсти (*rach*), горя (*leide*). Очевидно, що природа емоції гніву тотожна енергії води *Hagene in grôzen zorne spranc ûz in die fluot* (Pfeiffer, 1867: 103), емоції горя – землі *Hagene der starke durch die schar brach. / sîn swert daz sneit sêre; willeclîch er rach, / daz im enphüeret wâren die minneclîchen meide. / dâ wart gerüeret manic rinc. im was harte grœzliche leide* (Pfeiffer, 1867: 104). Отже, йдеться про два начала в психічній природі середньовічної людини – афект і фрустрацію та дві лінії поведінки: інстинктивну та соціальну.

Парадигма емоцій королеви-красуні Гільди розширюється через емоційні переживання радості та інтересу *Des lobt' diu schæne Hilde den waldenden Krist: / «daz uns mit unser tohter sô wol gelungen ist, / des freunt sich mine sinne, daz herze mit dem muote. / wie gehâbet sich ir gesinde dâ und ouch frou Hildeburc diu guote?»* (Pfeiffer, 1867: 114).

Радість усвідомлюють як єдність розуму й душі, інтерес – як структуру етики. Перехід від психічного до етичного забезпечує християнська релігія *waldenden Krist*. Ці емоції завершують реєстр у поемі.

Другий родоначальник – король Гетель – сирота, абсолютно щасливий чоловік *Der künic mit sinem wibe vil frælîchen saz. / sam was sît ir lîbe, die liute westen daz, / daz er die werlt alle verkûr durch sie eine. / alle sine mâge gesâhen schæner frouwen nie deheine* (Pfeiffer, 1867: 116), а його дружина Гільда втілює еталон жіночої вроди *Swie schæne wære Hilde, daz Hételen wîp, / noch wart michel schæner der Kûtrûnen lîp* (Pfeiffer, 1867: 118).

Між абсолютним щастям та ідеальною вродою існує залежність, яка свідчить про те, що абсолютне щастя ширше за обсягом, ніж ідеальна врода, і навпаки. Абсолютне щастя є таким емоційним станом, якого в навколишньому світі немає, тому змістом останнього можна пожертвувати. Ідеальна врода вбирає в себе пристрасті людини й стає рушійною силою, інструментом перетворення психічного світу індивідуума. Вона видима, реальна, відкрита, постає одразу, щойно відбувається зустріч.

Оцінюючи зовнішність шляхетної жінки, чоловік гіперболізує її, але не усвідомлює того, що це гіперболізоване відображення світу. Усвідомлення настає лише тоді, коли він виявляє свою неадекватність у відображенні світу, наприклад, жіночої вроди *noch wart michel schæner der Kûtrûnen lîp*. Механізмом усвідомлення є порівняння *michel schæner*. Порівняння ґрунтується на засвоєнні «нового знання, що з'являється в результаті когнітивної обробки інформації» (Присяннікова, 2017: 8). У цьому контексті адресант розуміє причино-наслідкові зв'язки естетики, але не розуміє аналогічні зв'язки психології.

Через свою гординю Гетель легко наживає ворогів *Hetelen hôch-gemüete versagete im sîn kint. / friuntlicher dienste schieden sie sich sint. / er sprach, ob ez im immer kœme an die stunde, / daz gelieze er nimmer, daz man in ûf Hetelen schaden funde* (Pfeiffer, 1867: 119). Підвалини його гордині орієнтовано на расові відмінності: потенційний наречений – мавр, хоч і світлошкірий та білявий. Отже, актуальною стає проблема генетики, що робить її функціональним еквівалентом морального расизму.

Король Гетель гостинний до тих пір, поки не торкаються його інтересів. У колі цих інтересів майбутнє дочки Кудруни: вона повинна вийти заміж за шляхетного королевича й не менш заможного, ніж тєсть. Підкреслюють не лише рівноправність між “своім походженням” і “чужим”, а й “своїми статками” й “чужими”, при цьому допускають нерівноправність між статками в бік “чужих”, тобто вони можуть бути більшими. У такий спосіб сприяють формуванню понять “сте-реотип” та “упередження” (Безугла, & Романченко, 2013: 11).

Король емоційно настільки вразливий, що забуває про етикет. Це свідчить уже про появу форми негативного емоційного спілкування, у ході якого переважають гнів та агресивність. Емоційним станом адресата нехтують, але враховують емоційний стан «пасивних учасників» процесу, зокрема королеви.

В екстремальних ситуаціях, наприклад військові походи, королева Гільда сумує разом із дочкою *Der wirt urloubes gerte von sinem wibe dan. / Hilde und ir tohter weinen dô began* (Pfeiffer, 1867: 141), боїться за життя сина *Ir sult ouch niht vergezzen des lieben sunes min, / ir helde vil vermezzen; der ist der tage sin / kume in zweinzic jâren gewahsen z'einem manne. / beginne's iemen jâren, sô helfet ir im, guote recken, dannen.*» (Pfeiffer, 1867: 223); у критичних ситуаціях, наприклад непрохані гості, полон дочки, королева Гільда приховує свою ненависть до ворогів, сподівається на помсту кривдникові; у посткритичних ситуаціях, наприклад звістка про повернення дочки з полону, зустріч із дочкою після полону, заміжжя дочки, королева Гільда радіє (*sint mir liebiu mære*), тріумфує (*mit guote diese freude, die sie dô gewinnen*), блаженствує (*wart mir santfer nie*).

Утрата майна, дочки, шляхетних жінок і дівчат, смерть чоловіка формують емоцію горя (*was der edele Hilden herzenleide*).

Отже, що складніші умови життєдіяльності людини, то інтенсивніший вияв її емоцій.

У наведених й інших прикладах лінгвістика емоцій старшої генерації реалізована словом, словосполученням, реченням. Слово називає **розум і чуттєвість** *minne*, **щастя** *freude, gelückes*, **гординю** *höchgemüete*, **суб'єкт** (носія емоційного стану) *jâtmærhafte, tiuvelinne, wûlpinne*, **об'єкт** (носія емоційного стану) *unsanfte, galle*, **ознаку, оцінку** *übele, zornicliche, küenen*, **фізичні та психічні муки** *quelt*, виражає **подив** *wundert*, **горе** *klage, weinen, wéinénde, klagete, trûren*, **гнів** *zurnt', zürnen, zórn*, **турботу** *ziehen*, **радість** *freunt sich, erlachte, gelachtet*, **любов** *minnen*, **привітність** *grüezen*, **помсту** *errochen wurde*, **інтерес**

frâgte, фізичний біль slüege, агресію strîten; словосполучення номінує **смуток** *was wê nâch, ist leide, was herzenleide*, **душевний біль** *tet wê*, **привітність** *willekomen sîn*, **радість** *was frô*, **гнів** *mit zorne*, **подив** *hete wunder*, **інтенсивність** а) радості *michel wünne, grôzen frôweden, frewete sich mære, vil frœlîchen*; б) печалі *verdriuzet sêre, grôz ungelücke, weinde sêre, was dicke leit, übermüete starke*; в) переживання *was wol ze muote*; г) гніву *in grôzen zorne*; ґ) страждання *was harte grœzliche leide*; д) любові *sint liebiu mære*; е) гордості *harte schemelîche*; описує **любов** *sâhn an im ir liechten ougen weide, hört' gerne*, **зло** *wünne muoste klagen, kômen in vil herzenliche swære, in übele gunde, mit übele*, **оцінку** *guote diese freude, was frô genuoc*; **заперечує** а) горе *niht solden klagen*, б) задоволення *wart santfer nie*, **зміну** емоційного стану *was léidés zerunnen*; речення описує **горе** *sîn brust diu wart im naz; Man sol unser vînde disiu mære gar verdagen. / man sol sie unsern friunden heimlichen klagen; Dô trehenden Herwîge diu ougen umbe daz, / daz diu Hetelen ougen von weinen wurden naz. / sam târen d'andern alle, dô si s' weinen sâhen; «Owê mîner leide», sprach des küniges wîp. / «wie ist von mir gescheiden mînes herren lîp, / Hetelen des rîchen! wie swîndêt mîn êre! / wie hân ich vloren beide! ja gesîhe ich Kûdrûnen nimmer mære.»*, **радість** *Mit wéinénden ougen siu kuste in an den munt; Do er sie und Hildeburge zuo im komen sach, / dô spranc von dem gesidele her Hagene alsó sprach: «willekomen, tohter, Hilde diu vil rîche. / ich kann des niht gelâzen, ich engrüeze iuch vil williclîche, любов von sînes herzen liebe ûz sînen ougen vlôz / ime der vil heizen trâhene dâ genuoc; Dô sprach diu alde Gêrlint von Ormanîe lant: / «nu heizet brieve schrîben. scház ûnd gewant / gib' ich den boten gerne, die solhiu mære bringen. / man sol die strâze lernen nâch Kûdrûnén der küniginne.»*, **провину** *dem kinde er holden willen von schulden frîuntlichen truoc*, **милість** *daz er in vergæbe schaden unde schulde*, **примирення** *Dô der künic mit kusse versuonde sînen zorn*, **відвагу** *Swâ er kom ze strîte, er was ein ritter guot / den hôchverten helden swachet' er den muot / mit sîner vorgetæne, nâhen unde verre, / er Vâlant aller künige: daz mohte sînen vînden wol gewerren, захоплення der künic was sînen gesten ze guoter mâze holt, сором swaz man sach ir sterke, doch het ir Hagene dâ bezeigt mære, помсту willeclîch er rach, наполегливість Daz was zen wîhen nehten, dô kunde siu den tac / den die daz solden rechen, daz Hetele tôt gelac. / dô bat si'z allen künden ir friunden und ir mannen, / daz man ir liebe tohter ûz Ortmane wider fuorte dannen, приниження Kûdrûnen mâgen wæne si wir smæhe, страх а) через носія емоційного стану den hôchverten helden swachet' er den muot / mit sîner vorgetæne,*

nâhen unde verre, б) за власне життя *dô gâht' siu harte balde selbe in eine zinne. / dâ sach siu vil der geste. unmâzen leit was dô der tiuvelinne*, **роздратування** *wie schiere er dô sprach!*, **інтенсивність** а) любові *sin freude diu was grôz*, б) горя *groezlichen wê*, в) гріха *swer iht nimt bilgerinen, der hât des sünde starke*, **емоційний патерн** – мудрість і хоробрість *daz riet von Tenen Fruote, der was beide küene unde wîse*; виражає **задоволення** *daz tuon ich gerne und wol*, **інтерес** *wie gehâbet sich ir gesinde dâ und ouch frou Hildeburc diu guote?*, «*wer ist der in der herte hât gefrâget mîn? / ich bin geheizen Ludewîc von Ormanieriche*, **турботу** *Dô sprach die frouwe Gêrlint: «liebiu tohter, mîn, / nu sult ir iuch scheiden. so ez âber morgen sî. / sô sît bî ein ander mit gezogenheite»*, **страх** а) за королівство *Dô gienc siu vil schiere da si Hârtmûoten vant. / siu sprach: «sun der mîne, über âllez ditze lant / müezen haben arebeit die lûute dar inne*, б) за життя «своїх» та «чужих» людей *Vil schiere kom frou Gêrlint, daz Ludewîges wîp. / «was welt ir tuon, her Hartmuot? zwîu welt in den lîp / selbe hie verliesen und alle diese helde? / jâ shahent iuch die vînde, kumt ie zuo in dâr ûz den selden.»*, в) за честь сина *Dô riet aber dem recken daz Ludewîges wîp: / «behüetet iuwer êre, verlieset niht den lîp. / mit armbrusten heizet, ûz den venstern schiezen / die grimmen verschwunden, daz ez ir friunt dâ hêimé beriezen*, **гнів** «*Nu wâfent iuch»*, *sprach Gêrlint. «bî dem sune mîn / houwet ûz den helmen den heizen fiures schîn. / ir sult bî dem recken hiute wesen nâhen. / jâ sult ir die geste mit den tiefen wunden wol enphâhen.»*, **інтенсивність** а) переживання *der gedînge Hartmuotes müet mich und froun Hildén vil sêre*; б) роздратування *Jâ sît ir's vil genœte daz ich bote bin. / nu müezet ir ouch beide mit samet mir dâ hîn: / sô sul wir dem künige dienen wol nâch hulden. / der mîns gemaches vâret, der sol die selben vâre mit mir dulden.»*, в) **фізичного болю** *ê daz ich erwinde, sô gemüet ez dînen ruggе sêre*, метафорично **смерть** *oder uns wurden wunden ûf daz herze aldurch den lîp gehouwen*, **заперечує** 1) **інтерес** «*Ich sol ir niht küssen; zwîu rætest du mir daz? / daz ich sie hieze tæten, daz zæme mir vil baz. / jâ habent mir ir mâge getân sô vil der leide. / swaz ich hân her geweinet, daz was ir kunden bestîn ougen wîde.»*, 2) **любов** *sie sprach: «ich wil dich langer niht sehen alsô riezen. / hât siu dir iht gedienet, des muoz si in disem lândé geniezen.» // Dô kust' diu schœne Hilde das Ludewîges kint. / siu gruozte ouch mêr der frouwen durch Kûdrûnen sint*, 3) **ласку** *daz tuon ouch ê si's âné belîbe*, 4) **агресивність** *Sie sprach ze Hartmuote: «ie baz unde baz / wie ich sie haben gerne.» dô enweste daz / niht der recke küene, daz si s' in allen ende / wîrs dan dâ vor hête*, 5) **інтенсивність фізичного болю** *ê daz ich erwinde, sô gemüet ez dînen ruggе sêre.*

Висновки

Аналіз лінгвістики емоцій старшої генерації в епічній поемі «Kudrun» показав, що слова й словосполучення номінують і виражають емоції, словосполучення і речення заперечують емоції, речення описують і виражають емоції або емоційні патерни. Емоції класифікуємо на кілька різновидів: позитивні, негативні, нейтральні, невизначені. Позитивні емоції – щастя, подив, турбота, радість, любов, привітність, інтерес, задоволення, милість, примирення, відвага, захоплення, наполегливість; негативні – гордіня, суб'єкт (носії емоції ненависті/злості), об'єкт (носії емоції злості), фізичні й психічні муки, горе, гнів, помста, фізичний / душевний біль, агресія, смуток, страждання, зло, провина, сором, приниження, страх, роздратування, нейтральні – розум і чуттєвість, невизначені – негоре, незадоволення, неінтерес, нелюбов, неласка, неагресивність. Встановлено, що природа емоцій гніву й горя апелює до першоелементів світобудови – води й землі, емоції гордіні – до генетики, виховання, бездуховності. Підтверджено, що жінка контролює свої емоції згідно з нормами й правилами етикету, виявляє емоції більш інтенсивно, ніж чоловік у межах екстремальних, критичних і посткритичних ситуацій. Увиразнюється проблема гендерного аспекту вираження лінгвістики емоцій у різножанрових текстах, у творах споріднених і неспоріднених мов, що й становить перспективу дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Безугла, Л. Р.,** & Романченко, І. О. (2013). *Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі*. Харків: ФОП Лисенко І. Б.
2. **Білик, Я. М.** (2020). Ігровий момент в середньовічній культурі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософські науки»,* 62, 55–65.
3. **Калитенко, Т.** (2023). Не лише спалення відьом: як про свій час говорить середньовічна література. *Томо Премія Читомо*. Узято з <https://chytomo.com/ne-lyshe-spalennia-vidom-iaak-pro-svij-chas-hovoryt-serednovichna-literatura/>.
4. **Коляда, Н. М.** (Уклад.). (2016). *Соціальна геронтологія*. Умань: ФОП Жовтий О. О.
5. **Крисанова, Т.** (2018). Концептуальні ознаки емоції сум в англomовній картині світу. *Актуальні питання іноземної філології,* 9, 106–112.
6. **Мостова, Н. А.** (2016). Роль характеру в становленні аксіологічної картини світу людини (на матеріалі французького дитячого мультиплікаційного тексту «Les aventures de Petit Ours Brun»). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки» (мовознавство),* 2, 5, 36–40.
7. **Ніколаєва, Л. Б.** (2009). Особливості семантики найменувань особи за віком у різноструктурних мовах. *Проблеми зіставної семантики,* 9, 243–248.
8. **Просяннікова, Я. М.** (2017). *Семіотична природа художнього порівняння*. Херсон: Айлант.
9. **Романова, Н. В.** (2015). Лексическое выражение эмоций

в авангардній німецькій поезії: Бернхард Лирхаймер. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*, 27 (360), 48–59. 10. **Стадній**, А. (2013). Дієслівна конотація як наслідок емотивного сприйняття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*, 18, 225–228. 11. **Тропина**, Н. (2017). Постмодерністська мовознавча особистість початку ХХІ століття: реалізація в інтернет-поезії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*, 30, 174–180. 12. **Форманова**, С. (2019). Лінгвокультурні аспекти інвективи. У *Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства: напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія*. (с. 93–105). Переяслав-Хмельницький; Кременчук: ПП Щербатих О. В. 13. **Götz**, D. (Hsgr.). (2019). *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart: Langenscheidt. 14. **Kluge**, F. (1999). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: W de G. 15. **Pfeiffer**, F. (Hsgr.). (1867). *Kudrun*. Leipzig: F. A. Brockhaus.

REFERENCES

1. **Bezuhla**, L. R., & Romanchenko, I. O. *Linhvoprahamatyka dyskryminsatsii u publitsystychnomu dyskursi [Linguopragmatics of discrimination in journalistic discourse]*. Kharkiv: FOP Lysenko I. B. [in Ukrainian]. 2. **Bilyk**, Ya. M. (2020). Ihrovyi moment v serednovichnii kulturi [Game moment in medieval culture]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Teoriia kultury i filosofski nauky» – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series «Theory of Culture and Philosophical Sciences»*, 62, 55–65 [in Ukrainian]. 3. **Kalytenko**, T. (2023). Ne lyshe spalennia vidom: iak pro svii chas hovoryt serednovichna literatru [Not only the burning of witches: how medieval literature tells about its time]. *Tomo Premiia Chytomo – Tomo Prize Chitomo*. Retrieved from <https://chytomo.com/ne-lyshe-spalennia-vidom-iak-pro-svii-chas-hovoryt-serednovichna-literatru/> [in Ukrainian]. 4. **Koliada**, N. M. (Ed.). (2016). *Sotsialna herontologiya [Social gerontology]*. Uman: FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian]. 5. **Krisanova**, T. (2018). Kontseptualni oznaky emotsii sum v anhlomovnii kartyni svitu [Conceptual features of the emotion of sadness in the English-speaking mapping of the world]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii – Current issues of foreign philology*, 9, 106–112 [in Ukrainian]. 6. **Mostova**, N. A. (2016). Rol kharakteru v stanovlenni aksiolohichnoi kartyny svitu liudyny (na materialy frantsuzkoho dytiachoho multiplykatsiinoho tekstu «Les aventures de Petit Ours Brun» [The role of one's character in the formation of an axiological mapping of the human world (as evidenced by the French children's animated text «Les aventures de Petit Ours Brun»)]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohichni nauky» (movoznavstvo) – Scientific bulletin of Ivan Franko Drohobitsky State Pedagogical University. Series «Philological sciences» (linguistics)*, 2, 5, 36–40 [in Ukrainian]. 7. **Nikolaeva**, L. B. (2009). Osoblyvosti semantyky naimenuvan osoby za vikom u riznostrukturykh movakh [Specificity of the semantics of personal names motivated by age in multi-structured languages]. *Problemy zistavnoi semantyky – Problems of comparative semantics*, 9, 243–248 [in Ukrainian]. 8. **Prosiannikova**, Ya. M. (2017). *Semiotychna pryroda khudozhnoho porivniannia [Semiotic nature of artistic comparison]*. Kherston: Ailant [in Ukrainian]. 9. **Romanova**, N. V. (2015). Leksicheskie vyrazhenie emotsii v avangardnoi nemetskoj poezii: Bernkhard Lirkhaimer [Lexical expression of emotions in avant-garde German poetry: Bernhard Lierheimer]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*.

*Seriia «Filolohichni nauky» – Bulletin of Cherkasy University. Series «Philological sciences», 27 (360), 48–59 [in Russian]. 10. Stadnii, A. (2013). Dieslivna konotatsiia iak naslidok emotyvnogo spryiniattia [Verbal connotation as a consequence of emotional perception]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo) – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi. Series: Philology (linguistics), 18, 225–228 [in Ukrainian]. 11. Tropina, N. (2017). Postmodernistskaia iazykovaia lichnost nachala XXI veka: realizatsiia v internet-poezii [Postmodernist language personality of the beginning of the 21st century: realization in the Internet poetry]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia «Linhvistyka» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Linguistics», 30, 174–180 [in Russian]. 12. Formanova, S. (2019). Linhvokulturni aspekty invektivny [Linguistic aspects of invective]. In *Liudyno- I kulturoznavchi priorityety suchasnoho movoznavstva: napriamy, tendentsii ta mizhdystsyplinarna metodolohiia – Humanities and Cultural Studies, priorities of modern linguistics: trends, trends and interdisciplinary methodology*, (pp. 93–105). Pereiaslav-Khelnutyzi; Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian]. 13. Götz, D. (Hsgr.). (2019). *Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart: Langenscheidt [in German]. 14. Kluge, F. (1999). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: W de G [in German]. 15. Pfeiffer, F. (Hsgr.). (1867). *Kudrun*. Leipzig: F. A. Brockhaus [in German].***

Романова Наталя Василівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької та романської філології, Херсонський державний університет; вул. Шевченка, 14, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна.

E-mail: NRomanova@ksu.ks.ua

<http://orci.org/000-0002-7444-3811>

Romanova Natalia – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at the Department of German and Romance Philology, Staate University Kherson; 14 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21 січня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Романова Н. В. Лінгвістика емоцій старшої генерації в епічній поемі «Kudrun». *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 388–400. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.30>*

APA: Романова, Н. В. (2024). Лінгвістика емоцій старшої генерації в епічній поемі «Kudrun». *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 388–400. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.30>

ПОЕТИЧНИЙ СИНТАКСИС ІВАНА НИЗОВОГО: ВИРАЖАЛЬНО-ЗОБРАЖАЛЬНІ ПОТЕНЦІЇ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Авторка запропонованої статті розглядає складні речення як засіб синтаксичної організації поетичних творів Івана Низового й доходить висновку, що складні конструкції, які різняться і структурною будовою, і семантико-синтаксичними відношеннями між частинами, мають значний потенціал: виступають композиційним і текстотвірним осердям віршового твору, а також є основою таких стилістичних фігур, як асиндетон, полісиндетон, апосіопеза, хіазм. Викладене в статті утверджує думку про те, що складні речення є активним компонентом поетичного синтаксису Івана Низового.

Ключові слова: поетичний синтаксис, синтаксична організація, складне речення, структурна будова, семантико-синтаксичні відношення, асиндетон, полісиндетон, апосіопеза, хіазм.

Tieliezhkina O. Poetic Syntax of Ivan Nyzovyi: Figurative and Expressive Potential of a Composite Sentence. *The organization of the syntactic space of a work of art, and poetry in particular, arouses great interest among researchers of different generations. Among the units that have a certain potential to create a vivid poetic narrative, complex sentences were also considered. Given the fact that in the author's poetic canvas, complex syntactic units are implemented differently, and each poet invests his own meanings in them, we consider it appropriate to pay attention to the syntactic arrangement of Ivan Nyzovyi's works, since has not been amenable to scientific coverage either in articles, or in monographic works.*

The purpose of our article is to outline the specificity of the implementation of complex sentences in the syntactic space of Ivan Nyzovyi's poetic works. To achieve the stated aim we identify the types of the mentioned syntactic units presented in the poet's works included in the collection "Ukrain'sia Vkraino" and clarify their figurative and expressive potentials in the structure of the poetic text.

The research has shown that the syntactic space of I. Nyzovyi's poems presents complex sentences, compound and asyndetic extended and unextended complex sentences of elementary and non-elementary structure, as well as multicomponent formations with different types of connection. The analyzed complex sentences as structural elements of a poetic text can be combined with simple ones in one text, compose a separate stanza (both in a strong (first or last stanza), and in a weak compositional position), and form an independent, meaningfully complete text. The analyzed syntactic constructions communicatively function as declarative sentences, a questions, and exclamations.

The structural and communicative-functional varieties of complex sentences are the basis for the implementation of such stylistic figures as asyndeton, polysyndeton, chiasmus (grammatical, semantic), aposiopesis, which in some cases strengthen other expressive means, in particular, anadiplosis, gradation, homeoteleuton.

The foregoing makes it possible to conclude that complex constructions, which differ in structural organization and semantic-syntactic relations between parts, have a significant potential, and not only as grammatical “bricks” for creating a text, but also as a powerful expression of complex meanings. This confirms the opinion that complex sentences are an active component of Ivan Nyzovyi’s poetic syntax.

Keywords: poetic text, syntactic space, complex sentence, structural organization, semantic-syntactic relations, asyndeton, polysyndeton, chiasmus, aposiopesis.

Вступ

Доладування синтаксичного простору художнього твору, і віршового зосібна, викликає неабиякий інтерес у дослідників різних поколінь. З-поміж одиниць, що мають певний потенціал виявляти поетичну оповідь, розглядали й складні речення, оскільки вони «містять численні резерви, у яких можна вишукати досконалі засоби в задоволенні хоч яких витончених та вибагливих вимог при фіксуванні людської думки» (Ващенко, 1968: 120). Висвітленню особливостей функціонування складних синтаксичних утворень у поетичному тексті присвячені роботи С. Бузько (Бузько, 2020), І. Гольтер (Гольтер, 2020), Н. Грипас (Грипас, 2001), С. Дорошенка (Дорошенко, 2007), Ю. Калашник (Калашник, 2013), О. Кузьмич (Кузьмич, 1999), А. Поповського (Поповський, 2011), Ю. Юріної (Юріна, 2016) та ін. Однак це питання не втратило актуальності дотепер, оскільки як «засіб відтворення конкретно-чуттєвого світу» і «виразник художності» (Дорошенко, 2007: 298) складні речення в авторському поетичному полотні щораз реалізуються по-іншому, і кожен поет вкладає в них свої смисли. З огляду на це уважаємо за доцільне приділити увагу синтаксичному упорядкуванню творів Івана Низового, оскільки воно не піддавалося науковому висвітленню ні в окремих статтях, ні в монографічних працях.

Мета нашої розвідки – окреслити особливості реалізації складних речень у синтаксичному просторі віршових творів Івана Низового. Досягнення сформульованої мети передбачає виявлення видів окреслених синтаксичних одиниць, представлених у творах поета, що увійшли до збірки «Українься, Вкраїно», і з’ясування їхніх зображально-виражальних потенцій у тканині поетичного тексту.

Методи дослідження

Визначені мета й завдання зумовили застосування методу лінгвістичного спостереження (розуміння художньої виразності аналізованих синтаксичних утворень), описово-аналітичного методу (розроблення системи аналізу розглядуваних речень), методу суцільної вибірки (під час добору фактичного матеріалу), методу семантико-стилістичного (визначення виражально-зображальних можливостей описуваних конструкцій) та контекстуального аналізу (інтерпретування синтаксичної одиниці, використаної у відповідному контексті).

Виклад основного матеріалу

Для створення синтаксичного простору поетичного тексту велику вагу мають різні за своїми структурно-семантичними характеристиками речення, оскільки вони, на думку С. Дорошенка, є важливими стилістичними засобами синтаксису, і «їх використання дає змогу відповідно до сфери застосування точніше сформулювати думку» (Дорошенко, 1985: 178). Цілком погоджуємося з такими поглядами мовознавця й проілюструємо сказане поетичними рядками, де перемешуються прості та складні синтаксичні одиниці, що у своїй сукупності витворюють смислову єдність – авторське бачення світу, яке й постає перед читачем: *Затопивши правічні дніпровські пороги, / Ми зневажили батьківський рідний поріг... / Ідемо навмання, навпростець, без дороги / За останню межу, за трагічний моріг. // Після нас і чорнобиль-трава не ростиме, / Не густиме вітрами Чернеча гора... / О суворий Тарасе, прости нас, прости мене / За свавілля сокири й блудливість пера!* (Низовий, 2022: 19). Таке перемешування-поєднання С. Дорошенко визначав як «урізноманітнення конструкцій» і наголошував, що «це один із важливих стилістичних прийомів» (Дорошенко, 1985: 178) у витворенні тексту будь-якого стилю. Уважаємо, що наведений приклад доводить правомірність застосування цього висновку і до поетичного твору.

Спостереження засвідчили, що в синтаксичному полотні віршів І. Низового представлені відмінні за структурою і семантичним наповненням складні речення, наприклад: *Присягаюся Господу-Богу, / що не вирушу я до тих пір / в свою хресну останню дорогу, / доки править тризнаковий звір / в моїм краї занедбанім, / доки / вершать зло неправдиві суди...* (Низовий, 2022: 312) – кількомпонентне складно-підрядне утворення, між частинами якого розгортаються з'ясувальні

(1–2) та часові (2–3, 2–4) відношення; *Ще не все запродано і втрачено – / Про майбутнє думаймо сьогодні, / Нам самою долею призначено / Втілювати помисли Господні* (Низовий, 2022: 220) – безсполучникове складне речення неелементарної будови, у якому між різнофункційними компонентами послідовно встановлюються відношення обґрунтування; *Богдана зоря іще не згасла / В примерхлім небі Азій та Європ – / Торуйте шлях не через Переяслав, / А через Корсунь, Зборів, Конопот!* (Низовий, 2022: 377) – двокомпонентне безсполучникове складне речення із наслідковими відношеннями між частинами; *Про тебе, Боже, всує / Я згадую не раз, / Але ж ніхто не чує / Моїх відчайнофраз, / Моїх словопрокльонів / І сльозопокаянь...* (Низовий, 2022: 217) – складносурядне речення елементарної будови зі значенням протиставлення.

Проаналізовані складні речення як структурні елементи тканини віршового тексту можуть:

а) в одному тексті поєднуватися з простими, як-от у строфі вірша «Як же сталося так...»: *Вже і наша калина цвіте не для нас, / І прабатьківська мова – в архіві. / І чорніє з портрета бровами Тарас / В невимовному грізному гніві* (Низовий, 2022: 34); або в мініатюрі «Господи...», де зачин – просте речення, а розкриває задум митця й фіналізує його роздуми складне синтаксичне утворення: *Господи, / Як я люблю Україну свою! // Хочу з любові до неї / У ній і померти, / І поховатись у ній, / Щоб ніхто і ніколи / В мене її не відняв, / Не зробив сиротою* (Низовий, 2022: 223);

б) складати окрему строфу, як-от у вірші «Мінорне», де безсполучникове складне речення з різнофункціональними предикативними частинами (за класифікацією С. Дорошенка (Дорошенко, 2009: 79)) дає початок (перша строфа) роздумам поета про одвічний біль за долю рідної землі: *Дніпро сльозами не доляти – / Від солі він перешиха / В рахунок вищої відплати / За ницість нашого гріха* (Низовий, 2022: 33); або розгортає оповідь, як у творі «З пролетарів – гуманітарій...»: *Я – з орачів, тим паче орій, / Моїм письмом була рілля, / Увесь, доступний оку, обрій / Вкраїнську душу звеселя* (Низовий, 2022: 192), чи робить висновок (остання строфа), гіркоту якого посилює фінальний оксиморон: *Хай чують степ / І весь козацький край, / Який веселий наш вертеп, / Який пекельний рай* (Низовий, 2022: 67), де думка вербалізується трикомпонентним складнопідрядним реченням, у якому розгортаються означальні відношення;

в) утворювати самостійний текст, у якому, наприклад, обидві строфи мають однакову граматичну будову: багатоконпонентне утворення із безсполучниковим (відношення обґрунтування) і сурядним (відношення протиставлення) зв'язком: *Ще не час нам сушити весла, / Воздавати богам хвали: / Україна для нас воскресла, / Але рани не зажили. // Ще не час нам одичні строфи / Проголошувать круг стола: / Україна зійшла з Голгофи, / Та від неї не відійшла* (Низовий, 2022: 48) – додаткового смислового акценту надає строфічна анафора *Ще не час нам та Україна*, що увиразнює смисловий малюнок твору.

Наведені приклади вказують на можливість вияву розповідного характеру складних речень. Однак, як засвідчують спостереження, їхнє комунікативно-функційне поле значно ширше. І це ілюструють зразки, які розкривають текстотвірні потенції не лише речень-тверджень, а й речень-запитань, як-от: *Невже ми знов повернемося туди, / В густий бур'ян епохи ленінізму, / Де в небо вічним докором стримлять / Церкви, обезголовлені, мов соняхи?! / Невже ми знов розпнемо на хресті / Свою надію і своє майбутнє, / Щоб далі рити чорний котлован / Під вавилонську вежу комунізму?! / Невже ми знов...* (Низовий, 2022: 44) – текст організований за допомогою питальних конструкцій, якими поет звертається і сам до себе, і до кожного свого читача, і до Всесвіту, але відповіді не пропонує: відповідь кожен реципієнт декодує свою. А фінальний фрагмент речення *Невже ми знов...*, який кваліфікуємо як факультативний варіант реалізації двох попередніх складнопідрядних утворень, балансує на межі запитання – ствердження, хоча графічно питання й не оформлене, але воно може прочитуватися з огляду на контекст.

Так само потужно звучать запитання, структурно вбудовані в прості й складні речення, представлені в початковій і кінцевій строфах вірша «Українці, хахли, малороси»: *Та хто ж ми є? / В якій державі Ми в землю ляжемо кістьми, / Чи то в ганьбі, чи в світлій славі, / Дітьми оплакани? / Хто ж ми? // <...> // Та хто ж ми є? / Кучмоголові / Погані правнуки? Чи ми / Таки вкраїнці, що готові / Знов стати справжніми людьми / Й за рідний край лягти кістьми / Из всеосяжної любові?* (Низовий, 2022: 230) – останній рядок першої строфи *Хто ж ми?* відлунує в першому рядку останньої строфи *Та хто ж ми є?*, ніби й немає ще трьох строф-роздумів, у яких поет намагався знайти відповідь, але, так і не знайшовши її, фіналізує свою оповідь риторичним запитанням, вираженим складнопідрядним

реченням. Початкову й фінальну позицію потрактовують як сильну, що сприяє вияскравленню змісту висловленого. У нашому прикладі перша й остання строфа виконують саме таку функцію, а міркування митця, утілені в запитаннях, спонукають читача до пошуку відповіді, а отже, і до спільнотворення.

Важливу стилістичну функцію виконують і ті складні речення-запитання, що несуть не основну, а додаткову інформацію, виступаючи в синтаксичному утворенні вставленим конструктом, як-от у вірші «Ті, що правлять нами»: *Для простих ця каста геть закрита / (Біла кістка і блакитна кров?): / Несвого до каси і корита / Не підпустять ні на крок. // Хитро так назвалися: еліта / (З грязі – в князі, з хамів – у пани?) – / Дожирає рать несамовита Україну, / Боже, борони!* (Низовий, 2022: 216) – вставлені речення (складносурядне в першій строфі й безсполучникове в другій) звучать як риторичні запитання, які за особливостями граматичної будови наведених конструкцій мають нести додаткову інформацію, але перетворюються на сутнісні домінанти, які завдяки смисловій близькості підсилюють одна одну, витворюючи єдиний сенсовий акцент.

Особливу експресивною наснаженістю вирізняються рядки, структуровані як складні синтаксичні одиниці, що характеризуються підсилювальним інтонаційним виявом. Зафіксовані випадки використання одиничних речень подібного інтонаційного наповнення в тому чи тому поетичному тексті, наприклад: фінальний штрих-повчання, як у вірші «Прапрадіди»: *Їх біда батогами вчила, / Ой учила ж біда, / Покіль / Усвідомили: / Батьківщина / Там, де кості їхніх батьків!* (Низовий, 2022: 322). І те повчання-висновок адресоване прийдешнім поколінням як одвічна істина, яку кожен має пізнати.

Окрім того, виявлені зразки, що ілюструють розгортання поетичної оповіді, де окличні речення виступають смислотвірним стрижнем, як-от: *Я не сходив з Майдану, / і не зйду, / доки й вистачить сили / на стояння свідоме, / допоки й впаду / в чорну прірву могили! // Обіцянкам-цяцянкам не йняв і тоді / аніякої віри – / успіх будь-який твориться тільки в труді / без ваги і без міри. // Ні свинцевого зілля я вже не боюсь, / ні страмного похмілля – / Запоріжжя за мною, / пракиївська Русь / й дохристове Трипілля!* (Низовий, 2022: 303), і це доводить їхню функційну важливість у творенні поетичного тексту. Висловлюване автором вирізняється інтонаційною напруженістю, яку кожен читач прочитає по-своєму (як твердження,

як заклик-спонування чи як беззаперечну істину), і саме від такого прочитання залежить сприйняття самого твору.

Зафіксовані також приклади, які демонструють уживання складних одиниць окличного інтонування в кожній строфі: *Минулий час у прірву канув – / Слідів не лишив швидкоплин... / Але ж і Київ є, і Канів, / Чернігів є і Чигирин! // Минеться й наших збурень-зборень / Епоха, пилом припаде... / Та Корсунь вистоять і Зборів, / І Бар ніде не пропаде! // Іржа, що крицю геть роз'їла, / Не знищить пам'яті корінь – / Вовік пребуде Україна / Зорею в долі поколінь!* (Низовий, 2022: 212) – перша й третя строфа втілені як складні речення з різними типами зв'язку, а в другій строфі окличне складносурядне речення є завершальним стверджувально-утверджувальним елементом.

Трапляються поодинокі зразки, які засвідчують можливість реалізації речення-тексту: *Моя земля на кістяках прапращурів / кількох епох: вже й не земля – твердиня, / не м'яко в ній лежати, / але ж кращої в нас не було відвічно і донині, й довік віків не буде, тож путящої шукаймо долі тут, не скнім в гордині!* (Низовий, 2022: 302), утіленого в складній синтаксичній конструкції з різними типами зв'язку (зокрема: безсполучникового й сурядного), якій притаманна експресивна насиченість. Уважаємо, що такі випадки вживання доводять значущість ролі складних синтаксичних одиниць у побудові поетичного тексту, оскільки виступають носіями експліцитних та імпліцитних смислів.

Окрім такого вияву експресивного насичення складних речень як виразальних засобів, у поезіях І. Низового засвідчуються й інші випадки подібної реалізації аналізованих синтаксичних одиниць.

Зокрема, ідеться про ситуації оприявлення за допомогою складних синтаксичних одиниць таких стилістичних фігур, як асиндетон і полісиндетон.

Засвідчені зразки сполучникового полісиндетону,¹ утілені в складнопідрядних конструкціях (зокрема: *Не зовсім злиденна, не вельми багата / і красна не надто своїми кутками / держава моя – незалежницька хата, / де затишно-втішно і в будні, і в свята, / де надбано*

---

¹ Детальніше про різновиди полісиндетону за частиномовною належністю див.: Тележкіна, О. О. (2020). Мова української поезії II половини XX – початку XXI століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна реценція (Дис. ... докт. філол. наук) (с. 259–285). Київ: Інститут української мови. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Tyelyezhkina_avtoreferat.pdf.

все трудовими руками, / де спокій панує – найвища відплата / за ніт і сльозу, що проліті річками (Низовий, 2022: 304) – із підрядним означальним; *Зіпхнути цих ідолів ох як не просто, / Братове, / А ще ж попередники їхні – / Зіпхнули не всіх – / Бо ж лінощі наші, / Бо ж сумнівів наших короста, / Бо ж звичка стара всіх жаліти, / Старіша за гріх* (Низовий, 2022: 215) – із підрядним причиновим) і багатокомпонентних утвореннях (*А були ж вони диваками, / А були ж вони, / А були / Чумаками та козаками – Все уміли і все могли / росли не з чужої ласки, Не з чужої ласки, Їй-пра, А з химерної думки-казки, З незмілимих джерел Дніпра* (Низовий, 2022: 322) – нанизування сурядного протиставного сполучника). Послідовне повторення того чи того сполучника, що утворює полісиндетонний ланцюжок у складному реченні, сприяє більш чіткому увиразненню смислових відношень, передаваних у відповідному текстовому відтинку.

Не менш яскравими в стилістичному плані є безсполучникові складні речення як виразники асиндетону, через які митець виражає динамічність зображуваного, як-от: *Ми ж сіра юрма, / Ми ж суціль декласована маса, / Ми ж так боїмось / Невідомих нам прав і свобод...* (Низовий, 2022: 215) – тут елементи асиндетонної конструкції утворюють вертикальну фрагментарну тавтограму, що сприяє додатковому посиленню ритмосмислового і графічного силуету поетичного твору, або: *За все, за все нащадки нам віддячать / сторлицею – гряде відплати час: / зариють нас; по-п'яному оплачуть; / гірким похміллям пам'ять освинячать; / проп'ють вінки й забудуть геть про нас...* (Низовий, 2022: 259) – нагромадження предикативних частин створює ефект градації, що уможливорює підкреслення смислової значущості висловленого. Цікавим видається також приклад асиндетону, у якому наявні елементи гомеотелевта, вираженого дієсловами в першій і другій предикативних частинах аналізованої конструкції: *накричалась галич наліталась / наклювалась галич напилась / відлетів за галиччю і галас / тиша після галасу вляглась* (Низовий, 2022: 352) – ці прийоми підкріплюють один одного і в сукупності надають особливої виразності віршовому тексту; окрім того, особливим смисловим підсилювачем у цьому творі є відсутність розділових знаків, що уможливорює варіативність декодування цього твору реципієнтом. Наведені зразки асиндетону доводять, що, удаючись до вживання безсполучникових складних речень, митець створює акцентовані смислові осередки, якими виділяє найголовніше, що мав на меті передати читачеві.

Вияскравлюють поетичну оповідь І. Низового й складні речення (різної граматичної організації), що завдяки своєму смисловою наповненню утворюють хіастичні конструкції. Зокрема спостережені зразки граматичного хіазму: *Історія – закуса лиш до брону, А бром – інтелігентський самограй: Живучий вірус давнього синдрому Додавлює до краю ріднокрай!* (Низовий, 2022: 200) – тут перехресне розміщення компонентів смислового цілого підкріплене анадиплозисом (контактний повтор іменника *бром*), і семантичного хіазму, як-от: *Хуторяни втікали з села, Селюки пропадали в місті* (І. Низовий, 2022: 194) – вираження контрастності відтворюваних явищ з додатковим акцентом на контактному повторенні кореня *сел-*. Такі хіастичні моделі, утілені в складних реченнях, сприяють посиленню емоційної напруженості зображуваного.

Так само стилістично насиченим видається вживання незавершених складних речень, що втілюють апосіопезу, як-от: *Ця мова могла / Зародитися тільки в раю / Для того, / Щоб люди створили любов і сім'ю, / І пісню таку, / Що натхнення дає солов'ю...* (Низовий, 2022: 17), або: *В п'янім дурмані / Дишуть отруйно / Трупи імперій. / Тупіт копитний, / Клич переможний /З-під Конотопа...* (Низовий, 2022: 334) – недоговорення «звучить» як натяк на можливе продовження початої фрази. Особливо гостро умовчання виявляється у фінальній позиції поетичного твору. А додаткової виразності окреслена стилістична фігура надає віршовому творові тоді, коли розміщується в обох сильних позиціях – у початковій і кінцевій строфі: *Я не знаю, де які міста, – / Знаю лишень, де чії могили, / Де кого й коли похоронили... // <...> // Не пощезне затишок Франка, / І Шевченка хата – невмируща...* (Низовий, 2022: 308). Така незавершеність висловлення не лише свідчить про напружений психоемоційний стан автора цих рядків, а й своєю обірваністю закликає читача до власних роздумів.

Висновки

Із викладеного висновковуємо, що складні конструкції, які різняться і структурною організацією, і семантико-синтаксичними відношеннями між частинами, мають значний потенціал, і не лише як граматичні «цеглинки» для створення тексту, представлені в його різних композиційних частинах, а й потужний виразник наснажених смислів: витупають текстотвірним стрижнем для розгортання поетичної оповіді, а також є основою таких стилістичних фігур, як асиндетон,

полісиндетон, апосіопеза, хіазм, що й доводять наведені в розвідці ілюстрації. Усе це підтверджує думку про те, що складні речення є активним компонентом поетичного синтаксису Івана Низового.

Продовженням розпочатого дослідження бачиться комплексне вивчення експресивних засобів синтаксису Івана Низового.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузько, С. (2020). Функціонування складних речень у поетичному мовленні Василя Симоненка. *Філологіка: збірник наукових праць*, 21, 113–123.
2. Ващенко, В. С. (1968). *Стилістика речення в українській мові*. Дніпропетровськ: ДДУ.
3. Гольтер, І. (2020). Особливості синтаксичної організації мови поетичних творів Г. Чубач (на матеріалі книжки поезій «Хустка тернова»). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 29 (1), 90–96.
4. Грипас, Н. Я. (2001). Складні багатокомпонентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського. У *Проблеми граматики і лексикології української мови* (с. 186–190). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
5. Дорошенко, С. І. (1985). *Грамматична стилістика української мови*. Київ: Радянська школа.
6. Дорошенко, С. (2007). Функціонування безсполучникових складних речень у художньому стилі. У *Ритми сучасної філології: збірник наукових праць* (с. 298–303). Львів: ПАІС.
7. Дорошенко, С. І. (2009). Безсполучникові складні конструкції в сучасній українській мові. У *Наукові простори: вибрані праці* (с. 53–162). Харків: Нове слово.
8. Калашник, Ю. І. (2013). Особливості поетичного синтаксису творів Миколи Вінграновського. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 1080 (69), 209–213.
9. Кузьмич, О. О. (1999). Виразальні можливості складного речення у творчості Ліни Костенко. У *Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії* (с. 39–43). Рівне: РДГУ.
10. Низовий, І. Д. (2022). *Українься, Вкраїно...: поезії*. Київ: Український пріоритет.
11. Поповський, А. М. (2011). Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка. *Філологічні студії: збірник наукових праць*, 6, 664–671.
12. Юріна, Ю. М. (2016). *Ідіостиль Олени Теліги*. (Дис. ... канд. філол. наук). Херсон: Херсонський державний університет.

REFERENCES

1. Buzko, S. (2020). Funktionsuvannya skladnykh rechen u poetychnomu movlenni Vasylya Symonenka [Functioning of complex sentences in Vasyl Simonenko's poetic speech]. *Filolohika: zbirnyk naukovykh prats – Philology*, 21, 113–123. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
2. Vashchenko, V. S. (1968). *Stylistyka rechennia v ukrainskii movi* [Stylistics of sentences in the Ukrainian language]. Dnipropetrovsk: DSU [in Ukrainian].
3. Holter, I. (2020). Osoblyvosti syntaksychnoi orhanizatsii movy poetychnykh tvoriv H. Chubach (na materialy knyzhky poezii «Khustka ternova») [Specificity of the syntactic organization of the language of H. Chubach's poetic works (as evidenced by the book of poems "Khustka thornova")]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 29 (1), 90–96 [in Ukrainian].
4. Hrypas, N. Ya. (2001). Skladni bahatokomponentni recennia z riznymy zasobamy i typamy zv'iazku v poetychnomu movlenni P. Hrabovskoho [Composite multicomponent sentences with various means and types in the poetry of P. Hrabovsky]. *Problemy hramatyky i lexikolohii ukrainskoi movy – Problems of grammar and lexicon of the Ukrainian language* (pp. 186–190). Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

5. **Doroshenko, S. I.** (1985). *Hramatychna stylistyka ukrainiskoi movy [Grammatical stylistics of the Ukrainian language]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
6. **Doroshenko, S.** (2007). Funktionsuvannia bezspolychnykovykh skladnykh rechen u khudozhnomu styli [Functioning of asyndetic composite sentences in artistic style]. In *Rytmu suchasnoi filolohii – Rhythms of modern philology* (pp. 298–303). Lviv: PAIS [in Ukrainian].
7. **Doroshenko, S. I.** (2009). Bezspolychnykovi skladni konstruksii v suchasni ukrainiskii movi [Asyndetic composite constructions in the modern Ukrainian language]. In *Naukovi prostory: vybrani pratsi – Scientific spaces: selected works* (pp. 53–162). Kharkiv: Novoe slovo [in Ukrainian].
8. **Kalashnyk, Yu. I.** (2013). Osoblyvosti poetychnoho syntaksysu tvoriv Mykoly Vinhranovskoho [Specificity of Mykola Vinhranovsky poetic syntax]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology, 1080 (69)*, 209–213 [in Ukrainian].
9. **Kuzmych, O. O.** (1999). Vyrazhalni mozhlyvosti skladnoho rechennya u tvorchosti Liny Kostenko [The expressive possibilities of a composite sentence in Lina Kostenko's work]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii: Movoznavchi studii – Topical problems of modern philology: Linguistic studies* (pp. 39–43). Rivne: RSHU [in Ukrainian].
10. **Nyzovyi, I.** (2022). *Ukrainsia, Vkraino: poezii [Ukraine, Ukraine: poems]*. Kyiv: Ukrainskyi priorytet [in Ukrainian].
11. **Popovskiy, A. M.** (2011). Poetychnyi syntaksys Mykoly Kuzmenka [Poetical syntax of Mykola Kuzmenko]. *Filolohichni studii – Philological studies*, 6, 664–671. Kryvyi Rih: KSPU [in Ukrainian].
12. **Yurina, Yu. M.** (2016). *Idiostyl Oleny Telihy [Idiostyle of Olena Teliha]*. Candidate's thesis. Kherson: Khersonskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

Тележкіна Олеся Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова; вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: o_tele_o@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

Tieliezhkina Olesia – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Language Training, OM Beketov National University of Urban Economy Kharkiv; 17 Marshala Bazhanova St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Тележкіна О. О. Поетичний синтаксис Івана Низового: виразально-зображальні потенції складного речення. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 401–411. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.31>

APA: Тележкіна, О. О. (2024). Поетичний синтаксис Івана Низового: виразально-зображальні потенції складного речення. *Лінгвістичні дослідження*, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 401–411. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.31>

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 373.3/.5.016:003-028.31

П. Б. Ткач

ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ЛІДЕРІВ

У дослідженні визначено поняття «читацька грамотність» у контексті міжнародного дослідження PISA. Зазначено результати дослідження щодо читацької грамотності українського учнівства, отриманні в межах досліджень 2018 та 2022 років. Окреслено чинники, що визначають оцінювання читацької компетентності, зокрема наявність завдань, що стосуються множинних динамічних текстів різного типу, а також контекстів (сценаріїв). Запропоновано один зі шляхів розв'язання проблеми формування читацької компетентності – інтегроване навчання, для реалізації якого створені модельні програми «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури)» для 5–6 та 7–9 класів.

Ключові слова: читацька компетентність, читацька грамотність, текст, когнітивні процеси, контексти (сценарії), інтегроване навчання, модельна програма.

Tkach P. Reading Competence in Modern Information Society as a Factor in Forming Future Leaders. *The relevance of the study is stipulated by the need to develop reading competence as a prerequisite for the formation of leadership qualities, such as critical and creative thinking, the ability to influence events and people and change oneself and the future of the country for the better.*

The purpose of the study is to identify the main principles of the reading competence formation and outline the ways of its development in modern information society.

Objectives: to define the concept of reading literacy in the context of the international PISA study; to note the results of the study on the reading literacy of Ukrainian students; to outline the factors that determine the assessment of reading competence; to propose one of the ways to solve the problem of reading competence.

The requirements for assessing reading literacy include three components: text; cognitive processes; and general contexts (scenarios). The development of reading competence should include tasks related to multiple dynamic texts of different types and contexts (scenarios). This determines the need for a competency-based text-centered approach to the formation of reading literacy. Integrated learning can be one of the

approaches for the implementation of which model programs "Integrated Language and Literature Course (Ukrainian Language, Ukrainian and Foreign Literature)" for grades 5-6 and 7-9 have been created, as well as textbooks for methodological support of these programs imlementation.

Thus, in order to make Ukrainian students competitive and prepared to become leaders in the independent state of Ukraine and in the global world, it is necessary to develop reading literacy as a practical skill of working with information, and integrated learning within the language and literature education sector can be an effective tool on the way to this goal.

Keywords: *reading competence, reading literacy, text, cognitive processes, contexts (scenarios), integrated learning, model program.*

Вступ

Для сучасного життя характерною й науково обґрунтованою ознакою є глобалізація процесів у всіх сферах – економічній, політичній, гуманітарній, і це суттєво впливає на ситуацію в освіті. Як сказала Оксана Забужко, «людство ввійшло в зону турбулентності – пристебнімо реміні!» (Забужко, 2023). В українській освіті ця турбулентність триває вже давно. Але першим яскравим показником необхідності реальних змін, а не спроб штучно стабілізувати ситуацію, став так званий «PISA-шок». Міжнародне дослідження PISA 2018 року висвітлило проблеми в читацькій галузі, про що до того моменту ніхто не говорив. У шкільній освіті інтерес до читання обмежується навичками власне читання, які дитина здобуває в молодшій школі. Проте читання як здатність працювати з інформацією – відбирати її, компіювати, оцінювати достовірність тощо – залишається поза увагою навчальних програм. Відсутність подібної навички в сучасному інформаційному світі робить людину неконкурентноспроможною й беззахисною. Натомість Україна потребує лідерів, які б демонстрували критичне та креативне мислення, здатність впливати на події та людей і змінювати себе й майбутнє країни на краще. Усе це може забезпечити розвинена читацька компетентність, що визначає актуальність дослідження.

Проблеми читання неодноразово ставали предметом наукових розвідок. Педагогічні аспекти формування читацької компетентності та питання методичного супроводу уроків читання розглядалися у роботах Г. Коваль, Л. Іванової, Т. Суржук (Коваль, & Іванова, Суржук, 2009), В. Мартиненко (Мартиненко, 2011). Проте варто зауважити,

що переважна більшість дидактичних розвідок, присвячених читанню, стосуються молодшого шкільного віку.

Мета – виявити основні засади формування читацької компетентності та окреслити шляхи її розвитку в сучасному інформаційному суспільстві. **Завдання роботи:** визначити поняття *читацька грамотність* у контексті міжнародного дослідження PISA; зазначити результати дослідження щодо читацької грамотності українського учнівства; окреслити чинники, що визначають оцінювання читацької компетентності; запропонувати один зі шляхів розв’язання проблеми формування читацької компетентності.

Методи і прийоми дослідження

У межах дослідження переважно застосовано описовий метод, який є засобом огляду наукових праць із теми і узагальнення отриманої інформації. Також використано метод порівняння результатів, отриманих у межах міжнародного дослідження PISA 2018 і 2022 років.

Виклад основного матеріалу

Програма міжнародного оцінювання учнів (PISA), упроваджена Організацією економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) та партнерів цієї організації, має на меті оцінити освітню систему різних країн за допомогою завдань, призначених для 15-річного учнівства або студентства. Оцінювання проводиться не в площині теоретичних знань, вимірюється здатність використовувати знання, уміння й навички, отримані в школі, для розв’язання різних практичних ситуацій. 2018 року в Україні вперше було проведено дослідження PISA, результати якого й отримали в медійному висвітленні назву «PISA-шок». Було з’ясовано, що 26% українських 15-річних підлітків не досягли базового рівня в галузі читання, натомість у країнах ОЕСР таких учнів / студентів було зафіксовано приблизно 21% (PISA-2018).

Отримані результати довели, що засадничий для Нової української школи компетентнісний підхід насправді на часі. Натомість його впровадження, що успішно розпочалося в початковій школі й було закладено в основу Державного стандарту базової середньої освіти, загальмувала пандемія коронавірусної інфекції, яка викликала необхідність онлайн-освіти, а війна в Україні суттєво ускладнила дистанційне навчання через відсутність електроенергії, зв’язку, нестабільний інтернет, постійні тривоги та стрес. Усе це відобразили

результати PISA-2022. Так, за результатами дослідження 41% українського учнівства / студентства у віці 15 років не досягли базового рівня читацької грамотності, тоді як у країнах ОЕСР таких учнів / студентів зафіксовано 26% (PISA-2022). У країнах ОЕСР також відбулось зниження рівня читацької грамотності, проте не так суттєво, як в Україні. І це легко пояснити обставинами, про які йшлося вище.

Попри те, що на результати, безумовно, вплинули об'єктивні чинники й сприймати зазначені результати трагічно не варто, не можна приймати їх як належне. Ситуація ускладнилась, і треба шукати більш дієві способи її розв'язання. Наявна тенденція наочно довела, що чинні освітні механізми не працюють, і це ставить перед українськими освітянами нові вимоги й виклики.

Однією з компетентностей, окреслених Новою українською школою, у Державному стандарті базової середньої освіти визначено «вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння здійснювати усну та письмову комунікацію, здобувати та опрацьовувати інформацію, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей» (Державний стандарт, 2020). Також у Стандарті визначені наскрізні вміння для всіх ключових компетентностей, одним із яких є читати з розумінням. Проте у школі немає жодної дисципліни, яка б ставила за мету розвиток читацької компетентності. Усі звикли сприймати читання, як предмет, що викладають у початковій школі й завданням якого є формувати навички правильного, швидкого і виразного читання. У межах шкільного курсу «Української мови» розглядаються тексти як підґрунтя для вивчення особливостей мови, наприклад, у модельній програмі з української мови для 7–9 класів основним завданням курсу визначено «навчити вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови» (Заболотний & ін., 2023). Завданням курсу «Українська література» є «ознайомити учнів / учениць із високохудожніми творами класичної та сучасної української літератури різних родів, жанрів, мистецьких напрямів і течій» тощо (Яценко & ін., 2023). Натомість рамковий документ PISA з оцінювання читацької грамотності 15-річних учнів визначає, що навички читання передбачають пошук, відбір, тлумачення, інтегрування й оцінювання інформації з усього наявного масиву текстів, пов'язаних із ситуаціями, що можуть виникати в реальному житті, за межами школи (PISA-2017).

Вимоги міжнародного дослідження PISA до оцінювання читацької грамотності базуються на поєднанні трьох складників: текст для прочитання; когнітивні процеси роботи з текстом; загальні контексти (сценарії), що вводять один чи кілька тематично пов'язаних текстів у ситуацію читання.

У дослідженні PISA визначено чотири виміри текстів: ресурс (одиночний, множинний); організація й навігація (статичний, динамічний); формат (суцільний, перерваний, змішаний) та тип (опис, розповідь, виклад, роз'яснення, аргументація, інструкція, інтеракція, трансакція) (PISA-2017). Типологія когнітивних процесів представлена умінням знаходити інформацію (отримувати доступ до інформації та виокремлювати її, шукати та відбирати текст), розуміти текст, сприймати безпосереднє значення, інтегрувати смисли й породжувати умовиводи), оцінювати й осмислювати (оцінювати якість і достовірність інформації, осмислювати зміст і форму, виявляти й долати суперечність) (PISA-2017). У дослідженні PISA використано сценарії – сукупність тематично пов'язаних текстів і завдань до них, серед яких поряд із традиційними завданнями PISA на читання є такі, наприклад, як написати на основі цих текстів рекомендацію тощо. Тестування на основі сценарію допомагає учнівству зрозуміти, як використовувати ці тексти, щоб оцінити конкретні читацькі процеси, створюють додаткову мотивацію для читання (PISA-2017).

Варто зауважити, що всі завдання дослідження PISA-2022 стосуються множинних динамічних текстів різного типу. Як показав аналіз, українське учнівство дуже мало стикається з подібними текстами в межах навчальних занять, хоча постійно взаємодіє з ними в позанавчальній діяльності. Так само на результати вплинула наявність у завданнях PISA сценаріїв, з якими українське учнівство, на жаль, не звикло мати справу взагалі. Інформацію, подану як контекст для множинних текстів, учні дуже часто або ігнорували (хоча там містилися важливі для правильної відповіді підказки), або, навпаки, використовували як аргументи для відповіді (хоча насправді відповідна інформація слугувала лише для логічного поєднання двох або більше текстів). Докладніше про результати PISA-2022 в галузі читання можна прочитати в Національному звіті за результатами міжнародного дослідження якості освіти (PISA-2022).

Таким чином, стає очевидною необхідність компетентнісного текстоцентричного підходу до формування читацької грамотності,

що створює передумови для інтегрованого навчання. Адже «інтеграція мови й літератури в навчальному процесі – це реалізація цілісного підходу до тексту з виявленням внутрішніх (фонетика, лексика, граматики тощо) і зовнішніх (сенси, тематика, проблематика тощо) зв'язків між усіма складниками одного тексту й різних текстів між собою в просторі світової культури» (Старагіна & ін., 2023). Інтегрований текстоцентричний підхід дозволяє розв'язати визначені проблеми, оскільки пропонує різні види діяльності для розв'язання на одному уроці завдань і мовного, і літературного спрямування.

Інтеграція визначається як «процес взаємодії двох або більше систем з метою створення нової, яка набуває нових характеристик завдяки зміні властивостей та зв'язків її елементів» (Старагіна & ін., 2021). Саме з метою створення такої нової системи було розроблено модельні навчальні програми «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури). 5–6 класи» (Старагіна & ін., 2021) та «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури) 7–9 класи» (Старагіна & ін., 2023).

Метою інтегрованого мовно-літературного курсу (українська мова, українська та зарубіжні літератури) визначено розвиток компетентних мовців і читачів, які демонструють комунікативну вправність, читацьку та мовленнєву спроможність, мовну й літературну обізнаність, здатні застосувати навчальні здобутки в життєвих ситуаціях, виявляючи ціннісне ставлення до слова, особистості, родини, суспільства, України, світу (Старагіна & ін., 2021). Особливістю програм є реалізація текстоцентричного та комунікативного підходів до вивчення мови, за якого той самий текст стає основою для його аналізу, інтерпретації, оцінювання тощо, тобто і для читацької діяльності, і для розвитку усного та письмового мовлення.

За модельними програмами інтегрованого мовно-літературного курсу (українська мова, українська та зарубіжні літератури) розроблено підручники для НУШ (Хворостяний & Большакова, 2022; Старагіна & ін., 2022). Також наказом Міністерства освіти і науки України № 24 від 05.02.2024 було надано гриф «Рекомендовано МОН України» підручнику інтегрованого курсу для 7 класу закладів ЗСО «Українська мова, українська та зарубіжна літератури» авторського колективу І. П. Старагіна, Ю. О. Романенко, В. І. Новосьолова, П. Б. Ткач, А. О. Панченков, М. Б. Блажко, В. М. Терещенко, що незабаром має

бути надрукований видавництвом «Ранок». У зазначених підручниках дотримано не лише всіх вимог Державного стандарту базової середньої освіти, але й передбачено формування читацької грамотності, визначених міжнародним дослідженням PISA.

Отже, попри те, що українські діти опинились безпосередньо втягнутими в процеси глобалізації, почасти потрапили в різні освітні простори й ситуації, нагальне завдання української освіти – зробити їх конкурентноспроможними й підготовленими, стати лідерами в незалежній державі Україна й у глобальному світі. Інтегроване навчання, що дозволяє розвинути читацьку грамотність як практичну навичку роботи з інформацією, може стати дієвим інструментом на шляху до успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Державний стандарт базової середньої освіти* (2020). Узято з <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoi-osviti-i300920-898>.
2. **Заболотний, О. В.,** & **Заболотний, В. В.,** Лавринчук, В. П., Плівачук, К. В., Попова, Т. Д. (Ред.). (2023). *Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти*. Узято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrayinska.mova.7-9.klas.Zabolotnyy.ta.in.02.08.2023.pdf>.
3. **Забужко, О.** (2023). *Інтерв'ю від 14.06.2023*. Узято з <https://rozmova.wordpress.com/2023/06/20/oksana-zabuzhko-46/>.
4. **Коваль, Г. П.,** & **Іванова, Л. І.,** Суржук, Т. Б. (Ред.). (2009) *Методика читання: Навчальний посібник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
5. **Мартиненко, В.** (2011) Формування змісту літературного читання молодших школярів: сучасний вимір. *Українська література в загальноосвітній школі*, 9, 5–8. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_3.
6. **Старагіна, І. П.,** & **Новосьолова, В. І.,** Терещенко, В. М., Романенко, Ю. О., Блажко, М. Б., Ткач, П. Б., Панченков, А. О., Волошенко, О. В. (Ред.). (2021). *Модельна навчальна програма «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури) 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти*. Узято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Intehr.movn-lit.kurs-ukr.mova.ukr.ta.zar.lit.5-6.kl.Starahina.ta.in.04.10.pdf>.
7. **Старагіна, І. П.,** & **Панченков, А. О.,** Терещенко, В. М., Романенко, Ю. О., Волошенко, О. В., Новосьолова, В. І., Блажко, М. Б., Ткач П. Б. (Ред.). (2022). *Українська мова, українська та зарубіжна література: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти (у 2 ч.)*. Київ: Генеза.
8. **Старагіна, І. П.,** & **Новосьолова, В. І.,** Терещенко, В. М., Романенко, Ю. О., Блажко, М. Б., Ткач, П. Б., Панченков, А. О., Волошенко, О. В. (Ред.). (2023). *Модельна навчальна програма «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури) 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти*. Узято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/16.08.2023/Intehrovanyy.movn-literaturnyy.kurs-ukrmova.ukr.ta.zarub.literatury.7-9.kl.Starahina.ta.in.16.08.2023.pdf>.
9. **Хворостяний, І.** & **Большакова І.** (Ред.). (2022). *Українська мова, українська література та зарубіжна література: підручн. інтегрованого курсу*

для 5-го класу закладів загальної середньої освіти (у 2 ч.). Харків: Ранок. 10. **Яценко**, Т. О., & Пахаренко, В. І., Слижук, О. А., Тригуб, І. А. (Ред.). (2023). *Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти*. Узято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrainyska.literatura.7-9-kl.Yatsenko.ta.in.26.07.2023-1.pdf>. 11. **PISA-2017**: Вакуленко, Т. С., Ломакович, С. В., Терещенко, В. М. (Ред.). (2017). *PISA: читацька грамотність*. Київ: УЦО-ЯО. Узято з http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/PISA_Reading.pdf. 12. **PISA-2018**: *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018* (2019). Узято з https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf. 13. **PISA-2022**: *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022* (2023). Узято з https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Nacjonalnyj-zvit_povnyj.pdf.

REFERENCES

1. **Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity** [State standard of basic secondary education]. (2020). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoyi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].
2. **Zabolotnyi**, O. V., & Zabolotnyi, V. V., Lavrynychuk, V. P., Plivachuk, K. V., Popova, T. D. (Red.). (2023). *Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Model curriculum "Ukrainian Language. Grades 7–9" for general secondary education institutions]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrainyska.mova.7-9.klas.Zabolotnyy.ta.in.02.08.2023.pdf> [in Ukrainian].
3. **Zabuzhko**, O. (2023). *Interviu vid 14.06.2023* [Interview 06/14/2023]. Retrieved from <https://rozmovia.wordpress.com/2023/06/20/oksana-zabuzhko-46/>. 4. **Koval**, H. P., & Ivanova, L. I., Surzhuk, T. B. (Red.). (2009) *Metodyka chytannia: Navchalnyi posibnyk* [Methods of reading: A study guide]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
5. **Martynenko**, V. (2011) Formuvannya zmistu literaturnoho chytannia molodshykh shkoliariv: suchasnyi vymir [Formation of the content of literary reading for junior schoolchildren: the modern dimension]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli – [Ukrainian literature in secondary school]*, 9, 5–8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_3 [in Ukrainian].
6. **Starahina**, I. P., & Novosolova, V. I., Tereshchenko, V. M., Romanenko, Yu. O., Blazhko, M. B., Tkach, P. B., Panchenkov, A. O., Volosheniuk O. V. (Red.). (2021). *Modelna navchalna prohrama «Intehrovanyy movno-literaturnyy kurs (ukrainska mova, ukrainska ta zarubizhni literatury) 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Ukrainian Curriculum "Integrated Language and Literature Course (Ukrainian Language, Ukrainian and Foreign Literature). Grades 5–6" for general secondary education institutions]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Intehr.movn-lit.kurs-ukr.mova.ukr.ta.zar.lit.5-6.kl.Starahina.ta.in.04.10.pdf> [in Ukrainian].
7. **Starahina**, I. P., & Panchenkov, A. O., Tereshchenko, V. M., Romanenko, Yu. O., Volosheniuk, O. V., Novosolova, V. I., Blazhko, M. B., Tkach P. B. (Red.). (2022). *Ukrainska mova, ukrainska ta zarubizhna literatury: pidruchnyk intehrovanooho kursu dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2 ch.)* [Ukrainian language, Ukrainian and foreign literature: textbook for an integrated course for the 5th grade of general secondary education institutions (in 2 parts)]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
8. **Starahina**, I. P., & Novosolova, V. I., Tereshchenko, V. M., Romanenko, Yu. O., Blazhko, M. B., Tkach, P. B., Panchenkov, A. O., Volosheniuk, O. V. (Red.). (2023). *Modelna navchalna prohrama «Intehrovanyy movno-literaturnyy kurs (ukrainska*

movi, ukrainska ta zarubizhni literatury) 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum "Ukrainian Literature. Grades 7-9" for general secondary education institutions]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/16.08.2023/Intehrovanyy.movno-literaturnyy.kurs-ukrmova.ukr.ta.zarub.literatury.7-9.kl.Starahina.ta.in.16.08.2023.pdf> [in Ukrainian]. 9. **Khvorostiani, I.** & **Bolshakova I.** (Red.). (2022). *Ukrainska mova, ukrainska literatura ta zarubizhna literatura: pidruchn. intehrovanoho kursu dlia 5-ho klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2 ch.)* [Ukrainian language, Ukrainian and foreign literature: textbook for an integrated course for the 5th grade of general secondary education institutions (in 2 parts)]. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian]. 10. **Yatsenko, T. O.,** & **Pakharenko, V. I., Slyzhuk, O. A., Tryhub, I. A.** (Red.). (2023). *Modelna navchalna prohrama «Ukrainska literatura. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum "Ukrainian Literature. Grades 7-9" for general secondary education institutions]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrainska.literatura.7-9.kl.Yatsenko.ta.in.26.07.2023-1.pdf> [in Ukrainian]. 11. **PISA-2017:** **Vakulenko, T. S., Lomakovych, S. V., Tereshchenko, V. M.** (Red.). (2017). *PISA: chytatska hramotnist [PISA: reading literacy]*. Kyiv: UTsOIAO. Retrieved from http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/PISA_Reading.pdf [in Ukrainian]. 12. **PISA-2018:** *Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018 [National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2018]*. (2019). Retrieved from https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf [in Ukrainian]. 13. **PISA-2022:** *Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2022 [National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2022]*. (2023). Retrieved from https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf [in Ukrainian].

Ткач Поліна Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій, Національна академія Національної гвардії України; майдан Захисників України, 3, м. Харків, Україна.

E-mail: rudy_w@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4377-5335>

Tkach Polina – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Professor of the Department of Philology, Translation and Strategic Communication, National Academy of the National Guard of Ukraine; 3 Zakhysnykiv Ukrainy Square, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Ткач П. Б. Читацька компетентність у сучасному інформаційному суспільстві як чинник формування майбутніх лідерів. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 412–420. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.32>

APA: Ткач, П. Б. (2024). Читацька компетентність у сучасному інформаційному суспільстві як чинник формування майбутніх лідерів. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 412–420. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.32>

CONTRASTING CURRICULA IN EFL IN HIGHER EDUCATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF STUDENTS' NEEDS

This research aims to scrutinize the curricula and their implementation on the course in Practical English/Modern English at the departments of Ukrainian and Polish Universities. Using pedagogic research with a qualitative and descriptive methodology, the data in this study was collected via observations, interviews with informants, and written sources in the form of self-assessment surveys and diagnostic tests. The purpose was to contrast the curricula and their implementation to establish their compliance with the CEFR and detect some problems in students mastery of communicative competences to modify the instructions and planning processes. The results of this study reveal that both curricula lack clearly outlined sociopragmatic learning outcomes and students have some problems producing sociopragmatically adequate utterances. As a result, some recommendations have been formulated and further research investigation tasks have been established.

Keywords: curriculum, error analysis, CEFR, communicative competences, pragmatic competence.

Стасюк Л. С. Контрастивне порівняння навчальних програм з англійської мови як іноземної у вищій школі: аналіз потреб студентів. Стаття присвячена проблематиці аналізу та вдосконалення навчальних програм з дисципліни “Сучасна англійська мова” та “Практична англійська мова” на кафедрах прикладної лінгвістики НУЛП (Львів, Україна) та кафедрі англійської філології та прикладної лінгвістики Університету ім. М. Коперника (Торунь, Польща). Висвітлено результати розвідок спрямованих на встановлення відповідності програм цих дисциплін стандартам МОН України та Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти (ЗЄРМО), модернізацію змісту, уніфікацію вимог і навчальних результатів, впровадження інноваційних форм викладання та найкращих вітчизняних та міжнародних практик. Застосувавши методи спостереження, інтерв’ю з інформантами, опитування (самооцінка), діагностичного тестування, встановлено: при розробленні та проектуванні навчальної програми з англійської мови як іноземної необхідно враховувати як роль англійської мови в суспільстві, так і її роль на ринку праці; формування цілей програми, навчальні результати, матеріали щодо розвитку знань та навичок та схема для оцінювання результатів навчання повинні співвідноситись з вимогами ЗЄРМО та досвідом і потребами студентів. Визначено, що навчальні результати зі згаданих дисциплін на I курсі повинні відповідати вимогам до рівня B1+ та B2 відповідно; навчальні програми не мають чітко окреслених

соціально-прагматичних навчальних результатів згідно ЗЄРМО; опитування студентів та спостереження за ними на заняттях допомогли визначити труднощі, що мають студенти в освоєнні комунікативної англійськокомовної компетентності. Причини цьому виявлено в ході дискусії з викладачами, які звернули увагу на те, що хоч студенти й мають ґрунтовні знання лексики та граматики, вони не завжди знають як їх використовувати в розмові, взаємодії один з одним. Інша складність полягає в тому, що не всі студенти почуваються впевнено, щоб правильно застосовувати свої знання мови у швидкому темпі розмови. Наведено результати тестування та опитування студентів. Встановлено, що проблематичним для них є висловлення прагматично адекватних висловлювань, соціокультурна компетентність у більшості студентів є слабшою ніж прагмалінгвістична та соціопрагматична. У висновках сформовано методологічні рекомендації та перспективи подальших досліджень, а саме: студенти зможуть продемонструвати лінгвопрагматичні, соціолінгвістичні та соціокультурні компетентності, якщо цілеспрямовано розвивати їхню культурну чутливість щодо норм мови та правильного прагматичного вибору; навчальна програма з вивчення англійської мови як іноземної повинна передбачати заняття для навчання прагматиці в менш охоплених і складніших аспектах.

Ключові слова: навчальна програма, аналіз помилок, ЗЄРМО, комунікативні компетентності, прагматична компетентність.

Introduction

English as the language of international communication, commerce, trade, scientific and technological advancement has long since become lingua franca in the European Union. The English language, thus, plays an important role in the internationalization and integration of Ukrainian Universities into the European and global educational realm. In 2019, the Ministry of Science and Education of Ukraine adopted the requirements in the standards of the higher school concerning the teaching of English. According to the standards described in the conception of the development of the English language skills in Ukrainian Universities (МОН, 2019), students regardless of their specialty must learn English at the B1+ level of Common European Framework of Reference (CEFR) to receive their bachelor's degrees. By 2025, this requirement will have been maximized to B2 level. Besides, subjects like English for Specific Purposes (ESP) / English for Occupational Purposes (EOP) and English as a Medium of Instruction (EMI) should be introduced, which entails quality training programs for teachers of professional disciplines in English and provision of methodological

support as pointed out in the final report by R. Bolitho and R. West (Bolitho, West, 2019) on the impact of the English for Universities Project on ESP and EMI in Ukrainian Higher Education .

In the light of these conceptual principles even more important is the successful mastering of English by professionals whose specialty requires the proficient level of the English language acquisition, like translators, conference interpreters and philologists or programmers. Thus, the new curriculum in the subject "Modern English" for the students studying for the bachelor's degree in *Philology* at the department of Applied Linguistics at Lviv National Polytechnic University has been introduced, which counts for the role of English in the society and in the labour market. A lot has been done to update the program for the students who major in English, but there is still a lot to be improved.

Therefore, the study has been conducted with the aim to improve our instructional and planning practices and our understanding of the language learning processes and needs on the course and to grow the knowledge base in the field of TESOL in general.

To achieve these aims the following tasks have been defined:

- to analyze the curricula in the disciplines "Modern English" and "Practical English ". These disciplines share similar curricula, which have been contrasted in order to modernize the content of the Ukrainian curriculum and to align it with the CEFR requirements;

- to observe and critically analyze teaching methods in teaching linguistic and sociopragmatic aspects of communicative competence to the 1st year students with the aim of improving teaching excellence at both institutions;

- to design tests for (self)-assessment of communicative competences of students to raise their awareness of different aspects of this competence and detect possible problems in mastering it;

- to establish unified framework of reference for the learning outcomes of 1st-year students in the disciplines *Modern English* and *Practical English* in order to simplify the integration of Ukrainian students into the EU educational system;

- develop methodological recommendations on improving curricula and teaching English-language communicative competence to students majoring in English.

Methods

With the above-defined tasks in mind, the research has been conducted oriented to 1) evaluating learning and teaching strategies, activities and materials; 2) surveying learners and teachers; and 3) learner's error analysis at the departments of two Universities.

The first stage was a pedagogically oriented enquiry, which involved evaluating the effectiveness of approaches to teaching and learning, activities, and materials.

At this stage, firstly, the curricula were analyzed, compared and contrasted based on the following criteria: learning outcomes, teaching methods, content, teaching material, and assessment methods and criteria. Next, the effectiveness of the curricula, that is teaching strategies, activities and materials were evaluated based on class observations. I have observed four classes in the subject *Practical English*. The first two classes were devoted to the Use of English (Grammar and Vocabulary aspects of learning English) and the following two were on Speaking and Listening. These were compared to classes conducted on *Modern English Part 1* at LPNU.

Secondly, questionnaires and interviews with learners and teachers have been designed to examine their views, attitudes or preferences in relation to a specific aspect of language learning and teaching. The findings have been used as the basis for practical actions. First-year students at both departments have been offered to take self-assessment surveys that aimed at analyzing their communicative skills and overall language competence. These have been planned as diagnostic and formative tests in English for both learners and teachers as well. Unfortunately, few students took the self-assessment tests and this served as an obstacle on the way of obtaining reliable results concerning deficiencies of their current communicative competence on the one hand, and revisiting their English learning history on the other. Finally, students were also given a written test to diagnose the most common errors as planned. The test was designed taking as a model the one proposed by E. Koran (Koran, 2016). The designed test contains discourse completion tasks as well as rating questions, where the learners had to rate the statements in accordance with their level of formality and politeness. There were also proverb/saying completion tasks, and a task involving interpretation of the tone of the statement.

Participants

The test was taken by 62 students overall. Out of this number, 40 students were from Nicolaus Copernicus University in Toruń and 22 from Lviv National Polytechnic University. Polish students' level of proficiency overall was a bit higher (B1+) than that of Ukrainian students (B1). Both groups have been studying English for more than 10 years. Whereas students at Polish University study to take a certified test in English (FCE and CAE) before their graduation, Ukrainian students may also take it, but it is not a formal requirement in this discipline. Two students from Nicolaus Copernicus University in Torun were Ukrainian refugees studying there and one student was Afghani.

Procedure

Students had 1,5 hour to complete 4 discourse tasks containing 8 tasks each, they also had to rate 10 greetings in accordance with their level of formality and grade 5 statements in terms of politeness levels expressed. Finally, students were asked to compose sentences containing proverbs/sayings that they know or were taught at the classes and to interpret the tone of the utterance.

The Main Material

1.1. Curricula: general overview

The analysis of two similar curricula has shown that they contain common descriptors like: learning outcomes, number of hours, content, assessment methods and criteria. Despite the fact that they are alike in containing these integral parts, there are some differences in the layout of the curricula that should be pointed out. This could promote the exchange of the best teaching practices between departments. These differences concern learning outcomes, teaching methods and approaches, content and assessment methods.

1.1.1. Learning outcomes

The Polish curriculum integrates the requirements of the Common European Framework of Reference for Languages (Council of Europe, 2001) into the outline of the learning results and the requirements for each of the 4 skills and the vocabulary and grammar knowledge are clearly set and described. The learning outcomes for this course meet the requirements of CEFR for B1+ level and B2 levels. If the result we aim to achieve in all

the 4 skills and language knowledge is established this way, it facilitates the assessment of the learning outcomes and contributes to the successful teaching.

Thus, learning outcomes outlined in the Polish curriculum are three-fold and concern the **knowledge (K)**, **(universal) skills (S/(U)) and social competences (S)**. Knowledge concerns the following 4 components:

K1: can define and apply selected English grammar rules pertaining to tenses and nouns at B2 level;

K2: has the practical knowledge of selected vocabulary items, such as verbs and nouns at B2 level;

K3: has the practical knowledge of grammar, vocabulary and spelling, making it possible to understand and create formally and linguistically accurate formal texts on selected topics at B2 level ;

K4: has the practical knowledge of grammar, vocabulary and spelling, making it possible to comprehend and create accurate and fluent oral texts in formal register at B2 level.

As far as skills are concerned students should:

S1: use accurate grammar of the English language and appropriate lexis when it comes to articles, nouns, verbs and tenses applying English language skills matching the description of B2 level.

S2: cooperate in negotiating solutions to usage problems relating to articles, nouns, verbs, and tenses in English.

S3: read and comprehend formal texts at B2 level;

S4: understand differences between a formal and informal register and can use impersonal formal English writing texts at B2 level;

U5: prevent plagiarism;

U6: read and write formal texts at B2 level;

S7: understands British and American English and differences between a formal and informal register and can use impersonal formal English in speech at B2 level;

S8: make effective oral presentations in English and support and defend one's own arguments

S9: have the English formal language skills as described by B2 level of CEFR

S10: can work with a group, negotiating solutions to discussion oriented tasks and problems

Social competence at B2 level presupposes:

K 1: awareness of the level of their knowledge and skills in English grammar and lexis and understanding of the need for continuous practice and development;

K2: awareness of the level of their knowledge and skills in reading and writing and understanding of the need for continuous practice;

K3: is aware of the level of their knowledge and speaking and listening skills and understands the need for continuous practice .

Summing up, learning outcomes are too abstract and general in the Ukraine curriculum. Besides, the analyzed curricula differ in **the number of hours** allotted to practical classes with Polish students having 30 hours less of practice in the class. Besides, **learning outcomes** were formulated differently. Thus, *it is very important for the Ukraine curriculum to be revised and new learning outcomes and new requirements be adapted that are in line with the CEFR requirements for B1+ level.*

1.1.2. Teaching methods and approaches: comparison and suggestions

It has also been of importance to observe how these learning outcomes are achieved at Nicolaus Copernicus University in Toruń. For this purpose the observation of classes has been conducted to define teaching methods, the content and teaching materials employed. This yields the following observations and recommendations.

In terms of teaching methods, it has been discovered that both the *Communicative language teaching* methodology and *Competency-Based Language Teaching* are employed. Through learner-centered, dynamic, active learning, and an extensive language input/output learning environment learners of English are able to improve their communicative ability through authentic materials, as well as communicative activities in the class. Collaborating with assigned conversational partners to interact in the well-designed communicative activities, students are able to improve their communicative competence (linguistic competence (grammar / vocabulary), pragmatic competence (giving information/offering help / gestures / nonverbal cues, miscommunication and repair) and sociolinguistic appropriateness).

Polish and Ukrainian *curricula could still be improved by the introduction of approaches that a) develop intrinsic motivation and promote learners' initiative and involvement, like reflective writing, logbooks, portfolios of learners' work, quizzes, etc.; b) language experience approach, e.g.: dialogue journals, auto-narrative.*

Ukrainian one would benefit from the introduction of activities that aim at improving higher order thinking skills via group projects, storytelling, discussions, etc. Whilst Polish curriculum seems to lack activities aimed at critical thinking skills development. Overall, the innovative methodology for teaching Practical English / Modern English at both departments could be adapted by other international and home institutions for the development of English language competence.

1.1.3. Content: outline

Both curricula are well-structured and outlined in terms of content. In one case, the coursebook *Language Leader: upper intermediate* (Cotton, Falvey, Kent, 2015), which contains *definite topics for vocabulary and grammar suitable for developing B2 language and study skills*. At UMK *Key-note Advanced* (Hughies, 2015) coursebook is used for developing upper-intermediate skills. The latter textbook may not always contain suitable topics for discussion for adolescent learners, being overall very useful for developing skills and competences necessary to achieve learning outcomes. Computer mediated learning, like Moodle and Pearson electronic learning platforms, significantly facilitate the exchange of materials between teachers and students, consolidation, assessment of home-assignments and giving and receiving the feedback.

1.1.4. Assessment methods and criteria

Both programs describe a similar system of assessment, based on the principle of continuous assessment that integrates informal and formal assessment. Formative and direct tests are used. FCE or IELTS requirements are the accepted standard with which students' responses are compared.

1.2. Data analysis

1.2.1. Survey results

As it has been mentioned, students have been asked to complete short surveys described in Table 1 aimed to diagnose difficulties arising in interacting in English. To diagnose these difficulties, a questionnaire consisting of 5 questions was used; each question contained at least three answer options. The questions aimed at determining the state of the subjects when communicating in English and did not assign points for certain answers.

Based on the survey analysis, it can be concluded that students' spoken English is of high (answers ranging from 10 to 15 on a 20 points scale) or very high (from 16 to 20) level. Nonetheless, 14 out of 30 students who participated in a survey would have some difficulty in communicating

in different social situations. Holding a conversation with some difficulty and only occasionally being lost for words is true for 11 out of 30 students. The rest neither agree nor disagree.

Table 1

Survey Questions

Questions	Answers
Q1: Rate your spoken English from 0- (I speak no English at all) to 20 - (I am completely fluent)	
Q2:When you speak English, do you... A:always construct a whole sentence in your head? B:frequently have to think about what you are going to say? C: speak with occasional hesitations?	
Q3:: I can hold an ordinary social conversation with some difficulty, but I am occasionally lost for words	Strongly agree Agree Neither agree nor disagree Disagree Strongly disagree
Q4:I can only talk about a very small number of topics:	Strongly agree Agree Neither agree nor disagree Disagree Strongly disagree
Q5: How easy is it for you to speak several sentences together in a connected way?	Impossible Hard Easy

For 18 out of 20 students who answered that question, it is easy to speak several sentences together in a connected way, which means they are fluent in English. Two out of 20 find it hard. 5 out of 21 plan on how to say something before they speak, the rest speak with occasional hesitations.

The range of topics students can communicate about is small for 4 students out of 30, and for 6 students it is medium.

The reasons for students' difficulties were revealed through a discussion with teachers, who pointed out that though students may have good vocabulary and grammar knowledge, they do not always know how to use them in the discussion, interaction with each other. Another difficulty is that not all students feel confident to apply their linguistic knowledge appropriately at a fast pace of the conversation.

Thus, a diagnostic test has been designed to reveal the problem they may have in producing sociopragmatically appropriate and linguistically correct utterances and to use this information for planning a course.

1.2.2. Diagnostic test

Students had 1 hour to complete 4 discourse tasks containing 8 tasks each, they also had to rate 10 greetings in accordance with their level of formality and grade 5 statements in terms of politeness levels expressed. Finally, students were asked to compose sentences containing proverbs/sayings that they know or were taught at the classes and to interpret the tone of the utterance. The test was aimed to diagnose students' pragmatic and sociolinguistic competences.

Table 2

Test results in diagnostic pragmatic and sociolinguistic competences of students at UNC:

Total students score (%) / SA	Pragmalinguistic component (UNC)	Sociopragmatic component (UNC)
Request	99.1%	91.3%
Apology	90.2%	86.9%
Congratulation	89.3%	86%
Invitation	63.6%	87.8%

Table 3

Test results in diagnostic pragmatic and sociolinguistic competences of students at LNPU:

Total students score (%) / SA	Pragmalinguistic component(LPNU)	Sociopragmatic component (LPNU)
Request	86.9%	84.8%
Apology	82.8%	80.6%
Congratulation	83%	84.2%
Invitation	77.9%	81.1%

Error analysis shows that students mostly had problems with producing appropriate speech acts (SA) of invitations, apologies and congratulations. Besides, points for the sociopragmatic component were overall slightly lower than for the pragmalinguistic one. In particular, though they could produce the basic act, these acts there not supported by appropriate supporting acts that are expected in the context of apology or invitation

(Descriptions of Speech Acts) and are used to meet felicity conditions of the speech acts in question (like inviting somebody also involves informing them about where and when they are invited, otherwise this invitation is not carried out properly/felicitously, that is as one meeting sincerity conditions). Another problem is being aware of politeness issues (Brown, Levinson, 1987) in the performance of speech acts and delivering a polite-sounding request was challenging at times for them. Learners need to determine the context appropriate utterances: what can be said, to whom, where, when, and how.

Students' ability to match the communicative intent with linguistic form based on the knowledge of an inventory of verbal schemata that carries illocutionary force was assessed. In other words, their knowledge of linguistic elements used in English to perform speech acts of request, invitation, congratulation and apology. The analysis shows that they mostly lack language for invitations, apologies and congratulations, making grammar mistakes while producing these acts (using incorrect collocations, prepositions, articles and word-formation or modals). Overall, the results prove a complex interplay between linguistic forms, context of use, and social actions and the learners (partial) inability sometimes to choose the language exponents (lexical, grammatical, punctuation, spelling and idiomatic) that are used in combination with specific contextual factors to produce unambiguous, context appropriate and relevant utterance.

Finally, the knowledge of conversational formulas and sayings and their ability to differentiate the tonality of utterances (humour, sarcasm, irony and implicature), which are the part of culture and the integral part of communication, has been assessed:

Table 4

Test results in diagnostic sociolinguistic and cultural competences of students at UNC and LNPU

Social and cultural components	Total students score(%) /UNC	Total students score (%) /LNPU
Greetings	49.2%	41.3%
Politeness	60.5%	60%
Sayings/idioms	63%	62.2%
Tonality	49%	42.7%

Thus, students had most problems in differentiating tonality and formality/informality of greetings.

Conclusions

The analysis of the curricula in the disciplines *Modern English* and *Practical English* shows that they would benefit from the course outcome specifications in terms of pragmatic and sociolinguistic competences. The curricula should be clearly indicative of what the students were expected to be able to do using the target language on completion of the course. Instead, the analyzed curricula were at some points lacking sociopragmatic descriptors altogether or these were too general to be measurable.

Results obtained from the error analysis and the analysis of the theoretical material on the problem (Cohen, 2019; Ishihara, 2022) presuppose the following pedagogical implications:

1. pragmatic performance benefits from explicit instruction ;
2. for students to demonstrate linguistic and pragmatic competences teachers need:

- to support their students in developing cultural sensitivity about TL norms and in making their own pragmatic choices ;

- to develop classroom activities that help in the instruction of TL pragmatics in the less-covered and more challenging areas;

- make more resources available so that both groups can learn TL pragmatics with greater comfort and facility.

- to focus not only on the visible layers of culture (e.g., food, festivals, and habits) , but also on “the hidden layers of culture” such as values, politeness, beliefs, attitudes.

3. Improve the existing curriculum in the discipline of *Modern English* / *Practical English* with the aim of introducing a pragmatic and sociolinguistic descriptor as one of the learning outcomes in the discipline based on the CEFL.

4. Alternatively, to teach pragmatic competence as a separate discipline in the way practical grammar or morphology are taught. This would involve a design of a curriculum with clearly outlined topics and learning outcomes.

5. To compile a Learner Corpora of Written Students Texts for thorough error analysis of students mistakes and needs.

Summing up, all the recommendations proposed in the report are not imperative, but only of advisory nature.

NOTES

This work was supported by Nicolaus Copernicus University in Toruń (Torun, Poland) through a Grant-for-Start for Scientific Research.

REFERENCES

1. **Bolitho**, R. & West, R. (2019). The internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension. The Impact of the English for Universities Project on ESP and EMI in Ukrainian Higher Education: Final Report. Kyiv [in English].
2. **MON**: *Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky shchodo rozvytku anhliiskoi movy u sferi vyshchoi osvity* [Conceptual principles of state policy regarding the development of the English language in the field of higher education] (2019). Retrived from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> [in Ukrainian].
3. **Council of Europe** (2001). *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching and assessment*. Strasbourg, France: Council of Europe, Language Policy division. Retrived from http://www.coe.int/T/DG4/Linguistic/Source/Framework_EN.pdf. [in English].
4. **Koran**, E. (2016). Assessment of EFL learners' Sociolinguistic and Pragmatic Competence and Performance. *Journal of Education in Black Sea Region*, 1(1). <https://doi.org/10.31578/jeb.v1i1.9> [in English].
5. **Cotton**, D., & Falvey, D., Kent, S. (2015). *New Language Leader Upper-Intermediate Coursebook*. Pearson Education Limited [in English].
6. **Hughes**, J. (2015). *Keynote Advanced*. National Geographic Learning [in English].
7. **Descriptions of Speech Acts**. *Invitations in American English*. Retrived from <https://carla.umn.edu/speechacts/invitations/american.html> [in English].
8. **Brown**, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge, MA: Cambridge University Press [in English].
9. **Cohen**, A. (2019). Strategy Instruction for Learning and Performing Target Language Pragmatics. In Ed. by Chamot A., Harris V. *Learning Strategy Instruction in the Language Classroom: Issues and Implementation* (pp.140–152). Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters [in English].
10. **Ishihara**, N.& Cohen, A. D. (2022). *Teaching and Learning Pragmatics: where language and culture meet.- 2d ed/*. New York and London: Routledge [in English].

ABBREVIATIONS used in the text:

ЗЄМО – Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти

НУЛП – Національний університет “Львівська політехніка”

МОН – Міністерство освіти і науки

EFL – English as a Foreign Language

CEFR – *Common European Framework of Reference for Languages*

ESP/EOP – *English for Specific Purposes/English for Occupational Purposes*

EMI – *English as a Medium of Instruction*

TESOL – *Teaching English for Speakers of Other Languages*

K – knowledge

S/(U) – (universal) skills

S – social competences

FCE – First Certificate in English

CAE – Certificate in Advanced English

UNC – University of Nicolaus Copernicus in Torun

IELTS – International English Language Testing System

SA – Speech Act

LPNU – Lviv Polytechnic National University

Стасюк Любов Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, НУ “Львівська політехніка”; вул. С. Бандери, 30, м. Львів, 79013, Україна.

E-mail: Liubov.s.stasiuk@lpnu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2893-7201>

Stasiuk Liubov – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University; 30 S. Bandery Str., 79013, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Stasiuk L. Contrasting Curricular in EFL in Higher Education: a Comparative Analysis of Students' Needs. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка). С. 421–434. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.33>*

APA: Stasiuk, L. (2024). Contrasting Curricular in EFL in Higher Education: a Comparative Analysis of Students' Needs. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 421–434. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.33>*

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

УДК 811.161.2'27

Т. А. Космеда

НАДМІРНА АНГЛІІЗАЦІЯ ЯК ЧЕРГОВА НЕБЕЗПЕКА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с.)

В українському мовознавстві з'явилося нове потрібне видання, у якому схарактеризовано ще одну небезпеку для української мови сьогодення: ідеться про невиправдану англіізацію.

Насамперед укажімо на вишукану видавничу роботу: оформлення обкладинки й ілюстрацій, що увиразнюють зміст монографії. Про це докладно йдеться у вступній частині, яка має назву «*Передслово: убранство, що оголює суть*» (с. 8–11), підготоване Г. Помилуйко-Недашківською, де йдеться про (1) «*мову кольорів*» обкладинки, а вона дуже яскрава. Порівн.: «Червоно-крицева – така барва цієї книги, настояної на війні. Задуманої напередодні, коли в повітрі ширяв її огнистий присмак, й утіленої в найкривавіший час на споконвічно кривавих українських теренах. [...] Червоний – найхарактерніший колір, панівна барва всіх традиційних культур, оскільки перша, яку скорила людина у своєму творчому леті, розклавши конденсований червлений на множину хроматичних відтінків, частина яких досі пручається пересічному оку. У багатьох мовах червоний колір лексично споріднений з поняттями “краси” та “різнобарв’я”. Скільки тонів червоного розрізняєте Ви? Черлений, кривавий, амарантовий, вишневий, бордовий, рубіновий, гранатовий, кармінний, шарлаховий, полуменистий, жаркий, кумачевий... – кожен нюансує особливий вияв червоного, але всі сягають єдиного символізму цієї барви – сплетіння вогню і крові» (с. 8). Наголошено, що «засадничий символізм червоного – зв’язок земного з божественним» (с. 8), а «Середньовічне християнство єднає в собі колористичне навантаження традицій Атен і Єрусалиму, й червоний колір протягом століть стає єдиною яскравою барвою» (с. 8).

Червоний колір трансформується «в пурпуровий – рідкісний, імператорський, аристократичний. Далекий і недоступний» (с. 9), цей колір «вабить, а водночас лякає» (с. 9); «червоний – це парадоксальна спаяність земного і небесного, тілесного й душевного, дозволеного й забороненого, життєдайного і смертоносного» (с. 9). Цей колір затемнено фіолетовим й доповнено сірим, «що народжений з суміші контрастних чорного й білого, – метафора сталевій зброї й холодного розуму, бо те, що пристрасно любимо, мусимо боронити з крижаною незламністю» (с. 9), а «традиційна елегійна меланхолійність попільного кольору, помножена на символізм мудрости як мистецтва розрізнення межі злом (чорним) та благим (білим), урівноважує нестримність червоної барви» (с. 9). (2) *про образи обкладинки* (с. 9–10): наголошено, що «левова частку обкладинки захопила монументальна літера “А”. Найочевидніше пов’язати її з уособленням англізмів, що так само безпардонно щораз більше панують на тілі української мови. Завойовують усе більше невластивого їм простору, бо ми, занурені в меншовартісність, поступаємося. Тоді червона барва самоутвердження ніби геть зникає, а сталевий крицевий тьмяніє до рабської сіризни. Проте літера “А” куди більше навантажена: це перша літера алфавіту – вікно в глибини рідної мови; це “архе” (себто начало) давньогрецької філософії, а значить метафора першопринципу самого буття; зрештою, це початок, а значить коріння й джерело. Коли дорога до мови як дому свого буття веде крізь манівці чужих мовних домівок, то, певно, українцям треба ця дистанція, аби здалека нарешті узріти неповторну красу свого» (с. 9). На тлі оповіді про символізм знаків обкладинки сформульовано мету монографічного видання, порівн.: «Мета цієї книги – викоріненним показати дорогу додому» (с. 9). Пояснено й невинячку форму початкової літери: вона «підкреслено пірамідальна. Піраміда – символ ієрархії, фундаментальної структури всесвіту, що так полонила пітагорійців. У християнстві трикутник – класичний образ на позначення триєдиного Бога. По всіх-усюдах це втілення горизонтального земного, що вивищується до небесної вертикалі» (с. 9–10). Буквений знак літери “А” надзвичайно багатозначний, оскільки ця буква – «це також шпиль. Вертикалізований собор нашої мови, що духовно підіймає щораз вище. У ньому криються ще кілька образів: метафори, що повсякчас зринатимуть на сторінках цієї книги...» (с. 10). Але в літеру “А” «вписано перевернену струнку “У”. Це антагоністичний

зудар англійської і української мов: вдавана геометризована просто-та глобалістичної англійської супроти традиційної вишуканої особливості української. Колористичний та шрифтовий контраст без слів говорить про приреченість їх химерної суміші. Вершечок їх зіткнення – мовний герць, що його уособлено в двох центральних образах усієї книги – мечі, запаленим вогнем української військової зірничі, та **бавовни**, не випадково розміщеної в осерді літери “У”» (с. 10). Відомий усім сучасним українцям образ *бавовни* також цілком логічно знайшов втілення і на обкладинці, і на сторінках книги: «**Бавовна** – грайливий нікому не підвладний образ нашої прийдешньої перемоги. Перемоги у війні, що нарешті поставила Київ проти Москви (Ярослав Стецько). Гілка в червоногарячому оберемкові квітів – спомин, що незримо на віддалі від читацьких очей супроводжує нашу книгу. Троїста гілка бавовни на обкладинці – 300 років нашої боротьби супроти незмінного ворога. Точка зіткнення меча і бавовни – втілення української досі приспаної сили, потуга якої вистрілила подібно до спалаху космічної зірки. Це і є полуменисте горіння крові на сталевій крижі нашої сили» (с. 10). Саме символ *триєдиної бавовни* став маркером усього тексту. Г. Помилуйко-Недишківська повідомляє (в) *про «Задум і структуру»* праці (с. 10–11): «Структура книги про мову як дорогу до власного коріння підкреслено корениста. Теоретичні розділи, що осмислюють явища англійських запозичень в українській мові, розглядають процеси англобарбаризації з нової методологічної перспективи та пропонують авторський термінний лексикон, чергуються з практичним зануренням в історію 100 англізмів, їхню етимологію та функціонування в соціоконтексті сучасної англійської мови. **Втім ця книга – не дослідження чужої мови, а насамперед утвердження краси своєї**» (с. 11).

Наголошено, що в монографії кожний проаналізований англізм має візуальне зображення, яке ґрунтується на асоціативних зв'язках, мотивованих його етимологією і множинністю інтерпретацій, презентовано схеми й таблиці, що добре узагальнюють описане й наочно ілюструють теорію. Але авторське «тлумачення не походить на ремарки екскурсовода перед картиною в просторі музею. Це радше філософське розважання, натхненне окремим словом, запрошення до спільної мандрівки дорогами кількох мов, єдиним шляхом інтелектуальної історії нашої цивілізації» (с. 12).

Крім «Передслова», що знайомить із засадничими методологічними положеннями роботи, зі своєрідністю її графічного вираження, символічної колористики, монографія містить 5 розділів. Перехід від розділу до розділу відбувається за допомогою ілюстрацій, подання яскравих і змістовних цитат – висловлювань знакових особистостей української політики, культури та науки (лінгвісти, письменники, психологи, філософи) різних історичних періодів, зокрема Б. Ажнюка, Л. Булаховського, П. Гриценка, Д. Донцова, П. Житецького, С. Караванського, О. Кобилянської, Л. Костенко, І. Котляревського, А. Кримського, М. Лесюка, Ю. Липи, І. Огієнка, І. Пулюя, В. Симоненка, М. Смотрицького, О. Тихого, Лесі Українки, І. Франка, Г. Хоткевича, Т. Шевченка та багатьох інших, а також зарубіжних – Д. Адамса, А. Арта, Р. Барта, Г. Башляра, Е. Бенвеніста, М. Бланшо, Ж. Бодріяра, Е. Госсе, Т. Девіда, Ж. Дерриди, Р. Жирара, Р. Кайви, А. Камю, Д. Кенні, А. Крісті, Ж. Лакана, Е. Левінаса, К. Лоренца, М. Мозера, Г. Мюррея, Ф. Ніцше, Дж. Орвелла, В. Теккерея, Е. Фримена, М. Фуко та ін. Актуалізовано постулати лінгвофілософії античності (Аристотель, Геракліт, Діоген, Еврипід, Епікур, Епіктет, Ксенофонт, Ф. Олександрійський, Піфагор, Платон, Плотин, Сократ, Софокл та ін.), філософію отців церкви тощо.

Простежуємо широку ерудицію І. Фаріон, масив її інтертекстуальності презентує дискурс усіх часів і народів, демонструє обізнаність у важливих лінгвофілософських та психологічних теоріях, знанні Біблії, важливих філософських теорій. Використано чимало яскравих цитат із дискурсу самої вченої, а також із її спілкування з дописувачами авторського блогу, діалогів під час її актуальних інтерв'ю та інших типів взаємодії із мовцями. Актуалізовано в монографії також мистецькі категорії та зразки українського і світового малярства, описані відповідно до презентованого матеріалу. Розглянуто й тяглу традицію лексикографування запозичень, починаючи від часів Київської Русі, з урахуванням лексикографічної практики Памви Беринди та ін.

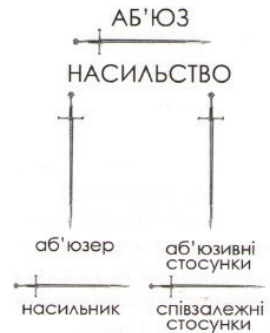
Монографія містить 5 розділів. *Розділ 1. «Про засади вивчення чужих слів»* (с. 12–21) невеликий за обсягом. Він висвітлює актуальність праці для сучасної науки, її завдання, методи дослідження феномену запозичення. *Розділ 2 «Терміни – фокуси засадничих понять і дій»* (с. 24–43) презентує докладний аналіз суржику як соціомовного й психологічного явища: подаються міркування про макаронічність

мовлення, що пов'язано зі свідомістю українських лінгвоперсон, ідеться про псевдотерміни, а також трактуються поняття *англо-український суржик*, *англояз* та ін., що важливі для висвітлення розглядуваної проблеми. Розділ 3 «Сприйняття запозичень та чужої мови в діячності» (с. 46–63) містить підрозділи про процес запозичень із церковнослов'янської, грецької і латинської мов у давню українську мову, витлумачено терміни *руська мова*, *Мала Русь* і *Велика Русь*, а також розкрито роль перекладу Біблії українською мовою для її утвердження, подано міркування про роздвоєння мовної свідомості, змішування мовних кодів, прийняття чужої мовно-політичної моделі та ін. Розділ 4 «Соціолінгвальний контекст англійзації» (с. 66–93) присвячено аналізу сучасної мовної ситуації, що характеризується як *слабка українізація і активна англійзація*. І. Фаріон розмірковує над сучасними термінами-концептами, характеризує проголошений нині в Україні політичний курс, чинні закони, спроектовані на англійзацію, викладає важливі тези урядових документів, законів, виокремлюючи наукові й освітні проблеми сучасної України, йдеться про критерії оцінювання вишу під час ліцензування та акредитації, доцільність вимог друкувати наукові розвідки у виданнях із параметризацією в *Skopus* та ін., що може призвести до відсутності української мови на ринку науки. Учена актуалізує поняття *шкала престижу української мови*. Цінним є й матеріал, де систематизуються типові помилки, що вжиті в урядових документах. У названому розділі міститься підрозділ «Зе-англійзація, аби не українізація?», де увагу сфокусовано на закликах прийняти особливий статус англійської мови в Україні як мови міжнаціонального спілкування, а також щодо намірів замінити кирилицю на латиницю. Розділ 5 «Внутрішньомовний контекст англобарбаризації» (с. 96–634) містить ключову тезу праці: потребу «знайти рівновагу (баланс) між очуженням та збагаченням» (с. 96), оскільки «підвидом явища *барбаризації* є *англобарбаризація* з опозицією *англізм – протианглізм*» (с. 96). Констатовано, що часто моделюються тексти, у яких лише приємники залишаються українськими, а все інше англійзоване. Наголошено, що в основі **«моделі рівноваги чужих і питомих слів має лежати національний принцип, який полягає в пріоритетності державної мови та її розвитку на питомій основі з мотивованими критеріями запозичень»** (с. 98). І. Фаріон чітко прописує умови, коли слова слід запозичувати, тобто не йдеться

про абсолютне заперечення англізмів, а лише доцільне й мотивоване їх прийняття. Дослідниця вказує на ключові причини запозичень з урахуванням суспільно-психологічних чинників. Виокремлено підрозділи «Лексико-семантична сфера освоєння та функціонування англізмів», де розглянуто характерні лексико-тематичні групи англізмів та запропоновано класифікацію їх за ступенем освоєння (освоєння, персоніфікація, барбаризація), потрактовано *псевдоанглізми* й указано на важливість виокремлення етимонів для уточнення походження слів, а також пропонуються авторські новоанглізми як їх замітники. У цьому розділі, власне, і презентовано *англізми та протианглізми: історія слів – історія націй* (с. 124–634) як своєрідний словник, тому цілком логічно, що цей розділ найбільш об'ємний. Словник розпочинається твердженням, що «лексика – це триєдиність часу, місця, персони, що визначає наповненість національної спільноти. Усе разом творить історію кожного окремого народу, що неминуче перебуває у зв'язках з іншими етносами. Слова стають провідниками цих зв'язків і сигналами взаємодії із чужими та ставленням до своїх. **Слова заводять в гущу часу та суспільно-політичних обставин і матеріалізують картину світу кожного народу.** З чужих слів не живуть так само, як і з чужого дому» (с. 124). Наведений текст афористичний. І таких фрагментів у монографії чимало. Далі наведено словниковий матеріал – 100 лексем, які докладно аналізуються за схемою: лексема, її значення в англійській мові, походження лексеми, її статус, варіанти запозичень в українську мову й висновок про потребу запозичення: наводяться наявні українські аналоги чи пропонуються новотвори, указується і на стилістичний маркер цих запозичень. Згадано про широку креативну спроможність української мови, яка потрактована як екзистенційний сховок культури, резерв її пам'яті. Серед проаналізованих англізмів такі, як *аб'юз*, *аутизм*, *афіліація*, *байопик*, *тизер*, *спойлер* і низка інших. Кожна словникова стаття зазвичай розпочинається епіграфом, наприклад, до слова *аб'юз* подано такий епіграф: *У табунах людинозвірів / Живуть самиці і самці, / Гібриди зміїв і вампірів, / Їх сила й розум – в кулаці* (Василь Симоненко). Далі зазначено таке: «*аб'юзивні стосунки*: як не стати жертвою та допомогти іншим (Аб'юзивні стосунки: як не стати жертвою, е-ресурс) – ці новоанглізми з латинською основою *аб'юз*, *аб'юзер*, *аб'юзивні стосунки* заповнили відкриті джерела комунікації. Чи є на це потреба

і який питомий відповідник? [...]. В одному з українських відкритих джерел, що максимально сприяє невмотивованому поширенню цього слова (і зокрема як вигаданого психологічного терміна), розкрито значення іменникової словосполуки з прикметниковим похідником від *аб'юз* – *аб'юзивні стосунки* (від англ. *abusive* – 1. 'образливий, лайливий', 2. 'жорстокий, негуманний; зловживальний, корумпований' – АУС, с. 41): це взаємини, де «одна людина порушує особисті кордони іншої, принижує, допускає жорстокість в спілкуванні та діях з метою придушення волі жертви» (*Аб'юзивні стосунки*, е-ресурс). Такі стосунки характерні переважно для домашнього насильства (а не, на щастя, *аб'юзтва*), що поділяється на психологічне, фізичне, економічне й сексуальне. Себто у визначенні передбачені антонімні лексичні відношення через похідний іменник із суфіксом *-ер аб'юзер / жертва*. З огляду на запопадливе запозичення необґрунтованих лексичних одиниць з англійської мови чи через англійське посередництво видається дивним, що в цьому контексті не зазнало англійзації старослов'янське слово *жертва* (одне з первісних значень 'горіти, палити' – ЕСУМ 2, с. 194–195) в його новомодній заміні, наприклад, на *victim*. Що ж означає лексема *насильство* в українській мові, чи покриває вона семантичне поле англо-латинського *аб'юз* і чи взагалі потрібно це поле покривати, якщо явище має універсальний, а не унікальний характер?» (с. 126). Фрагмент наведеної словникової статті містить таку схему, що наочно ілюструє, як англізм співвідноситься з питомо українським словом (с. 128):

Завершувальна частина монографії – *Висновки* (с. 635–639), де узагальнено результат дослідження й резюмовано, що «теперішня англійзація – це процес неконтрольованого напливу англізмів у мову як наслідку суспільно-політичних чинників глобалістського спрямування та ментальної ущербності. Водночас окремі *англізми* (як і запозичення з інших мов) є неминучим явищем» (с. 635). Наголошено, що базою словника англізмів став відкритий інформаційний простір, насамперед освітній (с. 635).

У монографії слушно подано її додаткові, але надважливі складники: (1) *словник-показник* (перелік розглянутих англізмів в алфавітному порядку – с. 640–647), (2) перелік *використаної літератури та джерел* (окремо їх, на жаль, не розподілено), що не містить нумерації: це близько 600 номінацій (с. 648–684), (3) *умовні скорочення* (с. 685–687), (4) *іменний показник* (с. 688–700), (5) *предметний показник* (с. 701–709), а також *інформація* про тих, хто долучився до підготовки монографії. На початку монографії укладено її зміст.

Цю монографію можна розглядати як синкретизм жанрів наукової літератури: це (1) монографія, що розвиває теорію запозичення, зокрема з англійської мови, й закликає боротися проти гіпертрофованої англійзації, не мотивованих і не потрібних англізмів; (2) словник, у якому потлумачено значення слів, є вказівка на їх етимологію, до англізмів підібрано українські еквіваленти, а також презентовано багатство парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів української мови, що є аналогами англізмів; (3) афористикон, або «золоті розсипи» – сукупність яскравих цитат української і зарубіжної лінгвокультур, що підсилюють авторські висновки й демонструють високий науковий потенціал українських учених, філософів, письменників, їхню спроможність презентувати себе у світі, а також висловлювання представників світової науки та культури, суголосні до аналогічних українських.

Зауважмо, що для стилю І. Фаріон притаманний синкретизм. Розглядувана монографія – це своєрідний синтез наукового, науково-популярного, публіцистичного й навіть художнього стилів, зокрема, під час опису англізмів, наприкінці своєрідних словникових статей, пропонуються ліричні відступи в жанрі есе, що презентують широку гаму образних засобів – простежуємо зразки порівняння, метафори й метонімії, епітетів, повторів, контрастів, елативних і суперлативних конструкцій, синтаксичних фразеологізмів, використовуються й прислів'я та приказки, як було вже наголошено, зразки крилатики та ін., а також номінативні, неповні, риторичні, окличні, експресивні речення тощо. Актуалізовано систему символів, яку по-своєму інтерпретовано (символи *вогню, метелика, птаха* та ін.), античні міфологеми (*Арес, Зевс, Кронос, Сизиф, Танатос, Феміда* та ін.), алегорії та притчі. Наприклад, ліричний відступ до словникової статті СПОЙЛЕР: *Вогонь. Елемент, що нестримно вабить людину від самих*

початків її існування. Субстанція, що одною рукою дарувала життя нашим предкам, а іншою – жахала силою свого руйнування. Життя і смерть переплетені воедино [...] Тоді перетворюємося на метелика, що радісно летить [...] Ніби нізвідки з'явився перст і залив чорною фарбою прекрасну білу скульптуру... (с. 163); або на с. 169: Символ – це розділений навпіл предмет, найчастіше монета чи дошка, частини якого зберігають у себе близькі друзі, або з плином часу, коли зовнішність зміниться до невпізнаваності, впізнати одне одного. Символ – це відкритий матеріальний вияв глибини нематеряльного почуття. Символ – це засвідчення вірності, а значить сталості в почутті та ін. Можна виокремити й зразки вербалізації категорії інтимізації, що характерна переважно для его-текстів, або персональних дискурсів (листів, щоденників, мемуарів та ін.), порівн.: *Коли стоїмо наодинці перед дзеркалом, запитаймо себе чесно: хто той Інший, погляду якого ми так прискіпливо шукаємо. Хто той, для кого ми щоденно вбираємося. Хто той, чіими очима ми себе бачимо. Хто той, з ким ми себе ідентифікуємо. Хто, зрештою, той, без Кого не було б нас, якими ми себе звикли бачити. У дзеркалі й очима сторонніх подорожніх. Тоді вбрання стане для нас не просто вбранням* (с. 144). Актуалізовано прийом капіталізації: оказіональне використання великої літери для моделювання відповідної експресії.

Лише в окремих випадках простежуємо певні мовні огріхи (наприклад: с. 9, 41, 105, 146, 156, 157, 178, 186 та ін.), непослідовно автори монографії дотримуються і нових норм правопису.

Насиченість монографії, крім текстової частини, багатогранними поліграфічними символами дає змогу використати працю під час викладання *лінгвографії* як навчальної вишівської дисципліни: матеріал презентує не лише естетичний смак, але й інформацію, що прививає патріотизм.

Рецензоване джерело презентує поліфункційну парадигму знань: вона доповнює теорію *соціолінгвістики* (схарактеризовано екстралінгвальні причини запозичень, особливості функціонування англізмів тощо), *лінгвофілософії* (філософська сутність мови, своєрідності її розвою та ін.), *психолінгвістики* (ідеться про психологію сприйняття запозичень, особливості мовної свідомості, мовного коду та ін.), *теорії запозичення* (барбаризація, етапи засвоєння запозичень та ін.), *етимологія* (походження запозичень), *історія української мови*

(характер запозичень у різні часи розвитку української мови), *лекси-кографія* (лексикографічне портретування англізмів та ін.).

Текст монографії акцентує увагу насамперед на потребі вироблення врівноваженої мовної моделі між своїм і чужим, поваги до рідного, надання переваги своєму, розуміння престижності української мови.

Зазначена проблема хвилює всіх, тому розглядувана монографія може бути корисна не лише науковцям, зокрема філологам, історикам, політологам і політикам, психологам, але й усім тим, хто не байдужий до долі рідної мови.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana – Doctor of Philological Sciences, Professor (Ukraine) Full Professor (Poland), Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vynnytsia, 21021, Ukraine.

Рецензія надійшла до редакції 24 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Надмірна англійзація як чергова небезпека для української мови. Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка).* С. 435–444. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.34>

АРА: Космеда, Т. А. (2024). Надмірна англійзація як чергова небезпека для української мови. Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті: моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка), 435–444.* DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.34>

**XXI МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ З АКТУАЛЬНИХ
ПРОБЛЕМ ЛІНГВІСТИКИ Й ЛІНГВОДИДАКТИКИ,
ПРИСВЯЧЕНА 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ,
ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
СЕРГІЯ ІВАНОВИЧА ДОРОШЕНКА:
ХРОНІКА**

ДОРОШЕНКО Сергій Іванович (07. 03. 1924, с. Обухівка, нині Курської обл. – 29. 09. 2018, Харків) – мовознавець. Доктор філологічних наук (1982), професор (1984). Заслужений діяч науки і техніки України (1992) (...) (Енциклопедія сучасної України, Дорошенко).

П'ятнадцять рядків енциклопедичних відомостей про життя й наукову діяльність ученого: народився, навчався, захищав Батьківщину, знову навчався, працював, навчав інших, писав наукові праці, був професором... А за цими рядками – довгий шлях майже в 95 років, щастя пройти який мала непересічна людина, яка в кожному серці лишила приємні спогади. З ім'ям Сергія Івановича Дорошенка оживають в переказах особисті історії, унікальні, забарвлені часто тонким гумором і вишуканістю, дорогі кожному, кому пощастило бути поряд з ним довгі роки чи лише один раз, але неповторний і пам'ятний.

Сергій Іванович Дорошенко – видатний мовознавець, педагог, керівник, науковець. Людина-епоха, “олександрійський маяк” шляхетності, інтелекту, доброчесності. Саме тому професор Дорошенко – це про все найкраще, що може бути в Людині з великої літери.

100-літньому ювілею С. І. Дорошенка була присвячена XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики, що відбулася 6–7 березня 2024 року в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди.

Мета конференції – ушанування пам'яті професора Дорошенка, заслуженого діяча науки і техніки України, фундатора наукової школи, продовжувача наукових і освітніх традицій Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди – одного з найстаріших педагогічних навчальних закладів України, а також популяризація наукових здобутків дослідників, що ґрунтували свою роботу на ідеях представників Харківської філологічної школи.

У конференції взяли участь 172 учасники із сорока восьми закладів вищої та спеціальної освіти і науки України, 12 представників зарубіжних університетів.

Юрій Бойчук, ректор ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, очолив оргкомітет конференції, до складу якого ввійшли: **Павло Гриценко**, директор Інституту української мови НАН України; **Алла Архангельська**, проф. кафедри славистики, зав. сектора україністики Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська Республіка); **Олена Гончар**, професор гуманітарного факультету Університету Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); **Андрій Даниленко**, керівник слов'янської програми кафедри сучасних мов і культур, професор Університету Пейс (Нью-Йорк, США); **Ірина Енгенесс**, декан факультету педагогічної освіти та мов Естфолдського університетського коледжу (Галден, Норвегія); **Олена Карпенко**, доцент Ардаханського університету (Туреччина); керівники наукових підрозділів і науковці ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, представники наукової школи ювіляра.

Пленарне засідання, що модерував **Костянтин Голобородько**, декан українського мовно-літературного факультету ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, відбулося в змішаному форматі. У головній залі засідань Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди були присутні представники ректорату, колеги С. І. Дорошенка, аспіранти, дистанційно до конференції долучилися науковці з різних куточків України і світу.

Відеосюжет про ювіляра й привітальне слово ректора **Юрія Бойчука** задали урочистий тон конференції. Професор **Олена Олексенко**, яка керувала кафедрою української мови з 2003 по 2020 рік, схарактеризувала постать професора Сергія Івановича Дорошенка в освіті й науці, укрупнюючи й деталізуючи його образ теплими спогадами, маловідомими фактами зі спільної багаторічної діяльності. Директор наукової бібліотеки ХНПУ імені Г. С. Сковороди **Олена Коробкіна** презентувала біобібліографічний покажчик, підготовлений до друку довідково-бібліографічним відділом. У виданні зібрано й систематизовано відомості про науковий доробок мовознавця, розкрито сутність розробленої ним наукової концепції в царині синтаксису впродовж 66-ти років науково-педагогічної діяльності. Бібліографія містить перелік друкованих праць, написаних ученим у період 1952–2018 рр.

Квінтесенцією пленарного засідання стала презентація наукової школи професора С. І. Дорошенка, сформованої у векторі дослідження лінгвостилістичного, функційного, культуромовного потенціалу мовних одиниць та лінгводидактичного аспекту їх реалізації в мовленнєвій, комунікативній, освітній діяльності людини, що послідовно розвивав учений, виховавши не одне покоління науковців. Наукову школу професора представили докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої **Олена Маленко** та канд. філол. наук, доц., доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої **Світлана Марцин**.

З доповідями виступили професори **Алла Архангельська** («Питання критики мови в поліпарадигмальному просторі лінгвоєкології»), **Флорій Бацевич** («Мовний код наративу і типологія оповідачів»), **Андрій Даниленко** («Знеголошувати чи не знеголошувати? До історії однієї полеміки між харківськими мовознавцями кінця ХХ століття»), **Анатолій Загнітко** («Синтаксична безсполучниковість: інтерпретативно-концептуальна модель Сергія Дорошенка»), **Алла Лучик** («Класифікація методів наукових досліджень у працях С. І. Дорошенка на тлі сучасної лінгвістичної науки»), **Олена Семенов** («Цінності академічної культури мовознавця Сергія Дорошенка»), **Микола Степаненко** («Мова сучасної війни: лінгвістичний, етнокультурний, правовий аспекти»), **Марія Федурко** («Комунікативна культура вчителя початкової школи в контексті лінгводидактичних настанов С. І. Дорошенка»), **Лариса Шевченко** («Стилiстична норма в академічній комунікації: культурна і соціальна диспозиція»).

Секційні засідання були сформовані відповідно до напрямів наукової діяльності професора Дорошенка. Секція 1 розглянула питання загального мовознавства й термінознавства в сучасній науковій парадигмі. Новітні підходи в дослідженні граматики української та інших мов стали предметом обговорення в секції 2. Проблеми семантики, прагматики, стилістики різних типів дискурсів, питання культури мови розосередилися по трьох напрямках, зокрема підсекція 3.1 обговорила соціоцентричні дискурси в науковій лінгвістичній рефлексії; підсекція 3.2 – лінгвостилістичну рецепцію дискурсів культури, проблеми мови художнього тексту; підсекція 3.3 розглянула наукові розвідки, присвячені медійному дискурсу в лінгвістичній рефлексії.

Сучасним викликам у сфері діалектологічних досліджень була присвячена наукова дискусія в секції 4. Проблеми лінгводидактики і сучасний стан досліджень у цій галузі були у фокусі уваги секції 5.

7 березня 2024 року, у день народження Сергія Івановича Дорошенка, делегація від конференції відвідала місце вічного спочинку професора, вшанувавши пам'ять покладанням квітів, добрими словами вдячності вчителеві й наставнику за науку життя і радість взаємного спілкування.

Другий день конференції розпочався роботою круглого столу «Сергій Іванович Дорошенко – педагог, науковець, патріот». До наукової аудиторії доєдналася донька Сергія Івановича – **Наталія Сергіївна Дорошенко**. Вона щиро подякувала всім учасникам конференції за пам'ять про батька, турботу про збереження його наукового доробку. Донька поділилася спогадами з життя родини, що нерозривно пов'язані з життям університету.

У спогадах про майже півстолітню буковинсько-слобожанську співпрацю професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича **Мар'ян Скаб** переніс слухачів у часи своєї молодості, коли зав'язалася міцна дружба з ювіляром, у яких ожили постаті знамих науковців – І. Р. Вихованця, П. С. Дудика, Л. А. Лисиченко.

Про С. І. Дорошенка як учителя і колегу розповіла **Ірина Тимченко**, колишня його студентка, колега, декан українського мовно-літературного факультету ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (2002–2012 рр.). Теплими спогадами про С. І. Дорошенка й М. Ф. Гетманця – доктора філологічних наук, професора, колишнього ректора Харківського педагогічного інституту (1966–1970 рр.), поділилася канд. філол. наук, доц. **Алла Козлова**.

Справжнім одкровенням для присутніх став виступ канд. філол. наук, старшого наук. співроб. відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України **Марії Заборної**, у якому Сергій Іванович постав людиною високого розуму й щедрої душі. Портрет професора С. І. Дорошенка змалювала докт. філол. наук, проф. **Тетяна Осінова**, увиразнивши його образ фактурними мазками невербальної комунікації як візуальним параметром елітарної мовної особистості.

Численна аудиторія стала свідком презентації нового видання – «**Словника-довідника лінгвістичних термінів юного мовознавця**»,

підготовленого професором С. І. Дорошенком ще за життя. Рукопис словника зберегли й створили комп'ютерний текст учні Сергія Івановича, зокрема його колишні аспірантки **Світлана Марцин** та **Олеся Тележкіна**. Сьогодні вже докт. філол. наук, професор Олеся Тележкіна виконала обов'язки відповідального редактора й презентувала останній рукопис Учителя.

Основу словника складають лінгвістичні терміни, використовувани в шкільних і вишівських підручниках, зокрема й такі, яких немає в раніше виданих лінгвістичних словниках та енциклопедіях.

Учасники конференції достойно оцінили кропітку працю університетської родини, яка прагнула вшанувати свого найкращого представника.

Питання, з приводу яких точилися наукові дискусії, відображають актуальні проблеми мовознавства в сучасних наукових парадигмах. У зв'язку з цим важливою є організація і проведення наукових заходів, спрямованих на розвиток і популяризацію ідей, концепцій, методологій актуального наукового знання у його проєкції на практичні цілі й професійну діяльність сучасного філолога-педагога.

Осіпова Тетяна Федорівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

E-mail: ostaniya1967@hnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2899-2606>

Osipova Tetiana – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Щербаківа Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: shcherbakovanv72@hnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5297-9383>

Shcherbakova Natalia – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Head of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 31 березня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Осіпова Т. Ф., Щербакова Н. В. XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики, присвячена 100-річчю від дня народження професора С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка).* С. 445–450. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.35>

АРА: Осіпова, Т. Ф., & Щербакова, Н. В. (2024). XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики, присвячена 100-річчю від дня народження професора С. І. Дорошенка. *Лінгвістичні дослідження, 60 (до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка)*, 445–450. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.35>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бацивч Флорій Сергійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Берестова Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та суспільно-гуманітарних наук, Національний фармацевтичний університет.

Білоконенко Людмила Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет.

Вегеш Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет.

Гончарова Жанна Миколаївна – аспірант кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені М. Ф. Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Гульцьо Олена-Анна Олексіївна – аспірант та асистент кафедри прикладної лінгвістики, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська Політехніка».

Дедухо Алла Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет.

Дудко Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Заборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології, Інститут української мови НАН України.

Золотько Антоніна Андріївна – аспірант кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Клиша Олександра Олександрівна – здобувач вищої освіти 2 курсу, Полтавський державний аграрний університет.

Ковкіна Євгенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, завідувач лабораторії мистецтвознавчих, лінгвістичних та психологічних досліджень, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Заслуженого професора М. С. Бокаріуса».

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Левченко Олена Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська Політехніка».

Лучик Алла Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Марцин Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Марчило Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Мигoliniць Ольга Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородський національний університет.

Надугенко Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Нелюба Анатолій Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Нестеренко Наталя Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики, Херсонський державний університет.

Осінова Тетяна Федорівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Павлова Інна Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Папіш Віталія Андріївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Ужгородський національний університет.

Полозова Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Попов Сергій Леонідович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та прикладного мовознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Романова Наталя Василівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької та романської філології, Херсонський державний університет.

Сизоненко Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет.

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Стасюк Любов Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет “Львівська політехніка”.

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та масової комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Тешаєв Зундерланд Єва – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Тележкіна Олеся Олександрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки і мовної підготовки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.

Ткач Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики імені професора О. Г. Муромцевої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Ткач Поліна Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій, Національна академія Національної гвардії України.

Ходарева Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Чепракова Регіна Вадимівна – магістр, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Черемська Ольга Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Чернушенко Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій школі і спеціальній освіті, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Шкіцька Ірина Юрївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет.

Щербакова Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Кафедра української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна), засновано в 1988 році (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 р.). Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук. Виходить двічі на рік.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та баз даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scilit, fatcat!, OUCI, Sherpa Romeo.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Статті розміщено на сайті збірника: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive>.

Тематична спрямованість «Лінгвістичних досліджень» охоплює широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, історії мови, лексикології, лінгвоконцептології, текстознавства, прагмалінгвістики, прикладної лінгвістики, методики викладання лінгвістичних дисциплін тощо), висвітлення яких здійснюється в річищі сучасних наукових парадигм. Крім того, видання містить рецензії на книги, хроніки наукових подій.

Статті до друку приймаються українською й англійською мовами. Матеріали необхідно подавати в електронній версії в редакторі Word, збереженому у форматі *.rtf. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: petrenko.statyya та petrenko.vidomosti.

Вимоги до оформлення статей

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 8–18 сторінок у такому оформленні:

- ▶ Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- ▶ Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч). Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**.
- ▶ Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).
- ▶ Через рядок – анотації українською (8–10 рядків), англійською (**від 1800 знаків**) мовами й **ключові слова** (5–8) курсивом. У статтях англійською мовою – навпаки (анотація **англійською мовою** 8–10 рядків, **українською** – від 1800 знаків).

В анотації англійською мовою подати **прізвище й один ініціал автора**, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст

анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки.

► Через рядок – основний текст статті: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

– У тексті необхідно ставити **нерозривні пробіли**:

– після географічних скорочень (м. Київ);

– між знаками номера, параграфа та числами (№ 14);

– усередині скорочень і т. ін.;

– між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією після них, напр.: 1) підручник з морфології; а) синоніми;

– між числами й одиницями виміру (20 кг, XX ст., 2002 р.);

– перед тире в середині речення;

– після прийменників та сполучників (передусім одно- й двобуквених).

► Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.

► Ілюстративний матеріал необхідно друкувати **курсивом** без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці – **напівжирним курсивом**; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках ‘...’.

► У тексті довге тире не використовується, водночас **коротке тире** (–) й **дефіс** (-) необхідно розрізняти за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.:

мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле.

► Використання лапок:

«...» – для оформлення цитат;

“...” – для слів, що вживаються в переносному значенні, термінів та ін.;

‘...’ – для описів значень чи перекладу іншомовних слів.

Якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «...“...”...».

► У тексті для позначення пропущених фрагментів цитат необхідно використовувати <...>.

Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов’язково містити такі компоненти (**Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1)**):

- **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань).

- **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування).

- **Виклад основного матеріалу** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).

- **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

У статтях англійською мовою – **Introduction, Research Methods, The Main Material, Conclusions.**

Назви структурних елементів необхідно вказувати **по центру напівжирним шрифтом.**

► **Цитування та внутрішньотекстові посилання** на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем **APA** (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).

► У **тексті статті** в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, **необхідно обов'язково** вказувати рік (роки) праці (праць) і **додавати відповідні джерела в список літератури.**

► Списки літератури (**ЛІТЕРАТУРА** й **REFERENCES**) слід оформляти відповідно до стилю **APA** (див. Додаток 1). Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку **підряд, без відокремлення абзацом**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (**REFERENCES**) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (**ЛІТЕРАТУРА**). У разі потреби **ДЖЕРЕЛА (SOURCES)** ілюстративного матеріалу подавати окремо, але з продовженням нумерації.

Форма авторської довідки

В окремому файлі необхідно подати інформацію про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, ORCID (інформаційний код автора), адреса Нової пошти для відправлення збірника. Номер мобільного телефону подається винятково для контакту з редколегією, в особистих відомостях не друкується.

Кравченко Тетяна Юрївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: krav47@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0006-0898-5147>

Kravchenko Tetiana Yuriivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Нова пошта: м. Харків, № 1, моб. тел.: +38(063)4570017

Статті, що не відповідають вимогам, до друку не приймаються.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для одноосібних публікацій аспірантів і здобувачів обов'язкова коротка рецензія (**скан або фото**) за підписом наукового керівника.

1. Рукописи проходять двостороннє анонімне рецензування (Double-Blind Peer Review) та перевірку на плагіат. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування або відхилення статті (упродовж 4 тижнів).

2. Стаття може бути повернена авторові на доопрацювання за таких умов: (1) наявності плагіату за результатами перевірки, (2) неякісного мовного і технічного оформлення, (3) невідповідного обсягу анотації українською та англійською мовами, (4) автоматичного перекладу англійською мовою, (5) недотримання вимог щодо оформлення списків літератури та References тощо.

3. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

4. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.

Реквізити для оплати надаються авторові після схвалення статті рецензентами.

В оплату включена вартість одного друкованого примірника.

Одноосібні статті докторів наук публікуються безкоштовно в електронному форматі.

Друкований примірник можна придбати за собівартістю друку.

Розсилка збірників здійснюється службою «*Нова пошта*» за кошт авторів. Для отримання збірника вкажіть зручне для вас відділення.

Матеріали надсилати на e-mail: lingvodoslid60@gmail.com

Телефони для довідок:

+38(099)7990266 (гол. редактор – Піддубна Наталя Віталіївна);

+38(095)5500501 (заст. гол. редактора – Осіпова Тетяна Федорівна)

Додаток 1

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ АРА

Для коректного оформлення References рекомендуємо послуговуватися системами автоматичної транслітерації.

Для транслітерації бібліографії українською мовою відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» скористайтеся сервісом <http://ukrlit.org/transliteratsiia>

Транслітерацію бібліографії рос. мовою здійснюйте відповідно до ГОСТ 7.79-2000. Для цього використовуйте сервіс <https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/>

Назви джерел латиницею не транслітеруються, подаються в оригіналі. Бібліографія в списку References подається з указівкою мови джерела [in Ukrainian], [in English], [in French], [in German] тощо.

Зверніть увагу! У списку References перекладу англійською мовою підлягають **назва праці:** *Mova i polityka [Language and politics]*, **періодичного видання:** *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, **матеріалів наукових конференцій:** *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoi 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary* (див. таблицю далі).

Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквенний суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Булаховський, 1946а; Булаховський, 1946б).

Книги

Література	References
Один автор	
Лисиченко, Л. (1997). <i>Лексико-семантична система української мови</i> . Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди.	Lysychenko, L. (1997). <i>Lexiko-semantyshna systema ukrainskoi movy [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]</i> . Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (1998). <i>Фразеологічний словник української мови</i> . Київ: Освіта.	Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (1998). <i>Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]</i> . Kyiv: Osvita [in Ukrainian]
Багатотомне видання	
Білецький, Л. І. (2015). <i>Історія української літератури. Народна поезія</i> . (Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.	Biletskyi, L. I. (2015). <i>Istoriia ukrainskoi literatury. Narodna poeziia [History of Ukrainian Literature. Folk poetry]</i> . (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). <i>Словник української мови</i> . (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]</i> . (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Лисиченко, Л. А. (2011). Архаїчні назви одягу в говірках Слобожанщини. У <i>Ці невичерпні глибини мови</i> (с. 74–87). Харків: Основа.	Lysychenko, L. A. (2011). Arkhaichni nazvy odiahu v hovirkakh Slobozhanshchyny [Archaic names of clothes in the dialects of Slobozhanshchyna]. In <i>Tsi nevycherpni hlybyny movy – These inexhaustible depths of language</i> (pp. 74–87). Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). <i>Ромео і Джульєтта</i> . (Ю. Андрухович, перекл.). Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). <i>Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet]</i> . (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].

Редактор (без автора)	
Дубичинський, В. В. (Ред.). (2006). <i>Сучасний тлумачний словник української мови</i> . Харків: Школа.	Dubichunskiy, V. V. (Ed.). (2006). <i>Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian]</i> . Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
* Редактор – (Ed.), редактори – (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.). (2006). <i>Вибрані твори</i> . (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.). (2006). <i>Vybrani tvory [Selected Works]</i> . (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Масенко, Л. Т. (2004). <i>Мова і політика</i> . (2-ге вид.). Київ: Соняшник.	Masenko, L. T. (2004). <i>Mova i polityka [Language and politics]</i> . (2nd ed.). Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian].

**Періодичні видання
(журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)**

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. <i>Українська мова</i> , 3, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainiska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. <i>Ukrainska mova – Ukrainian language</i> , 3, 73–80 [in Ukrainian].
Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. <i>Теорія і практика викладання української мови як іноземної</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 .	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukrainskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. <i>Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергономікон кав'ярень міста Харкова. <i>Лінгвістичні дослідження</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 .	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonomikon kaviaren Kharkova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. <i>Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].

Матеріали конференції	
<p>Зибачинський, І. В. (2000). Розвиток початкової освіти в Хотинському повіті Бессарабської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. <i>Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина</i> (с. 99–108). Чернівці: Прут.</p>	<p>Zybachynskiy, I. V. (2000). Rozvytok pochatkovoї osvity v Khotynskomu poviti Bessarabskoi hubernii v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. [The development of the primary education in the Khotyn province of the Bessarabia Governorate in the second half of the 19th century – at the beginning of the 20th century]. <i>Khotynu – 1000 rokiiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary. The proceedings of the International scientific conference devoted to the 1000th anniversary of Khotyn</i> (pp. 99–108). Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].</p>
<p>* У зв'язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI) в ЛІТЕРАТУРІ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають DOI, необхідно обов'язково зазначати це відповідно до стилю APA.</p>	

Електронні ресурси

Список літератури	References
Періодичне видання	
<p>Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. <i>Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України</i>, 12. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18.</p>	<p>Shumskiy, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravookhorontsiv u konteksti mizhkulturnoi vzaïemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. <i>Visn. Nats. akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Messenger of the National academy of State border police of Ukraine</i>, 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].</p>
Книга	
<p>Ілляшенко, С. М., & Шипуліна, Ю. С. (2007). <i>Товарна інноваційна політика</i>. Суми: Університетська книга. Узято з ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf.</p>	<p>Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i>. Sumy: Universtyetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].</p>

Без автора	
Словник української мови online. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 .	<i>Slovyk ukrainskoi movy online</i> [<i>Dictionary of Ukrainian language online</i>]. Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. <i>Extended abstract of candidate's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical discourse]. <i>Extended abstract of doctor's thesis</i> . Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. <i>Candidate's thesis</i> . Kyiv: NPU im. M. P. Draghomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskiy, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funksionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. <i>Doctor's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
* У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ЗМІСТ

СЛОВО ПРО МАЙСТРА

<i>Космеда Т. А.</i> Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні ego-текстів: жанр дарчих написів (з нагоди 100-літнього ювілею вченого).....	4
<i>Лучик А. А., Надутенко М. В.</i> Класифікація методів наукових досліджень у працях С. І. Дорошенка на тлі сучасної лінгвістичної науки	20
<i>Скаб М. С.</i> Спогади про майже півстолітню буковинсько-слобожанську співпрацю.....	28
<i>Степаненко М. І.</i> Вірний оберігач рідного слова, цікава й славна людина	32
<i>Черемська О. С., Ходарева І. М.</i> Стилистичні студії професора С. І. Дорошенка.....	35
<i>Чернушенко Н. М., Ткач О. В.</i> Великий педагог і мовознавець Слобожанщини (до 100-річчя від дня народження проф. С. І. Дорошенка)	54

ГРАМАТИКА

<i>Заборна М. С.</i> Здобутки й перспективи вивчення складнопідрядного порівняльного речення.....	68
<i>Марчило Л. М., Дудко І. В.</i> Транспозиційна реалізація часових форм дієслова в українській мові: діахронічний аспект	85
<i>Олексенко В. П.</i> Утворення з компонентом -gate/-гейт у сучасній українській мові.....	102
<i>Попов С. Л.</i> Поєднання як однорідних членів речення слів, що позначають родовидові та схрещувані поняття, – синтаксичні норми сучасної китайської мови.....	118

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

<i>Мигoliniць О. Ф.</i> Зі спостережень за лексикою передвесільного обряду в українських закарпатських говірках	127
<i>Павлова І. А.</i> Про сучасні діалектні особливості слобожанського говору (за матеріалами діалектологічних практик)	140
<i>Сизоненко Н. М., Клиша О. О.</i> Структура лексико-семантичної групи <i>ВОЇНИ</i> та її лінгвальна репрезентація в публіцистично-політичному дискурсі	154

ТЕРМІНОЛОГІЯ

<i>Ковкіна Є. В.</i> Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи.....	164
<i>Нелюба А. М.</i> Самоплагіат: термін українського права чи мовна абракадабра?	182

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

<i>Берестова А. А.</i> Просте речення в поетичному мовопросторі Лариси Вировець: лінгвостилістичне потрактування	196
<i>Вегеш А. І.</i> Інформаційне наповнення літературно-художніх антропонімів у романі «Максим Гонтар» Володимира Лиса	207
<i>Марцин С. О., Нестеренко Н. П., Полозова О. О.</i> Стилистична роль односкладних речень у романі Володимира Лиса «Століття Якова»	220
<i>Радчук О. В., Чепракова Р. В.</i> Образність описів неживої природи Емілія Золя у світлі стилістичних студій С. І. Дорошенка.....	232
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Науковий ідіостиль Юрія Шевельова.....	244

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ

- Гульцьо О.-А. О., Левченко О. П.* Моделі метафоризацій концептосфери
СТРАЖДАННЯ (на матеріалі української художньої прози
1901–2000 та 2001–2022 років) 264
- Степаненко М. І.* Колискові пісні в парадигмі постфольклорного
воєнного дискурсу: лінгвоаксіологічний аспект 276

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПСИХОЛІНГВІСТИКА

- Бацевич Ф. С.* Мовний код наративу і типологія оповідачів 290
- Білоконенко Л. А.* Асоціативно-семантична характеристика
прикметників-омонімів української мови 305
- Дедухно А. В.* Лінгвофункціональний аспект мовленнєвих актів привітань 316
- Паніш В. А.* Українська психолінгвістика: ідеї Олександра Потебні 325

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

- Teshajev Sunderland E.* Das Deutschen- und deutschlandbild polnischer
studierender der germanischen philologie 339

ЛІНГВОПОЕТИКА

- Гончарова Ж. М.* Субстантивні біноми як одна з морфологічних домінант
ідіостилю Івана Світличного 366
- Золотько А. А.* Про прийоми формування фацинати́вності
в українській поезії 20–30-х років ХХ століття 378
- Романова Н. В.* Лінгвістика емоцій старшої генерації
в епічній поемі «Kudrun» 388
- Тележкіна О. О.* Поетичний синтаксис Івана Низового:
виражально-зображальні потенції складного речення 401

ЛІНГВОДИДАКТИКА

- Ткач П. Б.* Читацька компетентність у сучасному інформаційному
суспільстві як чинник формування майбутніх лідерів 412
- Stasiuk L.* Contrasting curricula in efl in higher education:
a comparative analysis of students' needs 421

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

- Космеда Т. А.* Надмірна англійзація як чергова небезпека для української
мови (Рец. на кн.: Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А.
Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті:
моногр. (зі словником). Львів: Вид-во «Свічадо», 2023. 716 с.) 435
- Осіпова Т. Ф., Щербакова Н. В.* ХХІ міжнародна конференція з актуальних
проблем лінгвістики й лінгводидактики, присвячена 100-річчю від дня
народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора
філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка: хроніка 445
- Відомості про авторів 451
- Інформаційний лист 454

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди**

Випуск 60

(до 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки
і техніки України, доктора філологічних наук, професора
Сергія Івановича Дорошенка)

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. *Н. В. Піддубна*

Коректори: *М. Михайленко, Л. Удовіченко,
О. Половинко, Т. Яковлева*

Комп'ютерне верстання *О. Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 25.04.2024. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Видавництво і друк ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093)4024350

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua